

NÉPI VALLÁSOSÁG A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN 7.

Konferencia Sepsiszentgyörgyön
2005. szeptember

2.

Népi vallásosság
a Kárpát-medencében 7.

Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7.

Konferencia Sepsiszentgyörgyön
2005. szeptember

II. kötet

Szerkesztette:
S. Lackovits Emőke
Szócsné Gazda Enikő

Sepsiszentgyörgy–Veszprém
2007

Kiadja a Székely Nemzeti Múzeum és a
Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság.

A kötet megjelenését támogatta:

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Kovászna Megye Tanácsa

Szerkesztők: S. Lackovits Emőke és Szőcsné Gazda Enikő

Korrektor: Szőcsné Gazda Enikő

Tördelés: Módi István-Hunor

© Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy

© Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém

© Ács Anna, Albert Ernő, Balázs Lajos, Bornitz-Papp Bernadette,
Demeter Éva, Kepéné Bihar Mária, Kovács Flóra, Kovácsné István Anikó,
Kővári Réka, Lanczendorfer Zsuzsanna, Lendvai Kepe Zoltán, Lengyel Ágnes,
Lukács László, Medgyesy-Schmikli Norbert, Olosz Katalin, Peti Lehel,
Pilipkó Erzsébet, Puskás Katalin, S. Lackovits Emőke, Schleicher Vera,
Szikszai Mária, Szőcsné Gazda Enikő, Tánczos Vilmos, Varga György,
Varró Ágnes, Vass Erika, Veres Emese-Gyöngyvér, Zsigmond Győző

ISBN 978-973-0-04968-8

Tartalom

III. Szent szövegek, egyházzene		7
Szikszai Mária	Szent Antallal kapcsolatos archaikus népi imák	9
Zsigmond Győző	Szólásmondásaink egyházi-vallási vonatkozásairól	29
Bornitz-Papp Bernadette	A magyarországi német és a németországi vallásos nyomtatványok néhány párhuzama	35
Albert Ernő	Káromkodás. Csíki és háromszéki adatok	43
Medgyesy-Schmikli Norbert	XIX. századi népi kéziratos énekeskönyvek Gencsapátiból és Perenyéből	61
Kővári Réka	Kájoni Cantionale énekei. Forrai Magdolna Gregoria nyomában a háromszéki Szentföldön	93
IV. Vallásos népszokások		113
Lukács László	A karácsonyi jászol, a karácsonyfa és az adventi koszorú megjelenése a szakrális térben	115
Olosz Katalin	Unitárius iskolások karácsonyi és húsvéti veszekedő versei	143
Demeter Éva	A csíkszentkirályi „Jézus-örök” viselkedése, magatartása Nagyszombaton	167
Balázs Lajos	A gyermekágyas szabadulásának és az újszülött beavatásának csíkszentdomokosi rítusa	177
Szőcsné Gazda Enikő	Az elkeresztelés	187
Veres Emese-Gyöngyvér	Konfirmáció a barcasági csángó gyülekezetekben	197
Vass Erika	A lélek színeváltozása a csíksomlyói búcsú példáján keresztül	207
S. Lackovits Emőke	Megszentelt helyek, gyógyító és csodaforrások a Veszprémi Római Katolikus Egyházmegyében, különös tekintettel a Bakonyra és a Balaton-felvidékre	219
Kepéné Bihar Mária–Lendvai Kepe Zoltán	Az őrszentvidi forrás különleges reneszánsza	237

Varró Ágnes	A Mária kongregációk és a Mária-lányok társulatának erkölcsnevelő törekvései és hatása a Székesfehérvári Egyházmegyében	247
Ács Anna	Egyházfegyelem egy bakonyalji falu református gyülekezetében a XVIII. században	255
Varga György	Egyházfegyelmezés Csúzán a XIX. században	265
Lengyel Ágnes	A szombat és az „első szombat” kultusza a népi vallásosságban	271
Peti Lehel	Offenzív mágikus rítusok a moldvai csángó falvakban	285
Tánczos Vilmos	A moldvai csángók népi vallásosságának kutatása (Kutatástörténeti összefoglaló)	311
Pilipkó Erzsébet	Egyházi fogadalomtétel Kárpátalján	339
Lancendorfer Zsuzsanna	„A gyermek Isten ajándéka”. Egy keresztény bába hitvallása	347
Kovácsné István Anikó	„Tudom, hogy van egy Isten...” A népnevelés vallásos mozgatórugói székely és csángó népművészek élettörténeteiben	359
Kovács Flóra– Puskás Katalin	„Emelj fel helyzetemből, míg kegyelmed le nem jár...” Egy széki adventista asszony vallásos élete	383
Schleicher Vera	Nyaráló hívek, hívő nyarálók. Fürdőtelepi templomok és kápolnák a Balaton-parton 1.	405

III. Szent szövegek, egyházzene

Szikszaí Mária

Szent Antallal kapcsolatos archaikus népi imák

Előadásomban¹ a Remete Szent Antallal kapcsolatos archaikus népi imákat és vallásos népénekeket próbálom beilleszteni egy tágabb kontextusba, illetve motívumkincseik alapján meghatározni a latin és magyar nyelvű legendák műfajához való kapcsolódásaikat.²

Tánczos Vilmos több tanulmányában közöl Szent Antallal kapcsolatos archaikus népi imát és ráolvasást.³ 1994-ben több Szent Antallal kapcsolatos imát és ráolvasást tett közzé.⁴ Ugyanebben az évben publikált egy Szent Antal-imákkal foglalkozó tanulmányt is.⁵ Itt próbálta meg tisztázni a Bosnyák Sándor által közölt klézsei ima, a pusztinai ima, valamint a Szitás-Újfaluban talált változat közötti összefüggéseket.⁶ Az Aknavásár melletti Újfaluban gyűjtött ráolvasásról feltételezi, hogy ennek első kilenc sora egy Szent Antal-népének változata, amely összekapcsolódott egy archaikus népi imával: „...s így végeredményben azt mondhatjuk, hogy az újfalusi szöveg első része – az a kilenc sor, amelynek kapcsán Mohay Tamás a klézsei változat ismeretében imakönyv hatására gyanakszik – később csapódott az ima archaikusabb, az isteni ígélet motívumát tartalmazó népi részhez, s eszerint a két Szent Antal - ima között nincs genetikusszerű kapcsolat.”⁷

Elemzéseiben Bálint Sándor nyomán⁸ abból indul ki, hogy az imában szereplő szent attribútumai a Szent Bonaventura (1221–1274) *Si quarelis miracula* kezdetű officiumára vezethetők vissza. Íme, a Bonaventura-féle officium szövege:

„Si quaeris miracula: mors, error, calamitas, daemon, lepra fugiunt, aegri, surgunt sani. Cedunt mare, vincula, membra resque perditas petunt, et accipiunt juvenes et cani. Pereunt pericula, cessat et necessitas: narrent hi qui sentiunt, dicant Paduani. Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto.”⁹

Ennek a szövegnek több szolgai magyar fordítása létezik, Tánczos az egyik az 1747-es kiadású ferences imakönyvből idézi:

„Ha csudát keressz, halál, vétek, inségek, ördög és bélpoklosság szaladnak, s a betegek egészségesen fel-kelnek.

Engednek a tenger, és a fogságok: romlott tagjokat, és el-veszett marhájakat kérik, s meg nyerik ifjak, és vénék.

El-tűnnek a veszedelmek, s meg-szűnik a szükség: beszéllyék azok, a kik érzik, s mongyák meg a Pádúaiak. /.../

Dicsőség Atyának, és Fiúnak, és Szent Léleknek: Miképpen kezdetben vala, most és mindenkoron, és örökkön-örökké, Ámen.”¹⁰

Megemlíti, hogy a Takács György által talált újabb öt változattal kilencre emelkedett a Szent Antal-ima változatainak száma. Hozzáteszi, hogy a pusztina-in kívül mindenik az „*Atya, kereszt, csudák...*” kezdetű imával áll kapcsolatban. Első következtetése szerint a Szent Antalhoz kapcsolódó költészeti anyag az írott egyházi kultúrából fakadt (ebben az esetben a Szent Bonaventura officiuma a forrás), amely aztán a népi kultúra belső szabályai szerint került forgalomba. Továbbá úgy vélekedik, hogy ezzel egyszerre megtörténik az egyházi kultúra eszköztárától való eltávolodás is: a hivatalosan is terjesztett teológiai tartalom népi formában terjed, mint pl. a ráolvasások műfaja. Végezetül azzal a megjegyzéssel zárja, hogy „egy-egy kultúrelem (...) különböző funkcióban jelenhet meg az aktuális igényeknek, helyzeteknek megfelelően (legenda, népének, ráolvasás stb.)”¹¹

Elemzéseiben Tánczos Vilmos két alakító erőt vesz figyelembe: a népi kultúra logikáját és a magas kultúra, azaz ebben az esetben a Szent Bonaventura hatását. Gyakran utal arra, hogy ezek az imák nem a középkorban, hanem a barokk korban keletkeztek, és úgy véli, hogy csupán szerkezetüket és logikájukat tekintve illeszkednek be a középkori eredetű archaikus népi imaszövegek közé.

Vizsgálataimban feladatomban tekintettem azt, hogy ezeken az eredményeken túlmenően az említett szövegek tartalmi elemzését is elvégezzem. Úgy vélem, hogy akkor, amikor a magas kultúra, azaz az egyház hatásáról beszélünk, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ez a magas kultúra nem egy, hanem két szent kultuszát terjesztette, két egymást követő korban. A remete a középkor figurája, a páduai szent a barokk koré.¹² Különösen fontos ez, hiszen minduntalan találkozunk azzal az állítással, hogy az imák szerkezete, logikája középkori eredetű, miközben a főszereplőjük – első látásra – a barokk korban ismertté vált szent.

Köztudott, hogy a Páduai Szent Antal kultuszát a barokk kor fokozta föl. Bálint Sándor így ír erről: „Antal tisztelete igazában a 17. század folyamán bontakozik ki¹³ és válik hazánkban is szinte egyedülállóvá. Két forrásból illetőleg irányból táplálkozik: egyfelől a Balkánról, hódoltsági területről, Antal apát hanyatló tiszteletéből, másrészt a délnémet barokk ösztönzéseiből. Az Adria vidékén: Dalmáciában, Horvátországban, de főleg Boszniában, Albániában nemcsak a katolikusok, hanem a görögkeletiek, sőt a muzulmános is versengtek egymással Antal tiszteletében. Kleinschmidt elmondja, hogy a török asszonyok bosnyák példára ügyeikben, bajaikban misét mondatnak a tiszteletére, majd a sekrestyében letérdelve a pappal magukra rázatják a miseruha porát.¹⁴ A török papok is ideküldöztetik híveiket, hogy a tiszteletére gyertyát gyűjtve, Antal segítségét kérik. Albániában a keddi Szent Antal misékre görög keletiek és mohamedánok is eljárnak.”¹⁵ Majd: „Elmondhatjuk, hogy a szentek seregéből Magyarországon Antal

tiszteletével senki sem versenyezhet.”¹⁶ Ez a kultusz ráépült a Remete Szent Antal kultuszára, és hogy ettől az ideológiai ráhatástól nem állt távol a ferences rend, eladdig, hogy a korábban Remete Szent Antalnak szentelt templomokban kicserélték a malacos Antal szobrokat liliomos szobrokra. Bálint Sándor bizonyítottan tartotta, hogy a páduai szent „kultuszát a 15. század folyamán virágzó franciskánus obszervancia karolta föl.”¹⁷ A propaganda sikeréről így fogalmaz: „Remete Szent Antal ünnepénél már rámutattunk a bosnyák eredetű ferenceseknek arra a céltudatos, páratlan lelkipásztori sikerrel járó törekvésére, amely a névazonosság-nál fogva Antal apát hanyatló, de nagy emberi értékekkel szolgáló kultuszának Páduai Szent Antal tiszteletébe olvasztására irányult. Ez a behelyettesítés egyébként szinte az egész franciskánus Európában megtörtént.”¹⁸ A jószág védelmében Antal segítségét kérték, és Bálint Sándor szerint „aligha vitatható, hogy ezek a hagyományok is a középkori remete Szent Antal - kultuszra épültek.”¹⁹

A fentiek nyomán kialakult összefonódás tetten érhető az attribútumok területén is. Szent Bonaventura által összeállított officium az, amely végképp és menthetetlenül összekeveri ezeket. Innen kezdve valóban a Páduai Szent Antal nevééről és a neki tulajdonított, de *a két szent legendáiból kiemelt attribútumokról* beszélhetünk. Ha tehát a magas kultúra hatását differenciáltabban vizsgáljuk, olyan elemeket találunk, amelyek nem másak, mint a középkori legendák által szentesítettek: a betegek gyógyítása, a hajósok védelme, a kísértések és ördögök említése.

Ahhoz, hogy elemezni tudjuk a szöveget, érdemes szemügyre venni előbb a Bonaventura-officiumot és a kapcsolatait a két szent legendáival. A következő táblázatban a Szent Bonaventura officiumában összefoglalt attribútumokról próbáltam megállapítani, hogy miképp lelhetőek fel két szent legendáiban, vagy vezethetők vissza ezekre:

<i>A Szent Bonaventura –féle Antal - attribútumok</i>	<i>Megjelenése a Remete Szent Antal legendáiban</i>	<i>Megjelenése a Pádúai Szent Antal legendáiban</i>
Megmenti az ártatlant a haláltól	A hajánál fogva tartja fel nyolc napig az igazságtalanul felakasztott ifjút, míg szülei érte mennek. Ereklýje feltámasztja a sivatagban holtan talált három utast.	Feltámasztja a kisgyereket, akinek anyja őt hallgatta a templomban, mialatt gyereke meghalt. A hazug szekeres fiát is feltámasztja.
Segít ellenállni a vétkek elkövetésének	Legendái a kísértésekről és az ellenállásról szólnak.	
Segít az ínség idején	Az antoniták által működtetett kórházkolostorok a szegények ellátására is fel voltak készülve, sőt, az első okiratokban úgy emlegetik őket, mint a „szegények házát”.	A szegények szentjének is nevezik.
Védelmet biztosít az ördögök ellen	A sivatagi kísértések főszereplői az ördögök, démonok. Később az ereklýje is távozásra készíti az ördögöket. Egyik legjellegzetesebb ábrázolása az ördögök általi megkísértése.	
Védelmet biztosít a bélpoklosság ellen	Elsősorban az <i>ignis sacer</i> , de más súlyos betegségekben szenvedők, így a pestises és később a szifiliszos betegek is imádkoztak hozzá. Gyakran ábrázolták a pestises szentek társaságában is, Rókussal és Sebestyénnel.	

Betegeket gyógyít	Általában gyógyítóként tisztelték.	Imával gyógyította a betegeket, de nem volt a remetéhez hasonló védőszent, és nevéhez nem fűződik betegség vagy ezzel kapcsolatos speciális tudás.
Megszünteti a tengeri viharokat	A konstantinápolyi transláció legendájában Antalhoz könyörögtek a hajó utasai, és megszűnt a vihar. A hajósok védőszentje.	
Megszabadít a fogságból	Szűkebb értelemben vett szabadításról nem tudnak a legendák, de számos esetben számíthattak segítségére az igazságtalanul meggyötörtek és üldözöttek, pl. az alexandriai keresztényüldözések alkalmával bosszút állt a meggyötört keresztény szüzekért.	Az igazságtalanul üldözöttek védelmezőjének tartják.
Gyógyítja a „romlott” (vég)tagokat	Az antoniták gyógyítási gyakorlatában elterjedt volt az amputálás, és az eltávolított végtagokat a kolostorok bejárata fölé aggatták fel.	
Segít az elveszett dolgok megtalálásában		Egyik tanítványa elszökött a kolostorból, és magával vitte azt a könyvet, amibe Antal beszédeit írta le. Antal imádkozott, reggel remegve állt előtte a szökevény. Ebből az eseményből eredeztették később ezt az attribútumát.

Segít a veszedelmek idején	A konstantinápolyi transláció legendájában az ereklye szállítása során Antal megvédi a veszélytől a hozzá könyörgőket.	
Megszűnik a szükség	A konstantinápolyi transláció legendájában szó szerint szerepel az, hogy bármilyen szükségben szenvedők fordulhatnak hozzá, mert a remete érdemeiért teljesülnek a kérései.	

A fenti adatok nyomán úgy vélem, néhány attribútumról egyértelműen bebizonyítható, hogy nem a páduai szent, hanem a remete legendáihoz kapcsolódik.

Ilyennek tekintem a betegségekre való mindenféle utalást. Tudjuk, hogy nagyon sok szenttel kapcsolatba hozható a betegek ápolása vagy gyógyítása. Ismerünk olyan legendát is, amely azt mondja el, hogy Paduai Antal imádkozott egy beteg rendtársa mellett, és az meggyógyult. Ám ez az epizód nem lehet mérvadó egy olyan századokon áthúzódó, európai léptékben mérhető gyógyászati jelenlét mellett, mint amelyent az antoniták révén a remete alakja körül kialakult.

Egy másik kizárólag a remete legendáiból származó elem a démonok, ördögök és kísértések említése. Az egyiptomi remete attól vált híressé, hogy a visszavonulása idején megkísértette a gonosz, és ő ennek ellenállt. Mind az ikonográfiájában, mind a legendairódmában egyik leginkább ismert történet ez, míg a páduai szent esetében semmi ilyen jellegű anyagról nincs tudomásunk.

Hasonlóan a remete alakjához köthető elem a hajósok említése. A konstantinápolyi transláció legendájában jelenik meg az a történet, mely szerint a hajó, amelyen a remete ereklyéjét szállították, nagy viharba került. Ekkor a hajó utasai könyörögtek hozzá, és ő megjelent a hajó vitorlája fölött, és megvigasztalta őket, mire a szél lecsendesedett.

A remete érdemeiért kapott attribútum, mely szerint bármilyen szükségben szenvedők fordulhatnak hozzá, így jelenik meg az Érdy kódexben: „Oly zent malaztojsfagot enghedot kedeeeg ewnecky az wr Isten ew eerdemeenek nagy voltaert, Hogy vala ky vala myt ew tewle keerend akar *mynemew zykszegeben* ottan meg leezen enghettethween.”²⁰ (kiemelés tőlem, Sz. M.)

Az elveszett tárgyak megtalálása már egyértelműen a páduai szent attribútuma lenne, ám itt is előbb elveszett „tagot”, aztán vagyont említ a szöveg. Amennyiben végtagként értelmezzük, nehéz lenne az elveszett „tagot” az elveszett tárgyak közé sorolni, ám minden további nélkül megtehető, ha tudjuk, hogy a beteg

testrészeket, végtagokat amputálták az antonita kórházakban.²¹ A következő sorokban név szerint említik Pádulai Szent Antalt. A rövid szöveg jó példája annak, ahogy a két azonos nevű szent kultusza egymásra tevődött.

A 2. számú táblázatban elkülönítve szemléltetem a Bosnyák Sándor, Tánczos Vilmos és a Takács György által közzétett Szent Antal-imákban a két különböző típusú szöveget. Az imák első része a vallásos népének, és ezen keresztül az officium hatását mutató rész. A második az „Elindula...” kezdetű szövegrész. Az „Elindula...” kezdetű szövegeket négy részre osztottam: 1.) a felvezető rész, amelyből kiderül, hova indul Szent Antal, 2.) Az ajándékok számonkérése és felsorolása, 3.) A cserébe kapott kiváltságok felsorolása, 4.) a fentieket megerősítő záró rész: amint valamikor történt, úgy történjen most is. Az egyes imák a vízszintes oszlopokban olvashatók folyamatosan, az előbbi felosztás a függőleges és egymás mellé rendezett sorokban történik. Jól látható, az egyes imák mennyire részletezik a fenti felosztásnak megfelelő részt, illetve az, hogy esetenként egy-egy rész teljesen hiányzik, mint az ajándékok felsorolása az újfalusi imából.

Az „Elindula...” kezdetű szövegekben is megjelenik a szent attribútumai közül néhány, ám ezeknek láthatóan nincs közük az officiumhoz.²² Csupán a pusztinai imában találkozunk olyan megfogalmazással, amely az officium hatását mutatja: „tengereknek, táboroknak rabjai szabadujjanak”. A többi ima ezen a helyen elég szegényes felsorolást nyújt az officiummal és a népénekkel rokon szövegekhez képest, és kizárólag a *betegek*, a *kárvallottak* és a *nyomorultak* támogatását kéri:

<p>Ki hezzám fojomodik, vaj betegségembe, vaj káromlásomba, vaj egyéb nyomorúságomba (3. sz. ima, Újfalu-Szítás)</p>	<p>kík karválásbol kik másegyéb nyomorúságbol Említendő a szükség (4. sz. ima, Kostelek)</p>	<p>Akik hozzám foljamodnak, Vagy betegségből, vagy kárvallásból, Vagy érdemi szükséges nyavaljából, (5. sz. ima, Gyimesfelsőlok)</p>
<p>kik hozám fojamodtak kik betegségből kik kárválásból kik más egyéb nyomoruság bol említendő aszükség (6. sz. ima, Gyimesfelsőlok)</p>	<p>Én kívánom valami folyamatnak Vagy kárból, vagy betegségből, Vagy valami némi nyomorúságból, (7. sz. ima, Kostelek)</p>	<p>kik hozzám folja- madtak kik betegségekől kik kárválásból kik más egyéb nyomoruságakból (8. sz. ima, Magyarcsügés)</p>

A 3., 6., és 8. sz. imaszövegek teljesebbek, és ugyanabban a sorrendben sorolják a három kiváltságot: betegség, kár, nyomorúság. A 4. sz. a betegséget elhagyja, az 5. sz. a nyomorúság helyett nyavalyát említi, de a sorrendet ezek is betartják. Egyedül a 7. sz. cseréli fel a kiváltságok sorrendjét, de közben mindháromról említést tesz.

A fentiek alapján fontosnak tartom kiemelni, hogy:

- a Bosnyák Sándor által lejegyzett klézsei szövegben a második, „Elindula...” kezdetű szövegrész egyáltalán nem szerepel
- a 3–8. számú szövegekben egységes a kiváltságokról alkotott kép
- az imák második része, az „Elindula...” kezdetű az officium hatásán kívüli eredetet sejtetnek
- feltehetően egy olyan időszakból származnak, amely megelőzte az officium elterjedésének korát (XVII. század)

Az „Elindula...” kezdetű imák szövege leginkább a ráolvasásokkal rokon. Legtöbb ilyen kezdetű szöveg ebben a műfajban jelenik meg. Valaki, betegség, keresztény szent, Mária, Jézus stb. elindul és útján találkozik másvalakivel, akivel beszélgetést kezdeményez. Ezt követi egy záróformula, amelyben megfogalmazódik a ráolvasás célja („térj meg, térj meg” stb.) Ez a séma ráillik a Szent Antallal kapcsolatos ráolvasásokra, de az „Elindula...” kezdetű archaikus népi imákra is.

Tánczos Vilmos következtetéseire reflektál 2002-ben megjelent könyvében Grynaeus Tamás. Meglátása szerint az említett imák két elkülönített része (azaz a dialógusra épülő és az officium hatását mutató) közül a „Felmene az Atyához, Fiúhoz és Szentlélek Úristenhez” szakasz archaikusabb. Grynaeus úgy véli, hogy itt nem az Antal és a karján ülő gyermek Jézus dialógusáról van szó,²³ hanem Antal „fölmegy az égbe” és az ottaniakkal folytat párbeszédet. Ezt bizonyítandó az Anjou-legendáriumra hivatkozik, ahol az egyik kép azt mutatja be, hogy hogyan emelték az angyalok Antalt a levegőbe. Ez a jelenet az egyik szepesszombati táblaképen is megjelenik. És, teszi hozzá Grynaeus, a páduai Antal életéből nem ismerünk „mennyben járásáról szóló legendát”.²⁴

Az Antal levegőbe emelésének motívumánál érdemes megállni egy pillanatra. Valóban, a páduai Antal életéből nem ismeretes hasonló jelenet.²⁵ A remete szent életéből azonban ismeretes a levegőbe emelés jelenete. És bár ez a téma nem tartozott a leggyakrabban megjelenített motívumok közé, fennmaradt néhány ritka festmény, amely a remete levegőbe emelését jeleníti meg. Ezek közé tartozik a szepességi és az Anjou legendárium illusztrációja. Hieronymus Bosch hármas oltárának egyik oldalsó táblaképe talán a leghíresebb azok közül, amelyek ezt a felemelést ábrázolják.²⁶

Mindezek mellett kérdéses, hogy a remete repülésének motívuma ezekre az illusztrációkra vezethető vissza. Úgy vélem, nem vezet messzire, ha egy motívumot

vizuális megjelenítéséből eredeztetünk. A vizuális megjelenítéseknek is megvan a maguk forrása, és a középkorban ez különösen így volt. Amennyiben tényleg meg akarjuk érteni a levegőbe repítés motívumát, vissza kell nyúlni a középkori legendszövegekhez. Mint számos más témát, úgy ezt is a festők az olyan közismert középkori legendagyűjteményekből merítették, mint amilyen a *Legenda aurea*. Íme, a Voragine erre vonatkozó szövege:

„Másszor az angyalok az égbe ragadták, de rögtön ott teremtek a démonok, hogy feljutását megakadályozzák. Születése óta elkövetett vétkeket vetették a szemére. Az angyalok azt mondták nekik: „Nincs szükség ezeket a vétkeket felsorolni, mivel az Úr irgalmából eltöröltettek. Azt mondjátok meg, ha tudjátok, milyen vétkeket követett el, mióta szerzetes lett!” Egyet sem tudtak rábizonyítani, s így az angyalok Antalt szabadon vitték a magasba, majd visszahozták a földre.”²⁷

A remete levegőbe emelésének szövege nem tud semmiféle olyan mennyei dialógusról, amelyben Antal is részt venne. A megbeszélés kizárólag a démonok és az angyalok között zajlik. A dialógus helyszíne egyértelműen a „levegő”, és nem valamiféle egyéb égi tartomány. És nyilván sem ezek, sem más illusztrációk nem utalnak a remete olyan jellegű égiekkel folytatott beszélgetésére, amelyet az archaikus népi imákból ismerünk. Azt hiszem, éppen ezért nem lehet egyértelműen a remete levegőbe emelését látni az archaikus népi imák „fölmene az Atyához, Fiúhoz és a Szentlélek Úristenhez” formulája kapcsán.

Valószínűnek tartom, hogy ebben a szövegrészben nem kell egy valahonnan átszármazó motívumot keresnünk. Tánczos Vilmos érvelése is ezt sugallja: az apokrif imák sajátos logikáját látja megnyilvánulni akkor, amikor égi személyről származtatják a szent csodás erejét. Továbbá „fontos műfaji sajátosság az is, mondja, hogy az „érdemek” fejében kapott különleges hatalom ígérete – az archaikus imazáradékokhoz hasonlóan – párbeszédes formában, isteni személy szájából hangzik el. Az égi személy kiléte voltaképpen mellékes, a lényeg az, hogy a szerződés égi hiteles helyről származzék.”²⁸ Az égiekkel folytatott dialógus tehát garancia arra, hogy a szent valóban csodás erő birtokában van. Ez a hivatkozási eljárás egyébként szintén középkori eredetű. Ebben a korban minden szerző igyekezett a forrásaiként illusztris személyiségeket, egyházatyákat vagy szenteket nevesíteni, hiszen ez az eljárás biztosította a narráció hitelességét.²⁹ Egy olyan formai elemről van tehát szó, amelyet Tánczos Vilmos elemzése műfaji sajátoságnak, és nem tartalmi összetevőként értékel.

A fentiekben megpróbáltam elválasztani egymástól a két Antal alakjához kapcsolódó attribútumait, és ennek nyomán rekonstruálni az összefonódás előtti állapotot. Fontos azonban elgondolkodni azon, hogy hogyan és miért fonódhatott össze a két kultusz. Annak tisztázása, hogy melyik elem honnan, melyik szent legendájából eredeztethető, segít felismerni az összefonódás mértékét. Azt

azonban nem szabad szem elől téveszteni, hogy az összefonódott kultuszelemek együtt töltötték be azt a szerepet, amelyet az előzőkben a remete történetei és legendái. Az összefonódás nem okozott semmiféle fennakadást a későbbiekben. A történetek *használói* nem zavarta az összemosódás. Az összekeveredett kultusz hiánytalanul megfelelt azok elvárásainak, akik mindennapjaihoz hozzátartozott.

Erdélyi Zsuzsanna legfrissebb könyvében visszatér az archaikus népi ima műfajának kérdéséhez. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy műfajunk autochton népi alkotás-e, és van-e köze a történeti egyházi-hitbuzgalmi irodalomhoz. A szerző az európai imaanyag vizsgálata után arra a megállapításra jut, miszerint „a magyar archaikus népi imádság, mint olyan jelen formájában autochton népi alkotás, bár történeti fejlődésében kettős eredetet mutat: egy irodalmi adatokkal ma még követhetetlen-ellenőrizhetetlen korai népi gyakorlatot, és egy irodalmi adatokkal nyomon követhető-ellenőrizhető egyházi háttérjelenlétet, amely a késő középkorban minden vallásos műfaj esetében szükség szerint érvényesült.”³⁰ Feltételezhetjük, folytatja, hogy a mindenkor magas írásbeli kultúra mellett élhetett egy népi-szóbeli kultúra, sőt, ez a kettő kölcsönhatásban állhatott egymással. E kettősség felismerésének időpontját 1578-ra teszi, amikor Bornemisza Péter a „nagy anyá”-t és a „mise mondó pap”-ot jelölte meg forrásként a ráolvasók eredetéről szólván. Úgy véli, hogy ezt a kétféleséget az archaikus imádságok esetében is fölfedezhetjük a misztikus világképben föllelhető mágikus tartalmaképzetek hallatán.³¹ Annak ellenére, hogy a kutatóutam más tájakra vezetett, a jelen munkám eredményei alátámasztják, ha még szükséges volt, ezeket a megállapításokat.

1. <i>Bonaventura 13. századi officiuma</i>	2. <i>Az officium 1747-es szó szerinti fordítása</i>	3. <i>Egy kaplonyi vallásos ének 2002-ből</i>	4. <i>Bogdánfalvi változat (hangszalagról)³²</i>	5. <i>Bogdánfalvi változat (kézíratos énekesfüzetből)³³</i>
Si queris miracula: mors, error, calamitas, daemon, lepra fugiunt, aegri surgunt sani.	Ha csudát keresz, halál, vétek, inségek, ördög és belpoklosság száladnak, s a betegek egészségesen-fel-kelenek.	Csodákat kik látni vágytok Oh jöjjetek Szent Antalhoz Fekélyt, nyomort, vétket, halált, Sátánt elűz, gyógyulást hoz.	Hogyha kívánsz csodákat, halál, nyomorúság, ördög, viszolj, téveljgész, poklosság távozik.	Hogy ha kívánsz csudákat halál s nyomorúság ördögés sok tévelgész távozzék. Poklosság
Cedunt mare, vincula, membra resque perditas petunt, et accipiunt juvenes et cani.	Engednek a tenger és fogságok: romlott tagjokat és el-vesztett marhájokat kérik, s meg nyerik ifjak és vének.	Szent Antalnak imájára Tenger enged, bilincs török, Az elveszett tagot, vagyont, Ifjú és agg visszanyeri.	Szent Antal érdelmiből betegek gyógyulnak, fogságból ész tengerekből szokan szabadulnak. Vének ész éfjak szokan vesztett jószágokat kérik és nyerik általa meggyógyult tagokat.	sz. Antal érdemből betegek gyógyulnak tengerből és fogságból sokan szabadulnak. Vények és éfiak nagy sokan vesztették jószágokat kérik és nyerik áltolla Meg gyógyult tagokat sok féle veszedelem és szükség távozik
Pereunt pericula, cessat et necessitas: narrent hi qui sentiunt, dicant Paduani.	Eltűnnek a veszedelmek, a megszűnik a szükség: beszéllyék azok, a kik érzik, s mongyák meg a Páduaiak.	Veszély tűnik, szükség múlik, Páduában azt hirdetik, Azt beszélük, kik érezték Szent Antalnak jó tetteit.	Bizonyszágot isz tesznek, kik ezeket érzik, de főképpen Pádovában, amely...	áhitatos hiveknek kérésék adatik.
Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto.	Dicsőség Atyának, és Fiúnak, és Sz. Léleknek: Miképpen kezdetben vala, most és mindenkoron, és örökkön örökké. Ámen.	Dicsőséget zengünk néked, Atya, Fiú és Szentlélek Szentháromság egy Istennek Áldás legyen és dicséret.	Atyának és Fiúnak dicsőrség adatik a Szentlélek Istennek minden ...-tatik.	

Melléklet, 1. számú táblázat.

<p>1. Klézse, Csurály Józsefné, szül. 1904. Lejegyezte Bosnyák Sándor³⁴</p>	<p>2. Pusztina, László Józsefné Kis Ezsébet, szül. 1935. Lejegyezte Tánczos Vilmos, 1992.³⁵</p>	<p>3. Szitás - Újfalú Antalka Mihályné Jancsi Péter Mária, szül. 1918, Lejegyezte Tánczos Vilmos, 1992.³⁶</p>	<p>4. Kostelek Tankó Ferenc sz. 1936. imádságos füzetéből. Lejegyezte Takács György.³⁷</p>
<p>„Ha csudákat keressz szükségedbe, indulj fel Szent Antalhoz szüvedbe, vesd reménységedet érzelmeidbe, hogy meghallgattassál kéréseidbe. Érdemeiért Páduai Szent Antalnak Sokféle betegek meggyógyulnak. Halál, ördög, tévelygés távoznak, tűzből, vízből sokan szabadulnak. Veszett jószágot akik keresik, vének, éjfak tőle megnyerik, több dologban isz áldását vezik, kik e világon ötet híven tisztelik. Ezt próbálja városa, Páduának so- kasága, hogy Szent Antal árváknak, özvegyeknek, velem jótevőknek, ügyefogyottaknak, hozzám folyamodóknak, di- csőség legyen Isztennek, Atya, Fiú, Szentlélek Isztennek áldása szálljon rivánk, és mindenkor megmaradjon mirajtunk, hogy szolgálhassunk nékie, tiszta szívvel és lélekvel, minden hét bétöltésé- vel, ámmen.”</p>	<p>„Valaki csodát akarsz keresni Szent Antalnál, bővön lehet felta- lálni!</p>	<p>„Atya, kereszt, csudák, haláli nyomorúság, betegek gyógyul- nak a hosszas betegségből, rabok szabadulnak. Tenger merők kérik, nyerik, átollják elveszett jóságikat Páduvába minden községi- nek.</p>	<p>„...csak egy szot tégy kérésemhez hogy meg halgatást nyerjék a szent Antal Atya Kereszt csodákat hallál Nyomorúságot ördögi tényegést ördögöknek pok- lossága Szent Antal érdeméből betegek gyógyulnak hoszos rabságból öregék ifjak meg nem lakoztak kerik nyernék az ök elve- szítet marhájukat</p>
	<p>Valakicsoda a Szent Antal felmene az Atyához, Fiúhoz és a Szentlélek Úristenhez.</p>	<p>Elindula Szent Antal min(d) három tanács az Atyához, a Fiúhoz, Szentlélek Úristenhez.</p>	<p>El indula szent Antal az atyahoz a szentlélek fihhoz</p>

	<p>Azt mondja az Úristen: Mit hoztál nekem ajándékba? Nem hoztam ejebet, Uram Teremtőm, csak a nagy boldogságnak a nagy boldogságát, és a Fiúistennek a három sing arany-szálát. Ó, eleget hoztál Szent Antal!</p>		<p>Mit hoztál szent Antal én egyebet ne hoztam szent felségének hozom három szép sing haját Fiu Istennek három csepp vérét Szent lélek Istennek nagy bölcsesége Boldogságos Szűz Máriának nagy Boldogságos</p>
	<p>Mit kérsz ezért a sok ajándékért? Nem kérek ejebet Uram Teremtőm, csak valaki az én nevemben könyörögjön, tengereknek, táboroknak rabjai szabadujjanak, a betegek gyógyulhassanak, és a károsok vigasztaltassanak! Ó, megadatik Szent Antal, tejjes asztal!</p>	<p>Ó, Szent Antal, mit kérsz, mit kívánsz? Egyebet nem kérek, Kérem Szentfelségemet, Ki hezzám fojomodik, vaj betegségembe, vaj káromlásomba, vaj egyéb nyomorúságomba, Ó, Szent Antal, megadatik ez a menyei asztal a teli malaszttal!</p>	<p>Elég sok szép ajándékot hoztál Szent Antal mit kívánsz ezért a sok szép ajándékodét egyebet nem kívánok Szent felségetől kik karvalásból kik másegyéb nyomoruságbol. Említendő a szükség meg adatik Szent Antal</p>
	<p>Istennek mátkája, Noénak bárkája, és úgy legyen mindörökkénd örökre, áment.”</p>	<p>A szentséges pohár úgy bételjesedjék, Mind a Krisztus Jézus szava bételjesedik, áment.”</p>	<p>Meny asztala bé bárkája úgy bé teljesegyék Amínd Krisztus Urunk bé telyes(itette).</p>

Melléklet, 2. számú táblázat.

<p>5. <i>Gyimesfelsőlók</i> <i>Fikó Béla (1913-1998)</i> <i>Gyűjtötte Takács György,</i> <i>Csinód, 1997.³⁸</i></p>	<p>6. <i>Gyimesfelsőlók</i> <i>Farkas János sz. 1921</i> <i>Gyűjtötte Takács</i> <i>György, Egerszék,</i> <i>1997, egerszéki kézi-</i> <i>rásos lapról.³⁹</i></p>	<p>7. <i>Kostelek</i> <i>Fekete Miklósné Oláh</i> <i>Anna, sz. 1924.</i> <i>Gyűjtötte Takács</i> <i>György, 1994,</i> <i>Gyepece.⁴⁰</i></p>	<p>8. <i>Magyarcsügés</i> <i>Gábor János százade-</i> <i>leji füzetéből</i> <i>Gyűjtötte Takács</i> <i>György⁴¹</i></p>
<p>„Atya, kereszt, csodákat, Halál nyomorúságot, Ha valaki csodákat akar- nak keresni, Csodatevő Pádovai Szent Antalnál Lehet bőven feltalálni. Szent Antal érdemeiből betegek gyógyulnak, Fogságos tengerből rabok szabadulnak. Ifjak, öregek kérik, meg- nyerik.</p>	<p>„O irgalmaz kegyes szüanya márja víga sztalója vigyed kö- nyörgésemet szent fíjad azurjézus eleibe csak egy szótégy kéresemhez hogy meg halgatást nyerjek a szent antal atya kereszt csodákat halál nyo- morúságot ördögi tényegés ördögöknek poklossága sent antalnak érdeméből betegek gyógyulna k hosszas berekség- ből, rabok szabadu lnak hosszas rabság- bol öregek ifjak meg nem lakosztak kerik nyerik az ök el veszített marhajukat</p>		<p>Atya, kereszt csodá- kat halál nyomorúságot ördögi ténjégés ördögnek poklos- sága Szent Antalnak érdeméből betegek gyógyul- nak hosszas betegs- gekéből rabok szabadulnak hosszas rabságokbol. Öregek ifjak meg romladoztak kérik nyerik az ök el veszített marhajukat.</p>
<p>Elindula átal a Csodatevő Pádovai Szent Antal, Elindula, mind három tanács,</p>	<p>el indul szent an tal azatyához aszent lélek fíjuhoz</p>	<p>„Elindula Pádovai Szent Antal az Atyához, Elindula Pádovai Szent Antal, Mint három szent tanácshoz, Az Atyához, a Fíuhoz, Az Urjézushoz a Fíuval, S a Boldogságos Szépszüzmáriához.</p>	<p>El indul Szent Antal az Atyához a Fíjuhoz a Szent lélekhez</p>

<p>Viszi magával az ő nagy boldogságát, És kérdik: Ó mit hoztál, csodatevő Pádovai Szent Antal; Ó, én egyebet nem hoztam, A Fiúistennek három szép cseppvérét, A Szentlélek Istennek három szép sing haját, Az Atyaistennek az ő nagy boldogságát.</p>	<p>Mit hoztál szent antal én egyebet nem hoztam szent felségének 3 szép sing haját hju istennek 3 csepp vérét szent lélek istennek nagy bölcsességét boldogságos szüz-márijának nagy boldogságát</p>	<p>Kérdi az Atyauristen: Mit hoztál, Pádovai Szent Antal? Én hoztam az Atyának három szép sinkát, A Fiunak három szép cseppvérét, A Boldogságos Szép Szüz-máriának Az Ő nagy boldogságát. Eleget hoztál Pádovai Szent Antal.</p>	<p>Mit hoztál Szent antal egyebet nem hoztam szent felségednek az atyának három szép / sing haját. Fiju Istennek három csepp vérít. Szent lélek Istennek nagy bölcseségit Boldogságos szüz Máriának nagy boldogságát.</p>
<p>Ó, eleget hoztál, Csodatevő, dicsőséges Pádovai Szent Antal. Mit kérsz a te három szép ajándékadért? Ó, én egyebet nem kérek, Akik hozzám fojlamodnak, Vagy betegségből, vagy kárvallásból, Vagy érdemi szükséges nyavaljából, Megadassák, / Megadatik. Ó, Szent Antal, Mennyei asztal telítve malasztal,</p>	<p>elég sok szép aján dékot hoztál szent antal mit kívánsz ezért a sok szép ajándékadért egy ebet nem kívánok szentfelségétől kik hozzám fojlamodtak kik betegségből kik kárvalásból kik más egyéb nyomoruság bol említendő aszükség</p>	<p>Mit kívánsz ezeké' a sok szép ajándék-jaidé'? Én kívánom valami folyamatnak Vagy kárból, vagy betegségből, Vagy valami némi nyomoruságból, Ammind megadásék.</p>	<p>Elég sok szép ajándé- kot hoztál Szent Antal. Mit kívánsz ezért a sok szép ajándé(kad) kadért. egyebet nem kívánok Szent felségé- től kik hozzám fojla- madtak kik be- tegségekbeől kik kárvalásakból kik más egyéb nyomoru- ságakbol Énis hozzád foja- modok Páduvai Szent antal. esedezzel a jó Istenhez. itt meg említendő a szükség</p>

Melléklet, 3. számú táblázat.

<p>Noé bárkája, Isten bárkája, Úgy bé teljesedjék titkos szentséges pohara, Mint Krisztus urunk szent születése, Ahogy beteljesedett, Áment.”</p>	<p>meg adatik szen tantal menyasztala bébárkája ugy bételjesegyen amind krisztus urunk beteljesitete áment.”</p>	<p>Ammind megadatik Pádovai Szent Antal, A mennyei asztal tele malasztal, Nagy a bárkája, Istennek márkája. Szentséges Szent Pál, Ugy bételjesedjék, Mint Krisztus Urunknak szava, Soha meg ne máso- loggyék.” (...)</p>	<p>meg adatik Szent Antal meny asztala bé bárkáj(a) ugy bételjesegyk ami(n)t Krisztus Urunk bé reljesitette Amen</p>
---	---	---	--

Melléklet, 3. számú táblázat.

<p>1. Felsónána (Tolna m.). Fazekas Mihályné Nagy Jusztina, sz. 1901. Gyűjtötte Edélyi Zsuzsanna, 1971.⁴²</p>	<p>2. Gyimesközéplek Magyar Dénes Fülöpné Molnár Katalin, sz. 1922, Gyűjtötte Tánczos Vilmos, 1980.⁴³</p>	<p>3. Hidegségpataka Antal Györgyné Gál Borbála sz. 1909. Gyűjtötte Tánczos Vilmos, 1980⁴⁴</p>
<p>„Elindula Szent Antal hét fiával, hét lányával, hervenhétféle unokájával Tüzes orbáncos dagadt se- beivel, Fene farkasaival, vad oroszlánjaival, hogy (mond- jam) Jusztinának gyenge szívét elszorítom, piros vérit ott megiszom. Térj meg Szent Antal, Kérlek a Jézus Krisztus keser- ves kinszenvedéseire, Őt mélységes sebeire, Ereggy el az erdőkre, Ott a vad oroszlányoknak gyenge szívüket szorítsd el, piros vérüket ott idd meg! Térj meg Szent Antal, vagy akármiféle eredet vagy! (...)” „Elindula Szent Antal hét fiával, hét lányával, hervenhétféle unokájával Tüzes orbáncos dagadt se- beivel, Fene farkasaival, vad oroszlánjaival, hogy (mond- jam) Jusztinának gyenge szívét elszorítom, piros vérit ott megiszom. Térj meg Szent Antal, Kérlek a Jézus Krisztus keser- ves kinszenvedéseire, Őt mélységes sebeire, Ereggy el az erdőkre, Ott a vad oroszlányoknak gyenge szívüket szorítsd el, piros vérüket ott idd meg! Térj meg Szent Antal, vagy akármiféle eredet vagy!”</p>	<p>„Elindul a Boldogságos Szűz Márja Az ő szent fiával, Jézussal. Előtalálja a hetvenhétféle pokole- leredeteket, a hetvenhétféle Szent Antal tüzt, tüzes orbáncokkal együtt. Kérdi, hova mész. Megyek ennek a – akkor mondjuk a nevit – húsa-csontja hasogatására, ízbe-csontba szaggatom, piros vérit megiszom! Ne menj, azokval az áldott szent igékvel akarlak megté- rítettetni, mejekvel az áldott Jézusnak megtérítették! Első harangszó itt ne érjen, második harangszó itt ne talál- jon, harmadik harangszóra úgy elmúljal, mind a gyertyának füstje! Pü, pü, pü, eltöpdössük.”</p>	<p>Elindula a Názáretbeli Jézus az Atyával, Fiúval, Szentlélek Istennel. Előtalálja hetvenhétféle pokole- redeteket. Kérdi: Merre mentek, merre mentek? Mű elmenyünk Erzsébetnek csontja hányására, vére szipásá- ra, szálos húsa hasogatására! Menjetez erős kőszikláknak gyomrába, hol az oroszlányok laknak, ahol fekete kókisok nem kikirilnek, fekete lovak nem nyerítenek, kovászos kenyervel nem élnek! Arra mondom ezeket a szava- kot, hogy ezer angyal legyen megvigasztalaja s megjavitaja. Arra kérem Názáretbeli Jézust, vegye le a szentótárról a gyútott gyertyát, kericcse meg egész tes- tyit s fejit, hogy úgy tisztuljon meg, mint a Názáretbeli Jézus megtisztult az ő feredéjibe.</p>

Melléklet, 4. számú táblázat.

<p>4. <i>Jávárdipataka</i> <i>Hermán Károlyné Csillag</i> <i>Mária</i> sz. 1917 <i>Lejegyezte Tánczos Vilmos</i> 1980.⁴⁵</p>	<p>5. <i>Középlok Magyar Dénes Fülöpné</i> <i>Molnár Katalin,</i> sz. 1922 <i>Lejegyezte Tánczos Vilmos,</i> 1980.⁴⁶</p>	<p>6. <i>Bálványospataka</i> <i>Bilibók Györgyné</i> sz. 1912 <i>Lejegyezte Tánczos Vilmos,</i> 1980.⁴⁷</p>
<p>„Űl a Boldogságos Szépszüzmária az ő áldott szent fiával. Bemene szent templomába. Ereszd ki, ereszd ki szent pókából szent kezemet, nyúljak fel szent órárodra, vegyek le három szál gyertyát, olvassak – mondja a nevit, hogy kinek – hetvenhétféle Szent Antal tüzitől, hetvenhétféle pokoleredettől! Te hetvenhétféle tüzes orbánc! Merre mész, merre mész, te hetvenhétféle tüzes orbánc, te hetvenhétféle pokoleredet, te hetvenhétféle Szent Antal tüze? Én menyek Emrének szépsége látogatására, csontja, husa hasogatására, piros vére italára. Térj meg, térj meg, te Szent Antal tüze, te hetvenhétféle pokoleredet, menj el a kösziklának a hátára, hónap harangszókor meg ne találtassalak, me a késvel vágom el a nyakadot!”</p>	<p>„Elindult a Boldogságos Szüzmárja az ő szent fiával Jézussal. Előtalálja a hetvenhétféle pokoleredeteket, a hetvenhétféle Szent Antal tüzit, tüzes orbáncokkal együtt. Kérdi, hova mész. Megyek ennek a – akkor mondjuk a nevit – Húsa-csontja hasogatására, ízbe-csontba szagatom, piros vérit megiszom! Ne menj, azokkal az áldott szent igékkel akarlak megté- rítettetni, mejekvel az áldott Jézusnak megté- rítettét! Első harangszó itt ne érjen, második harangszó itt ne találjon, harmadik harangszóra úgy elmúljal, mind a gyertyának a füstje! S akkor így – pü, pü, pü – eltöpdössük!”</p>	<p>Elindula a Szent Antal tüze hetvenhétféle tüzes orbáncval, bészálta Erzsinek fejibe, húsába, csontjába. Kérlek Szent Antal tüze, menj a kösziklákba, palld meg az oroslányokot, hasigasd meg a húsikot! Úgy elmúlj, te Szent antal tüze, mind a só a vízbe s a viasz a tűzbe!</p>

Melléklet, 4. számú táblázat (folyt.).

Jegyzetek

- 1 A jelen tanulmány kisebb módosításokkal megjelent a témának szentelt kötetemben, vö. Szikszai Mária: Történetek története. Marosvásárhely, 2005.
- 2 Azok a szövegek, amelyekre ebben a fejezetben hivatkozás történik, a *melléklet* összehasonlító táblázataiban olvashatók.
- 3 Tánczos Vilmos: Gyimesi archaikus népi imádságok és ráolvasások. In: Zakariás Erzsébet–Keszeg Vilmos (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság 2. Évkönyve, Kolozsvár,

- 1994a. 218–220; Uő: „Feltekinték napkeletre.” Moldvai archaikus imádságok. Néprajzi Látóhatár. 1994b. 1–2. 217–244; Uő: Egy apokrif Szent Antal-ima és műfajkörnyezete. Néprajzi Látóhatár. 1995. 3–4. 141–150; Uő: Egy apokrif Szent Antal-ima és műfajkörnyezete. Néprajzi Látóhatár 1996. 3–4. 141–150; Uő: Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük. Csíkszereda, 1999; Uő: Eleven ostya, szép virág. A moldvai csángó népi imák képei. Csíkszereda, 2001.
- 4 Tánczos V. i. m. 1994a. 218, 219.
- 5 Tánczos V. i. m. 1994b. 240, 241.
- 6 Ld. a szövegeket a mellékletben.
- 7 Tánczos V. i. m. 1994b. 222.
- 8 Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. Budapest. I-II. kötet 1977. 1. kötet
- 9 Kájoni 1719. 392. adatát idézi Tánczos V. i. m. 2001. 223.
- 10 Padovai Sz. Antalnak Solosmaja, és Congregatiojának Regulái, és Búcsui, Csudatételének rövid summában foglaltatott leírásával. Kolosvarott Anno 1747., 55-56. old., idézi Tánczos V. i. m. 2001. 224.
- 11 Tánczos V. i. m. 2001. 228.
- 12 Bár Páduai Szent Antal a XIII. században élt, legendája és kultusza csak a XV. századtól kezd terjedni. Réau, Louis: Iconographie de l'art chrétien. Tome III. I. Iconographie des saints. Paris, 1958. 115.
- 13 Kleinschmidt 1930. 253, hivatkozik rá Bálint S. i. m. 1977. I. 435.
- 14 Ez a hagyomány általában a miséhez kapcsolódva máig Tápén él.
- 15 Bálint S. i. m. 1977. I. 435.
- 16 Bálint S. i. m. 1977. I. 447.
- 17 Bálint S. i. m. 1977. I. 435.
- 18 Andree 1904. 36, hivatkozik rá Bálint S. i. m. I. 436.
- 19 Bálint S. i. m. I. 438.
- 20 Érdy codex 1876. 454.
- 21 Utal erre Grynaeus Tamás: Szent Antal tüze. Budapest, 2002. 126. Ő azt sejteti, hogy ezek a szövegek kihasználják azt, hogy az „elveszett tag” kétféle értelmezése lehetséges: az anyarozsmérgezés következtében elvesztetett végtag és az elveszett tárgyakra történő utalás.
- 22 Tánczos előbb csak a szövegek archaikus voltát emeli ki (Tánczos V. i. m. 1994b. 222.), későbbi írásában árnyalja ezt, és utal arra, hogy ezekben az archaikus szövegekben is jelen van a tizenhárom kiváltság valamelyike: „Sőt mindkét népinek nevezett, az Atyaisten és Szent Antal beszédét tartalmazó imában megfigyelhető a szent tizenhárom kiváltságának valamelyikére való utalás, vagyis *e népinek mondott szövegek is a »magaskultúra« hatását mutatják.*” Tánczos V. i. m. 1996. 145. (kiemelés tőlem, Sz. M.)
- 23 Tánczos itt magyarozatként idézi a Herkelyi Károly könyvéből a gyermek Jézus és Antal között zajló párbeszédet. Tánczos V. i. m. 2001. 226.
- 24 Grynaeus T. i. m. 120–121.
- 25 A legenda szerint a gyermek Jézussal való beszélgetése alkalmával a Gyermek látogatta meg a szerzetest a szobájában, és ezt házigazdája megleste.
- 26 Nagyszabású összefoglalójában Louis Réau csupán egy XV. századi (Martin Schongauer) és két XVI. századi (Bosch és Lucas Cranach) képzőművészeti alkotásról,

- illetve két XVI. századi könyvillusztrációról tesz említést, amelyek ezt a jelentet ábrázolják. Réau L. i. m. 109.
- 27 Voragine, Jacobus de: *Legenda aurea. Szentek csodái és szenvedései*. Békéscsaba, 1990. 45.
- 28 Tánczos V. i. m. 2001. 226.
- 29 Erről vö. Jaques de Goff gondolatait Boureau könyvének bevezetőjében, Boureau Alain: *La Légende dorée. Le système narratif de Jacobus de Voragine (+1298)*. Paris 1984. II.
- 30 Erdélyi Zsuzsanna: *Aki ezt az imádságot... Élő passiók*. Pozsony, 2001. 84.
- 31 Tánczos 1996. 145-146.
- 32 Tánczos V. i. m. 1996. 146.
- 33 Tánczos V. i. m. 1996. 146.
- 34 Bosnyák Sándor: *A moldvai magyarok hitvilága*. *Folklór Archívum* 12. Budapest, 1980. 1756. sz.
- 35 Tánczos V. i. m. 1995. 235-236., Uő. i. m. 1996. 141., Uő. i. m. 2001. 222.
- 36 Tánczos V. i. m. 1994. 240., 1995. 122., 1996. 144., 2001. 224-225.
- 37 Takács György: „Mennyországba' csendítének...” In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság 6. Évkönyve*, Kolozsvár, 1998. 219-258. 256.
- 38 Takács György: „Hirdesd a számból eredett szent ígéket...” In: Czégényi Dóra-Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság 8. Évkönyve*, Kolozsvár. 195-232. 2000. 227.
- 39 Takács Gy. i. m. 2000. 228.
- 40 Takács Gy. i. m. 1998. 253-254.
- 41 Takács Gy. i. m. 1998. 255-256.
- 42 Erdélyi 1978. 112-113.
- 43 Tánczos V. i. m. 1994. 220.
- 44 Tánczos V. i. m. 1995. 36.
- 45 Tánczos V. i. m. 1995. 37.
- 46 Tánczos V. i. m. 1995. 38.
- 47 Tánczos V. i. m. 1995. 38-39.

Zsigmond Győző

Szólásmondásaink

egyházi-vallási vonatkozásairól

A parömiológiának az egyházzal, vallással kapcsolatos kérdései közül emelek ki néhányat a továbbiakban. Jórészt gyakorlati cél, célok érdekében is nyúltam e témához. Például egyházi, vallási szótár, lexikon megírásának, megjelentetésének a szükségességére kívánom felhívni a figyelmet. Nemcsak az úgynevezett világi embereknek, de a különböző egyházak, felekezetek, vallások egyházi személy híveinek is hasznára lenne a máshova tartozókkal, embertársként azonban együvé tartozókkal a szóba hozott kézikönyv révén való ismerkedés, kapcsolatfelvétel.¹ A választékos és helyes kifejezésmód ösztönzőjeként ugyancsak jelentős lenne egy a különféle egyházi, vallási fogalmakat hitelesen bemutató kiadvány.

Közmondás- és szóláskincsünk történelmi alakulat lévén számos elemében őrzi különféle korok, szemléletek emlékét. A szólásmondásokkal való élés a sokféle elképzelés, vélemény jogosultságának egyféle hallgatólagos elismerését is jelentheti, abszolút érvényességük tagadásával, viszonylag igaz voltuk elfogadásával egyetemben.

Szólásmondásaink egyszerre ereklyei és mindennapi, hétköznapi eszközei nyelvünknek. Különböző hitű, foglalkozású, rendű, rangú emberektől, sőt részben más nyelvektől is származó alkotások. Egy-egy népet és általában az embereket jellemző voltuk nem áll ellentétben az előbbi megállapításokkal. Minden olyanszerű viszonylagos egységen belül, mint amilyen egy nagyobb közösség, megvan a sokféleség, ugyanakkor megvan annak sajátossága is; főképp az arányokat, egy-egy dolog súlyát illetően. Egy-egy nép sajátos arculatának kialakulásához jelentős mértékben járul hozzá hite, vallása, egyháza.

„... meglepően kevés nyomot hagyott közmondásainkban a sajátosan vallási világnézet. Igen sok szólásunkban és közmondásunkban előfordul ugyan vallási fogalomnak a neve, az ilyen kifejezések azonban szinte mind átvitt értelműek, vagy (...) elhomályosodott bennük a vallási vonatkozású szó eredeti jelentése.”²

O. Nagy Gábor érdeme a szólások, közmondások kutatása terén rendkívüli, ehhez kétség nem férhet.³ Tisztelete, megbecsülése persze nem zárja ki a bíráló észrevételt. Ráadásul, olyan, valószínűleg egyféle kényszer vagy sajnálatos befolyás következtében közzé tett megállapítását idéztem, melynek bizonyos mértékű cáfolása részben benne van magában az idézett szövegben.

Jelen írásom O. Nagy Gábor mérföldkő könyvére alapozva született meg.⁴ Ennek segítségével egy kis statisztikának, számszerű (megközelítő pontosságú) felmérésnek adok helyet a továbbiakban annak alátámasztására, hogy meglehetősen nagy súlya van az egyházi, vallási vonatkozásoknak szólás- és közmondáskészletünkben. O. Nagy Gábor említett könyvében a szólások, közmondások száma összesen: 17966. Ebből vallási, egyházi vonatkozású: 1011. Az összes 5,6 %-a. Az 1011-ből úgy 114 általánosan elterjedt, ismertebb, gyakrabban használt.

Szó, melyhez legtöbb szólás, közmondás kapcsolódik:

1. kutya (306) 2. ló (195) 3. *isten, Isten* (188) 4. eb (144)
5. *ördög* (125) 6. kéz (11) 7. szem (109) 8. *pap* (107)
9. fej (106) 10. szó (106) 11. fa (104) 12. macska (95)
13. asszony (90) 14. láb (90) 15. pénz (89) 16. szegény (77)

Egyházi, vallási vonatkozású szó, melyhez a legtöbb szólás, közmondás kapcsolódik:

1. *Isten, isten* (188) 2. *ördög* (125) 3. *pap* (107) 4. *pokol* (39)
5. *templom* (29) 6. *barát 'férfi szerzetes'* (27) 7. *Krisztus* (26)
8. *angyal* (22) 9. *Jézus* (14) 10. *kereszt* (13) 11. *kántor* (11)
12. *böjt* (10) 13. *mennyország* (10) 14. *miatyánk* (10)
15. *nagypéntek* (10) 16. *szent* (10) 17. *imádság* (9) 18. *János* (9)
19. *lélek* (9) 20. *Péter* (9) 21. *Ádám* (8) 22. *hit* (8)
23. *áldás* (7) 24. *karácsony* (7) 25. *mennykő* (7) 26. *Mihály* (7)
27. *oltár* (7) 28. *papné* (7) 29. *ámen 'úgy legyen'* (6) 30. *imádkozik* (6)
31. *Júdás* (6) 32. *Pál* (6) 33. *vallás* (6)

Összesen 248 egyházi, vallási vonatkozású szóra találtam rá az O. Nagy által közölt anyagban, közülük 58 tulajdonnév. O. Nagy úgy 7000 címszavának kb. 3,5 %-a egyházi, vallási vonatkozású. Figyelembe véve azt is, hogy ezen szavak többnyire nem alapszókinszbeliek: számuk nem kicsi. Amennyiben más népek szólásait és közmondásait szintén hasonló vizsgálatnak vetnők alá, az eredmények összehasonlítása révén már több következtetés levonása válna lehetővé.

Szólásaink, közmondásaink a következő csoportokba sorolható egyházi, vallási vonatkozásait különböztettem meg:

1. Egyházi tisztségek, hitéletbeli szerepek (illetve az ezeket betöltők).

A katolikus egyház fejének kijáró tiszteletet egy szólásunk is megadja a maga módján: *pápább a pápánál* mondják arra, aki 'mindenkinél okosabbnak akar látszani'; *úgy ül, mint egy apátúr*, azaz 'büszkén', s ezt könnyebben megértjük, ha tudjuk, hogy az apátúr apátság, kolostor feje, a főpapi jelvények jogos viselője.⁵

2. Imádott, tisztelt, vallásos forrásokból ismert (akár isteni) személyek (név szerint). Pl.: *szegény, mint Lázár* ('azaz nagyon'); *mintha Szűz Mária kötényében volna* ('biztonságban'); *Mi köze Krisztusnak Béliállal* ('nagyon össze nem tartozó dolgok')/ 'gonoszság, Sátán'; *Márk vagyok nem Lukács* 'egyszerű ember, tudósok közt tudatlan'; az 'ízlik, jól esik' jelentésű *vérré válik benne, mint barátban a lencse* szólásunk szereplője a hagyomány szerint azt mondta latinul társának, kivel lencsét evett, hogy: „vere valet”, azaz 'igazán jó', s félreértésből született meg ez a kifejező, érzékletes virága nyelvünknek.

3. Egyházzal, vallással kapcsolatos dolgok (tárgy, épület, intézmény, hely, helység, szellemi alkotás). Pl.: *olyan, mint az alleluja* 'hosszú'; *kálvinista böjt* 'éhínség'; *tudja, mint a miatyánkot* 'kifogástalanul'.

4. Egyházzal, vallással kapcsolatos néphagyományok (szokások, gazda-regulák, jóslások, hiedelmek stb.) szerepelnek más szólásmondásokban. Pl.: *Szent Jánosra* (jún.24.) *szakad meg a búza töve* 'lehet aratni'; *fénylik gyertyaszentelő, az íziket vedd elő* 'még eltart a tél'.

5. Vallási, egyházi tétel, előírás, eljárás, ténykedés (akár a vallásra vagy egyházra utaló kifejezés nélkül). Pl.: *A ma született gyermekben is benn a vétek* 'megvan a rosszra való hajlandóság'; *jól imádkozott* 'sikerült a terve'.

6. Az előbbiekek keveredése. Pl.: *Ha Katalin locsog, karácsony kopog* (2,3,4); *lassan páter a kereszttel* (1,4); *Mindnyájan Isten kezében vagyunk* (2,5).

Egyházi személyeknek viszonylag gyakran kell élniük a szónoki stílussal, beszéddel. A közmondások, szólások a néphagyomány eleven és színes stíluselemeiként nekik kiváltképp jó szolgálatot tehetnek. Szólásmondásaink alkalmasságát az egyház, a vallás dolgainak kifejezésében, intézésében csak megerősíti az a tény, hogy százával keletkeztek épp a hit, a vallás befolyása eredményeként szólások és közmondások. Melyek például nálunk magyaroknál a keresztény életmód eléggé nem kutatott, ismertetett jelzései, tömör, sokatmondó foglalatjai. Az említett életmódot, életvitelt intézményesen is szorgalmazók részéről méltán érdemelnek figyelmet, elismerést.

A sokféleség egyféle szépségének ezen kis terjedelmű megtestesülései hozzájárulhatnak a sokféle közegben mozgó egyházi ember eligazításához, eszközökként kínálkoznak a különféle helyen különféleképpen való megnyilatkozás, szót értés megvalósulásához.

A sokféleségnek, a közösségen belül az egyéninek és általában a vallásnak különösképp ellenséges társadalmi rendszer, ideológia, politika érvényesült a közelmúltban a Kárpát-medencében. Ennek ártalmaiból a parömiológia szintén részesedett, maga szólás- és közmondás-használatunk is bizonyos mértékben. Épp vallási, egyházi vonatkozású szólások, közmondások a használatból való kiszorítására történt káros kísérlet a magának az egyháznak a háttérbe szorításával

párhuzamosan. Egyúttal az egyházi vonatkozásokkal bíró, de lényegében nem egyházi jellegű és szellemiségű közmondások meg szólások helytelen használata ugyancsak elősegített. Például egyházi, vallási fogalmak ismertetésének a megelőzésével. E hiány pótlására is elengedhetetlen lenne a már emlegetett egyházi szótár megírása. Esetleg az öikuménia jegyében.

Egyházi, vallási fogalmak elhomályosodása, ismeretlenné válása az őket tartalmazó szólás, közmondás romlása, a használatból kiszorulása sajnálatos előjelének tekinthető és például szóláskeveredéshez vezet, vezethet (Pl.: a Szent Mihály lován megy az *elvitte a Szent Mihály lova* 'meghalt, eltemették' meg az *apostolok lován jár* 'gyalog' szólásokból lett egyveleg.

Az egyházi, vallási fogalmak ismerete segíthet az ezeket tartalmazó szólásmondások megértésében, helyes használatában, a szólás-keveredések egy részének elkerülésében (Pl.: *tizenharmadik apostol* 'fölségesen bölcselkedő ember'; *két asszony közt legjobb a tojást eltenni* 'aug. 15. és szept. 8-a közt'; *búsul, mint a koledátlan* (adományokkal nem támogatott) *kántor* 'nagyon'; *Légy magadnak, ha meghamvaztál* (hamvazószerdán a pap hamuval megdörzsölte a homlokod) 'ne akarj többet, mint amennyit lehetőségeid megengednek'.

A szólások, közmondások, mint folklórtermékek, változatokban élnek, bár lényeges elemeik rögzített, állandósult formában fordulnak elő. Helyes a megengedett változatok közül választani, olykor némely apró sorrendi változtatással is élni; de helytelen újabb változatokat önkényesen létrehozni (A még kialakulatlan illetve kialakulóban lévő szólások, közmondások esete persze más).

A szóláshasonlatok esetében is egyik leggyakoribb hiba a közismert, kikristályosodott alak megváltoztatása. Pl.: olyan a fejem, mint a káptalan, hallani olykor, ahelyett, hogy *nem káptalan* (püspökség tanácsadó testülete) *a fejem*, vagy hogy *olyan a fejem, mint a méhkas*. Vagy: szegény, mint az ördög egere, *szegény, mint a templom egere* helyett. Ez utóbbi esetben elsősorban a nyelvi érzék elbizonytalanodásáról, bizonyos (mondhatni) alapismeretek hiányáról van szó.

Helyes viszont, a több változathoz választhatással élést jelenti a felcserélhető elemeket tartalmazó szólások és közmondások többféle alakban való használata. Pl.: *Ha Isten (Mária) akarja, az aludtfej is elsül* 'nem lehet eléggé elővigyázatosnak lenni'; *Részeg ember elől Krisztus (Jézus vagy Isten) is kitér* 'értelmetlenség részeggel kikezdeni'.

Egybe- és különírás ügyében is eligazíthat olykor az egyházi, vallási dolgokban jártasság. Pl. tízparancsolat, miatyánk, szenteltvíz, másvilág stb. És segíthet a tulajdonnevek helyes ejtésében, írásában. Pl.: Jákób, Júdás, Gecsemáné, Poncius stb. Latin szavak is bekerültek szólásainkba, közmondásainkba: ez nagy mértékben az egyház, a katolikus vallás befolyásának tudható be. Ilyen esetben a latin idegen szó írása szokott gondot jelenteni. Általában magyarosan, kiejtés szerint

szoktunk írni ilyenkor: páternosztér, portikus (templom előcsarnoka), eklézsia (gyülekezet, egyházközség) stb.

Vallási, egyházi vonatkozású archaizmust tartalmazó szólások, közmondások illetve keletkezésük megértése, bennük az archaizmus helyes használata néha ugyancsak gondot jelenthet (korda 'kötél' - *kordában tart* 'szigorúan'; dézsma 'egyházi adó'; gárgyán, gvárdián 'házfőnök, rendházé').

Hasonló a helyzet a tájszókat, népnyelvi kifejezéseket (kálomista 'kálvinista'; herkópáter, zabálócsütörtök 'hamvazószerdát követő' stb.) magukba foglaló szólásmondásainkkal. A régies illetve táji íz megbecsülendő örökségnek számít, melynek őrzése egyúttal nyelvi, a nyelvművelő szempontjából is helyes.

Figyelmeztető, már-már közmondásos példa Dugonics András „Etelka” című regénye arra, hogy jó, ha mértékkel, válogatva, a szöveg-környezetnek megfelelően élünk szólásainkkal, közmondásainkkal. Hogy mennyire fontos stílusnemnek, hangulatnak, rétegnyelvi színezetnek megfelelően használni szólásmondásaink közül az egyházi, vallási vonatkozásúakat is, csak aláhúzza a különböző vallásokhoz, felekezetekhez kapcsolódásuk. Nyugodtan mondhatják például, hogy *lassan páter a kereszttel* (ne heveskedj, ne kapkodj), vagy, hogy *ez nem kóser* (nem rendes, megbízható) a meghitten beszélgető bármilyen felekezetbeliek, de méltán visszásnak tűnne, ha például katolikus paptól, a szószékről hallanók ezeket. Illetve ha protokolláris ökumenikus találkozón ilyeneket mondanának a résztvevők: *Nehéz a pápista varjút húsrá szoktatni* (valamit megszokott, nehezen szokik meg mást), *kálomistává lett, mint a bársonyosi ember holta után* (megmerevedett a nyaka) stb.

Persze, hogy az előbbieket a körülményekhez, hangnemhez nem illő volta az elsődlegesen bántó, de a dolgot súlyosbítja ilyenkor a másik fél vallására nem a kellő tisztelettel utaló szólásmondások használata.

A tapintat, a kellő ismeretek megléte, valamint a jellemesség: szavatolják az említett sarkított helyzetek meg az ehhez hasonló elkerülését.

Egyféle összegezőként megállapítható, hogy a magyarság kereszténységhez kötődése e téren is hangsúlyos, az is megmutatkozik szólásmondásainkban, hogy népünk körében több felekezet is jelentős hagyománnyal bír. Jelen tanulmány nem tért ki a magyarság kereszténység előtti és utáni – s egyáltalán – más vallásokhoz való viszonyára, kétségtelen viszont így is, hogy ezek fontossága noha nem elhanyagolható, de tükröződése szólásmondásainkban szórványos csupán. Szólásmondásaink egyházi-vallási vonatkozásainak szemügyre vétele, tanulmányozása bizonyára több tanulsággal is szolgál, mint a már említettek.

Hangsúlyozom, indokolt tehát szólásaink, közmondásaink – ezen népköltészeti alkotások (frazeológiai szókapcsolatok) – egyházi vonatkozásairól szólni. Egyháziak, néprajzosok, nyelvészek egyként örülhetnek, ha a felvetett kérdések

közösen jobban elvégezhető vizsgálatában olyanszerű eredményeket könyvelhetnők el, mint szólások, közmondások (főképp a táji jellegűek) további gyűjtésére ösztönzés, vagy olyat, mint amilyen O. Nagy Gábor összefoglaló művének esetleg kiegészítésekkel való újrakiadása, vagy amilyen a már szorgalmazott egyházi, vallási szótár, kézikönyv megjelentetése lenne, amely nem azonos sem a bibliai, sem a vallástörténeti lexikkal.⁶ Persze örvendetes volna, ha jelen kis előtanulmányt több más hasonló és alaposabb követné.

Jegyzetek

1 Lásd például: Glasenapp, Helmuth von: *Az öt világvallás*. Budapest, 1981.

2 O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások*. Budapest, 1976. 17.

3 O. Nagy G. i. m. és O. Nagy Gábor: *Mi fán terem?* Budapest, 1998.

4 O. Nagy G. 1976 i. m.

5 A szólásmagyarázatok jelentései s nyelvhelyességi vonatkozásaiak közlésénél felhasznált munkák eddig és ezután jelen írásban a következők: O. Nagy G.: 1976 i. m., O. Nagy G.: 1998 i. m., Vöő Gabriella: *Igaz ember igazat szól*. Bukarest, 1989.; Sz. n.: *A magyar nyelv értelmező szótára 1–7*. Budapest, 1959–1962.; Bárczi Géza: *Magyar szófejtő szótár*. Budapest, 1991.; Sz. n.: *A magyar helyesírás szabályai*. Budapest, 1991.; Grétsy László–Kovalovszky Miklós (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Budapest, 1980, illetve 1985.; *Magyar néprajz V*. Budapest, 1988.; *Magyar néprajz VII*, Budapest, 1990.

6 Gecse Gusztáv–Horváth Henrik: *Bibliai kislexikon*. Budapest, 1978.; Gecse Gusztáv: *Vallástörténeti kislexikon*. Budapest, 1983 és Sz. n.: *Bibliai nevek és fogalmak*. Budapest, 1988.

Bornitz-Papp Bernadette

A magyarországi német és a németországi vallásos nyomtatványok néhány párhuzama

„Was wir hier in diesem Heftchen lesen, dürfen wir nicht für unbedingte Wahrheit nehmen, auch nicht solcher Quelle Entsprungenes, welches unbedingten Glauben erfordert. Wir müssen die Gegentheile annehmen. Aber es ist Thatsache, daß diese Sage seit Jahrhunderten in ganz Mittel Europa, besonders in Deutschland verbreitet ist, von wo sie auch zu uns gelangte und sich von Generation zu Generation, von Mund zu Mund vererbte.”¹

Ezzel a néhány sorral kezdődik a Rózsa Kálmán nyomdájában 1890-ben, ki tudja már hányadszor, napvilágot látott „Himmelsbrief” típusú ponyvafüzet. Sok mindenre rávilágít ez a rövid idézet. A szerkesztő bevezetőjében a történet továbbéléséhez a szájhagyományozódást, az évszázadokon keresztüli fennmaradás lehetőségét, a szövegek vándorútját és a babonától való elhatárolódást sűriti ebbe a pár gondolatba. Most mégis egy másik megjegyzésére hívjuk fel a figyelmet: mégpedig Németország hangsúlyos megnevezésére, ahol a szóban forgó történet különösen elterjedt. Vajon csak reklámfogás az országnév, nosztalgiaiból került bele vagy esetleg a nyomda egy németországi példányt használt fel még az első kiadáshoz?

Nem ez az egyetlen olyan magyarországi német nyelvű ponyva, amely utalást tartalmaz Németországra, egyes helyekre, illetve személyekre. Rábukkanhatunk olyanokra, amelyek egyértelműen német minta alapján készültek, szinte szószertint megtartva az eredeti szöveget de már magyarországi nyomdában. Itt röviden néhány párhuzamot, olyan szövegeket mutatunk be, amelyek a XIX. század folyamán mindkét országban egyaránt jelen voltak és népszerűségnek örvendtek. A vizsgálat alapját főként három gyűjtemény alkotja: az Országos Széchényi Könyvtár, a németországi, rottenburgi Diözesanbibliothek valamint a tübingeni Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde Bonomi-gyűjteménye. Mivel a feldolgozott forrásokat nem tekinthetjük teljesnek, ezért a jelen keretek között átfogó és mindenre kiterjedő ismertetést nem adhatunk. Célunk, hogy néhány példával illusztráljuk a német és a magyarországi német vallásos ponyva közti kapcsolatot.

Az egyházi év kiemelkedő ünnepe a húsvét és az azt megelőző nagyheti események. Az evangéliumok szűkszavú beszámolóját apokrifek és különböző legen-

dák egészítik ki, amelyek a szenvedéstörténet minden apró részletére kiterjednek, és azt plasztikusabbá, méginkább átélhetővé teszik. Ilyen Mária és Jézus búcsúvétele egymástól, ami többféle formában jelenik meg a füzetekben. Egyik szerint nagyszerdán, amikor egyedül voltak, Jézus elmondja anyjának, milyen szenvedések várnak rá.² Mária ekkor három kérést intéz fiához, aki mindhármat elutasítja, hiszen teljesítésük a Megváltás művét veszélyeztetné.³ Egy másik, ehhez hasonló szövegben, ami Arany Miatyánk néven ismert, Mária aprólékosan kikérdezi fiát, mi történik vele a nagyhét egyes napjain. Jézus elmondja, hogy virágvasárnap nagy királyként vonul be Jeruzsálembe, hétfőn beteg és gyenge lesz, akin senki sem segít, kedden vándorol egyik városból a másikba stb.⁴ Végezetül a történethez kapcsolódik egy záradék, amiben a hívő ígéretet kap arra, hogy ha ezt az imát mondja, akkor üdvözülni fog. Mind a magyar⁵ mind pedig a német füzetek szövegei nagyfokú hasonlóságot mutatnak: az események ismertetése csak kismértékben tér el egymástól, egyedül a záradék esetében találunk némi különbséget, viszont az imádkozónak saját lelkére vonatkozó ígéret mindegyikben szerepel.

Meglehetősen nagy számban találunk mennyei hét szent zár vagy hét lakat imádságokat mindkét országban. A hét lakat, amellyel a menny hét zárját nyithatja ki az imádkozó, és a hetes szám hangsúlyozása, amellet hogy a szent számok közé tartozik, esetleg a hét menny képzetre utalhat. Az imádságnak és a bevezető történetnek több fajtája van: az ima maga vagy elmélkedés Jézus szenvedéséről és kereszthaláláról vagy hét rövid fohász,⁶ amiben a hívő Istennek ajánlja fel a lelkét. A mennyei hét szent zár bevezetése az ima hatásosságát és földön túli eredetét emeli ki, miszerint az imádságot egy remete kapta az őrzőangyalától. Majd különböző példákat sorol fel, amikor eredményesnek bizonyult a használata, pl. 300 szellem hagyott el egy megszállt férfit, vagy egy prágai asszony öt halott gyermek után egy élő szült.⁷ A füzetek egyöntetűen XII. Kelemen pápára (1730–1740) hivatkoznak, mint akinek a remete halála előtt az imát felfedte. A datálás valószínűleg megállja a helyét,⁸ ugyanis ebből az időből már maradtak fenn hét szent zár imák. A szövegek szinte szóról-szóra megegyeznek egymással, eltérések inkább a címadásban jelentkeznek. A kiadók szívesen függesztették Mária álmát a mennyei záruk után, hogy a fennmaradó üres oldalakat kitöltsék. Valószínűnek látszik, hogy a magyar nyomdák az álmat egy németországi nyomtatvány után vették át, és így került egymás mellé a két szöveg.

Kedvelt elem egy ima hatásosságát különböző csodálatos történetekkel alátámasztani, amelyek a szöveg erejét bizonyítják egyes krízishelyzetekben. Másik, ugyanezt a célt szolgáló eszköz, ha az író valamelyik pápára hivatkozik, aki az imádságot és az elmondásából eredő hasznokat elismeri, ill. megerősíti. Így tett a *Geistliches Gnadenbrünnlein* vagy magyarul *A lelki kegyelmek kútja*-nak a szerzője is, aki mindkét megerősítő elemet beépítette a szövegbe. Ebben az esetben Jenő

pápa az, aki a kegyelmek elnyerésének feltételeit kinyilvánítja. Emellett kapcsolódik hozzá egy rövid történet is, miszerint a bajor Straubing városában 1623. március 25-én meghalt egy Sixt Gebler nevezetű ember, akinek, mivel elvégezte ezt az ájtatosságot, halála előtt 12 nappal megjelent Mária, hogy tudtára adja a halál időpontját.⁹ A hívőnek 12, előre megadott, szent pénteken kell a Szűzanya tiszteletére böjtölnie, hogy Mária közölje vele a halálát és megkapja a Szentlélek hét adományát. A péntek felsorolásán kívül a haldoklónak öt imát mellékelnek, hogy Mária ne hagyja el a halál pillanatában. A tizenkét szent péntek felsorolása már középkori kéziratos szövegekben is fennmaradt, egy olasz változata pedig a XIV. század elején írta elő a böjti napokat. Ebben az iratban Kelemen pápa szerepel, aki inkább a római Kelemen lehetett a Constitutiones apostolicae szerzője,¹⁰ amiben szintén a böjtről értekeznek. A szöveg német kiadása egyelőre ismeretlen, de Karl Reiterer 1907-ben a *Zeitschrift für Volkskunde*-ban egy, a 12 szent pénteket tartalmazó, töredékes, impresszum nélküli nyomtatványra hívta fel a figyelmet.¹¹ Reiterer azonban nem a teljes füzetre koncentrált, hanem csak a pápai megerősítésre, a Szentlélek adományaira és a 12 péntekre korlátozta írását.

„Es war einst ein reicher Herr, der ritt durch einen Wald...”¹² Szinte népmesei formulával kezdődik az egyik imának a bevezetése, amellyel lelkeket lehet megmenteni a tisztítótűzből. Az úr panaszkodó hangokat hall és rétvázik, megálljon-e, vajon nem törbe akarják-e csalni. Mivel azonban a hang „Isten szerelmére” kéri, úgy dönt, megvárja az ismeretlent. A tisztítótűzben szenvedő lélek lép elé, aki elmondja, már rég elkárhozott volna, ha nem imádkozná ezt az imát. Amiért viszont életében nem adta tovább, a tisztítótűzben kell szenvednie. Ha valaki ezt imádkozza, egy lelket megmenthet a kínokból. A történet még megjegyzi, hogy az Úr ott helyben leírja az imát. Ez után következik az imádság, amelyben a figyelem Jézus szenvedésére irányul. Az egyes kínokat a hívő Istennek ajánlja fel bűnei engeszteléséül. Még a XX. század elején is jelent meg Budapesten ponyva-füzet,¹³ amely jelentéktelen eltérésektől eltekintve ugyanazt a történetet és imát közli, mint a német.

A Szeplőtelen Fogantatás ünnepét hivatalosan csak a XIX. század közepén kanonizálták,¹⁴ azonban a tan a népi vallásgyakorlatban már a középkor óta jelen van.¹⁵ A dogma kimondja, hogy Mária fogantatása pillanatától kezdve mentes az eredeti bűntől. A XIX. század második felében több vallásos ponyva is témájául választotta a Szeplőtelen Fogantatást. Egyikük két másik motívumot is hozzákapcsol: Mária pártfogását a hívő halálakor, valamint a szombati napot, mint a Szűzanya napját. A füzet mind Németországban mind pedig Magyarországon hasonló címmel és tartalommal került forgalomba: *Gebet zu der allerseligsten und unbefleckten Empfängniß Mariä, welches der Mensch alle Samstag ihr zu Ehren beten soll um ein glückseliges Sterbestündlein, da Maria an einem Samstag ist*

*geboren worden.*¹⁶ Mária dicsérete mellett a központi gondolatot az imádkozó kérése képezi, amelyben halála óráján a Szűzanya segítségéért esd. Viszonzásul felajánlja magát egész életében, neki kíván szolgálni, hogy ezzel méltóvá válhasson az üdvözülésre. A szöveg utolsó megjegyzése szerint a hívő nemcsak saját hasznára fordíthatja az imát, hanem minden jócselekedetével együtt felajánlhatja a tisztító tűzben szenvedő lelkekért, amiért Istennél kétszeres jutalmat fog kapni.

A betelepülő németek több szent tiszteletét hozták magukkal, amelyek aztán gyorsan népszerűek lettek a magyarság körében is. Most azonban egy olyan szentet választottunk ki, akinek a tisztelete egészen a középkorra nyúlik vissza. Jézus nagyanyjának, Annának a tisztelete Nyugat-Európában az 1500-as években élte virágkorát, de a népi vallásosságban egészen a XX. századig nyomon követhető. Népszerűségét nem utolsósorban a Megváltóval való rokonságának köszönhette, ami egyben azt is jelentette, hogy az ő közbenjárása 'hatásosabb' a többi szentnél.¹⁷ Legelterjedtebb ábrázolásain Anna harmadmagával, Máriával és a Kisjézussal jelenik meg. Az Anna-tisztelet egy másfajta megnyilvánulási formájában a szent keze áll a középpontban. Egy Bajorországban, Burghausenben kiadott és több Bagó Mártonnál megjelent füzet közli szent Anna kezét és a hozzá kapcsolódó imaszöveget.¹⁸ A kéz áldásosztó tulajdonsággal rendelkezik, ami népszerűségét magyarázhatja. A kép felirata szerint az épen maradt kezét a bécsi császári udvarban tisztelik. Az imádkozó Anna Máriához és Jézushoz fűződő kapcsolatáról elmélkedik, majd kérései következnek keresztyéni életét és halálát illetően. A magyar kiadványokban megfigyelhető ezen kívül még egy kettős áttétel is a szövegben: Anna kérje Máriát, hogy legyen közbenjáró Jézusnál a halált követő számadásnál. Ebben a megfogalmazásban az *Anna harmadmagával* alkotások köszönnek vissza.

Röviden szólnunk kell olyan kiadványokról is, amelyeknél bár nem találunk szövegegyezést, címadásukból mégis arra következtethetünk, hogy közös gyökeret vagy esetleg azonos előzményt kereshetünk. Azonos címmel, tartalmilag azonban más-más imákkal jelent meg Augsburgban és Szegeden egy ponyva: a *Gebet und Flehen einer frommen Jungfrau zu Jesus, ihrem Seelenbräutigam.*¹⁹ Mindkét füzetben Jézus mint vőlegény jelenik meg, akihez az imádkozó a mindennapi kísértések elől menekül. A szövegek megfogalmazása teljesen eltérő egymástól, valószínűnek látszik azonban, hogy eredetileg a német változatban közölt ima tartozhatott a címhez, a magyar nyomda pedig csak a címet kölcsönözte a saját szövegéhez. A német kiadvány szerint egy jámbor szűz, Crescentia Niglutsch a déltiroli Tscherm's településről 20 éves korában írta az imát.

„Achte deine Seele hoch, / Höher schätzt sie Jesus noch” kezdődik az egyik ú. n. *Arany ABC*,²⁰ ami jótanácsokat, a tisztességes és keresztyéni életre szóló intelmeket tartalmaz. A rímbe szedett versszakok az ABC egyes betűivel kezdődnek, a

szövegek lehetnek általános érvényűek vagy egy bizonyos csoporthoz²¹ szólóak. Verses voltak elősegítette, hogy könnyen megjegyezzék őket, valamint, mivel az egyes versszakok tartalmilag szorosan nem kapcsolódnak össze, ezért azokat bármikor újakkal cserélhették ki. A párhuzamos magyar szövegben²² csak az elvet találjuk meg, a tanácsok már nem mutatnak azonosságot a német ponyvával. Több más olyan műfajt is megtalálunk, amelyben a szövegek eltérőek, csak az elgondolás azonos. Ilyenek pl. a különféle házi áldások és a ház védelmét szolgáló imák.²³ Ezek azonban nem a szövegek vándorútjának a bizonyítékai, hanem a közös vallási szükséglet megnyilvánulásai.

Valószínűleg Németországban kereshetjük az eredetét olyan Magyarországon kiadott ponyvafüzeteknek, amelyek pontos német földrajzi neveket jelölnek meg. Itt azonban meg kell egymástól különböztetni a mindenki által ismert nagy városokat, amelyek esetleg csak vonzóerőként kerültek a szövegbe, valamint az apró, ismeretlen, de létező településeket, amelyek valamilyen csodálatos esemény tényleges helyszínékként szerepelnek. Ilyen például a Münchentől északra fekvő kis bajor falu, Dorfen, ahol Mária egy szegény pásztorlányként jelent meg, hogy tanítson neki egy imát, amivel kiválthat kilenc rózsafüzért. Mivel a lány haláláig nem adta tovább, ezért addig nem üdvözülhet, amíg az imádság nyilvánosságra nem kerül.²⁴

A magyarországi németeknek német nyelvterülettel való kapcsolatára utalnak a zarándoklatokhoz használt ponyvafüzetek és ezeknek egy része. A magyarországi kegyhelyeken kívül szép számmal találunk mariazeili vagy pl. az osztrák annabergi²⁵ zarándokhelyről szóló nyomtatványokat. Egyes zarándoklatok azonban ennél messzebbre is vezettek: többek között a svájci Mária-kegyhelyre Einsiedelnbe, a Würzburg közelében fekvő Dettelbachba vagy az ú.n. Wieskirche-be Steingaden mellett.²⁶ Einsiedeln a német nyelvű lakosság legkedveltebb zarándokhelyei közé tartozott, a kegyszobor képét a Magyarországra betelepülők is magukkal hozták és Máriaremete hamarosan a magyarországi németek 'pótbúcsújáráshelyévé' vált. Az Einsiedelnnel foglalkozó ponyvafüzetek egy részét mindkét zarándokhelyen²⁷ forgathatták a hívők, néhány azonban egyértelműen a svájci kegyhelyre vonatkozik.²⁸ A kevésbé ismert búcsújáráshelyek közé tartozik a németországi Wieskirche,²⁹ ahol a megkorbácsolt és pellengérré állított Krisztust tisztelik. Egy töredékes, Sopronban kiadott búcsús ponyva az ide zarándoklóknak nyújt énekválogatást, egyben közli a kegyszoborról készült képet.³⁰ Egy másik, szintén magyarországi ponyván szereplő kegyhely Dettelbach, vagy ahogyan a füzetben szerepel: Dädelbach.³¹ Ezen a búcsújáráshelyen egy Mária-kép áll a kultusz középpontjában, ami előtt 1505-ben történt az első csodás ima-meghallgatás.

Az egyes ponyvák összehasonlítását még tovább lehetne folytatni, újabb példákat felsorakoztatva, de már az eddigi szövegek összevetéséből is egyértelműen látszik, hogy a két országban megjelent kiadványok szoros kapcsolatban vannak egymással. Nyelvileg a füzetek olyannyira hasonlóak egymáshoz, hogy a magyarból történő fordítás lehetősége kizárt. A további kutatásra vár többek között a feladat, hogy felderítse azokat az előzményeket, ponyvákat, amelyek a XIX. századi aprónyomtatványokhoz mintaként szolgáltak. Természetesen nem feledkezhetünk meg a magyar nyelvű ponyvák hatásáról, valamint a számtalan, már a magyarországi viszonyoknak és szükségleteknek megfelelő nyomtatványról sem. Jelen esetben azonban mégis azt kívántuk érzékeltetni, hogy a magyarországi németiség a betelepítés után sem szakadt el teljesen Németországtól, saját (magával hozott) szövegeit egészen a XX. századik megőrizte, mint ahogyan az ezekből lesűrhető vallásos tartalmak és hagyományok is régi formában legfeljebb új kezek között éltek tovább.

Jegyzetek

- 1 Brief, welchen unser Herr Jesus Christus auf wunderbare Weise seinem auf Erden wohnenden Volke gesandt haben soll. Budapest, 1890. (Druck und Verlag von C. Rózsa u. Frau,) (vorm. A. Bucsánßky). Verbesserte Auflage. Nr. 45. 2. A többi kiadásban ezzel a bevezetővel nem találkozunk. Németországból a szöveg párhuzama eddig még nem került elő. Papp Bernadette: "Szent levél, melyet a mi Urunk Jézus Krisztus csudálatosképpen az ő földén lakó népeihez küldött." Az Istenanya pokoljárása és más apokrif iratok egy ponyván. In: Barna Gábor szerk.: Rítusok, folklór szövegek. (Paulus Hungarus – Kairosz,) 2004. 333–358.
- 2 Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtört lépék. Archaikus népi imádságok. Pozsony, 1999. 648–650. A Weszprémi-kódexből ismerteti Krisztus és Mária nagyszerda esti cellabeli beszélgetését.
- 3 Abschied Mariä von Jesu und Jesu von Maria. Eine Wallfahrt für fromme Christen. Nebst einem Meßgesang. Pesth, 1864, Bucsánszky nyomda. Zwey schöne neue geistliche Lieder. 1. Die Beurlaubung Jesu und Mariä. Ach allerliebste Mutter mein Lieb über alles Lieben, wie kam es. Thon: Ich lieg jetzt da und stirb dahin. 2. In schwarz will ich mich kleiden, Herr Jesu dir zu Ehr. Oedenburg, 1789. (nyomda megjelölése nélkül.)
- 4 Das goldene Vater Unser. Viel zu berichten und zu betrachten, wie Gott und unsere liebe Frau von einander geschieden sind. Schwyz, é.n., Hungerbühler ny.; Das goldene Vater Unser. Weissenburg, é.n., Fr. Wentzel ny.; Das goldene Vater unser, zur andächtigen Verehrung des bitteren Leidens und Sterbens unseres Herrn und Erlösers Jesu Christi. Budapest, é. n., (Emerich Bartalits ny.) Nr. 24.; Arany Miatyánk az imádandó, dicsérendő és keserőséggel szenvedő Úr Jézus Krisztus halálához. Mezökövesd, é. n., (Balázs Ferenc ny.)
- 5 'Magyar' aprónyomtatvány alatt a Magyarországon kiadott német nyelvű

nyomtatványokat értjük, ha más megjegyzés nem szerepel. A vizsgálat tárgyát legnagyobb részben a német nyelvű kiadványok képezik.

6 Die sieben Schloß-Gebether, womit sich eine gottesfürchtige Seel sicher verschliessen und bewahren kann. Straubing, 1815, F.S. (Lerno ny.); Die sieben heiligen Schloß.

Weissenburg, é. n., (Fr. Wentzel ny.)

7 Die heiligen sieben Himmelsriegel, welche ein frommer Einsiedler von seinem Schutz-Engel bekommen hat. Mit Bewilligung der hohen Geistlichkeit in Cöln zum Drucke befördert erstmals im Jahr 1757. Cöln, é. n., J. Hammer's Erben.; Ein unvergleichliches schönes Gebet von den sieben Himmels-Riegeln oder Von den sieben Worten so

Christus am Stamme des heil. Kreuzes gesprochen hat. Weissenburg, é. n., (Fr. Wentzel ny.); Die heiligen sieben Himmelsriegel und unserer Lieben Frauen Traum. H. n.,

[1800 körül(ny.n.); Die heiligen sieben Himmelsriegel, und unserer Lieben Frauen

Traum. H. n., [1841], (ny. n.); Die sieben heiligen Himmels-Riegel, welche ein frommer Einsiedler von seinem heil. Schutzengel bekommen, nebst unserer lieben Frau Traum.

Szeged, [1901], (Traub ny.)

8 Bächtold-Stäubli, Hanns – Hoffmann-Krayer, Eduard szerk.: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Bd. 4. Berlin-New York, 1987. 34–35.

9 Geistliches Gnadenbrünlein, das ist: Eine ganz kurze Art und Weise, die allerheiligste Mutter Gottes Maria, an zwölf heil. Freitagen zu verehren, und jede

Woche mit einigen Gebeten wenigstens einmal um ein seliges Ende anzurufen.

Budapest, é. n. (Bagó ny.)

10 Bächtold-Stäubli, H. – Hoffmann-Krayer, E. i. m. Bd. 3. 1987. 74–75.

11 Reiterer, Karl: Die zwölf goldenen Freitage. In: Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. 17. Jg. (1907). 449–450.

12 Beschreibung einer ganz wunderbaren Geschichte sammt dem dazu gehörigen Gebet, mittels dessen eine arme Seele aus dem Fegfeuer gekommen und erlöst worden

ist. Freyung, é. n. (A. Schauburger ny.) Más változatban az úrból pap lett. Ein über die

massen schönes Gebett, welches die arme Seel dem Priester so sie erlöst, geoffenbart

hat, wer solches täglich für seine lebendige und abgestobene (!) Freund mit Andacht

bettet erlanget grossen Ablass, wird auch allezeit eine Seel aus dem Fegfeuer erlösen,

wann es für sie gebettet wird. H. n., [1800 körül], (ny. n.)

13 Beschreibung einer ganz wunderlichen Geschichte einer armen Seele, die aus dem Fegfeuer zu einem reichen Herrn kam, und ihm entdeckte (!) was folgen wird. Budapest,

1911. (Wimmer ny.)

14 1854. december 8. IX. Pius pápa "Ineffabilis Deus" kezdetű bullája.

15 Török József: Mária az egyház tanításának folyamában. In: Barna Gábor szerk.: Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában. Szeged,

2001. 23.

16 Ottobeuren, 1859. (Carl Ganser ny.) Hasonló: Arad, 1862. (Réthy ny.); Budapest,

[1]913. (Wimmer ny.)

17 Kleinschmidt, Beda: Die heilige Anna. Ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und

Volkstum. Düsseldorf, 1930. 414.

- 18 Verehrung der Hand der heiligen Mutter Anna. Burghausen, é.n. (ny.n.); Ofen, 1859. (Bagó ny.); Abbildung der unversehrten Hand der heil. Mutter Anna, sammt einem Gebet. Budapest, [1900 körül]. (Bagó ny.)
- 19 Augsburg, é. n. (K. Kollmann ny.); Szeged, [1900 körül]. (Traub ny.)
- 20 Goldenes ABC. Passau, é. n. (F.W. Keppler ny.)
- 21 Das goldene ABC für christliche Jungfrauen. Einsiedeln, 1858. (Marianus Benziger ny.)
- 22 Im Namen der Aller heiligsten Dreifaltigkeit. Das goldene ABC für Jedermann, Der stets mit Ehren recht gethan. Budapest (Ofen), é. n. (Martin Bagó & Sohn ny.)
- 23 Christlicher Hausschutz. Ofen, 1865. (Bagó ny.); Geistlicher Hausschutz unter denen die glorwürdigsten Namen Jesus, Maria, Josef. H.n., é. n.(ny.n.); An Gottes Segen, ist Alles gelegen. Christlicher Haus-Segen, und Regeln eines christlichen Lebens. Ißny, 1834. (Joseph Rauch ny.)
- 24 Ein schönes Exempel von unser lieben Frau mit einem armen Hirten-Mägdlein gescheh'n zu Dorffen in Unterland Bayern. Budapest, 1900. (Martin Bagó & Sohn ny.)
- 25 Geschichte der Kirche zu Annaberg. H. n., é. n. (ny. n.)
- 26 Az itt felsorolt kegyhelyek az aprónyomtatványok alapján kerültek kiválasztásra, nem tükröznek teljes képet. Más zarándokhelyeket ld. Bálint Sándor – Barna Gábor: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Debrecen, 1994.
- 27 Gebet zur Mutter Gottes Maria von Einsiedl in allen Nöthen andächtig zu beten. Ofen, 1863 és 1866. (Bagó ny.); Lied, welches in der Kapelle zu Maria-Einsiedel der Gnadenreichen Mutter Gottes abgesungen wird. H. n., é. n. (ny. n.)
- 28 Die Engelweihe zu Einsiedeln. H. n., [1903]. (ny. n.) A zarándokhely történetét, keletkezését beszéli el. Barna Gábor megjegyzi: "A XVII-XVIII. században megújult einsiedelni búcsújárásban magyarországiak is részt vettek. Az 1619-től vezetett mirákulumos könyvekben több Magyarországra vonatkozó adatot találunk. Szereplői mind hazai németek voltak: telepések, vagy a törökellenes hadjáratok német katonái." Bálint S. – Barna G. i. m. 124.
- 29 A kegyhely krónikája szerint 1738-ban a szobor szemében könnyeket láttak, ami elindította a templom zarándokhellyé válását.
- 30 Sechs schöne geistliche Lieder, von der gnadenvollen Bildnutz auf der Witz. Oedenburg, 1802. (ny. n.)
- 31 Ein schönes Gebet vom wunderthätigen Gnadenbilde Maria's zu Dädelbach im Frankenlande, unweit Würzburg. Ofen, 1852. (Bagó ny.)

Albert Ernő

Káromkodás.

Csíki és háromszéki adatok

Jókai Mór 1853-ban *Háromszéki leányok* címen történelmi elbeszélést írt. Cselekménye 1692-ben egyik tatárbetörés idején játszódik le. A háromszéki Uzonról, uzoni leányokról szól, akik azért, hogy a tatárok okozta kár helyreállításában szüleiknek segítsenek, Brassóban szolgálnak állnak.

A bevezető sorokban Jókai azt írta a székelyekről: „...hegyeik levegője mennyországi, vizei kristály, boruk nem terem, ezért a mirigy sem sok tápanyagot talál közöttük, hogy pedig az Isten egyéb itt meg nem nevezett ostorait távol tartá tőlük, azt tulajdonítsák annak, hogy a székely nép nemcsak templomában, hanem szívében is viselé az Istent, elannyira, hogy cáromkodást nem lehet hallani az egész Székelyföldön, hanem ha megharagították a székely, annyit mondott: »hogy az Isten ne verjen meg!« még akkor is odatette azt, hogy »ne!«, meggondolván, hogy milyen nagy szerencsétlenség származhatnék abból, ha onnan elhagyná.”

Mivel a fenti sorok szépirodalmi műben találhatóak, Jókai a szavak valós igazát hozzáfűzött jegyzettel is bizonyította: „Még most sem hallottam az egész Székelyföldön egyéb nemét a szitkozódásnak ennél, azzal a kis különbséggel, hogy most már fölöslegesnek tartatik a mentő »ne« igécske közbeszúrása. (J. M.)”¹

Azt azonban hozzá kell tennünk, hogy Jókai Mór 1853-ban május 9-én Nagyváradon, 11-én Kolozsváron tartózkodott, 17-én indult a Székelyföldre, Marosvásárhelyen is megfordult, 20-án Szőkefalván, ma Székelyudvarhely része, tartózkodott, majd Homoródalmásra, az Almási barlangba látogatott, azt követően Vargyason, Baróton, Kisbaconon át keresztülhaladt a Hargitán, s Verebesre, Tusnádra érkezve a Szent Anna-tóhoz, Bálványosvárhoz látogatott. Sepsiszentgyörgyön lerajzolta a vártemplomot, Uzonban is pihent, aztán Brassó, Fogaras, Nagyszeben következett, s május 28-án már ismét Kolozsváron nézte felesége szereplését a színházban. Így tehát a Székelyföldön olyan 6–7 napot töltött.²

E rövid idő alatt Jókai keveset ismerhetett meg a székely emberek tulajdonságaiból.

Annál jobban ismerte a Székelyföldet, elsősorban Háromszéket báró Apor Péter (1676–1752), aki Altorján született, egy ideig Háromszék főkirálybírája is volt, s ugyanakkor kora legjelentősebb emlékiratírói közé tartozott. Megfigyeléseit máig ható írásban rögzítette. Jókai Székelyföldre látogatása előtt több mint 100 évvel, 1736-ban írta meg főművét, a *Metamorphosis Transylvaniae* címűt.

A magát „igaz hazafi és gyökeres székely”-nek nevező főnemes így írt a káromkodásról: „Bezzeg régen, mivelhogy nem valának ezek az éktelen, Istent méltó haragra indító káromkodások, mégpenig híre-helye sem vala, édes hazánkon is vala az Isten áldása”.³

Az 1779-ben közzétett törvényben is arról írtak, hogy a „káromkodó szitkozódás” nem régen jött be „ez hazába”.⁴

Még korábbi időkre utaltak az ugyanebben az évben megjelent „törvényes könyvben”, amikor azt írták: „Isten ellen való káromkodó és hallani is irtózásra való szitkozódások kezdettenek bé-származni tsak nem régen Hazánkba.” Előtte a lapszámon 1538, 1619 évszám található.⁵

Természeti csapásokra, társadalmi bajokra utal az az 1720. január 22-én keltezett főkormányászati rendelet, amely szerint „Tapasztaltatik az is, hogy a kösség az Istennek látogatása alatt nem hogy meghunyászkodnék... minden latorság eláradott... szitok, káromkodás, átok... véteknék is alig tartatik.”⁶

Bereck város jegyzőkönyvébe is a káromkodás mostani elterjedésétől írtak 1849. szeptember 22-én, tehát nem sokkal a szabadságharc bukása után: „Káromkodás e város lakói közt égbe kiáltó kárhozatos módon áradozván el”.⁷

1. A káromkodás meghatározásáról

Tulajdonképpen mit is tekinthetünk káromkodásnak? Mózes III. könyvében a káromkodás Isten szidalmazását és átkozását jelentette.⁸

A Néprajzi Lexikon meghatározása szerint „általában egymást, egymás nemzetiségét, az Isten és a szentek nevét emlegetik durván, trágár jelzők kíséretében”.⁹

Újabban a káromkodást összekapcsolják a szidalommal, szidalmazással, gyalázással, s mindegyiknek közös tartalma: valakit vagy valamit indulatos, goromba, durva, túlzó szavakkal, kifejezésekkel gyaláz, becsmérel.¹⁰

A szidalmak, átkok olyan állandó nyelvi használatok, amelyek az elődöktől öröklődtek, amelyet nemzedékek akarva akaratlan egymásnak átadtak; az indulatok kifejezésének olyan hagyományos formái, amelyeknek egyes motívumai évszázadokra nyúlnak vissza. Pócs Éva megállapítása, hogy az átok a kimondott szó erejében vetett hiten alapul, mellyel másoknak rosszat tehet kimondója. Ősidők óta megmaradt, a természeti népek lététől számíthatjuk, akik hittek a gonosz szellemben és erejében. Létezett már az asszírok, etruszkok, zsidók, görögök, bizánciak, germánok stb. mindennapi életében is. Az Istenhez, az indulatok következtében megfogalmazott rossz kívánságokhoz kapcsolódott.¹¹

Az ősi hitvilág képzetei, a lélekhiedelmek is megjelennek a káromkodó szavakban. Az emberi teremtés erejét egyes esetekben elveszik Istentől, s azt a gonosznak tulajdonítják.¹²

Mintegy összegezőként megtalálhatjuk a káromkodás jellegét az átok, harag, bosszú, gyűlölködés indulatos megszólaltatásában, az ártó szellemek idézésében; a szitok-, szidalom-, szidásban; a becsmérés-, sértő, megalázó, gyalázó kifejezésekben; ocsmány beszédben, gyakori szexualitással kapcsolatos trágár szavakban; pajzán szövegekben, viccekben, népi szövegekben, bizonyos népi szokásokban, farsangi mondókákban, ártó szellemek, kísértetek megszólaltatásában stb.¹³ Hozzátehetjük, hogy az ember környezete, ősi hagyományok átöröklése, vallásos élete, egyénisége, lelki alkata, meghatározza kimondását. Van, aki megveti a káromkodást, a szitkozódókat, átkozódókat, van olyan, aki nagyritkán valamely indulat, lelki bánat, szenvedély során olykor kimondja, van, aki mindegyre indulatba jön, és olyannal is találkozhatunk, akinek mindennapi életébe, nyelvhasználatába, különösebb ok nélkül, teljesen beépült. Ezek a felelőtlen nyelvrontók, nyelvi „környezet-szenyvezők”, az anyanyelv meggyalázói.

2. A káromkodás megjelenési formái és változásai

Az idők folyamán egy-egy szó jelentése megváltozik, átalakul a káromkodásban betöltött szerepe is.

Apor Péter 1736-ban, amikor az „Istent méltó haragra indító káromkodások” elterjedéséről írt, kitért arra is, hogy régebb a férfiak, urak, „alábbvaló rend”-ek szitkozódása enyhe volt. Mindössze azt mondták: „Aha bustya vére, lelketlen kurva fia, pogány kurva fia, szamárr kurva fia”. Az asszonyok is így szóltak: „Aha hamis életű, tűzre való, tűz kénjára való”. De újabban férfi, asszony, leány, ifjú legény „széltében mondja az adtát, teremtettét, huncfutot”, „ördög szánkózzék a szegény lelkeken” stb.-t. Sőt még a bizony szót sem mondták a nemes asszonyok, még a gyermekeknek sem engedték mondani, inkább helyette: „Én ugyan nem, úgy vagyon, nincs különben, igazán mondom”, de most úgy esküsznek, mint a katonák: „Isten engem úgy segítjen”.¹⁴

Hasonló szöveg található a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban Bikfalváról: 1752. február 28-án írták le: „füleket irtóztató káromkodással éltek: »Disznó teremtette«.”¹⁵

Így tehát a *kurva* a nagyon enyhe káromkodáshoz, szidalomhoz tartozott, ellenben a *huncfut* a súlyosabb bűnhöz.

A káromkodásnak már említett bizonyos máig élő motívumai az őskorba vezetnek vissza. Egyesek nemzeti sajátosságnak is szokták említeni a magyarok gyakori káromkodását.

Kézai Simon a Gesta Hungarorum krónikájában írta: Lélt és Bulcsut Regensburgnál elfogták, a császár bitófán végeztette ki, de előbb egyikük a császárt agyoncsapta kürtjével, amely azonban „mese” lehet a krónikás szerint, de „az tény és a krónikák könyvében is meg van írva, hogy vakmerően káromolva tiszteletlenül beszéltek a császárral”.¹⁶

Az ekkor még pogány magyarok bizonyára a keresztényeket szidalmazták.

Találunk utalásokat a későbbiekben is káromkodó magyarokra. I. Endre 1047-ben keltezte rendeletét, amelyben megtiltja Isten, a szentek, a papok, az egyház szidalmazását, az ősi pogány hit gyakorlását.¹⁷

Ismeretes a selmecbányaiak 1200-as években alkalmazott büntetése, vagy Nagy Lajos király idejéből, 1335-ből fennmaradt nyelvemlék adatai a magyarok káromkodásairól.¹⁸

A későbbi hitvitázó drámák arra is bizonyosságok, hogy a XVI. században a káromlás, egymás becsmérzése, megalázó szavakkal lealacsonyítása elterjedt volt.

Pázmány Péter kíméletlen szavakkal vitázott, amikor az 1600-as évek elején a katolikus egyház tekintélyének, uralmának visszaállítására törekedett. Szövegéből világosan kiderül, hogy korábban vitatársa Pázmányt alázta meg, s most arra felel a főpap: „Vallyon Alvinczi – kérdi –, neveztelek-é én valaha tégedet disznónak? kurvának? Pelengér alá valónak? Paráznának? Világ latrának? Te pedig arcátlan nyelveskedéssel... mind ezeket s több hozzád illendő rútságokat kérődöl reám; ... Tök az agyad s más az agyad veleje, ha te csináltad ezt a verset...”¹⁹

1653-ban jegyezték le, hogy egész Erdélyben elterjedt volt a káromkodás, a „praedicatoroktól a praedicaló székblől sok káromkodásokat” lehetett hallani, amikor vallásfelekezetek vitatkoztak.²⁰

Az erdélyi fejedelemségben a káromkodások elterjedését bizonyítja, hogy a XVI. és XVII. században tulajdonképpen 1538 és 1697 között két törvényes könyv és nyolc országgyűlési fejezet foglalkozott a büntetésekkel.²¹

A fentiekhez hasonló szövegek kerültek egyes periratokba is, azonban megjegyezhetjük, hogy ezek csak kis töredékei lehettek a mindennapi életben használatos szavaknak, kifejezéseknek, hisz döntő része soha nem került lejegyzésre az elhangzott káromkodásoknak.

Háromszéki elterjedtségére vall, hogy 1669. január 3-án a sepsi-orbai-kézdiszéki nemesek, lófők, darabontok rétyi gyűlésén az Istenkáromlásról végzést fogalmaztak meg, amelyet a falusi bírának is elküldtek, a templomok ajtajára is kifüggesztettek, a papok a szószékről kihirdettek.²² Különböző periratokban, jegyzőkönyvekben ilyen szövegeket rögzítettek: „égtelen káromkodó szitkok (1662)”, „Isten ellen rutt káromkodo szitkokkal szidalmazta (1690)”.²³

Hasonló káromkodásról írtak Hídvégen (1716). Kézdiszentléleken jegyezték le: „ő kegyelme be szaladván maga házában és ajtaját be tevé... engemetis rut, irtoztato káromkodásokkal káromolván (1739)”.²⁴

Bikfalván 1752-ben a cigányok „néhány rendben a Fejér Samuel kapuján bé kiáltoztak, fenyegettek ő magát feleségét össze rontják Istenittével káromolták Annyukat össze gablották”.²⁵

A határőrség szervezése idején, 1762–1764 között mind a csíki, mind a háromszéki falvak lakóit felbolygatták az osztrák katonák. Az ellentét akkor erősödött fel, amikor a tiszteknek néhány faluban hol erőszakkal, hol fenyegető szóval néhány férfit sikerült a maguk oldalára állítaniuk. Kezükbé fegyvert adtak, és arra biztatták őket, hogy a lakosság többi részét is vonják be az új katonák közé. Uzonban Simon Gábor Kuti Györgynét „igen mocskos szavakkal szidalmazta, sok ízben”; „kurvázta, kurvának szidta éktelen káromkodásokkal”.²⁶

1763 májusára emlékezve bikfalvi eseményként írták, hogy „Fejér Sámuel házába dragonyos hadnagyot szállásoltak. Három hétig tartózkodott ott. Tiszti szolgálójával megfogatta, verte, taszigálta, rebellisnek rágalmazta, „irtóztató káromkodással szüntelen szidalmazta”.²⁷

Hasonló esetet jegyeztek le Kisborosnyóról. Kálnoki Sándor kapitány Simon Ferencet saját házában fogatta el 1763 januárjában, vacsora után Zágonba vitette, s „ottan felettebb káromolván” büntette meg.

A következő támadáskor Simon Ferencnek sikerült elmenekülnie hazulról, a katonák lakásában feleségét és anyját találták. Az anyját boszorkánynak csúfolták, a feleségét pedig „egyéb rút káromkodásokkal is szidván erőltette arra, hogy megtudhassa”, hol tartózkodik férje.²⁸

Arról is számos adatot ismerünk, hogy a káromkodás művelésében, terjesztésében mindvégig elől jártak a katonák és tisztjeik. Nem véletlenül terjedtek olyan szólásmondások: „Káromkodik, mint egy zupás őrmester”, vagy: „Káromkodik, mint egy baka” stb.

1843-ban lehetett olvasni a tisztekről: Káromkodók sokan vannak. Példát a tiszt urak mutattak. „Mit lehetett várni a közemberektől, ha a tisztek jártak elől a jó példával” – írták Szemerján.²⁹

3. A „szaporító” káromkodás

Az Apor család iratai között található egy 1832. január 19-én keltezett levél, amelyben a pásztor szidalmazását rögzítették. Azt kiáltotta: „áj meg Bíró, most itelj a fiamra baszama keresztedet 's a szentedet”.³⁰

Sepsimartonoson 1814. december 4-én született a későbbi katonaszökevény, Dancsuj Dávid, akiről halála után balladát kezdtek énekelni. A katonaságtól többször elszökött, betyár módjára élt elsősorban Bodokon és környékén, gyakran meglátogatta az egyes családokat, kiktől hol szép szóval, hol káromkodva élelmet követelt. Az volt a terve, hogy a hatóságok elől barátjával Moldvába szökök, de előtte 1837-ben a falu lakói elfogták. A tanúk kihallgatása során derült ki, hogy éveken át hogyan viselkedett falustársaival.

Hosszú Lajos 1971-ben családi hagyományból emlékezett Dancsuj Dávidra. Nagyanyja beszélt, hogy gyakran fenyegette a lakosokat így: „ha nem ad, az éjen a mennybe küdöm”³¹

Ez azt jelentette, hogy „felgyútsa az épületeket, met az gyútotgatott es”.

Mintha több mint másfélszáz éven át őrizte volna a faluközösség Dancsuj Dávid szavait, hisz ugyanúgy hangzottak el a jegyzőkönyvbe írva 1837-ben fokozottabb hangnemben a káromló, fenyegető szavak. Nem tudhatjuk, hogy a kihallgatás idején az elmondottakat szó szerint jegyezte-e le a szövegíró, de bizonyos egységes szóhasználat figyelhető meg mind Dancsuj Dávid, mind András Ferenc, aki szintén szökött katona, mind Kovács László, a Dancsuj Dávid sógora fenyegetéseiben. Szó szerint idézzük azokat az ijesztő, fenyegető kifejezéseket, amelyek különböző helyzetekben hangzottak el, illetve kerültek a jegyzőkönyvbe. A szelídebb hangvételű ijesztgetés után rendszerint káromkodással együtt fenyegetett, követelődött.

A bíróság előtt Hosszú Jancsi vallotta: amikor arra figyelmeztette, hogy ne menjen vissza a faluba, „ekkor összeszidta a szentemet”³²

Amikor Hosszú Miklóssal találkozott, nem fenyegetőleg, inkább mintha állandó szavajárása lett volna, így szólt: „Baszszam a’ Krisztusodot, én Jantso Ferinek egy gubát hoztam, gyere igyunk egy ital pálinkát, erre elmentünk”³³

Azonban káromlásait sokkal gyűlölködőbb, fenyegetőbb szavakkal mondta. Így mintegy megfélemlíteni akarta azokat, akikkel találkozott. Bodoki Mihály Jánosné Rápolti Éva vallomásából tudhatjuk: „Járt nálam egyszer Étszaka 11 órakor... félttem tőlle férjem otthon nem lévén iszonyatosan káromkodott. Egy öreg ember nálunk tartzkodott, annak mondotta: »baszom a Vén Istenedet evel a vasvillával mindjárt keresztül szúrlak«”³⁴

Hasonló esetről beszélt vallomásában Kádár György is: „Késő este... az eresz ajtónkba két felől állnak Dancsuj Dávid és a Csíki Feri nevezetű tolvaj, én kértem: »kik vagytok?« – melyre ők nekem azt mondták: »Hallgass Baszom ‘a Szentedet, adgy nekünk pálinkát!«”³⁵

Hosszú Lajos arról beszélt, amikor az istállójában találkozott vele: „bénéztem – hát Dancsuj Dávid ott van, s azt mondotta, adjak enni... »adj, baszom a szentedet«”³⁶

Hasonlóan követelődött Hosszú Sámuelről is: „tedd el, baszom a Krisztusodot, Istenedet!”³⁷

Amikor az ellopott vasvillát Szabó László megismerte Dancsuj Dávidnál, nem védekezett, hanem azonnal támadott. Szabó László vallomásában mondta: „nálunk járva akkor egy vas villát el lopott, azután nála meg esmertem, kértem vissza, azt monda: »Baszom az Istenedet tam nem lehetsz el nála nélkül!«”³⁸

Ugri Jánossal először találkozott, vallomásában Ugri erről beszélt: „Uram elküldött Hétszámos keresni ‘s mikor a Sinka János kapujáig értem, találtam Dancsuj Dávidot, s azt mondotta: »álly ki, Baszom az Anyádot«, s félre álltam”.³⁹

Hasonlóan káromkodott a barátja, András Ferenc is, akit Csíki Ferinek is neveztek: „Elő állítatik Bodoki ifj. Kádár Miklos s kérdeztetik... »Most Hétfőn hajnalba egy hete mult, az ökrököt ki eresztettem... András Feri azt mondta nekem: Baszom az anyád szentit, – s’ a puskát nekem tartotta«”.⁴⁰

Dancsuj Dávid és barátja Moldvába szándékozott átszökni. Éjjel még a molnárt ki akarták rabolni. A molnárné Veres Andrásné Költze Mária vallotta: „Dancsuj Dávid a Házba be jött, mondotta: »Molnárné, gyujts gyertyát Baszom az Istenedet!«”.⁴¹

Ezen az éjszakán András Ferenc is hasonlóan támadott. A molnárt kezdte verni, s azt mondta: „Baszom a Krisztusodot, add ki a Pénzedet!”⁴²

Bereck városában 1849. január 16-án Perczák János a bírót, kapitányt, az egész ítélőszéket szidalmazta, mert az öccsét sajtért felakasztották, s azt kívánta „s már most baszák meg a segít”.⁴³

4. A kurvával való káromkodás

Káromkodó, becsmérlő szóként gyakran hallhatjuk, olvashatjuk a *kurva* szót. 1555-ben a székely szokásösszeírás 32. cikkelye súlyos büntetést állapít meg, ha „valaki kurva fiának” szidalmaz valakit. Ilyen a „lelketlen kurva fia”, vagy „pogány kurva fia”, esetleg „szamár kurva fia”, továbbá „kurva tejet szopó”.⁴⁴

1782-ben „Kézdi Széki Hatolykai Bak Istvánné Ilona proclamáltatá ugyan Kézdi Széki Hatolykai Kozma Györgjöt és Feleségit Pál Susát, mint incutosokat [vádoltak] ... diffamáltak [rágalmaztak] az inctusok boszorkányos lüderces kurvának.”⁴⁵

1850-ben Zabolán Pásztor István a „mester” feleségét „Paraszt Kurvának” szidalmazta.⁴⁶ 1843. február 4-én Bereck városában Medve Mihály a kocsmárosnét kurvának becsmérelte.⁴⁷

Sok más úton igyekeztünk megőrizni mindmáig e szót, cifra jelzőkkel is elértük, sőt összetételekkel tovább gyarapítottuk jelentését. Legutóbb, amikor a magyar média egyik jellemzőjét akarta értékelni a szerző, akkor a médiaelkurvulás formát használta. A mondat így hangzik: „Évek óta valami serceg a csatorna körül, pedig a nagy magyar médiaelkurvulás és bulvárosodás idején – mely a közvélekedéssel ellentétben egyáltalán nem szükségszerű – a Duna TV szerencsés kivétel volt.”⁴⁸

5. Az atta és a teremtette

Szabó T. Attila az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárban a *káromkodás* fejezetben Erdély különböző részeiből sorakoztat fel, többnyire XVIII. századi okmányokból kivonatokat az *attára, teremtettére* vonatkoztatva. Albisban jegyezték fel 1701/1786. keltezéssel a következő szöveget: „nagy ordítva attával, Teremtettével káromkodva jő”.⁴⁹ Hasonló a Karatnán a XVIII. század elején leírt sor is: „Kun Miklós káromkodot is Tüzes atával Teremtetevel”.⁵⁰

Említettük Apor Pétert idézve is, hogy mindenki mondta az „*attát, teremtettét, huncfutot*.”⁵¹

A boszorkánysággal vádolt kézdiszentléleki asszony, Izsák Ferencné Pál Anónok ellen a kézdiszéki törvénykezéskor két tanú is bizonyította, hogy az Istent káromló szavak mellett „adtával teremtettével szid”-ta.⁵²

Zalánban jegyezték le 1779-ben, hogy „káromkodott éktelenül attával, teremtettével”.⁵³

Mindezek, akárcsak a „kutya teremtette”, arra bizonyosságok, hogy az elmúlt századokban ez az Isten mindenhatóságának mellőzését jelentette, vagyis az ördög vagy kutya volt a teremtés részese.⁵⁴

6. Az ördög alakja

Az *ördögről, tetteiről, ellene való védekezésről* részletesen írt Bornemisza Péter 1578-ban.⁵⁵ Általános megállapítás, hogy minden, ami rossz, az ördögtől származik. Ezért káromkodás az *atta, teremtette*, hisz összefonódik a régi pogányság hiedelemvilágával, az ördögnek a teremtésben játszott szerepével. Az ilyen szavak, szófüzések mind a káromkodáshoz, a bűnhöz kapcsolódnak: ördögadta, teremtette, ördöganyájú, ördöglelkű, ördög adta lelkű, ördöghitű, ördög keresztelte, ördög ágyában született.

Az egyházi és világi törvénykezés különösen akkor fordult ellene, amikor a XVI. század folyamán, az „eretnekség” ellen határozott harcot indítottak.⁵⁶

Az ilyen jellegű káromkodások annyira elterjedtek, hogy 1710-ben Csíksomlyón szabták meg: akár férfi, akár asszony, aki ördögattával, -teremtettével káromkodva blaszfémia vétkébe esik, annak milyen büntetést kell elszenvednie. Egy esetben meg is jelölték, hogy aki a fenti módon káromkodik, az egyházmege színe előtt 25-öt kellett csapni rá.⁵⁷

Korábban utaltunk az *ördög száánkózására* Apor Péter elmarasztaló szavai között is.

7. Káromkodás és nemek viszonya

Általában megállapíthatjuk, hogy a férfiak egymás között gyakrabban, „szabadabban” káromkodnak, néha a nő jelenléte változtat a durvább szavak kimondásán, a nők férfiak előtt ritkán használnak otromba, gyalázkodó szavakat, egymás között viszont ha bátrabban is, de inkább éles, csípős nyelvezettel szitkozódnak. Napjainkban elég gyakran hallani fék nélküli káromkodó kifejezéseket fiatal lányok szájából is, amely az egymásnak átadott kóros divat terméke. Megszabja a káromkodás milyenségét gyermekek jelenléte is.

Néhány példát lejegyeztünk olyan káromkodásokból is, amelyeket nők mondanak többnyire nőknek, de férfiaknak is. Imreh István és Pataki József a *Kászoni krónikában* korábbi okmányokból az ilyen jellegű káromkodások egész sorát közölték. Megállapították, hogy a nők egymás ellen igen erős szavakat használnak, amikor káromkodásra ingerlődnek, jelzőik pedig igen változatosak.

Ifjabb Mihály Andrásnéról 1689-ben azt mondják, hogy „békaszemű”, „l...sz ajkú”, majd 1699-ben Impérfalván hangzott el asszonytárshoz szólva: „nem adtak az ő p...ért, salva venia, szalonnát, lisztet, mint az én p...ért”.⁵⁸

Már utaltunk rá, hogy a kézdiszentléleki Izsák Ferencné Pál Annókot vádolták, fogságban is tartották azért, mert boszorkánynak hitték, tanúkkal bizonyították, hogy „különböző helyeken káromolta a Jézus Krisztust, Boldogságos Szűz Máriát, a Szenteket”.⁵⁹

Felsőfaluban 1776-ban Fogarasi Jánosné arra szólítja fel Mihály Katát, hogy „igyék az leánya seggiből”, az impéri Nagy Kata viszont azzal sértette meg Péter Istvánnét ugyanebben az évben, hogy azt mondotta: „hideg kút a seggiben, igyék belőle”, majd a notáriusnak mondotta: „üsse seggibe süveg”.⁶⁰

Zabolán 1849. június 14-én tanácsülésen tárgyalták, hogy „Sos Laszloné Mariki Illina Hajadon Szakáts Trésziát Kurvázza utána motskolta csufoson úgy a földes aszszonyát is, ezért Iteltetett 12 orai vason valo szenvedésre”.⁶¹

Szintén Zabolán hangzott el 1850. január 31-én: „Nagy Mihály R. katolikus cantor abbéli panasza következtében hogy Poson Tamásnő Lemhényi Agnes motskos szavaival és Teremtője meg szidásával szidalmazta, légyen elő állittatván nem is tagadta melyet meg nem szidta volna az érintett cantort – és a gyermeket ki fogta a tanulásból.

Határozás: Miután ön hibája önkéntesen lett meg vallása felig valo jobbulását engedi ugyan de mivel a' mellett Keményen meg szidta az érintett Kántort mind ezen két tetemes hibáért hogy fizessen ezen hibáért 3 m forintot és a mellett még más napon a gyermekét a Tanulásra vissza adja meg iteltetett”.⁶²

Papolcon 1851-ben Lázár György panaszolta, hogy Muntyán Mányáné mind az „Elöljáróságot”, mind a „Rectort magát huncfutnak mondotta a' Katona Sorozásba mivel fiát is kiírták volt”.⁶³

8. A káromkodás büntetése

Oklevelek, jegyzőkönyvek tanúsága szerint be nem látható időtől kezdődően, a XIX. században is, kemény büntetés várt a káromkodókra. Meg is *indokolták* a büntetés szükségességét. Gyakran hangoztatták, azért van szükség a káromkodás megszüntetésére, mert azzal nem csak az egyént szabadítják meg Isten haragjától, hanem az egész vidéket. Vétük, az Isten káromlása „az Ég haragját éleszti”, és miatta az egész közösségnek szenvednie kell.

II. Rákóczi Ferenc tábori rendeletében a káromkodást „nemzetünk”, „hadaink” elleni cselekedetnek tekintette.⁶⁴ Apor Péter abban látja Erdélyben a korábbi boldogság elveszését, mert az emberek káromkodásba kezdtek: „mióta az éktelen Isten ellen való káromkodás bejöve, micsoda inségre és nyomorúságokra jutál, gondold meg, ó, Erdély országa!” majd így folytatta: Káromlás miatt „nincs Isten áldása országunkon, s nem várhatunk utolsó veszedelemnél egyebet magunkra”.⁶⁵

Hasonlóképpen érvelt Mária Terézia is, amikor 1761-ben olyan rendeletet adott ki, amely a káromkodás megfékezését segíthette elő. A szigorú rendelet azzal indokolta, hogy a szitkozódás eredménye: Isten nem csak a káromkodót bünteti, hanem figyelmeztető csapásai az egész vidéket érinti, így egy-egy rossz viseletű emberért az egész közösségnek szenvednie kell.⁶⁶

Egyben ez azt is jelenti, hogy a káromkodó áthágja az egyház törvényeit, ezért megakadályozásáról a papoknak kell gondoskodniuk, nekik kell ítélkezniük a vétekesek fölött. De segítségükre siet a világi hatalom is, hisz neki is éppúgy érdeke azon veszedelmek, csapások elkerülése, amit a káromkodók okoznak.

Milyen *büntetéseket* szabtak ki a káromkodókra?

Előjáróban meg kell állapítanunk, hogy gyakran a helytől és a bíraktól függően is ugyanazon vétekért, ugyanabban az időben más-más büntetést állapítottak meg. És a századok teltével a bűn súlyának megítélése is változott. Amíg évszázadokkal korábban egy-egy káromkodásnak minősített vétekért akár halállal is büntették az elkövetőt, addig a későbbiekben pénzzel meg lehetett váltani a bünt, vagy még tovább haladva napjainkban esetleg a közvélemény csendes, megbocsátó nehezítésére vagy közvetlen környezetében még bátor szókimondásáért elismerésre is számíthat elkövetője.

A káromkodókat, szitkozódókat Erdélyben is az egyházi és az ország törvényei szerint büntették. Már a XVI. században általánosan a káromkodásra mondanak ki ítéletet.⁶⁷

1555-ben súlyos büntetés járt azért, ha valaki „kurva fiának” mondotta embertársát.⁶⁸

Ismételten érdemes utalni arra, hogy Apor Péter már az enyhe káromlások közé sorolja 1736-ban.⁶⁹

A XVII. században az alkirálybírók és esküdtek ellenőrizték a káromkodókat, verekedőket, tapasztalataikat jelentették, s a bírók ítéletét végrehajtották.⁷⁰

Általános utasítást fogalmaznak meg 1726. augusztus 1-jén arról, bizonyára a nagyszámú jelentés miatt, hogy a káromkodóknak büntetését áthelyezik a megyék bírái kezébe.⁷¹

A hadi törvényszék 1764. március 24-én német és magyar nyelven közölte, a katonáktól minden téren engedelmességet követel, a káromkodókat is bünteti.⁷²

Időközönként a főkormányszék rendeleteiben visszatért a büntetések ellenőrzésére. 1770. november 12-én ismételten közölték, hogy szigorúan megbüntetik az istenkáromlókat.⁷³

A káromkodás bűnének hangoztatása, az ellenőrzés fokozása ellenére Háromszéken azért panaszkodtak 1842-ben, hogy „senki káromkodót nem adnak fel”.⁷⁴

A szintén háromszéki városban, Bereckben viszont 1849. szeptember 22-én döntenek úgy, hogy mivel „az égre kiáltó” káromkodások valósággal eláradnak, ellenük teljes szigorral lépnek fel.⁷⁵

8. 1. Megkövezés, halál

Kezdhetjük azzal, hogy Mózes III. könyve 24. részében „káromlá az izraelbeli asszony fia az Isten nevét és átkozódék; ezért fogságba vetették mindaddig, amíg az Úr közli Mózesel akarátát. Az Úr azt közölte, hogy Mózes az ifjut vigye a táboron kívül, s ott a gyülekezet kövezzé agyon”, vagyis „aki szidalmazza az Úrnak nevét, halállal lakoljon, kövezzé azt agyon az egész gyülekezet”. És a befejező rész így hangzik: „Szóla azért Mózes Izrael fiainak, és kivivék az átkozódót a táboron kívül, és agyonverték azt kövel”.⁷⁶

Az Erdély Országának Három Könyvekre osztott Törvényes Könyvében – amelyre korábban is hivatkoztunk – megjelölve az 1538. és 1619. évet kimondják: a káromkodók ha „érdeme úgy mutatja, halállal-is megbüntettessenek”.⁷⁷

Háromszéken, Szotyorban – nyilván a bibliai tanítás hatására – 1670 körül káromkodásért egy nemes urat, aki megrögzött káromkodó volt, megkövezésre ítélték.⁷⁸

Korábbi években Erdély különböző helységeiben káromkodásért másokat is megköveztek. 1638-ban „Thoroczka János nevűt..., az ki Kolozsvárott az magyar renden püspök volt, megkövezték az Krisztus ellen való káromkodásért”. 1662-ben két megkövezési esetet is leírnak. 1675-ben határoznak, hogy a „lélek mondók”, „az ördög lelküvel, ördög attával, s' efféle szitkokkal elők megh köveztessenek”.⁷⁹

A bölöni lakosok 1690-ben a „boldogtalan állapotban való várbaszorulásnak idején” 17 pontból álló törvényt fogalmaztak meg az együttlét időszakára. Orbán Balázs arra hivatkozott, hogy a Thököly-féle betörés készítette menekülésre a falu és környéke lakóit.⁸⁰

Az említett szabályzatban kitértek arra, hogy ha valakik tisztekre illetlen szavakat mondanak, vagy Istent káromolják, szitkozódnak, akkor alkalmazzák az ország írott törvényét, „akadjanak fel érte”.⁸¹

Gyergyószárhegyi 1696-ban káromkodó legény büntetésekor hangsúlyozzák, hogy a „vicetiszt uram” akár halálbüntetést is kiszabhatna, hisz a súlyos szitkozódók „meghaljanak érte”.⁸²

II. Rákóczi Ferenc a solti táborban rendelte el: „...akik istentelen és káromkodó életnek adván magokat nemzetünk s hadaink között mintegy ártalmas igaz ügyünket vétkes cselekedetekkel vesztegető mótelyek... akik pedig... abban megátalkodtanak, a nemes szék az olyakat megfogatván, kegyelem s kedvezés nélkül a nemes ország törvénye szerint elsőbben megvesszőztesse, másodsor pálczáztassa, harmadszori és utolszori büntetésekre kövel agyon verettesse”.⁸³

1747-ben Tordán azért követelik a káromló halálát, hogy mindazok okuljanak belőle, akik nem hallgatnak a figyelmeztető szavakra.⁸⁴

Az Approbatae Constitutióban szintén arról írtak, hogy a törvénykezők a káromkodókat halállal büntethetik.⁸⁵

Marosvásárhelyen az Approbatae Constitutióra hivatkozva 1767-ben Domokos Mártont káromkodásért „kövel agyonveressék”-re ítélték.⁸⁶

Úgy tűnik a halállal büntetés általánosan előfordul a korabeli törvénykönyvekben, hisz szintén az Approbatae Constitutióban írták: „Káromkodás, szitkozódás ellen ha pedig halálos leszen a vétek, paraszt tanú ne adminisztráltassék (bocsáttassék) nemes ember ellen”.⁸⁷

8. 2. Botozás

A csíksomlyói 1710-es egyházi rendelet előírta, hogy „a lélekkel való éktelen szitkozódás” miatt „az alsóbb rendűeket” 25 botütéssel büntetik.

Ismétlődés esetén a büntetés kétszeresére, majd négyszeresére növekedett.⁸⁸ Bereck város tanácsa 1849. szeptember 24-én káromkodásért Finta Miklósról ki mondta: 40 botütést szenvedjen, amelyet rögtön a rendőrök felügyelete mellett végre is hajtottak.⁸⁹

8. 3. Csapás

Gyergyószárhegyi legényt 1696-ban „éktelen szitkokért” „csapassák meg” – szölt az ítélet.⁹⁰

Domokos Mártont 1767-ben először kövel akarták agyonveretni, majd megkegyelmezték bírái, s úgy határoztak, hogy két pénteken 25–25 kemény csapásokkal verjék meg.⁹¹

8. 4. Pálca

Bereck város tanácsa 1849. szeptember 24-én káromkodásért Dani Jánost 25 pálcaütésre ítélte, és rögtön végre is hajtatta.

Szintén Bereckben 1849. december 7-én „égre kiáltó káromkodások” miatt 50 pálcaütésre ítélték, nyomban végrehajtották.⁹²

Bereck városa tanácsa 1850. január 9-én Kovács Mihály ifjút káromkodásért 25 „pálcaütésre” ítélte – végrehajtotta. Ugyanakkor ítélezett a tanács arról is, hogy Bara Antalt 30 pálcaütéssel bünteti, melynek végrehajtását Orbán Mihály városgazdára bízta.⁹³

8. 5. Vesszőzés

A felsőfalusi [Kászonfeltíz] Keresztes István fiát, Pétert szitkozódásért a széki ülnökök elé állították, akik azt az ítéletet mondták ki, hogy „mise után vesszőz- tessék meg pro exempl[o]”.⁹⁴

8. 6. Kaloda

Az *Approbatæ és Compillatæ Constitutiók* XXXIV. törvénycikke szerint, amelyet 1619-ben fogalmaztak meg, „Lelkeződéssel való szitkozódások” büntetése a szolgáknak és parasztoknak „kézi kaloda legyen, amelyben délig kell tartani őket”.⁹⁵

Kászonban – korábban a vesszőzésnél említettük nevét – „felsőfalubeli” Keresztes István fiát, Pétert 1675-ben a széki ülnökök tanácsa ítélte arra, hogy „ördöglegkü” szitkozódásáért „az jövő vasárnapon vettessék kalodába”.⁹⁶

A szárazság, éhség, pestis éveit követően a főkormányszék 1720. január 22-én körlevelet küldött a székek vezetőinek, hogy a közösségek lakói „az Istennek látogatása alatt” nem hunyázkodtak meg, hanem „szitok, káromkodás, átok” „eláradott”, ezért a bűnösöket kalodában tartásák.⁹⁷

8. 7. Pellengér

A XVII. században az országos törvények a székekben megkövetelték, hogy az emberek ne káromkodjanak, a fiatalok ne mondjanak csúnyákat. Az előírások áthágóit állítsák pellengérré, vagy verjék el virgáccsal.⁹⁸

Utaltunk már rá, hogy a gyergyószárhegyi legényt 1696-ban szitkaiért halálra szándékoztak ítélni, de mivel csak egy tanú volt, úgy határoztak az ülnökök tanácsában, hogy „vonassék perengérbe” [pellengér].⁹⁹

1720. január 22-én a főkormányszék körlevelében arról értesítette a székek vezetőit, hogy „a szitkozódás, káromkodás, torbézolás (így!), musikálás és táncolások mindenütt megtiltassanak”, akik pedig ezt a parancsot áthágják „kalodában vagy templomok előtt, faluk, városok közönséges helyén állani szokott pelengérben veretessenek és bizonyos napokon s órákig tartssanak , parancsoltatik”.¹⁰⁰

A kézdiszentléleki boszorkánysággal és káromkodással vádolt asszony, Izsák Ferencné Pál Annók büntetése a tömlöcbe vetés után így hangzott: „hóhér által pellengéreztessek meg”.¹⁰¹

8. 8. Vasban

Zabolán Pásztor István a rektort és feleségét szidalmazta, ezért a nagyborosnyói kerületi albiztoshoz vasba verve kísérték.¹⁰²

Bereck város bizottmánya 1849. január 10-én Satalyi(?) Józsefet „égbe kiáltó káromkodásaiért úgy büntette, hogy börtönbe záratta, ott 24 órán át hosszú és rövid váltóvason kellett büntetését leülnie”.¹⁰³

8. 9. Börtön

A már korábban említett, boszorkánysággal és káromkodással vádolt kézdiszentléleki asszonyt, Izsák Ferencné Pál Annókat 1731-ben a törvényszék más büntetés mellett „fél esztendei tömlöc”-re is ítélte.¹⁰⁴

Bereck városa tanácsának határozata szerint két elítéltet is előzőleg börtönbe zártak: egyiket 1849. január 10-én (az előbbi), másikat január 16-án, akit „megbotránkoztató szavaiért befogtván a század börtönébe” csuktak be.¹⁰⁵

8. 10. Pénz

A széki, falusi törvénykezésekben gyakran olyan határozatot hoztak, hogy a vétkes az előírt büntetést pénzzel is megválthatta, vagy bizonyos fokon előírás-szerűen pénz volt a bírság. Az így begyűlt összeg egyik részét a falu pénztárában helyezték el, másik részén a bírák osztottak.

A csíksomlyói 1710-es káromlás elleni egyházi rendelkezés kimondja, hogy a nemes ember 12 Ft-ot, a szabad ember 6 Ft bírságot fizet. De ez a büntetés is duplájára, illetve négyszeresére emelkedhet, ha másodszor és harmadszor is megismétlődik.¹⁰⁶

Zalánban 1779. szeptember 20-án azt jegyezték fel, hogy Az „attával, teremtetével” káromkodónak 1 Ft-ot kellett a faluközösségnek fizetnie.¹⁰⁷ Továbbá Bereck városában 1849-ben Jano Józsefet káromkodás és részegeskedésért idézték a városi tanács elé. Öregségére való tekintettel testi büntetést ellene nem alkalmaztak, ellenben 6 Ft pénzbírságot kellett a város pénztárába befizetnie.¹⁰⁸

Úgy tűnik, évszázadokon át mindhiába alkalmaztak akár a halálig menő, majd fokozatosan enyhülő büntetést a káromkodókra, ha kifejezési formái változtak is, de napjainkig megmaradt nyelvünkben az embertársak szidalmazásához, becsmérléséhez, megalázásához használatosan.

Ezek a nyelvi formák nem magukra jutottak el, ki tudja, mikortól, napjainkig a fiatalokhoz, hanem nemzedékről nemzedékre adták át egymásnak az emberek,

s egyesek beszédébe annyira beépült, hogy egészen természetesnek tartják állandó kimondását, még akkor is, ha semmi indulat teremtő körülmények nincsenek jelen. Ezt nevezhetjük nyelvi burjánzásnak, anyanyelvünk tisztasága tiprásának.

Úgy tűnik, sem vallás, sem társadalmi közvélemény nem tudta megakadályozni terjedését. Hittük, hogy az iskola, a műveltség terjedése gátként áll elébe további áradásának, de helyette azt tapasztaljuk, hogy még a könyvek, újságok, filmek, a televízió, rádió is korunkban elősegíti mintegy népszerűségét.

Mi lehet a teendő, hogy nyelvünk e durvaságtól megtisztulhasson?

Jegyzetek

- 1 Jókai Mór: Háromszéki leányok. In: Válogatott elbeszélések I. 582–617. Budapest, 1955. 582.
- 2 Vita Zsigmond: Jókai Erdélyben. Bukarest, 1975. 47–79.
- 3 Apor Péter: Metamorphosis Transylvaniae. Előszóval és jegyzetekkel ellátta Kocziány László. A szöveget gondozta Lőrinczy Réka. Bukarest, 1978. 138–139.
- 4 Compillatae Constitutiones regni Transylvaniae eidem Annexarum... Claudipoli, MDCCLXXIX. 100.
- 5 Erdély Országának Három Könyvekre osztott Törvényes Könyve Mely Approbata, Compilata Constitutiokból stb. Artikulus XXII., Kolozsvárott 1779. 239.
- 6 Dr. Szádeczky Lajos: Székely Oklevéltár VII. Kolozsvárt, 1898. 279. 3. pont (SZOT)
- 7 Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Fond 357. nr. 46. 1849. (SÁLvt)
- 8 Szent Biblia azaz: Istennek Ó és Új Testamentumában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás. Bibliatársulat. h. és é. nélkül 119.
- 9 Szemerkenyi Ágnes: *káromkodás*. In: Ortutay Gyula (főszerkesztő): Magyar Néprajzi Lexikon III. Budapest, 1980. 81. (MNL)
- 10 Magyar Értelmező Kéziszótár. *átok, gyaláz, káromol, szidalom, szidalmaz* címszavak. Budapest, 1972.
- 11 Pócs Éva: *átok*. In: Ortutay Gy. (főszerkesztő): (MNL) I. Budapest, 1977. 166–167.
- 12 Imreh István–Pataki József: Kászonszéki krónika 1650–1750. Budapest–Bukarest, 1993. 304.
- 13 Eperjessy Ernő: Szitkok – átkok – káromkodások. Ethn. 110. évf. 2. sz. 1999. 411–412.
- 14 Apor P. i. m. 138–140.
- 15 SÁLvt Fond 28. Nr. 2/24, 1752.
- 16 Kézai Simon: Magyarok Krónikája. Fordította Császár Mihály. Budapest, 1901. 38.
- 17 Maholdi Sándor: A káromkodás elterjedése és büntetése hazánkban 1850-ig. Ethn. – Népélet XXXVII. évf. 3. sz. 1926. 125. és Eperjessy E. i. m. 401.
- 18 Maholdi S. i. m. 126. és Eperjessy E. u. o.
- 19 Idézi Szerb Antal: A magyar irodalom története. Ötödik kiadás. Budapest, 1972. 96.
- 20 Szabó T. Attila: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. VI. Budapest–Bukarest, 1993. 204.

- 21 Makoldy S. i. m. 130.
22 Cs. Bogáts Dénes: Szemerja község és ref. egyházának története. Sepsiszentgyörgy, 1943. 67.
23 Szabó T. A. i. m. 202.
24 Szabó T. A. i. m. 204.
25 SÁLvt Fond 28. Nr. 2/24. 1741–1760.
26 Albert Ernő. A halál völgye. Sepsiszentgyörgy, 2004. 128.
27 Albert E. i. m. 131.
28 Albert E. i. m. 132.
29 Cs. Bogáts D. i. m. 67.
30 SÁLvt Fond 36. Nr. 1846. 276. lap.
31 Albert Ernő–Faragó József: Háromszéki népballadák. Bukarest 1973. 521: 74–76. jegyzet.
32 SÁLvt Fond 28. Nr. 2/841. 13.
33 Uo. 14.
34 Uo. 32–33.
35 Uo. 45.
36 Uo. 42.
37 Uo. 30.
38 Uo. 38.
39 Uo. 37.
40 Uo. 36.
41 Uo. 34.
42 Uo. 64.
43 Uo. Fond 357. Nr. 45. 132. lap.
44 Imreh I.–Pataki J. i. m. 301. és 304.
45 Szabó T. A. i. m. 663.
46 SÁLvt Fond 386 Nr. 1. 148. lap. Zabola iratai.
47 Uo. Fond 357. Nr. 43.
48 M. László Ferenc: (Duna folyami rák). A Hét. Új folyam III./33. 2005. augusztus 18. 1.
49 Szabó T. A. i. m. 203.
50 Szabó T. A. i. m. 203.
51 Apor P. i. m. 139.
52 Csíkmadarasi Bogáts D.: Háromszéki boszorkányok. közli Sz. Gazda Enikő. In: Sepsiszentgyörgy története. Háromszéki boszorkányok. Az első székely huszárezred. Sepsiszentgyörgy, 2000. 77.
53 Imreh I.: Székelyek a múltó időben. Budapest, 1987. 248.
54 Szemerényi Á. i. m.
55 Bornemisza Péter: Ördögi kísértetekről... Budapest 1977.
56 Makoldy S. i. m. 126–127.
57 Imre I. i. m. 246. és Imreh I.–Pataki J. i. m. 301.
58 Imreh I.–Pataki J. i. m. 303.
59 Csíkmadarasi Bogáts D. i. m. 77.

- 60 Imreh I.–Pataki J. i. m.
 61 SÁLvt Fond 386. Nr. 1. 1849. Zabola iratai.
 62 Uo. Fond 386. Nr. 1. 116. lap 1850.
 63 Uo. Fond 377. Nr. 10. 58. lap.
 64 SZOT IV. 124–125.
 65 Apor P. i. m. 139–140.
 66 Imreh I.–Pataki J. i. m. 301.
 67 Imreh I. i. m. 1987. 246.
 68 Imreh I.–Pataki J. i. m. 304.
 69 Apor P. i. m. 139.
 70 Dr. Connert János: A székelyek alkotmányának története különösen a XVI. és XVII. században. Fordította Balásy Dénes. Székelyudvarhely 1906. 49.
 71 SZOT VII. 323.
 72 Dr. Szádeczky Lajos: A Székely határőrség szervezése. Budapest 1908. 195.
 73 Dr. Szádeczky L. i. m. 842.
 74 Imreh I.: i. m. 1987. 247.
 75 SÁLvt Fond 357. Nr. 46.
 76 Szent Biblia azaz... stb. i. m. 119.
 77 Erdély Országának stb. i. m. 1779. Art. 22. 239.
 78 Imreh I. i. m. 1987. 246.
 79 Szabó T. A. i. m. VIII. 823–824.
 80 Orbán B. i. m. III. 21–22.
 81 SZOT IV. 328–329; Imreh István: A törvényhozó székely falu. Bukarest, 1983. 330–331.
 82 Imreh I.–Pataki J. i. m. 302.
 83 SZOT IV. 124–125.
 84 Szabó T. A. i. m. VI. 203.
 85 Magyar Törvények 1540–1848. Évi Erdélyi Törvények. Budapest, 1900. 305.
 86 Szabó T. A. i. m. VI. 203.
 87 Magyar törvények 1540–1848. évi... stb. 1900. 305.
 88 Imreh I.–Pataki J. i. m. 307.
 89 SÁLvt Fond 357. Nr. 46.
 90 Imreh I.–Pataki J. i. m. 302.
 91 Imreh I. i. m. 1987. 246.
 92 SÁLvt Fond 357. Nr. 46. Bereck város jegyzőkönyve.
 93 Uo.
 94 Imreh I.–Pataki J. i. m. 302.
 95 Erdély országának stb. 1779. 407.
 96 Imreh I.–Pataki J. i. m. 302.
 97 SZOT VII. 279.
 98 Dr. Connert J. i. m. 82.
 99 Imreh I.–Pataki J. i. m. 302.
 100 SZOT VII. 279.
 101 Csíkmadarasi Bogáts D. i. m. 77.

- 102 SÁLvt Fond 386. Nr.1. 148. Lap.
103 Uo. fond 357. nr. 45. 129. lap.
104 Csikmadarasi Bogáts D. i. m. 77.
105 SÁLvt Fond 357. Nr. 45. 129. és 132. lap.
106 Imreh I.–Pataki J. i. m. 307.
107 Imreh I. i. m. 1987. 246.
108 SÁLvt Fond 357. Nr 46. 32. lap.

Medgyesy-Schmikli Norbert

XIX. századi népi kéziratok énekeskönyvek Gencsapátiból és Perenyéből

A népi kéziratok történeti, irodalmi, zenei és néprajzi értékeire, többféle stílusrétegére Erdélyi Zsuzsanna hívta fel több tanulmányában és előadásában a kutatás figyelmét.¹ A Vas megyei Gencsapáti község és leányegyháza, Perenye összesen öt darab értékes népi kéziratok énekeskönyvvvel büszkélkedhet. A kéziratok a XIX. század derekáról és második feléből származnak. Minden esetben az egyházi hierarchián kívül álló paraszti előénekesekhez, ún. szentemberekhez köthetőek. Az énekeskönyvek túlnyomó többségében mariazelli búcsús énekeket tartalmaznak. Az énekeskönyvek legősibb énekeinek és a celli zarándoklat dokumentumainak felvázolására törekszünk tanulmányunkban.

Gencsapáti és Perenye a Gyöngyös-, illetve a Mocsvár-patak partján, Kőszeghegyalja festői táján fekvő községek, Szombathely közvetlen közelében. Gencs első említése *Gench* néven 1288-ból származik, a szomszédos Gyöngyösapátié pedig *Apaty* név alatt 1328-ból. Az Esterházy-család tulajdonában lévő Gencs 1907-ig a Németgencs, 1908-1942 között pedig a Nagygencs nevet viselte. Az 1810 és 1925 között a gróf Széchenyi-család tulajdonát képező Gyöngyösapáti községgel 1943-ban egyesítették, azóta viseli a ma közel 2500 lelket számláló falu a Gencsapáti nevet.² A gencsi plébániatemplom a zarándokok védőszentje, Szent Jakab apostol tiszteletére épült, melyet az 1674-es Tormássy Péter-féle *canonica visitatio* már megemlíti, de középkori gótikus falmaradványokat is feltártak a kutatók.³ A középkori alapítás tényét erősíti, hogy Gencsről elsőként 1421-ből van tudomásunk plébánosáról, egy Tamás nevű pap személyében. 1683-tól viszont folyamatos a plébánosok névsora, akik Gencs mellett a két filiát, Apátit és Perenyét is ellátták.⁴ A helybéli hívek lelki életét és munkáját a Szentháromság Társulat kovácsolta össze a XVIII. században.⁵ A ma is látható templomot 1880-ban, eklektikus stílusban háromhajóssá bővítették⁶, amelyhez közel a Szent Rókus-kápolna látható.

A ma 650 lelket számláló szomszédos Perenye község első írásos emléke 1333-ból maradt fenn. A falu több tulajdonosváltás után 1549-ben a gróf Batthyány-család rohonc-szalónaki uradalmának szerves része lett.⁷ Temploma Szent Ágota szűz és vértanú tiszteletére későbarokk stílusban, 1761-ben épült. Emellett Nepo-

muki Szent János kápolnája (1800-1806 között) és Szent Vendel kápolnája (1850 körül) hívja az imádkozókat a község főutcáján. Perenyét a ma is élő liturgikus eredetű énekes hagyományai⁸ és a gyalogos, fogadalmi zarándoklata teszi híressé, melyet minden esztendő szeptember utolsó vasárnapján 1849 óta megszakítás nélkül tart a falu népe Velem község Szent Vid-kápolnájába.⁹ Az önálló perenyei plébániát 1937-ben alapították, addig Gencsről látták el a falut, amely 1987-től napjainkig szintén így történik.

A dolgozatunkban tárgyalt kéziratok a XIX. századból maradtak fenn, amikor e két község egyházi szempontból összekapcsolódott. Ennek következtében nem zárhatjuk ki, hogy a gencsi előénekesek által vezetett mariazei zarándoklatokon perenyei hívők is részt vettek. Következésképp együtt tárgyaljuk a két községet.

Dolgozatunkban terjedelmi okok miatt az énekeskönyvek legősibb történeti rétegéhez tartozó alkotásokat és a mariazei búcsús énekeket vizsgáljuk.

1. Az énekeskönyvek leírása

1. 1. A Szent Bucsujárásra és Más különféle időkre alkalmaztatott Énekek. Melly iratott 1856-ik Május hó 31-én Bodorkós János számára Polgár István tanító által című kézirat énekeskönyv - (1. számú kézirat)¹⁰

A „Szent Bucsujárásra” szóló kötet címlapján 1856. május 31-e szerepel a keletkezés idejeként. A 342. oldalon a „B. Gy. 867.” bejegyzés olvasható – valószínűleg Bodorkós György jelentéssel -, a 368. lapon pedig Bodorkós János neve található 1874-es dátummal. Más possessor-bejegyzésként a címlapon a „Tömő József” felirat szerepel. Az összesen 376 oldalból álló kézirat együttes két részből áll: az első rész (1-261. oldal) három kéz írásával, saját tárgymutatóval, tartalomjegyzékkel készült 1856-ban. A „Második Rész e Könyvnek” (268-376.) miseimádságokat, a rózsafüzér ájtatossághoz kötődő énekeket (335-340.) és Mária-énekeket¹¹ tartalmaz, szintén három kéz írásával. A 346. oldalon tűnik fel egy negyedik kéz írása – az eddigi barnától eltérően lila tintával – akitől a „Bodorkós János részére 1874” bejegyzés is származik. Az oldalszámozás az egész könyvben folyamatos. Feltételezhető, hogy az évtizedek során (Bodorkós működése idején), 1856-ot követően folyamatosan bővült a vallási szükségleteknek megfelelően az énekeskönyv. A kézirat összesen 126 éneket és imádságot tartalmaz.

A „Szent Bucsujárásra” szóló könyv a búcsús énekeken kívül több éneket tartalmaz a Szent Kereszt (énekek: 34-35, 143-145, 236-238; litánia: 232-235.), Szent Anna (153-155, 224-227, 350-352.), Árpád házi Szent Erzsébet (128-129.) és Szent Flórián (124-127.) tiszteletére. Könyörög „Ihség idején” (68-71.),¹² „A rut ragályos – és más nyavalák el-távoztatásáért” (88-90.), „Hasznos esőért” (146-

147, 220.), és a halott nevében az örök üdvösségért az *El megyünk, El megyünk mindnyájan el megyünk...* kezdetű (valószínűleg a középkori haláltánc nyomait őrző) ének keretében (80–81). „Regvéli” (238–242.) és „Estvéli Imádságot” (252–253.) is közöl, mellette „Egész Héttel napokra el-osztott Jó Szándékokat” (243–250.) tanácsol. Az *Üdvözlégy nagy Anya! Magyarok Asszonya!* kezdetű ének (72–73.) példaként a magyarországi keresztény egyházszerzés hőskorát idézi: Szent Istvánon kívül Szent Lászlót és Kupát (Koppányt) is említi.

A kézirat összesen 27 db mariazei, egy Maria-Schutzra szóló és egy gencs-szentkúti búcsús éneket ad az előénekes kezébe. Az énekeknél pontos utasítás olvasható, hogy a zarándokúton hol kell énekelni őket.¹³

1. 2. Abért István énekeskönyve (1866–1898) – (III. számú kézirat)

A kézirat címeként ez a tintafelirat olvasható: „Abért István énekeskönyvő nemet gencsen ha eltalálveszni aki megtalálja sziveskedjék vizsha adni.” Belső címlapjának versóján az „1866. évbe kezte írnya” dátummegjelölés szerepel. Az utolsó előtti lapon egy Erzsébet királyné halálára írt ének található. Ennek következtében megállapítható, hogy az énekeskönyvet 1898-ig írták, folyamatosan bővítették. Belső címlapján „Tömő József 1920. V. 2-án” és a „Másé is volt.”, valamint a „Tóth Z. 1950. IX. 3.” grafitbejegyzések olvashatóak. A könyv több kéz írása, mely összesen 272 oldalt tartalmaz. Három részből áll: az „Esző Risz” az 1–98. oldal, a „Második könyv” a 98–157. oldal, a „Harmadik Risz” a 158–272. oldal között található. A kézirat összesen 130 tételt (elsőprő többségében Mária-énekeket és imádságokat) tartalmaz. Archaikus nyelvezete korábbi állapotot tükröz, mint a könyv keletkezési kora. Kiejtés utáni helyesírást alkalmaz, ezzel a helyi – vasi – nyelvjárás sajátosságait hordozza.

A kézirat 32 db mariazei, egy celldömölki, egy gencs-szentkúti, egy kismartoni és egy vasvári búcsús éneket tartalmaz. Az énekeknél megjelölés olvasható, hogy a zarándokút pontosan melyik szakaszán énekeltek. A kézirat a zarándok-énekek mellett a Szentháromságról szóló (34–37, 144–149.), Áldozócsütörtök-re való (154–158.), majd „Husviti” (207–208.) éneket és az „Oltári Szentsígrül” (187–188.) szóló énekeket tartalmazza. A Szent Kereszt- (150–154, 236–237.), Szent István király- (6–7, 164–166.), „Nepomucinus Szent Janos”- (166–168.) és „Szent Rókus”- (234.) ének a XIX. századi, helyi szenttisztelet hiteles tükrét adja. A népi kézirat „Regeli Inek”-et (38–40.), „Estvili” éneket (40–42, 92–93.), a Mindenszentek litániáját („Anyá Sz. egyház Litániájó” cím alatt: 44–50.), a „Loretomi Letaniját” (53–55.) is az énekvezető kezébe adja. Könyörög a meghaltak lelki üdvéért (71–72.), más helyen „Esoir” (73–74, 131–133.), „Jo Üdoert” (133.), „Szüksig idein” (134.), „Döghalál időben” (133–134.), „Mezei vetemínyekír” (134.) és „Háborus üdőben” (50–52.) foháskodik. Ezek az énekek szín-

tén elhangozhattak a búcsújárásokon, szépen tükrözik a korabeli ember bizalmát Istenben és a szentek (főként Szűz Mária) közbenjárásában.¹⁴

1. 3. Németh-Gencs – Perenyei énekeskönyv (XIX. század közepe) – (III. számú kézirat)

Egy kéz, valószínűleg Abért István előénekes, gencs-szentkúti gondnok (1828–1920) keze írása. A kéziratban más kéz írásával Tömő György (a 9. ének után) és Tömő József (utolsó lap) neve szerepel. A kézirat címlap, előzék és lapszámolás nélkül maradt fenn, cérnafűzött kötésben.

Az énekeskönyv elsöprő többségében Mária-énekeket tartalmaz, közöttük 11 szöveg szól Mariazellről, egy ének pedig a (cell)dömölki Szűz Máriát köszönti. A búcsújáró énekeken kívül a Szentháromságról (21–22. ének), Magyarország Nagyasszonyáról (3., 6., 38. ének), a Szent Keresztről (27. ének után, számozás nélkül) énekel; „Reggeli” (28. ének) és „Estvelyi Inek”-et (29. ének) és a Minden-szentek litániáját (az utolsó lapokon) tárja olvasója elé. A fent már említett *Ely megünk Ely megünk...* ének variánsát (a 42. ének után, számozás nélkül), valamint egy adventi éneket (*Gabriel Angyal kuldetett Atya Istentől...*: 24. és 25. ének között, számozás nélkül) is tartalmaz az énekeskönyv. Az *Üdvözlégy Nagy anya Magyarok asszonya...* kezdetű darab (38. ének) a legtöbbet Szent László király Mária-tiszteletéről és az ebből fakadó győzelmeiről énekel.¹⁵

1. 4. Tömő József német-gencsi lakos egyházi énekyűjteménye 1889. – (IV. számú kézirat)

A 83. oldalon possessor-bejegyzés olvasható: „Tömő József az én nevem az Úr Jézus legyen velem 1890.” A 115. oldal bejegyzése szintén ezt erősíti meg: „Tömő József könyvö 896.” A könyv több kéz írása: az 1–50. oldalon szabályos zsinórfírás olvasható Mendel Jánostól, az 51. oldaltól pedig Tömő József és egy ismeretlen személy kézjegyét őrzi a kézirat.

Tartalma nagyjából egyezik *Abért István énekeskönyvével* (ld. II. kézirat). A búcsújáró énekek Tömő József írásával találhatók a könyvben. Közülük egy ének Vasvárra (60, 95–96.), egy Kismartonba (84–85, 87–88.), egy Szentkútra (vlsz. Gencs-Szentkútra, 86.), 15 ének Mariazellbe (főként: 99–120.), valamint egy ének „Mári Sucra” (Maria-Schutzra, 120.) szól. Ezekon kívül Szentháromság- (20–21, 39–40.) és Szent Kereszt-énekek (29–30, 42–43.), Mária-síralmak (9–11, 34–35.), nagypénteki énekek (14–18, 29–30.), és a szentolvasóhoz kötődő költemények (73–78, 125.) adják a kézirat fő értékeit. A liturgikus év rendjéhez az énekeskönyv nem igazodik, de több ünnepre találunk benne főként a

XVIII–XIX. században keletkezett éneket: a Szeplőtelen Fogantatásról: 19–20, a Lourdesi Boldogasszonyról: 56–58, az angyali üdvözléről: 38–39, Sarlós Boldogasszonyról: 90–91, Nagyasszonyról: 61, 65–66, Kisasszonyról: 24–25, 66–67, a Hétfájdalmú Szűzanyáról: 27–28, Magyarok Nagyasszonyáról: 8, 46–47. és „Esteli énekek” (72–73: *A fényes nap immár elnyugodott...*, 94–98.) olvashatók a kéziratos gyűjteményben.¹⁶

1. 5. Tömő István énekeskönyve 1900. – (V. számú kézirat)

A címlapon a „Tömő István Német Gencs 1900.” felirat árulja el a könyv másolóját és tulajdonosát.¹⁷ Possessor-bejegyzés a belső címlapon kívül a 150. oldalon olvasható: „Tömő István 1900”. Az énekeskönyv egy kéz, minden bizonnyal Tömő István írása. Az énekeskönyv első fele (a 71. oldalig) imádságokat, a másik fele főként Mária-énekeket tartalmaz. Az imádságok a következő szándékokra szólnak: a búcsújárás kezdetekor (1–4.), templomlátogatás közben (4–5.), Szűz Mária kép előtt (6–8.), az Oltáriszentség előtt (9–13.), boldog kimúlásért (14–15.), a szent helyekhez, keresztekhez kötődő köszöntő és elbúcsúzó imádságok (25–31, 38–43); reggeli és esti imádságok (31–38, 53–58, 64–66, 71–75.); a saját védőszenthez (68.) és az őrző angyalhoz (67–68, 144–145.) szóló imádságok. Az énekek közül kiemelendők: reggeli ének (60–64.), a Szentháromsághoz szóló énekek (83–93.), Mária-köszöntők (94–117). A „Száradság idején mondandó ének” (117–118.) mellett „Kisasszony Napjára” (118–119.) és „Mária nevérvőly” (141–142.) is olvashatunk szép költeményeket.

Az énekeskönyv a mariazelli zárandokútra 12 db, a Szentkútra (122.) egyetlen éneket tartalmaz. Az *Áldott szempillantás melyben elindultam...* kezdetű ének az I. kéziratban a „Nagy Czeli uton mondando”-ak között szerepel (345–347.), de Tömő István nem jelöli a helyet, és csak öt versszakkal hozza.¹⁸

1. 6. A gencsi Szentkút

Egy helyi jelentőségű búcsújáróhely, a gencsi Szentkút volt az általunk tárgyalt énekeskönyvek íróinak és használóinak legfőbb működési területe. A Szentkutat már a XVI. században búcsújáróhelyként említették, melyet a hitújítók elpusztítottak. A XVII. század végén ismét felépítették. Ezt igazolja, hogy herceg Esterházy Pál nádor kegyhelyként említi Gencset 1696-ban, híres Mária-atlaszában.¹⁹ *Abért István énekeskönyvének* (II. kézirat) utolsó lapja a történeti tényeknek²⁰ megfelelően regél a kápolna történetéről és a csodás gyógyulásról.²¹ Az elmondottakat a *Szentkúti Kápolna számadáskönyve* is megerősíti.²² A kápolna fenntartására Gerő[ly] János németgencsi lakos is jelentős alapítványt tett 1783-ban.²³

A XVIII. század vallási életének jelentős alakítói voltak a remeték.²⁴ Vas vármegye területén legalább 12 remeteség működött, melyeket gróf Zichy Ferenc

győri püspök 1744-ben a kismartoni (ma: Eisenstadt, Burgenland) ferences Szent Mihály-kolostor gvardiánjának fennhatósága alá rendelt.²⁵ A gencsi Szentkút és Kálvária remetéi a Remete Szent Antal (harmadrendi) ferences kongregáció tagjai voltak. A közvetlenül a szombathelyi ferences kolostor körzetébe tartozó gencsi remetéről 1750–1782 közötti évekből vannak adataink.²⁶ A ferences lelkiséget ápoló remete-kongregációkat II. József oszlatta fel 1782-ben. 1805-től „remete-pótlóként” működtek a barokk kori értelemben vett vallásos társulathoz, kongregációhoz már nem tartozó gondnokok: Novák Geröl István, Bodorkós Gyula János (†1903), és a már említett Abért István (előénekes és gondnok 1903–1920 között), Tömő József (előénekes és gondnok 1920–1955 között), Tömő Mihály (Tömő József előénekes veje, gondnok 1955-től haláláig, 1981-ig) és Kunner János 1986-tól, valamint Jáger József 2005-től.²⁷

2. Abért István személye

A tanulmányunkban tárgyalt énekeskönyvek közül kettő darab biztosan Abért István keze írását őrzi, de a másik kéziratokban is vannak bejegyzései. Abért István földbirtokos családban, Németgencsen született, 1828. május 1-én.²⁸ Az itt vizsgált egyik kéziratot énekeskönyvét 1866-ban, illetve a másikat ismeretlen időben kezdte papírra vetni. A gencsi Szentkút kegyhelyen 1903-ban vette át a gondnoki munkákat. 1906-ban 400 koronás alapítványt tett a kápolna fenntartására.²⁹ A Szombathelyi Királyi Közjegyző előtt 1911. február 21-én kelt végrendeletében Abért a saját birtokából 1153 négyszögöl területet adományozott a búcsújáráhely számára.³⁰ Abért István előénekes, szentkúti gondnok 1920. április 22-én halt meg szülőfalujában.³¹ Tőle vette át Tömő József az előénekesi és gondnoki teendőket.

3. Tömő József életéről és működéséről

A dolgozatunkban tárgyalt kéziratokat Tömő József előénekes, a Szentkút gondnokának egyénisége kapcsolja össze, hiszen mind az öt énekeskönyvben ott található Jóska bácsi, a falu lakói és a környékbeliek által szeretve tisztelt „énekes Tömő” possessor-bejegyzéseit. Tömő József földbirtokos, nagygazda („virilista”, azaz a legtöbb adót fizető) családban, Németgencsen született 1868. március 21-én. Édesanyját Geröl Katalinnak, feleségét Bodorkós Franciskának hívták, aki rokona volt a „Szent Búcsújárára” írt énekeskönyv (I. kézirat) tulajdonosának, az 1903-ban elhunyt Bodorkós Jánosnak.³² Házasságáról és első két gyermekéről az általa papírra vetett *egyházi énekeskönyv* (IV. kézirat, 1889) hátsó betétlap versóján is jegyzett fel graffittal néhány adatot: „En Tömő József meg házasotam 1891 év Junius 13dikán Nöül vetem Bodorkos Franciakat. A mári születet 1891 szeptemberben 11-én Mária neve napján. A Regina 1894 május 6an a szentkut bucsunapján.”³³

Abért István előénekes halála után, 1920 májusában Tömő József vette át a gencsi Szentkút gondnoki teendőit és az előéneklés nemes feladatát. Erről saját kezű írásával így vall az Abért Istvántól örökölt énekeskönyv 261. oldalainak versóján: „Abért István meghalt 1920. április 24-én. Tömő József”, majd a rectóján az „Én Tömő József e Kápolna gondnoka lettem 1920dik évben május havában. D[icsértessék]. A. J[ézus]. K[risztus]. mindörökké Ámen. (Más kéz írásával folytatódik a bejegyzés:) Tömő József meghalt 1955 Márczius 30án. Utoda veje Tömő Mihály 1955 Április havában Gondnoka és Tisztelője.”³⁴ A család és a község visszaemlékezése szerint Tömő fájdalmas péntektől (nagyböjt V. hete) az őszi esők beálltáig minden vasárnap délután gencsi házából kiment a Szentkúthoz, ahol fogadta a zarándokokat, akikkel elvégezte a kereszttutat, együtt énekelt és imádkozott és lelki tanácsokat adott a kérkedőknek. Valóságos lelki vezetőnek, „atyjuknak” tekintették a helybeliek a négygyermekes családapát. Még a kommunizmus első évtizedében is előfordult, hogy a szeptember 14-i, Szent Kereszt-felmagasztalása búcsúra hét kereszthalját (a latin „processio” szó helyi, népi változatával mondva: „prosecció”-t) fogadott a Szentkútnál, akik a közelben lévő Gencsapáti, Perenye, Kőszegszerdahely, Velem, Cák, Bucsu és Vasasszonyfa községekből érkeztek. Azt, hogy a leléksorvasztó, túlzottan racionalista jozefinizmus nem tudta megtörni a hitéletet a gencsi Szentkútnál (sem), azt a fent felsorolt ferences remetek utódainak, a családos, civil előénekesek szűzmáriás lelkiségének, sajátos *szentemberi*³⁵ hivatástudatának köszönhetjük. Erről tett Tömő József is gyümölcsöző tanúságot.

A Szentkút szívből jövő, buzgó gondozása mellett Tömő az alábbi ájtatóságokat vezette rendszeresen a gencsi Szent Jakab-plébániatemplomban: vasárnaponként a 10 órakor kezdődő nagymise előtt imádkozta a Szentháromság-olvasót,³⁶ továbbá más imádságokat és énekeket; a karácsonyi éjféli mise előtt előimádkozta az Örvendetes Rózsafüzért; nagyböjtben minden este irányította a Fájdalmas Rózsafüzért; október hónapban is Tömő préorálta a szentolvasót; a téli vasárnapokon – amikor nem ment ki Szentkúthoz - a délutáni litánia előtt és után vezette a *liliomfüzért*,³⁷ a Szent Jakab-búcsúhoz (július 25.) kötődő szentsegimádáson előimádkozta az Oltáriszentség-Olvasót;³⁸ Szent Rókus ünnepének (augusztus 16.) nyolcadában a gencsi Szent Rókus-kápolna előtt szentolvasót, éneket vezetett és elmélkedéseket tartott Szent Rókusról; november 1-je körül a templomban előénekelte a Mindenszentek litániáját; a gencsi házaknál vezetett a halottvirrasztót, ahol a Fájdalmas Olvasó és a lorettói litánia mellett saját költésű, az adott halottra alkalmazott énekeit énekelte. Tömő kiváló lelkisége a búcsújárások irányításában is maradandó gyümölcsöket hozott: szeptember hónapban gyalog Lékára (Vas vm., ma: Lockenhaus, Burgenland), vonattal vagy busszal Celldömölkre, és szintén gyalog a stájer Öreg-Mariazellbe vezette fa-

lujának zarándokait.³⁹ Az énekeket – hasonlóan Perenye előénekeseihez – útközben *diktálva* énekelte elő: az általa előénekelte sort ismételték meg a „proseció” résztvevői.⁴⁰ A halotti anyakönyvben Tömő József nevével számunkra is értékes bejegyzés olvasható: „Szentkúti kegyhelyünk önzetlen, buzgó gondnoka, plébániánk *előénekes* és *imádságvezetője* volt haláláig; az első világháborúig *mariacelli zarándoklatvezető* is. Isten legyen jutalma!”⁴¹

4. Az énekek tematikus csoportosítása

Gencs és Perenye kéziratosaik énekeit tematikus szempontból az alábbiakban csoportosíthatjuk:

- Búcsújárásra, döntő többségében az ausztriai Mariazellbe vezető útra szóló Szűz Mária-énekek. Ezek a költemények teszik ki a tárgyalt kéziratok énekeinek legnagyobb hányadát. Ide sorolhatjuk a gencsi Szentkútra, Celldömökre, Vasvárra, Kismartonba és Maria Schutzra szóló énekeket. Ezen belül külön kiemelendő a Magyarok Nagyasszonyához szóló, gyakran történeti példákat (Szent István és Szent László király, Szent Korona, Koppány, országfelajánlás, ősök példája stb.) említő énekek, melyek a barokk korban újra felvirágzó Regnum Marianum eszmekört tükrözik.
- A Szentháromságot és az Oltáriszentséget köszöntő énekek
- A Szent Keresztről szóló énekek (főként zarándoklat idejére)
- Az egyes liturgikus időszakokhoz és ünnepekhez (pl. ádvent, nagyböjt, húsvét, áldozócsütörtök, Kisasszony, Nagyasszony, Szeplőtelen Fogantatás, Szent István Boldogasszony, Hétfájdalmú Szűzanya, Szűz Mária Szent Neve és a Lourdesi Boldogasszony ünnepe) kötődő alkotások, Mária-antifónák, Mária-síralmak
- A helyben és a környező településeken kiemelten tisztelt szentek – Anna, István király, Árpádházi Erzsébet, Pádúai Antal, Rókus, Flórián és Nepomuki János - közbenjárását kérő énekek
- Reggeli és esteli énekek, miseimádságok
- Mindenszentek litániája, *Loretomi* litánia
- A szentolvasó és valamelyik litánia imádkozásához kötődő szerzemények
- Természeti csapások, időjárási viszontagságok, háborúk, járványok és más betegségek idején énekelendő alkotások
- Halottas, és a földi elmúlásra figyelmeztető énekek

5. Az énekek dallama

Tárgyalt énekeskönyveink sajnos kevés esetben tartalmaznak nótautalást. Ezek szerint több éneknek saját dallama volt, vagy nótautalását nem tüntette fel a kézirat másolója. A Perenyében, 1995. július 8-án kezdődött gyűjtésem során a

kéziratokban nótautalásként feltüntetett énekek dallamát már csak néhány esetben tudtam felfedezni. Az viszont bizonyossá vált, hogy jelentős az Erdélyből származó énekek száma a gencsiek és a perenyéiek áhítatgyakorlatában. A *Mikor Máriához az Isten angyala...* ének is minden bizonnyal Erdélyből származik, a *Siralmas ez világ...* éneket egészen más szöveggel Ecsegen (Nógrád vm.) énekeltek Kodály Zoltánnak 1922-ben.⁴² A gencsi énekeskönyvekben nótautalásként leggyakrabban a XVII. századi siratóstílus dallamkörébe tartozó *Boldogasszony Anyánk* (Éneklő Egyház [továbbiakban: ÉE] 234/302) ének szerepel, mely variánsaiban elterjedt az egész magyar nyelvterületen. Gyakori az *Üdvözlégy Krisztusnak drága Szent Teste...* kezdetű ének (ÉE 162/239) említése, melynek dallama a Rákóczi-dallamkörből származik a XVII. századból,⁴³ és Perenyében saját dallamváltozatban él. Többször találkozhatunk az *Ez nagy szentség valóban...* énekkel is (ÉE 170/246), melynek dallama Szentmihályi Mihály 1798-as énekeskönyvéből ered. A *Dicsérvétek, tiszteljétek, ti keresztények...* kezdetű Nepomuki Szent János-ének szintén gyakori nótautalás, mely szerepel az *Abért-énekeskönyv* (II. kézirat) 166-168. oldalán. Perenyében még él ez a XVIII. századi, Amade Lászlótól származó dallamvariáns az említett Nepomuki Szent János-, valamint az egyik Szent Ágota- és Szent Vendel-énekben is.⁴⁴

A népénekkutatás és a hagyomány felélesztése céljából is öröndetes lenne, ha a többi ének dallama is előkerülne Perenye, Gencsapáti, vagy más falu búcsújáróinak ajkáról, mert énekről igazában, teljes hitelességgel csak dallammal együtt beszélhetünk.

6. A kéziratok legősibb énekei

Bizonyosan középkori eredetű az I. kézirat „Krisztus kinszenvedéséről Ének” című, *Oh szerencsés ember, most szenved Istened...* kezdetű (Nota. Mikor Máriához etc.) nagypénteki éneke (296–298), melynek 10. versszaka így szól: „*Minden csepp vereit arany cseppből vette, - És Szent Angyalaival aszt mind felszedette, - Ezen drága vére világgért ontatott, - Szegény bűnösöknek Orvosul adatott.*” Krisztusnak aranytálba hulló vagy arany vére, melyet az angyalok szednek fel, a középkori Grál-legenda elemeit őrzi. A motívum gyakori az archaikus népi imádságainkban,⁴⁵ de különösen a nagypénteki *Lehullott a Jézus vére ...* énekünk őrzi, mely Erdélyben⁴⁶ és Moldvában⁴⁷ különösen kedvelt ének, de megtalálható a palóc Csány község (Heves vm.) hagyományában is,⁴⁸ valamint a IV. kéziratban (14–16.) teljes, 10 strófás terjedelmében. Az ének valószínűleg vallásos ponyva útján került Vas vármegyébe.

A gótika lelkeségének (XIII–XIV. század) sajátja volt, hogy naturalisztikusan ábrázolta, pontos számadatokkal felsorolta, hogy Krisztus hány könny- és vércseppet hullatott, hány ütést kapott szenvedése közben. Erre találunk utalást

a II. kézirat „Kereszt fa előtt” című, *Üdvöz ligy Krisztusnak drágo Kereszte... kezdetű* (nótautalás nélküli), Krisztus szenvedő tagjaihoz szóló 11 versszakos ének 8. strófájában: „Nizük mezítelen Egisz Szent testét - és ött Ezer nigy szaz sebek heleit, - Ezeket irtünk szenvedete - hogy lölkünket menyben vigye.”⁴⁹ A motívum elsősorban Magdeburgi Mechtildis (1210–1289²), Ludolphus de Saxonía (1300–1378), Nagy Szent Gertrúd (1256–1302), Szent Brigitta (1303–1373) és Johannes de Caulibus (1300 körül) írásaiból származik. Ezt örökítették tovább a barokk kor lelkiségének alapművei, pl. a Martin von Cochem (1634–1712) művéből fordított *Makula nélkül való tükör* című Jézus- és Mária-életrajz (első magyar kiadása: Nagyszombat, 1712), a jezsuita Guilelmus Stanihurstus *Dei immortalis in corpore mortali* című elmélkedésgyűjteménye (Nagyszombat, 1731), és ennek magyar fordítása a ferences Ozolyi Flórián tollából (*A halandó testben szenvedő halhatatlan Istennek Szentséges Históriaja*. Pozsony, 1727), vagy a ferences Aemilianus Nieberle *Octava Seraphica* című (Csíksomlyó, 1733) lelkigyakorlatos könyve. Kájoni János *Hymnariumának* (1659–1677)⁵⁰ egyik éneke is tesz utalást, miszerint Krisztus 5440 sebet hordozott. A csíksomlyói ferences gimnázium barokk szenvedéstörténeti színdarabjai közül az 1733, 1734 és 1736 nagypénteken bemutatott passiójátékokban találunk pontos számokkal illusztrált adatokat Krisztus szenvedésére.⁵¹ Abért éneke leginkább Kájoni adatához hasonló, de közvetlen kapcsolatot nem feltételezhetünk a források között. A közvetítő valószínűleg ebben az esetben is a búcsús ponyvairodalom volt.

A népi kéziratok egyik legősibb stílusrétegéhez tartoznak a Mária-altatók és a Mária-síralmak, melyekről monológikus előadásuk miatt közép- és barokk kori dramatikus előzményeket sejthetünk.⁵² Az Abért-énekeskönyv (II. kézirat) *Mikor Máriához az Isten angyala... kezdetű*, 13 versszakos „advendi ínek”-ben (184–187.) az „Igy Szoly a mária Isten angyalánok” (5. vsz.), „a Gábriel angyal, nikie így szolla” (8. vsz.) sorok egyértelműen dramatikus eredetre utalnak: az angyali üdvözlétet (Lk 1,26–38) énekli végig, Mária és Gábriel dialógusát. „A menyei udvar, te rejád mutatott, - [...] az Égbéli sereg arul tanatskozott” verssorok a középkori misztériumdrámák ún. égi pör jelenetére utalhatnak. Az égi pörben az Atyaisten (Deus Pater) udvarában összegyűlnek az ószövetségi pátriárkákkal, prófétákkal és a bölcsességi irodalom alakjaival együtt egynéhány allegorikus figurák (pl. Misericordia, Iustitia, Innocentia, Sapientia, Amor, Dolor), és eldöntik, hogy Krisztusnak meg kell testesülnie, illetve - a XVII–XVIII. századi, főként ferences eredetű énekeskönyvek és iskoladrámák szerint - kereszthalállal kell megváltania a világot. A menyei vita nemcsak a ferences Laskai Osvát nagypénteki prédikációjában (*Biga salutis*, Hagenau, 1506), hanem pl. az 1721, 1727, 1731, 1733, 1748, 1755, 1766 és 1767 nagypénteken Csíksomlyón színpadra vitt passiójátékban is megtalálható,⁵³ de kutatásaink szerint eredete a VI. század

egyik karácsonyi prédikációjára (Pseudo-Augustinus sermoja) megy vissza, amit a későbbi századokban dramatizáltak. A *Mikor Máriához...* ének több, Gencsapátihoz és Perenyéhez földrajzilag közelebb keletkezett barokk kori kéziratos énekeskönyvben is előfordul.⁵⁴ Az ének gencsi előfordulása eleven illusztrációja annak, hogy a népi műveltség, az előénekesek felelőssége milyen nagy múltú művelődéstörténeti értékeket hordozhat.

Vizsgált kéziratosainkban három Mária-siralom olvasható. Az I. kéziratban a páratlan szépségű *Nyugodjál már virágom...* kezdetű siralom (157–159.) olvasható dallamjelzés nélkül. A planctus a kereszt alatti Mária-siralmak csoportjába tartozik. Az Édesanya árvaságát siratja, és az utolsó strófában – hasonlóan az Ómagyar Mária-siralomhoz (1300 körül), a XVI. század eleji magyar nyelvű kódexekhez és az 1765-ben bemutatott csíksomlyói passiójátékhoz⁵⁵ – Mária együtt akar halni, és együtt szeretne eltemetkezni Fiával.⁵⁶ Az első és utolsó versszakot idézzük: „Nyugodjál már, virágom, - meg horvatt arany ágom, - Jézus! Fényes csillagom, - árván maradt édes Anyád, a' ki gondot viselt reád, - jaj-jaj édes magzatom, - Jézus fényes csillagom! - Oh, én szelid galambom, gyászban borult hajnalom! – Jézus fényes csillagom, - Oh bár veled meghalhatnék, egy koporsóban fekehetnék, - Jaj, jaj, édes magzatom, - Jézus fényes csillagom!”⁵⁷ Tömő József énekgyűjteményének *Oh szomorúságnak gyászos órája...* kezdetű 11 versszakos éneke (Dallama: „Jer áldozatra, hív keresztény”) szintén Jézus halála után hangzik el Szűz Mária ajkáról a kereszt alatt. Az énekekben Mária kéri az angyalokat, hogy rogyadozó tagjait támogassák, majd Fia testét ölébe veszi (Pietá-jelenet) és sebeit csókolgatja, végül a bűnösöket Fia követésére szólítja. Két versszak színi előadásra vagy búcsújárásra utal(hat), melyben maga Mária kéri Fia közbenjárását a képe elé zarándoklókért: „Szánjatok meg engem, kedves hiveim, - Kik ide jöttetek, hív tisztelőim, - Látjátok ölemben sz[ent] fiamat, - Fájdalommal teljes magzatomat. [...] Aldott sz[ent] nevedért, kérlek, sz[ent] fiam, - Tekints kegyes szemmel e fáradságra, - Kik köszöntésedre ide jöttünk, - Mennysországbán egykor örvendezzünk!”⁵⁸ Ugyanez a kézirat egy másik Mária-siralmat is énekeltet *Dicsértessél szent keresztfa...* incipittel (dallam: „Oh siralom, oh, fájdalom”). Az ének első négy versszaka a Szent Keresztről és Jézus véréről szól, majd az 5. strófában két szakasz erejéig hangoznak el Mária panaszolkodásai: „Siralmas az én életem, - Szomorú minden lépésem, - Szent fiamat nem találok, - A keresztfán halva látom. Szent keresztfa, hol termettél, - Talán czedrus fából lettél, - De szomorú szép virágod, - Mert a Jézust halva látod.”⁵⁹ Figyelemre méltó, hogy az egyik sorban a keresés-motívum is feltűnik, mely szintén középkorra visszanyúló jellegzetessége a misztériumdrámák és népénekek Mária-siralmainak. A planctus a Pietá-jelenettel zárul.

Liturgiátörténeti érdekesség az I. kéziratban a barokk kor áhítatából származó „Szent Misének halgatásakor mondandó Imádságok” szövege (269–287.) A 35 imádságból álló füzér a szentmise mozzanataihoz Jézus Krisztus szenvedése és megdicsőülése egy-egy eseményét kapcsolja. Szövege teljesen egyezik az „*Officium az az Asszonyunk Szűz Mária solosmája*” című Csíksomlyón, 1755-ben kinyomtatott imakönyv szövegével.⁶⁰ Ennek gyökerei a későközépkori officium parvumhoz, azaz a világiak és az apácák számára írt kis zsolozsmához nyúlik vissza.

7. Mariazelli búcsús énekek

Mariazell vonzáskörzete messze túlmutat Ausztria és Magyarország határán. Az észak-stájer kegyhely a XIV. századtól kezdve ezernyi szállal kötődik nemzetünkhöz. Földrajzi okokból érthető, hogy a Dunántúl népét vonzotta legjobban, de a Felvidék, az Alföld és Erdély katolikus vidékeiről is vezettek ide zarándoklatoikat.⁶¹ Fertőendrédai születésű dédnagyanyám, Jobaháza (Sopron vm.) előénekes, Élő Józsefné Szabó Julianna (1894–1988) gyermekkorában járt még gyalogszerrel Mariazellben.

Kéziratosaink mindegyik búcsús éneknél pontosan feltüntetik, hogy útközben mit és hol énekeltek. Az alábbiakban a hely és az éneklési vagy imádkozási alkalom megjelölésével rendelkező énekeket vesszük számba. (A római számok a kéziratot jelzik, az arab számok az ének lapszámát): „Midőn Butsura el indulnak” (I. 3–5. II. 1. V. 75–80.), „Az elinduláskor mondandó Imádság” (V. 45–46.), „Nagy Czeli bucsujárottra” (IV. 99–100.), „Ugyan az elindulási napon” (IV. 101–102.), „Midőn a Hegyek közt megy a bucsus nép mondando” (II. 226–227.), „Midőn a hegyek közt mennek” (V. 142–144.), „Litániához alkalmazot Énekek elindulási napon” (IV. 120.), „Litania utan” (II. 56.), „el menetle enek” (II. 59.), „Midőn Nagy Celbe el indul a nép” (I. 207–208. II. 93–94.), „Midőn magyar orszagot el hadja a níp” (I. 138–139. II. 95. IV. 108–109. V. 114–115.), „Midőn valamely Mária tiszt[eterére] fel szentelt Templomba mennek” (I. 343–345.), „Szent Olvasóhoz alkalmazot Ének” (IV. 125. Más: V. 120–121.), „Midőn már közelitének a szent helhez” (IV. 110. V. 109–110.), „Midőn a celtemplomot meg latni” (II. 96. V. 116–117.), „Imádság midőn már távolról a Nagy Czeli Sz[ent] Egyház látszik” (V. 46–47.), „Hálaadó imádság, hogy szerencsésen a sz[ent] helre juthatott a zarándok” (V. 51–52.), „Kíp előtt” (II. 118–119.), „A nagy Celi szűzhöz” (I. 22–24. IV. 111–112.), „A Boldog szűz Mária előtt ének” (IV. 114–115.), „A sz[ent] szűz képe előtt” (V. 136–137.), „A Czeli B[oldogságos] Szűz Oltárja előtt mondandó Ének” (I. 14–15. Más: V. 112–114.), „A Czeli kincstári oltár előtt” (I. 330–332. IV. 116.), „A Kőrmenet (vagyis) a Processio alatt a Nagy Czeli Templomban mondando Ének” (I. 177–184.), „Kereszt fa előtt” (II. 150–152.), „Butsuzo enek” (I. 27–28.), „Celbü Ki Jövetelre” (I. 175. II. 60.), „Elbucsuzás a szent helrőlly”

(imádság: V. 25–31. ének: V. 148.), „Visza jövetkor” (II. 86–88. V. 149–150.), „Mári Sucon” (II. 60. IV. 120.), „midőn már haza közélléttének a bucsu járók” (I. 176–177. II. 61.), „Haza jövetelre” (I. 176–177. II. 61. IV. 124.).

Az énekek a bűnbánattartásra figyelmeztetnek a legtöbbször: a töredelmes lélek Szűz Mária legkedvesebb gyermeke. Őszinte gyermeki szeretet sugárzik ezekből az egyszerű, gyakran toposzokból és ismétlődő szókapcsolatokból felépülő énekekből. Ott van bennük a könyörgés, a hálaadás és az otthon maradottakért való imádság is. Előkerül a mindennapi gond, az éhínség, a járvány, a nagy esőzés, a betegség is. Mária jósága, szépsége, közbenjáró mivolta mellett gyakran elmélkednek Krisztus szenvedéséről is, mely mindig bűnbánatra int. Természetesen kifejeződik az énekekben, hogy a magyar ember nemcsak egyénileg, hanem mint Szent István és Szent László király nemzetének tagja tartozik Szűz Mária gyermekei, „hív jobbágyi” közé. Szép fohászok tárulnak elénk, melyek feltárják a dicső múltat, és kéri a „Magyarok nagy Anyja” segítségét a jelen szomorúságban.

Az énekek a kegyhely többféle funkciójára is rámutatnak: Mariazell a bűnbánattartás, lelki megtisztulás helye, az a hely, ahol az ember gondjaiban meghallgatásra talál, és vigaszt kap bajaira. Ezenkívül közösségben élheti meg hitét, melyet több régió lakói alkotnak egy-egy nagyobb zarándoklat, templombúcsú alkalmával. A búcsúfia révén kereskedelmi kapcsolatokat építhet ki. A kegyhelyeken vásárolt énekeskönyvek, vallásos ponyvák, szentképek, gyertyák és más emlékek a kegyhely lelki-szellemi kisugárzását erősítik.

A búcsús énekek legfontosabb forrásvidéke a XVIII–XIX. századi vallásos ponyvairodalom.⁶² Az itt bemutatott öt kéziratból néhány ének esetében sikerült megállapítani a konkrét forrásukat a ponyvák között. A Tömő József iratai között lévő XIX. századi „Szép négy ének Mária-czeli Szüzzől” ponyváról⁶³ az Abért-énekeskönyv (II. kézirat) *Butsut veszek tüled Szíp Liliom Szál...* (88–89.) és a *Serkeny Fely Oh Búnos viték Álmábul...* (77–79.) éneke származik. Az egyik legkorábbi magyar nyelvű mariazelli ponyva a „Négy szép Énekek a' Czeli Boldogságos Szüz Máriához” (Sopron, 1731) című kötet. Erről az aprónyomtatványról az I. és a IV. kézirat 17 versszakos, *Üdvözlég Mária Tzelnek Asszonya...* (I. 24–26. IV. 112–113.) kezdetű éneke eredeztethető.⁶⁴ Az „Énekek a boldogs. Szüz Máriához” című ponyva⁶⁵ Bodorkós János számára az *El jött már órája butszúzsomnak...* (I. 115–119.) ének esetében jelenthetett forrást. A II. kéziratban olvasható *Üdvözlég Mária szíp Liliom Száll...* kezdetű „oda menetelre” szóló ének a „Három Ének egy imádsággal a Boldog-Asszonyhoz”⁶⁶ című ponyván szereplő ének szövegével egyezik meg. A nagy példányszámban kiadott *Mária Tzelli Vezér* (Bécs, 1798)⁶⁷ Mariazell történetének ismerterésével kezdődik, majd lelki tükörrel, miseimádságokkal, elmélkedésekkel, intésekkel és magánimádságokkal folytatódik. A zarándoklat útvonalának pontos megjelölésével összesen nyolc

ének található a kötetben.⁶⁸ Ennek ellenére a *Mária Tzelli Vezér* nem tartozik a gencsapáti-perenyei kéziratos énekeskönyvek forrásai közé.

Dolgozatunkban két Vas vármegyei falu, Gencsapáti és Perenye XIX–XX. századi népi kéziratos énekeskönyvét mutattuk be. Az énekeskönyvek a helyben működő családos előénekesek, ún. szentemberek alkotásai, akik egyben a gencsi Szentkút hűséges gondnokai, és az ausztriai Mariazellbe irányuló zarándokutak buzgó vezetői voltak. Közülük Abért István (1828–1920) és Tömő József (1868–1955) egyénisége emelkedik ki. Mivel a két község Mariazell közvetlen vonzáskörzetébe tartozik, nem meglepő, hogy a kéziratosok legnagyobb részét az ősi Mária-kegyhelyhez kötődő, sok versszakos búcsús énekek teszik ki, melyek címében, feliratában jelzés található, hogy az út során pontosan hol és mikor énekeltek az adott éneket. Vizsgálataink során bebizonyosodott, hogy a zarándokénekek, Mária-köszöntők legnagyobb részét a XVIII–XIX. század vallásos ponyváiról másolták át az előénekesek. A XVIII–XIX. századi német nyelvű ponyvák szövegével kéziratosaink szó szerinti egyezést sehol sem mutatnak, csupán a motívumok, a bűnös embernek Szűz Máriát kérlelő vagy dicsérő szófordulatai azonosak. Annál több az egyezés a magyar nyelvű aprónyomatványokkal. Közülük 1731-ből való a legrégebbi ponyva, melynek egyik énekét fellelhetjük a „Szent bucsujárásra” (I. kézirat) szóló énekeskönyvben. A ponyvák és a népi kéziratosok kapcsolata egyértelműen bizonyított. Az sem meglepő, hogy az itt bemutatott öt kéziratban, sok esetben ugyanazok az énekek fordulnak elő, főként a búcsús költemények között. A tulajdonos-bejegyzések bizonyítják, hogy az Abért- és a Tömő-családon belül hogyan öröklődtek az iratok nemzedékről nemzedékre, előénekesről előénekesre. A zarándoklatvezetők az egyes kegyhelyeken bizonytalansággal cserélgették egymás között a kézzel írt, vagy éppen ponyvára nyomtatott énekeiket.

Az utóbbi időben Kőszeg és Szombathely, valamint a környező falvak hívei minden esztendőben, július elején újra gyalog zarándokolnak Mariazellbe. Kőszegről indulnak, és négy napos gyaloglással érnek a kegyhelyre. 2005-ben már közel százan vettek részt e zarándokúton. Irodalmi, néprajzi és zenei szempontból értékes, a búcsujáráshoz, az ősök hagyományához és máriás lelkeségéhez méltó lenne, ha az itt tárgyalt énekeket (mai helyesírásra átírva), megfelelő népének-dallammal újra zengenék Abért István és Tömő József „unokái” a „Sztiriai hegyek között!”

Melléklet

Mariazelli búcsús énekszövegek

Végezetül közlünk néhány olyan mariazelli zarándokéneket, mely a legtöbb gencs-perenyei kéziratban megtalálható. Az énekek felirata is a kéziratokból származik. Az énekeket betűhív átírással és a forrásokban szereplő központoszással közöljük, pontos előfordulási helyüket az énekszöveg után kurziválva jelöljük. Az alábbi énekszövegeket nyomtatásban itt adjuk ki először.

Butsura menetkor

Serkeny Fely Oh Bűnos viték Ál mábul,
Kelly Fölly imár ezer bűnnök ágyábul.
Mári Celi virághoz, Sies Kegyes Pátronánkhoz.

Hadd el e világi mulandoságott,
keres Máriának Irgalmaságott, Mária Celi...

Ne higy hízelkedő világi Iónak,
mert fulángjo vagyon mind a Kigyonak. Mária Celi...

Nisd föl szemeidett Tekints egekre,
és Mária Celi Szűznek kipire. Mária Celi...

Hogy ha üdvősiget Kivansz Lőlködnek,
És meg botsátást Sok vitkeidnek, Mária Celi...

Ez Várjo a bűnöst mind annya fiját,
Add minden hiveknek audenciát. Mária Celi...

Nitva vagyon annak Szíve ajtaja,
Anyai malasztal, a bűnöst várja. Mária Celi...

Telles egisz világ ennek hirível,
telles nagy hatalmo drágo nevível, Mária Celi...

Mert a Kik e Szűzhez Szűvbűl Sietnek,
vigasztalás nélkül túlő nem mennek. Mária Celi...

Szúz Keziben vagyon Fiánok Szive
Kinek Máriában telik nagy kedve. Mária Celi...

Engedelmeskedik Ő Szent Annyának,
Soha meg nem veti Kirisit annak. Mária Celi...

Mária előted a mi Szolszolonk,
bajos mi voltunkban Kegyes Pártfogonk. Mária Celi...

Ez Mária Celben mind Szíp Cíladban,
bűnöst várjo minden Szem pilantásban. Mária Celi...

Szemíly válogatás túló tavul jár,
enil meg jelenhett valaki akar. Mária Celi...

Tsak ajtatosságaly és buzgo szivel,
alázatosságaly, Szent Szerettetel, Mária Celi...

El nem kerülheti Isten Országátt
Ki hiven tiszteli a Szüz Máriát. Mária Celi... Amen.

*Szép négy Énekek Mária-Czeli Szüzzről. 1840-es évek, Szeged, Szombathely;
Abért István énekeskönyve 1866–1898. 77–79. (Gencsapáti-Perenye)*

Midőn Magyar Országból ki érnek a butsu járók, akkor mondandó Ének

Hálát adunk néked menybéli nagy Isten.
Áldassék sz. neved Ezernyi Ezerszer.
Hogy megtartál minket fris jó egészségben,
Szegény bünösöket mind ez ideiglen.

Isten hozzád már most áldott Magyar ország,
Mellyben az Úr Isten nekünk lakó helt ád.
El távozunk tőled könnyező szemekkel.
De örömmel megyünk Máriához Czelben.

Kisérj hát tovább is tsudálatos Anya!
Állj mellyénk könyörgünk boldog Szüz Mária!
Szentséges Fiadnál szólj mellettünk kérünk,
Hogy bünös képeit, el ne vessen bennünk.

Érted édes Anyánk! Hazánkat el hagytuk
Minden értékünket te néked ajáljuk.

Egy másnak most tiszta szivből meg botsáttunk.

Segély egészségben hogy Czelben juthassunk. Amen

A Szent bucsujárásra és Más különféle időkre alkalmaztatott Énekek 1856–1874. 138–139; Abért István énekeskönyve 1866–1898. 95;

Tömö József egyházi énekgyűjteménye 1889. 108–109. (Gencsapáti–Perenye)

Midőn a Hegyek közt megy a bucsus nép mondando

Uram Jezuz Nézz le e kis seregre, - Be értünk már ezen sziklás hegyekbe.

Jézusom-Krisztusom Légy úti kalauzom!

Vezesz engem szerencsésen Czelomhoz - Vezérelj el szentséges Szűz Anyádhoz.

Jézusom...

Hegyek, völgyek szent nevedet hirdetik, - Bámulással az én lelkem eltellik.

Jézusom...

Őseinkis ezen uton haladtak, - Butsut járván Celben Zarándokoltak. Jézusom...

Mi azon szánzándékal lépdelünk, - Hogy szűz Anyánk tiszteletére megyünk.

Jézusom...

Adj kegyelmet e sz[ent] utat foltotni, - Szent anyádnak drága képét láthatni.

Jézusom...

Nyisd meg kérünk a' Kegyelme forrását, - Had Nyerhesszük Szűz Anyánknál gráciát.

Jézusom...

Oh ne vesd meg alázotos Kérésünk, - Kik Sz[ent] Anyád tiszteletére megyünk.

Jézusom...

Föláldozzuk neked ezen utunkat, - vedkedvesen ezen fáratságunkat. Jézusom...

Segíts Jézus Hogy hozzá eljuthassunk, - mert ő nálo vigasztalást találunk.

Jézusom...

Abért István énekeskönyve 1866–1898. 226–227;

Tömö István énekeskönyve 1900. 142–144. (Gencsapáti-Perenye)

A Czeli B[oldogságos] Szűz Oltárja lött mondandó Ének

Üdvözlégy Népünknek, Kedves Pártfogója,

Szerelmes hazánknak hiv oltalmazója,

Inségünknek kegyes orvoslója.

Téged Kérünk és könyörgünk, hogy oltalmaid alatt, maradjon nemzetünk.

Oltárodhoz jöttünk áhitotossagal

Könyörgünk Sz: Képed előtt buzgósággal

Tekins reánk nagy irgalmassággal,

Téged kérünk, és Dicsérünk, Ellenségink ellen, légy holtig védelmünk.

Te itt végtől fogva fénylesz sok tsudákkal

és most is kedvet mutatsz, hozzánk uj (csudákkal) Példákkal.

Mellért szovunk Zöng ének nótákkal.

Téged kérünk, és dicsérünk, hogy tőled számtalan jó téteményt veszünk.

Tőlünk távoztattál dög halált inséget,

be nem eresztéttél hozzánk ellenséget.

Orvosoltál sok féle inséget,

téged kérünk és könyörgünk, tovább is kezedet érezze védelmünk.

Az eretnekségnek konkolát puszticsd ki,

A bűnnek Mirigyét lelkünkéből tisztitsd ki,

a ros szokást népünk irtsd ki.

Téged kérünk és könyörgünk, semmi gonoszsgot ne szenvedgy közöttünk.

Buzgó szolgálinkhoz mutasd kegyelmedet,

Sz[ent] István hitében erősítsd népedet,

hogy dicsérjük tovább is népedet.

Téged kérünk és könyörgünk, Isten malasztott te általad nyerjük.

Hogy itt e világon minden büntől félvén,

És igaz keresztény jámborságban élvén

Boldoguljunk Sz[ent] véget remélvén.

Téged kérünk, és dicsérünk nyerd meg hogy Menyekben öröké dicsérjük.

Amen

A Szent bucsujárásra és Más különféle időkre alkalmaztatott Énekek 1856–1874.

14–15; Abért István énekeskönyve 1866–1898. 118–119. (Gencsapáti–Perenye)

A Nagy Czeli kintstárházi Oltár előtt mondandó Ének. Nota.

Te hozzád ohajtunk. Jezus stb.

Üdvözlégy Mária ki nyilt rósa szál.
 Ki a meg térőknek irgalmat adtál,
 Mária czeli virágszál,
 Mi nekünk is illatozzál,
 Add hogy illatodra siessünk
 Jutalmazd meg mellyet kérünk.
 [A történeti háttér említése:]
 Ki Lajos Királynak álmában jelent
 Hogy az ellenségen győzödelmet vesz.
 Mária czeli virágszál...

*Néked Lajos király a Czeli völgyben
 Szép czellát épített aranyból üstből.
 Mária czeli virágszál...*

*Mi vagyunk a hősök maradékjai-
 Kiki Lajos Királlal ontották a vért.
 Mária Czeli virágszál...*

Téged köszöntenek ifjak és szüzek,
 Tégedet az árvák és az özvegyek.
 Mária Czeli virágszál...

Kik a jámborságban meg öregülnek
 Azok is Szűz Anyám így köszöntenek.
 Mária Czeli virágszál...

Majd midőn ajakim nem mozdulhatnak
 Sz[ent] tiszteletedre nyelvünk nem szólhat.
 Mária Czeli virágszál...

Akkor oh kegyes Szűz karolyj át minket.
 Örök dicsőségben vidd fel Lelkünket.
 Mária Czeli virágszál...
 Oh Mária Szűz virágszál,
 Ott lelkünknek illatozzál.

A' kik csak valaha hozzád járultak
Ha bár e világból már ők kimultak.

Azoknak is illatozzál
Ioh Mária! Szép virágszál.
Oh ne vesd meg kéréseket
Fogadd bé szegény Lelkeket
Szent Fiadnak hazájába.
Szenteidnek Országába. Amen.

A Szent bucsujárásra és Más különféle időkre alkalmaztatott

*Énekek 1856–74, 330-332; 6 versszakkal: Tömö József egyházi énekgyűjteménye
1889. 116. (Gencsapáti–Perenye)*

Üdvöz lígy Mária nagy Celi virág

Üdvöz lígy Mária nagy Celi virág, - mely öröktől fogva ki választotál

R.: bűnösöknek Pártfogója, a nagy Celi szűz Mária.

Üdvöz lígy Magyarok nagy Patronájo, - hozzád folamodok hív Szolzoloja,

R...

A Szent Háromságtul Plántált gyöngy virág, - minden gyümöls fáknál termí-
kenyebb ág,

R...

Hozád vagyon kedve Szent Háromságnak – melly téged választott

Jesus annyának -

R...

Vigad Magyar Ország hogy kebledben, - e kints le tített nagy Celi hegyen,

R...

Örulyhecz vigadhatz nagy Celi helsig, - merтт tited nagy

kintsel Isten meg áldott

R...

Nagy Celi lakosok boldogok vagytok, - kik minden nap ély nagy kintset latok,

R...

Nagy Celi lakosok örvendezhettek, - hogy meg nemesített illy nagy kintsetek,

R...

Teli Magyar Ország Szent Illatjával, - a nagy Celi Szűznek ajandikával,

R...

Segítsige áltol vakok a látást, - elnyerik siketek itten a halást,

R...

Meg van Máriánál némak szolláso, - minden nyavaláknok meg gogyuláso

R...

Minden fele sebek itt gyógyítatnak – nagy ereje vagyon Szűz Máriának,
R...

Üdvözlgy oh Szent Szűz Nagy Celi virág - kegyes Ilatoddal teles e világ
R...

Boldog Szűz Mária halgasd nipedet – hozzád járuloknak nyerj te kegyelmet
R...

Te Előtted térdre esvin könyörgünk, - hazánk Pátronájo Könyörögy értünk,
R...

Jelen nem lehervín küldöm Szűvemett, - hogy ez köszönissel álgyon tgedett
R...

Abért István énekeskönyve 1866–1898. 101–103. (Gencsapáti-Perenye)

13^{dik} Ének

Istennek Szent Anna! Árvák Tutora,

Ki bucsu járóknak vagy kalauza,

Oh Szentséges Szűz Mária!

Fáradtaknak nyugodalma.

A Szent bucsujárásra és Más különféle időkre alkalmaztatott

Énekek 1856–1874. 171; Abért István énekeskönyve 1866–1898. 58.

(Gencsapáti-Perenye)

Más. Ugyan a Czeli Szűzhöz

Üdvözlgy Mária Tzelnek Asszonya,

hozzád járulóknak, ő Pártfogója

Refrén: oh! Melly ékes vagy Mária, Mária Czelnek Csillaga.

Vigassággal tellyes én bűnös lelköm, - ha téged Mária lát az én szívem!

oh mely ékes...

Én szívem Mária ég szeretettel, - nálad kívül éppen nem kedvel.

oh! Mely ékes...

Csak te vagy Mária lelköm dajkája, - Neked nyitva vagyon szívem ajtaja.

oh! Mely ékes...

Téged ohajt lelköm te benned bizik, - te szeretetteddel ő lángodozik.

oh melly ékes ...

Ajándékul adom néked szívemet - te oltalmaz alá bűnös lelkemet.

oh melly ékes...

Oh Üdvözlgy tehát lilium Virág, - te Mária Czelben tündöklő Csillag.

oh! Melly ...

Mária Czel neked szent Szűz virágnak, - Isten malasztjával bimbózó ágnak.

oh! Melly...

Czillát adá menyben, te sok csudákkal, - fémlesz és Istennek bőv malasztjával.

oh! Melly...

Nyisd meg oh Mária Szived ajtaját - hozzád járulóknak mutas gráciát

oh! Melly...

Hogy midőn te hozzád szívből járulnak, - fáradságunk után

legy nyugodalmunk.

oh! Melly...

Képed előtt térdre esvén könyörgünk, - Magyarok asszonya rajtunk könyörül,

oh! Melly...

Jelen nem lehervén küldöm szívemet, - hogy ez Üdvözlettel áldjon tégedet.

oh! Melly...

Boldog Mária Czel malasztal tellyes, - melly igaz tündöklő Csillaggal fimlesz

oh! Melly...

Minden nap szemléled, Mária képit - láthatod anyai jelen lételit.

oh! Melly...

Én is oh! Mária tiszta lelkeimmel, - szűz szívből származott szeretetemmel.

oh! Melly..

Hozzád folyamodom, végy bé szívedbe - lölkömet mennyei Mária Czelbe.

oh! Melly...

Négy szép Énekek a' Czele Boldogságos Szűz Máriához. Sopron, 1731;

A Szent bucsujárára és Más különféle időkre alkalmaztatott

Énekek 1856–1874. 24–26; Németh-Gencs – Perenyei énekeskönyv. XIX. század közepe. 13. ének; Tömö József egyházi énekgyűjteménye 1889. 112–113. (Gencsa-páti-Perenye)

Nota. Sz[ent] háromsagnak egy Sz[ent] Istenség

Jer oh en Lelkem ébregy fell ez hitben,

Jesztust és máriát ditsirjed nagy Celben,

Mond áldott áldott áldott, áldott és míg áldott

Jesus Kristus ez Kípbén, Nagy Celi Szűz Ölében.

Híjad minden alkotmányokat egyben,

Hogy Jesust álgák veled egyetemben,

Mond...

Terjeszik az egek az ő dítsósígit,
Az angyali karok hírdessik felsígit,
Mond...

A Vizek melyek az ég felett vannak,
minden erejeből áldást kiáltanak.
Mond...

Felegek csilagok hold nap finyesige,
magasztaljad te is egek erősige,
Mond...

Szivárvány harmat eső levegő-eg,
Szip Jesust dítsirjed ho dir fágy es jeg,
Mond...

Tűz Láng Kőd lasu es erős szil
imággad urunkat hideg meleg nyár til,
Mond...

Abért István énekeskönyve 1866–1898. 14–15. (Gencsapáti-Perenye)

A Czeli Szűzhöz

Oh tsudákkal tündöklő szüz Nagy Czelnek ékessége,
Szined előtt nincs elröjtve lelkemnek betegsége,
Oh ne hagy el Mária Czel ne enged hogy veszek el.

Kegyességed tapasztalja so ezer bünös lélek,
Én ilyen kegyelemnek reménségében élek. Oh ne...

Irgalmasságodnak nintsen sem száma sem mértéke,
Felül hallad minden elmét jószágodnak mértéke. Oh ne...

Bűneimnek adóssága meg valom hogy igen nagy,
De tudom terhelt bünösnek Prárfogója régen vagy. Oh ne...

Vétkes éltém gonoszságát busult lelkem fájlalja,
Ifuságom szabadságát nyelvem tisztán meg valja. Oh ne...

Kérjed Jezust Sz[ent] Fiadat büneimért ne sujtson,
Érdemlett büntetés helett irgalmasságot nyujtson. Oh ne...

Fiad hatalma ó Sz[ent] szüz nekem kegyelmet adhat.
Néked pedig mint anyámnak semmit meg nem tagadhat. Oh ne...

Üdvösségemnek zálogát azért tartott öledben,
Hogy erős remenységemet vessem te Sz[ent] kezedbe. Oh ne...

Méltóztassál oh áldott szüz lelkem megvigasztalni,
Lehessek idővel méltó szárnyad alatt meghalni. Oh ne...

Abért István énekeskönyve 1866–1898. 241–242; Németh-Gencs – Perenyei énekeskönyv. XIX. század közepe, 25. ének; Rövidebb formában: Tömő József egyházi énekgyűjteménye 1889. 113–116. (Gencsapáti-Perenye)

Mas ugyan butsuzora

Butsut veszek tüled Szíp Liliom Szál,
Mel Mária Celben bi Plántáltatál,
Mária Celi drágo Kints, kegyes szemmel reám tekints.

Látogatásodra vig lipisekkel jöttünk - Szent Fiádhoz tellyes örömmel,
- Mária Celi...

De szomorú Szível és nagy banottal, - megyek el te tüled Szíp Liliom Szál,
- Mária Celi...

Mert öröm te veled itt mulatozni, - annyai kipedet tsokkal illetni,
- Mária Celi...

Boldogok Mária Celi Lakosok - kik mindenkor kipitt enek láttyátok,
- Mária Celi...

Köszönöm Mária Nagy gráziádot, - hozzám meg mutatott kegyes voltodat,
- Mária Celi...

Itt hagyom zálogul az én szívemett - Fiádnak áldásul adom Lőlkömet
- Mária Celi...

Anyai Szívedben imádságomat - zárd bi oh szent Anya buzgoságomat

- Mária Celi

Hitemett le teszem mostan előtted, - hogy nem távozok el soha tetüled,

- Mária Celi...

Isten után tigid foglak szeretni, - Drágo Szűz nevedett híven tisztelni

- Mária Celi...

Vále tehát igaz híveknek Anyja, - Ki emlőit szopta Isten Báránnyo,

- Mária Celi...

Vale Drágo Szíp Szűz Celi Mária, - Kitűl születettett Istennek fija,

- Mária Celi...

Vale bűnösöknek hív Pártfogója, Testnek és Lileknek meg Orvoslója

- Mária Celi...

Add üdvösigemre ez utazásom, - ligen foganatos Szarándokságom,

- Mária Celi...

Ditsősig Atyánok és a Fiunak, Szent Lélek Istennek Szűz Máriánok,

- Mária Celi... Amen

Szép négy Énekek Mária-Czeli Szüzzről, ponyva az 1840-es évekből (Szombathely, Szeged); Abért István énekeskönyve 1866–1898. 88-89. (Gencsapáti-Perenye)

Jegyzetek

- 1 Erdélyi Zsuzsanna: Zengő templomok, otthoni áhítatok. Kéziratos népének. Kortárs 1994/12. 1–8.; U. ő.: Még mindig a népi kéziratosokról! Vigilia 1999/1; U. ő.: Megint a népi kéziratosok! Vigilia 2000/1. 58–62; U. ő.: Húsvét hangja a Kenyeri énekeskönyvben. Vigilia 2000/4. 293–304; U. ő.: „...csak ide van bizodalمام...” Vigilia 2001/1; U. ő.: Egek csillaga. Vigilia 2001/5. 374–381.
- 2 Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára I. Bp. 1988. 508.
- 3 C. Harrach Erzsébet-Kiss Gyula: Vasi műemlékek. Településtörténet, építészettörténet, művelődéstörténet. Szombathely, 1983. 110.
- 4 Kiss Mária: A 100 éves Apáti templom múltjából. Szombathely, 2003.
- 5 Horváth Sándor: Kegyes társulatok Vas vármegyében. In: „Nyisd meg, Uram, szent ajtódat...” Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára. szerk. Barna Gábor. Bp. 2001. 245–265.
- 6 C. Harrach E.-Kiss Gy. i. m. 110.

7 Zimányi Vera: A rohonc-szalónaki uradalom és jobbágysága

a XVI–XVII. században. Bp. 1968.

8 A perenyei kápolnák történetéről, szentjeinek tiszteletéről és énekes szokásairól bővebben: Medgyesy-Schmikli Norbert: Szent Ágota, Nepomuki Szent János és Szent Vendel tisztelete Perenyén. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6. szerk. S. Lackovits E. és Mészáros V. Veszprém, 2004. 517–531; U. ő.: Perenye. In: Magyar Katolikus Lexikon X. kötet. Bp. 2005. 831.

9 A perenyéiek Szent vidi búcsújárása 1849–1999. Összeállította: [Medgyesy-] Schmikli Norbert. Perenyei R. K. Plébániahivatal, Perenye, 1999. (38 p.); U. ő.: Perenye népének fogadalmi zárandoklata Velem – Szent Vid-kegyhelyre. In: Hitvallás kalendárium 2006. szerk. Albán József. Győr, 2005. 121–127.

10 Tanulmányunkban a könnyebb hivatkozás kedvéért kéziratainkat kronológiai rendben római számokkal jelöljük.

11 „Más Ének” felirattal az „Egek Királynéja! – Mária segíts!” kezdetű, 20 versszakból álló búcsús, refrénes Mária-ének is olvasható a kéziratban (306–309). Az ének az ímént említett fogadalmi Szent Vid-zarándoklat szerves része. Az éneket kiadta: [Medgyesy-] Schmikli Norbert i. m. 1999. 21–22, 36.

12 Dolgozatunkban az énekkezdetek (incipitek), énekfeliratok vagy más utalások után zárójelbe tett számok a tárgyalt éneknek a kéziratban lévő oldalszámát jelentik.

13 Az I. és II. kéziratot a Gencsapáti R. K. Plébániahivatal Irattárában találtam 1999. július 7-én. Tudomásom szerint más kutató még nem foglalkozott ezekkel az énekeskönyvekkel. Az I. kézirat mérete: 160 mm x 185 mm; Terjedelme: 376 számozott oldal, kottát nem tartalmaz. Származási helye: Gencsapáti-Perenye Római Katolikus Plébániahivatal Irattára. Jelenleg megőrzésre, kutatásra Medgyesy-Schmikli Norbert tulajdonában van Győrött.

14 A II. kézirat több kéz írása, kottát nem tartalmaz; Mérete: 135 mm x 220 mm; Terjedelme: 272 számozott, 12 üres, 20 számozatlan oldal. Származási helye: Gencsapáti-Perenye Római Katolikus Plébániahivatal Irattára. Jelenleg megőrzésre, kutatásra Medgyesy-Schmikli Norbert tulajdonában van Győrött.

15 A III. kézirat mérete: 210 mm x 156 mm; terjedelme: 112 számozatlan oldal. Lelőhelye: Szombathelyi Püspöki Levéltár (SZPL), III/3b, Világi személyek után maradt iratok (Tömő József iratai). Köszönöm Dr. Kiss Máriának, a Szombathelyi Püspöki Levéltár történész levéltárosának, hogy Tömő József kézírataira és ponyvájára 2003-ban felhívta a figyelmemet. Tömő József kézíratait az előénekes unokája, Tömő Mária adta át levéltári megőrzésre 2000-ben.

16 A IV. számú kézirat mérete: 188 mm x 121 mm; terjedelme: 127 számozott oldal, kötése cérnafűzött. Lelőhelye: Szombathelyi Püspöki Levéltár (a továbbiakban: SZPL), III/3b, Világi személyek után maradt iratok (Tömő József iratai)

17 A címlap rectóján és versóján több családtörténeti adat szerepel: „Tömő István született 1876. Jan. 1. Tömő István meghalt 1929 év November 21én. Tömő József született 1922 év Julius 2. Tömő Alajos született 1928 julius 28 án. Novák Ersebet született 1895 Junius 19 én Házasság 1921 I 19 Nagygyencs. Novák György született 1858 junius 17én. Meghalt 1933 julius 13 án. Toth Francziska született 1862 szeptember 27 én meghalt 1938 január 30 án. Tömő István született 1853 febr 19.

Geröly Katalin született 1855 augusztus 5. Házasságot kötöttek 1875 I. 27. Geröly István – Abért Marianna. Tömő István – Varga Éva. Novák Ferenc – Iker Katalin. Tóth György – Hosszú Erzsébet. Házasságot kötöttek 1888. Febr. 8.” (V. kézirat, címlap rectója és versója.)

18 Az V. számú kézirat mérete: 218 mm x 135 mm, terjedelme 159 számozott oldal mellett 3 oldalas tartalomjegyzékkel, kötése cérnafűzött. Lelőhelye: Erdélyi Zsuzsanna magángyűjteménye, Budapest. Erdélyi Zsuzsanna ezt a kéziratot Varga Jánosné Szendi Máriától (*1907) kapta Gencsapátiban, 1978. február 8-án. Köszönöm Erdélyi Zsuzsannának, hogy a kéziraatra felhívta a figyelmemet, és dolgozhattam belőle.

19 Esterházy Pál: Mennyei Korona az az Az egész Világon lévő Csudálatos Boldogságos Szűz Kepeinek rövideden föl tett Eredeti. h. n. 1696.

20 A kápolna történetét ismerteti: Barna Gábor: Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. Bp. 1990. 69. A szentkúti kápolna mellé Hosszú István és családja emeltetett egy lourdes-i barlangot 1937-ben.

21 Abért István énekeskönyve (1866–1898). Utolsó (számozatlan) lap rectója és versója. A Gencsapáti R. K. Plébániahivatal Irattárából Medgyesy-Schmikli Norbert gyűjteményében.

22 A Német Gencsi plébániában 1. 2. 3. 4. szám alatt előforduló ájtatos alapítványok számadási könyve. Gencsapáti R. K. Plébániahivatal Irattára, jelzet nélkül

23 Alapítványok könyve, 1915. Gencsapáti R. K. Plébániahivatal Irattára, jelzet nélkül

24 A témáról részletesen: Bálint Sándor–Barna Gábor: Búcsújáró magyarok. Bp. 1994. 239–248; Barna Gábor: Remeték a XVIII. századi búcsújáró helyeken. In: U. ő.: Búcsújárók. Kölcsönhatások a magyar és más európai vallási kultúrákban.

Bp. 2001. 207–217.

25 A Vas vármegye területére eső remeteközösségek helyeit forráskiadásokkal ismerteti: Takács J. Ince: Sabaria Franciscana. A szombathelyi ferencesek története. Szombathely, 1998. 148–153, 293–294, 298. (Acta Savariensia 14.)

26 Kiss Tamás: Adatok a győri egyházmegyei Remete Szent Antal Kongregáció történetéhez. In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1. szerk. Őze Sándor és Medgyesy-Schmikli Norbert. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Piliscsaba-Budapest, 2005. 295–308; Orbán István: Remeték a gencsi Szentkúton. In: Apropó, Gencsapáti polgárainak lapja. Gencsapáti, 1993. szeptember, III. évf. 9. szám

27 Orbán I. i. m; II. kézirat: Abért István énekeskönyve 1866–1898. Számozatlan lapokon. A gencsi Szentkútról „A Szent bucsujárásra” szóló énekeskönyv (I. kézirat) *Isten országának második szépje* kezdettel (Nyujtsd ki menyből... nótautalással) a 291-292. oldalon; az Abért-énekeskönyv pedig „Szentkúti Szűz ének” felirattal, *Mennysország ajtaja ki van már nitva* incipittel – nótautalás nélkül – a 231. oldalon tár elénk egy-egy éneket. Ugyanez olvasható „Tömő József Németh-gencsi lakos egyházi énekgyűjteményé”-ben (IV. kézirat) is a 86. oldalon. (Az énekek szövege olvasható: Medgyesy-Schmikli Norbert: Perenye népének búcsújáró körzetei két XIX. századi kézirat énekeskönyv tükrében. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Doktori Iskola, Piliscsaba, 2002. 14–15.

28 Gencsapáti Plébánia, Kereszteltek, házasultak és halottak anyakönyve, 1805-1858.

Gencsapáti R. K. Plébániahivatal Irattára, jelzet nélkül

29 Orbán I. i. m. 2; Alapítványok könyve 1915. Gencsapáti R. K. Plébániahivatal Irattára, jelzet nélkül

30 A nagygencsi plébánia kegyes alapítványainak törzskönyve. Gencsapáti R. K. Plébániahivatal Irattára, jelzet nélkül

31 Liber mortuorum Parochia Nemeth-Gencs ab anno 1859. Gencsapáti R. K. Plébániahivatal Irattára, jelzet nélkül

32 Matricula Baptisatorum Parochia Német-Gencs ab anno 1859 usque 1878. Gencsapáti R. K. Plébániahivatal Irattára, jelzet nélkül

33 Tömő József Német-Gencsi lakos egyházi-énekgyűjteménye 1889–1896. (IV. kézirat) Szombathelyi Püspöki Levéltár (SZPL) III/3b, Világi személyek után maradt iratok (Tömő József iratai). Regina nevű lányáról a hátsó borító belsején más adat olvasható – szintén Tömő keze írásával: „Regina 1895 év május 7-én született. Ágnes 1897 December 19-én.”

34 Abért István énekeskönyve 1866–1898. (II. kézirat) Számozatlan lapon.

35 A szentemberek szerepéről, történetéről: Bálint Sándor: Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza. Bp. é. n. (1944); Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei. szerk. Barna G. JATE Néprajzi Tanszék, Szeged - Magyar Néprajzi Társaság, Bp. 1998.

36 A Szentháromság-olvasó az egyik legértékesebb paraliturgikus szokásunk, mely a középkori hajnali zsoltosma (laudes) antifónáinak népi továbbélése. A barokk korban „angyali olvasó” néven Padányi Bíró Márton (élt 1696–1762 között) veszprémi püspök (hivatali ideje: 1745–1762) is terjesztette.

Perenyében Tömő József emlékére a jelenleg is minden vasárnap a 11 órás szentmise előtt fél órával közösen recitált *Szentháromság-olvasó* őrizi. Perenyében Szekszér Istvánné Németh (“Háni”) Katalin (Perenye, 1896. február 14. – 1986. március 11.) honosította meg ezt a középkori liturgikus szokásra visszavezethető hagyományt, miután Tömő Józseftől megtanulta. Az olvasó vezetését Babócsi Józsefné Bárdics Franciska (Perenye, 1913. december 7. - 2000. március 21.) és Németh Józsefné Németh Mária Irma (Perenye, 1917. október 27. – 1999. május 29.), majd Bolfán Gyuláné Németh (“Pap”) Anna (*Vasalja, 1921) vette át, akinek egészségi állapota miatt újabban Bárdosi Miklósné Bilics Mária Magdolna (*Perenye, 1938. július 22.) segít az előimádkozásban. A perenyei Szentháromság-olvasó szövegét gyűjtötte és kiadta: [Medgyesy-] Schmikli Norbert: „Áldás, fényesség, bölcsesség és hálaadás a mi Istenünknek!” In: Pázmány Campus, 1999. június 11. IV. évf. 5. szám, 23. Azt, hogy Tömő József kitől tanulta és vette át a Szentháromság-olvasó vezetését, már nem tudjuk meg. Az értékes imádság barokk kori terjesztésében elképzelhető, hogy a fent már említett (Horváth S. i. m. 245–265.), Horváth Sándor által feltárt, XVIII. századi Szentháromság Társulat is tevékenykedett, melynek tagjai Németh Gencsről, Apáthiból és Perenyéből származtak. Babócsi Gyuláné Kercselics Margit (Perenye, 1913. – 2005. szeptember 14.) egykori perenyei előénekes könnyes szemmel emlékezett Tömő József jóságára Perenyében, 2005. augusztus 13-án.

- 37 Liliomfüzér: A legközkedveltebb rózsafüzér öt tizedéből az első három tizedet imádkozza az adott liturgikus időszaknak megfelelően. (Ádventben és karácsonykor az Örvedetes, böjtben a Fájdalmas, a húsvéti időszakban és az évközi vasárnapokon pedig a Dicsőséges olvasó első három tizedét.)
- 38 A Gencsen imádkozott Oltáriszentség-olvasó 5 tizede némileg eltér a *Rózsafüzérek Könyvében* (Szombathely, 1867. 38–41.) ismertett olvasótól.
- 39 Tömő József életéről, hitéleti munkásságáról szóló adatokat Tömő Ferencnének köszönöm. (Adatközlő: Tömő Ferencné Kiss Gizella, *Nagygyecs, 1927. szeptember 17. Gyűjtötte: Medgyesy S. Norbert, Gencsapáti, 2005. augusztus 11.) Tömő József előénekesi munkásságáról unokája, Tömő Mária is beszámolt Szombathelyen, a Püspöki Levéltárban, 2003. augusztus 12-én.
- 40 Erről az éneklési stílusról bővebben: Jáki Sándor Teodóz: Ősi és modern. A „diktálás” mint a legősibb népi közösségi éneklési mód. In: Magyar Egyházzene III. (1995/96) évf. 4. szám, 429–433; †Molnár Ambrus: Egyház és vallásos élet, „diktálás”, „éneklők” Nagydobronyban. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5/I. kötet. szerk. S. Lackovits E., Mészáros V. Veszprém, 2001. 217–236; Sápy Szilvia: A hagyomány szerinti diktáló jelene. Magyar Egyházzene XII. (2004/2005) évf. 2–3. szám, 239–255.
- 41 Gencsapáti Plébánia Halottak Anyakönyve 1942-től. Gencsapáti R. K. Plébánia irattára, jelzet nélkül. Kiemelés tőlem M- S. N.
- 42 Erdélyi Zs. i. m. 2000.
- 43 Szendrei Janka–Dobszay László–Rajeczky Benjamin: XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben. Bp. 1979. II/108.
- 44 Az énekek kezdősorai: Szent Ágotáról: *Szűz virágnak, Ágotának zengjen énekünk...*; Nepomunki Szent Jánosról: *Dicsérvjétek, tiszteljétek, ti, keresztények...*; Szent Vendelről: *Téged kérünk esedezve, irgalmas Isten...* Adatközlő: Bejczy Józsefné Hittaller Anna előénekes. *Perenye, 1928. március 25. Gyűjtötte: Medgyesy S. Norbert, Perenye, 1995. augusztus 22. Az énekeket kiadta: Medgyesy S. N. i. m. 2004. 517–531.
- 45 Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtör lépék. Archaikus népi imádságok. Bp. 1976, Pozsony, 1999. 37–39, 162–167.
- 46 Szendrei J.–Dobszay L.–Rajeczky B. i. m. 136. (I/168 b, c; II/64 e, h, i)
- 47 Seres András – Szabó Csaba: Csángómagyar Daloskönyv. Moldva, 1972–1988. Bp. é. n. (1989). 320. ének, 421. oldal (19 strófás változatban közli Lőrinc Györgyné Hodorog Luca klézsei előénekes hagyománya szerint, 1972-es gyűjtésből.); Lujzikalagori változat: Tánzos Vilmos: Gyöngyökkel gyökerezteél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok. Csíkszereda, 1996. 170–172.
- 48 Adatközlő: Csöke Dávidné Nagy Rozália, *Csány (Heves vm.), 1916. december 17. Csöke Dávidné jelenleg Győr város Sziget részében él. ([Medgyesy-] Schmikli Norbert: Népénekek, népszokások a faluról származó emberek emlékezetében. Győr, 1995. 6. Kézirat a szerző tulajdonában.)
- 49 II. kézirat, 151.
- 50 Kájoni János: Latin-magyar versgyűjtemény (Hymnarium, 1659–1677). Az 1008 oldalból álló kéziratot a Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára őrzi. Jelzete: A V 3/5250. Leírása: Domokos Pál Péter: „... édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: Cationale Catholicum. Petrás Incze János: Tudósítások. Bp. 1979. 110–116;

- Muckenhaupt Erzsébet: A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Könyvleletek 1980–1985. Budapest – Kolozsvár 1999. 100; Stoll Béla: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840). Budapest 2002. 102. tétel
- 51 A motívum összefüggéseiről részletesen: Medgyesy-Schmikli Norbert: „Hány csep vért hullatott, edes Jesusotok, Én mingyárt meg mondom, ide halgasatok!” A csíksomlyói misztériumdrámák egyik legősibb motívuma. In: Murányi J. (szerk.): A Csíki Székely Múzeum Évkönyve, 2005, I., 243–258.
- 52 A dramatikus népénekekről ld. Erdélyi Zsuzsanna idézett műveit és Medgyesy-Schmikli Norbert: Paksi Márton György énekeskönyvének dramatikus népénekei. In: Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére. szerk. Ötvös I. Piliscsaba, 2004. 67–94.
- 53 A csíksomlyói égi pörök közül legutóbb, népszerűsítő formában megjelent: <Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok> Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból. szerk. Demeter J. Utószó: Pintér Márta Zsuzsanna. Latin ford. Kilián István. Bp. 2003. 249–300, 543–607.
- 54 Pl. Kájoni János: Cationale Catholicum (Csíksomlyó, 1719), Bozóki Mihály-énekeskönyv (Vác, 1797); a Dunántúlról a Szoszna Demeter György-énekeskönyv (a továbbiakban: ék.) (1714–15), az Écsi ék. (1700–1725), a Zirci ék. (1751–66), továbbá a Gencshez és Perenyéhez legközelebbi, Vas vármegyei Vépéről származó Vépi ék. (1731). A Vépi ék. *Mikor Máriához...* kezdetű énekét kiadta: Erdélyi Zsuzsanna: „Gyönyörűségnek kertiben.” Ádám-vigasztalók. Új Írás XXIII. évf. 1. szám, (1983) 82–83. Az Ádám-siralom és az égi pör összefüggéseiről további példák: Medgyesy-Schmikli N. i. m. (Variációk) 2004. 86.
- 55 Az 1765-ből való csíksomlyói passiójáték (Ismeretlen szerző: „Nagypénteki játék Ábrahám és Krisztus áldozatáról.”) Pintér Márta Zsuzsanna gondozásában megjelent: Iskoladrámák. (XVIII. század.) szerk. Demeter J. Utószó: Kilián István. Bp. 1995. A dráma: 63–118. A Mária-siralom: 116–117. (A Magyar Dráma Gyöngyszemei 4.)
- 56 A Mária-siralom összefüggéseiről a különböző műfajokban: Erdélyi Zsuzsanna: Siralmas az én életem. Mária-siralom. Új Írás XIX. évf. 6. szám, (1979) 55–72; Kilián István: Magyar Mária-siralom. Új Írás XXI. évf. 4. szám, (1981) 3–14; [Medgyesy-Schmikli Norbert: Csíksomlyói Mária-siralom elő- és utóélete. In: A magyar színház születése. Az 1997. évi egri konferencia előadásai. szerk. Demeter Júlia. Miskolc, 2000. 44–65.
- 57 I. számú kézirat, 157, 159. A központozás tőlünk származik.
- 58 IV. számú kézirat, 9–11. oldal, V. ének, 4. és 10. versszak.
A központozás tőlünk származik.
- 59 IV. kézirat, 34–35. oldal, XXI. ének, 5–6. versszak. A központozás tőlünk származik.
- 60 Officium az-az Asszonyunk Szűz Mária solosmája. A Halottak Solosmájával, Garádics és Penitencia-tartó Soltárokkal együtt. Nyomtattatott a Csíki Kalastromban, 1755.
- 61 Mariazell történeti és néprajzi vonatkozásairól megjelent: Tüskés Gábor: Búcsújárás a barokk kori Magyarországon. Bp. 1993. 211–220; Bálint S.-Barna G. i. m. 124–128, 166–168; Barna Gábor: Mariazell és hazánk. In: Búcsújárók i. m. 121–138; Mariazell és Magyarország. 650 év vallási kapcsolatai. szerk. Walter Brunner, Helmut Eberhardt,

- Fazekas István, Gálffy Zsuzsanna, Elke Hammer-Luza, Hegedűs András. Esztergom-Graz, 2003. (Strigonium Antiquum VI.); A Mariazellel kapcsolatos legújabb kutatási eredmények interdiszciplináris és enciklopédikus összefoglalása: Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeum Kiscei Múzeumában. szerk. Farbaky P. Serfőző Sz. Prékopa Á. Bp. 2004.
- 62 A ponyvákrol bővebben: Erdélyi Zs. i. m. 1976. 28–29; Pogány Péter: A magyar ponyva tüköre. Bp. 1978; Tüskés Gábor: Fejezet a 18. századi vallásos ponyvairodalom történetéből. Bp. 1984. (Bölcsészdoktori értekezés); Tüskés Gábor–Knapp Éva: Vallásos ponyvanyomatványok a XVIII. században. ItK 89. (1985) évf. 415–436. (Másodközlés: Tüskés Gábor–Knapp Éva: Az egyházi irodalom műfajai a 17–18. században. Tanulmányok. Bp. 2002. 235–266); Bálint S –Barna G. i. m. 248–260; Lengyel Ágnes: Szűz Mária alakja a vallásos ponyvairodalomban. In: Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában. szerk. Barna G. Szeged, 2001. 136–151. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 7.); Medgyesy-Schmikli Norbert: Mariazell a magyarországi ponyvairodalomban. In: Mariazell és Magyarország i. m. 2004. 465–478.
- 63 SZPL III/3b Világi személyek után maradt iratok (Tömő József iratai)
- 64 „Négy szép Énekek a' Czeli boldogságos Szűz Máriához.” Sopron, 1731. Erdélyi Zsuzsanna magángyűjteménye, Budapest. A 8 oldalas, cérnafűzött ponyvafűzet címlapján a Pietá szerepel. A ponyva második éneke egy XVII. század végi kuruc bujdosóének. Jánoczi András költeménye, az *Ideje bujdosásomnak el-jött már...* (Ad Notam: „Meg-jelentém panaszimat”) kezdetű keserves. Arra nincs bizonyítékunk, hogy konkrétan erről a ponyváról másolták-e Gencsapáti és Perenye előénekesei a celli éneket. De érdemes figyelni arra, hogy ezt a több, XVIII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvben is előforduló kuruc éneket Gyergyóalfalu mellett éppen Gencsapátiban lelte fel a népzene kutatás Lajtha László 1958-as gyűjtése során. (Az ének adatközlője: Bognár Istvánné Simon Fáni. *Gencsapáti, 1871. Erdélyi Zsuzsanna szíves közlése.)
- 65 Bucsánszky Alajos, Pest, 1864. OSZK Kisnyomatványtár PNY 1778
- 66 „Három Ének egy imádsággal a Boldog-Asszonyhoz.” Tichy Alajos, Várad, 1862. OSZK Kisnyomatványtár PNY 1350
- 67 Mária Tzelli Vezér, mellyben Azariás Nagy Benedek pátriárkának kissebbik fia A' jámbor Bútsújárót ... taníttya, s' igazgattyá. Hummel J. D. és a' Társaság Ts. Kir. Tipográfija, Béts, 1798. Országos Széchényi Könyvtár 318.275
- 68 A *Mária Tzelli Vezér* énekei: 1. „Első köszöntető Ének. Üdvöz légy Mária, Istennek szent Anna...” (9 vsz, 92–97.) 2.. „Angyali seregek! Mesterünk legyetek Anyánk, Mária ditséretiben...” (10 vsz, 97–102.), 3. „Kitsoda ez, ki elő-jö, Mint hajnal keletiben?” (8 vsz, 140–143.), 4. „Oh Mária! Mi üdvözlünk Elő vizek forrása!” (6 vsz, 144–146.), 5. „Oh Mária, Keresztények Hajnali szép tsillagja!” (10 vsz, 146–151.), 6. Kálvárián: „Oh bünös! Siralommal Itt lássad munkádat!” (6 vsz, 160–163.), 7. „Istennek Szent Anna, Szent Lélek Mátkája...” (7 vsz, 163–167.), 8. Haza induláskor: „Bútszó Enek a Tzelli nótára. Édes Anyank óh Mária! Hazánknak nagy Asszonya!” (11 vsz, 168–173.)

Kővári Réka

Kájoni Cationale énekei. Forrai Magdolna Gregoria nyomában a háromszéki Szentföldön

Kájoni János csíki ferences személye mindazok számára ismert, akik Csíksomlyóval, Erdély vallásos életével vagy a népénekekkel foglalkoznak. Egyik fő művét, a Cationale Catholicumot a vallási néprajzzal foglalkozók, népzene kutatók és egyháziak körében szintén felesleges bemutatni. Mégis vegyük sorra énekeskönyvének kiadásait!

Kájoni János *Cationale Catholicuma* első alkalommal 1676-ban látott napvilágot Csíksomlyón. (*kep_001.jpg*) Ezt még két, szintén a somlyói nyomdában készült átdolgozott kiadás követte: a másodikat 1719-ben Balázs Ágoston (*kep_002.jpg*), a harmadikat pedig 1805-ben (*kep_003.jpg*) ill. 1806-ban (*kep_004.jpg*) András Rafael szerkesztette. A harmadik kiadáshoz – mely már címében is megváltozott – Andrásfi készített egy önállóan is használható kiegészítést *K[atholikus] Kántorok Tzeremoniás Könyve* címmel. (*kep_005.jpg*) Ebben különböző istentiszteletekre szóló, zömében latin énekszövegek találhatók, melyek egy része elszórva szerepel a Cationale első két kiadásában. A következő, már Gyergyószentmiklóson megjelent negyedik kiadásra az erdélyi kántorok még ma is sokszor hivatkoznak, idősebbjeik használják: a huszas évek-beli Baka János féle *Erdély Egyházmegyei Énekeskönyvről van szó* (*kep_006.jpg*), mely tulajdonképpen orgonakíséretes kottás kántorkönyv – az előzőek ugyanis csak szövegeket tartalmaznak ad notam utalással –, benne az egyes énekeknél jelezve, hogy melyik kiadásból valók. A Kájoni Cationale egymást követő kiadásai ugyan egyre bővültek újabb énekekkel, de többé-kevésbé megőrizték alaprepertoárjukat. A XIX. századtól kezdve megváltozott címeik is jelzik, hogy fokozatosan egyre nagyobb mértékben térnek el az 1676-ostól, mint a második kiadás.¹

Domokos Pál Péter 1979-ben megvalósította a Kájoni Cationale első kiadásának dallammal együtt való közreadását.² Ehhez egy igen fontos kéziratos kottás énekeskönyvet, a csíksomlyói kántorok által készített ún. Deák–Szentés kéziratot is felhasználta.³ (*kep_007.jpg*) Az ebben található dallamok azonban nem fedik le teljes egészében a Cationale repertoárját, így egyéb kottás énekes-

könyvek – elsősorban a Cantus Catholici – dallamaihoz fordult Domokos Pál Péter. Néhány alkalommal pedig a néphagyományban fennmaradt változatokat közölte. Amely dallamok a nép körében az énekeskönyvekétől eltérő alakban éltek, azokat a variánsokat is megtaláljuk könyve jegyzeteiben. Itt elsősorban bukovinai, moldvai, valamint udvarhelyi, csíki és háromszéki gyűjtésekre hivatkozik.

Forrai Magdolna Mária Gregoria iskolanővér (*kep_008.jpg*) (1918. január 22. Magyarország – 1983. március 17. Debrecen) életútját Rajeczky Benjamin nekrológijából ismerjük.⁴ Emellett a közelmúltban a debreceni Svetits Intézet énekermében – melyet Gregoria nővérről neveztek el – elhelyeztek egy hosszabb írást Forrai Magdolnáról. Az Oktatási Minisztérium által 2003-ban elindított Iskolai Emlékezet program keretében⁵ ezzel és egy kisebb kiállítással kívánt emléket állítani az iskola egy kiemelkedő volt pedagógusának. Ez a terem volt a régi Svetits Intézet kápolnája.⁶ Fenti írásokból megtudjuk, hogy Gregoria nővér a híres zenész Forrai családból származik. Már édesapja zenész volt: falusi kántor, később színházi karmester. Zenei nevelése a Svetits Intézetben folytatódott, ahol már 16 évesen jelentkezett a rendbe. Családjából nemcsak ő végzett a budapesti Zeneakadémián középiskolai énektanári, karvezető szakot (1942-ben), hanem leghíresebb testvérei közül bátyja, a karmester, a kórusirodalomhoz és szolfézstanításhoz segédanyagokat kiadó Forrai Miklós⁷, valamint húga, az óvopedagógiában publikáló Kodály-növendék, Forrai Katalin⁸ is.⁹ (*kep_009.jpg*) Gregoria nővér Kolozsvárott a Marianumban (*kep_010.jpg*) kezdte meg énektanári pályafutását, amihez felhasználta a Zeneakadémia egyházzene tanszakán korábban szerzett ismereteit is (1943-ban diplomás egyházkarnagy lett). 1944-ben Budapestre menekült, majd a háború végétével visszatért, és folytatta a tanítást. Marianumi tanári éve alatt írt egy középiskolai és gimnáziumi énekeskönyvet, melyben nagy hangsúlyt helyezett a népi dallamokra. Miután az iskola megszűnt 1948-ban¹⁰, különböző munkákat végzett: volt kántor (*kep_011.jpg*), zeneóvoda-pedagógus, gépiró, felszolgáló, mosogató, gyári munkás. 1957-től még mindig Kolozsvárott a piarista templom kántora, ahol lehetősége nyílt énekkar vezetésére. Itt elsősorban gregorián dallamokat énekeltetett, melyeket népénekekkel egészített ki – később saját gyűjtéséből származókkal is.¹¹ 1958 és 1964 között „mint a kolozsvári Folklór-Intézet külső munkatársa a székelyek között végezte azt a gyűjtőmunkát, melynek eredménye ma az MTA Zenetudományi Intézetének egyik igen értékes állománya a Kájoni Kancionále még elérhető dallamanyaga, ahogyan még az öreg énekesek emlékezetéből és előadásmódján meg lehetett örökíteni.”¹² 1965-ben visszatelepült Debrecenbe, és annak a Svetits Intézetnek lett ének és művészettörténet tanára, kórus- és szkolavezetője (*kep_012.jpg*), ahol korábban maga is nevelkedett. Itt nemcsak a diákokat, hanem szerzetesársait (*kep_013.jpg*) is tanította énekre, kántorkodásra (*kep_014.jpg*). Az 1970-es évektől a katolikus

gimnáziumok ének-zene szakfelügyelője, valamint a győri ill. esztergomi nyári Egyházzenei Továbbképző tanára is volt. Tanítványai és rendtársai egyaránt egy derűs, mindig lelkes, energikus, türelmes és életerős embert láttak benne.¹³

Hogy miért, kinek az ösztönzésére kezdett el népénekeket gyűjteni Forrai Magdolna háromszéki és udvarhelyi katolikus falvakban, arról Domokos Mária így ír:

„Domokos Pál Péter a harmincas években gyűjtött rövid ideig ezen a területen. Meglátta az ott még élő és gyakorlatban lévő népének-anyag hallatlan fontosságát, ezért már 1954-től kezdve sürgette a kolozsvári Folklór Intézetnek címzett leveleiben a gyűjtés folytatását, a gazdag történeti vonatkozású népének-anyag kiaknázását. Erre 1958-tól került sor, amikor – valószínűleg egy kolozsvári személyes találkozást követően – Forrai Gregoria vállalkozott a feladatra.”¹⁴

A közöttük folyt levelezésből¹⁵ kiderül, hogy először a háromszéki Szentföldre irányította Gregoria nővér figyelmét Domokos Pál Péter. 1958 tavaszán kelt legelső instrukciói a következők: „Az az érzésem, helyes lenne, ha a háromszéki Szentföldre menne tájékozódó útra legelőször. Talán Szentkereszt lehetne az első megvizsgálendő hely. Talán válogatás nélkül kellene felvennie anyagjukat. [...] Lövéte és katolikus környéke következhetne ezután. A Nyárad-mente teljesen ismeretlen ilyen szempontból. Csíkban, az irányító helyen nem él a régi forma. Ott azonnal tanították az új eredményeket. Mégis a szegény falvakban [...] valószínűleg eredményes lesz a kutatása.”¹⁶

Valóban, Forrai Magdolna gyűjtése eredményes volt és a mai napig a népének-kutatás alapgyűjteménye. Sajnálatos azonban az a tény, hogy Csík, Háromszék és Udvarhely megyében végzett gyűjtései¹⁷ az akkori körülmények miatt nem kerülhettek hangszalagra: csak a helyszínen jegyezte fel a népénekek szövegét és dallamát. Egyetlen gyűjtését őrizi – azt sem teljes egészében – hangfelvétel: az 1963-as lövéteit, és ott is csak egyetlen magnetofonszalagot használhatott. Miért kiemelkedő jelentőségű Forrai Magdolna népzenei, azon belül pedig háromszéki gyűjtése? A népénekekre irányuló kutatás ugyan már hamarabb elindult (pl. a XX. század második évtizedében Kodály Bukovinában és Kászonban gyűjtött népénekeket), de Domokos Pál Péter fent idézett sejtését csak Gregoria nővér kezdte el terepmunkával bizonyítani. Budapestre eljuttatott eredményeit látva még szinte vele egyidőben, 1962-63 fordulóján sógora, Vikár László Lövétén folytatta a gyűjtést, és a mai napig Udvarhely megye e faluját a gyűjtők viszonylag sűrűn látogatják. Csík megye is a frekvenciáltabb régiók közé tartozik, hiszen népénekek Sárosi Bálint és Dobszay László 1967-es, valamint Szendrei Janka 1969-es gyűjtéseiből bőven szerepelnek a központi gyűjteményben. Háromszék viszont elhanyagolt területe a népzene kutatásnak. A többi földrajzi területhez képest kevés gyűjtés folyt itt, egyházi énekeket pedig csak Gregoria nővér kérdezett. Az ő háromszéki útját kíséreltem megismételni 1997-ben Németh Istvánnal

együtt, 1999-ben pedig egyedül. Forrai Magdolna által és a négy évtizeddel későbbi gyűjtésemkor felkeresett háromszéki falvak a következő táblázatban láthatók.

Helység	1958, 1959 Forrai Magdolna	1997, 1999 Kővári Réka
Bereck	+	+
Bélafalva	-	+
Csomortán	+	+
Esztelnek	+	+
Futásfalva	-	+
Gelence	+	+
(Gyergyóremete – egykori kézdialmási adatközlő)	(-)	(+)
Hatolyka	-	+
Imecsfalva	+	+
Kézdialmás	+	+
Kézdiszentkereszt	+	+
Kézdiszentlélek	+	+
Kézdivásárhely	-	+
Kurtapatak	-	+
Lemhény	+	+
Ozsdola	+	+
Szentkatolna	+	-

A kézdiszentkereszti harangozótól, Gáspár Jánostól Domokos Pál Péter a harmincas években még gyűjtött, Forrai Magdolna azonban már nem találta őt, a „*páratlan dallamemlékezetű és jó énekes*”-t¹⁸ az élők sorában. Hasonló helyzetben voltam a kilencvenes években, mikor két ízben megpróbáltam Forrai Magdolna nyomába szegődni a háromszéki Szentföldön. Ám mégis Gregoria nővér négy énekesét életben találtam, és közülük hármat sikerült is felkeresnem. Volt olyan, aki halványan emlékezett arra, hogy négy évtizede valaki kérdezett tőle egyházi énekeket, de az általa akkor énekelt dallamokról alig akarta elhinni, hogy azt ő tényleg tudta és énekelte.¹⁹ (*kep_015.jpg*) Két adatközlő azonban tisztán emlé-

kezett az énekekre is. Mindketten egyházi emberek: az 1913-as születésű Mária Liberata iskolanővér, Lukács Ilona Lemhányben (kep_016.jpg), és az 1918-ban Bélafevában született, 47 éve Kézdiálmáson, az elmúlt három és fél évtizedben Gyergyóremetén szolgáló pap, Orbán László (kep_017.jpg). Vajon érdemes volt akár Forrai Magdolnának, akár jómagamnak vállalkozni arra a feladatra, hogy a Kájoni Cantionale XVII. századtól kezdve használt énekeit keressük a XX. században a háromszéki Szentföldön? Lássunk néhány példát ennek megválaszolásához!

Az *Ez nap nekünk dicséretes nap* kezdetű karácsonyi ének²⁰ a Cantionale első három kiadásában szerepel, dallama pedig megtalálható a Deák-Szentes kéziratban (kep_007.jpg). Domokos Pál Péter két változatát közölte könyvében: a kottás kézirattól sok ponton eltérő Cantus Catholici-beli alakot (kep_018.jpg), valamint a saját 1937-es kézdiszentkereszti gyűjtéséből Bíró István énekelte variánsát (kep_019.jpg).²¹ Forrai Magdolna szintén feljegyezte őtőle az éneket, de még más helységekből is ráakadt.

1. kotta:²²

Ez nap né - künk di - csé - re - tes nap,
 Bi - zony vi - gas - ság - nak nap - ja,
 És üd - vös - sé - günk - nek bi - zo - dal - ma,
 Mert szü - le - tett e má - i nap mi vált - sá - gunk - ra

A Krisz - tus Jé - zus, Is - ten - nek Fi - a.
 Á - ron - nak vesz - sze - je még vi - rá - go - zék,
 Tisz - ta Szűz - től gyer - mek szü - le - ték,
 Meny - nye - i ki - rá - lyunk né - künk a - da - ték,
 A Krisz - tus Jé - zus - nak ne - vez - te - ték.

Én is életben találtam a dallamot több faluban (Kurtapatakon, Kézdiszentléleken, Kézdialmáson), de épp Szentkereszten nem. Hallgassuk meg a betlehemes kapcsán élő almási változatot a népszokás tudatos helyi fenntartójától, Kovács Dénestől! (*kep_020.jpg*) Ennek a variánsnak érdekessége, hogy a második versszak refrénjében a sorok végén a kifejezések megmaradtak latinul. (*enek_01.mp3*)

2. kotta.²³

Parlando, rubato ♩ = 66-88

1. Ez nap né - künk di - csé - re - tes nap,

Bi - zony vi - gas - ság - nak nap - ja,

És üd - vös - sé - günk - nek bi - zo - dal - ma,

Mert szü - le - tett ez má - i nap mi vált - sá - gunk - ra

A Krisz - tus Jé - zus, Is - ten - nek fi - a.

Refr.: Á - ron - nak vesz - sze - je meg - vi - rá - go - zék,

Tisz - ta Szűz - től gyer - mek szü - le - ték,

Meny - nye - i ki - rá - lyul né - künk a - da - ték,

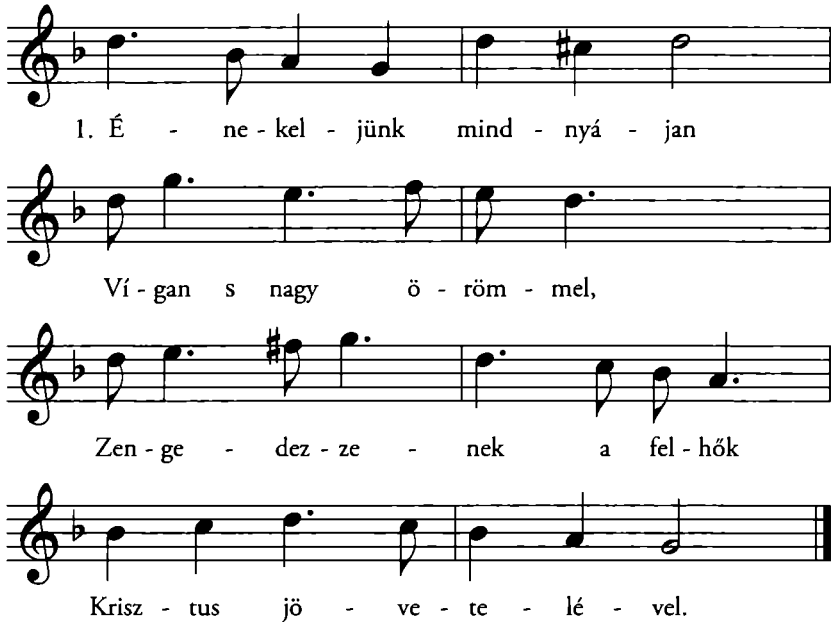
A Krisz - tus Jé - zus - nak ne - vez - te - ték.

1) 2) 3)
2. 2. 2.

2. Ez gyermek volt, az megígért mag,
A mi első atyáinknak,
Ádám atyáinknak és Ábrahámknak,
Kiben minden nemzetségül megáldatának,
Hogy az örök életre juthatnának.

Refr.: Áronnak vesszeje flórizátusz esz,
Tiszta Szűztől púer nátusz esz,
Mennyei királyul nóbi nátusz eszt,
A Krisztus Jézusnak niminátusz esz.

Az *Énekeljünk mindnyájan* kezdetű ének²⁴, amely tulajdonképpen egy adventi Sanctus-tropus, a Kájoni Cantionale mindegyik kiadásában szerepel. Az első két kiadásban és a Deák-Szentes kéziratban²⁵ (*kep_021.jpg*) a *Resonemus pariter* latin eredetijével olvasható. Dallamát korábbi forrásban – egy XV. századi magyarországi Antifona-töredékben²⁶ – is megtaláljuk. Ennek a – dúr és moll terccel egyaránt előforduló – dallamnak bukovinai népi változatát is közli a magyar fordítással Domokos Pál Péter.²⁷ (*kep_022.jpg*) Ennek végig dúr dallamú variánsát Forrai Magdolna Gelencén találta meg²⁸ (*kep_023.jpg*), Kézdiszentkereszten viszont a teljes egészében kisterces variánsát gyűjtötte fel.

3. kotta:²⁹

1. É - ne - kel - jünk mind - nyá - jan
 Ví - gan s nagy ö - röm - mel,
 Zen - ge - dez - ze - nek a fel - hők
 Krisz - tus jö - ve - te - lé - vel.

2. A szent atyák Limbusban
 Messiást óhajtván
 Egyenlő szent imádságban
 Várván, fohászzkodva.

3. Szent vagy, Uram, szent vagy, szent
 Nagy dicsőségben,
 Ki eljöttél már mihozzánk
 Isteni erőddel.

Ezzel szinte azonos dallamalakban találtam meg ugyanott az 1901-es születésű Kovács Ferencné Vaszi Máriától ezt a tropizált Sanctust. (*kep_024.jpg*)
 (*enek_02.mp3*)

4. kotta:³⁰Parlando $\text{♩} = \text{cca } 100$

É - ne - kel - jünk mind - nyá - jan

Ví - gan s nagy ö - röm - mel,

Zen - ge - dez - ze - nek a fel - hők

Krisz - tus jö - ve - te - lé - re.

2. Szent vagy, Uram, szent vagy, szent,
Nagy dicsőségeddel,
Ki eljöttél már mihozzánk
Isteni erőddel.

A Cantionale első két kiadásában szereplő *Jézus, minden megváltója* kezdetű ének³¹ nem más, mint a *Christe redemptor omnium* karácsonyi vesperás-himnusz. Dallamát nem találjuk a Deák–Szentés kéziratban. Domokos Pál Péter egy saját gyűjtéséből származó dallamalakkal jelentette meg könyvében, melyet 1934-ben Gyergyócsomafalván hallott.³² (*kep_025.jpg*) Forrai Magdolna Kézdiszentkeresztben³³ (*kep_026.jpg*) és Kézdiálmáson (*kep_017.jpg*) akadt rá.

5. kotta:³⁴

$\text{♩} = 66$

Jé - zus, min - den meg - vál - tó - ja,
 A - tyá - is - ten - nek egy fi - a,
 Kit, hogy még kez - det nem va - la,
 Cso - da - kép - pen szült az A - tyá.

Gyűjtőútamon az éneket sikerült három helyen is felvenni. Egy-egy strófával életben találtam Szentkereszten és Berecken, utóbbi helyen a kántor és édesanyja énekelte³⁵. (*kep_027.jpg*) A környéken csak „kántor úr”-ként emlegetett, 1932-es Maros megyei születésű Dávid György tudta öt versszakkal is énekelni. (*enek_028.jpg*) (*enek_03.mp3*)

6. kotta:³⁶

Parlando, poco rubato ♩ = cca 66

Jé - zus, min - den Meg - vál - tó - ja,

A - tya Is - ten - nek szent Fi - a,

1)

Kit, hogy még kez - det nem va - la,

Cso - da - kép - pen szült az A - tya.

1)

4-5.

2. Te, Atyádnak fényessége,
Angyaloknak dicsősége,
Tekints mi könyörgésünkre,
Tőled segítségkérőkre!

3. Emlékezzél, egy védelmünk,
Megtékvén a mi testünk,
Szűztől születvén érettünk
Felvevéd mi természetünk.

4. Ezt menny, föld, tenger, s mindenek,
Benne lévők áldják neved,
Mert az ő jövetelével
Vannak nagy éneklésekkel.

5. Mi is, akik sebeiddel,
Megváltattunk szent véreddel,
Születésed nagy örömmel
Dicsérjük új énekekkel.

Hallgassuk meg a szentkereszti hagyományban fennmaradt dallamalakot is az 1926-os születésű Fekete Józsefné Bíró Erzsébettől! (*kep_029.jpg*) (*enek_04.mp3*)

7. kotta:³⁷

$\text{♩} = \text{cca } 72$

Jé - zus, min - den Meg - vál - tó - ja,
A - tya Is - ten - nek egy Fi - a,
Ki kez - det - től va - la,
Cso - da - kép - pen szült az A - tya.

Legérdekesebb a helyzet az *Ó áldott manna* kezdetű énekkel.³⁸ A Cationale első két kiadásában szerepel, majd a negyedikben bukkan fel újra. Dallama a Deák-Szentes kéziratban nem található, sőt Domokos Pál Péter sem találkozott vele.³⁹ (*kep_030.jpg*) Forrai Magdolna gyűjtésében Kézdiszentkeresztről szerepel.

8. kotta:⁴⁰

Ó áldott man-na, Úr Jé - zus tes - tje,
Ki - nek szent vé - re Ke - reszt - fát fes - te.

Nekem is az előbb említett Maros megyei születésű kántoron kívül a fentebb már idézett szentkereszti 1901-es születésű asszony tudta elénekelni. (*kep_024.jpg*) Míg Forrai Magdolna korábbi gyűjtésében a 3–4. szövegsor nem ismétlődik, addig az ezredvégi gyűjtésben egyértelműen a Kájoni Cationale-beli alak köszön vissza. (*kep_030.jpg*) (*enek_05.mp3*)

9. kotta:⁴¹**Poco rubato** $\text{♩} = 88-108$

Ó ál - dott man - na, Úr Jé - zus tes - te,
 Ki - nek szent vé - re Ke - reszt - fát fes - te,
 Ki - nek szent vé - re Ke - reszt - fát fes - te.

1) 2) 3)
 3. 2. 4.

2. Megtért bűnösnek
 Nagy reménysége,
 Te vagy öröme
 És üdvössége.

3. Akik tehozzád
 Méltán járulnak,
 Minden bűnüktől
 Megszabadulnak.

4. Ez áldozatban,
 Istennek Fia,
 Te vagy itt jelen,
 Váltásunk díja.

Fenti példák tisztán mutatják, hogy Forrai Magdolna gyűjtése milyen nagy értéket képvisel. És az ő nyomában – a mai napig kimerítő módon feltérképezetlen, katolikusok lakta háromszéki Szentföldön – a XX. század végén is érdemes volt kutatni a több évszázados egyházi népénekkincsek után.

Jegyzetek

- 1 Kájoni János I. Cationale Catholicum. Csíksomlyó, 1676. (Modern, dallamokkal ellátott kiadása: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”. Kájoni János: Cationale Catholicum, Petrás Incze János: Tudósítások. Összeállította: Domokos Pál Péter. Budapest, 1979.
- Kájoni János II. Cationale Catholicum. Második kiadás. Szerk. Balázs Ágoston. Csíksomlyó, 1719.
- Kájoni János III. A' Keresztény Katholikusok Egyházi Énekes Könyve. Harmadik kiadás. Szerk. Andrásí Rafael. Csíksomlyó, 1805., 1806. (Benne ill. külön is: Andrásí Rafael: K[atholikus]. Kántorok Tzeremoniás Könyve. Csíksomlyó, 1805., 1806.) Létezik 1806-os, szinte változatlan utányomása is e könyvnek, mely csak az ajánlás tördelésében különbözik az egy évvel korábbi kiadástól. Egy példányát a Csíki Székely Múzeumban sikerült tanulmányoznom 2004. nyarán Muckenhaupt Erzsébet muzeológus jóvoltából, kinek ezúton is köszönetet mondok. A könyv a Kájoni nyomdáról rendezett kiállításra érkezett Csíkszeredába, jelzete: Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Tudományos Könyvtár 41118.
- Kájoni János IV. Erdélyegyházmezei énekeskönyv a róm[ai]. kath[olikus]. kántorok, a nép és ifjúság használatára. Régibb és újabb énekeskönyvek-, a kántorok és a nép ajkán élő hagyományos énekekből összeállította és orgonakisérettel ellátta Baka János csíkszentmártoni ny[ugalmazott]. kántortanító. Gyergyószentmiklós, [1921.].
- 2 Domokos Pál Péter: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”. Budapest, 1979. 5-1291. (ld. 1. l.j. Kájoni János I.)
- 3 Deák Imre – Szentes Mózes 1774 előtt. Jelenleg hiányosan fellelhető az OSzK Zenei gyűjteményében, jelzete: Ms.Mus. 4374. A kézirat keletkezését, történetét és tartalmát részletesen ismerteti Papp Géza: Egy elveszettnek hitt kéziratos énekeskönyv. Magyar Zene 1988. 379-394.
- 4 Rajeczky Benjamin: Forrai Magdolna Gregoria (nekrológ). Ethnographia XCIV (1983) 4. 617.
- 5 www.emlekezet.hu. A Nemzeti Emlékezet alprogramjaként az ország különböző iskoláiban elneveztek egy-egy termet az adott intézmény valamely neves pedagógusáról. Az Oktatási Minisztérium egy, az adott pedagógus fényképével ellátott emlékiratot készítettett, mely az illetőről elnevezett teremben került elhelyezésre.
- 6 Kárpát Magdolna Mária Relindis nővér (szül. 1922. Kolozsvár) visszaemlékezése Gregoria nővérről. Gyűjt.: Kővári Réka 2005. december 12. Debrecen, Svetits Intézet. Elmesélte Gregoria nővér halálát: „Hajnalba azt álmodtam, hogy az egyik nővérünkkel (...) játékból, csak úgy (...) lökdöstük egymást, és egyszer csak megfogta a torkomat és úgy szorított, (...) már ott voltam a fulladás szélén, és akkor hirtelen felébredtem.

Fölgyújtottam a villanyt, négy óra volt. (...) Reggel mikor a szentmisén észrevettük, hogy Gregoria nővér hiányzik, a főnöknővel együtt felmentünk a szobájába és ott találtuk holtan. Gyönyörű nyugodtan feküdt, a keze kint a paplanyon, és (...) a főnöknőm nem akarta elhinni, hogy halott, hívta az ápolónővért, hogy hát próbálja már masszázst vagy valami, de hát mondták neki: Értse meg, meghalt. És akkor hívtuk azonnal az orvost, és azt mondta a háziorvosunk, hogy hajnalba négy órakerült meg, (...) egy nagy frontátvonulás lehetett. És ez pontosan, hajszál pontosan az az idő volt, amikor én felébredtem. És az most mindig bennem van, hogy ha akkor én fel nem ébredek, akkor együtt... (...) Hát én is odaképzelttem magamba. (...) Ott volt a ravatalon a társalgóba, azér vittük oda le, hogy a gyerekek is lejöhessenek, mer akkor még tanított, és nagyon szerették. Hát olyan lendületesen, (...) az egész megjelenése olyan volt, hogy nem lehetett elképzelni, hogy tényleg most már nincs. És akkor mikor jött érte a halottas kocsi, akkor két sorba álltak fel (...) a tanítványaink, és énekeltek a – úgy emlékszem a – Magnificatot, de hát nagyon szépen. Úgyhogy hát ez (...) az utolsó emlékem róla.”

7 Forrai Miklós (1913–1998).

8 Vikár Lászlóné Forrai Katalin (1926–2004).

9 A másik két testvér: Forrai István és Kerecsényi Lászlóné Forrai Irén (1916–1999). Utóbbi 1965–73 között a Népzene Kutató Csoport munkatársa volt.

10 Kárpát Magdolna M. Relindis nővér (szül. 1922. Kolozsvár) visszaemlékezése Gregoria nővérről. Gyűjt.: Kővári Réka 2005. december 12. Debrecen, Svetits Intézet.

11 Domokos Pál Péter és Forrai Gregoria levelezése. Közreadja Domokos Mária. Magyar Egyházzene IV. (1996 / 1997) 1. 91–100.

12 Rajeczky B. i. m. 617. Ott tévesen 1963 van megjelölve utolsó erdélyi gyűjtése dátumának. Almási István szíves szóbeli közlése alapján a nekrológ még egy dátuma pontosításra szorul: 1960 után – az igazgató cseréjét követően – egészen biztosan nem volt munkatársa a Folklor Intézetnek Forrai Magdolna. Tehát 1960-tól gyűjtéseit nem támogatta a Folklor Intézet. Ennek működéséről l. Almási István: Népzene Kutató Műhely Kolozsváron. Zenetudományi Dolgozatok 2003. II. Tanulmányok az MTA Népzene Kutató Csoport megalakulásának 50. évfordulójára. 359–363.

13 Kárpát Magdolna M. Relindis nővér (szül. 1922. Kolozsvár) és Szásziné Sustyák Anna óvodavezető (szül. 1958.) visszaemlékezése Gregoria nővérről. Gyűjt.: Kővári Réka 2005. december 12. Debrecen, Svetits Intézet.

14 Domokos M. i. m. 91.

15 Domokos M. i. m. 91–100.

16 Domokos M. i. m. 92.

17 1958-ban (Kézdiszentkereszt, Esztelnek, Csomortán, Kézdiálmás, Kurtapatak, Csikcsicsó: 99 népelek, 9 népdal, 13 köszöntővers) és 1959-ben Háromszéken és Csíkban (Csíkszentlélek, Kézdiszentkereszt, Imecsfalva, Szentkatolna, Gelence, Ozdola, Bereck, Lemhény, Kézdiálmás, Esztelnek, Kézdiszentlélek), 1961-ben Csíkban (Kászonyfalva), 1962-ben (Zetelaka, Lövéte) és 1964-ben (Lövéte) Udvarhely megyében.

18 Domokos M. i. m. 94.

19 Csomortán, Bíró Gyuláné János Erzsébet (szül. 1925.)

- 20 Régi Magyar Dallamok Tára I. Csomasz Tóth Kálmán: A XVI. század magyar dallamai. Budapest, 1958. 122. sz.; Szendrei Janka – Dobszay László – Rajeczky Benjamin: XVI-XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben. Budapest, 1979. I. 59., II. 28–29. (I / 122. sz.)
- 21 Domokos P. P. i. m. 64. sz. és jegyzete. Kézdiszentkereszt, Bíró István (54). Gyűjt.: Domokos Pál Péter 1937.
- 22 LSz 6793. Kézdiszentkereszt, Bíró István (76). Gyűjt.: Forrai Magdolna 1958. július 12. Az énekes Boto Dénes kántortól tanulta gyermekkorában.
- 23 MD 0060/32. Kézdiálmás, Kovács Dénes (szül. 1926.). Gyűjt.: Kővári Réka 1999. augusztus 12. A kézdialmás betlehemezők ezt az éneket már vendéglátás közben az asztalnál éneklék. Erről részletesen I. Kővári Réka: A kézdialmás betlehem-játék. Magyar Egyházzene VIII. (2000 / 2001) 1. 31-48.
- 24 Régi Magyar Dallamok Tára II. Papp Géza: A XVII. század énekelt dallamai. Budapest, 1970. 42. sz.; Szendrei J. – Dobszay L. – Rajeczky B. i. m. I. 120., II. 58. (II / 42. sz.); Szendrei Janka – Dobszay László: A magyar népdaltípusok katalógusa I. Budapest, 1988. 481. (III / 134. sz.)
- 25 Domokos P. P. i. m. 10. sz. és jegyzete.
- 26 Szendrei J. – Dobszay L. – Rajeczky B. i. m. I. 120., II. 58. (II / 42 / a. sz.)
- 27 Domokos P. P. i. m. 11. sz. és jegyzete: Nagyvejke (Tolna), Gáspár Simon Antal (szül. 1895. Istensegits (Bukovina)).
- 28 LSz 27808. Gelence. Gyűjt.: Forrai Magdolna 1959.
- 29 LSz 27808. Kézdiszentkereszt, Mihály József (80). Gyűjt.: Forrai Magdolna 1958. július 14.
- 30 Mg 6669/5. Kézdiszentkereszt, Kovács Ferencné Vaszi Mária (szül. 1901.). Gyűjt.: Kővári Réka, Németh István 1997. augusztus 4. Ezt mondta az énekről: „Csak ezt, csak ekkorát énekeltünk a templomba.”
- 31 RMDT I. 168. sz.; Szendrei J. – Dobszay L. – Rajeczky B. i. m. I. 64–65., II. 34–35. (I / 168. sz.); Szendrei J. – Dobszay L. i. m. 352–353. (III / 12. sz.)
- 32 Domokos P. P. i. m. 101. sz. és jegyzete. Gyergyócsomafalva (Csík), aszonyok. Gyűjt.: Domokos Pál Péter 1934.
- 33 LSz 31923. Kézdiszentkereszt, Bíró István (77). Gyűjt.: Forrai Magdolna 1959. július 12.
- 34 LSz 31922. Kézdiálmás, Orbán László (41) r.k. pap, plébános. Gyűjt.: Forrai Magdolna 1959. július 27.
- 35 Bereck, Dimény Viktória (szül. 1922.) és fia, Dimény Mihály Jenő kántor (szül. 1960. Kézdivásárhely). Gyűjt. : Kővári Réka 1997. augusztus 12.
- 36 MD 0058/85. Kézdivásárhely, Dávid György (szül. 1932. Bordos (Maros), kántor). Gyűjt.: Kővári Réka 1999. augusztus 9.
- 37 Mg 6668/2. Kézdiszentkereszt, Fekete Józsefné Bíró Erzsébet (szül. 1926.). Gyűjt.: Kővári Réka, Németh István 1997. augusztus 4. Ezt a megjegyzést fűzte az ének szövegéhez: „Nem anya! Atya!”
- 38 RMDT II. 219. sz.
- 39 Domokos P. P. i. m. 366. sz. és jegyzete.

40 LSz 27128. Kézdiszentkereszt, Bíró István (76). Gyűjt.: Forrai Magdolna
1958. július 13.

41 Mg 6669/11. Kézdiszentkereszt, Kovács Ferencné Vaszi Mária (szül. 1901.). Gyűjt.:
Kövári Réka, Németh István 1997. augusztus 4. Utána ezt mondta az énekről: „De
lehet, hogy van versszak, de én es ezet csak eddig tudom. Ez mind régi énekek. Gáspár
János úrnak az énekje ezek mind, na.”.

IV. Vallásos népszokások

Lukács László

A karácsonyi jászol, a karácsonyfa és az adventi koszorú megjelenése a szakrális térben

A karácsonyi ünnepek tárgyi világát Közép-Európában elsősorban három tárgy jellemzi: a karácsonyi jászol (betlehem), a karácsonyfa és az adventi koszorú. Mindegyik különböző időpontban terjedt el, jelent meg a szakrális térben, egymást követve vált dominánssá vagy részben alárendeltté. Szakrális tér alatt nem csupán a templombelsőt értem, hanem számos más, korábban főként egyházi fenntartású közösségi épületet, óvodát, iskolát, kórházat, árvaházat, művelődési intézményt, egyesületi székházat is, ahol a karácsonyi ünnepekörben ez a három tárgy megjelent. Szakrális térnek tekintem a lakószobák szent sarkait a parasztházaktól a polgárházakon keresztül egészen a főúri kastélyokig.

1. A karácsonyi jászol

Az angyal szava szerint a jászol a betlehemi pásztorok számára az újszülött Messiás jele: „A jel pedig ez lesz számotokra: találtok egy kisgyermeket, aki bepólyálva fekszik a jászolban.” (Lk 2,12) A jászoltisztelet kiváló lehetőséget biztosított a gyermekségtörténet népszerűsítésére Betlehemben, Rómában és az itáliai ferences templomokban egyaránt. Nagy Konstantin császár 330 körül a *Születés templomát* építtette a barlang fölé, ahol a keresztények Jézus születési jászolának ezüstbe foglalt deszkalapjait tisztelték. Rómában Liberius pápa (352–366) Jézus születése tiszteletére *Szűz Mária Bazilikát* építtetett. I. Teodor pápa (642–649) a Szentföldet elfoglaló arabok elől ide hozatta az ezüstbe foglalt jászoldeszakákat. Azóta a Szűz Mária Bazilika (*Santa Maria Maggiore*) az *ad Praesepe*, a *jászolhoz* melléknevet viseli (*Beata Maria ad Praesepe*). A *Szentjászol-Bazilikát Római Betlehemként* is emlegetik, ahol karácsonykor a hívek tiszteletére kiállítják a jászoldeszakákat (*la sacra Culla*). Itt mondja az éjféλι misét és harmadik karácsonyi miséjét a pápa. Karácsony éjszakáján a bazilikában körmenetben körülhordozzák a jászolereklyéket. Erősítették a jászoltiszteletet a középkori karácsonyi misztériumjátékok Itáliában, Franciaországban, Spanyolországban, Németországban, ahol jászolt állítottak a templomba, két egyházi személy térdelt mellé, alakította Mária és József szerepét. Kiemelkedő és nagy hatású esemény a jászoltisztelet történetében Assisi Szent Ferenc éjféλι miséje a grecciói erdőben (1223), ahol egy

barlangban a jászolt nem csupán élő személyek, Mária, József, pásztorok, hanem élő állatok, az ökör és a szamár vették körül. A ferencesek, minoriták és kapucinusok, de a jezsuiták, karmeliták, ciszterciek is folytatták a grecciói hagyományt, karácsonykor jászolat állítottak templomaikban. Assisiben Giotto híres freskósorozatának egyik képe azt a jelenetet ábrázolja, amikor Szent Ferenc a kis Jézust jászolba helyezi, s a mögötte álló lovag csodát lát: sugárzó, eleven kisgyermeket Ferenc karjaiban. Greccio helységnevtáblája büszkén hirdeti: GRECCIO SANTUARIO FRANCESCO PRIMO PRESEPIO (Greccio, ferences búcsújáróhely, az első jászol).¹

Itáliából és a délnémet területekről a XVI. századból értesülünk az első karácsonyi jászolállításokról főúri várakból, fejedelmi rezidenciákból (Amalfi, Nápoly, München). A XVI–XVII. század folyamán a templomokban, kolostorokban, kastélyokban széles körben elterjedt. Az ellenreformáció folyamatában az Alpoktól északra az első jászolat (*Krippe*) a prágai jezsuita templomban állították 1562-ben. Ausztriában az első 1579-ben volt látható a gráci jezsuita kollégium kápolnájában. Bajorországban, Tirolban, Csehországban, Sziléziában a karácsonyi jászol a XVII–XVIII. század fordulóján a családi otthonok szentsarkaiban is megjelent. A felvilágosodás szellemében II. József császár 1782-ben rendeletével megtiltotta a karácsonyi jászolállítást a Habsburg Birodalom templomaiban. Mivel addigra a népben már igen erős volt a jászoltisztelet, ragaszkodott a jászolállításhoz, a tiltást 1804-ben visszavonták. Bajorországban 1803-ban és 1804-ben tiltották ki választófejedelmi rendelettel a karácsonyi jászolat az istentiszteleti helyekről. A templomi kiűzetés idején egyre több jászolat állítottak magánházaiknál. A templomokból kitiltott jászlak alapozták meg a Bajor Nemzeti Múzeum hatalmas jászolgyűjteményét (*Krippensammlung*). A templomi tiltást a hívek hivatalos kérésére, beadványaira és sürgetésére 1812-ben Bajorországban is feloldották.²

A jászolállítás a XIX. század elején Németországban észak felé átlépte a felekezeti határt, evangélikus területen is továbbterjedt. Ugyanakkor a XIX. század folyamán a karácsonyfa térhódítása veszélyeztette a karácsonyi jászol létét: mivel a polgárság elfogadta a karácsonyfát, úgy tűnt, hogy a karácsonyi jászlak ismét a padlásra, múzeumokba kerülnek. A falvakból beköltöző elővárosi munkásság karolta fel a jászolállítást: keménypapírból, kivágott, ragasztott, vagy olcsó tömegfigurákból összeállított jászlak jelentek meg a munkáslakásokban. Szudétanémet területen és Sziléziában 1900 körül kezdődött a jászol megújulási mozgalom (*Krippenerneuerung*). Jászolegyesületek (*Krippenvereine*) népszerűsítették az esztétikai szempontból igényes jászlak állítását a templomokban és a családi otthonokban is. Ez a mozgalom nem csupán a német nyelvterületre, hanem egész Közép-Európára kiterjedt.³

Magyarországon a franciskánizmustól leginkább ihletett tájakon virágzott a jászoltisztelet. Bálint Sándor feltételezte, hogy a karácsonyi időszakban egészen gyertyaszentelőig kitett templomi, élőképszerű betlehemet a karácsonyi bábjátzó gyakorlat, a bábáncoltató betlehemezés távoli emlékének kell tekintenünk. „Ez azonban aligha bizonyít a kultusz hazai folytonossága mellett. Kétségtelen ugyanis, hogy itáliai, részben spanyol ihletésre osztrák barokk, majd rokokó közvetítéssel csak a XVIII. században bukkannak föl hazánkban. Terjesztésén bécsi műveltségű arisztokraták, franciskánusok (Greccio), karmeliták (Prágai Kis Jézus) és újabb apácaközösségek buzgólkodnak. A templomban már nincs liturgikus hivatásuk, II. József a kiállításukat megtiltja, ezért már csak a magán-devóciót ihletik, és mintegy az ünnepet szemléltetik.”⁴ Néhány dunántúli és budapesti templomunk szép, hangulatos betlehemei közül kiemelkednek a ferences templomokban felállítottak. Közülük a székesfehérvári egykori ferences Szent Imre-templom nagyméretű, sokalakos betleheme figyelemre méltó. Sajnálatos, hogy kutatásuk elmaradt. Legalább egy olyan vizsgálatra, katalogizálásra volna szükség, mint Leopold Kretzenbacher munkája a stájerországi betlehemekről.⁵

A Magyar Betlehemes Mozgalmat Schwartz Elemér, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen a német nyelvészet és néprajz professzora alapította 1936-ban. Célja: az elpogányosodó világban a karácsony keresztény jellegének hangsúlyozása, művészi betlehemek készíttetése és felállítása. A mozgalom életrehívásának okait, céljait és eredményeit 1942-ben így összegezte: „Nálunk Magyarországon is mély nyomokat hagyott a felvilágosodottság s ha a betlehemjárás szokásában fenn is maradt maga a betlehem emlékképe, a szenthelyekről és magánházakból úgy eltűnt a szentjászol és környezete, hogy egy-két helyet leszámítva szinte napjainkig ismeretlen maradt a betlehemállítás jámbor szokása. A megfélemezésen és nemtörődömségen kívül nagyban előmozdította az érdektelenséget a gyertyák ragyogásában hozzánk érkezett karácsonyfa, amely gazdag ajándékaival hamarosan elterelte a figyelmet az égről s égi gyermekről s öregnekifiatlank szemét a földiekre irányította. Ezen óhajtott segíteni, s a jóakarató emberek lelkét ismét Betlehemre és az égre kívánta emelni az Emericana Nagyrendjéből kiindult Betlehemes Mozgalom, amely eleinte figyelemfelkeltés céljából a magyar főváros kiemelkedő pontjain életnagyságban *angyalos, pásztorlátogatta és háromkirályos betlehemet* állított, a következő években pedig kartonból kivágható *betlehemes íveket* terjesztett s 1942-ben *fából és kerámiából magyar vonalú* plasztikus *betlehemet* adott keresztény közönségünknek.”⁶ A Magyar Betlehemes Mozgalom jelmondata: *Minden karácsonyfa alatt ott legyen a betlehem!* Ez emlékeztet Jézus születésére.⁷ Schwartz Elemér még 1948-ban is erősíteni próbálta a jászoltiszteletet. A passzai püspökségben 1935-ben meghonosított *Jézuska jászolba helyezését* mutatta be, javasolta átvételét. Niederalteich bencés templomában és a

passauai egyházmegye templomaiban az éjféli misére bevonuló pap a sekrestyéből behozza a kis Jézuskát, elhelyezi a jászolba, amelyet számára a szentélyben készítettek. Budapesten 1939-ben a ciszterciek szentimrevárosi templomában honosították meg a Jézuska jászolba helyezésének szertartását. Niederalteich, Passau és Budapest is a betlehemi Születés templomában lezajló éjféli mise szertartását vette át, ahol a celebráns jeruzsálemi pátriárka kezében a Jézuskát tartva a szent jászolhoz körmenetet vezet, a görög szerpap ünnepélyesen elénekli a karácsonyi evangéliumot, a Jézuskát bepólyázva elhelyezi születési jászolába, végül a pátriárka tömjénezi és megcsókolja a Jézuskát.⁸

Németországban a XVIII–XIX. század folyamán egyre nagyobb teret nyerő karácsonyfa előbb együtt jelenik meg a karácsonyi jászollal, majd számos helyen kiszorítja azt.⁹ Ausztria alpesi tartományaiban még a XX. század elején is a betlehemet tartották a domináns karácsonyi tárgynak a karácsonyfaival szemben. A karácsonyfa ennek ellenére a templomokban is megjelent a belső tér karácsonyi dekorációjaként.¹⁰ Stájerországban számos parasztházban a nagyon erős hagyományokkal rendelkező jászol mellett a karácsonyfa csak a XX. század elején terjedt el. A karácsonyfa egyik előfutárának tekinthetjük, hogy a stájer parasztok a jászolt zöld ágakkal díszítették.¹¹ Gottschee középkori eredetű német nyelvszigetének Ober Mösels községében (Szlovénia) a XIX. század végén ismerkedtek meg a karácsonyfaival. Az egész falu megcsodálta az első karácsonyfát, a tanító és a kocsmáros átvette, de a parasztok továbbra is ragaszkodtak betlehemekhez.¹² Bácskából, Topolyáról írta Borús Rózsa: „Ha volt a háznak kis betlehem, odatették a fa mellé egy bögre zöldbúzával együtt hogy a báránka is legelhessen.”¹³ A *Magyar Néprajzi Lexikon*ban megjelent fénykép is a betlehem, a mestergerendára akasztott karácsonyi termőág és a lucabúza együttes megjelenését szemlélteti Nagybaracskáról (Bács-Kiskun m.).¹⁴ A feldíszített termőág a karácsonyfa egyik előfutára. Bonomi Jenő megfigyelése szerint a budaörsi németeknél: „A karácsonyfa alatt szemünkbe ötlük egy kis jászol celluloid babával, és a tányérba vagy virágcserepbe vetett zöldelő búza, melyet a Jézuska szamarának szántak. A búzát Szent Borbála napján vetik. Közepébe olajmécsest tesznek.”¹⁵

2. A karácsonyfa

Napjainkban karácsony fénypontja Európa nagy részén és szinte világszerte az európai kultúrától befolyásolt földrészekén is a karácsonyfa, pedig mai formájában alig több mint kétszáz éves múltra tekinthet vissza. Kialakulásának bölcsője a XVI–XVII. századi Elzász és Baden, a Rajna felső szakaszának vidéke. Közvetlen előzményére, a téli, karácsonyi májusfára utaló legkorábbi adatokat itt találták meg a német néprajzkutatók. A XVI. századi Elzász erdészei számára kiadott utasításokból megtudjuk, hogy városi polgárok, céhtagok az erdők

ben karácsonyi májusfákat vágtek. Egy polgár legfeljebb egy fát vághatott, s az sem lehetett 8 lábnál, azaz két és fél méternél magasabb. Egy 1555-ben keletkezett erdővédelmi törvény megtiltotta a karácsonyi májusfák vágását. Az elzászi Schlettstadtban a céhtagok által 1600 körül a céhházban felállított karácsonyi májusfát már közelebből ismerjük: almával, ostyával díszítették, amit vízkezesztkor a gyerekek lerázhattak róla. Straßburgból egy 1605-ben keletkezett útleírás már a szobákban felállított fenyőfákról tudósít, amelyeket színes papírrózsákkal, almával, ostyával, cukorral díszítettek. A gyertyás karácsonyfát elsőként Liselotte pfalz-i grófnő említette 1708-ban írt levelében, amely gyermekkorának színhelyére, a heidelbergi palotára, az 1660-as évekre vonatkozik.¹⁶ A Rajna felső vidékéről a XVIII. század folyamán a közép- és északnémet területek lakói is átvették a karácsonyfa-állítást szokását.

A szászországi Zittauból 1737-ből arról értesülünk, hogy annyi feldíszített, gyertyás karácsonyfát állítanak, ahány megajándékozott személy van a családban. Az ajándékokat a karácsonyfák alá helyezték. Goethe még diákkorában, 1765-ben, Lipcsében ismerkedett meg a karácsonyfával, amelynek a német nyelvterületen való gyors elterjedésében *Werther szerelme és halála* című, 1774-ben megjelent levélregényének is nagy szerepe volt. Goethe Európa-szerte népszerűvé vált művében gyertyával, cukorkával és almával feldíszített karácsonyfáról írt.¹⁷

Berlinben az első karácsonyfákat báró Wilhelm von Humboldt nyelvész, a Berlieni Egyetem alapítójának házában állították 1815-ben.¹⁸ Berlinben és a német nyelvterület számos más vidékén is a karácsonyfa a XIX. század utolsó harmadáig kiszorította a korábban kedvelt karácsonyi piramist. Agathe Nalli-Rutenberg a régi Berlinről szóló könyvében 1912-ben így emlékezett vissza erre a gyerekkorában lejátszódó folyamatra: „Abban az időben, Berlinben a gyerekeknek karácsonyra friss fenyőfa helyett gyakran egy úgynevezett piramist állítottak fel, amit egyik karácsonyról a másikra megőrizhettek. Ez egy tarka papírral és aranyfletterrel borított faállvány volt; de a mi házunkban karácsonyra mindig egy valódi, frissen illatozó erdei fa jelent meg, méghozzá mesés nagyságú. Egészen a mennyezetig kellett érnie, különben a szemünkben nem lett volna valódi értéke.”¹⁹ Heinrich Heine *Atta Troll* című költeményéhez 1846 decemberében, párizsi száműzetése idején írt előszavában a németországi karácsony jellemzőjeként említette a gyertyás karácsonyfát.

Bécsben az első karácsonyfát a Berlinből idekerült Arnstein bankárcsalád házában állították 1814-ben. A császárvárosban akkor még különösnek számító eseményről a metternichi rendőrség bizalmas jelentéséből értesülünk. Fontos szerepet játszott a karácsonyfa bécsi meggyökereztetésében egy német hercegnő, Henriette von Nassau-Weilburg, Károly főherceg, az asperni győző felesége, aki 1816-ban állított először karácsonyfát kislánya számára. A Habsburg főhercegné

kezdeményezése a bécsi arisztokrata- és művészkörökben már a következő év karácsonyán követőkre talált, de a karácsonyfa teljes bécsi győzelme az 1830 és 1840 közötti évtizedben következett be: 1842-ben azt írta a drezdai esti újság, hogy a karácsonyfa a legszegényebb bécsi családoknál sem hiányozhat.²⁰ Ferenc József 1860-ban a Bécs melletti Laxenburgból még a távoli Madeira szigetére is küldött karácsonyfát, a magát ott gyógykezeltető Erzsébet királynénak.²¹

Budán és Pesten az első karácsonyfákat az erős német és osztrák rokoni kapcsolatokkal rendelkező arisztokrata családokban állították az 1820-as évek végén. A karácsonyfa-állítás divatját a martonvásári grófnő, Brunszvik Teréz hozta Bécsből Budára: 1828-ban már karácsonyfát állított az általa alapított krisztinavárosi első kisdedóvó intézetben.²² A nagyszombati óvodában Brunszvik Teréz korábbi budai munkatársa, Rehlingen Antal (1808–1834), az első „óvóbácsi” állított karácsonyfát, akinek német nyelvű naplóját a Nagyszombati Állami Levéltár őrzi. E szerint az 1832 őszén alapított nagyszombati óvodában már az első karácsonykor állítottak karácsonyfát: „1832. dec. 24. [...] Apponyi és Zamoyska grófnék [...] a fenyőfát feldíszítették, és ajándékokkal úgy teleaggatták, hogy az ágak alig bírták el, ehhez járult a plébános úrtól ajándékozott gyertyákkal való felékesítése, majd a fát az asztalra helyezték. A többi ajándékot, amelyet nem lehet a fára rakni, [...] három asztalra halmozták fel.”²³ Három év múlva, a nagyszombati óvoda karácsonyestjéről (1835) egy névtelen szemtanú a *Preßburger Aehrenlese* című lapban számolt be: „Két hosszú asztalt, amelyeken száz tarka ruhadarab volt, egy aranydiókkal, mézeskaláccsal és kis viaszégőkkel gazdagon díszített, színes szalagokkal ékesített karácsonyfa választott el egymástól. Kétoldalt, nemek szerint elkülönítve, a terem hosszában egy-egy gyermeksor állt; egy harmadik asztal, a háttérben roskadozott a süteményektől és az édes nyalánkságoktól. A fiúsor élén állt a tanár, a lányokén a nevelőnő, készen arra, hogy az intézet vezetőnőjét és támogatóját, Apponyi-Serbelloni Teréz grófnőt fogadják.”²⁴ Báró Podmaniczky Frigyes a *Budapesti Hírlap* 1884-es karácsonyi számában közzétett visszaemlékezésében, valamint 1887-ben kiadott naplójában is azt állítja, hogy a karácsonyfát drezdai születésű édesanyja, gróf Noszticz-Jäckendorf Elza, egy szász királyi miniszter lánya honosította meg Pesten 1828-ban. Podmaniczky Frigyes szép visszaemlékezéséből képet alkothatunk egy reformkori pesti arisztokrata család karácsonyestjéről: „Elérkezvén karácsony napja, hat órakor háromszoros csengetés hirdette a mi karácsonyfánk megérkeztét. Ekkor megnyílt atyánk nappali terme s mi gyermekek – öten voltunk – egy szoba közepén elhelyezett nagy asztalon, mindegyikünk külön megtalálta karácsonyfáját s az a körül csoportosított különféle ajándékokat. Még most is előttem, lebeg e szeretetteljes kép, az apánk komoly, áhítatos magatartása, az anyánk jóságos tekintete, a repeső öröm a gyermekarcokon, melyeknek pírján megört a viaszgyertyák halvány fénye. Az est az-

zal telt el, hogy mindegyikünk apróra megvizsgálta a nyert ajándékokat s mindegyikünk külön forró, hálás kézcsókkal megköszöné azokat a boldog szülőknek. Szüleinktől néhány tanácsot és intelmet kellett meghallgatnunk. Az akkor hallott szavak mélyen vésődtek lelkünkben, s egész éven, mint intő jobb lebegett előttünk. A karácsonynak mai formák szerint való megünneplését, vagy helyesebben magát a karácsonyfát édesanyám honosította meg hazánkban...”²⁵ Vay Sándor ezzel szemben a *Jövendő* című folyóiratban, 1905-ben ezt állítja: „A Christbaum (karácsonyfa) divatját József nádor harmadik felesége, Mária Dorottya hozta be nálunk.”²⁶ Mária Dorottya württembergi hercegnő volt, tehát a karácsonyfa elársa, badeni törzsterületének szomszédságából került Budára 1819-ben.

A karácsonyfa első említésére elég későn bukkanunk a magyar irodalomban. Ugyan báró Eötvös József Ercsiben, 1835-ben írt irodalmi tanulmányában a XIV. Lajos-kori francia irodalomról azt írta, hogy az nem erős tölgyhöz, hanem „inkább ama fácskához hasonlatos, melyre karácsonykor gyermekeknek ajándékokat aggatnak.”²⁷ Egy kilenc évvel későbbi, Petőfi Sándor, Csapó Etelka, Vörösmarty Mihály, Bajza József, Erdélyi János, Kuthy Lajos és Kazinczy Gábor társaságában töltött karácsonyestéről említette a karácsonyfát a vendéglátó háziasszony, Vachott Sándorné Csapó Mária *Rajzok a múltból* című emlékirataiban: „...kénytelen valék a társaságot egy időre elhagyni, részint mivel az esteli feladását kellene sürgetnem, részint, hogy szép ünnepélyesen bemutassam az est fénypontját, a *karácsonyfát*... A karácsonyfa bemutatása az estelizést megelőzve történt; - nagy éljenzések fogadták a fát, melyen a gyertyácskáktól megvilágítva, minden jelenlévő számára tündöklött egy-egy parányi ajándék. Kugler cukrász gyártmányai...”²⁸ Első szépirodalmi említésével Jókai Mór *A koldusgyermek* című karácsonyi elbeszélésében találkozunk 1854-ben a *Vasárnapi Ujság* hasábjain: „Annyi ablak ki volt világítva az utcákon, fényes hintók robogtak alá s fel; ragyogó boltablakokban fenyőfák voltak kitéve, égő viaszgyertyákkal, cukorangyalkákkal, picike bölcsökkel, azokban aludt a kis Jézus...”

Ugyan a német származású gróf Leiningen-Westerburg Károly a délvidéki harcokból 1848. december 7-én kelt levelében azt írta magyar feleségének, hogy lánya: „a kis Liza remélhetőleg jó, és szép karácsonyfát érdemel”, Magyarországon a karácsonyfa nagyobb mértékben csak az 1848–49-es szabadságharc után kezdett meghonosodni.²⁹ Korábban még a vidéki birtokain élő magyar arisztokrata családoknál is hiányzott. Báró Splény Béla Pest megyei, pátyi földbirtokos 1877-ben keletkezett emlékirataiban a reformkor kezdetéről, az 1824/25. év fordulójáról jegyezte fel: „A most divatozó karácsonyfák akkor még nem váltak szokássá...”³⁰

Három évtized múltán, az 1850-es évek második felében Madách Imre alsósztrégovai (Nógrád m.) kastélyában már állítottak karácsonyfát, ahogy azt a költő unokaöccse, Balogh Károly visszaemlékezéseiben hallhattuk: „Az ebéd

végeztével egyszerre feltáruul az ebédlőnek a társalgó szobák felé nyíló szárnyas ajtaja, s tündér fényében ragyog, csillog egy óriási karácsonyfa a szomszéd szobában, mely már napok óta el volt zárva előttünk. A szép és gazdag lombú fenyőnek feldíszítése főleg Imre nagybátyámnak s nővéremnek a műve volt. Megvolt a nagy szenzáció, megvolt az öröm, megvolt a boldogság.”³¹

A karácsonyfa magyarországi megismertetésében, elterjesztésében az 1849-es emigráció is szerepet játszott. Emigránsaink Németországban, Belgiumban kaptak menedéket, ahol megismerkedtek az itt már korábban meggyökeresedett karácsonyfa-állítási szokásával. Báró Jósika Miklós írta 1857-ben Brüsszelből Fejérvári Miklósnak a tengerentúlra, hogy karácsonykor nagyon jól szórakoztak, karácsonyfát is állítottak.³² Hazatérve, az 1857-es amnesztia után, az emigráció tagjai itthon sem hagyták el a karácsonyfa-állítást.

A fővárosban és a dunántúli városokban aránylag gyorsan, falun jóval lassabban terjedt. Az 1860-as években már rendszeresen nagy fenyőfavásárokat rendeztek a régi pesti városháza előtti téren. A magyar falvakban a XIX. század utolsó harmadában még főként csak a protestáns papok, a tanítók, a jegyzők, az uradalmi alkalmazottak családjainál jelent meg a karácsonyfa. A polgárság körében a XIX. század második felében az ifjúsági irodalom és a képes újságok írói és rajzolói népszerűsítették a karácsonyfa-állítási szokását. Nagy szerepük volt a karácsonyfa megismertetésében az újságok karácsonyi mellékleteinek és a karácsonyra küldött képes levelezőlapoknak is. A Székesfehérvár melletti Sárkeresztesen 1890 körül a református lelképásztor és író, Babay Kálmán családjánál állítottak először karácsonyfát, a falu lakosságánál csak az első világháború után lett általános.³³

A gödöllői királyi kastélyban felállított karácsonyfáról a *Mulattató* 1875-ös új-évi számában Mikszáth Kálmán tudósított: „A kis Mária Valéria királykisasszony gazdag karácsonyfát állíttatott fel Gödöllőn; aztán összehívatta az egész falu gyermekeit, s ő maga osztotta ki az örömben úszó szegény parasztyermekek közt. És csak miután előbb a szegények öröméhez járult, vezetett be őfelsége a királyné belső szobájába, hol viszont mamája számára állított fel gazdag karácsonyfát.”³⁴ Gyakran az uradalmi cselédek vagy gyermekeik is karácsonyi ajándékot kaptak a földbirtokostól. A karácsonyfát így a kastélyban dolgozó személyzet, de az uradalmi cselédség is megismerhette. Népszerű vadászírónk, Széchenyi Zsigmond (1898–1967) így örökítette meg az első világháború előtti uradalmi karácsonyt a Székesfehérvárral szomszédos grófi birtokukról, Sárpenete pusztáról:

„Hogy az ajándékokat a Kisjézus hozza – ezt tán még elhittették velem ideig-óráig. Hanem azt, hogy a karácsonyfát is ő hozná – azt bizony sohasem! Hogy is hitethették volna, mikor azt minden istenadta karácsonykor mi hoztuk az erdőről – apámmal ketten! Havas karácsonykor szánon hoztuk, különben kocsin.

Így hát huszonharmadikán befogatott, vitt magával baltát-fűrész, kihajtott az erdőre.

Nem is egy fát hoztunk olyankor, hanem rendszerint négyet. Az iskolás gyerekekét, a magunkét, az „Öreg”-ét meg a nagymamáét. Nagyság szerint sorolom fel őket. Az iskolás gyerekeké volt a legnagyobb, hiszen az a kocsiszínbe, a Sárpentelén fellelhető legtágasabb helyiségbe került, annak plafonja, pedig magasabb volt az ebédlőnél. Nagyanyámnak viszont, aki a kert túlsó végén épült „Kislak”-ban székelt, jóval kisebb karácsonyfa kellett.

Huszonegyedikén már reggeltől kezdve a kocsiszínben foglalatostokdunk. Akkorra kiürítették, kitolták belőle a különféle hintókat-kocsikat-kordékat, egymás tetejére állított szánokat, helyettük hosszú asztalokat sorakoztattak a falak mellé, köröskörül. Középre pedig a nagy karácsonyfát állították.

Azt díszítettük. Létrára kapaszkodva aggattuk rá a szokásos miegymást, még a legnehezebben elérhető ágvégre is csíptettünk gyertyatartót. Aztán nagy szakjótóvékában hordtuk be az iskolás gyerekeknek szánt ajándékot. Mindenkinek jutott meleg ruha, vastag kesztyű, játékszer meg irdatlan nagy dióskalács. Az asztalokon szép sorjába teregettük a fényes papírba takart csomagokat. Mind-egyikre gondosan készült névcédulát tűztünk...³⁵

A vajtai (Fejér m.) Zichy-kastélyban minden esztendőben 4 méteres karácsonyfát állítottak. Gróf Zichy Aladár földbirtokos az uradalom valamennyi dolgozójának karácsonyi ajándékot adott. A férfiak pénzt, a kastélyban dolgozó belső cselédség nőtagjai ruhaanyagot kaptak. Karácsonyeste a grófi család tagjai terítették meg vacsorához az ünnepi asztalt, ahol a belső cselédek foglaltak helyet, akiket most munkaadóik szolgáltak ki. Pátkán (Fejér m.) báró Ivánka László uradalmában minden cselédcsalád valamennyi gyermeke karácsonyi ajándékba kapott egy kis csomagot, amiben szaloncukor és csokoládé volt.

Sárosdon (Fejér m.) már az 1880-as években állítottak karácsonyfát. A fenyőágakat lopták, süteményt akasztottak rá, feltették a falra. A gyerekeknek cukrot, diót, ruhaneműt ajándékoztak. Sárbogárdon (Fejér m.) már az 1880-as évek végén megjelent a karácsonyfa. Otthon süített szív- és csillag alakú süteményt, almát, diót, szőlőt, mézesbábót kötözték rá. Vízkereszt napján (január 6.) bontották le. Sárszentmiklóson is már az 1890-es években ismerték a *karácsonyfát*, *cidrusfát*. A gyerekeknek állították, de egyéb ajándékot ők sem kaptak. Tácon (Fejér m.) az 1880-as években állították az első karácsonyfákat, de csak az 1900-as években vált általánossá a karácsonyfa állítás. Mézeskalács tésztából süített kosárral, papuccsal, eper alakú süteménnyel díszítették. 1984-ben 103 éves adatközlőm, Vajda Istvánné Kis Etelka (szül. 1881) elmondta, hogy gyerekkorában Vereben (Fejér m.) már volt karácsonyfájuk. Édesanyja madár alakú kalácsot süített, amit a fára akasztottak. Ezen kívül egy kevés szaloncukor, alma, dió, szőlőfürt díszítette. Szüleinek 18 hold földje, hét gyermeke volt. Válon (Fejér m.) már a XIX. század utolsó harmadában elterjedt a karácsonyfa. A szülők almát, diót, cukrot

ajándékoztak a gyerekeknek. Ódor Jánosné (szül. 1883) említette, hogy gyermekkorában neki nem volt karácsonyfája, szülei muskátlira akasztották a cukrát.

Csóron (Fejér m.) a karácsonyfa csak a XX. század elején terjedt el, de sok szegényembernek nem volt rá pénze. Csak a tehetősebbek tudták megvenni. Nem az asztalra tették, hanem a hegyére madzagot kötve a mestergerendába vert szögére akasztották. Enyingen ugyanígy akasztották fel, almával ezüstpapírba csomagolt dióval, felfűzött pattogatott kukoricával, szaloncukorral, süteményekkel, gyertyákkal díszítették. A bakonycseryei szlovákoknál is a két világháború közötti időszakban még a mestergerendára felkötött fenyőág volt a karácsonyfa. Dióval, almával, otthon süített ostyával díszítették. Karácsonykor a konyha falán lógó tányérok mögé is tűztek egy kis fenyőágot. Megemlítem, hogy a mai Dél-Burgenlandban már a karácsonyfa elterjedése előtt karácsonykor kökényágakat akasztottak a szoba mennyezetére, mézeskaláccsal, süteménnyel, almával díszítették. A karácsonyfának ez az előfutára Dél-Burgenland néhány községében szórványosan még ma is előfordul. A mennyezetre akasztott, feldíszített fenyőfa Burgenlandban, Alsó-Ausztriában, Stájerországban, Karintiában fordul elő. Kelet-Ausztriában a mennyezetre akasztott karácsonyfa a régebbi forma, amelyről az utóbbi évtizedekben tértek át a talpba állított karácsonyfára.³⁶ A német lakosságú Gánton (Fejér m.) házilag főzött szaloncukorral, almával, arany- vagy ezüsfestékekkel festett dióval, szőlővel díszítették a most elmúlt század elején a karácsonyfát. A szülők játékokat készítettek karácsonyi ajándékba a gyerekeknek. A lányoknak babát varrtak: a felsőtestét vászonból összevarrták, fűrészporról töltötték meg. Az arca fehér vászonból volt, amire a szemét, orrát, száját rajzolták. A babának három lába volt fából. Szép ruhát varrtak rá, amibe felöltöztették. A fiúk huszárt, kukoricaszárból készült állatokat, bodzából faragott dugóspuskát, sípot kaptak. Vértesbogláron (Fejér m.) a karácsonyfa az első világháború előtt főként csak borókafenyő vagy gyalogfenyő volt. A két világháború közötti időszakban elvétve már lucfenyő is előfordult. Pusztavámon (Fejér m.) is a szegényebb családoknál megtörtént, hogy borókafenyőt díszítettek fel szaloncukorral, almával, sztaniolpapírba csomagolt dióval. Száron (Fejér m.) a karácsonyfát dióval, pattogatott kukoricával, szalt gyümölcszel és szőlővel díszítették. A szegényebb családoknál előfordult, hogy fenyő helyett kökénybokor (*Schlechetau*) volt a karácsonyfájuk.

Veszprém megyéből Nagy László (1925–1978) költő *A karácsonyfás ember* című írásában szülőfalujából, Felsőiszkáziáról emlékezett meg egy katonaköpenyes, belsőzsebében kisbaltás földijéről, aki az erdőből jött a hóban, hóna alatt jókora borókafenyővel. Lackovits Emőke kutatásai megerősítik Nagy László gyermekkori megfigyelését: a Bakony, a Balaton-felvidék és a Somló környékén erdei fenyő, lucfenyő, esetleg fekete fenyő, de gyakran boróka (*Juniperus*) és bo-

rovifenyő volt a karácsonyfa. Ahol egész fára nem telt vagy nem jutottak hozzá, ott egy fenyőágot vagy borókaágot díszítettek fel. A karácsonyfát többnyire az asztalra vagy a sublóra helyezték el, díszes papírba csomagolt kerékrépába vagy takarmányrépába tették, hogy sokáig friss maradjon, illatozzon. Máshol a falra vagy a mestergerendára akasztották.³⁷

A karácsonyfa megismertetésében, elterjesztésében nagy szerepet játszottak a fővárosban és a városokban polgárcsaládoknál szolgáló, majd férjhezmenetelük után a falujukba visszatérő cseléd lányok is. Végül hazai elterjesztésében az árva-házak, óvodák, gyermekkórházak, kórházak is szerepet játszottak, ahol már a XIX. század második felében rendszeresen állítottak karácsonyfát a gyermekek, betegek számára. Egy fénykép tanúsága szerint az 1930-as években a balassagyarmati kórház sebészeti osztályán is díszítettek karácsonyfát a betegek, az ünnep napjaiban az ágyak mellett szolgálatot teljesítő személyzet számára.

Megjelent a templomokban is. Kiskunfélegyházán Móra Ferenc (1879–1934) gyermekkorában állítottak első alkalommal karácsonyfát a katolikus templomban. Az író *Szép karácsony szép zöld fája...* című önéletrajzi elbeszélésében így emlékezett vissza erre a nagy eseményre: „Nyolcéves voltam, a harmadik elemibe jártam, és először léptem a közszerreplés terére. A közszerreplés tere az öregtemplomunk volt. Úri divatot kezdtek a városunkban, karácsonyfát állítottak fel a szentélyben az oltár mellett, s kerestek valami alkalmas kis rongyost, aki a mennyei fenyőt felköszöntse.”³⁸ Itt szavalta el Móra tanítójának alkalmi versét, amelynek első két sorára még felnőtt korában is emlékezett:

*Szép karácsony szép zöld fája,
Mondszá csak, honnan jövel?*

Alföldi terjedéséről a Békés megyei tanyákon, uradalmi majorokban, gyermekkori emlékeit felidézve, ezt írta nekem Debrecenből 1990. január 26-án kelt levelében Gunda Béla (1911–1994) néprajzprofesszorom: „Karácsonyfa: Nagyszénás környékén, a pusztákon, de a tanyákon is a század elején fenyőfácskát vagy valamilyen száraz ágot vitt be karácsony este a gazda, a fára burgonya s más hasonlók voltak ráakasztva. Volt, hogy a gazda csak a pipáját és a dohányzacskóját akasztotta a „karácsonyfára”, s beköszönt, boldog ünnepeket kívánt. Ez utóbbi különösen erős emlékem, mert valamelyik anyai rokonomnál történt. Adatok: nagyszénási tanyák, Gáspártelek, Nagymajor, Csucs majorok.” Utóbbiakkal szomszédosak az újvárosi tanyák, ahonnan az 1908. évi karácsonyfa nélküli karácsonyestéjére így emlékezett vissza önéletrajzában Csizmadia Imre: „Hamarosan este lett. Szentkarácsony estéje. Hóféhér abrosszal leterített asztal, volt rajta sok minden. Diós, mákos, mazsolás kalács, alma, dió, mogyoró. Csak

karácsonyfa nem volt. Pedig közel volt hozzánk az árpádhalmi halom, az tele volt fenyőfákkal. És sokszor megígérte idesatyám, hogy majd karácsonyra hoz fenyőágot, de mindig elfelejtette. Vagy nem is akarta komolyan. De azért kaptam egy füzér fűgét, mézeskalács huszárt meg egy hegyes *staniszli* cukrot. Más, nagyobb ajándékot nem kaptam. De azért nagyon boldogan telt el a karácsonyeste.³⁹ Két évtizeddel később, 1927-ben Csizmadiák a Vásárhelyi pusztán lévő tanyában már állítottak karácsonyfát két kisgyermeküknek: „Egy icipici fenyőág jelképezte nálunk a Jézus születését, rajta néhány darab szegényes karácsonyfadíszszel: 15 dkg szaloncukor, három-négy ezüstpapírba burkolt közönséges dió, mogyoró, egy mézeskalács huszár. De az asztal terítve volt. Kalács, kifli, szergáliás sütemény és friss víz Mariska néném kútjából.”⁴⁰

Endröd községben (Békés m.) is számos alkalmi megoldás előzte meg a valódi karácsonyfát:

„Nálunk a *karácsonfa* úgy vót, hogy vót édesanyámnak egy szép nagy leanderfája. Aztat letürügettük [letörölgettük], édesanyám süttött rá kalácsbú kismadarat, akkor vett mézeskalácsot. Ez vót a karácsonyfa.

Nekünk meg szalmábú vót a karácsonfánk. A nagy szálakba drótot dugott, felfűzte, akkor a kicsiket is felfűzte. Akkor csinát egy négyszöget, akkor azt felakasztotta, akkor abba kisebbet csinát, az csüngött le, akkor arrú még kisebb, akkor a közepibe is úgy. Mézeskalácsot meg diót akasztottunk rá, mást nem.

Hát minálunk karácsonfa, az hun vót, hun meg nem vót. Ha vót, akkor rozmaring vót. Kettő. Oszt azt feldíszítettük, feltettük a kanapé sarkára, avvót a karácsonfa.

Én még szedtem egy gallyat, süttöttem peracet, ráakasztottam: – Itt van fiaim, a karácsonfa.

Vót a lapos karácsonfa, az csak egy ág. Meg vót a kerek, azt ugye a jobb módúak tudtak venni, mer az mindég drágább vót. Emlékszek, én evvel nem vótam kibékűve (kibékülve) mint gyerek: hogy mér van Pintérékné mindég olyan szép kerek karácsonfa, nekünk meg csak olyan lapos. Mosmán tudom. Édesanyám, ugye, örűt, ha csak gallyacskát tudott venni. Akkor oszt pálcát tűzött, a botot kiegyenesítette, úgy díszítette fel. Akkor vagy virágcserepbe tette, vagy rossz fázékba tett földet, abba állította bele. Azután odatette a sublótira.

Nálunk meg mindég olyan felakasztós karácsonfa vót. Mer szegínyek vótunk, és akkor édesanyám vett, vagy kapott egy-két gallyat. Akkor azt összepászította, összekötötte, oszt mindég a sarokba akasztotta fel, vagy a gerendára. Mer, ugye, gerendás vót a ház, oszt akkor jó szoros madzagot kötött rá, a gerendába egy szöget, oszt akkor fel vót akasztva.⁴¹

Balmazújvárosban (Hajdú m.) az 1936-os jó termésű évben Veres Péter figyelt föl a karácsonyfa terjedésére: „A háború előtt csak az úrigyerekeknek volt falun

karácsonyfájuk, a parasztyerekek csak hírből, az iskoláskönyvekből hallottak róla. Legfeljebb itt-ott, kirakatban ha láttak. Most valóságos karácsonyfa-dömping volt a faluban. 4–6 fillérért már olyan gallyakat adtak, hogy rá lehetett volna rakni 10 pengő értékű cukorkát és csecsebecsét is. Vásárolták is nagyon. Persze azért ezek nem igazi kerek fácskák voltak, amik részint a szállításnál törtek le, részint szándékosan tördelték le őket, mert nem illettek az igazi karácsonyfák takaros, kerek kúpalakjához.⁴²

Magyar katonáink a császári és királyi közös ezredekben osztrák katonatársaitól is megismerhették a karácsonyfát. Havadon (Maros-Torda m.) id. Ozsváth Sándor említette, hogy ő először 1908-ban látott karácsonyfát a marosvásárhelyi 9-es huszárok laktanyájában, ahol az ezredes rendezte a karácsonyfa-ünnepélyt, meg is ajándékozta a legénységet.⁴³ Hozzájárult népszerűsítéséhez az első világháború, ahol sok esetben osztrák és német katonákkal együtt teljesítettek frontszolgálatot. Viski Károly írta a *Magyar Nyelvőr*-ben, 1919-ben: „A német ember – így mutatják képes újságjai – még a lövészárokból is gyűjt két-három araszos karácsonyfát; a magyar paraszt tudtommal sehol.”⁴⁴ Az első világháború előtt Fejér megyében, számos községben a nép nem állított karácsonyfát. Lévy Lajos *A sárkeresztúri református egyház múltja és jelene* című, 1890-ben kiadott könyvében megemlítette: „A karácsonyfa, itt még ismeretlen. De a kántálás, lövöldözés, csöngőzörgetés még mindig szokás és kedvelt dolog.”⁴⁵ Kovács Imre református lelkész (szül. 1910) írta a seregélyesi karácsonyi népszokásokról készített néprajzi pályamunkájában: „Nálunk a karácsonyfa nem volt szokásban. Így a díszítés, gyertyagyújtás, csillagszóró sem. Néhány 'úri' háznál, meg néhány katolikus háznál igen. A katolikus családok tagjai ugyanis a grófi kastélykert fenyőiről, így vagy úgy, szereztek legalább egy-egy fenyőgallyat. Mi (reformátusok) nem szerezhettünk, de nem is volt ilyen igényünk.”⁴⁶

Hasonló eredményre jutott a karácsonyfával kapcsolatban a Zempléni-hegység területén az 1970-es években végzett helyszíni kutatása során Niedermüller Péter, ahogy azt összefoglaló tanulmányában közölte: „Karácsonyfát ma már minden házban állítanak, de régebben nem volt ennyire általános ez a szokás. Abaujalpáron a szegényebbek az első világháborúig nem állítottak karácsonyfát. A jobb módú emberek emlékezete szerint viszont, itt mindig volt karácsonyfa. Adataim alapján úgy tűnik, hogy vidékünkön csak az első világháború után, tehát viszonylag későn vált általánossá a karácsonyfa állításának szokása. A karácsonyfát még ma is a 'második házban' állítják fel. A fát kisebb gyermekek és a leányok díszítették fel, cukorral, dióval, almával... A karácsonyfa újévig, esetleg vízkeresztig állt a szobában, utána kidobták, eltűzelték. Fonyban, amikor ebédelték a karácsonyfát még a közelmúltban is a gerendából kiálló szögre akasztották fel. Vidékünkön mindenütt emlékeztek arra az idősebb emberek, hogy régebben

(60–90 évvel ezelőtt) sohasem állították a karácsonyfát, hanem mindig a sarokba, a gerendába vert szögre akasztották. Meg kell még említenünk egy érdekes szokást Boldogkőváraljáról. Karácsony első napján a hozzátartozók egy kis karácsonyfát vittek magukkal a temetőbe, és valamelyik közeli rokon sírjára állították.⁴⁷ A hegyközi Filkeházán (Zemplén m.) már a XIX–XX. század fordulóján elterjedt a karácsonyfa, de a legszegényebb családoknál csupán egy fenyőágot állítottak pohárba. Az alig egy méteres karácsonyfákat leggyakrabban az asztal vagy a komód fölé a mestergerendára akasztották.⁴⁸

A Barkóság népe karácsonyfát csak az első világháború után kezdett állítani. Polgári, értelmiségi közvetítéssel terjedt el körükben a karácsonyfa. Domaházán (Borsod m.) Bencze nevű kántortanítónál láttak először karácsonyfát.⁴⁹ A palócföldi Tarnaleleszen (Heves m.) a régi századfordulón boróka-fát állítottak karácsonykor. Mézeskaláccsal, pattogatott kukoricával, dióval, molnárkaláccsal, narancssal, aranyalmával, színes papírral díszítették. Szentképet tettek alá, Jézus képe mellé kis betlehemet is állítottak. Eger vidékén, Visontán, Mátraszőlösön a pap által küldött színes ostyákból kivágták a Jézust ábrázoló részt, felakasztották a karácsonyfára. Egerbocson a feldíszített boróka-fenyőt az asztal fölé, a gerendára akasztották.⁵⁰ Schwalm Edit tanulmányában a mátraderecskeiek *karácsony böjttjéről* (december 24.), karácsonyfájáról is megemlékezett: „Általában 6 órakerítettek le az asztalt egy dísztelen, fehér vászonabrosszal. Rátették az erdőből hozott boróka-fát, amit almával, dióval, molnárkaláccsal, esetleg néhány szem kockacukorral és apró gyertyácskákkal díszítettek. Az ostya közepét – amit a harangozó sütött – kivágták, és pamuttal azt is a fára kötözték. A csillogó díszekkel megrakott karácsonyfa csak az utóbbi 20–25 évben jelent meg.”⁵¹

Erdélyben a szász városok közül Nagyszebenből 1827-ből, Brassóból 1828-ból értesülünk az első karácsonyfáról polgári környezetből. A XIX. század közepén a szász evangélikus templomokban és iskolákban is megjelent. Utóbbiak hatására a szász falvakban, a családi otthonokban is elterjedt. Nagykapuson (Nagy-Küküllő m.) 1837-ben még a templomban állítottak karácsonyfát. Keresztényfalván (Brassó m.) 1889-ben az iskolások műsorukat a templomi karácsonyfa mellett adták elő. A XX. század elején, de különösen az első világháború után már általánosan elterjedt a falusi szász családok körében.⁵² Erdélyben a karácsonyfa elterjedésénél Pozsony Ferenc a közvetlen szász hatást hangsúlyozza lokális szinten: „A szászok szomszédságában vagy a Királyföldön belül fekvő lutheránus magyar falvakban viszonylag korábban jelent meg és terjedt el a karácsonyfa.”⁵³ Oltszadátón (Szeben m.) Vámszer Géza gyűjtése szerint: „Régebbi szokás (1870-ben már megvolt), hogy egy nagy, feldíszített karácsonyfát állítanak fel az iskolában. A jelenlevők énekelnek s a káplán – ma a lelkész – közben ajándékokat osztogat a gyermekeknek, többnyire könyveket és taneszközöket. Az utolsó években a nagy

fát a templomban állították fel, s már egyes családok is díszítenek maguknak otthon karácsonyfát, mint a városiak.”⁵⁴

Vadasdról (Maros-Torda m.) Székely Ferenc könyvében olvashatjuk: „A karácsonyfa-állítás kb. a 20-30-as évektől szokásos, de csak a gazdagabb családoknál. Csak jóval később kezdett általánossá válni. 1948 után, az erdők államosítását követően szigorú tilalom (borsos büntetés) óvta a fenyőfák erre a célra történő kivágását és forgalmazását, de lehetett üzletekben, *lerakatokban* vásárolni *téli-fákat*.”⁵⁵ Makfalván (Maros-Torda m.) először egy Donáth nevű gyógyszerész házában állítottak karácsonyfát az 1920-as években. Havadon (Maros-Torda m.) is az 1920-as években jelent meg néhány házban, de a 30-as években vált általánossá. Mezöcsáváson (Maros-Torda m.) a második világháború előtt nem volt karácsonyfa, 1940 után terjedt. Szabédon (Maros-Torda m.) úgy emlékeztek, hogy a XX. század elején még nem állítottak karácsonyfát. Szilágykereden (Szilágy m.) és Magyardécsén (Szolnok-Doboka m.) az 1930-as években a jobb módú házakban már megjelent a karácsonyfa.⁵⁶ Hasonló eredményre jutott a karácsonyfa sóvidéki elterjedésével és időrendjével kapcsolatban Barabás László: „Sóvidéken a századfordulón és századunk első évtizedeiben még csak szórványosan állítottak karácsonyfát. Városi és polgári hatásra terjedt el, először a falusi jegyzők, tanítók, kereskedők, majd a *jobb módú gazdák* körében (Korond, Parajd, Szováta). A szegényebb családoknak a két világháború között nem volt karácsonyfája. Sóvárádon egyszerű fenyőoldalág jelképezte a karácsonyfát, de nem volt feldíszítve. Általános elterjedtségűvé csak az elmúlt félévszázadban vált.”⁵⁷ Korondon Tófalvi (Erdész) István visszaemlékezése szerint a karácsonyfa divatja az 1920-as években kezdődött, értelmiségi, hivatalnok és kereskedő családoknál. Többek között náluk is, mivel édesapja *erdőmester* volt. Az 1940-es évektől vált általánossá.⁵⁸

Sütő András szülőfalujából, a Kolozs megyei Pusztakamarásról írta *Anyám könnyű álmot ígér* című könyvében: „A kántor úrnál a mennyezetig érő, gyönyörűen földíszített karácsonyfa elé állítottuk a betlehemes ládikót.”⁵⁹ Ez 1939–42 között történt, amikor Sütő András gimnazistaként betlehemezett falujában.⁶⁰ Az 1950-es 60-as években leszegényített falujából ezt jegyezte fel: „A karácsonyfa: fonnyadt, félredúlt ágacska, sztaniolpapírral díszítve. »Csak ennyire futotta.« »A kis unokámért!«”⁶¹ Horváth István írói falurajzában említette az Alsó-Fehér megyei Magyarózdrol, hogy a karácsonyfát, az ajándékozást a családon belül nem ismerték.⁶² Ezt erősíti meg két erdélyi értelmiségi: Szász Károly (1829–1905) dunamelléki református püspök és Koós Ferenc (1828–1905) bukaresti református lelkész, akik visszaemlékezéseikben egybehangzóan állítják, hogy gyermekkorukban még nem állítottak karácsonyfát. Szász Károly Nagyenyeden Koós Ferenc Magyarregényben (Maros-Torda m.) nőtt fel.⁶³

Bukovinából még a régi századfordulón Dévára települt magyaroktól jegyezte fel Makkai Endre: „A *karácsonyfa* még Andrásfalván megjelent. Mindig a nagy szobában helyezték el. A fa díszítésére régen piros almát, otthon süttött, főleg szív alakú mézeskalácsot használtak. Volt, ahol szeletekre vágott sült krumplit aggattak a fára. Az üzleti díszek alkalmazása Déván kezdődött.”⁶⁴ Istensegítről írta az 1895-ben született Gáspár Simon Antal: „Ádám s Éva napja egész nap nagy a sürgés forgás. A lepén sütés, majorság vágás, siet mindenki, hogy mire megindulnak a gyermekek énekelni, minden el legyen végezve, még a karácsonfa es fel legyen rakva.”⁶⁵

A moldvai magyarok csak az 1950-es évek második felében ismerkedtek meg a karácsonyfaival. Pusztinán (Bákó m.) az 1940-es években született gyerekek még nem kaptak karácsonyfat. Ez a karácsonyfa nélkül felnőtt generáció a gyerekei számára az 1960-as–70-es években már állított cukorral, almával, körtével, dióval, piskótával, nápolyival díszített fenyőfát. Az utóbbi három évtizedben már nem hiányozhat a karácsonyfa egyetlen olyan moldvai magyar házból sem, ahol gyermekeket nevelnek.

3. Az adventi koszorú

A liturgikus egyházi év kezdete advent, a népnyelv szerint *ádvent*, *ádvint*, a latin *adventus Domini* (az Úr eljövele) kifejezésből származik. Az egyház tanácsa szerint szent időszak, a középkorban még négyhetes böjti előkészület karácsony ünnepére.⁶⁶ Bod Péter (1712–1769) magyarigeni református prédikátor *Szent Heortokrates Avagy A' Keresztyének között elő-forduló innepeknek... rövid historiájok* című, 1757-ben megjelent könyvében írta: „*Dominica Adventus*, Advent Vasárnap. Így neveztetnek a' mostani rendtartás szerint a' Karátson előtt való négy Hetek. Régen vóltanak hat Hetek az Sz. Márton napjától fogva, az holott kezdí most-is a' Görög Ekklésia a' maga Böjtit: de idővel a' Deák Ekklésiában négy Hetekre szorítottatott ilyen fundamentomon; mert a' Kristusnak négy *Ad-ventussa* eljövele vagyon. (1.) Midőn a' Testben meg-jelent. (2.) midőn a' szívbe bé-szál és az Embert meg-téríti. (3.) midőn el-jő az utolsó Ítéletre. Rendszerint kezdődni szokott Sz. András napján. Minthogy ezek a' napok a' Kristus' Testben eljövételéről való szent elmélkedésekre készülő napok vóltanak, kezdették ezeket meg-böjttölni...”⁶⁷ Ezért emlegették az adventi időszakot a szegediek *kisbüt*, a tápéiak *adventbüt* néven. Szerdán és pénteken szigorú böjt volt, szombaton csupán a hústelektől való megtartóztatás.⁶⁸ A zajos multságok is elmaradtak adventben, ahogy erre Gari Margit 1907-ben született mezőkövesdi summáslány emlékezett: „Hát az advent Krisztusvárás volt nekünk, tudtuk, hogy a Kisjézus születésének előhírnöke. Az olyan volt, hogy vártunk, kértünk, örültünk, hogy majd karácsonykor... Az advent András napja után kezdődött. András napja zár-

ta be a muzsikát. Amikor már közelgett András tudtuk, hogy jaj, vége a vígságnak. András napkor mentünk az első hajnali misére. Mikor jött adventnek az első napja, mi már készítettük a szállást, de nem a háznál, hanem a szívünkben.”⁶⁹

A XIX. század második felében a protestáns Észak-Németországban kialakult egy népszokás, amely jól kifejezte az adventi időszak fő jellemzőjét: a karácsony várását. Pomerániában az 1870-es években egy evangélikus lelkipásztor advent első vasárnapján a templomban karácsonyfát állított fel, rajta minden adventi vasárnapon eggyel több gyertyát gyújtott meg. Később a fát zöld ágakból font koszorúval helyettesítette. Egy másik korai adat szerint az 1860-as években a legnagyobb berlini árvaházban már ott függött a gyertyás fenyőkoszorú. A XIX. század vége, de különösen az első világháború óta az adventi koszorú a protestáns északnémet vidékekről kiindulva a katolikus délnémet és osztrák területeket is meghódította. Gyors terjedésében az egyházaknak, az iskoláknak és a kereskedelemnek nagy szerepe volt.

Ausztriában az első világháború után még főként csak a városokban és a magasabb társadalmi rétegek családjainál ismerték. A bécsiek az 1920-as évek elején találtak vele először. Egy bécsi egyetemi tanár a badeni Freiburgban ismerte meg, hazatérve egy józsefvárosi virágüzlettel készíttetett magának. A virágüzlet tulajdonosának úgy megtetszett az addig ismeretlen tárgy, hogy a második elkészített példányt a kirakatba akasztotta. Még abban az adventben 30 darabot adtak el belőle. Grácban 1925-ben az ifjúsági mozgalom, Linzben az első világháború után Németországból származó családok honosították meg. Tirolban a két világháború közötti időszakban még alig ismerték. A német eredetű szokás rohamos ausztriai elterjedése az Anschluß (1938–45) időszakában következett be, a második világháború végéig már valamennyi osztrák tartományban meghonosodott az adventi koszorú.⁷⁰

Napjainkban nincs nyugati szomszédunknál olyan falu, olyan ház, ahol ne ismernék. Megtaláljuk a burgenlandi magyaroknál is.⁷¹ A piacokon, a virágüzletekben, a karácsonyi vásárokon, áruházakban mindenütt kapható. Nemcsak a nagy városok, Innsbruck, Salzburg, Grác vagy Bécs, hanem a kis alpesi falvak üzleteinek kirakataiban is ott láthatjuk dekorációként. Családi körben viszont nem csupán dekoráció. Otthon lila szalagjainál fogva a mennyezetre akasztják, vagy asztalra helyezik. A rajta lévő négy szál gyertya az advent négy hetének szimbóluma. Vasárnaponként a sötét szobában mindig eggyel több gyertyát gyújtanak meg rajta, így karácsonyhoz közeledve állandóan erősödik a fénye. Karácsonyeste a fenyőfa gyertyáival együtt már mind a négy gyertyaszála ég.

Újabbán az adventi koszorúhoz a gyerekek számára az adventi „napfaló” (*Tagesfresser*) is kapcsolódik. Egy szalagra 24 diót kötnek, ezek a karácsonyig tartó napokat jelölik. Ezüstözött diók a vasárnapokat, egy aranyozott dió a ka-

rácsonyestét jelképezi. A szalagot az adventi koszorúra kötik. Mindennap reggel vagy este a gyerekek levágnak róla egy diót. A hétköznapiakat jelölő diókban kis cédulára írva a viselkedésükre, tanulásukra vonatkozó jó tanácsokat, az aranyozott, ezüstözött diókban cukrot, pénzt találnak.

Az adventi koszorú ausztriai közkedveltségére jellemző, hogy néhány évtizede, a kis karácsonyfával együtt, ott találjuk a sírokon is.

Salzburg tartományban az adventi koszorút Szilveszter vidám éjszakáján a kertben égetik el. Az 1950-es évek közepén a készülő Osztrák Néprajzi Atlasz kérdőívére egy itteni földműves leánya ezt válaszolta: „Az adventi koszorú nálunk csak rövid idő óta van szokásban. De ez egy szép szokás, amit az ember nem akar többé elhagyni.”⁷²

Az adventi koszorú területi elterjedésével a német- és az osztrák néprajzi atlaszok is foglalkoztak. A Német Néprajzi Atlasz (*Atlas der deutschen Volkskunde*) 36. számú térképének anyagát 1932-ben gyűjtötték. E térkép tanúsága szerint az adventi koszorú a főként protestáns (evangélikus) északnémet tartományokban erősen elterjedt. Elterjedésének törzsterületéről ekkor még egyáltalán nem, vagy csak néhány szórvány előfordulással hatolt be a főként katolikus déli és délkeleti német tartományokba és Ausztriába. Legélesebben kirajzolódik az elterjedés határa a szudétanémetek esetében. Szomszédságukban az evangélikus szászok és sziléziaiak körében az adventi koszorú már erősen elterjedt, a katolikus szudétanémeteknél és felső-sziléziaiaknál szinte ismeretlen volt. Az is kiderült a német atlaszgyűjtés során, hogy az adventi koszorú elsősorban az evangélikus családoknál jelent meg. Feltűnő, hogy a nagyvárosok és az iparvidékek területén és azok környezetében igen erősen elterjedt, meggyökeresedett. Itt még a felekezeti határokat is átlépte, legerősebben a Rajna-vidéken és a Ruhr-vidéken. Arról is tájékoztat a térképlap, hogy az adventi koszorú a jómódú családoknál, a magasabb társadalmi rétegeknél jelent meg, ezek példáját követve terjedt el.⁷³

A Német Néprajzi Atlasz gyűjtőterülete Ausztriára is kiterjedt: a 36. számú térképlap az adventi koszorú rendkívül gyér előfordulását jelzi az osztrák tartományokból, 1932-ből. Az 1148 kutatópont közül csupán 86-ban ismerték. Közülük 51 szórványos előfordulás, néhány háznál. Dél-Tirolban teljesen ismeretlen volt, Tirolban 2, Alsó-Ausztriában 30, Felső-Ausztriában 18, Stájerországban 20 kutatóponton ismerték.⁷⁴

Az Osztrák Néprajzi Atlasz (*Österreichischer Volkskundeatlas*) két térképlapja is foglalkozik az adventi koszorúval, mindkettő anyagát 1955/56-ban gyűjtötték. Huszonhárom évvel a német atlaszgyűjtést követően Ausztria területén újra feltérképezték a tárgy elterjedtségét, rögzítették megjelenésének időpontját, a rá vonatkozó társadalmi-vallásfelekezeti körülményeket. Szűk negyedszázad múltán egészen más képet kaptak a karácsonyváras segédeszközéről. 1955/56-

ban már 1804 kutatóponton regisztrálták az adventi koszorút, csupán 13 helyen volt ismeretlen, amely viharos elterjedést, a szokás intenzitásának tizenhatszoros növekedését jelenti. Felekezeti különbséget nem észleltek: a katolikus egyház a protestáns területről származó szokást teljesen átvette. A második világháború óta a katolikusok a templomban meg is szenteltetik az adventi koszorút.

Ausztriai elterjedtségének 1804 kutatópontjából 862-ben csak néhányan várták adventi koszorúval a karácsonyt. Ez elterjedési területének majdnem a felét jelenti, ahol az adventi koszorú a XX. század közepére még nem vált olyan általánosan befogadottá, mint a karácsonyfa. Legintenzívebben elterjedt a nyugat-keleti irányban nyitott Duna-völgyben, főként Felső-Ausztriában, a főútvonalak mentén, a folyóvölgyekben. Ezzel szemben Alsó-Ausztria északi felében, Kelet-Stájerország, Karintia és Dél-Tirol számos vidékén előfordulása szórványosnak mutatkozott, ahol gyakran csak a templomban, iskolában vagy néhány háznál jelent meg. Meggyökereztetésében elsősorú szerepe volt a városoknak és a társadalmi szempontból vezető, képzett rétegeknek. A parasztság lassabban fogadta be.

Elterjesztésében főszerepet játszott az egyház: 332 kutatóponton a plébános vagy más egyházi személy vezette be. Az iskola 266, a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) szervezetei 42 helyen gyökereztettek meg. A maradék 67 kutatóponton a németországi bombázások elől menekülők, a kibombázott német családok, Németországból érkezett vendégek, onnan hozott feleségek osztoznak. Végül nem elhanyagolhatóak a családi lapok karácsony előtti számaiban megjelent cikkek sem, amelyek az adventi koszorú elkészítéséhez adtak ötleteket, tanácsokat.

Az elterjedtség területét és intenzitását bemutató 9. számú térképet megelőzi az Osztrák Néprajzi Atlaszban a 8. számú térképlap, amely az adventi koszorú megjelenésének időpontját ábrázolja. E térképlap bizonyítja, hogy az adventi koszorú ausztriai elterjedése szempontjából döntő jelentőségű volt az Anschluß (1938–1945) időszak, amelyben a Németországgal való kapcsolatok intenzívvé válása elősegítette az onnan származó szokás ausztriai elterjedését. Ausztriai elterjedtségének 1804 kutatópontjából csupán 186-ból jelezték, hogy az adventi koszorú náluk csak 1945 után jelent meg.⁷⁵

A német és az osztrák néprajzi atlaszok megjelenését követően az adventi koszorúról Hermann Bausinger írt összefoglaló tanulmányt, amelyben a szokás kialakulásával kapcsolatban közölt újabb, addig ismeretlen adatokat. Bausinger kutatásaiból megtudtuk, hogy a legkorábbi adventi koszorú, amelyről feljegyzések, visszaemlékezések maradtak ránk, Johann Hinrich Wichern evangélikus lelkésztől, a hamburgi evangélikus nevelőintézet (*Rauhes Haus*) alapítójától (1833) származik. Wichern nevelőintézetében már a kezdetektől az advent első vasárnapján istentiszteleten a dicséret szövegének felolvasása közben az orgonánál sorban

felállított színes viaszgyertyákból egymás után egyre többet gyújtottak meg. A XIX. század közepétől délben, az 1870-es évektől esténként tartott adventi áhítat alkalmával advent első napjától kezdve mindennap eggyel több gyertyát gyújtottak meg a nagy imateremben a csilláron. Bausinger értelmezésében az adventi koszorúból ezzel már jelen voltak a gyertyák, adott volt a körforma, amit később örökzöld ágakkal vontak be.⁷⁶

A hamburgi Rauhes Haus kiadásában, 1991-ben megjelent kiadvány így számolt be az adventi koszorú kialakulásáról: 1839-ben függött az első adventi koszorú az imateremben, fából készült, kör alakú, 23 gyertyával. Az imaterem falait 1851-től adventben fenyőgallyakkal díszítették. Először 1860-ban vonták be a kocsikerék nagyságú fakoszorút örökzöld ágakkal, rajta 18–24 vékony, piros-, 4 vastag fehér gyertya. Mindennap eggyel több gyertyát gyújtottak meg rajta december 24-éig, egyre erősödő fénye Jézus érkezését hirdette. A vékony piros gyertyák meggyújtása adventi hétköznapiokon került sorra, a vastag fehérké vasárnapokon. Mindezt Johann Hinrich Wichern lelkész naplójában feljegyezte, s Gisella Jaacks hamburgi néprajzkutató is megerősítette: „Tudtommal a gyertyás adventi koszorú, mint a várakozás szimbóluma, Johann Hinrich Wichern találmánya. Minden esetre készítése nála igazolható elsőként. Nagy valószínűséggel ő volt az első Európában, aki az adventi koszorút bevezette, és ismertté tette.”⁷⁷

Az első világháború idején az északnémet terület hadikórházaiban, a kórtermekben is megjelent az adventi koszorú, ahol sebesülteként, ápoltként Németország más vidékeiről származó katonák is megismerkedtek vele. Elterjesztéséhez ez is hozzájárult.⁷⁸

Alsó-Ausztriában az adventi koszorúk megszentelésére az első adventi vasárnap előestéjén kerül sor a templomban. Az oltár lépcsőire vagy egy erre a célra felállított asztalra helyezik a koszorúkat. Wolkersdorfban az adventi koszorúkat a hívek maguk elé teszik a padra. Itt a plébános végigmegy a templomhajóban, és megszenteli a koszorúkat. Prinzendorf an der Zaya községben a megszentelésre hozott koszorúkat a mellékoltár elé rakják le félkör alakban.⁷⁹ Ugyancsak Alsó-Ausztriában a függő adventi koszorúra karácsonyi szimbólumokat akasztanak: almát, diót, angyalkát. Ezáltal is hangsúlyozzák az adventi koszorú rokonságát a karácsonyfával.⁸⁰

Mielőtt áttérnék az adventi koszorú hazai megjelenésére, elterjedésére, az eddig elmondottakkal kapcsolatban Walter Hartinger: *Religion und Brauch* című könyvéből, idézek: „... a XIX. század végén és a XX. század elején olyan új elemeket vontak be a kultikus térbe, mint a karácsonyfa és az adventi koszorú, annak ellenére, hogy ezeket korábban pogány eredetűnek tartották. Időközben a legtöbb templom tere a karácsonyi időszakban gyertyaerdőhöz hasonlít, az esetleg előforduló betlehemi jászol a háttérbe került, az adventi koszorúkat templomi

áldást kapnak.”⁸¹ Ide kapcsolható Leopold Schmidt megállapítása: „Néhol ma az is gyakorlat, hogy az adventi koszorúkat megáldják, egyháziilag megszentelik. Ez azért különösen figyelemre méltó, mert a karácsonyfa, amely mintegy másfél évszázada hasonló módon honosodott meg, de az egyházi ritushoz soha nem kerülhetett ilyen közel. Valószínűleg az adventi koszorúra jellemző gyertyahasználat részes ebben, mivel a gyertyaszentelés az egyházban már régóta szokásos, és megfelel a saját maga által kifejlesztett szimbólumrendszernek.”⁸²

Nem említette az adventi koszorút a *Magyar Néprajzi Lexikon*, amelynek első kötete 1977-ben jelent meg, s *advent* címszavában lett volna a helye. Lexikonaink közül a *Magyar Nagylexikonban*, 1993-ban már szerepel: „Az adventi koszorú az évkör során elfogyó, majd újra növekvő fényt jelképezi.” (I, 167.) A *Magyar Katolikus Lexikon advent* címszavában Bartha Elek írt az adventi koszorúról, Bausinger professzor tanulmányára alapozva, de ebből még nem derül ki, hogy a tárgy és a hozzá kapcsolódó rítus Magyarországon is elterjedt (I, 61). Néprajzi kézikönyveink közül elsőként a *Magyar Néprajz* VII. kötetében, 1990-ben említette Tátrai Zsuzsanna: „Az adventi koszorú a ma népszerűsödő karácsonyi szimbólumok közé sorolható. A feltehetően német eredetű szokás Ausztriában a két világháború között kezdett terjedni. A fővárosi virágüzletek hazánkban, számtalan változatban, színes gyertyákkal és szalagokkal készítik, népszerűsítik.”⁸³

Adventi koszorúval magam először középiskolás koromban, 1967-ben találkoztam Kápolnásnyéken (Fejér m.). Ekkor került ide Ráckevéről Milcsinszky Alajos plébános, aki a templomban a bal oldali mellékoltáron elhelyezett egy zöld fenyőkoszorút négy gyertyával. Advent negyedik vasárnapján a gyertyagyújtás különösen ünnepélyes volt. Erre az alkalomra Milcsinszky Alajos egy akkor divatos sláger dallamára vallásos szöveget írt, amit a lánykórus az adventi koszorú gyertyáinak meggyújtása közben énekelt, gitárkísérettel. A következő években a hódmezővásárhelyi egyetemi ezredben, a Debreceni Egyetemen, sőt debreceni albérletünkben sem találkoztam adventi koszorúval. 1978 adventjét Herder-ösztöndíjasként Bécsben töltöttem, ahol a templomokban, az egyetemen, a virágüzletekben, a kirakatokban, az Osztrák Televízió (ORF) műsoraiban bőségesen találkozhattam vele. Ráadásul a Bécsi Egyetem Néprajzi Intézetében Richard Wolfram professzor előadásait hallgattuk a német nyelvterület jeles napi szokásairól, aki az *Osztrák Néprajzi Atlasz* adventi koszorú és karácsonyfa térképlapjainak szerkesztője, az ide vonatkozó kommentárok szerzője volt. Így 1979 őszén az adventi koszorú ismeretével alaposan felvértezve térhettem haza Székesfehérvárra, ahol erre hamarosan szükségem is lett.

Székesfehérváron 1980 decemberében a Fő utcai Opera illatszer- és ajándékolt kirakatában dekorációként négy szál gyertyával díszített zöld koszorúkat fedeztem fel. Megkérdeztem a munkában lévő kirakatrendező: mit tud róluk?

Elmondta, hogy ezek a koszorúk valami módon a karácsonyhoz kapcsolódnak, Magyarországra a Német Demokratikus Köztársaságból érkeztek, s az ajándékoltban kaphatók is. Ugyanitt a kirakatokban 1981 karácsonya előtti hetekben is láthattuk a zöld koszorúkat. 1982 adventjén a Fehérvár Áruházban is megjelentek a mennyezetre akasztott hatalmas fenyőkoszorúk, amelyeket lefényképeztem. Ekkor már árusították is az adventi koszorút egy Lenin (ma Prohászka Ottokár) úti virágüzletben. 1983-ban dekoráció volt a székesfehérvári Domus Áruházban. Ugyanebben az évben a Magyar Televízió *Hét* című műsorában megjelent a műsorvezető mellett, de lényegét nem ismerték, mert advent második vasárnapján mind a négy gyertyája égett. Valószínűleg az Osztrák Televízióból vették át, ahol a bemondónők, műsorvezetők mellett már 1978-ban adventi koszorút helyeztek el. A tárgy székesfehérvári felbukkanásán felbuzdulva cikket írtam történetéről, terjedéséről a *Fejér Megyei Hírlapban* és a *Múzeumi Kurírban*, illetve németül a *Neue Zeitungban*.⁸⁴ Ezek az apró közleményeim talán a tárgy első említésének tekinthetők a magyar néprajzi irodalomban.

Gelencsér Józseffel együtt a Fejér megyei népszokásokról írt könyvünkben társszerzőm a fentieknél jóval korábban említette a karácsonyvárás segédeszközét a Móri-völgyből és a Zámolyi-medencéből: „Valószínűleg német hatásra a két világháború között Csákváron néhány családnál feltűnt az *adventi koszorú*. Mintegy 20 cm átmérőjű tárgyat fenyőágakból fonták, az adventi négy hetet szimbolizáló négy gyertyát tettek rá, és a sublóra helyezték. Minden adventi vasárnap az esti imádságnál eggyel több gyertyát gyújtottak meg rajta, így karácsonyhoz érve egyre erősödött a fénye. Csókakőn, Söréden, Bodajkon a templomban – az emlékezet szerint – hosszabb ideje helyeznek el adventi koszorút. Napjainkban is az a szokás, hogy a plébános a mise előtt gyújtja meg az esedékes számú gyertyát. A lakásokba viszont itt nem került be.”⁸⁵ Gelencsér József egy későbbi cikkében azt írta, hogy az adventi koszorú nagyméretű térhódítása az 1980-as évek végén indult el. Nem a teljes ismeretlenségből kellett a lakásokba bevonulnia, mivel az egyházi szertartásba már korábban beépült. Kiss János székesfehérvári kanonok, jelenleg nagyprépost, visszaemlékezése szerint az adventi gyertyagyújtás már évtizedekkel ezelőtt szinte a liturgia részévé vált, s már az 1950-es években is elhelyezték az adventi koszorút a templomokban.⁸⁶ P. Sulyok János Ignác O. Cist. székesfehérvári püspöki könyvtáros és levéltáros az 1980-as években úgy emlékezett, hogy az egyházmegyei hatóság az 1950-es évek végén foglalkozott azzal, hogy az adventi koszorú bekerülhet a templomokba. Együd Árpád gyűjtéséből tudjuk, hogy ugyanebben az időszakban az adventi koszorú a szomszédos Somogyban is meghonosodott.⁸⁷

Felvidéki terjedéséről az 1999-ben végzett kérdőíves gyűjtés eredményei alapján Liszka József tanulmánya tájékoztat. Az adventi koszorú meghonosodása a

felvidéki magyarság körében a kilencvenes években vette kezdetét. Elsősorban városi, értelmiségi, vállalkozói rétegeknél jelent meg. Egyik jelentős terjesztője a katolikus egyház. 1999 adventjének első vasárnapján Komáromban a Szent Rozália templomban a reggeli misén mintegy 20 adventi koszorút szentelt meg a plébános. Kőbölkúton (Esztergom m.) is az 1990-es évek utolsó harmadában rendre megszentelték az adventi koszorúkat a katolikus templomban. Komáromban nem csak a katolikusoknál, hanem az evangélikus- és református templomban is évek óta van adventi koszorú.⁸⁸

Erdélyben az adventi koszorú megjelenését és terjedését a magyarok körében Pozsony Ferenc szász hatással magyarázza. Legkorábban a szász-magyar vegyes családokban bukkant fel. A második világháború utáni évtizedekben Németországba kitelepült szászok egy része karácsonyra adventi koszorút hozott Erdélyben maradt hozzátartozóinak. Az egykori szász városokba (Brassó, Kőhalom, Segesvár) beköltözött magyarok már az 1970-es években készítettek vagy vásároltak kisebb *zöld* fenyőkoszorút, melyet a magyar nemzeti színekre utaló *piros és fehér* szalagokkal, gyertyákkal díszítettek. Elterjesztésében az erdélyi magyaroknál is jelentős szerepet játszott az egyház, az iskola és a kereskedelem.⁸⁹ Az erdélyi Sóvidéken a reformátusok a katolikusoktól vették át a szokást: „Karácsony böjtjének elején fenyőkoszorút kötöttek a sóvidéki katolikusok. Négy szál gyertyát állítottak bele, s hetenként egy-egy szállal többet gyújtottak meg. Igaz – panaszkodnak a parajdi és a korondi protestánsok – már mi is fonunk karácsonyi koszorút, mint a katolikusok, lassan már egyformák leszünk velük.”⁹⁰

A Vajdaságban az adventi koszorú az 1990-es években Magyarország felől rohamosan terjedt. Figyelemre méltó, hogy korábban az Ausztriában, Németországban dolgozó jugoszláviai vendégmunkások révén nem honosodott meg a szokás.⁹¹

Székesfehérváron a Ciszterci Szent István Gimnázium aulájában Milcsinszky Alajos spirituális vezető minden adventi hétfő reggelén eggyel több gyertyát gyújt meg a nagy adventi koszorún. Diákok, tanárok és az énekkar is közreműködnek a gyertyagyújtást keretező áhítaton. Minden osztályterembe, a tanári asztalra is kerül egy adventi koszorú, amelynek gyertyáit a hittan- és az osztályfőnöki órákon gyűjtik meg. Milcsinszky Alajos a ciszterci templom plébánosaként az 1970-es, 80-as években is helyezett el adventi koszorút. Itt az ünnepélyes gyertyagyújtást 1985-ben le is fényképeztem. Ma a ciszterci templomban Újfalussy Ottó plébános adventi vasárnapokon az este 6 órai mise előtt gyújtja meg az adventi koszorú gyertyáit. Jobb oldalon a Szent Család képe alatt egy kis asztalra teszik a koszorút. A püspöki székesegyházban a szombat esti szentmisét megelőzően tartják a gyertyagyújtást. Nem csak a cisztercieknél és a bazilikában, hanem a város összes templomában adventi koszorúval várják a karácsonyt.

Székesfehérváron, a Városház téren nem csupán a mindenki karácsonyfáját állítják fel, hanem egy hatalmas adventi koszorút is, amelynek gyertyáit vasárnap esténként a megyés püspök és a polgármester gyújtja meg. A gyertyagyújtásnál közreműködnek színészek, énekesek, zenekarok, énekkarok, diákok, óvodások. Műsorukat a helyi újságok és szórólapok is közlik. Két alkalommal is adventi koszorú színes fotója szerepelt a *Fehérvári Polgár* című önkormányzati újság decemberi számának címlapján (1998, 2002). Ugyanitt 2004-ben adventi koszorút nyomtattak a polgármester és a megyés püspök karácsonyi köszöntője fölé. Közterületen elhelyezett „mindenki adventi koszorúja” Révkomáromban is van: a városháza előtti Klapka tér négy sarkába az önkormányzat egy-egy hatalmas adventi koszorút függeszt fel, négy villanyégővel, 1997 óta.⁹²

Gelencsér József az adventi koszorú gyors terjedésének két fontos tényezőjére hívta fel a figyelmet: „A rendszerváltás időszakától megjelenő szabad vallásgyakorlás, az egyházi élet iránti érdeklődés igen kedvezett terjedésének. További lendületet adott, hogy a német, osztrák tulajdonba került áruházak kínálatához szervesen hozzátartozik a koszorú, s késztermékként is hozzák német nyelvterületről. Az áruházi, bolti polcokon túl a kirakatokban, csomagküldő katalógusokban, reklámújságokban egyaránt kínálja magát a többféleképpen elkészített portéka.”⁹³

Magam németországi Humboldt-ösztöndíjasként 1990 adventjén figyeltem fel az adventi koszorúnak a reklámújságokban való szereplésére. Őrzöm a *Dachauer Rundschau* 1990. november 22-ei kereskedelmi mellékletét (*Weihnachts Journal*), amelyben arról olvashattunk, hogyan lehet az adventi koszorút otthon elkészíteni. A *Fejér Megyei Hírlap* kereskedelmi melléklete (*Karácsonyi kínáló*) 2001-ben és 2004-ben ugyanerről tájékoztatott. A székesfehérvári barkácsáruházak, bevásárló központok katalógusaiból számos adventi koszorút, koszorúalapot és gyertyákat kínáló katalógus került gyűjteményembe. Az utóbbi években több adventi koszorút ábrázoló karácsonyi képeslapot kaptam. A Budapesti Közlekedési Vállalat 2002. évi ünnepi (karácsonyi, szilveszteri, újévi) menetrendjét is egy szép adventi koszorú díszíti.

Megjelent az adventi koszorú a világhálón is, ahol nem csak történetéről, készítéséről olvashatunk, hanem a legnagyobb hazai példányról is értesülünk: 2003-ban Algyőn (Csongrád m.) készítették, átmérője 6,6 méter.⁹⁴

Az osztrák és a német néprajzi szakirodalomban gyakran emlegetik, hogy a XX. század utolsó harmadára, az ezredfordulóra az adventi koszorú komoly versenytársa lett a karácsonyfának. E megállapítás egyik tárgyi bizonyítéka a budapesti Vörösmarty téren 2004-ben felállított mindenki karácsonyfája, amelyre karácsonyfadíszként szalmából készült adventi koszorúalapot akasztottak. A Közép-Európában jelentős karriert befutott tárgy ezzel nem csak utolérte a karácsonyfát, hanem fel is kapaszkodott rá.

Jegyzetek

- 1 Jajczay János – Schwartz Elemér: Karácsony a művészetben. Budapest, 1942. 121–133; Bálint Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösd. Budapest, 1973. 48; Jászol. Jászolereklye. Magyar Katolikus Lexikon. V. Budapest, 2000. 694–696.
- 2 Kretzenbacher, Leopold: Weihnachtskrippen in Steiermark. Wien, 1953. 15–18, 38–39; Gockerell, Nina: Krippen im Bayerischen Nationalmuseum. München, 1994. 13–18; Daxelmüller, Christoph: Zwischen Neapel und Taiwan. Zur Geschichte der Weihnachtskrippe. Weihnachten in Deutschland. szerk.: Daxelmüller, Christoph. München–Zürich, 1992. 35–58; Hager, Georg: Die Weihnachtskrippe. München, 1902; Grass, Nikolaus szerk.: Weihnachtskrippen aus Österreich. Innsbruck, 1966; Colleselli, Franz: Tiroler Volkskunstmuseum Krippenabteilung. Innsbruck, 1965; Fuchs, Adolf – Kiniger, Josef: Sextener Weihnachtskrippen. Bozen, 1991; Ruprecht, Joseph: Das nordböhmisches Krippenreich. Karlstadt am Main, 1961; Lanz, Josef: Krippenkunst in Schlesien. Marburg, 1981.
- 3 Krasek-Langer, Alfred: Ostdeutsche Weihnachtskrippen erzählen. Friede auf Erden. összeáll.: Wittek, Erhard. Troisdorf, 1963. 48–51.
- 4 Bálint S. i. m. (1973) 48.
- 5 Kretzenbacher, L. i. m.
- 6 Jajczay J. – Schwartz E. i. m. 147.
- 7 Elekfi László: Schwartz Elemérről. A tanítvány visszaemlékezései. Schwartz Elemér emlékére. szerk.: Mollay Károly. Budapest, 1991. 51–57.
- 8 Komjáthi-Schwartz Elemér: A Jézuska jászolbahelyezése karácsony szent éjjelen. Budapest, 1948. 12–45.
- 9 Reinsberg-Düringsfeld, Otto: Das festliche Jahr in Sitten, Gebräuchen, Aberglauben und Festen der germanischen Völker. Leipzig, 1898. 451; Veit, Ludwig Andreas–Lenhart, Ludwig: Kirche und Volksfrömmigkeit im Zeitalter des Barock. Freiburg, 1956. 81.
- 10 Schmidt, Leopold: Volksglaube und Volksbrauch. Berlin, 1966. 296–297.
- 11 Kretzenbacher, L. i. m. 38.
- 12 Wolfram, Richard: Brauchtum und Volksglaube in der Gottschee. Wien, 1980. 213.
- 13 Borús Rózsa: Topolya népszokásai. Újvidék, 1981. 81.
- 14 Györgyi Erzsébet: Karácsonyfa. Magyar Néprajzi Lexikon. III. Budapest, 1980. 61–62.
- 15 Bonomi Jenő: Az egyházi év Budaörs német község nyelvi és szokásanyagában. Budapest, 1933. 33.
- 16 Wolfram, Richard: Christbaum und Weihnachtsgrün. Österreichischer Volkskundeatlas. 2. Lieferung. Wien, 1965. 28–29.
- 17 Wolfram, R. i. m. (1965) 29; Ujváry Zoltán: Jeles napok. Egyetemi jegyzet. Debrecen, é. n. 36.
- 18 Sichelschmidt, Gustav: Weihnachten im alten Berlin. Berlin, 1984. 9, 28–29.
- 19 Uo. 116–119.
- 20 Wolfram, R. i. m. (1965) 9–11.
- 21 Hamann, Brigitte: Erzsébet királyné. Budapest, 1988. 144.

- 22 Hornyák Mária: Brunszvik Teréz, az első óvodák és a karácsonyfa-kultusz. *Ethnographia* CV. 1994. 569.
- 23 Rehlingen Antal: A nagyszombati óvoda első hónapjai (1832). *Örláng* X. 3–4. 4. Martonvásár.
- 24 A nagyszombati kisededóvó intézet 1835. évi karácsonyi ünnepsége. *Preßburger Aehrenlese* X. 4. 1836. január 15. 13–14.
- 25 Podmaniczky Frigyes: Karácsony estéje. *Budapesti Hírlap* IV. 354. 1884. december 25. 6.
- 26 Solymossy Sándor: A karácsonyfa története. *Napkelet* VIII. 1930. 1114.
- 27 Eötvös József: A francia drámai literatura és Victor Hugo. *Összes Munkái* XII. Tanulmányok. Budapest, 1902. 221.
- 28 Ujváry Zoltán: Karácsony Petőfivel 1844-ben. *Ethnica* III. 4. 2001. 132.
- 29 H. Balázs Éva: *Magyar leveleskönyv*. Budapest 2001. II. 262.
- 30 Splény Béla: *Emlékiratai*. Budapest, 1984. I. 23.
- 31 Balogh Károly: Madách Imréről elfogultan. *Elhangzott a Magyar Rádió Kossuth adóján*, 2001.
- 32 Jósika Miklós: Mamselle Európa. Jósika Miklós és Fehérvári Miklós levelezése. *Elhangzott a Magyar Rádió Kossuth adóján*, 2001. február 19-én.
- 33 Gelencsér József – Lukács László: Szép napunk támadt. *A népszokások Fejér megyében*. Székesfehérvár, 1991. 267.
- 34 Mikszáth Kálmán: *A karácsony*. *Összes művei* 52. kötet. *Cikkek és karcolatok*. II. 1874–1875. Budapest, 1964. 20.
- 35 Széchenyi Zsigmond: Csordapásztorok. *Ahogy elkezdődött... Egy magyar vadász hitvallása*. Budapest, 1994. 62–63.
- 36 Wolfram, R. i. m. (1965) 14–19.
- 37 Lackovits Emőke: Az egyházi esztendő jeles napjai, ünnepi szokásai a bakonyi és Balaton-felvidéki falvakban. *Veszprém*, 2000. 35–36; Lackovits Emőke: *Népelet néphagyományok, népi műveltség*. *Csopak története*. szerk.: Lichtneckert András. *Veszprém*, 1997. 571–572; Lackovits Emőke: *Életmód, hagyományos népi kultúra Füreden*. *Balatonfüred és Balatonarács története*. szerk.: Lichtneckert András. *Veszprém*, 1999. 402; Lackovits Emőke: *A hagyományos társadalom összetétele, jellemzői*. *Berhida, Kiskovácsi, Peremarton története és néprajza*. szerk.: Lichtneckert András. *Veszprém*, 2000. 257–258.
- 38 Móra Ferenc: Szép karácsony szép zöld fája... *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*. Budapest, 1979. 23–24.
- 39 Csizmadia Imre: *Pirkadattól delelőig*. Budapest, 1982. 51.
- 40 Csizmadia Imre: *Delelőtől alkonyatig*. Budapest, 1987. 158.
- 41 Kiss Katalin: *Népszokások Endrődön*. Gyomaendrőd, 1995. 87.
- 42 Veres Péter: *Szülőházam, „Hortobágy mellyéke.”* Budapest, 1968. 184.
- 43 Makkai Endre – Nagy Ödön: *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. *Magyar Népköltési Gyűjtemény* XX. Budapest, 1993. 152.
- 44 Viski Károly: *Karácsonyfa*. *Magyar Nyelvőr* XLVII. 1919. 70.
- 45 Lévay Lajos: *A sárkeresztúri református egyház múltja és jelene*. Budapest, 1890. 121.
- 46 Kovács Imre: *Népszokások egy Fejér megyei faluban*. *A karácsonyi ünnepkör*

- Seregélyesen. Kézirat. A Szent István Király Múzeum Néprajzi Adattára, Székesfehérvár. Lelt. sz.: 84. 16.
- 47 Niedermüller Péter: Kalendáris szokások a Zempléni-hegyvidék falvaiban. Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. szerk.: Szabadfalvi József. Miskolc, 1981. 214–215.
- 48 Petercsák Tivadar: Népszokások Filkeházán. Debrecen, 1985. 28–29.
- 49 Paládi-Kovács Attila: A Barkóság és népe. Miskolc, 1982. 143.
- 50 Gulyás Éva – Szabó László: Jeles napok. Palócok. IV. szerk.: Bakó Ferenc. Eger, 1989. 34.
- 51 Schwalm Edit: A naptári ünnepek szokásai és hiedelmei Mátraderecskén. Mátraderecske. Néprajzi tanulmányok. szerk.: Bakó Ferenc. Eger, 1978. 77.
- 52 Pozsony Ferenc: Az erdélyi szászok jeles napi szokásai. Csíkszereda, 1997. 238–239.
- 53 Pozsony Ferenc: Szól a kakas már. Szász hatás az erdélyi magyar jeles napi szokásokban. Csíkszereda, 1998. 232.
- 54 Vámszer Géza: Szakadát. Egy Szeben megyei magyar szórvány. Kolozsvár, 1940. 119–120.
- 55 Székely Ferenc: Jeles napok, ünnepek, szokások Vadasdon. Székelyudvarhely, 1999. 20.
- 56 Makkai E. – Nagy Ö. i. m. 152, 175, 184, 227, 271, 290.
- 57 Barabás László: Forog az esztendő kereke. Sóvidéki népszokások. Marosvásárhely, 1998. 124.
- 58 István Lajos: Jeles napok Korondon. Népismereti Dolgozatok 1994. Bukarest, 1994. 247.
- 59 Sütő András: Anyám könnyű álmot ígér. Naplójegyzetek. Bukarest, 1972. 193.
- 60 Faragó József: Betlehemezők és kántálók Pusztakamaráson. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 8. Kolozsvár, 1947. 18.
- 61 Sütő A. i. m. 195.
- 62 Horváth István: Magyarózdi toronyalja. Írói falurajz egy erdélyi magyar faluról. Budapest, 1980. 127.
- 63 Olosz Katalin: Víz mentére elindultam. Tudománytörténeti, népismereti írások. Marosvásárhely, 2003. 213–214.
- 64 Makkai E. – Nagy Ö. i. m. 74.
- 65 Gáspár Simon Antal: Az én szülőföldem a bukovinai Istensegítség. Budapest, 1986. 70.
- 66 Bálint S. i. m. 15; Gáncs Péter – Szabó István: Megszületett a szeretet. Mindentudás Egyeteme, III. szemeszter. www.origo.hu/mindentudasegyeteme/gancs/index.html
- 67 Bod Péter: Szent Heortokrátés Avagy A' Keresztyének között elő-forduló innepeknek és a' rendes Kalendáriomban fel-jegyeztetett szenteknek rövid historiájok. Oppenheim, 1757. 31.
- 68 Bálint S. i. m. 16; Bálint Sándor: A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. III. Szeged, 1980. 214.
- 69 Fél Edit: Advent Mezőkövesden. Emlékezés Fél Editre. Szerk.: Fülemile Ágnes – Stefány Judit. Budapest, 1993. 239; Fél Edit: Le vinarie et le fiel. La vie d'une paysanne hongroise. Budapest, 1983. 298–299.
- 70 Wolfram, Richard: Adventskranz. Österreichischer Volkskundeatlas. 1. Lieferung,

- XI. kommentár. Linz, 1959. 2–6; Galler, Werner: Weihnachten in Niederösterreich. Sankt Pölten–Wien, 1977. 6–7.
- 71 Seper, Karl: Unterwarther Heimatbuch. Geschichte, Kultur und Wirtschaft einer südburgenländischen Gemeinde. Unterwart, 1976. 118; Petrei, Bertl: Lebendiges Brauchtum im Burgenland. Eisenstadt, 1972. 14–149.
- 72 Wolfram, R. i. m. (1959) 7.
- 73 Atlas der deutschen Volkskunde. 2. Lieferung, Karte Nr. 36.
- 74 Wolfram, R. i. m. (1959) 1.
- 75 Uo. 2, 5; Österreichischer Volkskundeatlas. 1. Lieferung, Bl. 7, 8, 9.
- 76 Bausinger, Hermann: Der Adventskranz. Württembergisches Jahrbuch für Volkskunde 1970. 12–14.
- 77 Mann von Velsen, Uwe – Kohlmann, Willi: Der Adventskranz und seine Geschichte. Hamburg, 1991. 21–26.
- 78 Bausinger, H. i. m. 15.
- 79 Galler, W. i. m. 8.
- 80 Uo.
- 81 Hartinger, Walter: Religion und Brauch. Darmstadt, 1991. 68.
- 82 Schmidt, L. i. m. 29.
- 83 Tátrai Zsuzsanna: Jeles napok – ünnepi szokások. Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Főszerk.: Dömötör Tekla. Budapest, 1990. 249.
- 84 Lukács László: A decemberi „kis bűr”. Fejér Megyei Hírlap XXXV. 216. 1980. 7; Lukács László: Adventskranz. Neue Zeitung XXVI. 48. 1982. 7; Lukács László: Adventi koszorú. Múzeumi Kurír 43. V. 3. 56–57.
- 85 Gelencsér J. – Lukács L. i. m. 251.
- 86 Gelencsér József: Adventi koszorúk. Fehérvári Polgár II. 12. 1996. 9.
- 87 Együd Árpád – Szapu Magda: Téli jelesnapi szokások Somogyban. Kaposvár, 1994. 9.
- 88 Liszka József: Az adventi koszorú. Egy felmérés előzetes eredménye. Fórum Társadalomtudományi Közlemények II. 1. 2000. 153–154.
- 89 Pozsony F. i. m. (1998) 231–232.
- 90 Madar Ilona: A sóvidéki vallásosságról. Marosvásárhely, 1998. 110.
- 91 Liszka J. i. m. 149.
- 92 Uo. 150.
- 93 Gelencsér J. i. m. 9.
- 94 www.rekordok.hu/advent.html

Olosz Katalin

Unitárius iskolások karácsonyi és húsvéti veszekedő versei

Ha végigpásztázzuk a magyar népköltészeti kutatások történetének eseményeit – eredményeit és buktatóit –, lépten-nyomon szembesülünk egy minduntalan ismétlődő problémával: mi tekinthető népköltészetnek és mi nem, hol van a határ folklór és irodalom, folklór és közköltészet között. Már Erdélyi Jánosnak is sok gondot okozott, hogy milyen szövegeket vegyen fel a *Népdalok és mondák* három kötetébe, és mit hagyjon ki; közismert tény, hogy Kriza János külön fejezetbe sorolta a költőktől származó népies verseket, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* kötetét szerkesztő Gyulai Pálnak szintén sok fejtörést okozott a népi és nem népi szövegek elkülönítése.

Bartók Béla és Kodály Zoltán fellépésével új szemlélet honosodott meg a népköltészeti kutatásokban. A két zseniális kutató nemcsak a dallamvizsgálat elengedhetetlen szükségességét hirdette meg, de a „csak tiszta forrásból” elvét is, amelyre akkoriban valóban szükség volt a magyar népi dallamok és cigányzene megkülönböztetése és szétválasztása érdekében. A „tiszta forrás” fogalma a bartóki-kodályi gondolkodásban az érintetlen paraszti kultúrát jelentette, azt a kultúrát, mely mentes volt a polgárosodás hatásaitól, az iskolai oktatás vagy városi civilizáció befolyásaitól. A „csak tiszta forrásból” gondolata kétségtelenül szükséges volt a huszadik század eleji gyűjtőmunka elvi alapjainak tisztázásához, ugyanakkor azonban erőteljesen leszűkítette a népköltészet-népzene fogalmi körét, egyfajta kizárólagosság fogalmazódott meg benne, amely mereven elutasította az átmeneti kategóriák lehetőségét, s egyáltalán a népi tudás rétegzettségének, különböző forrásokból táplálkozó összetettségének a lehetőségét.

A „csak tiszta forrásból” gondolata mélyen belegyökerezett a magyar folklórtudomány elvi-elméleti alapvetésébe, meghatározó kritériuma lett a népköltészeti kutatásoknak csaknem az egész huszadik század folyamán. Kétségtelen pozitív hozadékaik mellett azonban, kizáró jellege folytán, nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a népi kultúra sok szegmentumára ügyet se vessen a folklórkutatás. Ünnepi és névnapi köszöntők, halottbúcsúztatók, vőfélyversek, verses levelek, falusi poéták hírversei, népi paszkvillusok, alkalmi rigmusok maradtak ki a folklórjelenségek vizsgálatának köréből, jóllehet gyűjtésük korán, a népköltészet reprezentatív műfajainak gyűjtésével egy időben elkezdődött. Kéziratban maradt gyűjtemények sokasága tanúsítja, hogy a mindenkori gyűjtők gyakran találkoztak

tak a rigmusköltészet különböző válfajaival, a folklórkiadványokból azonban csaknem teljesen hiányoznak. A XIX. század folyamán elsősorban esztétikai megfontolások miatt maradtak ki a gyűjteményekből, a XX. század jó részében pedig az esztétikai elvárások mellett fél-népi eredetük, írásos formájuk okán sem kerültek a vizsgálódások szemhatárán belül.

Lényegében csak az utolsó két évtized kutatásai hoztak áttörést az említett műfajok tanulmányozásában. A kilencvenes évektől számottevő eredmények születtek a népi írásbeliség vizsgálata, a halottbúcsúztatók költészetének feltárása, a népi verselők, emlékiratírók munkáinak ismertetése és értékelése terén.¹ Dolgozatommal magam is a populáris kultúra szöveganyagának egy elhanyagolt műfaját, az ünnepköszöntő „veszekedő verset” igyekszem bemutatni.

A „veszekedő vers” – Dömötör Tekla meghatározása szerint „a középkori disputa tréfás paraszti változata. A skolasztika kedvelt okfejtési formája volt a felhalmozott érvek vitajellegű szembeállításával, s a barokk iskoladramákban is gyakori volt az ellenkező álláspontot képviselő személyek vagy allegorikus hősök vetélkedése. A népköltészet átvette ezeket a dialógikus formákat, melyeknek többféle változata is továbbhagyományozódott. A *virágok vetélkedése* mellett találunk tréfás veszekedőket is, ahol a szembenálló felek egymást ócsárolják. A részeges férfi és asszony veszekedése történhet bordal formájában, tréfás szópárbajt vívhatnak a vőfélyek a lakodalmi költészet keretei között, s a karácsonyi, húsvéti köszöntők során is gyakoriak a humoros veszekedők.”²

A lexikon-szócikkból nem derül ki, hogy Dömötör Tekla mire alapozza azt az állítását, hogy a karácsonyi és húsvéti köszöntők során *gyakoriak* a humoros veszekedők. A folklórgyűjtemények túlnyomó többségében ugyanis híre-pora nincs az ünnepköszöntő veszekedő verseknek. Szinte fehér holló-számba megy az a *Húsvét másodnapi veszekedő vers*, melyet Mailand Oszkár Etéden gyűjtött s a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* hetedik kötetében tett közzé.³ „E mysteriumszerű veszekedő verset” Mailand „Bertalan Elek etédi földműves és megyebíró feljegyzéseiből” tette közzé. „Ehhez hasonlót sehol sem találok feljegyezve – írja a gyűjtő -, de hiszem, hogy ilyenmű tréfás, a nép humorát jellemző ünnepi párbeszédnek másutt is előfordulnak.”⁴

Mailand Oszkár megjegyzéséből két momentumra érdemes felfigyelnünk: egyrészt arra, hogy írott szöveget kapott az etédi földművestől, másrészt pedig arra, hogy Mailand az addig megjelent népköltési gyűjteményekben és publikációkban sehol nem találkozott a misztériumjáték hangulatát idéző veszekedő verssel.

Abban sem tévedett Mailand, hogy az etédihez hasonló ünnepi párbeszéd feltehetően másutt is előfordulnak. Hamarosan maga is meggyőződhetett hipotézise helyességéről: *Székelyföldi gyűjtésének* második kötetében három veszekedő verset publikált volna, ha az első világháború nem vágta volna el gyűjteménye

megjelenésének útját. A kéziratban maradt gyűjtemény egy kányádi, egy nagygalambfalvi és egy homoródi veszekedő szövegével gazdagítja ismereteinket.⁵

Mailandon kívül a XIX. század utolsó éveitől az első világháborúig több erdélyi gyűjtő is örökített ránk veszekedő verseket, többnyire karácsonyi és húsvéti köszöntőket, de ritkábban lakodalmi veszekedőt is papírra vetettek, sőt egyikük „báli” veszekedők létéről is tudósít. Közös jellemzője ezeknek a gyűjtéseknek, hogy valamennyi kéziratban maradt fenn, valamint az is, hogy csaknem valamennyiről biztosan állítható, hogy unitárius közösségből származik. Ez utóbbi állításunk annál is inkább valószínűsíthető, mivel a gyűjtők egyike, Kanyaró Ferenc a kolozsvári unitárius kollégium diákjainak segítségével szedte össze a XIX–XX. század fordulóján azokat a húsvéti és karácsonyi veszekedő verseket, melyeket ma a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratárának unitárius állománya őriz.⁶

Unitárius néptanító volt a veszekedő versek némelyikének szerzője, Tiboldi István is, Kriza János egykori gyűjtő-munkatársa, akinek versei ma a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár kéziratárában találhatóak.⁷

Harmadik gyűjtőnknek, az 1912-13-ban Kobátfalván tanító Boros György állami tanítónak felekezeti hovatartozását nem ismerjük ugyan, állomáshelyének ismeretében azonban bizonyosra vehető, hogy ő is unitárius hagyományokat gyűjtött, mint ahogy Mailand gyűjtései is Udvarhelyszék unitárius közösségeiből származnak.

A négy gyűjtő munkássága térben és időben jól kiegészíti egymást: az udvarhelyszéki Tiboldi István 1819-től kezdve 25 éven át a marosszéki Szentgericén tanított, ő honosította meg e Nyárad menti faluban a karácsonyi köszöntők és veszekedő versek mondásának szokását oly módon, hogy tanítványainak évről évre ő maga írta a verseket. Kanyaró Ferenc tanítványai a századforduló körüli években főleg az aranyosszéki unitárius falvakból gyűjtötték be a veszekedő verseket. Mailand Oszkár - kéziratának bevezető sorai szerint - 1907-ben és 1908-ban gyűjtötte a *Székelyföldi gyűjtés* második kötetének anyagát, Boros György pedig az utolsó béke-években (1912–13-ban) az udvarhelyszéki Kobátfalván és környékén jegyezte le az ünnepet köszöntő veszekedő verseket.⁸ Négyük munkálkodása közel egy évszázadot fog át, s az időbeli keret alsó határát módunkban áll jóval korábbi időkre is kiterjeszteni Boros György, illetve Tiboldi István egy-egy elejtett megjegyzése alapján. Boros – amint kíséző levelében írja – „Van itt [a székelykeresztúri unitárius gimnáziumban] 1700-ból való veszekedő vers is, de annak tartalma nem olyan, hogy nyomda alá kerülhessen,”⁹ Tiboldi pedig a versei elé írt bevezetőjében arról vall, hogy kisiskolásként öreg tanítója „adott vala verset nekem legelőször életemben, s több tanulóknak is, mint nekem, mint-hogy szeme gyengült volt, két nagyobb fiúval íratá a verseket egy nagy füstös könyvből. Mi aztán úgy örvendettünk a kikapott versnek, mint a kicsi gyermek

a mézes pogácsának, s inkább szerettük a négysorú rímes verset, mint azt a négyágú korbácsot.”¹⁰ Ebből arra következtethetünk, hogy az iskolai tanulók ünnepi köszöntő-mondásának szokása az unitárius iskolákban már az 1800-as évek elején is szokás volt, Tiboldi tehát Szentgericén egy olyan hagyományt keltett életre vagy folytatott, amelyet kisiskolásként maga is megtapasztalt. Legfeljebb annyiban tért el a megszokottól, hogy nem egy „nagy füstös könyvből” másolta ki tanítványai számára a köszöntő verseket, hanem maga írt az alkalomnak és a gyermek képességeinek megfelelő verset. Íme, miként vall erről maga Tiboldi: „Iskolatanítónak levék 1819-ben, s már a legelső karácsonra mulhatlanul verset kelle adnom a tanulóknak, még pedig, mint akkor csak kezdő az ily versírásban, minden tanulónak újat írék. Írék aztán a legközelebbi fárságon úgynevezett kettős vagy is veszekedő verset, melyet két fiú szovalá el lakodalmi ünnepen számos vendég előtt. Én látva, hogy a nép kapva kap az effélén, ismét írék a következő évben fársáng közepén ilyesmit. Ezt három tanuló szovalá el kettős lakodalmi ünnepen. Ég, föld bizonyágom, hogy ezen lakodalomra írt versekben senkire sem volt célozásom, mégis találkozott vala egy valaki, ki magára értvén több sort verseimből, bosszuson veré össze két öklét, fenyegetőzve monda többek előtt rólam ezt: »megmutatom, hogy itt nem ül három esztendeig.« Csakugyan ott ültem még azután nyolcszor három évig. [...] Aztán még néhány karácsonra többszámú egyes között írék ilyen kettőst, vagy veszekedőt. De mikor azokat betanítám a tanulóknak, sokat kihagyék azokból, mind azért, mert némelyike igen hosszú vala nekik, úgy eljárni a házakat, mind pedig azért is, mert már azok egyikében főképpen valának s vagynak itt írva az olvasó által is átlátható olyan sorok, melyeket egy vagy két egyén könnyen magára érthetett volna...”¹¹ Tiboldi csaknem egy évtizeden át gondoskodott tanítványai karácsonyi köszöntőjéről, végül aztán egyházi felettesei mentették fel az állandó versírási kényszer alól: „Egy Zsinódusunkban határozattá leve – írja versei előszavában Tiboldi – hogy a tanuló afféle versmondással ne házaljon. Ha e tilalom ne legyen, nem tudom mi lett volna belőlem, ha huszonöt év beteltéig azon egy eklézsiában verset kellett volna minden karácsonra írnom, mikor később egyszerre kilencven gyermek is vala iskolámban több más falusiakkal együtt.”¹²

Ha Szentgericén nem hangzottak is el többé, Tiboldi István karácsonyi köszöntői és veszekedő versei tovább éltek a székelykeresztúri unitárius gimnázium tanulói körében. Tiboldi ugyanis ismerősei biztatására idős korában összegyűjtötte szétszórt verseit, s 1861–62-ben két példányban lemásolta azzal a gondolattal, hogy „ha szememet behunyom, valamelyik tanodánk könyvtára számára hadd találják meg.”¹³ Tiboldi halála után verseinek kéziratos gyűjteménye a székelykeresztúri unitárius tanodába került, s hogy ott a veszekedő versek okán számon tartott és gyakran használt kötet volt, két úton is bizonyágott szerezhetünk róla.

Boros György, miközben mentetőzik Sebestyén Gyulának írt levelében, hogy „A keresett veszekedő verseknek rendszeresen csak egyik felét kaptam meg, miután már kimenő félben van a veszekedő versekkel való házalás, nem is igen emlékszem a hiányzó részre”, ügybuzgalmát igazolandó, így folytatja levelét: „Kutattam a kútfők után. A székelykeresztúri unitár gimnásiumba[n] megvolt a Tiboldi István veszekedő verses könyve, de onnan kikérték s lába veszett.”¹⁴ De bizonyosság maga a „lábavesztett” kézirat is, mely napjainkra a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtárban talált gazdára: a veszekedő versek egyikéhez-másikához a századforduló körüli években bejegyezték azoknak a diákoknak a nevét, akik megtanulták és elmondták a kiválasztott szöveget. Számunkra ez az információ nemcsak azt a tartalmat hordozza, hogy a Tiboldi-féle veszekedők a kilencszázás évek elején is forgalomban voltak, de arról is tájékoztat, hogy a szentgericei poéta veszekedő versei nem váltak közismertté. A századforduló táján és a huszadik század elején gyűjtött veszekedő versek egyikében sem lehet ráismerni a Tiboldi-szövegek reminiscenciáira. Ugyanezek a szövegek viszont világosan megmutatják, hogy Torockótól Kobátfalváig, s a Mailand-gyűjtötte etédi szövegtől a nagygalambfalvi vagy kányádi változatig tartalmaznak olyan részleteket, állandósult versfordulatokat, melyek egyértelműen arra utalnak, hogy volt az ünnepi párbeszédés köszöntőknek néhány jól bevált fordulata és ötlete, melyek akár írott formában, akár a szóbeliség útján terjedtek is, folklór-szöveggént viselkedtek.

A karácsonyi vagy húsvéti ünnepkörhöz kapcsolódó veszekedő versek közös jellemzője, hogy botokkal vagy fakarddal felszerelt gyermekek házaltak vele, s hogy tartalmuk alig, vagy egyáltalán nem kötődött az ünnepi alkalomhoz. A legépebb szövegeknek azokat tekinthetjük, melyeknek bevezető egy-két strófája megnevezi az ünnepi eseményt, amely alkalmul szolgált a veszekedő vers elmondására, illetve záró versszakában áldást kérő jókívánságok fogalmazódnak meg. Az ünnepre utaló kezdő és záró strófán kívül a versek törzsét képező dialógusban még csak halvány célzás formájában sem találunk semmiféle utalást az ünnepi alkalomra. Maga a vita tárgya sem kapcsolatos az ünneppel, a két fiú párbeszéde egymás ócsárolására, kicsúfolására szorítkozik. Vagyis a veszekedők előadásával szemmel láthatóan szórakoztatni, mulattatni akarták a meglátogatott ház lakóit – adományok reményében. A fennmaradt kéziratossal veszekedők egy részében az ünnepre utaló bevezető strófa nem is szerepel, a gyermekek egyből egymás csepülésébe vágtak, s csak a dialógus végén derült ki, amikor megbékélésre noszogatták egymást, hogy az ünnepre való tekintettel tartják illőnek a kibékülést.

Mindezek a jellegzetességek élesen és kategorikusan elkülönítik a karácsonyi és húsvéti veszekedő verseket a műfaj más alkalmakkor használatos dialógusaitól. A farsang idején, lakodalmakban vagy bálok alkalmával előadott veszekedőket felnőttek mondták el (Tiboldi lakodalmi veszekedői ilyen szempontból kivételek,

hiszen azokat gyermekek számára írta, s gyermekek adták elő) s tartalmuk evidensen kötődött valamilyen hibás emberi magatartás, rossz szokás, emberi gyengeség vagy társadalmi-etikai elvárás gondolatához. A lakodalmi veszekedők dialógusai természetesen a házasság illetve nőtlenség mellett vagy ellen érveltek, míg végül a házasság gondolatát pártoló meggyőzte vitapartnerét. A farsangi veszekedők leggyakrabban a férfi-nő ellentétre, az iszákos emberek kigúnyolására, a dohányosok megcsipkedésére, kikapós vagy lusta asszonyok, részeges, dologkerülő férfiak kipellengérezésére születtek, s amint az a Tiboldi visszaemlékezéséből felsejlik, az érintettek még akkor is magukra ismerhettek ezekből a dialógusokból, ha történetesen nem is személy szerint ők álltak a célkeresztben. Vagyis a felnőttek veszekedő verseitől nem vitathatjuk el a paszkvillusra emlékeztető hangütésben rejülő jobbító-nevelő szándék közösségi megnyilvánulását.

A gyermekek húsvéti és karácsonyi veszekedőinek ilyen fajta célzatossága nem volt, előadók egyértelműen csak arra törekedtek, hogy nagyotmondásokkal vagy egymás cseplülésével mulattassák hallgatóságukat. Ízelítőül álljon itt néhány részlet a Mailand Oszkár-gyűjtötte kányádi veszekedőből:

Első fiú: „Ez a haszontalan/ Vigyorgó rút pofa/ Honnan került ide/ E tisz-
tös faluba./ Úgy néz engem szembe,/ Mint egy tudós papot,/ Aki Kolozsváron/
Monétát is kapott.”

Második fiú: Ha szabad kérdeni,/ Az úr ki cigánya?/ A melyeket őrzött teg-
nap,/ Ki csordája?/ Haszontalanságot jár/ Az esze, szája.”

Miután több strófán át így fricskázzák, gyalázzák egymást, előáll egy harmadik fiú, aki nagyotmondásával hoz új szintet a dialógusba:

Harmadik fiú: „Szervusztok homilusz/ Már én is itt vagyok./ Úgy fázik a
lábam,/ Hogy szinte megfagyok./ Mióta utaztam,/ Azóta megláttam,/ Hogy egy
bolha mint fut/ Egy báránycímerrel,/ Ugyan poroz az út./ Megszólítom s mon-
dom:/ Add ide azt a húst,/ Öljön meg a hurut./ De megtér a szókra/ Feltátja a
száját,/ Mutogatni kezdi/ Fekete agyarást;/ Mint egy lator tigris/ Úgy hányja j'az
farát./ „Hallod-e, hallod-e,/ Kutyafortéjj, máter!/ E húst tőlem könnyen/ El nem
veszed, fráter,/ Álljon elé ojjan,/ Mint te vagy huszonöt/ Mégis meglátom majd/
Mejjik lesz a győzött..”

A harmadik fiú dikciója után ismét az első fiú veszi át a szót, hogy elmondja a záró strófát:

„Ezen tréfák után/ Már még egyet szólok,/ Ha engem e házból/ Ki nem
hajtanának:/ Áldja meg az Isten/ Mindennemű részét/ Ezen szent ünnepnek,
Elejét, közepét,/ Lelki csendességben/ Hogy érthessék végét.”

Szándékosan idéztem a kányádi szöveg részleteit annak bemutatására, hogy a veszekedők egy része mennyire nem kötődött a naptári ünnep eseménytörténe-
téhez. A záró strófaig még csak az sem derül ki, hogy valamilyen sátoros ünnep

alkalmával „veszekedett” a három fiú. S az Isten áldását kérő záró formulából is csupán annyi jut értésünkre, hogy valamelyik három napos nagy ünnep idején házaltak ezzel a verssel. Talán-talán a báránycímerrel iszkoló bolha képe az egyetlen eligazító, hogy húsvéti veszekedővel van dolgunk.

A Kányádon feljegyzett verses dialógus jó példa arra is, hogy az ünnepi köszöntés veszekedő versei eredetüket tekintve „iskola falához súrlódott” szövegek, melyek különösebb költői erényekkel nem büszkélkednek. Esztétikai szempontok érvényesítése mellett ezeket a szövegeket nehezen lehetne a népköltészet rangos költői hagyományainak körébe sorolni. Ha viszont funkcionalitásuk oldaláról közelítünk hozzájuk, óhatatlanul rá kell döbbernünk, hogy a maguk gyarló mi-voltában is töretlenül szolgálták az ünneplést, a falvak népének azt az igényét, hogy a mindennapi beszédűtől eltérő módon jusson kifejezésre az ünnepköszöntő jókívánság. A hagyományos paraszti élet ünnepi szokásainak rendjéből ugyanis nem hiányozhatott a köznapitól eltérő, szép, ritmikus beszéd: a lakodalom, keresztelő, temetés, ünnep-köszöntés fontos kelléke volt a vers, az események, érzések, kívánságok kötött, ritmikus formában történő kifejezése. Ennek az igénynek tettek eleget a néhol sete-suta, máskor sikerültebb fordulatokat mutató, ünnepeket köszöntő veszekedő versek.

Melléklet

Alább közöljük a tanulmányban emlegetett veszekedő versek szövegét.

I.

- Örvendjen most immár
A dicső mennyország,
Örvendjen föld, tenger,
És az egész világ,
Mert megvirágozott
A mennyei virág
Istentől küldeték
Minekünk aranyág.

Örvendjen a világ,
Légyen békességben,
Mert ma része vagyok
A szép békességben,
Mert született Krisztus
Imé, Betlehemben,
És részeltet minket
Kegyelmes örömben.

- Hó, hó, mi ne úgy beszéljünk,
Ketten mindjárt összeveszünk,
Ketten oly rút ütközetet teszünk,
Hogy a szomszédságnak is
csodájára leszünk.

- Mit lármázzsz te nékem,
Ó, te rongyos süveg,
Te rossz cserépdarab,
Összerontott üveg.
Hiszen most sem vagy egyéb,
Kongó bükkfa üreg,
Tortyos [sic!] a nadrágod,
A fejed is üres.

- Bezzeg ez ugyan szép,
Öregnek szid vala,
Ejnye, számár fattya,
Mely igen megcsala.
Nézzétek csak, most is
Lopott marha nála,
De, hogy meg ne csalják,
Hátrafelé álla.

- Hiszen, gyilkos máter,
Tudom, mikor lettél,
Tán a világra is
Öregen születted.
Harminc esztendeje,
Negyven, hogy születted,
Annak is huszonöt,
Hogy tanuló lettél.

- Mikor én születtem,
Húsz esztendő voltál,
Már akkor megetted,
Ha tele volt a tál.

Mert ma már fizetem,
Térdig érő szakáll,
Mert ha megragadom,
Alig marad egy szál.

- Hiszem, hogy nem marad,
Mert most sincs szakállom,
Nézd meg, ha vak vagy is,
Hogy kopasz az állam.
Mert ha neked vetem
Óriási vállom,
Kevés becsületed
Lesz ma neked nálam.

- Edd meg becsületed
A nemzetségeddel,
Tiszteleted pedig
Edd meg az öcséddel.
Nem mégy igen nagyra
Sehol az eszeddel,
Gyalázatot vallasz
A kopasz fejeddel.

- Meghiszem, nagyapám,
Ezt kend mondá-é?
E cserfa botot nálam
Nem látod-e?
Ha kendnek a hátára vágom,
Nem bánod-é?

- Jó lesz, fiam, biz a
Üsd csak nagyapádhoz,
Mert lábadnál fogva
Váglak ama falhoz,
Hogy anyád az által-
Vetőbe hordoz.

- Addig egy szekér puliszkát eltehetsz,
Két szekér kenyeret megehetsz,
Velem annyira nem mehetsz,
Nagyapád engem a sárba nem tehet.

- Látod-é kezemet,
Úgy vágom pofádhoz,
Hogy sírva kiáltod anyádat.
Jobb volna szépen
Forgatnád a szádat,
Becsülnéd meg
A vastag orcádat.

- Béküljünk meg immár,
Hogy ne veszekedjünk,
Hogy az Úr Jézusnak
Vendégei legyünk.

- Nem békélek biz én,
Hogy is gondolád meg?
Ha megbekékelnék [sic!]
Te is kikacagnád.
De mégis, nem bánom,
Lelkem sírja belől,
Hogy Isten e házat
Vegye jobb kéz felől.

Áldjátok az istent,
Kik karácsont értek,
Engedje, engedje,
Új életet éljünk.

(Torockó, 1891. In: Kanyaró Ferenc:
[*Karácsonyi, újévi, húsvéti, pünkös-
di köszöntők*] Kézirat. Akadémiai
Könyvtár, Kolozsvár. Jelzete: Ms U.
2280. 1-3.)

II.
- Bár én volnék király,
Mert az igazságot
Kiszolgáltatnám én
Úgy, mint valóságot.
Nem hagynám, hogy senki
Szenvedjen fogságot,
Akárkinek nem is
Adnék királyságot.
A vert utasembert
Nem hagynám a porba,
Hogy a paraszttal
Együtt járjon torba,
Hanem az urakkal
Ültetném egy sorba,
Hogy válogathatna
A tokaji borban.

- Biz ezek, barátom,
Mind szép kívánságok,
Haragomba mindjárt
Szinte nem is látok.
S ha még ilyent beszélsz,
A nyakadra hágok,
Avagy úgy megnézlek,
Hogy megfog az átok.
Hogy kívánsz magadnak
Te még királyságot,
Bár kérnél elsőben
Kisebb uraságot.
Mért kívánsz te annál
Nagyobb boldogságot,
Bár Torockón kapnál
Disznópásztorságot.

- Még eddig tudom,
Hogy ellenségem vagy,
Ellenem haragod
Mért olyan szörnyű nagy?

Te sem vagy, barátom,
Úgy látom, még hadnagy,
Hanem mint én, éppen
Egy rongyos koldus vagy.
Hogy kívánsz csatázni
Ellenem ok nélkül?
Hiszen nem hagyta
Talán szemed nélkül?!
Nem szűkölködtem én
Te tanácsod nélkül,
Mért szólsz hát hozzám
Közben jövés nélkül?

- Elég okom vagyok
Veled közbe jönni,
Mert ma egy ártatlant
Meg akartál ölni,
És egy lopott puskát
Tűzhöz tettél főni.
Ugye, nagy kupec vagy,
Te barátom, földi?
Én nem kívánom te
Ismeretségedet,
Mégis megjelented
A keresztnevedet.
Tán azt tudod, hogy nem
Esmerlek tégedet,
Hallgass, mert megkötöm
Mindjárt a nyelvedet.
Szólj hát, ne tagadd el
Amit tudsz felőlem,
Amit kitanultál
Még eddig belőlem.
Beszélj ki szaporán,
Takarodj előlem,
Különben gyilkos
Azt mondják felőlem.

- Éppen nem hibáznak
Kik rólad azt mondják:
Nagy tolvaj vagy, azt is
Helyesen gondolják.
Ennek valóságát
Tudni ha akarják,
Címedet hátadon
Felmetszve találják.

- Egyet se szólj többet,
Beste kutya lélek,
Hát immár miattad
Ilyen módul éljek.
Mindjárt egyszeribe
Úgy szemedhez érek,
Hogy ítélet napkor
Sem kapod meg, félek.

- Hogy kívánsz engemet
Te álnokságoddal,
Hát ez megegyezik
Te királyságoddal,
Hogy ily ellenkezőt
Mondj igazságoddal.
Csakugyan nem szököm
Mindjárt ki bőreimből,
Sinort még nem fontak
Soha is szőrömből,
Ha pedig úgy leszesz,
Mint értem eszemből,
Visszaadom, hidd meg
Még lehetőségemből.

- Elég ez, te fagyos csap,
Sajnálom eszedet,
Hát micsoda okból

Nem felejtetd [...] ?

Ne tréfálg, barátom,
Bár vedd be kezedet,
Különben pokolba
Küldöm a lelkedet.

- Hó, megállj, barátom,
Mi nem jót csináltunk,
Hogy itt veszekedve
Mi most szembe szálltunk
Tudod-é, Szebenbe
Mi ezért hogy jártunk,
Mikor egyszer fogva
A cutházba háltunk.

- Biz ezt én jól tudom,
Hogy ha akarnának
Innét és most mindjárt
Jól kirudalnának,
Aztán pedig oly helyre dugnának
Az hogy gondolnának mindennek,
madárnak.

De valami szerént
Hogy mi úgy ne járjunk,
Ide ilyen módon
Többet bé se szálljunk,
Veszekedve többet
Hát ne is kántáljunk,
Hogy ahova megyünk,
Ott helyet találjunk.

- Nem bánom, hát jere,
Mindjárt békélgünk meg,
A békesség pontját
Mindenben tegyük meg.
Kérjük két pohár bort, elsőben
igyuk meg,
Ha valamit adnak,

azt is köszönjük meg.
De amíg ez lenne, addig az Istennek
Drága jelét hozzánk való szerelmének
Köszönjük és mondjunk
áldást szent nevének,
Hogy megkegyelmezett
még eddig népének.

- Légy áldott örökké
magosságos Isten,
Ki e becsületes házat ilyen szépen
Juttasd ezen napra üde egészségben.

Valaki hallotta disputációnkat,
Mindjárt megfizeti a mi porciónkat,
Mert másként megérti
egzsékuciónkat,
Ezzel végezzük be, ugye pajtás,
szónkat.

(Torockó, 1891. In: Kanyaró Ferenc:
[*Karácsonyi, újévi, húsvéti, pünkösd-
di köszöntők*] Kézirat. Akadémiai
Könyvtár, Kolozsvár. Jelzete: Ms U.
2280. 4 -7.)

III.

- Hopp ide érkezünk,
nem hoztunk újságot,
Mert ha bejárnók es az egész világot,
Hiszem, nem találának száron
egy virágot,
Ez a tél okozott ily szomorúságot.

- Hazudtál, barátom, mert
én két zöld ágat
Mutathatok néked. Láttam
egy újságot,

Áronnak vesszeje termett oly virágot,
Levette Sion a szomorúságot.

- Jól találtad, fráter, helyben
hagyom én es,
De te kételkedél értem, talán én es,
Hogy üres a hasad, gondolok olyat es,
Sőt, még ma nem ettél egy
bekoppantást es.

- Igazán, jó társam, az az igaz hűség,
Én ha ehetném es, ha nálad emberség
Volna kilocsogni, nem igen eszesség
Sőt, már titkon kérdni, már
a' jószívűség.

- No, be sok van neked.
Apádat esmertem,
Mely horgaslábú volt, azt
sokszor kemléltem,
Te es maradék vagy, már
azt es értettem,
Hogy te is görcsös vagy,
azt ma es nevettem.

- Hallották-e hírét apró embereknek,
Föld alatt lakozó puja legényeknek?
Ő afféle, még es mi szükség ezeknek
Gyalázní apámat a jó embereknek?

- Biz a te kalapod sem tolja az eget,
Nem oszlatja fejed széjjel a felleget,
Még talán nem kaptál
ma tőlem eleget?
Mindjárt megvondozlak
a sárban tégedet!

- Még addig egy szekér
pujizskát megehetsz,
Hat szekér kenyeret még
addig eltehetsz,
Még es soha velem annyira
nem mehetsz,
Hogy azt mondhasd, engem
a sárba letehetsz.

- Meghiszem, nagyapó, mind
kijed mondá-é:
Mit mondék az elébb, kérem,
nem hallá-é?
A cserfa botom nálam nem látá-é?
Hogyha hátára száll kendnek,
nem bánná-é?

- Jó lesz biz a', fiam, üss a
nagyapádhoz,
Akkor tudom, nem mész
az apád házához.
Úgy váglak lábadnál fogva
egy nagy fához,
Hogy apád majd haza
lepedőbe vondoz.

- Mit káromolsz engem, ó,
te rongyos süveg,
Hitvány cserépdarab,
összeromlott üveg?
Nem es vagy egyéb mint
kongó bikkfa-kéreg,
Trottyos a nadrágod, a fejed
meg öreg.
Öreg vagy, öreg vagy, fejed es,
hajad es,

Már megráncosodott öreg
homlokod es.
Lefittyentett immán még
rongyos ajkad es,
Elig tudsz tapodni utánam magad es.

-Mikor én születtem, hús
esztendős vótál,
Akkor es megetted, ha tele vót a tál,
De ma fizet ama térdig érő szakáll,
Mert ha megragadom, elig marad
egy szál.

- Hiszem, hogy nem marad,
mert nincsen szakállam,
Ha vak vagy es, nézd meg,
hogy kopasz az állam,
Mert ma neked vetem óriási vállam,
Kicsi becsületed lészen neked nálam.

- Edd meg becsületed a
nemzetségeddel,
Tisztességedet es edd meg az ecséddel!
Nem mész igen nagyra semhol
az eszeddel,
Gyalázatot vallasz a kopasz fejeddel.

- No, többet nem tűrök, menjünk
a bíróhoz,
Hogyha nem igazít, menjünk
a dullóhoz,
Ha az sem igazít, a királybíróhoz,
Megszorul a kapcád, s a hajdú
megporoz.

- Békéljünk meg tehát, és
ne veszekedjünk,
Gyalázatot többé egymáson
ne tegyünk.

Jobb lesz, ha békében egymás
között élünk,
Egymástól akarmely koros
helyt eltérünk.

- Nem békélek biz én, eb
gondolta meg es,
Hogy én megbékéljek, azt
akarnád te es?
Azt kacagná ezen becsületes ház es,
Hogy békére hívjon engemet tatár es.

- Ha nem békülünk es, én biza
nem bánom,
Mert a kezeimet az arcádba hányom!
A kicsi szemedet most
mindjárt kivájom,
Azt a tökfjedet nyakadról levágom!

- Kérlek igen szépen, tedd
félre a tréfát,
Mert hátadra hányom ezt
a nagy sugár fát,
Hogy nem eheted meg
karácson kalácsát,
Sem trottyos apádnak tavaly
sült malacát!

- Én bizony nem bánom,
hogyha megbékülünk,
A királybíróhoz hogyha
menni félünk,
Jobb es, ha békében egymás
között élünk,
Egymástól akarmely pucokban
elférünk.

- Én es e ház népét
szégyenülve kérem,
Engedjen meg nekem,
magamat ígérem,
Hogy őt ezután es jó társnak
esmérem,
Úgy, mintha ő volna nekem
jó testvérem.

Isten ezután is türeket élteszen,
Minden javaiban bőven részleltessen,
A jövő életben, melybe bévezessen,
Kévanom, hogy legyen mindörökké
: Amen.

- Ámen, ámen, én es kívánom,
úgy legyen,
Hogy Istennek neve dicsőséget
végyen,
Ne essék rajtatok soha semmi
szégyen,
Míg a fényes égen a fényes
nap mégyen.

(Torockó, 1891. In: Kanyaró Ferenc:
[*Karácsonyi, újévi, húsvéti, pünkösti*
köszöntők] Kézirat. Akadémiai
Könyvtár, Kolozsvár. Jelzete: Ms U.
2280. 13-16.)

IV.
Húsvét másod napi veszekedő vers
(Két kisfiú fakarddal megindul s ház-
ról házra járva, így veszekedik.)

Első fiú:
Jó reggelt kívánunk az itten levőknek,
És boldog ünneplést a házban
élőknek.

Bátor bejövetelünk terhükre ne essék,
Egy kis verset mondunk,
meghallgatni tessék.

Második fiú:
Örvendjen immár a dicső
mennyország,
Örvendjen a föld, a tenger és
az egész világ,
Megvirágozott immár a mennyei virág,
Istentől küldetett minékünk aranyág.
Örvendjen a világ, legyen
csendességbe,
Mert feltámadt Krisztus
a nagy dicsőségbe,
Részeltet hát minket
kegyelmes örömbé.

Első fiú:
Hó, hó, ne így beszélj!
Mert mindjárt összeveszünk,
Hogy rút harcot, ütközetet teszünk,
Hogy a szomszédságnak csodájára
leszünk.

Második fiú: (Felkapja a kardját)
Mit lármázzsz te nekem?
Ó te rongyos puja,
Te rossz cserépdarab,
Te szájtáti muja.
Mert nem vagy egyéb, mint
Kongó bikkfaüreg,
Foltos a nadrágod.
A fejed is öreg.

Első fiú:
Hiszen gyilkos máter,
Tudom mikor lettél,
Még a világra is
Öregen születted,

Harminc esztendeje,
 Negyven, hogy meglettél,
 Annak is huszonöt,
 Hogy tanuló lettél.
 Mikor én születtem,
 Húsz esztendőös voltál,
 Akkor már megetted,
 Ha tele volt a tál.
 De még ma kiszedem
 Ami rajtad szakáll,
 Mert ha megragadom,
 Alig marad egy szál.

Második fiú:

Hiszem, hogy nem marad,
 Mert most sincs szakállam,
 Ha vak vagy is, látod,
 Hogy kopac az állam.
 De ha neked vetem
 Óriás vállamat,
 Bizon mondom, kevés
 Becsületed marad.

Első fiú:

Edd meg becsületed öcséddel,
 Igen nagyra nem méssz elméddel,
 Gyalázatot vallasz kopac fejeddel.

Második fiú:

Meghiszem, nagyapám,
 Hát nem ked mondta-e?
 Cserefa botomat
 Nálam nem látta-e?
 Ha hátára hánnám,
 Kérem, nem bánna-e?

Első fiú:

Üssed fiam nagyapádhoz,
 Mert lábaddal fogva
 Váglak a kútfához,

Hogy lepedőn visznek
 Az apád házához.
 Addig még egy szekér
 Pujickát megehetsz,
 Hat szekér kenyeret
 Magadnak eltehetsz,
 De addig nem mehetsz,
 Hogy engemet, nagyapádat
 A sárba nem tehetsz.

Második fiú:

Biz a te kalapod se tölja az eget,
 Üres fejed nem oszlassa szét a felleget,
 Talán már nem kaptál tőlem eleget,
 Meghúzlak, megvonlak
 a sárba tégedet.

Első fiú:

Békülünk meg immár,
 Ó, ne veszekedjünk,
 Hogy a háznépének
 Csodájára legyünk.

Második fiú:

Nem békéllek biz én,
 Azt kacagnád te is,
 De kacagna ezen
 A háznak népe is.
 Hogy engem békességre
 Hivul egy számár is.

Első fiú:

Békülünk meg immár,
 Lelkem súgja belül.
 Az Isten e házat
 Tegye jobbjá felül.
 Őrizze az Isten
 Minden veszélyektől,
 Hogy el ne távozzék
 Az igazság mellől.

Adja a jó Isten,
Érjenek sokakat:
Sok húsvéti másodnapokat.

Kis kertész a fáradsága
Piros tojás a váltsága.

(Miután a piros tojást megkapták,
így búcsúznak.)

Áldást mondunk tiréátok,
Mert ajtótokat kinyitjátok,
És ti háznak lakói
Békével itt maradjatok.

(Etéd, Udvarhely m. Mailand Oszkár:
Székelyföldi gyűjtés. Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam VII. kötet. Budapest, 1905. 339-343.)

V.
Veszekedő vers
(Két fiú házról házra jár, s következő verset éneklí)

Első fiú:
Ez a haszontalan
Vigyorgó rút pofa
Honnan került ide
E tisztös faluba.
Úgy néz engem szembe,
Mint egy tudós papot,
Aki Kolozsváron
Monétát is kapott.

Második fiú:
Ha szabad kérdeni:
Az úr ki cigányja?
A melyeket örzött tegnap,

Ki csordája?
Haszontalanságot jár
Az esze, szája.

Első fiú:
Megállj most te tolvaj!
Ezt a kést hol loptad,
A becsületedet
Keresztúron hagytad.
Az enyimöt pedig
Az imént befaltad.
Maradtál is volna
Örökre Kolozsvárt,
Miért jöttél haza?
Hiszen az ördög várt.
Itt egyebet nem téssz;
Szégyenvallást és kárt.

Második fiú:
Tudod e mit beszélsz,
Rusnya rigómadár,
Annnyit csukkontani
Talán lészen nagy kár.
Jer, hadd írjam én le
Hogy te mijjen szép vagy,
Mint a murok vége
Télben mikor megfagy.
Elvágtom nyelved
Jere csak a papni,
Hát az ijjen uraságot
Pofon kéne csapni.

Első fiú:
Hát te még vakkantassz
Huzavonó, csaló,
Más fazekát nyaló
Tolvajkodó lopó,
Mindenütt kolduló.

Harmadik fiú (Eléjön)
 Széruosztok, homilusz
 Már én is itt vagyok.
 Úgy fázik a lábam,
 Hogy szinte megfagyok.
 Mióta utaztam,
 Azóta megláttam,
 Hogy egy bolha mint fut
 Egy báránycímerrel,
 Ugyan poroz az út.
 Megszólítom s mondom:
 Add ide azt a húst,
 Öljön meg a hurut.
 De megtér a szókra
 Feltátja a száját,
 Mutogatni kezdi
 Fekete agyarát;
 Mint egy lator tigris
 Úgy hányja j'az farát.
 „Hallod e, hallod e,
 Kutyafortéj, máter!
 E húst tőlem könnyen
 El nem veszed, fráter.
 Álljon elé ojjan,
 Mint te vagy huszonöt
 Mégis meglátom majd
 Mejjik lesz a győzött.

Első fiú:

Ezen tréfák után
 Már még egyet szólok,
 Ha engem e házból
 Ki nem hajtának:
 Áldja meg az Isten
 Mindennemű részét
 Ezen szent ünnepnek,
 Elejét, közepét,
 Lelki csendességben,
 Hogy érthessék végét.

(Kányád. In: Mailand Oszkár: *Népköltészeti gyűjtés*. 1907-1908. Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, Budapest. Jelzete: EA 01944/A. 565-568.)

VI.

Első fiú:

Húsvét ünnepekre
 Most jött egy zsidó pap,
 Az azt mondja, hogy ott
 Ojjan hosszú egy nap,
 Hogy egy kaszás egy nap
 Száz forintot es kap,
 Kétszáz vékás földet
 Egy arató lecsap.

Második fiú:

Látom jó pajtásom
 Hogy az eszed jól jár,
 Ország hazugjának
 Beállani nem kár.

Első fiú:

Meggyúlt itt közöttünk
 Egy ezüst kemence,
 Mégsem éghetett bé
 Az én erszényembe.

Második fiú:

Zsidóország nyilván
 Sok embernek káros
 Mert ott nagy gonoszság
 Nagyobbal határos.
 Egy szóval kimondjam:
 A rossz rosszal páros.
 Félek, hogy hirtelen
 Elsüllyed a város.

Első fiú:

Ne sírj, ne gyötrődjél
A más ember kárán,
Ne hizlald marhádát
Más ember határán,
Mert aki úgy kapdos
A föttelen párán,
Kár ennek, szakálla
Hogy nem nőtt a szárán.

Második fiú:

Eddig csak hallgattam,
Magad tán pásztor vagy?
Az eszed, szakállad
Látom nem igen nagy.
Hidd, hogy a kocsonya
Még nyárban is megfagy.

Első fiú:

Ezt kitől tanulod
Ezt a pásztorságot?
Hogy nem mondál eddig
Semmi valóságot.
Bár mondj, ha már mondasz
Valami újságot,
Ne palástold többé
Nagy tudatlanságod.

Második fiú:

A ki erszényt nem nyit
Ennyi formás szóra,
Vagy gondot nem visel
Itatós korsóra,
Még ma téríttessék
Vissza koporsója,
Füle duguljék be
A trombitaszóra.

Első fiú:

Áment mondanék,
De még mi jut eszembe,
Hogy a házigazdát
Se hagyjam szégyenbe.
Most megtöltött puskám
Sok helyen kilőttem,
Most újlág fellobban
S ismét ki kell löjjem.
Ma nem köszönik meg
Hogy én ide jöttem.

Második fiú:

Te a tudományban
Csak olyan jártos vagy,
Mint a mely ganélé
Az udvaron megfagy.
Jó vóna a fejed
Czinegefogónak.

Első fiú:

Menj haza, mert tudom,
Hogy anyád is süttött
Egy kupa búzából,
A kit kúdultatok
Dobó és Vágásból.
Anyád feltúrtözve
Fogja a legyeket,
Hogy töltsetek tük es
Egy boldog ünnepet.

(Nagygalambfalva. In: Mailand Oszkár: *Népköltészeti gyűjtés*. 1907-1908. Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, Budapest. Jelzete: EA 01944/A. 569-573.)

VII.

Vitás beszéd

(Karácsony estéjén két fiú házról
házra jár s így veszekedik)

Első fiú:

Ám szeretnék lenni egy olyan katona,
Ki a burkuskirály lányával sétálna.
Ki előtt mindenkor sült
szalonna állna,
Száz forintos tajtékipából pipázna.

Második fiú:

Te fagyon lett agár,
A tested is tarka.
Annyit karicsáltál,
Mint télen a szarka.
Nem telnék meg veled
Apádnak a marka.
Hátul billedezel
Mint a róka farka.

Első fiú:

Lássa-e, jó uram
Ezt a szép virágot?
Egyszer a bakkszamár
Szinte reahágot,
Akkor ijedtiben
A szalmába rágott,
Hosszú füleivel
Már nem kalimpázott.

Második fiú:

Karácsony ünnepén
Most jött egy zsidópap,
Azt beszéli hogy ott
Ojjan hosszú egy nap,
Kétszáz vékás földet
Egy arató lecsap,
Egy kapás egy napra
Száz forintot is kap.

Első fiú:

Látom jó barátom,
Hogy az eszed jól jár,
Aratni, kapálni
Odatakarodjál,
Mert ott három napból
Áll egy tavasz, egy nyár,
S aki nem dolgozik,
Aztán köldulni jár.

Második fiú:

Ne te! ne izélj már,
Ne légy ojjan számár
A jó kívánságért
Cipó kalács kijár.
A pénzt el se vesszük,
Már is zsebre tesszük,
Sok szép szavainkkal
Vissza is fizessük.

(Homoród. In: Mailand Oszkár:
Népköltészeti gyűjtés. 1907-1908.
Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnoló-
giai Adattára, Budapest. Jelzete: EA
01944/A. 574-576.)

VIII.

Húsvéti veszekedő vers

Tíz- tizennégy éves gyermekek ünnepi öltözetben: szürke posztó kabát, fehér harisnya szintén posztóból, keményszárú csizmában, mindkettő bottal, - tisztes-ségesen köszönti a ház gazdáját s engedelmet kérnek egy vers meghallgatására. (Más egyéb maszkírozás nincs, mert a világtól elzárt falukon abban az időben nem igen láttak színi előadás[t], csak egy-egy kóborgó komédiást, s így nem volt honnan sajátítsák el.

1. (botjára támaszkodva)
Húsvét innepére most jött
egy zsidó pap,
Azt beszéli hogy ott olyan
hosszú egy nap
Hogy egy kapás egy nap
száz forintot is kap
Kétszáz vékás földet egy arató lecsap.

2. (gúnnyal)
Látom jó barátom, hogy az
eszed jól jár,
Ország hazugjának beállanod
nem kár.
Aratni, kapálni oda takarodjál,
(az ajtóra mutat)
Mert ott ezer napból áll azt
mondják egy nyár.

1.
Zsidó ország, mondják,
sok embernek káros,
Mert ott a gonoszság
napokkal határos
Egy szóval kimondom: a rossz
rosszat pároz
Félek, hogy hirtelen elsüllyed a város.

2. (az együgyűt adva, közönnyel)
Ma tán pünkösöd napja amint
gondolkozom,
Én szívemben azon nem
is sajnálkozom,
Mert karácsony elmúlt és
nem szánakozom,
Szép tavasztól én nem vonakodom.

1.
Tán megrészegedtél, hiszen
ma húsvét napja!
Amint mondja a magyarok papja,
Látszik, hogy lehajlott eszed kalapja,
Vagy kezedbe forgott boros
hordó csapja!

2. (gúnyosan)
Haragszol-e pajtás? tedd le haragodat!
Nehogy, ha mégis haragszol,
harapd a hasadat,
Vagy jobb lesz ha hallgatsz,
befogod a szádat,
Mert tudlak, hogy ki vagy,
ismerd meg magadat!

1. (fenyegetőleg)

Ne félj ne gyötrődjél a más
ember kárán!

Ne hizlald marhád, más falu határán!
Mert aki így kapkod a fürtelem párán
Kár, hogy a szakálla nem nőtt
meg a szárán.

2.

Dolgod csak hallatik, magad tán
pásztor vagy?

Az eszed szakálla látom
nem igen nagy.

Fejedben barátom tán mozog
is az agy? (meglógassa)

Hidd meg, hogy a kocsonya
még nyárban is meg fagy!

1. (gúnyosan)

Te kitől tanultad ezt a szakácsságot?
Nem mondál még eddig
semmi valóságot!

Most beszélj, ha akarsz valami
vígságot!

Ne palástold többet a tudatlanságot.

2. (Kihivólag)

Ha tudós vagy mondd meg:
a nagy világ hogy áll,
Hatezer embernek a szakálla
hány szál?

Erdélyben hány fazék, hány csipor
és hány tál?

Hány ember születik, hány Pista
és hány Pál?

1. (Fitymálólag)

Felelj meg te nekem, egy mázsa
füst mit ér?

Száz köblös szuszékba hány apró
szem mák fér?

Hány koldus van, ki mit mástól kér.
Harminc néma papnak mi
az illendő bér.

2.

Aki minket meglát, mint
tudós legényt lát;

Nem mind jó gazda az ki
egy ekét megvát;

Korbáccsal levágni nagy baj az élő fát;
Úgy forog a malom, ha
nem likas a gát.

1. (engedékenyen)

Beszéljünk egyebet, szóljunk
húsvétról már,

Feltámadt a Jézus, nyitva az égi vár.
Aki üdvezülni akar, az bizony jól jár,
De reád barátom csak a kárhozat vár.

2. (jót akarólag)

Ne kárhoztass engem, beszéded
jót nem szül,

Félek hogy a bajod még ma velem
meggyül (Botját mutatja)

Ma minden hazugság az
orrodra kerül (fenyeget)
Kilikad a hasad ha vízbe elmerül.

1. (fellobbanva)

Hol a királybíró, pecsétet kell venni!
Mit hazudtatsz engem, törvényre
kell menni!

Nem lehet így veled barátságban élni!
Látom hogy a készpénzt mindjárt
el kell tenni.

2. (teljes tüsszel)

Tatár szokott mindig tetvet süvegelni!
Nem szoktam még eddig
 árnyékomtól félni!
De neked, barátom, nagy kár
 soká élni;
Mert nem tudsz magadra
 igazat beszélni.

1.
Igazat beszéllek, Pilátus bíró volt;
Mikor urunk Jézus a keresztfán
 megholt.
Mikor az ártatlant ölték meg –
 sötét volt.
A Szentírás mondja, hogy
 nagypénteken volt.

2.
Tán nagyobb hibás volt Judás,
 mint Kaifás, -
Az esik verembe ki másnak vermet ás.
Szentírást ne piszkálj, hanem
 dologhoz láss!
 [...]

1.
Ne szökdössél többet, mert itt
 nincsen árok,
Hazugságod miatt nagyobbak
 a károk.
Ma minden hazugságot az orrodra
 hányok,
Hidd meg, hogy dolgoznak
 a végire járok!

2.
Aki erszényt nem nyit ennyi
 tréfás szóra,
Inge terítessék még ma koporsóra.
Füle dugódjék bé a trombitaszóra
 [...]

2. (a tojás, pénz elvétele után)
Ezen alkalommal, hogy ide betértünk
S ha alkalmatlan volt itteni
 beszédünk
Arról bocsánatot tisztelettel kérünk
Hálásan köszönjük, mit
 kezünkbe érzünk.
Elmondám.

„E veszekedő versben néhol a 4. sor hiányzik, így van az, ahonnan lemásoltam is. Az utolsó versszakasz kiolvashatatlan volt, a ki előadta ezt, attól megkérdezve tettem az újraírást.

Sokszor még azt is meg tették a még naiv gyermekek, hogy két veszekedő verset összeöntöttek, ebből kiigazodni már teljességgel nem lehetett.”

(Kobátfalva, 1913. In: Boros György: *Húsvéti és lakodalmi szokások*. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, Budapest. Jelzete: EA 3570. 1-7. lap).

Jegyzetek

- L. Gáspár Simon Antal: Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegítség. Budapest, 1986;
 Keszeg Vilmos: A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken.
 Bukarest, 1991; Kríza Ildikó: Felsőnyéki halotti búcsúztatók. A szövegeket gondozta,
 a jegyzeteket és a bevezetőt írta Kríza Ildikó. Budapest, 1993; Zsigmond Erzsébet:
 Sirató. Életem panaszos könyve. Sajtó alá rendezte Keszeg Vilmos. Kolozsvár, 1995;
 Kiss István: Vizek sodrásában. Egy mezősegi falu és népe krónikája. A kéziratot
 gondozta és szerkesztette Gazda József. Csíkszereda, 1998; Keszeg Vilmos (szerk.):
 Kicsiny dalaim. Népi költők antológiája. Válogatta, szerkesztette, az előszót írta Keszeg
 Vilmos. Székelyudvarhely, 1999; Faragó József: Szabó Mihály homoródalmási kézirat
 énekeskönyvéből. In: Cseke Péter – Hála József (szerk.): „A Homoród füzes partján...”
 Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről. Csíkszereda, 2000. 305-316.;
 Faragó József – Hála József: Homoród menti „pástilusok”. In: Cseke P. – Hála J. i.m.
 329-362; Jakab Zsuzsanna: Demeter Domokos, a városfalvi népi poéta. In: Cseke P.
 – Hála J. i.m. 317-328; Balácsi Dénes: Halottbúcsúztatók a Kis- és a Nagy-Homoród
 mentéről. In: Cseke P. – Hála J. i.m. 363-384; Csorba János: Bár emlékezete maradjon
 meg... Budapest, 2001; Diószegi Anna: Életem története. Emlékek a kolozsvári
 Hóstatárról. Székelyudvarhely, 2001;
 2 Dömötör Tekla: Veszekedő. In: Világirodalmi Lexikon, XVI. kötet, Budapest,
 1994. 681.
 3 Mailand Oszkár: Székelyföldi gyűjtés. Magyar Népköltési Gyűjtemény.
 Új folyam VII. kötet. Budapest 1905. 339-343.
 4 Mailand O. i.m. 569.
 5 Mailand Oszkár: Népköltészeti gyűjtés. [1907-1908]. Kézirat. Néprajzi Múzeum
 Ethnológiai Adattára. Budapest. Jelzete: EA 01944/ A, B.
 6 Kanyaró Ferenc: [Karácsonyi, újévi, húsvéti, pünkösdki köszöntők] [1891-1900]
 Kézirat. Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár. Jelzete: Ms U. 2280.
 7 Tiboldi István versei. 1862. Kézirat. Teleki-Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely.
 „Vegyés” állomány. Jelzete: Ms. 0663/ 1
 8 Boros György: Húsvéti és lakodalmi szokások. 1912-1913. Kézirat. Néprajzi Múzeum
 Ethnológiai Adattára. Budapest. Jelzete: EA 3570.
 9 Boros Gy. i.m. 8.
 10 Tiboldi István: Előzmény a versezetre. In: Tiboldi I. i.m. [4] (Tiboldi kéziratának
 lapjai nincsenek számozva. Ezért került szögletes zárójelbe az oldalszám)
 11 Tiboldi I. i.m. [4-5.]
 12 Tiboldi I. i.m. [13.]
 13 Tiboldi I. i.m. [1.]
 14 Boros Gy. i.m. 8.

Demeter Éva

A csíkszentkirályi „Jézus-örök” viselkedése, magatartása Nagyszombaton

A Magyar Néprajz VII. kötete csak egy mondatban említi a szokást: a Szent Sír őrzése a céhtagok, illetve a jámbor társulatok kötelessége volt.¹ A szentsír állításának kezdeteire vonatkozó adatot Bálint Sándor Hartvik győri püspök Agendájában találta.² A szokás terjedésének történetét részletesen taglalja Magyarai Márta.³ A szokás XX. századi gyakorlatát a nyíracsádi és hajdúdorogi görög katolikusoknál írta le.⁴ Pozsony Ferenc saját, valamint a néprajzos szakos diákok gyűjtései alapján írt összefoglaló tanulmányt „A szentsír állítása és őrzése Erdélyben” címmel.⁵ Szőcsné Gazda Enikő a csíkszentimrei és csíkszentdomokosi megfigyelései alapján hasonlította össze a két faluban a szokás gyakorlatát.⁶ 2005 nagyszombatján figyeltük meg a szokást Csíkszentkirályon. Jelen tanulmány megírására az késztetett, hogy a szokásban részt vevő legények meglepő őszinteséggel nyilatkoztak motivációikról, társaikról. A szokás bemutatása során a következő kérdésekre próbálunk választ keresni: hogyan viszonyul a falu népe és az egyház a legénycsoporthoz; a szokás korábbi gyakorlatához képest milyen kompromisszumok árán maradt életben a szokás; hogyan viselkednek a szentsír-őrző legények a szokás ideje alatt; hogyan oszlanak meg a feladatok a szentsír-őrzők és más csoportok között; milyen mértékben vált turisztikai látványossággá a szokás.

1. A szentsír

Csíkszentkirályon a szentsírt a mellékoltárnál képezik ki (*1. kép*). Az oltárképet fehér lepellel takarják le. Az oltáriszentség-tartót a mellékoltárra teszik, és átetsző csipketerítővel borítják be, háromszög alakúra fogva a terítőt. Ennek két oldalán gyertyaalakú lámpák égnek, a vázában vágott virág van. Az oltár alsó részén boltíves, barlangszerű mélyedés van, ebbe emberméretű Krisztus-test kerül. A mélyedésben a Krisztus-test köré vázában vágott szegfűt, a mélyedés elé pedig cserepes virágokat helyeztek, amelyek nem zavarják a rálátást. Kívülre kétfelől szintén vágott szegfűt tettek. Az oltár előtti emelvény legszélére a közepes méretű feszületet egy párnára fektették. Emellett a földön van a persely, amelybe pénzt tesznek a hívek, miután megcsókolták a feszületet. Az oltárral szemben középen

van az imázsámból. Más falvakban az is szokásban van, hogy a pénz mellett piros tojást is tesznek a szentsírhoz. Ez a papot illeti, ha nem él a szentsírörzés szokása a faluban. Csíkszentdomokoson és Csíkszentimrén az örök kapják meg.⁷ A piros tojás eredetét magyarázó legendamesék egyik román változata szerint a Jézus sírját őrző férfiak kövekkel fegyverkeztek fel a Jézus testét ellopni akaró keresztények ellen. Amikor az Isten angyala a sír felé közeledett, hogy elgördítse a követ, a mellükből elővett köveket dobálták felé, de a kövek piros tojásokká változtak, az örök pedig kővé váltak.⁸ Arra világít rá ez a legendamese, hogy a piros tojásnak is fontos szerepe volt a szokásban, ez esetben nemcsak a Jézus véérére emlékeztet, hanem arra a csodás eseményre, amellyel Isten megvédte az ő angyalát és megbüntette az ellene támadókat. A szentsír-örzéssel párhuzamos szokás leírását közli Moldován Gergely Nagylakról. A románok jutalmat tűztek ki annak, aki éjszaka a cinterembe lopózik és ellopja a tóka (fából készült hangkeltő eszköz) körüli piros tojásokat, majd elmenekül. Legények őrzik éjjel a tókát, ha megfognak az illetőt, köteles két veder bort fizetni a legényeknek és piros tojással megkerülni a tókát.⁹

2. A csoport szerveződése

A csoportot hat pár ór és egy vezető alkotja. Egyik tisztségnek sincs egységes megnevezése: Pozsony Ferenc gyűjtésében az öröket *gárdásoknak* a vezetőt *felvezetőnek* nevezték, 2005-ben előbbieket *Jézus-öröknek*, utóbbit *királynak* titulálták.¹⁰ Ismerik a szokás korábbi gyakorlatából a csoportba való bekerülés feltételét: frissen leszerelt katonaviselt legénynek kellett lenni. Ezt azért nem tarthatják be, mert túl kevés ilyen státusú legény van. Ezért a csoport tagjai között vannak olyanok, akik több éve leszereltek és sokadik alkalommal vesznek részt a szokásban, és vannak katonaság előtt álló fiúk is. Szélesedett tehát a korcsoportok szempontjából a határ, de házasember még most sem kerülhet be a csoportba. A nemi csoportok szerinti kiválasztás kritériuma nem változott: kizárólag legények vehetnek részt a szokásban. Ennek nyilvánvalóan az a logikus magyarázata, hogy a Jézus sírját őrző római katonák férfiak voltak. Ha más szokásokhoz hasonlítjuk, megállapíthatjuk, hogy Csíkszentkirályon a Szentsírörzés szervezésénél csupán kis mértékben térnek el a korábbi szabályoktól a csoportba kerülés feltételeit tekintve. A betlehemezés esetén hagyományosan minden szerepet legények játszottak.¹¹ Napjainkban a női szerepeket (Máriáét mindenképpen, de az angyal szerepét is) tulajdonképpen visszafoglalták a lányok. A katolikus egyházi szertartásokban részt vevő ministránsok sorában ma már kislányokat is találunk. Kézdiszentléleken 1989 után a betlehemezést azok az idős házasemberek újították fel, akik több évtizeddel korábban legényként alkották a csoportot.¹² Görbepatación (Gyimesfelsőlök) az a házasember, aki gyerekeknek betanította a szokást, az öreg pástort alakítva a játékban is szerepel.¹³

3. Viselet, a szokás kellékei és menete

A legények ünnepi viseletbe öltöznek (2. kép). A hagyományos viseletből a székely harisnyát, fekete csizmát, fekete báránybőr sapkát veszik fel, de a fehér ing már bolti és csak egyeseken volt fekete posztóujjas, többségük fekete zakót vett fel. A bundasapka homlokrészére kereszt alakú fenyőágot tűznek. A húsvétvasárnapi ételszentelés után a templomból kijövők a szentelt ételekkel teli kosár tetejére szintén kereszt alakú fenyőágot tesznek, amelyet a bejárat két oldalára felállított fenyőfáról vagy a földre tett nagyobb fenyőágakról törnek le. A katonák elengedhetetlen eszköze a fegyver. Fából készült, 2 méteres bárdot tartanak a kezükben az örök, illetve buzogányt a király (3. kép). A használatban lévő fa-fegyverek az 1990-es évek elején készültek, felső részük feketére festett, és sárga csíkkal választották el a nyél részétől. A natúr fanyélre minden évben rávésik a nevüket a szokás szereplői. A használaton kívüli eszközökből az oltár mögött tárolnak néhányat. A régi és új fafegyverek között az a különbség, hogy az utóbbiak felső része nagyobb, illetve sárga csíkot húztak a feketére festett fej és a nyél közé. A legkorábbi dátum, amit a régebbi eszközökön azonosítottunk, 1943. Minden évtizedből vannak évszámok, minden egyes évet ugyan nem találtunk meg, de előfordul, hogy egy korábbi feljegyzésre vésnek rá újból. A szokás tehát nem szakadt meg, folyamatosan szervezték meg a kommunizmus ideje alatt is. A legények úgy tudták, hogy a legkorábbi dátum az 1700-as évekből származik. Erre a szokás ősiségének bizonyítékeként hivatkoztak és egyben azt is indokolták, hogy ez motiválja őket, hogy évente megszervezzék. A másik motivációjuk az volt, hogy már csak két faluban él a szokás: szülőfalujukban és a szomszédos Csíkszentimrén. Ismeretük erről csak a szűkebb régióra terjedt, Alcsíkra, nem volt tudomásuk arról, hogy Gyergyóban és Felcsíkon is él még néhány faluban a szokás. Olyan esemény a szokásban való részvétel a legények számára, amelyet meg akarnak örökíteni. A fényképezőgépek elterjedésével lehetőség van arra, hogy fényképeket készítsenek. Olyan fényképkészítési alkalom ez, amikor csoportképek készülnek, a szokás egyes pillanatairól nem készítettek képeket.

A szokás kezdete ma már csak nagyszombat idejére korlátozódott: reggel 10-től az esti mise végéig tart. A templommal szemközti egyházi épületben gyülekeznek, innen indul tízpercenként a két ór a király vezetésével. Ha egymás mellett, szabadon lépkedve is indulnak el, amíg a templomajtóig egymás utáni sorba rendeződnek és egyszerre lépnek. A déli kapun mennek a templomajtóig, ahol megállnak. Az őrsváltás minden aktusát jelzi a király, a buzogánnyal koppantva. A király első koppantása után lábukkal hangosan verik a taktust, jelezve a bent álló öröknek érkezésüket. A templomhajón ütemes léptekkel, katonás fegyelemmel mennek át, majd beérve a mellékoltárhoz, menetirányban megállnak. A király megérkezéskor az állj vezényszónak megfelelően, hangosan végzi a lépéseket, az

utolsóán koppantva. A harmadik koppantására a leváltandó két őr az ajtó mellől az oltár felé lép egyet oldalazva. Ugyanabban az időben, tulajdonképpen egyszerre mozdulva az előbbiekkal a két soros őr a helyükre lép: a hátul álló őr jobbra, az első balra és hátrafele. A negyedik koppantásra a leváltott őrök nem végeznek mozgást, a két soros őr jobbra illetve balra fordul, a király hátraarcot lép. Az ötödik koppantásra a király elindul és felzárkóznak mögé a leváltott őrök (4. kép). Ettől kezdve tíz percig kell mozdulatlanul állni, a fegyvert a jobb kézben, enyhén előre dőlve tartani (5. kép). A hat pár őr minden órában 10 percet őrködik, a többi ideje szabad. A királynak viszont minden tíz percben vezetnie kell az őröket. A szerepek nem annyira merevek, hogy ne vállalhatná el egyik őr, hogy helyettesíti a királyt. A szabad időt az egyház épületében töltik, alkoholt fogyasztanak, beszélgetnek. Nem kötelező ott maradni, egyesek el is mentek arra az időre, például a kocsmába. A mise alatt is tart az őrsváltás, de a legények a templom déli bejárata előtt várnak sorukra. Amikor a pap a mellékoltárról visszahozza a főoltárra az oltáriszentséget, a két soros őr követi a plébánost és az oltárasztal két oldalán állnak meg. A feltámadási körmenethez csatlakozik az összes legény a csoportból. A menet felállása a következő: legelől a feszületet és a templomi lobogókat viszik az egyháztanács vezető tagjai, a sorban az egyháztanács következik, majd a ministránsok. Utánuk halad a menetben az oltáriszentséget tartó plébános, akit a szentsír-őrző legények négyszögben vesznek közre (6. kép). A menetet a hívek zárják, egyesesen férfiak és nők. A körmenet után a templomban a mise befejező része következik, azalatt a legények az oltárasztal két oldalán állnak (7. kép). A legények féltérdre ereszkedve, sapkájukat levéve tisztelegnek. A befejező momentum a mise végén abból áll, hogy egymásnak adogatják a fegyvereket a sor végén, az oltár közelében álló társuknak, aki az oltár mellé támasztja azokat.

4. A viselkedés

A csoporttagok között vannak „komoly” és „komolytalan” legények. Németh Imrét idézzük a *komoly* és *komolytalan* fogalmaknak használatáról a szokás jelentőségére vonatkozóan: „A komolyság és komolytalanság ugyanígy nem döntő egy szokás jelentőségének regisztrálásában sem, mert éppen a jelzett okoknál fogva egy <komolyan> adott szokás is lehet üres forgatókönyv, míg egy <komolytalanul> csinált szokás – szokás”.¹⁴ A komolytalanok vonultak a rendelkezésükre álló 50 szabad perc idejére a kocsmába. A komolyabb fiúk voltak elkötelezettek a szokás továbbvitele mellett. Az előző években előfordult, hogy az italfogyasztás estére érezte hatását: a 10 perc alatt nehezen sikerült dülöngélés nélkül állni. Az ilyen esetek válnak emlékezetessé, hiszen megtörik a monotóniát. Mégis befogadják a csoportba a kevésbé komolyabb legényeket is, amiatt, hogy meglegyen a tizenkettes létszám. Említették a régi időket, amikor kevesen voltak a frissen

leszerelt katonák és gyakran kerültek sorra. Érzékeltették, hogy milyen nehéz lehet teljesíteni ezt a szolgálatot, ha kevesen vannak. A csoport becsületét a komoly legények védték meg: okulva a történekből, átvállalták az őrt-állást a mise idejére. Ennek érdekében változtattak a szokás forgatókönyvén: bizonyos időintervallumra szerepet cseréltek a soros és a várakozó örök. A falu számára tehát egy ideális képet mutattak a csoport egészéről. Másfelől viszont kiadják a kívülállók-nak (gyűjtőknek) a társaikat, a múltra vonatkozóan nem tartják fenn az ideális képet a csoportról. Úgy tűnik, ezeket a komolytalan fiúkat társaik vették rá arra, hogy eljátsszák az egyes szerepeket a szokás forgatókönyve szerint.¹⁵ Ennek ellenére úgy értékeljük, hogy a szokás nem csupán szerepjáték. A szentsírnál zajló folyamatos ájtatosság a mélyhitű katolikusok olyan megnyilvánulása, amit semmiképpen nem sorolhatunk a húsvéti szokások tartalomtól kiüresedett forgatókönyvének kategóriájába. Az örök ehhez kapcsolódnak a sajátos feladatukkal. A komoly legények, akiknek a viselkedése nem kirívó, a saját vallásos érzületüknek megfelelően cselekednek. Mivel a szokás bizonyos részei a templomban zajlanak, azok a normák lépnek életbe, amelyek a templomban tartózkodásra általánosan érvényesek. Érdekes, hogy a templomajton kívül zajló események során lazult meg a fegyelmezett viselkedés. Az átvállalt őrséggel is azt előzték meg, hogy az elmúlt évekhez hasonlóan ne sértsék meg a csoport tagjai a templomi viselkedés normáit. Kevesen vannak, akik nem veszik ezt komolyan, ezek szokásban való részvétele egy szerep eljátszása. Pozsony Ferenc megállapítása szerint lelki igény él a Szentsír őrzése iránt, bár fakul az ebben való részvétel élménye.¹⁶

5. Feladatkörök

A szentsír őrzésén kívül több más feladatot is ellátnak a legények. A templomkert összes kapuja és a templom minden bejárata mellé kétfelől fenyőfákat állítanak (8. kép). Bent a templomban szintén fenyőfákkal ékesítik az oltár két oldalát. Ezeken 2005-ben semmiféle dísz nem volt.¹⁷ Mivel ezekről törték le a hívek a szentelt ételes kosárra a kereszt alakú ágakat, nagyobb fenyőágakat is hoznak és a bejárat két oldalára, a földre teszik, hogy ne a fákat csonkítsák meg. Kisebb méretű fenyőfát tűznek az egyházi személyek, a plébános, a harangozó, a kántor és a megyebíró kapujára kétfelől. A fenyőfák kivágásához engedély szükséges, a *bárcát* a saját pénzükből fizetik ki. A vízszenteléshez szükséges edényeket előkészítik, megtöltik vízzel (9. kép). A feltámadási mise előtt a harangozó tüzet gyújt a templom mellett. A gyülekező gyerekek tartják fenn a tüzet. A legények tartják szemmel a tűz köré összegyűlt gyermekeket.

6. Más csoportok feladatai

A Szent Sír a Rózsafüzér-Társulat tagjai díszítik fel. Szintén ők szedik le a főoltárról a lila terítőt, a gyász szimbólumát, és rendbe szedik a templom belső terét a nagyszombat esti misére (10. kép). A Rózsafüzér-Társulat tagjain kívül felnőttek, gyerekek folyamatosan jönnek a Szent Sírhoz, imádkoznak és a közös éneklésbe bekapcsolódnak. Ők és a fát hordó gyerekek jönnek-mennek a két ór között. A fahordás a gyermekek feladata, de a takarításban is segítkeznek. Mindezen tevékenységek alatt a legényeknek mozdulatlanul kell állniuk, anélkül, hogy akár az arckifejezésükkel is reagálnának a történésekre. A tapasztaltabbak látják el tanáccsal a többieket, hogy maguk elé nézzenek a földre. A hanghatások ellen viszont nincs hasonló módszer, és a gyerekek próbálkoznak is az örök megnevetetésével, pl. kerregő hangot adva. Az esti mise alatt a tűzszentelésnél, amely a templomon kívül, a bejárat közelében történik, a ministránsok segítkeznek.

7. Az egyház viszonyulása

A kezdeményező a csoport, nem az egyház. A plébánostól engedélyt kértek, hogy megszervezhessék. A plébános magatartása változott: 1993-ban nem bocsátotta rendelkezésükre az imaházat, 2005-ben viszont igen. Az volt a kérése a legényekhez, hogy a vasárnapi misén is öltözzenek be, hogy emeljék az ünnep fényét. Bár nem kezdeményező, a plébános konkrét feladatokkal bízta meg a Szentsírőrzőket: templomdíszítés, víz előkészítése a szentelésre. A feltámadási mise és a körmenet során kiemelt helyet foglalnak el a legények, tehát tevékenységük szervesen kapcsolódik az egyházi szertartáshoz. A szokás szervezésének anyagi fedezetéhez nem járul hozzá sem az egyház, sem a falu népe, a legények maguk állják. 1993-ban a harangozó tanította be a legényeket.¹⁸ Ő készítette az újabb fafegyver-sorozatot az 1990-es évek elején.

8. Kompromisszumok

Mivel kevesen maradnak a faluban olyanok, akik nemrégiben szereltek le, a korcsoport szerinti kiválasztás tekintetében kompromisszumot kötnek: katonaság előtt álló, vagy már régebb leszerelt legények is tagjai lehetnek a csoportnak. A hagyományos viselet egyes darabjait lecserélték.

A faluközösség hagyományörző szerepe gyengült: nem vesz részt a legények ellátásában. Nemcsak az ételt, italt, hanem a fenyőfák kivágásához szükséges engedély árát is a csoport tagjai állják.

Lerövidül az őrzés időtartama: szombaton reggel 10-től a nagymise végéig tart az őrzés. A vasárnapi nagymisén a viseletben való megjelenést a szokáshoz tapadt, esztétikai jellegű megnyilvánulásnak tarjuk. A csoport létrejöttének célja a feltámadási misével megszűnik, tehát a csoport létezése ehhez viszonyítva

funkcióvesztetté válik. A csoport eredeti céljának megfelelő működése alatt is csak részben tölti be funkcióját, hiszen éjszaka nem öröködnék, de el sem kezdik az öröködést nagyszombaton este, mint pl. a szomszédos Csíkszentimrén.

Enyhülnek a legénycsoporttal szemben támasztott elvárások: a fegyelmezett, katonás viselkedés csupán a templomban válik kötelezővé. A legények számára ez megkönnyíti az egész napos szolgálatot. Hiszen komoly önuralomra van szükségük az öröködés tízpercnyi ideje alatt is, hogy ellenálljanak a gyermekek nevetetési kísérleteinek.

A szokás fennmaradását ezek a kompromisszumok biztosítják. Ilyen értelemben nem negatív, hanem pozitív változásnak értelmezhetjük. Ezek a kompromisszumok fokozatosan változtatták meg a szokást, de természetes módon. Sem a pedagógusok, sem az egyház nem avatkozott be a folyamatba.

9. A szokás mint látványosság

Először a szokások paradigmaticus tengelyén, azaz más húsvéti szokásokhoz viszonyítva taglaljuk a kérdést, majd a szintagmatikus tengelyen: a falu más vallásos ünnepi szokásával – a templombúcsúval – hasonlítjuk össze. Kívülálló érdeklődők a gyűjtőkön kívül nem voltak 2005-ben. Az előző években a Duna Televízió készített filmet a szokásról. A legények elmondták, hogy érdeklődők voltak az elmúlt években is, akik újság számára írtak cikket. Ennek ellenére állíthatjuk, hogy turisztikai vonzerőként még nem fedezték fel a szokást. A kiadványok ráirányíthatják a magyarországi (és nemcsak) turisták figyelmét a szokásra. Például a széles közönséget célzó Erdély - Székelyföld fényképalbumban két kép szerepel a szentsírörzésről, viszont mindkettő Szentimrén készült és a szövegben nincs utalás arra, hogy a szomszédos Csíkszentkirályon is él a szokás.¹⁹ Az őrsváltás vonzó látvány a turisták számára, például a krakkói vagy prágai vár őrsváltását nézik, fényképezik. A rövid esemény többszöri ismétlődése monotonná válik, az esti mise és a körmenet látványának követéséhez pedig, a misét is végig kell hallgatni a túlszűfolt templomban. Talán ez az oka, hogy nem volt jelen akkora közönség, mint Apácán a kakaslövés alkalmával, vagy Szörcsén a húsvéti szánozáson. Az apácai kakaslövés turisztikai vonatkozását Pozsony Ferenc taglalja. A szokás a szűkebb térség értelmiségi fiataljainak ünnepévé fejlődött. Már az 1980-as évektől vonzotta a hazai és külföldi nézőket, filmeseket, fotósokat.²⁰ Háromszéken Kovászna megye Művelődési Központja a 2005-ös évet a népszokások évének hirdette meg. A bölöni farsangtemetésre, a szörcsei húsvéti szánozásra, a vargyasi szüreti bálra buszt szervezett Sepsiszentgyörgyről.²¹ A közönségnek a szokásokra kifejtett hatását a Szörcsén és Tamásfalván élő húsvéti szánozás 2005-ös lezajlása bizonyítja. Mindkét faluban elindult a csapat, de elkezdett zuhogni az eső. Tamásfalván behúzódtak a kultúrház melletti épületbe, majd több órányi

várakozás után az előre elkészített ebédet elfogyasztották és hazamentek. Csak néhány házhoz jutottak el a hagyományos felállításban. Szörcsén viszont a Sepsiszentgyörgyről érkezett közönség – köztük sok fotós is volt – kedvéért a zuhogó esőben is végigjárták a falut. E rövid kitérőt azért tettük, hogy érzékeltessük: a szokások felkapottságának különböző szintjein a szentsírörzés a kezdeteken van. Másrészt arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy érdemes követni a felülről szervezett beavatkozásokat egy szokás életébe, továbbá évente dokumentálni: sor került-e a szokásra, vagy ha nem, mi volt annak az oka (például az időjárás).

Sokkal látványosabb a Szent István napi búcsú. Napjainkban a falunapok keretébe ágyazódott a szokás, ezáltal a helyi és a nemzeti identitás szimbóluma is egyben. A szenttisztelet képi megjelenítésével a mellékoltár festményén találkozunk: Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának. 2004-ben a templomkertben kívül Szent István király szobrot avattak a templombúcsú alkalmával. 2005-ben a búcsús mise előtt megkoszorúzták a szobrot, a végén faluzászlót szenteltek.

Jegyzetek

- 1 Bárh János: A katolikus magyarság vallásos életének néprajza. In: Dömötör Tekla főszerk.: Magyar néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Budapest, 1990. 331–424, 407.
- 2 Bálint Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösd. Budapest, 1973. 258.
- 3 Magyar Márta: A szentsírállítás szokása. In: Ujváry Zoltán szerk.: Történeti és néprajzi tanulmányok. Debrecen, 1994. 289–292
- 4 Magyar Márta: Húsvéti szokások a nyíracádi görög katolikusok körében. In: Néprajzi tanulmányok prof. Ujváry Zoltán tiszteletére. Debrecen, 1992. 141–159.
- 5 Pozsony Ferenc: A szentsír állítása és őrzése Erdélyben, In: Uő: „Adok nektek aranyvesszőt...” Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról. Csíkszereda, 2000. 9–19.
- 6 Sz. Gazda Enikő: Egy csíki szokás: a szentsírörzés. In: Az EME Bölcsészeti-, Nyelvi- és Történettudományi Szakosztálya és a Csíki Székely Múzeum közös rendezésében tartott vándorgyűlés. Csíkszereda, 1999. 103–108.
- 7 Sz. Gazda E. i. m. 104.
- 8 Artur Gorovei: Ouăle de Paști. București, 2001. 34. A gyűjtés helye Capul-Codrului, Bukovina.
- 9 Moldován Gergely: Alsófehér vármegye román népe. Nagyenyed, 1897. 300. A tókaörzést a havasban is ismerik.
- 10 Pozsony F. i. m. 16.
- 11 Ujváry Zoltán: Dramatikus népszokások, népi színjátékok. In: Dömötör Tekla főszerk.: Magyar néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Budapest, 1990. 265–328, 276.
- 12 Kakas Zoltán szíves közlése.

13 Saját gyűjtés, 1997. december 25.

14 Németh Imre: Szokás – forgatókönyv – szerep. In: Gazda Klára – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc – Tánczos Vilmos: Magyar népi kultúra. Szöveggyűjtemény.

Kolozsvár, 2001. 188–195, 194.

15 A forgatókönyv, szerep fogalmakat szintén Németh Imre tanulmányából vettem át.

16 Pozsony F. i. m. 18.

17 Pozsony F. i. m. 16.

18 Uo.

19 Váradi Péter Pál – Gaál Anikó – Zsigmond Enikő: Erdély – Székelyföld, Alcsík és Kászon. Budapest, 1995. 76–78.

20 Pozsony Ferenc: Turizmus és népszokások. In: Uő: „Adok nektek aranyvesszőt...” Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról.

Csíkszereda, 2000. 147–155, 150.

21 Nagy Balázs: Holnap: farsangtemetés Bölönben. Háromszék, 2005. február 11,

4390. szám. 5. *** Kirándulás Szörcsére. Háromszék, 2005. március 26, 4427. szám, 8.

Balázs Lajos

A gyermekágyas szabadulásának és az újszülött beavatásának csíkszentdomokosi rítusa

A rítus lokalitásbeliségének nyomatéka némi magyarázatra szorul: nem tagadja mások hasonló rendeltetésű rítusait, de jelzi, hogy itt valami másképpen történik. Szentdomokos egy olyan egyedi tanú, aki ebben a tekintetben is olyat őrzött meg szokásaiban, rítusaiban, emlékezetében, amit más nem, vagy csak kevésbé.

Szentdomokoson *beavatás, kiszabadulás, felszabadulás* szinonimák is ismertek¹ arra a sajátos rítusra, ami az egész születés szokásrendjének keretében kettős irányultságú: elsődlegesen a gyermekágyas anyára irányul, de nemcsak. A szakmai köztudatban az áll, hogy a keresztelő az újszülött beavató rítusa, a szabadulás az anyáé.²

Ha a magyarság ide vágó szokásait tekintjük át, akkor az anyává avatásról, a gyermek bemutatásáról, templomi, de papi segédlet nélküli rítusról, ugyanakkor papi áldásról, asszonyi megtisztulásról, az anya tisztátalanságának feloldásáról stb. olvashatunk.³

Mi a szellemi, lelki háttere, szubsztrátuma a szabadulás rítusának? Tagadhatatlan, hogy a vágy: szakítani a spirituális – ma azt mondanám: konvencionális – tisztátalanságtól.

Bálint Sándor írja, hogy „a terhes asszonyt a néphit, de általában minden vallás kultikus szempontból »tisztátalannak« tartja.” Továbbá azt is, hogy „általánosnak mondható hiedelem, hogy a gyermekágyat Szűz Mária példájára hat hétig kell feküdni.”⁴

A szülő asszonyról alkotott eme felfogás gyökerei bizonyára a Bibliáig nyúlnak. Mózes III. könyve, a *Gyermekágyas törvénye* cím alatt így szól: „Ha az asszony lebetegszik és fiat szül, tisztátalan legyen hét napig... Azután harminchárom napig maradjon otthon a vértől való tisztulás miatt; semmi szent dolgot ne illessen, a szent helyre se menjen be, míg el nem telnek az ő tisztulásának napjai.”⁵

A gyermekágyas asszony „tisztátalansága” tehát tiltja az asszonyt 40 napra a társadalmi élet, az otthoni tevékenység néhány területéről, ahogy Pócs Éva fogalmaz „kirekeszti őt a normális, mindennapi tevékenységek gyakorlásából.”⁶ Ennek következtében a gyermekágyas egész tilalmi rendszernek van alávetve. A szabadulás, az én szentdomokosi észleléseim szerint egyféle menekülés, csendes,

rituális kitörés egy mitikus kényszerhelyzetből, mert tilalmi rendszerben nem lehet sokáig élni. A terhesség ideje alatti tilalmak a magzat védelmét szolgálták, a mostaniak a család és környezete védelmét, aminek határt kell szabni. A hogyanra újra a Bibliát idézem: „Mikor pedig letelnek az ő tisztulásának napjai..., hozzon egészen égőáldozatul esztendőös bárányt, galambfiat vagy gerlicét bűnért való áldozatul, a gyülekezet sátorának nyílása elé a paphoz..., és áldozza meg azt az Úr előtt..., és szerezzon néki engesztelést a pap, és tiszta lesz.”⁷

Csíkszentdomokoson a tisztátalanság és tisztulás bibliai képlete és képzete nem ismeretlen: van, aki szabályként tartja számon a bibliai előírást. Szembetűnő eltérés a szabadulási idő értelmezésében – két, három, hat hét –, a szabadulásra menő asszony kíséretében és a szabadulás helyét illetően tapasztalható. A magyarság általános szokása szerint a szabadulás – avatás – templomi szertartással valósul meg, vagyis a tisztulás bibliai modellje érvényesül. Szentdomokoson ennek más változatával is találkoztam: a szabadulni menő asszony templom helyett egy útszéli keresztet is választhat, amit megkerül – egyszer, háromszor –, miközben imát mond. „Nem ez a rendes”, mondják többen, de sokan gyakorolják. Az okok az adatközlők vallomásaiból kiderülnek, ám nem általánosíthatók. Vagyis nem csak azok mentek a keresztfához szabadulni, akiknek anyagi nehézségei, vagy az egyház törvényeibe ütköző vétségük volt. „Rendesen azok csinálták – mondja egyik adatközlőm –, akik nem tudtak a papnak fizetni.” Noha a szabadulásért, tudomásom szerint, nem kellett fizetni a papnak, inkább ajándékot vittek: gyertyát, kendőt, mégis érdekes, hogy a domokosi keresztkerülés a szabadulás olcsó változataként tűnik fel és mint ilyen ennek is van bibliai analógiás előzménye. „Ha pedig nincs elég módja a bárányhoz, vigyen két gerlicét, vagy két galambfiat...”⁸

Mi történik tehát Szentdomokoson? A kirajzolódott kép jelzi a folklór, sajátosan a szokásfolklór ellentmondásosságát (amit a kutató nem hagyhat figyelmen kívül).

„Legelsőben, amikor az asszony felszabadul az ágyból, akkor a templomba megyen. Ott oldozza fel a pap. Ugye meggyóntassa, a bűneit megbocsássa.

–Dehát a szülő asszonyt bűnösnek tartják?

–Hát vátig úgy van!⁹ Nemcsak itt nálunk, hanem az ortodoxoknál es. Láttam, met egy papnál szolgáltam tényleges katonaként. Ott voltam egy papnál, egy nagy tisztnek a bátyjánál, s ott láttam. Jött a gyermekágyas asszony, s a papnak a stólája alá bebútt, s ott keresztülbútt. S a pap mondta az áldást.

Nálunk es ez van. A pap felszabadítsa. Szombati nap vitte a bubát a templomba s bémutatta a Jóistennek. Imádkozott, meggyónt, áldozott, s a pap megszentelte, s úgy jött aztán haza. Kísérte vagy a testvére, vagy anyósa, vagy szomszédasszony, vagy a komasszonya. Attól a perctől minden misére mehet, s szabadon járhat a falu között. S még a gyermek nincs megkeresztelve.” (75 éves férfi adatközlő)

„Én az örvendetes olvasót mondtam el örökké. Mielőtt a mise megkezdődött azt má elvégeztem. A misét meghallgattuk, imádkoztunk, akkor aztán a pap megszentelte a gyermeket. Erre mondtuk, hogy Istennek bémutattuk a gyermeket. Ezt most nem csinálják. Lemaradt. Most, mikor keresztelik, akkor bé es mutassák.”

„Az volt a szokás, hogy hat-hétre vittük a gyermeket a templomba, ha volt megkeresztelve, ha nem. S ott a pap áldást mondott, az oltárt megkerültük vele s jöttünk haza. Ez volt a kiszabadulás. Hat hét után! Evvel szabadult ki az asszony a szülésből. A keresztanya az oltár bal felin békerül az oltár hátához, a fejit beléverik (ti. megérintik) a gyermeknek a falba, s mondják, »Légy jó templomba járó s jó szófogadó!« Háromszor megkerülik az oltárt. Most nem kerülik meg az oltárt, hanem az asztalt [ti. fordított oltárt]. Régen a menyasszony es így kerülte meg a nagyoltárt. Azért van ez most így, mert az az ereklye, ami az oltár talpába kell legyen, most az asztal alatt van egy kicsike ládikába. Azt kell megkerülni.”

„Van itt egy kereszt, a templom felé, na, oda mentünk el három hét után, megkerültük a keresztfát háromszor, imádkoztunk, s avval hazajöttünk. Azért, hogy a templomba még nem tudtunk elmenni, nem volt szabad. A keresztnél pad is van alatta. Elmondtunk egy Miatyánkot, Dicsőséget, Üdvözlégyet. A Dicsőség, az egy közima. Kérjük, hogy a Jóisten adja vissza az egészségünket. S akkor mondjuk a befejezőt, az Úrangyalát, s evvel jó a beteg asszony az úton hazafelé.

Amikor mennek keresztelni, ugyanott, kiáll a keresztszülők közül egy, s a gyermekkel megkerüli a keresztfát, s harmadszor visszaáll közéjük. A többiek ez alatt megállnak. Ezt most is csinálják.”

„Engem es néném elvezetett, a keresztfát kerültük meg a templom előtt. Adig nem szabadott máshova menni az úton, amíg vagy keresztet nem került meg, vagy szabadulni nem ment. A keresztfát rendszeren este vagy szürkületkor kerülte meg az asszony. Megkerülte s hazamentek, s másnap mehetett tovább. Mondtam egy Miatyánkot... De a pap nem kéri számon, s kimaradt. A rendje ez volna! Így tisztul meg az asszony. Akkor mehet el bárhova.

Ha a templomba ment megszabadulni, a reggeli misére ment.

A keresztfát akárhol kerülhette, ahol szabadon volt. De engem néném a templom előttihez vezetett.

Aki így nem tisztult meg, fehérnép vagy leányféle, annak a templomba se volt szabad elől bémenni. Csak ott a harangok lába alá. A tisztátalanoknak! Most ezeket se tartják.”

„Akkor voltak azok, akik nem voltak egyházilag megesküdve. A gyermeket, ugye, meg kellett kereszteltessék, de tisztulni, szabadulni má nem mehetett. Me régen es vótak elegen vadházasságba. Ott az út mellett, olyan helyt kellett megkerülje. De nem az a rendje, hanem elmenni a templomba!”

„Hétköznap mentek szabadulni. Reggel, me akkor van mise. A mise után a pap elvégezte, de meg kellett neki mondja, hogy szabadulni akar. Gyertyát gyújtott, az asszon kellett fogja, s a pap úgy vezette ki a sekrestyéből az oltár elejibe. Nem volt szabad bémenni a templomba. Csak a sekrestyébe, me tisztátalan! A misén lévők elmennek, csak az marad vissza, aki akar. Van, aki kíváncsiságból es ott marad.”

„A három hetet kiszámolták, s amilyen napra esett, az nem számított, akkor ment a kereszthez. A szülésre pont három hétre kellett menjen. Tiszta egyedül! Csak imádkozott. Ez így, hamarjába menyen. Megkerüli s elmondja a három imát, s míg jó haza, elvégzi az Úrangyalát. Különösen, ha esti harangszó tájba menyen—a legtöbben ilyenkor mennek!—, na, azalatt elvégzi az Úrangyalát.

Lassan lépegeti körbe, amíg imádkozik. Amíg elvégzi a három tétel imádságot, azalatt kerüli meg. Ez az első kiszabadulás. Úgy mondták, annyi, mintha a templomba járt volna már. A pap, ugye, még nem szabadította fel, de *annyi, mintha megkerülte volna az oltárt.* (Kiemelés tőlem)

De azért aztán elmegy a templomba es avatásra. A pap nem szól ebbe belé. A nép a maga szántából csinálja ezt. Ezt azért csinálja, hogy tudjon kilépni a kapun. Addig nem mehet ki sehova. Ezt a rokonság számon tartsa, s a szomszédok. Ezt meg kell csinálja mindenki. Ezen keresztül menyen.”

A fenti szokásszövegekből az derül ki, hogy a keresztfa kerülést a paraszti pragmatizmus jegyében is választották: „hogy tudjon kilépni a kapun...”, de aztán elmegy a templomba es avatásra.” A keresztkerülés rítusa egyrészt a szabadulás gyakorlati kényszere, másrészt az égiekkel kötött előbb „ideiglenes” majd „tartós béke” sajátos, megbocsátható módon történő megalapozása. Külön elemzés tárgya lehetne, ahogyan a két módozat – oltárkerülés, útszéli keresztkerülés – iránti preferencia ingadozik a vallásos köztudatban: az egyiket elfogadó, a másikat visszautasító, a mind a kettőt elfogadó, de az egyiket átmenetinek, ideiglenesnek tartó, aztán a mind a kettőt egyenrangúnak tekintő álláspont kérdései között.

Nem részletezem a rítus eme vonatkozását, mert mélyíteni óhajtom más szentdomokosi vetületeit is. Éspedig a tér és szakrális centrum szemszögéből. Meg kell említenem, hogy Szentdomokoson az átmeneti rítusok beavató szakaszaiban a főszereplő kört jár be, vagy őt magát körül járják. Kört járnak a csecsemővel, menyasszonnyal az oltár körül, a keresztelő és templomi esküvői rítus után, a szabaduló anyák a csecsemővel az útszéli keresztfa körül, kört írnak gyertyával a haldokló körül, haldokló fölött.

A kör, amit noha reális térben bejárnak, mégis képzelt spirituális térforma, ami mind a három átmenet eltávolító, beavató rítusaiban összetett eszmeiségű rítus-szimbólum.

Miért szellemi tér a kör a sorsfordulók rítusaiban, és miért ezeket a kegytárgyakat, szakrális helyeket kell megkerülni az átmenetek főszereplőinek? Az átmeneti rítusoknak miért visszatérő jelképes motívuma a rituális körüljárás?

Előbb irányítsuk figyelmünket a *bekerítés, megkerítés, körüljárás* proxemikai jelentésére. A *körüljárás* „előírt formák szerint történő rituális mozgás, mely egy középpont körül kört ír le... Célja, funkciója valamely hely, személy, tárgy mágikus védelme, a gonosztól való elzárása” – olvasható a Magyar Néprajzi Lexikonban.¹⁰

A valami körül – ház, vetés, falu, legelő stb – vont, ásott, szántott, épített, járással képzett körre, és hiedelmeire számtalan példát találni az egész magyar szokásvilágban. Pócs Éva írja, hogy „az archaikus világszemléletnek a maradványait őrzik azok a hiedelmek, amelyek szerint a saját, ismert világot, a mikrókosmoszt – a falut és határát – az idegen, a természetfölötti lények, a halottak, kísértetek helye veszi körül. Ez az archaikus univerzum az »evilági-túlvilági«, »élők-holtak«, »bent-kint« oppozíciókkal írhatók le.”¹¹ Erre erősít rá Jankovics meglátása: „A körnek mindig mágikus óvó-védő szerepet tulajdonított az ember. Amit körüljár, körülkerít, körülrajzol vagy -ír, azt akarja megvédeni, mivel azt tekinti a magáénak, önmaga kivetített képének.”¹² Szintén ő írja, hogy „A mágikus kör hiedelmének gyakorlati alapja az, hogy a védekezésnek, védhetőségnek a kör a legtermészetesebb formája.”¹³

Nyilvánvalóan ez a hiedelem érvényesül a haldokló megkerülésekor is, ami a körbejárás, körírás egyik különleges rítusa Szentdomokoson.¹⁴ A gyertyával vont lángkörön nem tud behatolni a Gonosz, így nem lehet hatalma a lélek fölött, a „periféria” tartományába kényszerül, szorítódik vissza. „Megjegyzem azonban, hogy míg a *bekerítés* ismert példái a földi létet, az egzisztenciát védik, addig a szentdomokosi *megkerítés* a lélek túlvilági létét védi. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az ismeretlent védik az ismeretlentől. És mivel ezt a nagy ismeretlen küszöb előtt végzik, preventív és védő rítusnak is tekinthetjük.”¹⁵

A szabadulás látszatra ellentéte a megkerítésnek: a tisztuló asszony a kisedével megkerüli háromszor az útszéli keresztet és imát mond. A szabadulás rítusában mi és ki szorul védelemre? Erre a kérdésre a magyar folklorisztika nem adott kielégítő választ. Meglehet azért, mert a szabadulásnak, beavatásnak, a haldokló megkerítésének ezt a rítus-módját, a szentdomokosit, nem ismeri.

Segítségül Aniela Jaffé-t, a svájci Jung-tanítványt idézem. *A kör szimbolikája* című tanulmányában azt írja, hogy „a kör szimbólum, akárhány változatban jelenik meg, mindannyiszor az élet egyetlen, legalapvetőbb vonatkozására, annak végső teljességére utal. (...) A pszichológiai szimbolika nyelvén szólva az ellentétek egyesítését fejezi ki: az ego személyes, időhöz kötött világnak, a nem ego személytelen és időtlen világgal való egyesülését.”¹⁶ Jaffé körelméletében felfedezhető-e a domokosi *megkerítés* valami egyéb, talán filozofikus lényege?

„Ha úgy fogom fel a haldokló megkerítését, hogy az olyan szándék (is), amely egyesíteni akarja az életet a halállal, az élők világát a holtakéval, a véges földi életet a lélek időtlen, végtelen életével („időhöz kötött világ... időtlen világ...”), akkor a válaszom csak igen lehet. Úgy vélem, nem túlzok, amikor azt mondom, hogy a szentdomokosi megkerítés szokása és rítusa, mind szertartásosságában, mind szellemiségében egyfajta egyetemes világszemlélet, túlvilág-filozófia rezonanciája.”¹⁷

És a szabadulás rítusa túlmutat-e a falu határán? Újra Jaffét idézem, akinek tanulmányából az is kicseng, hogy a kör a valamihez való tartozást is jelképezi, annak gondolatát: „a pszichológiai szimbolika nyelvén szólva az ellentétek egyesítését fejezi ki.” Eme, csak látszatra egyszerű értelmezésen meditálva jutottam el arra a gondolatra, hogy amikor a menyasszony és csecsemő megkerülnek az oltárt, a tisztátalan asszony a csecsemővel megkerüli az útszéli keresztet, minden bizonytalansággal és asszonyi, pogány és keresztény, korábbi és a szülés miatt tisztátalan, ellentétes lényegük egyenlítődik ki, a valamivel való szövetség – az új közösséggel –, a valamihez való tartozás – az új közösséghez, az élet természetes medrébe való – megtisztult asszony – visszatérés szándékának – *vágyának* – távlatával. Tovább ragozva a kör szimbólumot¹⁸ és a centrumát, vegyük észre, hogy a megkerítés rítusában a haldokló áll a kör központjában, mert neki kell kapcsolódnia a másik, a holtak világához. A szabaduláskor az újszülöttel kerülnek a keresztet mint szent szimbólumot, amihez kapcsolódnia akarnak. Az első az elvont világhoz, a második a látható világhoz való kapcsolódását szolgálja az embernek. Ebben az értelmezésben Jaffé megállapítása számomra telitalálat, (de a domokosi példa is az Jaffé értelmezéséhez!), ami szerint a mandala elrendezés olyan szent hely kialakítását követi, „mely a központjával kapcsolódik a másik világhoz.”¹⁹

Eliade-t idézem: „A vallásos ember csak megszentelt világban képes élni, mert csak az ilyen világnak van része a létben, és ezáltal csak ez létezik valóban.”²⁰ A domokosi ember képes-e más világban élni, kérdeztem korábban is. A Szentdomokoson azonosított és (tanulmányaimban, a monográfiákban) leírt rítusok jelentős része, sajátosan az általam békítő, egyesítő, rehabilitálónak nevezett rítusok egyértelmű válasza, hogy nem. Eliade szavával, a „megszentelt világban” való élés vágya óriási rítusgeneráló erő. Eliade más helyen „vallásos honvág”-ról is beszél, ami alatt azt érti, hogy a kozmosz, amelyben az ember él „olyan tiszta és szent legyen, amilyen kezdetben volt, amikor a teremtő kezéből kikerült.”²¹ Én úgy gondolom, hogy a keresztelés-, templomi esküvő utáni oltárkerülés, útszéli kereszt megkerülése, a haldokló megkerítése rítusai által az egyén, család, közösség „vallásos honvágya”, a kozmoszba, egy fizikai tér fölötti térbe, szellemi térbe való visszatérés vágya, az oda (is) tartozás vágya elégül ki.

Az útszéli kereszt megkerülésében, a transzcendens világ utáni vágy mellett mély emberi természetű vágyat is sejtek érvényesülni. Egy adott fizikai térhez való

tartozás vágyára gondolok, ami, Eliade értelmezésében, épp a kereszt szimbolikája által szent tér és egyben „a Világ Közepe”.²² Egy faluközösségen belül felállított kereszt valamikori, valamiféle térfoglalás emléke, tehát mítosza van.²³ Egy közösség, egy területet, elvben, egyszer foglal el, de a hajdani foglalók/mindenkori védelmezők közösségét folytonosan újítani kell, ami egyben a fennmaradás egyik titka. Ezért a térfoglalás tettét rituálisan folyton meg kell ismételni, ami által létrejön az első foglalók és az utódok titkos kötődése, spirituális szövetsége, akár kis térségek szintjén is. Én ezen a ponton érzem és látom a domokosi szabadulás- és beavatás rítusának korszerű, hozzánk szóló üzenetét. A szabadulni menő asszony „megtisztulással és vezekléssel”²⁴ (a már idézett Sumner szavai) vissza kell kerüljön a közösség sorába, és ezt rítussal hozhatja nyilvánosságra. Egyben csecsemőjét jelképesen beavatja abba térbe: a kereszt jelölte tér szellemi körébe, emberi közösségébe, hogy odatartozónak számítsa. Az útszéli keresztiszteletnek, áhítatnak nagy és bensőséges múltja van a magyar parasztság körében is, ami egyértelműen megerősíti előbbi feltételezéseimet.

Az útszéli keresztetek „lényegében az egyházi liturgikus cselekmények állandó színhelyein kívül állnak... a népi vallásosság természetes részét alkotják.”²⁵ Részben más szempontból is tekintve, Jung így fogalmaz: „A kereszt olyan sokatmondó szimbólum, amely az érzelmek, eszmék és szempontok sokaságát fejezik ki.”²⁶ Adat van arra, hogy „a Székelyföldön 1762-1764 között a határőrség felállítására elleni tiltakozás, illetve az áldozatok emlékére emeltek keresztet (...) A kőkeresztetek legarchaikusabb formáit ma Erdélyben, a volt Csík megyében találjuk,”²⁷ írja Tüskés Gábor. A keresztet tehát összetett vallásos és rejtőző történelmi viszonyulás, és ezen az alapon mély érzelmi összefonódás tapasztalható,²⁸ így nem véletlen, hogy a szabadulás és beavatás színhelye, spirituális tere is volt.

Jegyzetek

- 1 Máshol az *avatás* szó használatos. Vö. Kapros Márta: A születés szokásai és hiedelmei az Ipoly mentén. Debrecen, 1986. 208. Magyar Néprajzi Lexikon. 1. Budapest, *avatás* Pócs Éva: Néphit. In: Magyar Néprajz. 1990. VII. 630.
- 2 A születési szokásoknak két főszereplője van: a rítusok kronológiájában hol az anya, hol az újszülött kerül főszereplői státuszba.
- 3 Kapros M. i. m. 208–210.
- Kapros Márta: Születés és kisgyermekkor szokásai. in: Magyar Néprajz. 1990. VII. 29; Pócs É. i. m. 630.
- 4 Bálint Sándor: A paraszti élet rendje. Népszokásaink. In: A magyar nép. Budapest, 1943. 208–209.
- 5 Mózes III. könyve 12.
- 6 Pócs É. i. m. 630.
- 7 Mózes uo.

8 Mózes III. könyve 12.

9 Sumner írja, hogy „a zsidók úgy tartották, hogy a közösülés és gyermekszülés tisztátalanná tesz, tehát ezeket az aktusokat megtisztulással és vezekléssel kell jóvátenni.” Sumner, William Graham: Népszokások. Budapest, 1978. 594.

Még azt is írja, hogy „a tisztátalanság képzete rituális természetű,” és hozza teszi, hogy „nem teljes egészében irracionális, értelmet kölcsönöznek neki a fertőző betegségek...” Sumner, W. G. i. m. 761.

10 MNL 3 körüljárás

11 Pócs É. i. m. 619.

12 Jankovics Marcell: Mély a múltnak kútja. Debrecen, 1998. 253.

13 Jelképtár 1995. 128.

14 Balázs Lajos: A haldokló megkerítése a lélekmentés pogány és keresztény rítusa Csíkszentdomokoson. In: Lélek, halál, túlvilág. Budapest, 2001. 261–267. A szentdomokosi megkerítés rítusához négy hasonló adatot találtam, olyan formában, hogy a halottat, a ravatalt, a halott házat járják körbe égő gyertyával: Kunt Ernő: Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Budapest, 1987. 115.; Jung Károly: Haláljósítás és a halál előjelei a jugoszláviai magyarság hagyományában. In: Előmunkálatok a magyarság néprajzához 10. kötet. Budapest, 1982. 127.; Dobossy Ilona: Halál. In: Ujváry Zoltán (szerk.): Szokások és hiedelmek a Hangonyvölgyben. Debrecen, 1989. 118.; Virt István: Halottal kapcsolatos szokások és hiedelmek Zoboralján. In: Hoppál Mihály (szerk.): Folklor Archívum 17. Budapest, 1987. 33–34. A MNL és a MN vizsont nem említik.

15 Balázs L., i. m. 266. A helyiek szóbeli kommunikációja alapján a *megkerítés* állapotjelző rítus is. Ui. az érdeklődő kérdésére: „*Hogy van a beteg?*”, a beteg állapota szerint így is válaszolhatnak: „*Már megkerítették*”.

16 Jaffé, Aniel: A vizuális művészetek szimbolizmusa. In: Jung, C.G.: Az ember szimbólumai. Budapest, 1993. 240–241.

17 Balázs L., i. m. 266.

18 A kör ősválónk szimbóluma, „mely magába foglalja az ember és a teljes természet kapcsolatát.” Jaffé, A. i. m. 240.

19 Jaffé, A. i. m. 244. Szintén Jaffé mondja, hogy „a mandalák gyakran igen merész kísérleteket tesznek látszólag kibékíthetetlen ellentétek egybevetésére - egyesítésére és reménytelenül nagyra tűnő szakadékok áthidalására.” i. m. 124.

20 Eliade, Mircea: A szent és a profán. A vallás lényegéről. Budapest, 1987b. 58.

21 Eliade, M., i. m. 60.

22 Vö. Eliade, Mircea: Misztikus születések. Budapest, 1999. 238.

23 „A spanyol és portugál konkvisztádorok Jézus Krisztus nevében vették birtokukba az általuk felfedezett és leigázott szigeteket és földrészeket. Cselekedetük igazolására *keresztet állítottak* (kiemelés általam), ám ezzel föl is szentelték az új országot: a kereszt fölállítása a keresztelést (a teremtő cselekedetet) ismételte meg, s ez egyenlő az »új születéssel.«” Eliade, Mircea: Az örök visszatérés mítosza. Budapest, 1998. 26–27.

24 Ezt a funkciót tölti be az ima, a katolikusoknál a gyónás.

25 Tüskés Gábor: Utószó. In: Olasz Ferenc: Dicsértessék. H. n. 1989. oldalszám nélkül.

- 26 Jung, C. G.: A tudattalan megközelítése. In: Jung, C. G.: Az ember és szimbólumai. Budapest. 1993. 90.
- 27 Az útszéli kereszték állítása Európában és Magyarországon a középkorban kezdődött. Vö. Tüskés G. i. m. Jankovics Marcell: A fa mitológiája. Debrecen, 1998. 133.
- 28 Elterjedt szokás, például, hogy egész nyáron virágcsokrokat, koszorúkat helyeznek el rajta, a kereszt előtt elhaladva a férfiak kalapot/sapkát emeltek, a női személyek, gyermekek keresztet vetettek.

- 26 Jung, C. G.: A tudattalan megközelítése. In: Jung, C. G.: Az ember és szimbólumai. Budapest. 1993. 90.
- 27 Az útszéli keresztok állítása Európában és Magyarországon a középkorban kezdődött. Vö. Tüskés G. i. m. Jankovics Marcell: A fa mitológiája. Debrecen, 1998. 133.
- 28 Elterjedt szokás, például, hogy egész nyáron virágcsokrokat, koszorúkat helyeznek el rajta, a kereszt előtt elhaladva a férfiak kalapot/sapkát emeltek, a női személyek, gyermekek keresztet vetettek.

- 26 Jung, C. G.: A tudattalan megközelítése. In: Jung, C. G.: Az ember és szimbólumai. Budapest. 1993. 90.
- 27 Az útszéli kereszték állítása Európában és Magyarországon a középkorban kezdődött. Vö. Tüskés G. i. m. Jankovics Marcell: A fa mitológiája. Debrecen, 1998. 133.
- 28 Elterjedt szokás, például, hogy egész nyáron virágcsokrokat, koszorúkat helyeznek el rajta, a kereszt előtt elhaladva a férfiak kalapot/sapkát emeltek, a női személyek, gyermekek keresztet vetettek.

Szőcsné Gazda Enikő

Az elkeresztelés

Sepsiszentgyörgyről körülbelül 20 km-re fekszik Mikóújfalu, Háromszék egyik vegyes lakosságú települése. A falu a Mikesek által működtetett bükszádi üvegcsűr megnyitásakor, vagyis 1763-at követően telt fel idegen eredetű vendégmunkásokkal. 1821-ben Cs. Bogáts Dénes adatai szerint fogarásföldi román hamuzsír-főzők és favágók telepedtek le itt és a környező falvakban.¹ Arról is tudomásunk van, hogy német bevándorlók is érkeztek ide, hogy az üveggyártás technológiáját műveljék és erre megtanítsák a helybelieket. A cigányok szénégetéssel foglalkoztak a környező erdőkben, munkájuk úgyszintén az üveggyár működtetéséhez volt fontos. Egy 1940-es felmérés szerint számuk már ekkor meghaladta a százat, tehát jelentős népcsoportnak számítottak a falun belül.² Az olaszok bevándorlása a XIX. század végén nyert nagyobb lendületet, amikor a vasút megnyitásakor Zuliani Antal és Péter, Kraighero Péter valamint Bosin több kőbányát nyitott a Málnás–Bükszád közti hegyekben. Az olasz kőfaragóknak a XX. század elején még külön közösségeik voltak a falun belül: külön táncmulatságokat, összejövételeket szerveztek, és tevékenyen résztvettek a római katolikus templom felépítésében.³

Napjainkban három felekezet él a faluban. A legnagyobb a száma a római katolikusoknak, őket követik számban a reformátusok, legkevesebben az ortodoxok, vagyis a görög keleti vallásúak vannak. Ők átkeresztelt görög katolikusoknak tekinthetők. A falu ma egységesen magyarajkúnak tekinthető, bár a nevek még mindig elárulják a vegyes származást. 1883-ban a háromszéki sajtóban már kiemelik, hogy „Mikóújfalu oláhjai egészen elmagyarosodtak.”⁴ 1917 április 4-én, a román betörés elleni tiltakozásként „lélekemelő ünnepség” keretében 1700 mikóújfalusi elmagyarosodott román hagyta el vallását és tért át a római katolikus hitre.⁵

A sok népcsoport egymásra hatása tehát nagyon jelentős volt az idők folyamán. Ez a szokásvilágon is jól lemérhető. Tekintettel arra, hogy valamennyi nép hozott magával valamilyen szokást, Mikóújfalu ma Háromszék hagyományokban gazdag településeinek egyike. Persze, az etnikai keveredés miatt ma már csaknem lehetetlen elkülöníteni, hogy melyik szokáselem honnan származik.

E tanulmánynak nem is célja az, hogy eredet-nyomozásba kezdjen. Csupán egyetlen szokást szeretnék részletesebben ismertetni, amelynek napjainkban már csak nyomait lehet fellelni, és amelyet ma néhány idősebb rendű asszonyon kívül, egységesen *hülyeségnek*, *babonának* tartanak a helybeliek. Az *elkeresztelésről* lesz tehát szó, amelyet utójára az 1970-es években alkalmaztak az itt lakók. A rítus

nyomait valamennyi felekezetnél felleltem. Egységesen alkalmazták a római katolikusok, reformátusok, és a görög keletiként bejegyzett görög katolikusok is. Így tehát a XX. század első felében minden felekezetben gyakorolták.

Az elkeresztelés gyógyító eljárás, amelyet a már megkeresztelt csecsemőkön alkalmaztak a helybeliek. A rítust abban az esetben végezték el, ha a csecsemő – az általános megítélés szerint – halálosan betegnek tűnt. Lényege, hogy az életveszélyes helyzetben lévő csecsemő megmentésére hirtelen a szomszédságból 9 asszonyt gyűjtöttek össze, és szentelt vízzel újakeresztelték a gyermeket. Természetesen, a gyermek az anyakönyvek szerint továbbra is az eredeti kereszteléskor kapott nevét megtartotta, de ettől kezdve a család és a falu az új nevén szólította a csecsemőt.

A rítus rekonstruálása céljából több embert kerestem fel, és egyetlen olyan nénivel is sikerült kapcsolatba lépni, aki ő maga is keresztelt el gyermeket. „Neki van meg ehhez a tudománya”-ezekkel a szavakkal igazítottak a Tódinéként ismert, görögkeleti vallású öregasszonyhoz a falusfelek.

1. A rítus

A rítus rekonstruálásában fő információforrásnak az említett nénit vettük, mivel ő volt az egyedüli, aki maga végezte a szertartást.

A kezdeti feladat a 9 asszony összegyűjtése volt. Informátorom szerint nem kellett azonos nevű asszonyoknak lenniük.⁶ Még az sem volt fontos követelmény, hogy egy valláson legyenek vagy egy nyelvet beszéljenek. „Ha román vót, ha magyar, csak Istent higgyen... Olyan kellett oda, aki Istent hisz. S akkor kellett imádkozni. Miatyánkot, Üdvezlégyet s ilyeneket.”⁷

Míg a kilenc asszony imádkozott, a ház padlójának egyik deszkáját felfeszítették, a gyermeket meztelenre vetköztették, a rajta lévő ruhácskát a padló alá tették, majd a gyereket egy új réklivel betakarták. Ezután az egyik asszony (többnyire a kezdeményező, vagy aki a rítusban jártas volt) szentelt vizet töltött egy edénybe. „Hát mondtam közbe, hogy zárjátok bé a kaput. Bé es zárták. Míg én itt vagyok, addig ide ne jöjjön be. S figyeljétek, hogy ki menyen a kaputokra. S asszongya Lajcsi, na asszony, menj, s zárd bé a kaput. Senkit se eresszél bé. Senkit. Hadd el, ott dörgessen. S asszongya ja felesége, no térgyelj le te es. Térgyeljetez mind le.”⁸

Ezt követte a gyermek leöntése. Akárcsak ahogy a pap is végezte, háromszor kellett a gyermeket leönteni. Közben mondták, hogy „Ferenc, én téged megkeresztellek az Atya, a Fiú és a Szentlélek Úristen nevében. Ámen.”

A rítus elvégzése után a gyermeket teljesen új ruhába öltöztették, és az új nevén szólították.

A nem kanonizált rítusoknak általában változataik is élnek. A variálódás minden folklórműfajnak sajátossága, ez jelzi az alkalmazók elvárásai, elképzelései közti eltéréseket. Mikóújfalusi asszonyok azt is tudják, hogy egyes asszonyok

nem a ház padlója alá, hanem az udvaron ásott gödörbe temették a gyermek ruháját az újrakeresztelés alkalmával.⁹ Egyes esetekben *hótt szenet, fokhagymát*, vagyis a gonoszűzés ismert elemeit ásták el a ruhával együtt.

Különösen érdekes elemnek tartom a ruhának a kemence hátához való eldugását. XVIII–XIX. századi háromszéki perekből látható, hogy a magzatgyilkos anyák csecsemőik holttestét is majdnem valamennyi esetben a kemence hátához rejtették el.¹⁰ Tagányi Károly korai jogszokás-kutatásaiából tudjuk, hogy a kemence a családi rítusok fő helyszíne volt, a halotti áldozatokat sok esetben éppen a kemence közelében végezték el.¹¹ Az tehát, hogy a halálosan beteg gyermek ruháját a kemencéhez dugták, az archaikus halottas szokásokkal mutat szoros összefüggést. Ugyanakkor a füst tisztító és gyógyító erejébe vetett hit is ismert, bizonyára ez is szerepet játszott e szokás meggyökerezésében.¹²

Amennyiben a mikóújfalusiak eredeti keresztelési szertartásával hasonlítjuk össze az elkeresztelés rítusát, a hasonlóság mellett számos különbség tűnik fel. A legjelentősebb eltérés az, hogy a *keresztmamákat* nem a szülők, hanem a rítust irányító személy választotta ki. Tehát nem a személyes kapcsolat, hanem a vallási kompetencia volt a fő kiválasztási szempont. A másik lényeges különbség, hogy a keresztmamáknak kijelölt személyek nem hoztak magukkal ajándékot. Míg az eredeti keresztelő alkalmával minden keresztmama másfél méter gyolcsot vitt magával, amelyet katolikus gyerek esetén gyertyára, református gyerek esetén virágra tekertek fel, a rítus alkalmával a főkeresztmama gyolcsát kiterítették a gyerek fölé, minden keresztmama ennek a szélét fogta meg, addig az elkereszteléskor teljesen hiányzott a gyolcs a rítusból. A gyermek meztelen volt, tehát nem öltöztették fel szép ruháscskába. A leglényegesebb különbség az volt, hogy a keresztelést nem a pap, hanem a falu *tudományos* emberei végezték, és nem a templomban, hanem a beteg gyerek házában zajlott le. A szertartást nem követte lakoma és tánc. Az eredeti keresztelő alkalmával a házba hazaérkező gyermeket az asztal vagy az ágy alá dugták, hogy lássák, ki kapja ki a leggyorsabban a gyereket. Ezzel mérték le, kihez fog a gyermek is a legjobban ragaszkodni. Ezután a kiságyba került, ahol szerre minden keresztmama ráterítette a gyolcsát, hogy a lakoma alatt is védelmet biztosítson az a gyermeknek. Mindezek az elemek elmaradtak az újrakeresztelés szertartásából.

Általános érvényűnek tűnt az is a rítusban, hogy az újrakeresztelt gyermeknek minden esetben valamelyik ismert szent nevét adták. Ezzel jelképesen a szent védelme alá helyezték a kis beteget.

E különbségek lényege, hogy az elkeresztelés rögtönzött, azonnal alkalmazott szertartás volt. Nem is tartották azonos erejűnek az eredeti keresztelővel. A gyermek, ha meggyógyult, az eredeti keresztmamájával tartotta a kapcsolatot. Új

keresztzüleit úgy ismerte és becsülte, mint a falu bármely emberét, vagy mint az orvosát. De nem szólította keresztmamájának, hanem a nevéen szólította.

Ennek ellenére a falu minden embere tudomást szerzett az újrakeresztelés megtörténtéről, és ezt követően mindenki elfogadta azt a tényt, hogy új nevéen szólítsa a gyermekeket.

2. Az elkeresztelés hiedelem-háttéré

Az elkeresztelés szokásköre a *váltott gyermek* és az *agos gyermek* hiedelemkörökkel mutat szoros rokonságot. A rítus legfontosabb alaphiedelme viszont elsősorban az, hogy a gyermeknek *nem a megfelelő nevet választották* a szülők, és ennek köszönhetően betegedett meg.

Vizsgáljuk tehát meg először is azt, hogy mit főd a mikóújfalusiak, és általánosabban véve, a háromszékiek tudatában a *nem megfelelő név*?

A háromszéki asszonyok úgy tartották még néhány évtizede, hogy sorsszerűen a gyermeknek azt a nevet kellene adni, amelyik a naptár szerint a születése napján van. Vagyis „magával viszi a gyermek a nevét.” A szülőnek így elsősorban az lenne a szerepe, hogy a szüléskor tudatában legyen annak, hogy milyen névnap esik aznapra. Ha Ferenc napján születik a baba, Ferencnek, ha Anna napján, Annának kellene keresztelni.¹³

Természetesen, ez a szelekciós módszer nem minden esetben alkalmazható. Megtörténhet, hogy a leánygyermek születésekor éppen fiú névnap van, stb. Ilyen esetekben tehát a gyermek nem vihette a nevét. Általános eljárás az volt, hogy valamelyik szent nevét választották. A katolikusok és ortodoxok szerint ez azzal magyarázható, hogy a szent védelme alá kerül ekkor a gyermek. A reformátusoknál nem volt meg a szenttiszelet, náluk tehát a helybeli névadási hagyományok irányították csupán a gyermek keresztnevének kiválasztását. „Akkor nem keresztelték ilyen nevekre. Most Csilla, s Kamilla, s mind ilyen neveket adnak. De akkor csak Anna, s Erzsébet, s Mária, s ilyen nevek voltak.”¹⁴ Bálint Sándor kutatásaiból tudjuk, hogy pl. Szegeden úgy tartották, hogy az a gyermek, aki egy születését megelőzően már lejárt nevet választanak, meghal vagy pedig gyöngé felfogású lesz.¹⁵ Ennek a hiedelemnek az elemeit nem találtam meg Mikóújfaluban.

László Gyula a honfoglaló magyarok életéről írt könyvében számolt be arról, hogy a régi magyaroknál szokás volt a gyermek nevét titokban tartani a keresztelő időpontjáig, a gonoszakat álnevekkel tévesztették meg, nehogy elvigyék, kicséreljék a gyermeket. Ezért csúnyácskának, бүdösnek stb. nevezték. E szokást Kálmány Lajos is emlegeti. Szerinte Szőregen a keresztelés előtt Nemtudomkának, Pogánykának nevezték a gyermeket, mert amennyiben a rosszak keresztelő előtt megtudják a gyermek nevét, akkor a gyermeket könnyen meggronthatják.¹⁶

A mikóújfalusiak tudatában is megtaláljuk a névmágia elemeit. A gyermek és a neve összefügg, így a gyermek betegsége a nem megfelelő névből is eredeztethető. Ugyanakkor a Kálmány által ismertetett hiedelem is felismerhető e szokásban. Vagyis a gyermeknek a keresztelő előtt választott nevét a Rosszak megtudták, és ezáltal a gyermeket megrontották, beteggé tették...

A rítus arra a különlegesen eleven hiedelemre alapoz tehát, hogy gonosz lények ártani tudnak a gyermeknek. A helyi hiedelem szerint „a születés és keresztelés közt a gyermeket kerüli az ördög”¹⁷ Nagyon kell vigyázni rá, „nehogy a gonosz szellem elvigye.”¹⁸ A gyermeket legkevesebb 3 hétig, de általánosabban 6 hétig, a keresztelő időpontjáig nem vitték ki a házból, a pelenkáját kint nem terítették ki, a fürdővizét a „csepegés alá” (vagyis a ház falához) merték csak kiönteni. A párnácska alá kereszt alakban összekötött seprűágot, a reformátusok énekeskönyvet, a katolikusok rózsafüzért tettek. Nem szabadott egy percig sem magára hagyni. Ha kimentek a szobából, seprűt fektettek keresztül a bölcsőn, ezzel védték a rontástól.¹⁹ Mikóújfaluban is ezt a gyermek elválthatóságának, kicserélhetőségének tényével magyarázzák. Pócs Éva összefoglalója szerint a váltott gyermek hiedelmkörét a következőképpen lehet jellemezni: „... az anya érezte, látta, hallotta, hogy valaki megjelenik az ablakban, átnyúlik az ágya fölött, macska képében boszorkány lopakodik be a szobába, gyermekéért nyúlnak, el akarják venni. Ezt vagy sikerült megakadályoznia valamilyen elhárító gesztussal, vagy mire észbe kap, már nem saját gyermeke fekszik mellette.

A visszacserélésről és megszólaltatásról szóló hiedelemmondáknak Közép- és Nyugat-Európa felé mutató rokonságuk van. A magyar nyelvterület nagy részén ismert mondák a visszacserélés fő módjaként a kemencébe vetést vagy az azzal való fenyegetést jelölik meg: a gyermeket sütőlapátra ültetve a kemence szájához teszik, az elcserélendő lényt fenyegető szöveg kíséretében. Kevésbé elterjedt, szintén mondaszövegekből ismert módszer a hídon átvitel: a gyermeket vízbedobással fenyegetik.”²⁰

E hiedelemkör szerint a gonosz lényt azzal lehet megtéveszteni, hogy a gyermeket jelképesen megölték, ezáltal tehát a gonosz az elcserélt saját gyermekét féltve, visszacsempészte az eredeti gyermeket a maga kezdeti helyére.

A Tódiné rítusismertetőjéből kiderül, hogy az elkeresztelendő gyermek betegségének okát a tárgyalt közösségünkben is a *rontás*ban látták. Ezt ugyan verbálisan nem erősítette meg, azt mondta, azt csak az Isten tudja, hogy a gyermek mitől betegedik meg. De az a tény, hogy a szertartás alatt bezárták a kaput, és a családtagoknak kellett figyelniük, hogy ki próbálja nyitani a kaput, jelzi, hogy az ártó lényeket keresték e falun belül is, és a rontást nekik tulajdonították. Ugyanakkor az az elem, hogy a gyermek ruháját jelképesen eltemették, elásták vagy a padló alá tették, a gyermek jelképes megölésének, eltemetésének a mímeléseként is felfogható.

Boszorkánypereinkből, hiedelemtörténeteinkből tudjuk, hogy a beteg ember meggyógyításának egyik módszere régen az volt, hogy felfeszítették a küszöböt vagy padlót, és gyökereket, ruhafoszványokat, csomókat stb. kerestek, mert a közhit szerint elrejtett tárgyakkal rontást tudtak okozni a házban lakónak. Azt tehát, hogy a gyermek ruháját elásták vagy a padló alá tették, visszafordítási elemként is értelmezhetjük. Tudjuk, hogy a megrontott tehenet például a hiedelmeink szerint ha tövises ággal verték meg, az annak fájt, aki megrontotta. Ugyanúgy a rontott gyermek ruháinak eltemetése a jelzett beszámoló szerint azt sújtotta valamiképpen, aki megrontotta a gyermeket. A rontó lény megérezte a visszarontási rítus alatt, hogy baj van, és visszatért a rontás helyszínére. Ezért kellett bezárni a kaput és figyelni, hogy ki próbál a házhoz jönni.

Az elkeresztelés szokáskörével lazán összefüggésbe hozhatjuk az újjászületési szertartásokat is. Ezt a rítust Mircea Eliade ismertette alaposabban. A beavatandó lényt eltemetik, vagy állatbőrbe-bélbe bújtatják, ezzel jelezve, hogy az új korosztály számára újjászületik, előző életét eltemette. Úgyszintén Eliade tudatosította az örök újrakezdés rituális igényét a különböző kultúrákban. Vagyis, ha valami nem sikerült, azt meg kellett ismételni. Az elkeresztelés hiedelemrendszerében talán egy hasonló rítuselemet is felismerhetünk. A beteg gyermeket megrontották, a keresztelőnél nem valósult meg a misztikus védelem, nem sikerült jól. Újra kellett tehát keresztelni. Az öskezdet állapotába kellett visszautalni a gyermeket, és a keresztelés rítusát újraalkalmazni rajta.

Végül az újrakeresztelés hiedelemköréről szólva a számmisztika jelentőségét emliteném még meg. Az elkeresztelést 9 asszony végzi. A magyar népi gyógyításban a 3-as, 7-es és 9-es számoknak kiemelt szerepük van. Bibó István ezt a holdciklusokkal hozza kapcsolatba. Szerinte a gyógyításnak a holddal különleges összefüggései vannak, és „a népszokásokban is, ha valamely komplikáltabb cselekvésről, például a varázslás által való megrontásról van szó, ezért kell a varázslást 9-szer, vagy 9 napon keresztül végrehajtani. Ugyanis a rontást eredetileg mindig egy nem közönséges érzelem (erős gyűlölség, irigység, szerelem stb) kísérte és az elme e hosszabb érzelemláncolattal kapcsolatban mindig 9 motívumot, illetőleg 9 megfelelő egységet jegyzett meg. Később, amikor a rontás már inkább mechanikus módon, vagyis nem oly élénk érzelmekkel gyakoroltatott, az elmének az időre vonatkozó nagyobb számú egységei egyszerűen előírtak a cselekvés számára.”²¹

Az újrakeresztelés hagyománykörének elemeit a bukovinai székelyeknél leljük fel, ott a diftériás gyermeket gyógyították azzal, hogy új nevet adtak neki.²² Hadikfalván Grynaeus Tamás a rítusnak egy különleges elemét találta meg: a leverköztetett gyermek ruháját a hátuk mögött a vízbe dobták, a víznek úgy kellett elvinnie a kis beteg ruháját, hogy nem szabadott közben a bedobónak hátranéz-

nie.²³ Ott úgyszintén kilenc asszony feladata volt a rítus lebonyolítása. Elemzett közösségünkben nem tudták konkrétan diagnosztizálni, hogy milyen betegség esetén alkalmazták a szokást. Csak azt emelték ki, hogy abban az esetben keresztelték át a gyereket, amennyiben életveszélyes helyzetben volt. Ha elkékült, levegő után kapkodott, dobálta magát, lehetetlennek tűnt a megnyugtató és életre keltése.

3. A rítus eltűnte

A dolgozat bevezetőjében már utaltam arra, hogy az elkeresztelés szertartását utoljára az 1970-es években végezték az említett faluközösségben, azt követően eltűnt a falu szokásai közül.

A beszámolókból úgy sejthető, hogy a szokást a *vízvetés* rítusának a megerősödése szorította ki. Vagyis kezdetben a szenes vízzel való gyógyítás és az elkeresztelés párhuzamosan élt egymás mellett. A hetvenes évekre a szenes vizes gyógyítás hiedelemköre annyira erőteljessé vált, hogy eltüntette az elkereszteléses gyógyítási eseteket. Napjainkban a falusiak emlékezetében jórészt összemosódik a két mágikus cselekmény. Ha elkezdnek az elkeresztelésről beszélni, hamarosan átugranak a vízvetés ismertetésére is, anélkül, hogy elkülönítenék vagy tudatosítanák önmagukban és a megfigyelőben a két rítus közti határt.

Az a tény, hogy aktuálisan az elkeresztelés hiedelemköre a faluban a vízvetést asszociálja, sok mindent jelez számunkra. Elsősorban azt, hogy az elemzett rítusunk már az emlékekből is kezd kiveszni, másodsorban pedig azt, hogy a vízvetés mint mágikus gyógy mód még napjainkban is elevenen él a községben.

4. Mágia, hiedelem, vallás, gyógyítás összefonódása

Összegzésünkben kiemelnénk, hogy az elkeresztelés rítusa a népi vallásosság egyik jellemző megnyilvánulási eleme. Amennyiben, Leslie meghatározása szerint, a népi vallásosság végeredményben a nagy hagyomány vallásának a kis közösségek által való interpretációja,²⁴ elemzett rítusunkban a keresztelés vallási dogmájának a falusi közösségek tagjai közé való lecsapódását követhetjük nyomon. E rítus világosan jelzi, mennyire igaza volt Pócs Évának abban, hogy a falusi közösségekben a mágia, hiedelem, vallás nem különíthető el egymástól.²⁵ A népi tudatban, amint az elemzett esetből is látható, a vallás, a mágia és a hiedelem nem rendszerként jelenik meg. Az egésznek csupán töredék-elemei élnek egy-egy közösség vagy egy-egy egyén tudatában. Egy kisközösség vallási-mágikus tudása kis egymás mellett élő elemeknek a konglomerátuma. Az emberek világlképében keverednek ezek a jelek, és egyén- illetve közösségfüggő, hogy mikor melyik elem dominál, mikor mi kerül a felszínre és mi süllyed el. Érdemes volna közösségekre, illetve egyénekre lebontva megvizsgálni azt, hogy melyek azok a jelek, amelyek

több generáción át élnek és variálódnak egy-egy közösség tagjainak a szokásvilágában, és melyek azok a kis divatjelenségek, amelyek kevésbé hosszú időszakokra dobnak fel néhány vallási-, mágikus- vagy hiedelemelemet.

Mivel a mikóújfalusiak a vízvetés hiedelemkörével asszociálják az elkeresztelést, világosan felismerhető, hogy ők maguk e rítust elsősorban gyógyító eljárásnak tartják. A vallás tehát csupán laza keretrítust ad, amelybe beilleszkedik a mágikus tartalom. Tódiné azon megállapításából, hogy a 9 asszony Istent kell, hogy higyen, azt is kiolvashatjuk viszont, hogy a mágikus praktikák és az Istenhit teljesen összefonódik a népi tudatban. A fokhagyma, a *hótt szén* és a szentelt víz, a rontó, rosszindulatú lény és az imádkozó kuruzsló asszony párhuzamos megjelenése egyetlen rítus keretén belül azt jelzi, hogy a népi kultúra mind a valóságos, mind pedig a mágikus rendszerből átemeli azokat a legkisebb önálló, több-letjelentéssel is bíró elemeket, amelyeket aztán tetszése szerint összeilleszt vagy szétválaszt, ezekből alkotva meg a saját helyi vagy tájegységenkénti variánsait.

E dolgozat keretében egyetlen ilyen jel-együttest ragadtam ki, azzal a hittel, hogy e kis jelek asszociatív, variálódó összefonódásai alkotják a kultúrát.

Jegyzetek

- 1 Bogáts Dénes: Háromszéki oklevél szójegyzék. Kolozsvár, 1943. 15.
- 2 Székely Nép, LX. évf., 1942. aug. 1, 3. old.
- 3 Székely Nép, XXXI. évf., 1913. jan. 30, 11. szám.
- 4 Nemere, XIII. évf., 1883. máj. 3, 142. old.
- 5 Székely Nép, XXV. évf., 1917. ápr. 4, 20. szám.
- 6 Tudjuk, hogy a bukovinaiak hiedelemrendjében az agos gyermeket 9 azonos nevű asszony tudta meggyógyítani.
- 7 Miklós Tódorné Duka Mária, sz. 1919.
- 8 Miklós Tódorné Duka Mária, sz. 1919.
- 9 Gábor Endréné Dubricza Margit, sz. 1936.
- 10 Ezt a megállapítást egy levéltári kutatásra alapoztam, ennek eredményeit a közeljövőben szeretném feldolgozni.
- 11 Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Ethnographia, 1909.
- 12 Erre az adatra S. Lackovits Emőke hívta fel a figyelmemet, ezúton is köszönöm észrevételét.
- 13 Prezsmer Eszter, Sepsiszentgyörgy,
- 14 András Jánosné Mariska néni, sz. 1914.
- 15 Bálint Sándor: A szögedi nemzet. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1978-79 / 2. Szeged, 1980, 32.
- 16 Kálmány Lajos: Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. In: Diószegi Vilmos (szerk.): Az ősi magyarok vallása. Budapest, 1971. 335.
- 17 Gábor Endréné Dubricza Margit, sz. 1936.
- 18 Kicsi Mihályné „Kánya” Bözsi néni, sz. 1925.

- 19 Gábor Endréné Dubricza Margit, sz. 1936.
- 20 Pócs Éva: Néphit. In: Dömötör Tekla (szerk.): Magyar néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Budapest, 1990. 527–692, 631.
- 21 Bibó István, Dr.: A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak története. Budapest, 1989. 45.
- 22 Bognóczky Gézáné: A nő szerepe a családban és a társadalomban. In: Gémes Balázs (szerk.): Nő a társadalomban. Szekszárd, 2001. 60.
- 23 Grynaeus Tamás: Nagy Pálné Balogh Emerencia hadikfalvi (garai) gyógyítóasszony. In: Juhász Antal – Lengyel András (szerk.): Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, 1991–92 / 1, Köszönöm Frenzl Katának, hogy felhívta erre az adatra a figyelmemet.
- 24 Idézi Bartha Elek: Vallásökológia. Debrecen, 1992. 9–10.
- 25 Pócs Éva ezt az észrevételét 2004 novemberében Kolozsváron, az ottani (Bálint Sándor tiszteletére rendezett) vallási néprajzi konferencián fejtette ki.

Veres Emese-Gyöngyvér

Konfirmáció a barcasági csángó gyülekezetekben¹

Amikor 1988-ban létrejött az első magyarországi és erdélyi evangélikus testvér-gyülekezeti kapcsolat Budapest-Csepel és Bácsfalu között (és ezzel Bácsfalu csatlakozott a már meglévő finn-magyar együttműködéshez is), az egyházak csak nem hivatalos úton érintkezhetek egymással. 1989 decemberének eseményei után szabaddá vált az út, így a kapcsolatot már nem csak a két lelkész – id. Mezősi György, Csepel és Veres Károly, Bácsfalu – barátsága élte, hanem lehetőség nyílt arra is, hogy a különböző csoportok háromévenként felváltva látogassák meg egymást.

Így kerültem tehát – jómagam is bácsfalusi származású lévén –, 1996 pünkösdjén a csepeli evangélikus templomba, ahol aznap tartották a konfirmáció ünnepét is, de erről előzőleg nem tudtam.

Az istentisztelet alatt és annak végeztével is kérdések tömkelege vetődött fel bennem, és akaratlanul is összehasonlítottam a számomra oly színes és rítusokban gazdag bácsfalusi, illetve barcasági² ünneppel.

Legelőször a külsőségek tűntek fel. A csepeli templomban aznap nem láttam egy szál virággal sem többet, mint egyébként. Nem fogadott virágfüzér, a mindent elsöprő fehér szín, a tisztaság érzése. A gyerekek közönséges utcai ruhában voltak, rajtuk sem fedeztem fel az ünnep hatását. Ez a csalódottság csak fokozódott a szertartás alatt. Egyrészt, mivel az erdélyi evangélikus egyházban, az 1940-es években bevezették a lutheri liturgiát, amely kötöttséget, megszokást is kölcsönöz az istentiszteleteknek és ünnepeknek – így a konfirmációnak is –, a magyarországi istentiszteleti rend a mai napig szokatlan és idegen számomra. Másrészt, mert a szertartás nem volt kimondottan az alkalomhoz illő. Természetesen bizonyos mértékig a konfirmációról szólt, a gyerekek vallást tettek hitükről és magukhoz vehették az első úrvacsorát, amellyel beléptek a felnőttek soraiba. Ám ennek a „beavató rítusnak a tetőpontját” nem előzte meg egy felkészítési folyamat. A konfirmandusok nem kérték a gyülekezetet, hogy vegye fel sorai közé, nem köszönték meg a szülőknek, keresztszülőknek, lelkészeknek, stb., hogy felnevelték őket és foglalkoztak velük, hogy idáig vezették őket. Bizonyoságot tettek ugyan a tanultakról, a hitükről, talán énekeltek is (erre, sajnos, már nem emlékszem), ám igazi ünneppé nem tudták varázsolni ezt az alkalmat. Sem a gyerekek, sem a lelkész, sem a szülők.³

Mivel akkor nem kutatóként, hanem hívőként vettem részt ezen az istentiszteleten, a döbbenetem és csalódottságom a teljes szubjektivitásig, szinte etnocentrikusságig fokozódott, és eszembe sem jutott megkérdezni – esetleg utólag –, hogy mit éreztek azok a gyerekek azon a napon, miként ünnepeltek családon belül, ott pótolták-e az ünnepet, mit jelentett számukra egyáltalán az a pünkösdi nap?

Ott és akkor csak arra tudtam gondolni – a külsőségekből kiindulva –, hogy vajon mitől fogják érezni ezek a gyerekek, hogy ez a nap valamit megváltoztatott az életükben, hogy ez egy fontos mérföldköve létüknek. Az összehasonlításomban fel sem merült akkor, hogy esetleg a barcasági konfirmációk is csak külsőségekben gazdagok.

Mindenesetre – mindezek következtében – azon a nyáron tudatosan kezdtem foglalkozni a témával. Bár a kutatásom témái között a konfirmáció addig is szerepelt, 1996-ig csak azokat az anyagokat gyűjtöttem össze és dolgoztam fel, amelyek véletlenül kerültek elő.

A továbbiakban nem a konfirmáció rítusát szeretném ismertetni, hanem kiemelni egy elemét, mégpedig a viselet kérdését.

Fontosnak tartottam, hogy ezzel a kérdéssel foglalkozzam, egyrészt, mert már az előkerült fényképek⁴ (a legrégebbiek a századforduló környékéről származhatnak) lényeges változásokról tanúskodnak. „A vizsgált társadalmi rétegek kutatásához elengedhetetlen fontosságú, hogy a használatukban lévő fényképeket is figyelembe vegyük, hiszen ezek nemcsak életmódjukról, hanem életviteli modelljeikről is tájékoztatnak.” – írja Kunt Ernő.⁵ Esetünkben a fényképeken az öltözet változásával fogható meg leginkább a barcasági csángók identitástudata is.

Mivel ma a konfirmáció két nap zajlik, a kikérdezésen – amely egy szokásos esti istentisztelet egyébként –, a lányok fekete vagy sötétkék ruhában jelennek meg, a fiúk, pedig öltönyben vannak. Másnap, virágvasárnap a lányok fehér ruhában, koszorúval a fejükön jönnek a templomba. „Két rend ruha volt. Tetőtől talpig teljesen újba voltunk öltöztetve. Szombaton vizsgára fekete cipő, sötétkék ruha és tavaszi kabát. Virágvasárnap, pedig tiszta fehérbe. No, ha mindenkinek nem volt fehér cipője akkoriban, ment azzal a feketével, amiben volt szombaton.” (1995: id. Kalit Mihályné, Hosszúfalu, sz. 1925). „Életemben még olyan boldog nem voltam még soha, mikor konfirmáltam. Akkor voltam a legboldogabb. Szép ruhám volt, szép cipőm volt, nagynénémnek a menyasszonyi ruhájában konfirmáltam, ennek, aki 8-ban született. Az a nehéz selyem volt. Belül matt volt, s kívül fényes. Avval konfirmáltam. Szép koszorúnk volt akkor is, mint most. Olyan apró bogyókkal. De nem a virágüzletből, hanem mi csináltunk.” (1999: Veres Kata, Bácsfalu, sz. 1923) „Az öltözetet szokás szerint a nagykeresztviselő⁶ biztosítja a konfirmandus számára” (2000: Huszár Edit, Hosszúfalu, sz. 1984). „Fehér ruhában voltam, lerakott szoknya, az a szövet, pliszált⁷. Nekem

nincs fényképem róla, mert nem állottunk olyan helyzetbe, hogy a fényképeket is kiváltcsuk, szegény sorsba voltunk” (1998: Balázs Anna, Tatrang). „A fehér ruha viseletét nem tartják fontosnak, mivel ezt nem azért viselték és viselik most is, mert valamit jelent, hanem azért, mert szokás.” (1999: Török Zita, Csernát-falu, sz. 1984). „Hosszú fehér ruhában konfirmáltam. Megtartották később, s a legtöbb abban ment férjhez.” (2005: Sipos Dóra, Hosszúfalu, sz. 1919). „Hófehér hosszú ruhánk volt, s akkor volt az a pici koszorúcska a fejünkön.” (2005: Köpe Ilona, Hosszúfalu, sz. 1946).

A konfirmáció egy olyan alkalom, amelyre minden szülő kitesz magáért s gyerekének a legdivatosabbat és a legszebbet (az ízlés természetesen mindig vitatható) akarja nyújtani. Ezt 1930-ban kritizálta is dr. Papp Endre, egyházmegyei felügyelő egy közgyűlésen: „ma, ha egy leány konfirmál, drága szövet és selyem ruhát, lakkcipőt és selyemharisnyát vesznek neki.”⁸ Ugyanakkor megjegyzi, hogy már nem divat a csángó ruha.

Kutatásaim során talán 1998 volt az első év, amikor a konfirmandusok viselete híven tükrözte a romániai gazdasági helyzetet, illetve a szülők anyagi hátterét. Az 1980-as években még azt a ruhát és cipőt vették meg a szülők, amit kapni lehetett, de mindenkin új öltözet volt. Akkor azonban erősen szembetűnő volt az, hogy kinek nem telik új ruhára.

Az egykori konfirmációi fotókon jól látható, hogy az 1910–20-as, de még elvéve a 30-as években is még néhányan csángóruhában konfirmáltak, a lányok többsége azonban hosszú fehér ruhában állt az oltár elé, megtartva azonban helyenként a hajfonót⁹ és a bogláros övet. „Csak az tette fel az övet, aki kevélykedett, büszkélkedett. Csak a jómódú lányoknak volt.” (1995: Bálintné, Sipos-Gaudi Ilona, Hosszúfalu, sz. 1900). Zajzonban és Tatrangon még az 1940-es években is szokás volt a hajfonó, Pürkerecen szinte napjainkig megmaradt. „Hosszú fejr ruhában, s piros pántikát tettek s feketét. Így hajfonót s leért a földig.” (1997: Tóth István, Zajzon, sz. 1922). „Hosszú fehér ruhám volt és piros és fekete hajfonó. Csak a konfirmáláskor. Már a csángó ruhához hímettek voltak a hajfonók. Amikor én konfirmáltam már nem nagyon volt divat a csángóruha. Akkor már mindenki betette a ládába. Azután szedődött elő.” (1995: Buna Vilma, Zajzon). „Mi nem értük azt, akik csángóruhában konfirmáltak. Rég volt.” (1998: Benedek Anna, Bácsfalu, sz. 1926). „Arra még emlékszem, hogy Mártis Sáriék még mind csángóruhában konfirmáltak. Azután jött be, hogy a lányok földig érő fehér ruhában mentek.” (1997: Jakab Irén, Bácsfalu, sz. 1939).

A bácsfalusi lelkészi hivatal fényképein, amelyek az 1940-es, 50-es évekből származnak, még látható egy-egy magyar- és csángóruha is. A nyolcvanas években Csernátfaluban egy-két rend még magára öltötte a csángóruhát, de a szokás nem honosodott meg. Igaz, ma már nagyon nehéz is lenne néhány teljes viseletet

összeszedni. „Mezei tiszteletes úr is nagyon sokszor tervezgetett, hogy jó lenne csángó ruhába konfirmálni, de nagyon sokba kerül s a leánykák kicsikiék, s a szülők úgy idegenkedtek tőle, nem akartak soha beleegyezni” (1997: id. Koszta Istvánné, Tatrang).

2000-ben Hosszúfalu-Fűrészmezőn a lányok hámosrokolyában konfirmáltak. A ruhákat a szülők csináltatták. A következő években egyetlen egy lány vette még fel a hámosrokolyát, miután megvette az egyik előző évben konfirmált lánytól.

A bácsfalusi népművész, György Papp Margit szerint, a lányok a konfirmálásra öltöttek fel először a sárigcérnás inget, azaz a sárga cérnával hímzett hámosrokolyát¹⁰ a pirossal hímzett gyerekruha helyett.

Orbán Balázs szerint „csak vasárnap és lakodalmak alkalmával viselik a nagy leányok és a fiatal menyecskék”, továbbá „A lányok confirmatio alkalmával vesznek legelőbb magukra fehér rokolyát s azt azután ünnepélyes alkalmakkor és tánczba viselik.”¹¹

A püspöklátogatás alkalmával Négyfaluban „a festőien szép patyolat ünneplőjünkben kivonult hajadonok” fogadták Czékus István püspököt.¹² Feltételezhetően a hámosrokolyára utal a cikkíró, amelyről alig maradt fenn adatunk.

Bálint András is említi kéziratában¹³ a hámosrokolyát – „ez a ruha volt a nőknél a konfirmáció alkalmával, ez volt rajtuk az esküvőjükön, és ebbe helyezték a ravatalra”, de a „nagykeresztények” ruhájának színe piros. „A konfirmáció után kapta immár a 'nagyleány' az ingujjain hosszában és a kézelőjén keresztbemenő piros hímet, amely a legkülönbözőbb alakokban változott”. A piros hímzés Seres András szerint is a leányingek jellemzője. Sárigcérnás inget inkább a férfiak, és igen ritkán a menyecskék hordtak.

Apácán a vizsgán, azaz a kikérdezésen piros színű lobogós inges magyarruhában jelennek meg a lányok. „A mű időnk előtt, mikor konfirmáltunk se kellett ez a lobogós ing. De aztán a tiszteletes asszony, Krajcsovitsné, ő aztán olyan erősen belévitte a népet, hogy aki egyszer konfirmált, az kellett csináltasson ilyen hosszú inget, lobogós ingöt.” (1997: Gíró Róza, Apáca, sz. 1927). „A kikérdezésen piros szoknyában, piros lájbiban, fehér ingben, olyan rövid ujjú, s rózsás kötény. Még most is megvan a leányomnál. A nagyobbik leányom es abban konfirmált és a küssebbik es abba. Úgy adjuk által egymásnak. S most az én unokám es abba konfirmált. Mondtam, hogy ügyelj rea, hogy ha megéred, hogy lesz leányod, konfirmáljon abba, s emléközz vissza, hogy mama szőtte aztot. Me szőttünk ezelőtt. S a fehér konfirmáló ruhát vettük Brassóból métörszámra. Olyan selyemsújtáros vót. Szoknya vót, lájbi s fehér ing. S fehér kötény. S a kék ruha vót, kinek milyen kellett, kék vagy fekete. Három rend kellett legyön. Vizsgán vettük a piros szoknyát, és amikor adták az úrvacsorát előre a fehérben mentünk, s akkor nagypéntekön vettük a kéköt vagy a feketét. Szalag volt a fejünkön. Mindig pi-

ros. Úgy hátul fityögött. Úgyhogy szép volt a konfirmálás” (2004: Csere Margit, Apáca, sz. 1920). „Nemcsak a leányaimnak szőttem, hát még a keresztleányaimnak es szőttem. Imre Rózikáéknak. Egy végbe mind leszőttem nekik. Csak azt mondják, hogy most a fonalak nem a legjobbak” (1997: Szabó Istvánné). „Mind a két leányomnak én szőttem. Amikor konfirmáltak, a piros rokolya megvót. Me Annuska azt mondta, me mondtam, hát, te a Rózikájéban meg tudsz konfirmálni, akkor nem es konfirmálok, azt mondta. A lájbit es megcsináltam, az ingöt es megcsináltam nekik. Az alsószoknyát is megcsináltam. Olyan vót, hogy még fodor rajta, mintha két szoknya lett vóna. Petrezselyemráncsal vót csinálva, s az bővebb vót, s az akkor olyan vót, mintha két szoknya lett vóna. S akkor vót a pendelyszoknya. Az a szűk szoknya.” (1999: Bölöni Róza, Apáca, sz. 1927). „Mikor konfirmáltam én, nemigen lehetett kapni se szőnivalót, se szőttest, s olyan segesvárit vett anyám, amelyik piros, s pici fehér pont van rajta. Marinknak piros vót. S Mari férjhez ment hamar, s avval én osztán leánkodtam. Igen Gabika es, igen most Marika es.” (1999: Gíró Róza, Apáca). „Itt ez a tiszteletes néni erősen harcolt, hogy ez a magyarruha, a konfirmáló ruha meglegyen. A három rend.” (1999: Orbán Margit, Apáca, 1932). „S hajfonó nélkül nem mentünk a templomba. Koszorúba vót kötve a hajunk, s úgy rea a hajfonó. Vagy rózsaszín szalag volt reakötve, vagy égszínké. Az enyémmel konfirmált meg Rózikám es, Annuskám es, most Viola es. És még ide ki a Kovács Kati unokája is, mind a kettő avval konfirmált meg.” (1999: Bölöni Róza, Apáca). „Mikor mennek először úrvacsoravenni fehérben, fonnak kicsi koszorúcskát a fejükre téliződből s kicsi virágocskát rea.” (1999: Gíró Róza, Apáca). „Nekünk nem vót. Mü tettük a hajfonót. Még Rózikám es. Annuskám már nem, neki már olyan koszorú vót a fején. Neki már ruha vót, de Rózikának lerakott szoknya. Mü mindig tettük a hajfonót a templomba. Bálba nem.” (1999: Bölöni Róza, Apáca). „A fiúknak tesznek a mellükbe csokrot dísznek, piros szegfüvel.” (1997: Orbán István, Apáca, sz. 1932)

Vasárnap tehát már az apácai konfirmandusok is fehér ruhában vesznek először úrvacsorát s régen az asszonyok minden úrvacsoraosztásra ezt a ruhát öltötték magukra. „S hát régön, az idős asszonyok, akármilyen idős vót, fehérbe ment a templomba, fehér kendőt is kötött úrvacsoravenni. Anyámnak a fiatalkorába. Na, még egy asszonyra emlékszem, hogy örökké fehérbe vette az úrvacsorát. Ahogy konfirmált, úgy vette az úrvacsorát asszony korába is örökké. S az szép vót azért”. (1997: Gíró Róza, Apáca).

A faluban még nagyon sok asszony sző, így a szoknya anyagának a beszerzése nem gond, inget verzeselni azonban már csak egyetlenegy asszony tud.

A három ruhát az apácai lány később, mátkaságának kihirdetésekor három egymást követő vasárnap templomba menet vette fel megint: először a piros, majd a fehér és legutóbb a fekete ruhát.¹⁴ „Avval konfirmáltunk, s avval meg es

esküdtünk a fehérrel. Akkor nem vót ekkora felhajtás, hogy nekünk vegyenek egy menyasszonyi ruhát. (1999: Orbán Gizella, Apáca). „Apácán, a lánynak két ’főszödött’ inge volt, egy ’vasárnap’ és egy ’miesnap’”. A vasárnapit konfirmáció alkalmával vette fel először. A vasárnap ing jobban ki volt hímezve. ’Míg szép volt, addig ünnepnap vettük, s azután elviseltük’. Konfirmáció után a lány ezt az inget eltette. Eljegyzéstől három vasárnap valamint esküvőkor szintén ezt az inget és gyöngyös pártát viselt. Asszonykorában még néha felvette, lakodalmak, vagy más nagyobb ünnepek alkalmával, s majd eltette, hogy halálakor ebbe temessék el.”¹⁵ A piros ruhát használták leggyakrabban. Bálba is mindig abban mentek, ma azonban csak egy-egy előadásra, ünnepélyre, illetve húsvét vasárnapján a kakslövésen a konfirmandus lányok a piros ruhában kísérik a menetet.

Krizbán az 1920-as évek közepéig fehérruhában, majd népviseletben konfirmáltak. A mai viseletet, a magya ruhát, Sexty Kálmán lelkész honosította meg a század elején. Ennek része a fehér blúz, az arany sújtásos piros vagy zöld mellény, a fehér szoknya és a tulipánokkal hímezett zöld kötény.¹⁶ Fejükre piros, gyöngyökkel díszített pártát raktak, amelyről szalagok lógtak le. Amikor a piros- fehér-zöld összeállítást nem lehetett hordani, a lányok először piros kötényt kötöttek, majd fehérre, később már el is maradt a viselet. „Szombaton a kikérdezésen ezelőtt kék ruha vót, lerakott szövet. Vasárnap mentünk a magyarruhában. Konfirmálni nem lehetett másban. Mindenkinek ha nem csináltak, akkor kölcsönkérte.” (1998: Veres Sára, Krizba, sz. 1912). „Magyarruhában vót nekünk még. Az utolsók vótunk. Piros bársony lájbi s párta vót, s fehér lerakott szoknya. Fehér ingblúz. Zöd surc. Piros, fehér, zöd. Délután sétáltunk, s a milicista elfogott s bézárt a pajtába. S estig ott ültünk, míg jöttek a szülők. S többet nem vót szabad a zöd surcot tönni. Csak pirosat egy darabig. Piros, fehér, zöd vót. Nem vót szabad. Tiltották erőst. De kicsi ideig vót aztán a piros es, mert abban is vót zöd lapi, a tulipántok mellett, s akkor a pirosat sem hagyták többet, hát tiszta fehérre.” (1999: Dezső Ilona, Krizba, sz. 1922). A konfirmációnál „akkor cserélődött meg a ruha”, amikor Máté János lelkész leánya konfirmált (1996: Mózes Irma, Krizba).

2005-ben a konfirmandusok közül néhányan egyes házasságból származtak, sőt a magyar nyelvet is alig beszélték, de magyarruhában voltak.

Barcaújfaluban az „1877 martius 11én tartott presbyteri ülésen Tiszteletes elnök úr előterjeszti, hogy a gyonott leány növendékek által viselni szokott párta és palást lemaradjoné? Hoszasabb megbeszélés után az érdekeltek e részben saját s szabad akaratjuk hagyattak; kinek tetszik, viselheti; – kinek nem tetszik, elhagyhatja.” – olvasom a presbiteri jegyzőkönyvben. Sajnálatos módon csak ennyi az idézet, de ismerve a község múltját és a szomszédos szász falu hatását, minden bizonnyal a lányok virágvasárnap-i öltözetéről van szó. A párta létezéséről még tudnak az újfalusiak, de palást viseléséről már senkitől sem hallottam.

Az 1920-as években a lányok hosszú, fehér ruhában konfirmáltak. „S hosszú piros pántlika, egész le. S úgy mondtuk neki: a mars. S jó hosszú volt a rokolya. Tiszta fehér volt. S akkor surc is volt, kötős surc, csipke körül rajta.” (1998: Dani Péterné, sz. 1915), a 30-as években viszont már megjelent a magyarruha. „A fehér ruhát mindenki magának csináltatta. Nem úgy volt, mint most. Egyik ilyen, másik olyan. Így szebb volt. Egyformák. Minden vasárnap felvettük még. Akkor olyan volt a divat. Kikérdezésre akkor vettünk sötét ruhát. Volt szép lerakott szoknya s blúz hozzá. Arányítottuk, hogy lehetőleg egyformák legyünk. Nagyon ragaszkodtunk ahhoz, hogy egyformák legyünk. 1928-ban konfirmáltunk. De akkor már kezdett bójónni a magyarruha. Nekünk volt először. Itt a faluban volt egy asszony, aki megcsinálta. Csak a mellényt és a pártát. A szoknyát s azt a blúzocskát megcsináltuk mi. Ráncos szoknya, de az alján fodrokat raktam. Az volt a legszebb” (1998: Dávid Etelka, sz. 1913). „Nálunk így ünnepnapkor a leányokon, konfirmáláskor a mű időnkbe, fehér szoknya, piros párta a fejükön, és zöld kötény előttük. A legényeknek csizma, fekete nadrág, s fehér lójbinak az ujjá, szóval a lójbi piros, s az ujjá fehér, s ződ kalap, s árvalányhaj a kalapba. Magyar ruha. Most már elváltozott a viselet megint. A leányok is mikor konfirmálnak, nem nagyon használják ezt a magyar viseletet. Fehérbe ötöznek s pártát tesznek, s szalag rajta” (1998: László Géza, sz. 1926). „Mi is tartottuk, hogy ezt a magyaros jelleget próbáljuk nekik visszahozni” (2004: özv. Raduch Györgyné, Brassó).

Pál Dezsőné 1951-ben konfirmált, akkor már nem engedték meg a magyarruhát, ők fehér ruhában konfirmáltak. Amikor a férje konfirmált 1943-ban, akkor ez még nem volt gond. Ugyanakkor Pál Dezső (sz. 1929) emlékszik arra is, hogy egy évben a lányok ruhája ugyan fehér volt, de a magyarruha mintájára készült, s úgy is csúfolták az akkori lányokat, hogy „tejbe esett legyek” (2005).

Barcaújfaluban még nem sikerült kiderítenem, hogy a magyar ruha lelkészi beavatkozás vagy a krizbai viseletváltás hatására honosodott meg.

Az 1970-es években Jakab Mihály lelkész megpróbálta újból meghonosítani az egykori szászos viseletet, de nem túl sok sikerrel. Özv. Jakab Mihályné szerint, túl sok volt a vizsálya a ruha formája miatt. Ezért megkérték a szülőket, hogy lehetőleg egyforma ruhákat csináltassanak. Ez a tény az 1970-es évi fényképeken jól megfigyelhető. A következő évben azonban már szászos viseletben szerepelnek a lányok. A hosszú fehér ruhához pirossal hímzett kézelő és öv tartozott, a fejükön, pedig a szász párta, amely azonban nem azonos a marssal. Ezt a ruhát egy idős gyülekezeti tag viseletéről másolták, ám annak a hímzése fehér volt. A kézelőket és az öveket a gyerekek az iskolában hímezték ki, hiszen a lelkész felesége akkor éppen kézimunkát is tanított. Erdő Andrásné, akinek a lánya 1971-ben konfirmált, nem lelkesedett ezért a viseletért. Szerinte „nem nagyon szokás. Hozzák vissza a régít”, azaz a magyarruhát (1998). Amikor ő konfirmált, akkor fehér

volt a magyarruha. Pál Dezsőné leánya 1972-ben konfirmált: „én magyarruhát akartam, de Jakab tiszteletes félt. Nehogy neki valami baja legyen. Nem engedte a magyarruhát, pedig én még a szövetet is megvettem. Nem szerettük. Idegenkedtünk tőle. Itt nem volt olyan párta. Csak a mars.” (1998).

Napjainkban újabb konfirmációi viselet van kialakulóban: az egykori díszmagyar ruha, amely egyébként a húszas évek viseletének is az alapja, ma azonban ez földig érő és teljesen fehér.

Türkösbén és Bácsfaluban is változott a konfirmációs viselet. Finn, illetve norvég hatásra un. albát vesznek magukra a lányok és fiúk egyaránt. 2004-ben a bácsfalusi gyülekezet tagjai nemtetszésüket is fejezték ki ez iránt. Domokos Jenő elmondása szerint, Türkösbén is mindig viszály volt, hogy hosszú vagy rövid ruha legyen. Így 2000-ben, norvég mintára, a lelkész felesége szabta ki és varrta meg a konfirmandusok albáját. Azóta, nemcsak virágvasárnap, hanem a kikérdezésen is ez van a gyerekeken.

Meg kell még jegyeznem, hogy a képek tanúsága és az adatközlők elbeszélése alapján is, a gyászoló leányok virágvasárnap is fekete ruhában mentek templomba.

Természetesen a fiúk is új ruhát kaptak, felnőttest¹⁷. Legtöbben ebben is nőültek, de akadt olyan is, akit ebben is temettek el. Apácán a legény zöld kalapot kapott a ruhája mellé. Ma már a kalap a kisebb legények fejrevalója lett.

Elsősorban a magyarruha megjelenése eredményez szemléletváltást, illetve lesz majd az identitástudat kifejező eszköze. Sexty Kálmán Magyarországról került Krizbára, és nyilván ő már találkozott azzal a mozgalommal, amely során Trianon hatására az országban már elterjedt ez az öltözet, de elsősorban színpadi viseletté vált. Erdélyben a piros-fehér-zöld összeállítás miatt a magyarság jelképe lett. Az akkoriban viruló műkedvelő színészcsoportok lányai-asszonyai is többnyire ebben a ruhában léptek színre, de ez a ruha volt a bálók, a Magyar-napok öltözéke is. A templomban azonban csak Krizbán és Barcaújfaluban jelenik meg, a hétfalusiak ragaszkodnak a csángó ruhához, az apácaiak pedig a maguk viseletéhez, aminek azonban a neve lett magyarruha. A Groza-kormány ideje alatt, amikor a magyarság szabadabban lélegezhetett, a különféle rendezvényeken rendszeresen feltűnt a magyarruha, tehát megerősítette a nemzeti szimbólum jellegét. Ez magyarázza azt is, hogy bár az egyéb viseleti darabokban Barcaújfaluban az asszonyok ragaszkodnak az egykori szászos ruházathoz (olyannyira, hogy a kitelepülő szászoktól megvették a pártát, és azt hordják), az ifjúság ünnepi ruházatában mindenképp meg kellett jelennie a nemzeti hovatartozás színeinek. És ma, amikor az egykori viselet a templomban jelenik meg elsősorban – az ünnepi istentiszteletek kelléke lett Erdélyszerte felekezeti különbség nélkül -, a szakrális helyen is hirdetnie kell a magyarságot.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány kis eltérésekkel megjelent in: Veres Emese-Gyöngyvér: Ma leszek először házadban vendéged. Felnőtté válás a barcasági csángóknál. Budapest, 2005.
- 2 A barcasági (közismert néven hétfalusi) csángók az erdélyi magyarság azon népcsoportját alkotják, amely a szászok és románok közé beékelődve, Brassó körül hét faluban (Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu, Zajzon, Tatrang, Pürkerec) él. Az első négy falu ma összefüggő területet alkot városként Négyfalu néven, a másik három falu (Háromfalu) azonban önálló község. Ugyancsak e csángó népcsoport tagjaiként említik Apáca, Krizba és Barcaújfalu lakóit is, hiszen e tíz község mindegyike Brassóhoz tartozott, mint a város jobbágyfalva, és a közös történelmi sors, valamint az evangélikus vallás mindenképp szoros egységgé kovácsolta őket.
- 3 Ez az érzésem következő évben sem változott. A különbség talán csak az volt, hogy a két lányon, akik abban az évben konfirmáltak, éreztem az ünnep felelősségét, jelentőségét. Szívvel-lélekkel részt vettem a szertartásban, de sem a gyülekezet, sem a lelkész hozzáállása nem volt más a korábban tapasztalathoz képest.
- 4 „Konfirmáló képet csináltunk. A férjemnek csak emléklap. 29-es.” (1999: Orbán Margit, Apáca). „Nekünk kép sincsen. Megkonfirmáltunk, s avval elment Magyarországra. Utoljára münket szabadított fel Bohus Pali. Tanított münket már Krajcsovitz. Segédlelkész vót.” (1999: Bölöni Róza, Apáca). A csernátfalusi egyházközségben 1932 óta minden konfirmációs fénykép megtalálható, így pontosan nyomon követhető a viseletváltozás egy gyülekezeten belül.
- 5 Kunt Ernő: Fényképezés és kultúrákutató. In: Az antropológia keresése. L'Harmattan – MTA Néprajzi Kutatóintézete. Budapest. 2003, 72. o.
- 6 A nagykeresztvíz tartja a gyereket a keresztvíz alá.
- 7 Rakott.
- 8 In: Evangélikus Néplap, X. évf. 1930. 8–9. sz. Kolozsvár
- 9 Szalag, egy piros és egy fekete. Hosszúfaluban pántikának nevezik.
- 10 Itt érdemes megjegyezni, hogy az 1970-es években György-Papp Margit rekonstruálta a hámosrokolyát. A 12 darab pirossal, illetve sárgával hímzett ruha ma a Zajzoni Rab István Líceum tulajdona.
- 11 Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. VI. kötet. (Reprint). Sepsiszentgyörgy, 1991.
- 12 In: Ev. Egyház és Iskola. 1888. 233. o.
- 13 A kézirat az 1920-as években keletkezett. Bár a Kriterion Kiadó ki szeretne volna adni még az 1950-es években, ez a terv a mai napig nem valósult meg. A kéziratot ma Hochbauer Gyula őrzi.
- 14 Így „gyászolta” magát a leány.
- 15 Seres András: Népi hímzéseink. Sepsiszentgyörgy, 1973.
- 16 Veres Károly: Krizba rövid történeti és egyházi áttekintése – monográfiája. Nyári dolgozat. Protestáns Teológiai Intézet, Evangélikus Kar, Kolozsvár, 1957.
- 17 Apácán több idősebb férfi úgy mesélte nekem, hogy ők akkoriban még csizmanadrágot és csizmát hordtak, mintha ez a tény a mai generációk számára teljesen ismeretlen lenne.

Vass Erika

A lélek színeváltozása a csíksomlyói búcsú példáján keresztül

Előadásom címe Bálint Sándor alábbi gondolatára utal: „A búcsújárás kivonulás az otthoni környezetből, ahol minden a földi munkára, feladatokra emlékeztet, szabadulás az emberi vonatkozások kötelékéből, fölülemelkedés a megszokott mindennapokon. A lelki magány paraszti keresése, a keresztény katolikus léleknek színeváltozása ez.”¹ E gondolat szolgált számomra kiindulópontul, amikor a kutatásomat megkezdtem. A búcsújárás során ugyanis a hívek egy átmeneti rítus révén átélik a Szenttel való találkozást, ami segít a lélek megtisztulásában. A zárandoklat a résztvevők számára lehetőséget kínál a közösségi létben való feloldódásra, a mindennapok gondjai fölé emelkedésre és a lelki újjászületésre. Kutatásaim során a búcsújárást rituális előadásként értelmezem. Ebben a szimbolikus jelentőségű eseményben ugyanis a zárandokok mint egy kötött szerep játékosai az előírásoknak megfelelően viselkednek. A színpad és a nézőtér közti határ elmosódik, a játszók és a nézők csoportja szinte elválaszthatatlan, mintha mindannyian egy szent színház szereplői lennének. A zárandokok Krisztus és Szűz Mária fájdalmával azonosulnak, az ő történetükön keresztül jutnak el önmaguk mélyebb megismeréséig. Ez az azonosulás megmozgatja érzelmeiket, feloldja belső feszültségeiket.²

Az alábbiakban a csíksomlyói búcsú példáján keresztül mutatom be, hogy mit jelent a lélek színeváltozása. Mi ösztönzi a résztvevőket arra, hogy évről évre megtegyék ezt a hosszú utat? Honnan az erő a fájós lábú idős asszonyok számára? Amikor velük beszélgettem, szemükben, hangjukon éreztem, hogy az Istennel való találkozás megadja számukra a kegyelmet, az erőt a mindennapok viszontagságaihoz. Ugyanakkor arra is kitérek, hogy tapasztalatom szerint ezt nem minden résztvevő éli át, s hogy számukra miért bír mégis jelentőséggel a zárandoklat.

A csíksomlyói búcsún 1998 óta veszek részt. A többszázezer embert vonzó, egyszerre több helyszínen zajló pünkösdi búcsút egyedül természetesen lehetetlen vállalkozás lett volna dokumentálni. Ehelyett csak a gyimesi keresztaljakra koncentráltam: eddig nyolcszor tettem meg az utat a Gyimesekből a kegyhelyre, s négyszer vissza is. Mind a nyolc alkalommal gyimesi családoknál szálltam meg, és így résztvevő megfigyelőként végezhettem gyűjtést. Az évről évre való visszatérés lehetővé tette, hogy az apróbb részletekre és a változásokra is figyelni tudtam.

A csíksomlyói búcsúról és ezen belül a gyimesiek részvételéről az utóbbi években számos tanulmány keletkezett.³ Amiért mégis a kutatás mellett döntöttem, az egyrészt az, hogy én nemcsak a gyimesiekre figyeltem, hanem a hozzájuk rend-

szeresen visszatérő magyarországi résztvevőkre is. Másrészt az elmúlt tíz-tizenöt év során annyi változás történt a résztvevők összetételében, motivációiban, hogy azt dokumentálásra érdemesnek tartottam. Nem a múltat akartam rekonstruálni, hanem azt, hogy a jelenlevők hogyan élik meg ezt a rituális előadást.

A három gyimesi településről – beleértve a magyarországi vendégeket is – 2005-ben több mint 1500 fő érkezett a kegyhelyre szombaton gyalogosan.⁴ A menet résztvevőit három csoportba osztottam: gyimesi lakosú idősekre, gyimesi lakosú, kb. 40 évnél fiatalabbakra és Magyarországról érkezettekre. Természetesen ennél jóval árnyaltabb a kép, erre az utóbbi két csoportnál utalni is fogok. Jelen tanulmányomban nem térek ki azokra a gyimesiekre, akik autóval mennek Csíksomlyóra, vagy akik fiatalon is otthon maradnak és a televízióban nézik a közvetítést. Továbbá a nagyszámú néprajzkutató és néprajz szakos hallgató részvételének értelmezése is külön tanulmányt érdemel.

A gyimesbükkiek péntek délután, a misét követően indulnak el a templomtól gyalogosan Csíksomlyó irányába. Útközben elvégzik a rózsafüzért (először a fájdalmasat) és énekelnek. A menet élén két kisméretű, bordó színű lobogót visz egy-egy férfi a feszület két oldalán. A férfiak és nők csoportja között a legnagyobb lobogót három fiú viszi, előttük a két fehér színű lobogót szintén két tizenéves fiú. Mindannyian farmerbe öltöztek, fejükön baseball sapka van. Csángó ruhát csak a lobogókat és a feszületet vivő első három férfi vett föl és a hátsó lobogósor utáni három férfi. A nők közül összesen 6–7 fő van népviseletben. Útközben a lobogókat vivő személyek cserélődnek, és nem mindig népviseletbe öltözött férfiak viszik azokat. A menet közben két nemzeti színű zászlót is visznek magyarországiak, illetve a zalaegerszegiek saját lobogójukkal és szintén egy nemzeti színű zászlóval gyalognak. Közben egyre nő a csoport: ki-ki ott kapcsolódik be, ahol lakik, míg az otthon maradók az út két oldalán állva szemlélik az előttük elhaladó menetet. Estére Gyimesközéplekon keresztül a gyimesfelsőloki templomhoz érnek, ahol a résztvevők egy része a felsőloki templomban misével zárja az aznapi utat. Szombat hajnalban innen folytatják a zarándoklatukat. A középleki keresztalja szombat hajnalban még korábban indul el, hogy Gyimesfelsőlokon csatlakozzon a bükkiekhez és felsőlokiakhoz. Csíksomlyó felé a felsőlokiak mennek elől, őket követik a középlekiak, majd a menet végén haladnak a gyimesbükkiek. A visszaúton épp fordított lesz a sorrend. Útközben egyszer állnak meg pihenni és reggelizni, és dél körül érkeznek a csíksomlyói mise helyszínére. Délután számos program közül választhatnak a résztvevők. A szentmisét követően vannak, akik ottmaradnak megnézni a passiót, mások a kegytemplom előtti téren étkeznek. Ezt követően egyesek a csángó misére is elmennek, mások a búcsúvásárban néznek szét. Az éjszakát a csoport egy része a kegytemplomban virrasztja át, más része pedig valahol kényelmesebb körülmények között tölti. Vasárnap reggel 7

órákor kezdődik a kegytemplomban a gyimesiek miséje, ezt követően negyed 9 körül indulnak haza. Az indulást megelőzően a kegyhely előtt fölállnak egymás mellé a keresztalják, és elbúcsúznak a Szűzanyától: a lobogókat és a feszületeket háromszor hajtják meg a templom felé. Visszafelé több időt töltenek el egy-egy településen: most már nem kell a misére sietniük, ezért megkerülik a csíkszentmihályi templomot, illetve betérnek Csíkszépvízre, és hosszabb úton érik el a déli pihenő helyét. Gyimesfelsőlokon a templom előtt elbúcsúzik egymástól a menet két része; a gyimesbükkiek és középlokiak a gyimesközéploki templomig folytatják útjukat, és a napot misével fejezik be. Ezen jelen vannak a zarándokokat a falu elején csoportosan, lobogóval fogadó középlokiak is. A hétfő a négynapos zarándoklat legrövidebb és legszebbnek tartott része. A gyimesbükkiek viszonylag gyorsan, dél előtt hazaérnek, útközben betérnek a bükki templomhoz is. A helybeliek az út során számos helyen virággal fogadják a zarándokokat: előttük virággal szórják be az utat,⁵ illetve ismerősöknek, rokonoknak virágcsokrot is adnak. A zarándokokat a falu mindkét részében, Bükkön és Gyimesen is csoportosan fogadják az otthon maradottak. Ilyen alkalommal mindhárom gyimesi településen az a szokás, hogy a fogadók és az érkezők háromszor egymás felé hajtják lobogóikat. A gyimesi templom zsúfolásig megtelik a misére. A mise idejére az oltár elé helyezik a búcsús keresztet, a szertartás végén pedig sokan (főleg idősek, de fiatalok is) az oltár elé járulnak, hogy megcsókolják a feszületen levő Krisztust.

1. A gyimesi idősek

A gyimesiek lelki világát legjobban Székely László jellemezte: „A csángók testi-lelki alkatuknál fogva a tényeket átélik, megelevenítik, *eidetikus típusuknál* fogva szinte látják a szenvedő Megváltót... A gyimesi csángó misztika központi eszméje *Krisztus szenvedése*; ez egész életüket átjárja. A szenvedés felfogására, az együttszenvedésre... különös lelki alkatuk van. Megrettenti őket különösen az égiek szenvedése: elsősorban a Teremtő Isten, a Mennyei Atya bánata és a Szentlélekisten szenvedése a hét főbűn miatt, de leginkább Krisztus szenvedése okozza fájdalmukat: ezt számtalan képből elevenítik meg, mert úgy érzik, ezzel enyhíthetnek a Megváltó fájdalmain.”⁶ A három gyimesi településen lakó idősebb nemzedék volt az, amely 1990-ben felelevenítette az 1949-ig zajló búcsújárását. Azóta is rendszeresen részt vesznek a zarándoklaton, ha egészségük engedi. Akadnak 60 évnél idősebb emberek is, akik gyalogosan teszik meg ezt a négynapos utat, és kocsira csak akkor szállnak, amikor Gyimesfelsőlok után átkelnek a hegyen. Sőt, ők azok, akik Csíksomlyóra érve a benzinfüstben és porban is rendületlenül énekelnek, miközben a menet nagy része fölbomlik, s a fiatalabbak már csak arra koncentrálnak, hogy feljussanak a mise helyszínére. Számukra épp a közös ének-

lés nyújt erőt a körülöttük levő világi hívságok figyelmen kívül hagyásához és a testi fájdalmak elfeledéséhez, hiszen az énekek Máriaéhoz szólnak, és így lélekben már a Vele való találkozásra összpontosítanak.

„Ugye a Szentírás is aszongya, hogy ki hangosan imádkozik, kétszeresen imádkozik. Ha most én énekelek, kétszeresen. S úgy beléjövünk abba, s szeretjük... S ezért több a búcsúra járás, hogy azalatt az idő alatt imádkozok; [alkoholt] inni nem szabad, a fiatalok se kéne rendetlenkedjenek. S nem kéne rendetlenkedni, nem beszélünk csúfokat, rendetlen beszédet, s akkor nagyobb kegyelmet kapunk a Jóistentől.”

Elsősorban a hosszú énekeket kedvelik (van, ami több mint tízperces), amelyeknek refrénje sokszor ismétlődik, s így még jobban belefeledkezhetnek a Szent iránti csodálatukba. Az énekek, s az akár 10–15-ször ismételt refrének tudatosítják bennük, hogy gondjaikkal nincsenek egyedül, s hogy az Égiek később is velük lesznek:

„Ez olyan hosszú s jó menetelős, a menet fülének olyan jól lehet énekelni... Tudja, olyan jó ismétlése van. Na, hogy es van? „Nem vagyunk árvák, van édesanyánk, / Aki magas mennyekbe gondot visel ránk...” S akkor még az jó meneteles ének, erre es olyan jól lehet menni: „E siralom völgyében az élet tengerén, / Sokszor fájdalom és gyász közeleg felénk. / Van egy égi anyám nékem, / Ki el nem hagy soha engem, / Neve: Mária, / Aki az én életemnek / Vezércsillaga.” S ismételjük: „Van egy égi anyám nékem, / Ki el nem hagy soha engem, / Neve: Mária, / Aki az én életemnek / Vezércsillaga.” Erre es olyan jó meneteles ének, úgyhogy ezt es úgy szeressük. Ez olyan hosszú!”

A zarándoklaton való részvételüket a legtöbb esetben az alábbiak motiválják: „Örökké úgy valamilyen szándékra. Vagy az egészségemér, vagy a gyermekeimet a Jóisten örözze meg szöröncsétlen pillanattól, szerencsétlenségűl. Akkó békességér, így ilyenekér elajánljuk.”

A lélek gyógyulásának útja a gyónás és áldozás. Gyónásra vagy még otthon sort kerítenek, vagy útközben a menet mellett haladva. Az utóbbi esetben a pap és a gyónni szándékozó személy a menettel párhuzamosan, az út bal oldalára húzódva gyalogol. Szívesen gyónnának a kegyhelyen, de többségük nem vár addig, mert a nagy tömeg miatt nem biztos, hogy ott sor kerülne rájuk, s a nagymise alatt nem jó bizonytalan lélekkel lenni:

„Ha ott [a mise helyszínén] ki tud jutni, akkor ugye úgy megnyugva, hogy nem mondtam semmit, úgy áldozok. Mer mégis, az ember elszólja magát, ha nem akarja es, egy olyan rendetlen beszéddel vagy valamivel. Inkább azt szeressem, ott gyónunk meg. Odakinn a hegyen papok vannak, de bizony valamelyik esztendőben nem tudtam meggyónni. Osztán bėjöttünk [a kegytemplomba], s este idebé gyóntam.”

A zarándoklatnak nagyon lényeges eleme az áldozás, amire a jelenlegi egyházi rend szerint akár naponta is sor kerülhet, ha az áldozó személy nem követett el nagy bűnt. Ugyanakkor az idősek még úgy tanulták, hogy gyónás és áldozás szorosán összekapcsolódnak. Ezért számukra különösen fontos alkalom a búcsújárás.

„Mer most az egyház felmentette, hogy egy nap kétszer meg lehet áldozni. Itt ez az öreg pap bácsi, aki volt, az még bevezette, hogy minden szentmisén áldozunk. De tudja meg, hogy úgy mi falusiak vagyunk, s nem jött úgy meg, áldozunk. Nem úgy tanultuk meg. Ugye mikor mi gyermekek voltunk, akkor nem es volt szabad enni se semmit, azon a reggelen éhre kellett áldozni, akkor nem volt szabad, csak egyszer áldozni. Aztán ugye a zsinatokon lettek ezek az engesztelések, hogy itt es meg lehet áldozni s minden. De én nemigen áldoztam, ritkán áldoztam meg, csak ha valaki olyan halotté volt a mise, hogy tényleg akartam egy áldozást tenni érte, akkor megáldoztam, de nemigen szerettem. Úgy megszoktuk. Úgy amit megtanul a gyermek, ahogy mondják.”

Ezek az idős emberek az éjszakát a templomban töltik virrasztva: énekelnek, imádkoznak, a Szűzanya szobrához mennek könyörögni és valamilyen személyes tárgyukat a szoborhoz érinteni, amelyet később gyógyításra használnak. Hajnalban nem mennek föl megnézni a napkeltét, mert a lábaik miatt nem tudnák megtenni a Jézus-hágóján vezető keresztutat. Ehelyett azt a templomban végzik el. Lélekben azonban így is átélik a Szentlélek eljövételét. Vasárnap az idősek is gyalogosan indulnak otthonukba. Említettem, hogy hétfőn, a hazaérkezéskor virágokat hintenek a keresztalja élén vitt feszület elé az útra, illetve a zarándokok virágokat kapnak. Erre vonatkozóan az idősebbek az alábbi magyarázatokat adták:

„Úgy egy olyan megtiszteltetés, hogy az Úr Jézus elindul s hazaér, s megtiszteljük, akik eljártak a búcsúra. Azokat. Egy olyan megtiszteltetés, mint hogy valakit virággal fogad, s virágot ad neki. Ugye mikor az Oltáriszentség az Úrnapkor az ünnepje, s akkor es a gyermekek virágot hintnek az Úr Jézus előtt, végig a körmeneten. S én ezt es így képelem, hogy egy olyan megtiszteltetés, hogy virággal fogadjuk, virágot hintünk elejibe. S így amikor hétfőn es jönnek, akkor es lehetőleg akinek tudunk, virágot adunk a kezibe, hogy megjárták s hazaértek.”

Egy másik asszony Krisztus szenvedéstörténetének előzményével magyarázta a feszület elé szórt virágokat:

„...nagypénteken ölték meg [Jézust], keresztre feszítették, s akkor virágvasárnapján nagy felvonulás volt, s mind virágokat szórtak. Aki keresztény volt, s Istenbe bízott s hitt, azok mentek, s virágot szórtak elejbe. S annak a tiszteletére most is feszületen az Úr Jézus van, s ennek a jele.”

Korábban már írtam, hogy a mise végén sokan megcsókolják a Csíksomlyót megjárt feszületen levő Jézust:

„Megköszöntük az Úr Jézusnak, hogy megsegített. Így szoktuk. Megköszöntük az Úr Jézusnak, hogy megsegített, hogy el tudtunk menni. Az Úr Jézus keresztjét ugye visszük, s az Úr Jézussal együtt eljártunk a búcsúba, úgy képzeljük bé magunknak, hogy az Úr Jézus velünk vót. S megjártuk ezt a szép utat. És olyan hálásak vagyunk, mikó hazaérünk. El vagyunk telve a hálával, hogy meg tudtuk járni ezt a szép utat, s tudtunk sokat imádkozni, énekelni.”

Az idézetekből is kitűnik, hogy az idősök még tudják: ők a menet elején levő Krisztust követik, Vele együtt mennek. Ezzel szemben a többség számára inkább csak a híveknek az ünneplésére szolgál, díszítő jelleggel bír a virág. Jézus történetéhez fűződő gyökerét már elfelejtik. Esetünkben is érvényes az, amit Erdélyi Zsuzsanna a passiót verbális módon megjelenítő archaikus népi imádságokról írt: a krisztusi kereszthalál misztériumát megjelenítő, az emberiség üdvéért vállalt eseményeknek földidézése valamelyest a Golgota-dráma közvetlen részesévé teszi az imádkozót.⁷ Ezért lehetséges, hogy az előbbi asszony is úgy érezte, Krisztussal együtt tette meg a zarándokutat. Az archaikus népi imádságok fő témája a szenvedés. Központi alakjuk Mária és Krisztus. „S miközben tükrözta a szenvedést, a nagyot, Krisztusét – levezethette a szenvedést, a szánalmast, az emberét. Kifejezhette elmondói szeretetvágát, mely oldotta a szenvedést is. Vallomások sora igazolja, hogy az anya-fiú átélt, fölnagyított, misztikus síkon jelképpé növelt szenvedésével azonosulva tompult a saját fájdalom, elviselhetővé vált az egyéni „könyökig könnybe-lét”.⁸ A zarándoklat az elkövetkező év egészére is segítséget nyújt, hatását hosszú ideig érzik a résztvevők:

„Úgy tetszik, mikor hazaértünk, bennünk vót egészen az a, az a szép zarándokút. Két nap is itt, az úton es, az udvarban es azt énekeltem, amit az úton énekelünk. Mondom, hogy olyan teli szívvel jöttünk vissza, úgy megnyugva, hogy meg tudtuk járni ezt a szép utat.”

Azok az idős emberek, akiknek egészségük megromlott, már nem vállalkozhatnak a hosszú út megtételére, bár szavaikból éreztem a lelki vágyakozást. Ők csak az indulásnál és visszatéréskor a fogadó csoportban vesznek részt, Csíksomlyón csupán a Duna Televízió által közvetített mise révén jártak – lélekben. Egy asszony a szomszédasszonyát kérte meg, hogy egy kicsi virágot vigyen el a somlyói Szűzanyának, mert ő már beteg, nem tud személyesen elmenni, de a virágot elküldte önmaga helyett köszönetének és kérésének jeleként.

Egy másik asszony az egyik hazaérkező lobogóról vitt otthonába csíksomlyói zöld ágat, hogy az isteni kegyelem velük legyen egész éven át. Az asszony így emlékezett vissza a korábbi évekre, amikor még hozott zöld ágat Csíksomlyóról:

„A búcsú kegyelmit úgy adták át, hogy aki elmegy végig erre az útra, onnan valamit hoz: egy emlékecskét vagy az ágat hozza, az ágat szoktuk hozni. S amikor hazaérünk, akkor megcsókoljuk, s mondjuk, hogy: Adjon Isten részt a búcsú

kegyelmeiből! S akkor édesanyámnak adtam át, s hoztam egy kicsi szent család képet, azt s a búcsú ágat...s aztán a búcsú ágat odategyük vagy a szentkép mellé vagy a falvédőn emígy az ágyba vagy egy vázába, s mikó nyárba nagy idő [vihar] van, azt a búcsú ágat bétegyük egy kicsit belőle a tűzbe. Én szokok tenni a veteményekbe es.”

2. Gyimesi fiatalok

Amikor rádióban, televízióban a gyimesi keresztljáról szólnak, vagy újságban, képeslapon fényképet közölnek róluk, akkor mindig úgy ábrázolják őket, mint ahogy eddig írtam róluk: az aszkézis, a lemondás jellemzi őket, és a jelenvalótól elszakadva imádságaikban Istenhez fordulnak. Ugyanakkor ennél sokkal árnyaltabb a kép.

A második csoportba azokat a gyimesieket sorolom, akik részt vesznek a négy-napos zarándoklaton, gyalogosan teszik meg az utat, ám abban elsősorban nem Krisztus kálváriájának követését látják, hanem egy erőpróbát, kirándulást, vagy ahogyan egy tizenéves lány fogalmazott: „*bulit*”. Így például társaihoz hasonlóan az a gyimesbükki fiatalasszony, akiknél laktam, nem vállalta, hogy péntek éjszaka Gyimesfelsőlokon, vasárnap éjszaka pedig Gyimesközéplekon idegeneknél aludjon, hanem a nap végén autóval hazavitték. Péntek este – miután a keresztljáróval énekelve, imádkozva megtette az utat Felsőlokiig –, a családdal együtt megnézte két szappanoperának az aktuális részét az egyik magyarországi adón. Másnap reggel pedig, amikor visszavitték bennünket Gyimesfelsőlokra, ahonnan a menet tovább indult Csíksomlyóra, az autós magnóban napjaink egyik divatos magyar együttese szól. Majd amikor kiszálltunk az autóból, csatlakoztunk az éppen rózsafüzért imádkozó hívekhez. Szombat éjjel a fiatalasszony és társai egyikük csíkszeredai lakásában aludtak, hogy másnap megtisztálkodva, kipihenően induljanak haza. A templomi virrasztást nem várták meg, a kegyeszoborhoz nem tértek be, és a napfelkelte várása sem motiválta őket. Távolmaradásukat azzal indokolták, hogy korábban már jártak ott. Számukra a lemondáshoz elegendő a gyaloglás, amit a Szűzanya iránti tiszteletből vállalnak:

„Annyi jót kapunk tőle minden percben, hogy ennyit fel lehet érte áldozni. Meg a hagyomány is. Lassan a gyermekek is beleszoktak. Míg kicsik voltak ültek autóba, de most keresztutat jártak.”

Beszéltem olyan huszonéves fiatalokkal is, akik a zarándoklat miatt jönnek haza csíkszeredai vagy sepsiszentgyörgyi munkahelyükről, de részvételük okaként elsősorban azt nevezték meg, hogy együtt lehetnek barátaikkal, ismerőseikkel. Ezért útközben is inkább egymással beszélgetnek, tréfálkoznak, és nem az éneklésre koncentrálnak. Előfordulnak olyan résztvevők is, akik útközben süteményt esznek, dohányoznak, vagyis a bőjtöt, az önként vállalt testi szenvedést

nem vállalják fel. Az idősebbek közül sokan elítélik a fiatalok nevelését. Szerintük szigorúbban kellene őket nevelni, és nem engedni, hogy az utat teherautón tegyék meg, ahová az idősebbek csak a csomagjaikat teszik föl.

„Tudja meg, hogy azért most rosszul csinálunk. Ezt a gyermekek es inkább kirándulásnak veszik, ezt a keresztjárást. Mi nem annak vettük... Mert a búcsúra járás az egy zarándokút. Azt úgy kell venni, hogy imádságos lélekkel s buzgósággal. S a gyermekek nem veszik annak, nem veszik elég komolyan.”

A mindennapok világából, az otthoni ügyes-bajos dolgoktól a mobiltelefon sem hagy elszakadni. Míg 2003-ban különlegességként készítettem azt a fotót, amelyen egy népviseletbe öltözött gyimesi csángó asszony telefonál, addig 2005-ben a fiatalok közül már majdnem mindenki rendelkezik mobiltelefonnal. A zarándokút ideje alatt sem kapcsolják ki a készülékeket, ezért gyakran zavarja az éneklést egy-egy telefon csörgése. A menetben levők folyamatosan kommunikálnak az otthon maradottakkal, ami azzal a következménnyel jár, hogy az elzárt-ság érzete megszűnt; a profán világ mindvégig velük marad, nem tudnak teljes lényükkel a Szentre figyelni. Az oda- és a visszaútnak is fontos része a Gyimesfelsőlok melletti hegyen való átjutás. Ekkor a fiatalok közül többen fölszállnak a teherautóra. Számukra ez a nehézség már nem bír értékkel, nem jelenti számukra a Krisztus szenvedéseiben való osztozás örömét. Egy fiatalasszony viszont azt mondta, hogy szívesen fölszállna az autóra, de nem teszi, mert utána lelkiismeret-furdalása lenne. Egy 40 év körüli asszony ilyenkor előveszi énekeskönyvét, s a körülötte levőkkel közösen elvégzik a keresztutat. Ez épp annyi ideig tart, amíg átérnek a hegyen. A résztvevők között egyaránt vannak gyimesiek és magyarországiak is. Ez az asszony a virrasztáson nem vesz részt, bár volt olyan év, hogy egy kis időre visszament este a templomba imádkozni. Az éjszakát Csíkszeredában tölti, és reggel a gyimesiek miséjére tér vissza. Úgy érzi, hogy a zarándoklata így is teljes értékű. A zarándoklat legszebb részének a hétfői napot tartja:

„Az csodálatos... Azzal az örömmel, azzal a hálával, amivel visszatér az ember, azt nem lehet elmondani szavakban. Az a szeretet, ahogy fogadnak az otthon levők. De mikor annyira közeledünk, hogy már látszik a templom tornya, érzed, hogy lebegsz rendesen. Nagyon szép.”

A búcsújáráshoz szervesen hozzátartoznak azok a segítő szerepet vállaló személyek, akik nem tudnak elmenni a búcsúba, de amikor a menet elvonul a házuk előtt, egy vödör vizet és egy poharat tesznek ki a kapu elé, hogy a Krisztus keresztútját vállaló zarándokok szomjukat olthassák. A szemléletváltozás abban is kifejeződik, hogy ezeknek az útmenti helyeknek a száma évről évre fogy; 2005-ben mindössze három helyen láttam. Az ott lakók inkább tehernek érzik a szükségükkel kopogtató zarándokokat, ezért zárt ajtók és kerítések mögül leskelődnek.

Ezzel párhuzamosan megjelentek az árusok, akik a zarándokokban fogyasztókat látnak: 2005-ben útközben három helyen árultak pénzért üdítőt, sört, csokit.

3. A Magyarországról érkezettek

A harmadik csoportba azokat a magyarországiakat sorolom, akik Gyimesben szállnak meg, és az útnak legalább egy részét gyalogosan teszik meg. Természetesen változó, hogy közülük ki mennyire vallásos, illetve mennyire a nemzeti összetartozás helyszínéként látja a kegyhelyet. Az utóbbi motivációra ebben a tanulmányomban nem térek ki.

A gyimesiek menetéhez való csatlakozás azzal a különös szituációval jár, hogy Gyimesbe az út Csíkszeredán keresztül vezet, s közben az autóból látni lehet a kegytemplomot, a szombati mise helyszínét. Autóval mindössze félóra az az út, amit másnap gyalogosan fél nap alatt tesznek meg. Akkor hát miért vállalják ezt az utat? A magyarországiak elvárásainak kialakításában nagy szerepet játszik a média, ami az érintetlen természet és a romlatlan ember világát közvetíti. Ez alapján úgy érkeznek Gyimesbe, hogy ott az ősi múlt egy darabja elevenedik meg, s annak lehetnek részesei. Számukra az „igaz” magyarság megmaradásának helyszíne ez a táj. Ezt tekintik értéknek. Az eseményeket saját kultúrájuk felől szemlélik: mi az, amit a globalizáció még nem ölt meg? A gyimesiektől, vagyis az „őslakosoktól” elvárják, hogy népviseletben jelenjenek meg, mintegy ezáltal is kifejezve, hogy ők az „ősi”, „romlatlan” népi kultúra őrzői. Azok számára, akik elmennek a csíksomlyói búcsúba, legyenek római katolikus vallásúak, más felekezethez tartozók vagy egyházi felekezethez nem tartozók, a csángó viselet a nemzeti értéket és az ahhoz kapcsolódó szerepet testesíti meg. A magyarországiak ottlétük alatt ezzel az idillinek megálmodott képpel akarnak azonosulni, melynek külső lehetőségét a népviselet fölvétele jelenti. Találkoztam olyan budapesti asszonnyal, aki a búcsúra idős szállásadójának népviseletében megy, mert ő már nem tudná gyalog megtenni a négynapos utat; a budapesti asszony viszont úgy gondolja, hogy ő folytatja tovább a hagyományt. Mások befonják hajukat, hosszú szoknyában vagy népi iparművész által készített ruhában teszik meg az utat. Ugyanakkor a gyimesiek többségének a népviselet már nem jelenti az ünnepi reprezentáció részét. A fiatalok inkább kényelmes, divatos ruhákat vesznek föl, népviseletben csupán egy-két idősebb ember van, illetve hétfőn, a hazaérkezéskor vannak a legtöbb népviseletben.

A szekularizáció, elidegenedés idején a csíksomlyói búcsún való részvétel és a gyimesieknél eltöltött idő azért is fontos, mert olyan lehetőséget kínál, ahol lelkiert és értéket nyerhetnek a nagyváros forgatagában hitet kereső emberek. A gyimesiek életét értelemmel telinek érzik, s ezt a képzeletükben változatlan, autentikusnak vélt szerepet akarják átélni. Identitáskeresésükben jelentőséggel

bír a közösség élménye is, amit a zárándoklaton tapasztalnak meg. A magyarországiak közül csak néhányan indulnak el péntek délután Gyimesbükkről; 2005-ben pl. egy zalaegerszegi gimnazista csoport vállalkozott erre (a visszaúton már nem vettek részt). Többségük péntek éjjel érkezik Gyimesfelsőlokra, és szombaton csatlakozik a menethez. Részt vesznek az ünnepi szentmisén, majd a délután további részében a már említett programok közül választhatnak. A magyarországiak között többen vannak, akik a gyimesiek példáját követve elkészítették saját keresztjüket és lobogójukat (pl. debreceni és szegedi zárándokcsoportok). Az említett zalaegerszegi gimnázium tanulói kis füzetet kaptak vezetőiktől, melyben a zárándoklat programja és énekek vannak. A menetben külön egységet alkotnak, és a gyimesiekhez hasonlóan énekelnek, imádkoznak. Jellemző, hogy nemzeti identitásukat kifejező piros-fehér-zöld zászlókat is visznek, míg a gyimesiek csak egyháziakat. Az egyetlen kivételt 2005-ben a visszaúton az a zászló jelentette, melyet egy gyimesi kisfiú budapestiektől kapott ajándékba. A Magyarországról érkezettek közül azonban sokan szervezetlenül vesznek részt a zárándoklaton. Míg a gyimesiek négy fős sorokba rendeződve gyalogolnak, addig a magyarországiak – mivel nem ismerik a helyi szabályokat – a sorok szélére vagy két sor közé úgy állnak be, hogy azzal szétválasztják az összetartozó személyeket vagy akadályozzák az autós forgalmat. Az egyén és a közösség viszonyát is jól tükrözi ez a fölállás: a gyimesiek egymásba karolva mennek, ami megköveteli, hogy egyszerre lépjenek, egymásra is figyeljenek.

A magyarországiak kisebb része az éjszakát a plébániatemplomban vagy a Kis-Somlyón tölti, s hajnalban elmennek a napkeltét várni. Ők valóban a lélek színváltozását akarják megélni. A legtöbben azonban szombat délután autóval vagy vonattal visszatérnek gyimesi szállásukra; megelégszenek azzal, hogy az odautat teszik meg gyalogosan. A vasárnapot kirándulással töltik: pl. a Gyilkos tóhoz vagy a Szent Anna tóhoz látogatnak el, vagy részt vesznek a gyimesfelsőloki gimnázium „kicsengetésén” (ballagásán), illetve vasárnap reggel elindulnak haza, s útközben állnak meg pl. Segesvárott. A gyimesi keresztaljával csupán néhányan térnek vissza gyalogosan. A Kegyszoborhoz csak kevesen jutnak el a magyarországiak közül, az inkább csak a logo szerepét ölti föl számukra; de az a fajta Szenttel telítettség, amit az idősebb gyimesiek körében tapasztaltam, nincs meg. Ezenkívül nem mindenki érzi szükségét, hogy a zárándoklat során gyónjon, illetve vannak olyan személyek is, akik több éven keresztül elmaradt gyónásukat itt pótolják. Összességében kevés időt töltenek szállásadóiknál, így azok valószínűleg életéből, mindennapi küszködéseikből nem sokat tapasztalnak. Ebben közrejátszik az is, hogy a gyimesiek erejükön fölül is vállalják, hogy minden jóval ellássák a hozzájuk érkező vendégeket, akik gyakran nem is sejtik, hogy az elébük kerülő hús nem mindennapos eledele a szállásadóknak. A magyarországi vendégek vi-

selkedése visszahat a szállásadóik csíksomlyói részvételére is, hiszen a vendégek kiszolgálása miatt pénteken akár késő éjszakáig is várják a megérkező utasokat, illetve ha a vendégek szombat este visszatérnek a szállásukra, akkor a házigazdának is haza kell mennie, s nem virraszthat a kegytemplomban. Ugyanakkor olyan idős személlyel is beszéltem, aki rossz egészségi állapota ellenére azért is vállalkozott még a gyaloglásra, hogy az évről évre visszatérő, szinte már családjának számító vendégeivel együtt lehessen. Röviden szólok a napkelte várásáról is, habár arra az utóbbi két évben egyedül indultam, és nem a gyimesiekkal, amint annak okairól már szóltam. 2005-ben a Jézus-hágóján csak a harmadik állomásnál sikerült két magyarul imádkozó asszonyhoz csatlakoznom, mert addig csak románul imádkozókkal találkoztam. Mire a keresztút végére értünk, már kb. húszan lettünk. A keresztút végzése lehetővé tette a Krisztus és Mária fájdalomában való osztozást. A Jézus-hágóján nagyon nehéz volt megtenni ezt az utat: sötétben indultunk el, a meredek úton nem is láttuk, hová lépünk; a fák gyökerei között tapogattuk lábunkkal a följebb jutás lehetőségét, miközben a lefelé guruló kövekre is figyelniünk kellett.

A keresztút szövegében fontos az egyes szám első személy: ezáltal a keresztutat végző személy úgy érezheti, hogy ő az, akinek bűnei miatt Krisztus háromszor is elesett a kereszttel: „Bűneink terhét viselte az Úr, azért esett a földre... Megborzadok, ha arra gondolok, hogy az én bűnöm is megnehezítette Jézus keresztjét. Könyörögjünk! Jézusom, magamra veszem én is a te igádat... A te igád édes és terhe könnyű, az én keresztemmel örömmel követlek téged, amen.” Az átélést elősegíti a stációkhoz kötődő szövegek képisége is: „Cirenei Simon segíti Jézust a kereszthordozásban... Cirenei Simon ellenkezik, nem akar segíteni Krisztusnak. Az Úr még így sem utasítja vissza, elfogadja őt keresztje osztályosának. Boldog ember, ki először egyesítette a saját szenvedését Jézus keresztjével. Ó, Jézusom, jól tudom, hogy aki nem veszi fel keresztjét és nem követ Téged, nem méltó hozzád. Azért én is keresztet osztályosa akarok lenni, keresztet útján lábad véres nyomaiba lépek, és követlek Téged, hogy eljussak Hozzád az örök életbe. Amen.” A keresztút végzése közben a sötétséget lassan elkezdte fölváltani a fény. Ahogy testben egyre fáradtabbak lettünk, úgy emelkedtünk lélekben fölfelé.

A napkelte várása misztikussága miatt népszerű a résztvevők körében. Ugyanakkor véleményem szerint több a néző, mint aki teljes lelkével a Szentlelket várná. Az eseményt sokan fényképek vagy filmfelvétel formájában próbálják megörökíteni, ám ez is egyoldalú. A románul éneklők háttérbe szorulnak a magyarul éneklőkkel szemben. 2005-ben a Nyisztor Ilona vezetésével magyarul éneklő moldvai csángó gyermekeket – akik pl. az Arany Miatyánkot és a Lehullott a Jézus vére kezdetű imádságokat énekeltek el – a fotósok és filmesek úgy állták körbe, hogy együttal eltakarták a Napot.

Tanulmányomban azt mutattam meg, hogy milyen sokféle motiváció van jelen a gyimesi menetben résztvevők körében. A zarándokút lényegéről eltérő elképzelések léteznek. Egyesek Krisztus keresztútjaként, mások túraként vagy az autentikus lét, a közösség egyik megnyilvánulásaként értelmezik a zarándoklatot. Csíksomlyó jelentheti a szent helyet és így a világ közepét, míg mások számára nemzeti identitásuk kinyilvánításának helyszíne. Azt is láthattuk, hogy a különböző cselekvési minták hogyan keverednek az egyénekben: a „zarándok” vagy a „turista” korábban ellentétpárként értelmezett alakja helyett „vallási turistákról”⁹ beszélhetünk, ide sorolva nemcsak a magyarországi, hanem a gyimesi zarándokok egy részét is.

Jegyzetek

- 1 Bálint Sándor: Búcsújáró magyarság. In: Bálint Sándor: *Sacra Hungaria*. Kassa, é. n. 166–181. 166.
- 2 Részletesebben: Vass Erika: „Menjünk az Isten szentséges házába...” A búcsújárás mint kulturális performansz. In: Barna Gábor (szerk.): *Rítusok, folklór szövegek*. Budapest, 2004. 13–30. 13–16.
- 3 A legfontosabbak: Mohay Tamás: Hagyomány és hagyományteremtés a csíksomlyói búcsún 1990-ben. In: S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II. Veszprém–Debrecen, 1997.* 130–148. Tankó Gyula: Gyimesiek Csíksomlyón, a pünkösdi búcsún. *Honismeret* 1992. 20. évfolyam, 2. szám, 92–94.; Tánczos Vilmos: Adatok a csíksomlyói kegyhely búcsújáró hagyományainak ismeretéhez. In: S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében I.* Veszprém, 1991. 136–158.
- 4 A mise előtt bementem adat.
- 5 Az indulás napján, pénteken is megfigyeltem ezt a gyakorlatot, de hétfőn sokkal többen köszöntik virággal a hazaérkezőket.
- 6 Székely László: A gyimesi csángók lelki élete. *Vigilia* 1978. 43. évf. 3. sz. 166–167.
- 7 Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtőt lépék. Pozsony, 1999. 34.
- 8 Erdélyi Zs. i. m. 47–48.
- 9 Pusztai, Bertalan: *Religious Tourists. Constructing Authentic Experiences in Late Modern Hungarian Catholicism.* Jyväskylä 2004.

S. Lackovits Emőke

Megszentelt helyek, gyógyító és csodaforrások a Veszprémi Római Katolikus Egyházmegyében, különös tekintettel a Bakonyra és a Balatonfelvidékre

Köztudott, hogy a víz az élet jelképe, a teremtés forrása. A vízzel való leöntés újjászületést, megújítást, megtisztulást jelent, így a víz egyszerre jelképezi a kegyelem kútforrását - hangsúlyozta Bálint Sándor.¹ A legősibb kultuszhely a forrás, a kút, a belőle fakadó vízzel, amelynek gazdag szimbolikája nemcsak a keresztény vallást, hanem a pogány kultuszokat, a kereszténység előtti hitvilágot, mitologikus felfogást egyaránt jellemezte – mutatott rá L. Imre Mária a Pécsi Egyházmegye szakrális tájaival foglalkozó tanulmányában.² Nem véletlen tehát, hogy a szakrális tájban lévő kutak, források vizét a népi vallásosság különböző indítékok alapján szentnek tekintette, szentnek nevezte és így használta, egyik legfontosabb kultuszhelynek tartotta. Ezek nemcsak rituális megtisztulást szolgáltattak, hanem gyógyító erővel rendelkeztek, amiről csodák tanúskodnak. Ezt jelzik környezetükben a hálát kifejező emlékek: offerek, ruhadarabok, hajtűk, mankók, hátatáblák. Vizüket szentelményként kezelték. Valamennyi szentkút kialakult vonzáskörzettel rendelkezett. Míg a búcsújáróhelyek szentkútjait többnyire a búcsúk alkalmával keresték fel, addig a gyógyító forrásokat egyénileg és szervezeten egyaránt, általában kevésbé meghatározott alkalmakkor látogatták. Bár összehasonlító adataim az egész Kárpát-medencéről jelenleg még nincsenek, azonban az egykor négy, ill. három megyét magában foglaló Veszprémi Egyházmegye területéről 46 szentkútról, forrásról van tudomásom. (A Pécsi Egyházmegyében összesen 30 szentkút ismert.) E bőség okát az ökológiai adottságokban kereshetjük egyrészt, másrészt pedig történelmi-lélektani indítékokban.

A víz nemcsak jelképesen, de valóságosan is az élet alapja, forrása, amely az emberi letelepedést elsőrendűen befolyásolta. A vizsgált területen a földtani sajátosságok szerint vízzáró rétegek és jó víztározó képességgel rendelkező rétegek egyaránt megtalálhatók. A két különböző réteg találkozási pontjánál fakadnak fel a források, amelyeknek vízmennyisége a csapadéktól és az adott réteg víztartó

képességétől függ.³ Mivel a terület felszíni vizekben nem gazdag, ezért a felszín alatti vizek különösen nagy szerepet játszottak az itt élő közösségek életében.⁴ Valójában kétféle felszínre törő vízről beszélhetünk a területen: az egyiket a talajvízforrások alkotják, amelyek a felszín alatt mélyen elhelyezkedő, különböző, nem összefüggő talajvízszintek vizét vizik a felszínre, utánpótlásukat a csapadékból, a patakvizekből vagy a karsztvízből nyerik, míg a másik a felszín alatti sziklavizekből vagy karsztvizekből táplálkozik.⁵ Valamennyi hideg, kiváló minőségű vizet jelent, amelyek többnyire bőségesek is, erdőkben, hegyoldalakban található az esetek döntő többségében. Az 1894. évi Földrajzi Közleményekben Hanusz István a történelmi Magyarországon 388 kút nevű helyet vett számba, amelyek közül 39 Zala, 15 Veszprém, 12 Somogy megyékben, vagyis a Veszprémi Egyházmegye területén volt megtalálható, amelyek az összesnek 39%-át jelentették. A kutak nagy számát és a 12 vármegyében megtalálható szent kút megnevezéseket, a velük kapcsolatos csodákat az ásványvizek különösen nagy számával és azoknak különféle gyógyhatásával magyarázza.⁶

A vallásos néphagyomány bizonyos forrásokat, kutakat, szent kútként ismer, amelynek indoklását ritka kivételtől eltekintve meg is fogalmazza. A szent ebben az esetben is teljes értelmében összetett kategória, amely racionális és irracionális alkotóelemekből áll. Mint jelenségről, tanúskodnak róla rendkívüli történések, események, személyek, találkozások, tettek. Olyan jelek, amelyek alkalmasnak bizonyultak a szent érzésének kiváltására, mint a fenséges, félelmetes, hatalmas, a feltűnő, megdöbbentő, különös, titokzatos - írja és hoz rá példákat Rudolf Otto.⁷ Mindezek értelmében magyarázatot kapunk az általunk vizsgált jelenségre is, amelyben a racionális és az irracionális, a titokzatos, a különös egyszerre megragadható, ugyanakkor elkülöníthető.

Az egyházmegye és ezen belül a két földrajzi kistáj szentkútjai a következő csoportokba sorolhatók:

1. Zarándokhelyeken lévő szent kutak
2. Mária-jelenés eredményeként született, gyógyító erejű szent kutak
3. Csodás gyógyulással kapcsolatban létrejött szent kutak
4. Megszentelt hely közelében (templomrom, kolostor rom, felszentelt harang, kereszt) vagy helyen felfakadt források
5. Búcsús zarándokutak mentén lévő források
6. Valamely szent tiszteletére elnevezett forrás
7. Bő, kiapadhatatlannak vélt vize miatt áldásnak mondott, ezért szentnek tartott források

Mindezen eltérő eredetű csoportokat jelentő szent kutak három fő változatba tovább csoportosíthatók. Kettő azonos az Imre Mária által megállapítottakkal (I. kegyhelyek szentkútjai; II. csodatévő erejű, gyógyító források vagy gyógyító

vízzel rendelkező, ennek hírében álló csodaforrások),⁸ míg a harmadiknak csupán csak megnevezésében van jelen a szent, vagyis formálisan, szakrális tartalom nélkül. Ezek az utóbbi csoportokba tartozó, szentnek mondott helyek azonban nem állandóak, a korszellem, korhangulat kifejezései is bennük vannak, ahogy azt Vajkai Aurél megállapította.⁹

A következőkben az első fő csoportról nem fogok beszélni, hisz az különösen gazdag hagyományokkal, esetenként bonyolult, szerte ágazó történettel rendelkezik és külön elemzést igényel. Ennek a kutatásnak az eredményeit részben már ismertettem, részben pedig megjelenés alatt lévő tanulmányom tartalmazza. Itt most elsősorban csak a II. majd a III. fő csoportról, ezeken belül pedig a 2. 3. 4. alcsoportokról szólok, érintve az 5. 6. 7. alcsoportot is.

A kegyhelyek az isteni kegyelem megmutatkozásának helyei, amit Bálint Sándor szerint az ide rendszeresen elzarándokoló hívek tettek azzá.¹⁰ Vonatkoztatható ez a megállapítás a szent kutakra is, amelyeknek gyógyító vizébe vetett hit és az ott történt csodás gyógyulások tekintélyes számúak, nagy múltra visszatekintők. Ennek ellenére jelentős számú, olyan szentnek tartott forrást ismerünk, amelyek hivatalosan, az egyház által is elfogadott kegyhellyé nem válhattak, hiába volt a hívek buzgalma. Az egyház ugyanis rendkívül óvatos a hívek által jelzett csodák elismerésében, elfogadásában és egy-egy ilyen helynek kegyhellyé nyilvánításában, bár a hívő közösségek mindentől függetlenül mégis annak tekintik ezeket a helyeket. Azonban azt is látni kell, hogy az egyházi elismertség hiányában a valódi kegyhellyé válás kedvezőtlenül alakul. Az egyház negatív állásfoglalása e folyamat gátjává lesz és sok esetben éppen emiatt enyészik el egy-egy zarándokhely. Erre térségünk nagyszámú példát szolgáltat szent kútjainak történetével.

Azok a szent kútnak mondott források, amelyek hivatalosan is kegyhellyé válhattak volna, abba a csoportba tartoznak, amelyeknél Szűz Mária vagy egy-egy szent jelent meg, ill. amelyeknek vize valamely csoda folytán, bizonyítottan gyógyító erejűvé lett, vagy annak vélték, nemcsak testi, hanem lelki bajok ellen is. Ide sorolhatunk több forrást, kutat is, sőt, elmondható, hogy ezeknek a legnagyobb a száma.

A Zala megyei *Bagolasáncon* a forrásnál egy alkalommal Szűz Máriát vélték látni, amely látomástól a forrás a szent kutak közé emelkedett.¹¹ Hasonló eset történt 1896-ban *Csatáron*. Kovács Istvánnak álmában jelent meg a Szűzanya, aki az erdőbe küldte őt mondván, hogy ott egy bükkfa alatt fakad egy forrás, amely vakok és betegek gyógyítója lesz. Amikor másnap kiment az erdőbe és a megadott helyen imádkozni kezdett, nagy fényesség tűnt fel az égen. Ezt követően mások is kimentek ide, imádkoztak, énekeltek és a fényesség ismét feltűnt. A forrás vize sokakat meggyógyított. Több csodás gyógyulás is ismertté lett. A XVIII. században a homokkomáromi ferencesek zarándokutakat vezettek ide,

de Búcsú-Szentlászlóhoz kötődően, feltehetőleg annak közelsége eredményeként kordások is kikerültek a településről.¹² Az előzőekben említettek túl további nagyszámú esetet ismerünk még a Dunántúlról. A Somogy megyei *Nagyatádon* Mária kútjának mondják a szent kutat, amelyben a szemtanúk szerint többször is feltűnt a Szent Szűz, amiért az asszonyok csak betakart fejfel néztek a kút vizébe. A *balatonszentgyörgyi* szentkúthoz zarándokcsoportok jártak egy ideig, ugyanis a kút vizében a Szűzanyát látták megjelenni. Ugyanígy *Göllén* is, ahova a zarándoklatokat az egyház betiltotta. Somogyban történt szintén, *Gyarmaton*, ahol az erdő szélén egy pásztor lányka a forrás mellett Szűz Máriát látta megjelenni, amely többször is megisméltódott. A forrás vize gyógyító erejűvé lett, szemba-jokra volt hatásos.¹³ Az egyház azonban különös szigorral és kétkedéssel fogadta ezeket a csodákat. Kérlelhetetlen szigorát igazolja az 1871. évi kisbéri és az 1872. évi tapsonyi, továbbá az 1925 körüli nagyszakácsi eset. A Kisbérhez tartozó *Baltavár* határában egy erdei forrás vizében egy 11 esztendős gyermeknek maga a Szűzanya jelent meg, amelyet követően zarándokok tömege kezdte felkeresni a helyet, amit szentkútnak nevezett el. Hamarosan remete is megtelepedett itt, jlesen a veszprémi 23 esztendős Tengerdi Mihály, aki az ide kivonulókkal imádkozott. Feltehetőleg az előimádkozó szerepét töltötte be. Maga a szombathelyi megyéspüspök intézett körlevelet az egyházközségekhez, amelyben szigorúan megtiltotta papjainak, hogy híveiknek körmeneti zászlókat vagy kereszteket adjanak a szentkúthoz való zarándoklathoz vagy nekik ilyenkor harangoztassanak. Megtiltotta továbbá a szentkútnál kép vagy kereszt elhelyezését, gyertya égetését, kápolna építését. A remetét pedig kitiltotta az egyházmegye területéről. Rendelkezésének betartatásához világi karhatalom igénybe vételét is kilátásba helyezte.¹⁴ Hasonló eset történt egy esztendővel később *Tapsonyban*. Itt a falu jegyzőjének udvarán lévő kútban Szűz Máriát és az Oltáriszentséget látták, amiért hetekig tódult a nép a kúthoz. Tudomására jutott ez az esperesnek, Vogronics Antalnak, aki a szolgabíró segítségét kérte püspöki utasításra a babonának mondott jelenség megszüntetéséhez. A helyszínre vittek egy vegyészt, aki a kút vizének kimerítése után a kút fenekén lévő üveg és fém tárgyakat felmutatta a jelen lévő sokaságnak, magyarázva a fénytörést, majd a kútból bő vízzel feltörő forrás hangjára is felhívta a figyelmet, amit a nép a jelenséget kísérő morajlásnak tartott. Az öszszegyűlt zarándokokat meggyőzni nem sikerült. A plébánost istentelenséggel és Mária ellenességgel vádolták meg, aki megakadályozza, hogy a szentkútnál zárdat és templomot építhessenek majd a barátok (ferencesek) számára. Az egyházi és a világi hatóság tehetetlenségében a kutat betömette, hogy a zarándoklatokat megszüntesse, amelynek velejárói, a bábosok, pecsenyesütők, kalács és gyümölcs-árusok ugyancsak megjelentek már itt, akiket maga a szolgabíró kergetett el a helyszínről.¹⁵ A tömeg élén a Rózsafüzér Társulat és a Mária Társulat vezetői

álltak, akik az előimádkozó, előénekes és a búcsúvezető szerepét töltötték be és mint minden zarándoklat esetében hajthatatlannak bizonyultak a zarándokok lelki igényeinek képviselőként. Az esperes felindultságában olyan banyáknak nevezte őket, akik elbutítják téveszmékkel a népet.¹⁶ Erősen emlékeztet erre az esetre a pribeli, ahol a templomdomb oldalán fakadt fel a víz, amelyhez tömegesen zarándokoltak a hívek. A babonás cselekedeteknek megakadályozására a pap falasztotta be a forrást, de a víz átszivárgott a falon, ami tovább is oda vonzotta a betegeket, akik offerként rongyaikat hagyták a forrás környékén.¹⁷ Közel azonos történet fűződik a gajári (Pozsony mellett) csodakúthoz, amelynek vizében 1893-ban Szűz Máriát látták, aminek eredményeként zarándokok tömege kereste fel a helyet Ausztriából, Cseh- és Morvaországból. A szolgabíró, a híveket elriasztandó, egy hordó kreolint öntetett a vízbe, amelynek kiáradó bűzét azzal magyarázták a hívek, hogy a Szent Szűz megharagudott és átengedte a kutat a sátánnak.¹⁸ Hasonló a története Kerecsend Csodatévő kútjának (Heves m), ahol 1872-ben egy gyermek látta meg a Szűzanyát egy kút vizében, ahova azután csoportosan tódultak a gyógyulni vágyók mindaddig, amíg az egri érsek és a vármegyei hatóság meg nem tiltotta a zarándoklatokat és a kutat be nem tömte.¹⁹ A Somogy megyei *Nagyszakácsiban* ugyancsak megjelent a Szűzanya, mégpedig egy pásztor lánykának, a falu határában lévő patak hídjának közelében. A csodának hamar híre szaladt, amiért a nép közeli és távoli falvakból egyaránt processzióval érkezett ide 2-3 héten keresztül és az itt álló fát szabályosan megfosztották a kérgétől. A zarándoklatoknak azonban hamar vége szakadt, ugyanis mind a hatóságok, mind az egyház egyaránt keményen felléptek ellene.²⁰ Hasonló történetekre a legutóbbi fél évszázad is szolgáltat példát, elegendő a hasznosi esetre utalnunk.²¹ Mindezeknek ismeretében nem meglepő, hogy a csodaforrásoknak tartott szent kutakhoz a közösségek papjaik nélkül zarándokoltak, annak gondozását önként, egyházi támogatás nélkül vállalta, végezte a hívek sokasága, sőt, sok esetben ügyeltek arra, hogy a hivatalos egyház minél kevesebbet tudjon ezekről a szent helyekről és az ide vezetett zarándoklatokról. Ez magyarázattal szolgál arra is, hogy miért található olyan kevés írott anyag ezekre a szent kutakra, valamint a velük kapcsolatos vallásos szokásokra vonatkozóan. Több jeles búcsújáró hely hasonló, vagy közel azonos történetű, amelyek kegyhellyé csak kitartó küzdelem árán válhattak.

Térségünkben több olyan szentkút is található, amelyeknek vize gyógyító erejű. Egy részük Mária-jelenést követően vált szent kúttá, míg másik csoportjuk esetében jelenések ugyan nem történtek környezetükben, de csodálatos gyógyulás igen. Közülük azonban egyházi közbelépés miatt egy sem vált zarándokhellyé, sőt, nem egy szakrális tartalmát mára elveszítette, csupán csak a földrajzi név emlékeztet az eredetére. Ilyen csodaforrás hírében állt a *devecseri* szentkút, ahol

a Darázs-hegy közelében a Daróci-dűlőben a sziklából kibugyogó víztől a XIX. században többen meggyógyultak. Ezért nagyobb ünnepeken és újhold vasárnapokon körmenetben keresték fel a helyet a zarándokok mindaddig, amíg ezt a papok meg nem tiltották.²² A helyet és a gyógyító forrás meglétét Pesty Frigyes is megemlítette. *Ugod* külterületén a középkori, majd elpusztult Olaszfalu-Balata szőlőhegy lábánál lévő fészület (ez egyike annak a három fészületnek, amelyek a Szegre-dűlő út mentén álltak egy 1882/83. évi térkép szerint) közelében felfakadó forrás ugyancsak szentkútként volt ismert, ahova körmenetben mentek ki a hívek, mivel a kút vizében a Szűzanyát vélték megpillantani. Tatay Sándor is ír róla Bakonyi krónikájában, sőt, megemlíti, hogy a hitetleneket nem is a katolikusok, hanem a sári evangélikusok verték meg. Ez a jelenés Csatka közelsége miatt nem véletlen, valójában az ugodi szentkutat Csatka filiációjának tekinthetjük.²³

Devecser és Kolontár között ugyancsak létezik egy szentkút, amit *kolontári* szentkútként ismernek. A vasúti sínek aljában található, de a XIX. század végéig még a jelenlegi vasút helyén volt. A vasút építésekor be akarták tömni a forrást, de éjszaka olyan morajlás lett, hogy a környéken mindenki felriadt. Ekkor a forrást átvezették a vasút alatt és így került mai helyére. Jelenleg szépen rendben tartott a környezete, padokkal ellátott, kikövezett terecske húzódik előtte. A forráshoz két oldalon lépcsőkön lehet lejutni. A forrás fölött nyitott kápolna áll, benne oltár, rajta az Istengyermecket tartó Szűzanya szobra, virágokkal körülvéve. A szentkutat minden esztendőben, Fogolykiváltó Boldogasszony napján, illetve a hozzá közel eső, szeptember utolsó vasárnapján keresik fel csoportosan, amikor itt misét is tartanak. Ilyenkor minden esztendőben az ajkai káplán jön el ide. A forrás rendkívül bő és jó vizű, többen rendszeresen visznek belőle. Hajdani öregek elbeszéléséből ismert, hogy csodálatos gyógyulások történtek itt, amit azzal jeleztek, hogy a forrást övező fákra akasztották a gyógyultak botjaikat, mankóikat. A szentkút vizétől meggyógyultak közül egy asszony ma is él még, akit gyermekként Ajkarendről vittek ide néhányszor, mert annyira sebes volt az arca, hogy már nem is látott. Többszöri mosdatás után a sebek eltűntek és látását is visszanyerte. Egy másik asszony pedig gyomorrákból gyógyult meg, miután fél évig itta a szentkút vizét. A két világháború közötti esztendőben és ezt megelőzően még Kislődről is érkeztek zarándokok a szentkúthoz. Ilyenkor a helyiek mindig délután mentek ki a forráshoz, egyénileg vagy néhányan összefogva. A szentkút mellett egy fészület is áll, amit a kolontáriak állítottak. Nagyboldogasszony és Kisasszony napján körmenetben keresték fel a helyet a helybeliek, míg a kislődiek Szent Vér napján. Hosszú ideig elhanyagolt volt a forrás és környéke, még a Szűzanya szobrát is összetörték a környékbeli cigányok. Glózer László előimádkozó 46 db-ból rakta össze és állította vissza a szobrot a helyére. (1., 2., 3. kép)

Csodatévő erejű víznek tartották a *kupi* erdőben, a pápasalamoni határhoz közel lévő forrást, amelyet a hagyomány szerint gyógyulni vágyó zarándokok ugyancsak felkerestek.²⁴ A szent kutat Pesty is említi, de már 1864-ben is múlt időben szólt róla, mint egykori zarándokhelyről.²⁵ Feltehetőleg korábban elenyészett kultusza, mint a devecserinek, bár maga a forrás a mai napig látható, vize iható, sőt, a helyiek meg is jelölték a forrást a közelmúltban. A fára, amely alól a víz a felszínre tör, egy műanyag dobozt erősítettek, bele egy feszületet ábrázoló szentképpel, melléje pedig egy imádságot tartalmazó lapot ragasztottak, ami igazolja, hogy mégsem szűnt meg egészen a csodaforrás, mint szentkút. A forráshoz vezető út melletti fákra a keresztút stációinak képeit erősítették fel, a kút környékét megtisztították és példásan rendben tartják. A két világháború között a Szentkútnál, közvetlenül a forrás mellett lévő erős tölgyfán egy Szűzanya kép volt látható, amit beburkoltak, nehogy az eső eláztassa. Ekkor még Nagyboldogasszony (aug. 15.) napján minden esztendőben a délután 3 órakor kezdődő litánia után többségében asszonyok és gyermekek felkeresték a Szentkutat. Ilyenkor nemcsak Pápasalamonból, hanem Gannáról, Magyarpolányból is jöttek, valamennyi csoport körmenetben érkezett. Plébános nem volt velük soha. A körmenetet az előimádkozó vezette, aki Pápasalamonban Ihsz Mihályné Horváth Anna volt. A Szentkútnál elmondták az Örvendetes Olvasót és Mária énekeket énekeltek. Zászlókat, feszületet nem vittek magukkal, csak poharat, amellyel a vízből merítettek. A helyet kizárólag gyalogosan keresték fel és csak Nagyasszonykor. Általában egy órát tartózkodtak ilyenkor ott. Vízet mindig vittek magukkal haza. Ez az 1960-as évekig tartott. A kutat és környékét az erdészet tartotta és tartja ma is rendbe. Napjainkban a plébános rendszeresen kiviszi a gyermekeket a Szentkúthoz. Azt azonban senki nem tudja ma, hogy a forrás mitől lett szent, sőt, az öregek erre vonatkozó elbeszélésére sem emlékeznek. (4., 5., 6. kép)

Hosszú életű és színes történetű a Zalalahárhoz közelebb lévő, de Tapolca határában a Véndek-hegyen fakadó forrás, a *Véndek-hegyi* szentkút, amelyet mind Tapolca, mind Haláp magáénak tart. Csodás gyógyulás tette szentkúttá, amelyet még a két világháború között is zarándokok kerestek fel. A XIX. századból őrzik azt a történetet, amikor egy járásra képtelen lány a vendeki szentkútban megmosva a lábát meggyógyult. Előtte sánta birkák mentek keresztül a vizén és épen jött ki belőle valamennyi. A lány apja, a tehetős molnár a hagyomány szerint kis kápolnát építtetett a forrás fölé, amely valójában egy boltozott kápolnácska, igazi forrás-foglalás volt. A történettel, a csodálatos gyógyulással 1927-ben a Tapolcai Újság is foglalkozott.²⁶ A vendeki szentkút valójában egy bő vizű karsztforrás, amely kiváló ivóvíz is volt az arra járóknak. Adatszolgáltatóim emlékeztek rá, hogy Szűz Mária tiszteletére szentelték a kutat, ahova az 1950-es évekig rend-

szeresen kijárt a két település népe, sőt, a Sümegre gyalogosan zarándokoló búcsúsok is megálltak itt. Vízét gyógyító erejűnek tartották, amely a bőrbetegségek, izületi bántalmak, szembajok gyógyítását szolgálta. Szenteltvízként kezelték, aki megállt itt, kezét a vízbe mártva keresztet vetett magára. Mária ünnepeken minden alkalommal és tavasztól őszig vasárnap délutánokon rendszeresen kijártak ide a tapolcai és a zalalahápi hívek. Igazi zarándok körmenetekben érkeztek az előimádkozó vagy az előénekes vezetésével. Pap ugyan soha nem ment velük, de templomi zászlókat vittek magukkal. A halápiak húsvétkor is kimentek ide, piros tojást téve a gyógyító vizű forráshoz. A fiatalok pedig, lányok, legények nyári vasárnapokon virágot szedtek a környéken és szent énekeket énekelve mentek a szent kúthoz. A virágot az itt lévő, lemezre festett, Szűz Máriát az Istengyermekkel ábrázoló képhez tették. A kút két oldalán egy-egy fakereszt is állt fém korpusszal. Először a fiatalok is imádkoztak, majd énekeltek, ezt követően pedig játszottak. Igaz, hogy nem alakult itt ki igazi búcsújáró hely, azonban a hívek rendszeresen felkeresték és zarándokhelyként kezelték. Aki első alkalommal jött el ide, úgy, mint a búcsújáró helyeken, búcsúí vagy mosdatott keresztanyát választott magának, aki a szentkút vizével megmosta őt. Sőt, Mária ünnepeken, a nagy zarándoklati alkalmakkor még a bábosok és a márcot árulók is felverték itt sátraikat.²⁷ A szent kút közelében állt egy erdészház. A kút és környékét az itt lakó erdész felesége gondozta. A XIX. század végétől egészen az 1950-es évekig a szent kút környéke kedvelt helye volt a diákoknak Madarak és Fák Napján, valamint a táborozó cserkészeknek is. A bauxitbányászat eredményeként a kút vize az 1960-as évek végére elapadt, majd az építmény is összedőlt 1980-ra. 1984-ben a Tapolcai Városszépítő Egyesület összeszedte a köveket és Tapolcán a Kistó mellett felállította a kút építményét, amelybe Udvardy Erzsébet festett szentképet. Az egészet 1990-ben Nagyboldogasszony ünnepén szenteltették fel.²⁸ A következő, csodatevő vízzel rendelkező hely *Bakonyszentlászló* belterületén található, az Ivókút vagy Vak Bottyán-forrás, amit kútrá képeztek ki. Vízét gyógyító erejűnek tartották. A hagyomány szerint Bottyán János kuruc generális is ennek a vizével gyógyíttatta magát.²⁹ Vajkai Aurél még 1937-ben lefényképezte, amint belőle vizet vesznek. (7. kép)

Veszprém Jutas-pusztán az erdőben egy cserfa alól tört fel egy olyan forrás, amely vizének gyógyító erőt tulajdonítottak. Rab Mária forrásnak nevezték, a Rabkiváltó Boldogasszonyról. Vitéz Markóczi vezérőrnagy fedette be, építtette ki a környékét az 1900-as évek elején. A csodás gyógyulásokról, amelyet a forrás vizének köszönhetek a zarándokok, a körülötte lévő fákra elhelyezett hála-táblák tanúskodtak. A hívők kegyhelynek tekintették, bár a katolikus egyház nem ismerte el. Veszprémből a Temető-hegyről rendszeresen zarándokok sokasága kereste fel a helyet az 1940-es évek második feléig, sőt, még az 1970-es évek

elején is megjelentek itt csoportosan. Azonban az ott történő építkezésekkel megszüntették a forrást, vele együtt a zarándokhelyet is.³⁰ A bakonyi *Szentgál* mellett Vajkai Aurél 1939-ben még találkozott a Belpoklosok kútja nevű forrással. Vizét gyógyító erejűnek tartották, betegeknek vittek belőle.³¹

Különösen érdekes a *magyarpolányi* szentkút története. Három forrás található háromszög alakban itt az erdőben, amely a Büki falurészről közelíthető meg. A két világháború között még kijártak ide, a gyermekek játszottak a források közelében, vizet is vittek innen magukkal a mezőn dolgozók. Egy Szűzanya kép volt az egyik fán, ami a hely szent voltát jelezte. A hagyomány szerint egy vadász egy alkalommal pünkösdi vasárnapján jött ide vadászni, akinek megjelent itt a gonosz lélek, maga a Sátán, amitől annyira megrémült, hogy elvesztette az eszméletét. Amint ott feküdt, megjelent neki a Szűzanya, aki megvigasztalta, de hitetlenségéért meg is fedtte. Ekkor ő fogadalmat tett, hogy ünnepen többet nem fog vadászni és a helyet szentképpel jelöli meg. Így is történt, a Szűzanya képét ő tetette fel a fára. 1948 után a kút és környéke elhanyagolt lett, mígnem 2001. február 11-én egy asszony álmot látott, amely után nem volt nyugalma mindaddig, amíg ki nem vitték a forráshoz, amely már alig volt megközelíthető. Bízgatására, szorgalmazására néhányan összefogtak, a kolontári születésű, Bakonygyepesen lakó előimádkozó, Glózer László is bekapcsolódott a munkába. Az összefogás eredményeként a helyet megtisztították, egy fülkét készítettek fából, amelybe egy lourdesi-típusú Szűzanya szobrot helyeztek el, amelyet egy vasráccsal védenek. A forrás fölött álló, meghasadt tölgyfára egy Szűzanya dombormű került, föléje egy kereszt, rajta töviskoronás Krisztus-fövel. A források közelébe pedig feszületet állítottak. A szobrok és a feszület előtt állandóan friss virág található, hisz rendszeresen kijárnak ide. Ahogy elmondják: „itt a lélek nyugalmat talál”, ezért örömmel jönnek ki. Itt feltöltődnek lelkileg, megnyugszanak, úgy érzik, meggyógyulnak. Elmondható így, hogy most is történik itt gyógyulás: a lelki bajoktól megszabadulnak vagy megkönnyebbülnek, ami a testi bajokat is enyhíti. Glózer László előimádkozó vezetésével 2001 óta minden hónapban az utolsó pénteken a mélyebb lelki életet élők, az arra vágyók, a lelki bajokkal küzdők, 15–25 fő (3–5 férfi, a többi asszony) rendszeresen, együtt megy ki a szentkúthoz, bármilyen idő legyen. Csodás esetekről számoltak be, amikor az elmúlt esztendőben olyan időjárás volt, hogy alig tudtak elindulni, de nem hátráltak meg és csodálatos módon sikerült a szentkúthoz minden baj nélkül eljutniuk. Ilyenkor, amikor keresztutat járnak, kifelé, az erdő szélén álló Ágoston-keresztnél találkoznak mindig és a szentkútig érve minden alkalommal valamelyik keresztutat mondják, amit mindig más-más célból ajánlanak fel. Legutóbb, 2006. október 27-én a Családok Keresztútjára került sor és a meghalt felmenőért, családtagokért, továbbá azokért ajánlották fel, akiknek már nincsenek leszármazottaik. A

szentkúthoz érve, a feszület mellett elmenve, azt megsimogatták, majd a Szűzanya szobra előtti vasrácsot kinyitották, a friss virágokat ide, a feszülethez és a tölgyfához elhelyezték. Az oltárként is szolgáló asztalkára gyertyákat tettek, meggyújtották, majd a Fájdalmas Rózsafüzért imádkozták az előimádkozó vezetésével, minden tizedet valamely nemes célért felajánlva. Ezt követően imádkoztak még a misszióért, énekeltek, majd eltették a rózsafüzéreket. Beszélgettek, ittak a szentkút vizéből, azután hazafelé indultak. Útközben pihenésképpen az Irgalmasság Rózsafüzért mondták, majd az Ágoston-keresztnél az Úrangyalát imádkozták, a lourdesi jelenést és a Golgotával kapcsolatos énekeket énekeltek, amelyek kéziratban terjednek. Ezt követően pedig elbúcsúztak egymástól, megállapodva a következő találkozás időpontjában. Ebben az esztendőben Magyarok Nagyasszonya vasárnapján délután 3 órakor szentmise is volt a szentkútnál, amit a helyi plébános celebrált. A kis oltárt gyönyörűen feldíszítették, a szobrokhoz, feszülethez friss virágokat tettek, gyertyákat gyújtottak. 65 fő vett részt a szertartáson. (8., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17. kép)

Somogy megyében *Somogybabod* szentkútjának vize 1845-ben egy szeme világot elveszített ácsmester látását adta vissza, aki hálából szentképeket vitt ki a kúthoz, amelyeket a fákra szegezett és hirdette a környéken a víz gyógyító erejét. Sokan felkeresték a kutat, sőt, körmenetekben, zászlókkal zarándokoltak ide az egész század folyamán.³² *Ádánd* és *Kaposgyarmat* szentkútjainak vizét ugyancsak csodálatos gyógyulásokkal hozták összefüggésbe, így gyógyító erejűnek tartották mindkettőt.³³

Legnagyobb számban a területen azok a szent kutak találhatóak, amelyeknek szentkúttá válásában a döntő szerepet az játszotta, hogy megszentelt helyen, templomrom, kolostorrom, elásott harang, kápolna, kereszt közelében tört forrásuk a felszínre. Ilyen szentkút található Veszprém megyében *Szöcön*, *Kemenes-szentpéteren*, *Pápasalamonban*, *Zalamegyesén*, *Monostorapátiban*; Zala megyében *Nován*, *Hagyárosböröndön* és *Letenyén*, de a már említett, csodás gyógyulásairól híressé vált *Csatáron* is, hisz a kút közelében a középkorban bencés apátság állt, amelynek már csupán romjai maradtak meg. Somogy megyében pedig *Balaton-szabadiban*, *Öreglakon*, *Bonnyán*, *Törökkoppányban*, *Somogyásámszonban* ismertek ilyen szent kutak.³⁴

Valamennyi közül talán legérdekesebb a *monostorapáti* erdőben, a középkori Almádi Apátság bencés monostor és templom közelében feltörő szentkúti forrás története. A helyiek szerint fedett volt a forrás „be vót bótóva” - mondják és a bolthajtás alatt, mint egy kis kápolnában, szentképeket helyeztek el: Jézus Szíve, Mária Szíve és a Szent Család festett képét. Az 1930-as évekig ezek teljes épségben láthatók voltak itt, ahogy arra egyik adatszolgáltatóm pontosan emlékezett. A szentkút környéke kora tavasszal fehérlett a hóvirágtól, az apátiak ide jártak ki

virágot szedni. A kút vizét különösebb gyógyító erővel nem ruházták ugyan fel, azonban betegnek mégis vittek belőle, sőt, egészség megőrzésére is használták. A gyermekeknek az öregek meghagyták, hogy a szent kút felé járva, arra legeltetve mindig legyen náluk egy bögre és el ne mulasszanak inni a szent kút vizéből. Aki arra járt vagy arra dolgozott nem ment el anélkül, hogy ne igyon a forrásból. Hittek abban, hogy „ettől a víztől meggyógyul minden beteg”. Különösen jó víznek tartották. Egyébként a megszentelt helyen lévő kút vizének másutt is gyógyító erőt tulajdonítottak. Csefkó Gyula írja le, hogy Szeged Alsóvárosban a ferencesek udvarán lévő kút vizét különféle bajokban gyógyító vízként használták, különösképpen szemfájás ellen.³⁵ Monostorapáti legőregebb, 97 esztendő lakója szerint vasárnaponként litánia után az asszonyok és a lányok az előénekes, Takács Böske vezetésével mentek ki rendszeresen a szentkúthoz, amit előre mindig megbeszéltek. Énekelve tették meg az utat a falutól a forrásig, ahol a rózsafüzért imádkozták, énekeltek, majd beszélgettek, ittak a vízből és hazatértek. Keresztjáró napokon ugyancsak kivonultak ide. Más falukból viszont nem szokták ezt a helyet felkeresni. Haza nem vittek szentkúti vizet, de a helyszínen az arcukat és a kezüket megmosták benne. Egyetlen alkalomra emlékeznek, amikor valakinek a halála előtt vittek a szent kút vizéből. Az 1990-es évek elején Sötét Istvánné Györicza Mária kívánta meg a szentkúti vizet halálos ágyán, amely kívánságát teljesítették. Egyébként a szent kutat mondák övezik, mivel közelében vannak az Almádi Apátság romjai, az egykori monostor, továbbá a hajdani templom, a „barátok fala”, ahogy nevezik, amelynek közelében egy harangot találtak az 1880-as években, sőt egy 60–80 cm nagyságú feszület is előbukkant a földből. A hagyomány szerint vörösbarátok éltek itt, az ő hagyatékuk minden, de ők elsüllyedtek. A két világháború között a helyi tanító Madarak és Fák Napján minden esztendőben kivitte ide az iskolásokat. A kutat és környékét a rendszerváltozás után a falu dalárdájának tagjai újra rendbe tették, valóságos zárandokhelyet alakítva ki itt. (18., 19., 20. kép)

A regionális kegyhelyek kialakulásának tipikus eseteit őrzik az előbbieket. Hasonló esemény tette kegyhellyé Tét-Szentkutat, vagy a Palicsi-tó közelében lévő sándori szent kutat.³⁶ Számunkra különösen érdekesek és figyelemre méltóak azok a megszentelt helyeken, forrásoknál történt jelenések és gyógyulások, amiktől a víz csodaforrássá lett és amelyekről Hőke Lajos számol be Esztergom megyéből Szölgyénről, Bars megyéből Pozbáról, Hont megyéből pedig Gyügyről, Meréről, Hébecről, Szenográdról, Kralovkáról, Pribélről, Medvekútról, Ipolyfödemesről, Hídvégről, Nagyaluból, Tesmagról, továbbá a nevezetes „honti - csitári - kutyikáról” is.³⁷ Hála József honti kutatásai során a Hőke által megnevezetteket újabakkal egészítette ki Csábról, Ipolyszécsénkéről, Szalatnyáról, Magyarádról, Ipolyviskről, Peröcsényből.³⁸Valamennyi a fentiekben bemutatott típusba tar-

tozik és történetük is sok esetben hasonló az általunk vizsgáltakhoz. Ugyanitt említhetjük meg a Heves megyei adatokat. Nyolc szentkút, illetve csodaforrás található a területen, közöttük van a hasznosi is, amely valójában Mátraszentimrén keletkezett. Mária jelenéssel kapcsolatos Ecséd Szentlajos, Feldebrő Szentkút, Kerecsend Csodatévő kút, Pálosvörösmart Szentkút, Tófalu Szentkút és Mátraszentimre Szentkút. Erdőtelek Szentkútnál a forrás Szent Vendel leszúrt botjának, míg Istenmezeje Szentkútnál vélhetőleg Szent Lászlónak köszönhető.³⁹

Szentkútként a Veszprémi Római Katolikus Egyházmegyében további forrásokat is számon tartottak, jelesen azokat, amelyeket különböző indíttatásból valamelyik szent tiszteletére neveztek el, mint pl. *Somogyzilban*, ahol valamilyen szent képét fedezték fel a kút vizében, amiért imádkozni jártak ide.⁴⁰ Erről Pesty Frigyes is említést tett Helységnévtárában.⁴¹ *Vászolyban* Szent Imre, *Hetesen*, *Somogyárdon* Mária, *Andocson* pedig Szent János tiszteletére nevezték el a forrást. Utóbbinak vize a szent szobra alól tör a felszínre, ugyancsak gyógyító erejűnek tartották, belőle a búcsúsok haza is vittek.⁴² Tudunk ugyanakkor Szent Ilona, Szent László tiszteletére elnevezett forrásokról is. Ilyen a *Somogyvárott* található, amellyel már Padányi Bíró Márton vizitációja foglalkozott. Szent István kútnak mondták azért, mert a hagyomány szerint a Koppánnyal vívott csata után a király itt mosta meg a kezét, amitől a víz csodatévő erővel ruházódott fel. A török hódoltság idején is látogatták a forrást a gyógyulást keresők, sőt a törökök ugyancsak használták erre a célra, hasonlóan a segesdihez. 1723-ban egy spanyol zsoldos összezsugorodott végtagjai gyógyultak meg itt, amiért parancsnoka, hg. Villanova ezredes kápolnát emeltetett ide 1724-ben és Bécsben szobrot készíttetett bele a szent királynak. A csodás gyógyulásokat Domaniczky János tapsonyi, majd somogyzili plébános szemtanúként örökítette meg, de többekről hallott is. Közöttük nemcsak római katolikus gyógyultak, hanem reformátusok nevei is ismertek, ugyanúgy, mint Segesden.⁴³ Az 1970-es években a hagyomány már nem Szent Istvánhoz, hanem Szent László királyhoz kapcsolta a szent kutat, aki a forrásban kezét megmosta, amitől az csodás, gyógyító erőt kapott. A földrajzi nevek gyűjteményében a szent kút „Szentésica főrás” megnevezéssel szerepel.⁴⁴ Végezetül meg kell még említeni azokat a szentnek mondott kutakat is, amelyek zarándokok útvonalába estek. Ilyenek a *Sümeg* és *Csabrendek* határában lévőek, amelyeknél a Sümegre igyekvő zarándokok pihentek meg.

Figyelemre méltó számban található a térségben olyan rendkívül bővizű kutak, források, amelyeket kiapadhatatlannak tartottak és áldásként fogtak fel, ahonnan mindig lehetett vizet vinni, ahol az állatok számára mindig volt itatási lehetőség. Említésre érdemesek ezek azért, mert ugyancsak szent kút névvel illeték őket. Megtalálhatók a Somló környékén *Dobán*, *Iszkázon*, a Bakonyban *Borzaváron* (a *kupi* és az *ugodi* szentkutakat is így tartották már számon az 1980-as

években, a földrajzi nevek gyűjtése idején), míg Somogyban *Örvöskönyiban, Kisbárapátin, Niklán, Somogygesztiben, Nagyberkiben, Lakócsán*.⁴⁵ Nem nevezték szentkútnak a herendi határban, Csapberek-pusztán a forrást, de a mellette, keletre álló fészületet mégis olyan helyként tartották számon, ahova aszályos időben vasárnap délutánokon az idős asszonyok csoportosan kimentek és itt esőért könyörögtek. A keresztet festett bádognál corpus és Mária alakja volt látható. A fészületet mindig virágokkal ültették körül. A forrás előtt kis tavacska jött létre, amely körül szomorúfűzek álltak. Különleges helynek tartották azért is, mert itt húzódott a „Misehordó út”, amelyen a plébánost vitték Szentistvánról Mesteribe misézni.⁴⁶

A térség nagyszámú szentkútja és a hozzájuk kapcsolódó hagyományok, gyógyító erejükben való hit, amely részben a néphit, részben a népi orvoslás elemeit ötvözi, felveti keletkezésük okának, létrejöttük körülményeinek kérdését. Sajátos történelmi helyzetről beszélhetünk, olyanról amely lehetőséget teremtett az öntevékeny vallásgyakorlat, a paraliturgikus (nem hivatalos) szokáscselekmények kialakulására. Ez az időszak a török hódoltság kora, amikor a lelkipásztorok hiányától szenvedtek a közösségek még a hódoltsági területhez nem tartozó peremvidékeken is. A Veszprémi Egyházmegye az Oszmán Birodalom és a királyi Magyarország határvidékévé lett, amelyet közel 150 esztendeig a harcok, háborúk állandóan érintettek.⁴⁷ Ez volt az az időszak, amikor pap nélküli, öntevékeny vallásgyakorlat jellemezte a hitéletet és nagy szó volt, ha licenciátus gondolhatta a híveket. Különös örömmel fogadták ezekben a közösségekben a missziós céllal megjelenő ferenceseket. Hiszen az egyházmegye területén száz szerzetesházból egy sem maradt. A hiba nélkülinek ugyan nem mondható, de mégis bátorságról tanúbizonyságot tevő ferencesek vállaltak csupán szerepet a hívek lelki gondozásában, a lelkipásztorkodásban.⁴⁸ Nagy számú római katolikus közösség megszűnt, tagjai valamelyik protestáns felekezet soraiba álltak. Nekik így legalább volt lelki gondozójuk. A vallásos élet elnyomorodását mi sem jellemzi jobban, mint hogy a XVII. század kezdetén még harminc plébániája volt az egyházmegyének (16 Zalában, 3 Somogyban, 11 Veszprémben) döntő többségben fa templomokkal, a XVII. század második felére pedig ötre csökkent a plébániák száma és mindössze 20 plébános, hét licenciátus ismert név szerint, akik rendkívüli szegénységben éltek ezeken a helyeken.⁴⁹ Somogyban például nem maradt egyetlen plébános sem. Sőt, még 1735-ben is licenciátus működött a megye 22 falujában, közöttük található a szent kútjáról nevezetes Tapsony, Törökkoppány és Gyarmat is.⁵⁰ Az egyházmegye (Veszprém, Fejér, Zala, Somogy) 2881 falujából mindössze 734 maradt meg!⁵¹ A XVIII. század 30-as éveiben még a veszprémi esperesi kerület 52 falujában is mindössze csak 486 római katolikus élt, ők is szórványban!⁵² Ilyen körülmények között a vallásgyakorlatot, az egyén és a közösségek lelki igényeinek kielégítését önmaguk oldották meg, ahogy lehetett, ahogy ilyen körülmé-

nyek között tudták. A Hitterjesztés Szent Kongregációja, a katolikus missziókat összefogó szentszéki hivatalnak Magyarországra vonatkozó XVI., XVII., XVIII. századi dokumentumai megdöbbentő képet adnak a hódoltság korának helyzetéről, a lelki élet sivárságáról, a vallásgyakorlatnak olyan módjáról, olyan jellemzőiről, amely az esetek döntő többségében a hivatalos egyházi gyakorlattól olyannyira eltért, hogy a misszionáriusok újra megtérítendő közösségekről beszéltek, az evangélizáció új területeiről, ahol olyan misszióra van szükség, amely ismételten visszahozza a jámbor híveket az egyház kebelébe, akik szentségek nélkül élnek évek, sőt, évtizedek óta, keresve a szentet, amely életükben csodát tesz. Nem véletlen, hogy a misszionáriusoknak is feltűnt a fák, források tisztelete, amelyekhez csodás eseményeket, jelenségeket kapcsoltak. Ugyanakkor csodát vártak, amitől helyzetük jobbra fordulását remélték. Nem meglepő mindezek tudatában, hogy sok esetben a magukra hagyottak ebben találtak vigasztalást, ez élte bennük a reménységet. Egyházuktól elszakadni nem akarván, egyfajta pap nélküli vallásgyakorlatot alakítottak ki, amely a XVIII. században, sőt, a XIX. században is bizonyos vonásaiban, jellemzőiben tovább élt. Ezekben a nehéz időkben a magukra hagyott közösségeket a protestáns prédikátorokon kívül csak a ferences szerzetesek keresték fel, ahogy arra már utaltam, mivel őket a törökök is megtűrték. Ezek a szerzetesek nemcsak a szentségeket szolgáltatták ki sokszor hetekig az elhagyottaknak, hanem lelki gondozói tevékenységet is folytattak közöttük árvaságukat enyhítendő, sőt, elnézőek voltak velük szemben, laikus vallásosságukat megértéssel szemlélték, kezelték.⁵³ Nem véletlen, hogy a szent kutakkal kapcsolatos egyházi fellépések idején a későbbi századokban is a ferencesek segítségével reménykedtek az üldözöttség tudatában élők. Ez annál inkább nem véletlen, hiszen a korábbi kegyhelyek újraélesztésében, felvirágoztatásában, gondozásában, új kegyhelyek kialakításában kimagasló szerepet játszottak a ferencesek, elévülhetetlen érdemeket szerezve, ahogy arra példákkal mutatott rá Bálint Sándor,⁵⁴ s amelyeket ugyancsak további példákkal erősíthetünk meg. Ugyanis ha térképre vetítjük azokat a településeket, amelyeknek határában valamilyen szentkút található, azt tapasztaljuk, hogy ezek kivétel nélkül arra a területre esnek, amelyekre kiterjedt a ferencesek missziós tevékenysége. Továbbá megegyeznek azzal a területtel, ahol a ferencesek alamizsnát gyűjtöttek, ahol sok megtérés, protestáns egyházak kebeléből a római katolikus egyházba való visszatérések, áttérések történtek. Sőt, közülük néhány településen (köztük Mária-jelenés helye is megtalálható!) különösen erősnek mondható a ferences indíttatású kordások közösségének tevékenysége. E települések közül több helyen remeték is megtelepedtek.⁵⁵ A jelenség további gyökereit keresve nem tekinthetünk el a XVIII. századtól sem, amikor ezek az esetek különösen megszorodtak a jezsuiták missziós tevékenysége nyomán. A török kiűzését követően a katolikus resta-

uráció idején, elsősorban a Szűz Mária nevére szentelt vízzel kapcsolatban csodás gyógyulásokat jegyeztek fel, amelyekről a jezsuita jegyzőkönyvekben nagy számú adat található. A Mária-vizén kívül Szent Ignác vize volt még keresett ebben az időben nemcsak a katolikusok, hanem a protestánsok között is.⁵⁶ A szentelt vízzel való gyógyításra vonatkozóan azonban középkori adatok is ismertek.⁵⁷

Ugyanakkor mindezek mellett nem hagyható figyelmen kívül az 1846. évi La salettei, az 1854. évi lourdesi, majd az 1917. évi fatimai jelenéseknek a népi vallásosságra, a laikus vallásgyakorlatra tett hatása sem. A szent kutak filiációjával találkozunk ezekben az esetekben, amelyekkel a távoli szent helyeket hozták közel a közösségekhez. Nem tekinthetünk el a búcsús ponyvanyomtatványok figyelemfelkeltő és a kegyhelyeket, valamint a szent kutakat népszerűsítő tevékenységétől sem. Ezeket a füzeteket, amelyekben beszámoltak az egyes zarándokhelyek és szent kutak keletkezéséről, a víz gyógyító erejéről és a csodás gyógyulásokról, minden zarándokhelyen árulták. Az ott megfordulók így hozzájuk juthattak és belőlük több csodáról értesülhettek, amely az esetek döntő többségében egy-egy ilyen hely népszerűségét növelte, és szent kútjának felkeresésére ösztönözte az olvasókat.⁵⁸ Mindezek külön-külön és együttesen meghatározóan rányomták bélyegüket a népi áhitatgyakorlatra. Ez a hatás elvitathatatlan, mélyen gyökerező és az időben messzire kisugárzó, amely csak az egyház különös szigorának és a II. világháborút követően egy teljes történelmi korszakváltásnak együttes eredményeként szűnt meg. Mindezeknek következményeként a szent kutaknak tartott források pusztá földrajzi névvé lettek, az emlékezetben megőrzött jelenséggé, a velük kapcsolatos csodák pedig megismételhetetlenné, megszűntté, de egykor létező, megélt eseménnyé. Így mindazok a szent kutak, csodaforrások, amelyek hivatalos, egyháziilag elismert búcsújáró helyé nem válhattak, az egyházmegye területén mint csodatévő erejű, gyógyító vízzel rendelkező kutak, végülis kevés kivétellel elenyésztek ugyan, de éppen a XXI. század hozza azokat a példákat, amelyek arról tanúskodnak, hogy közülük több is újjászületett, új ájtatossági formák ébresztője lett. Körük laikus vallási kisközösségek szerveződtek és ismét feltűntek azok a „szentemberek”, „szentasszonyok”, akik ezeket a közösségeket képesek összefogni.

Köszönetet mondok minden kedves monostorapáti, pápasalamoni, magyarpolányi adatszolgáltatónak, Glózer László előimádkozónak, Ebele Ferenc magyarpolányi plébánosnak, valamint férjemnek, dr. Sonnevend Imrének önzetlen segítségéért, a fényképek elkészítéséért és a helyszíni vizsgálatokban nyújtott segítségéért.

Jegyzetek

- 1 Bálint Sándor: *Sacra Hungaria*. Kassa, 1943. 173.
- 2 Lantosné Imre Mária: Szakrális táj és kultusz a pécsi egyházmegyében I. Csodaforrások és szentkutak. A Pécsi Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (JPMÉ) 39. 1994. 197.
- 3 Lóczy Lajos: A Balaton környékének geológiája és morfológiája. Budapest, 1913. 594–602.
- 4 Juhász Katalin–G. Szabó Zoltán: Forráskutak, mosóházak a történeti Zala megye Tapolcai járásában. In: Cseri M.–S. Lackovits E. (szerk.): *A Balaton-felvidék népi építészete*. Szentendre–Veszprém, 1997. 366.
- 5 Uo. 366–370.
- 6 Hanusz István: Hazánk csodakútjai. *Földrajzi Közlemények* 1894. 5, 8.
- 7 Rudolf Otto: *A szent*. Bp. 2001. 136 és 168.
- 8 Lantosné Imre M. i. m. 1994. 199.
- 9 Vajkai Aurél: Népi orvoslás a dunántúli búcsújáró helyeken. In: *Magyarságtudomány 1942 / I.* 116.
- 10 Bálint Sándor–Barna Gábor: *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Bp., 1994. 97.
- 11 Papp László–Végh József (szerk.): *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg, 1964. 599.
- 12 Vajkai Aurél: Népi orvoslás a dunántúli búcsújáró helyeken. In: *Magyarságtudomány 1942 / I.* 120.
- P. Takács J. Ince OFM–Pfeiffer János: *Szent Ferenc fiai a Veszprémi Egyházmegyében a 17–18. században*. Pápa–Zalaegerszeg, 2001. 264–266., 285., 684., 705–706.
- 13 Vajkai A. i. m. 1942 / I. 121.
- 14 Szabó Imre szombathelyi megyéspüspök körlevele 1871., valamint kézzel írott levele a kisbéri plébánosnak 1871. aug. 30. *Érseki Levéltár, Veszprém, 1262 / 1871.*
- 15 Vogronics Antal beszámoló levelei Marcaliból a veszprémi püspökségnek 1872. júl. 10 és júl. 20. *Érseki Levéltár, Veszprém, 315 / 1872 és 1150 / 1872.*
- 16 Vogronics Antal beszámolója 1872. júl. 20. *Érseki Levéltár, Veszprém, 1150 / 1872.*
- 17 Hőke L. i. m. 734.
- 18 Hanusz I. i. m. 9.
- 19 Csiffáry Gergely: Csodaforrások, szentkutak emlékei Heves megyében. In: *Agria XLII*. Eger, 2006. 412.
- 20 Vajkai A. i. m. 1942 / I. 118, 134.
- 21 Manga János: A hasznosi tömegpszichózis. *Ethnographia* 1962. 352–388.
- 22 Balogh Lajos–Ördög Ferenc (szerk.): *Veszprém megye földrajzi nevei III. Az Ajkai Járás. 175–176.*; *Pesty Frigyes Helynévtára a történelmi Veszprém vármegyére*. Pápa, 2000. 70.
- 23 Koncz Pál szíves közlése, amit ezúton is megköszönök! Továbbá: Jakab Réka: *Az Ugod-vadkerti fürdő a reformkorban*. In: *Acta Papensia* 1–2. Pápa, 2001. 28.; Tatay Sándor: *Bakonyi krónika*. Bp., 1985. 161.

- 24 Balogh Lajos–Ördög Ferenc (szerk.): Veszprém megye földrajzi nevei II. A Pápai Járás. Bp., 1987. 239.
- 25 Pesty Frigyes Helynévtára a történelmi Veszprém vármegyére. Pápa, 2000. 108.
- 26 Tapolcai Újság 1927. márc. 16.
- 27 Tóth József: A Véndeki-hegyi szentkút. Tapolcai Füzetek 9. Tapolca, 1990.
- 28 Uo. 4–8.
- 29 Balogh Lajos–Ördög Ferenc–Varga Mária (szerk.): Veszprém megye földrajzi nevei IV. Veszprémi járás. Bp., 2000. 37.
- 30 Bontó Józsefné: A veszprémi Csatár-hegyi búcsú története. Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Adattára, ltsz.12. 584–95. 3–4.
- Balogh L.–Ördög F.–Varga M. i. m. Bp., 2000. 251.
- 31 Vajkai A. i. m. 1942 / I. 131.
- 32 Pesty Frigyes: Somogy vármegye helynévtára. Fontes comitatus Simighiensis I. Kaposvár, 2001. 355.
- 33 Végh József (szerk.): Somogy megye földrajzi nevei. Bp., 1974. 175. és 555. valamint Pesty Frigyes: Somogy vármegye helynévtára. Kaposvár, 2001. 14.
- 34 Balogh Lajos–Ördög Ferenc (szerk.): Veszprém megye földrajzi nevei III. Ajkai Járás. Bp., 1991. 254. és I. Tapolcai Járás. Bp., 1982. 28., 108., és III. Pápai Járás. Bp. 1987. 57., 253.
- Papp László–Végh József (szerk.): Zala megye földrajzi nevei. Zalaegerszeg, 1964. 325., 57., 485., 167.
- Végh J. (szerk.). i. m. 1974. 141., 120., 248., 258., 276.
- Pesty Frigyes: Somogy vármegye helynévtára. Fontes Comitatus Simighiensis I. Kaposvár, 2001. 62.
- 35 Csefkó Gyula: Szemgyógyítás szentelt vízzel és a szentelményekkel kapcsolatos hiedelmek. Ethnographia 1927. 41.
- 36 Beszédes Valéria: A szentkút – Bunaric interetnikus vonatkozásai. In: Ünnepek ez minékünk. Írások a szabadkai népi vallásosságról. Szabadka, 2001. 28–37.
- 37 Hőke Lajos: Királykutak, csodakutak. Fővárosi Lapok 1866 / III. 730., 734., 738–739.
- 38 Hála József: Adalékok az Ipoly és a Garam-menti gyógyforrások és szent kutak ismeretéhez. In: Néprajzi Látóhatár 2000 / IX. 3–4. 323–349.
- 39 Csiffáry Gergely: Csodaforrások, szentkutak emlékei Heves megyében. In: Agria XLII. Eger, 2006. 405–423.
- 40 Végh József (szerk.): Somogy megye földrajzi nevei. Bp., 1974. 700., 82., 373., 420.
- 41 Pesty Frigyes: Somogy vármegye helynévtára. Fontes Comitatus Simighiensis I. Kaposvár, 2001. 311.
- 42 Vajkai A. i. m. 1942 / I. 130.
- 43 Az adatokat Markója László kislódi esperes-plébánosnak köszönöm!
- 44 Papp László–Végh József (szerk.): Somogy megye földrajzi nevei. Bp., 1974. 124.
- 45 Balogh L.–Ördög F. (szerk.): i. m. 1991. III. 97., 109., II. Pápai Járás Bp. 1987. 189., 239., IV. Veszprémi Járás. Bp., 2000. 80.
- Végh J. (szerk.): i. m. 1974. 680., 246., 288., 362., 484., 827.
- 46 Koncz Pál helyszíni gyűjtése Herenden. Az adatot hálással köszönöm!

- 47 Molnár Antal: A Veszprémi Egyházmegye a török hódoltság idején.
In: Tóth G. P. (szerk.): Veszprém a török korban. Veszprém, 1998. (70–90.) 70.
48 Uo. 74., 79.
- 49 Pehm József: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora.
Zalaegerszeg, 1934. 110.
- Molnár A. i. m. 1998. 78.
- Körmendy József: Fa- és sövénytemplomok a Veszprémi Egyházmegye területén a XVIII. században. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 10. 1971. 53–61.
- 50 Petrák Mihály: Acsády Ádám veszprémi püspöksége. A Veszprémi Egyházmegye múltjából 13. Veszprém, 1949. 45.
- 51 Bozsóky Pál G. i. m. 1993. 271–272.
- 52 Petrák M. i. m. 42.
- 53 Tóth István György: *Litterae missionariorum de Hungaria et Transsilvania. (1572–1717). I–II.* Roma–Bp., 2002.
- Molnár Antal: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572–1647).* Bp., 2002.
- 54 Bálint Sándor: Boldogasszony vendégségében. Bp., 1944. 13.
- 55 P. Takács J. Ince OFM–Pfeiffer János idézett munkája nagyszámú adatot tartalmaz erre vonatkozólag.
- 56 Jánosi Gyula OSB: Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán. Pannonhalma, 1935. különösen a 47. és 48. valamint 71.
- 57 Balogh József: Szemgyógyítás szenteltvízzel. *Ethnographia* 1926. 37.
- 58 V. ö. Vajkai A. i. m. 1942 / I. 118.

Kepéné Bihar Mária – Lendvai Kepe Zoltán

Az őrszentvidi forrás különleges reneszánsza

A víz a négy őselem egyike, a földi lét egyik alapfeltétele. Így tehát nem véletlen, hogy az emberiség kezdeteitől fogva tisztelte a vizet. Számos kultuszban, vallásban szent helyként jelennek meg a források, folyók, patakok és víznyerő helyek.¹ A magyar nép korai víztiszteletére utal Szent László királyunk azon törvénye is, amelyben megtiltja a kutaknál, forrásoknál való pogány áldozást.² A későbbiekben azonban a víz, a kút, a forrás, mint a keresztény vallás, ezen belül is a búcsújárás egyik fontos elemeként jelenik meg.³ A Bálint Sándor által is oly sokat emlegetett bölcs lélektani megfontolások miatt az egyház szakralizálta ezeket a helyeket és beépítette kultuszába. Számtalan búcsújáró helynek spirituális központjai ezek a szent kutak és források.⁴ Arra azonban egyelőre kevés példát ismerünk, hogy ezen szent helyek az „elvallástalanodó” időszakokban hogyan lesznek újra a természetkultusz központjai, azaz a természetgyógyászatban nagy szerepet kapó személytelen gyógyító erők megnyilatkozásának kultikus helyei. Előadásunkban a történelmi Magyarország és Zala vármegye nyugati végéről, a ma Szlovénia területén található őrszentvidi forrás különleges reneszánszát bemutatva szeretnénk példát hozni erre.

Kutatásunk helyszíne a Muravidék, a szlovéniai magyarság élőhelye. Ezen térség négy nemzet: a szlovén, az osztrák, a horvát és a magyar találkozásánál fekszik. Emiatt igen érdekes és hálás terepe a néprajzi kutatásnak, így a vallási néprajznak is. Az egykoron Zala és Vas vármegye, majd Trianon után a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, azt követően Jugoszlávia, napjainkban pedig Szlovénia területén élő, alig tízezer lelket számláló magyarság népi kultúrája gazdag tárháza az interetnikus kapcsolatok megnyilvánulásainak. A magyar lakosság túlnyomórészt római katolikus vallású, néhány határon-túlra került őrségi református falu kivételével. Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, amire Bálint Sándor is többször felhívta a figyelmet tanulmányaiban, hogy az Esterházy család, akik a vidék legnagyobb földesurai és egyben kegyurai is voltak, nagy hatást gyakoroltak vallási életére.

Őrszentvid, népi nyelven Sztrelec, szlovénul pedig Strehovci⁵ egykoron az alsólendvai járáshoz, napjainkban pedig a Dobronakhoz tartozó,⁶ 232, zömében római katolikus vend lakosú település.⁷ A Szent Vitus forrása, amelyről előadásunkban szó lesz, a magyar-szlovén nyelvhatáron fekszik, így tehát nem meglepő, hogy tiszteletét mindkét nép a magáénak vallja. A forrás a Dobronak melletti

Bakonaki-erdőben, a mesterséges Bakonaki-tó partjától nem messze található. Az erdő egyik völgyében fakadó forrást a vendek csak egyszerűen *Vidov izvir*-nek, azaz Vid-forrásának mondják, a magyar ajkú lakosság azonban nem forrásnak, hanem az idősebbek *Baba-kútj*-nak, újabban pedig *Vid-kútnak* vagy *Víg-kútnak* emlegetik. A hely egyik legendája szerint egykoron az erdőben dolgozó favágók a forrás előtt kialakult kis *tókában*⁸ egy ragyogó fehér ruhás gyermeket láttak, aki szerintük egy égi lény lehetett, mert közeledésükre mindig eltűnt. Egyesek szerint ezért nevezik a forrást *Baba-kútjának*. Ez a megfogalmazásbeli különbség a két nemzetiség között abban is visszatükröződik, hogy Gönczi Ferenc 1900-as évek legelejéről való leírása szerint a vidék magyarsága a forrásnak vizét sebes láb gyógyítására használta.⁹ Érdekes módon sem a szembetegségek gyógyításának részletes leírásánál, sem másutt a Vid-kúti víz hagyományait nem említi.

A forrás gyógyító erejével kapcsolatosan a népi emlékezet számos csodát őrzött meg. Ezek szerint a vízben arcukat, szemüket megmosó vak, szembajos, szembetegségekkel küzdő férfiak, nők, fiatalok és öregek nyerték vissza látásukat. Bár többféle betegségben reméltek gyógyulást a forrás vizétől, lábfájás, fejfájás, általános gyengeség esetén is, mégis ma csak a látás, a testi és lelki értelemben véve tisztán látás és a szem különböző betegségei esetén tartják hatékonynak.¹⁰ Nem véletlen van ez így, hiszen a latinban és a szlávban a *video, vidi* ige azt jelenti, hogy *lát, látni*. Ilyenfajta magyarázat a népi etimologizálásban gyakran megjelenik. Érdekes továbbá az is, hogy más kultushelyein Szent Videt nem a látásért, a testi-lelki értelemben vett tisztánlátásért tartják számon közbenjáró szentként. Grynaeus Tamás viszont a szent kutak kapcsán arra hívta fel a figyelmet, hogy ezeket legtöbbször szem- és lábfájás esetén tartják foganatosnak. Ezt arra vezeti vissza, hogy valószínűleg ezek voltak a leggyakoribb, népbetegségnek számító nyavalyák.

Az őrszentvidi forrás melletti domboldalon a XX. század első felében Szent Vitus tiszteletére kápolna épült, de a helyiek szerint „emberemlékezet óta” állt ott templom, amit azonban hiteles források nem támasztanak alá. A szentkút névadója Szent Vid a Tizennégy Segítőszent egyike. A Tizennégy Segítőszent kultusza valószínűleg Dél-Németországban alakult ki a XIV. század táján, de egyes kutatók szerint korábban. Előbb a XV., majd azt követően pedig a XVIII. században német telepések közvetítésével jutott el Magyarországra is. A tizennégy szentből álló csoport tagjai leggyakrabban a következők: Szent György, Balázs, Erazmus, Kristóf, Pantaleon, Vid, azaz Vitus, Cirjék, Ákos, Euszták, Dénes, Egyed, Alexandriai Szent Katalin, Antiochiai Szent Margit és Borbála. Egy-egy vidékre azonban jellemző, hogy a kevésbé ismert szentek helyett más, népszerűbb szentek szerepelnek a csoportban.¹¹ Szent Vid legendája szerint Sziciliában született, akit pogány apja akarata ellenére nevelői keresztény hitben neveltek. 12 éves korában a helytartó parancsot adott az apjának, hogy a fiú fejéből verjék

ki a kereszténységet, de ez nem sikerült sem vesszőzéssel, sem éheztetéssel. A hagyomány szerint Videt és nevelőit egy angyal szabadította ki börtönükből és Itáliába vezette őket. Itt Diocletianus császár magához hívatta és arra kérte, gyógyítsa ki a fiát megszállottságából, ami valószínűleg epilepszia lehetett. Miután Vid meggyógyította a fiút, a császár arra akarta kényszeríteni, hogy tagadja meg hitét. Mivel ezt nem tette meg, szörnyű kínokat kellett kiállnia. Az oroszlánok elé vetették, rostélyon égő parázs fölött sütögették, forró olajban főzték. A hagyomány szerint nevelőivel együtt 305-ben halt vértanúhalált. Ereklýei a IX. században Szászországba kerültek, ezután kultusza egész Németországban elterjedt. Később Prága vált a szent Vid tisztelet egyik központjává, miután kar-, majd fej ereklýje is a városba került. Neki szentelték a prágai dómot.¹² A középkorban igen népszerű szentnek számított, sokféle betegségben hozzá fohászkoztak, főleg olyanokban, amit démoninak tartottak, például epilepszia, megszállottság, veszettség, vitustánc. Védőszentjüknek tekintik többek között: Csehország, Prága, Pomeránia, Szicília, a szász császárok, az ifjak, a rézművesek, a kazánkovácsok, a sörfőzők, színészek, vincellérek, gyógyszerészek és bányászok. Fő attribútumai legendájából eredően a kezében tartott pálmaág, háta mögött betegek, nyomorékok, felakasztott tarisznya, kezében könyv, mellette madarak, különösen kakas vagy holló, lábainál oroszlán és kíznató eszközei: az üst, a kemence, a paraszas katlan és a rostély. Az egyház emléknapiját június 15-én tartja.¹³

Az őrszentvidi forrás és kápolna körül kialakult kegyhely kultusza a közelmúltig nem számított túlságosan elterjedtnek. Csak a környékbeli falvak lakói látogatták a helyet búcsújának napján, mintegy 10–15 kilométeres körzetből gyalogos zarándokcsoportok formájában. Mind magyar, mind szlovén szentmisét tartottak ez alkalomból. A két szentmisén mintegy ezer-ezer ember vett részt, akik a szertartás után a forráshoz járulva arcukat, szemüket megmosták, megmerítették kis bugyogóskorsóikat, hogy vigyenek a vízből az otthoniaknak is. Innen ered az a Lendva-vidéki magyarul lakta falvakban ismeretes mondás, amit akkor szerettek válaszolni a legények, ha valaki az iránt érdeklődött, hogy hova mennek, de arra nem igazán akartak válaszolni: „Emenök a Víg-kúthoz búcsúra, oszt hozok vizet a zöreganyám térdire a bugyogus korsuba”. Egyes visszaemlékezők szerint a mise befejező mozzanataként körmenetben vonultak a forráshoz, ahol a papok a forrás körül letérdelő, leboruló embereket és szenteltvízes korsóikat is megáldották. Aztán éhüket, szomjukat csillapítva, a vásáros sátrak között búcsúfiát vásárolva, kicsit az erdőben sétálgatva, a délutáni litániát megvárva, hazatértek. A Tito névvel fémjelzett jugoszláv-kommunista éra alatt a *Baba-kútjának*, mint kegyhelynek a látogatása igencsak visszaszorult. A mesterséges tó környékét leginkább, mint a szabadidő kellemes eltöltésére alkalmas helyet tartották számon.¹⁴

A jelentőségéből nagymértékben veszítő kegyhely sorsának alakulásában a kommunista rendszer bukásának utóévei hoztak nagyobb változást. A Dobronaki járás vezetői olyan településfejlesztési koncepciót alakítottak ki, amelyben nagy szerepet kapott a turizmus. A korszellemből adódóan ez az időszak egybeesett Szlovénia területén is az egészséges életmód reneszánszával. Egyre többen fordultak az egészséges táplálkozás, a természetgyógyászat, a természetközeli életmód felé. A gyógyító természetnek a kultuszához való visszafordulás egyik irányzata a föld mágneses energiájára, illetve az ember belső energiájára építő bioenergetika.

Így néhány szlovéniai radieszteza ellátogatott a Bakonaki-tóhoz is, azzal a céllal, hogy igazolják feltevésüket, amely szerint a régi korok épületei és a szent források különösen nagy energiával rendelkező helyeken találhatóak. Méréseket végeztek és megállapították, hogy a tó körül, de kiváltképpen a forrás és a kápolna térségében magas gyógyító energiával rendelkező pontok találhatóak. Véleményük szerint ezeken a pontokon bizonyos ideig való tartózkodás jótékonyan hat egyes szervrendszerek egészséges működésére és gyógyulására. Így a *Baba-kútja* 450 méteres átmérőjű körében körülbelül 50 gyógyító energiájú pontot határoztak meg és 26-ot ki is jelöltek.¹⁵ Az égiesen kívül a Dobronaki polgármester közbenjárása is igen valószínűnek tekinthető a radiesztezák látogatása kapcsán, hiszen ezzel turisztikailag még vonzóbbá vált a tó környéke. Az energiapontok felfedezése után óriási turizmusfejlesztő munkálatok vették kezdetüket. Kiépítettek egy túraútvonalat az energiapontok mentén. Az egyes pontokat fahasábokra illesztett fába égetett számokkal jelezték. Az ide érkezőket több száz férőhelyes parkoló, vendéglátóipari egységek, gyermekmegőrző, turisztikai információs iroda, több nyelvű információs táblák, turistajelzések fogadják. A közben naturparkká nyilvánított terület a Bakonaki tó körül kijelölt energiapontok, az erdő, a forrás és a tó, a hatékony hazai és nemzetközi reklámozásának köszönhetően egész évben sok látogatót vonzanak. A búcsú napja kivételével egész évben meglepő módon zárva tartott kápolna ajtaja előtt azóta folyamatosan található gyertyák és kívánságcédulák, az energiapontokon sokan állnak és mindig van valaki a forrásnál is. A Dobronaki önkormányzat pedig egy ügyes marketingfogással a búcsú, azaz június 15-e hetét a Dobronaki Turizmus Hetének nyilvánította. Ilyenkor a hét minden napján koncertek, színes folklór műsorok, vetélkedők, gasztronómiai rendezvények várják az ide látogatókat. A Bakonaki-tó körül kiépült turisztikai központ jelképe pedig a kis szenteltvízes bugyogós korszó lett.

Meglepő módon a szent forrásnak a turizmus szolgálatába való állítása, azaz egyfajta deszakralizálása Szent Vid kultuszát és a kápolna búcsúját bizonyos értelemben „felvirágoztatta”. Az energiapontok kijelölése után a kegyhely búcsúja ismét új életre ébredt úgy, hogy egyúttal a hagyományos búcsújárás szinte min-

den eleme eltűnt: a gyalogos zarándokcsoporttal érkezés, a gyóntatás, a körmenet, a kegytárgyaknak szentmisevégi megáldása és a délutáni litánia is. Kizárólag csak a szentmise maradt meg és a forrás meglátogatása. Azt mondhatjuk, hogy a búcsú egy turisztikai szolgáltatás része lett.

A 2005. június 19-én, a szent emléknapjához legközelebb eső vasárnapon tartott búcsúra rég nem látott nagy tömegben gyűltek össze hívők és „nemhívők” egyaránt, zarándokok és érdeklődők. A parkolók és az utak mente zsúfolásig megtelt autókkal, a kápolnához illetve a forráshoz vezető út pedig a szakrális térbe mélyen beékelődve vásári árusok sátraival, lacikonyhásokkal. Szép számmal érkeztek távolabbi stájerországi és karintiai területekről szlovének, de Ausztriából és Magyarországról is jöttek vendégek. A kegyhelyre vallásgyakorlási céllal érkező látogatók többsége viselkedésének, idő- és térhasználatának meghatározó eleme volt, hogy a szentmisék kezdete előtt legalább 30 perccel érkeztek a helyszínre és a kápolnához vezető út mentén áruuló fazekasoktól kis szenteltvízes korsót vásároltak. Első útjuk a forráscsőhöz vezetett, ahol megtöltötték a korsócskájukat vízzel. Igyekeztek ezt magukkal vinni, hogy a misén újból, még egyszer megszentelődjék. A szent forrás vizével való érintkezés általánosnak mondható koreográfiája a következő: a sorba beállva, a vízhez érve az emberek megtöltik a korsóikat, majd megmossák szemüket és egy korty vizet isznak. Sokan magukkal ruha vagy papírsebkendőt is visznek, amit a vízbe mártanak, hogy ezzel dörzsöljék a szemüket vagy szemüvegüket. Néhányan a pénztárcájukat is a csurgó vízhez érintik. A szentkúthoz tóduló tömeg miatt általános, hogy egy-egy családnak csak az egyik tagja megy a forráshoz, majd a távolabb álló családtagoknak visz a vízből, akik ott mossák meg arcukat, szemüket és isznak belőle.¹⁶

A nap fél kilenckor magyar nyelvű szentmisével folytatódott körülbelül 100 hívő részvételével, a szentmise végére pedig mintegy 300 fő kapcsolódott be a szertartásba. Sokan már a 10 órakor kezdődő szlovén nyelvű misére gyülekeztek, amelynek végére közel 1000 főre volt tehető a hívőserег száma, akik aktívan, elejétől-végéig imádkozva-énekelve részt vettek a szertartásban. Akik fontosnak tartották a szertartáson való részvételt, azok a kápolna előtt felállított szabadtéri oltár körüli 20 méter sugarú körben álltak meg, a többiek ettől távolabb, ott is sokszor csak időlegesen, hiszen a búcsúi szentmise alatt folyamatosan jártak-keltek az emberek.¹⁷ Akik nem kimondottan a szentmisékre érkeztek, azoknak fő céljuk a forrás megközelítése, a mosakodás és a vízmerítés volt. Külön útvonal alakult ki a kápolna mögött azok számára, akik a szertartások alatt a forráshoz akartak menni. A mintegy 3000 emberből, aki a délelőtti folyamán a Vid-kúthoz látogatott, körülbelül egyharmada a szentmisére érkezett. A kiránduló ruhában, biciklis öltözetben sétálgató emberek látványa általános volt az ünnepi ruhájukat felöltött, korsókkal, olvasókkal, díszsebkendőkkel felszerelt, kápolna körül álló

zarándokok mellett. Minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy a nap folyamán alig akadhatott olyan személy, aki a szentkúthoz ne látogatott volna le, akármilyen céllal is érkezett.¹⁸ Az energiapontokon viszont kevesebben álltak a megszokottnál.

A kegyhely meglátogatásához kapcsolódó térhasználat másik érdekessége az volt, hogy a szabadtéri oltárt a kápolna bejárata elé állították fel, úgy, hogy szent Vid szobrának a meglátogatására csak a szentmise befejezése után nyílt lehetőség. A mise végeztével a hívők egy kisebb, körülbelül 150 fős csoportja, egyes sorban várakozott a kápolna ajtajában. Ők szinte kivétel nélkül a szlovén-lakra vidékről érkeztek. Ugyanis egy újabb szokás van keletkezőben, amely a szlovéniai Bled szigetéről származik. Itt azt tartják, hogy aki a kápolna harangját háromszor megkongatja, annak teljesül a kívánsága. Újabbán tehát a Bakonaki-tó partján is lehetősége nyílik a hívőknek háromszor meghúzni a Szent Vitus kápolna harangjának kötelét. Utána a szobor elé vonulnak, az oltáron lévő perselyekbe pénzt tesznek, keresztet vetnek, vagy röviden imádkoznak, fejet hajtanak és a várakozók miatt viszonylag gyorsan, 1-2 perc múlva kijönnek a kápolnából. Elmélyülésre tehát nem igazán nyílik lehetőségük. A Szent Vid kápolna napjainkban zajló búcsújára egyébként is általánosan jellemző, hogy egyáltalán nincs lehetőség magánimára, áhítatra, elvonulásra, elmélkedésre. Azt is mondhatnánk, hogy látszólag ezt nem is igazán igénylik az idelátogatók, néhány idős személy kivételével. Maga a papság is úgy szervezi az eseményt, hogy egész délelőtt nagyteljesítményű hangszórókból populáris stílusban feldolgozott gregorián énekeket sugároznak. Az emberek a szentmise végét követően másfél-két órát maradnak még az erdőben, vásárolnak, éhüket-szomjukat csillapítják, beszélgetnek, sétálnak, majd hazaindulnak szenteltvízes korsóikkal. A délután és az este pedig már teljes egészében a kirándulóké és a turisztikai programoké, a nagyszínpadon tartott könnyűzenei koncerteké.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy az energiapontok feltárása populárisabbá, a nem hívők számára is kiemelt jelentőségűvé tette a Bakonaki-tó melletti szent helyet és búcsúját, de ezzel egyben deszakralizálta is. A kultusz felélesztését a turizmus szolgálatába állították, ez pedig a vallásos tartalmak többségének eltűnését eredményezte. Szent Vid és a tiszteletére szentelt kápolna szerepe háttérbe szorult, a forrás azonban megőrizte központi jelentőségét. A szent teret és időt a minimálisra csökkentő, csak a legszükségesebb mértékben tisztelő eseménysor alakult ki a búcsú alkalmával. Megfigyelhető, hogy az áhítat, a csend és a bensőségebb találkozás a transzcendenssel csak a magánlátogatások alkalmával valósulhat meg. Ezt bizonyítják az év minden szakában ott található gyertyák és kívánságcédulák. A vallásos élmény a hagyományos búcsújárással ellentétben itt már nem kollektíven, hanem csak egyénileg élhető át.

Jegyzetek

- 1 Pál József–Újvári Edit: Szimbólumtár. Budapest, 2001. 157.
- 2 Magyar törvénytár. I. kötet. Bp. 1899. Szent László első könyve. 22 fejezet. (1092).
- 3 A pécsi egyházmegye szentkútjait mutatja be összefoglaló jelleggel, Lantosné Imre Mária: Szakrális táj és kultusz a pécsi egyházmegyében I. Csodaforrások és szentkutat. A Jannus Pannonius Múzeum Évkönyve 39. Pécs, 1995. 197–211.
- 4 Bálint Sándor: Sacra Hungaria. Kassa, 1943. 99–128.
- 5 Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest. 1897. 113. (1397: Streleclaca, 1411: Strilechlaka, 1524: Ztreclczylakos).
- 6 Járás délszlávuľ am. obćina. A II. világháború utáni kommunista Jugoszláviában alkalmazott, járásnak megfelelő közigazgatási egység. Jugoszláviában magyarra nem egészen helyesen a község szóval fordították.
- 7 <http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/> Ma Szlovéniában a vend népcsoport, kultúra vagy éppen nyelv létezésének néven nevezése nem kívánatos, merthogy ez a szlovén nemzettől állítólagos elkülönülést fejezné ki. Nem kellene ellentmondásként kezelni azon tényt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiában élö vendek leszármazottjai ma egyöntetűen szlovénoknak vallják magukat.
- 8 Tóka = tavacska.
- 9 Gönczi Ferencz: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914. 299.
- 10 Csefkó Gyula: Szemgyógyítás szenteltvízzel és a szentelményekkel kapcsolatos hiedelmek. Ethnographia XXXVIII. évfolyam 1. szám, Budapest, 1927. 40–42.
- 11 Kölnei Lívia–Balázs Erzsébet: In omni hora. Minden órában. A tizennégy segítőszent kultusza Magyarországon. Győr, é. n. 9–27.
- 12 Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium II. Budapest, 1977. 34–37.
- 13 Incze Dénes: A szentek élete 6. Június. Szeged, 1999. 73.
- 14 A szentkutat életéről, virágzásáról és fejlődéséről ír Bárh János: „Urusos kút” és Szent László hagyomány Oroszhegyen. Ethnographia 107. évf. 1–2. szám, Budapest, 1996. 73–83.
- 15 Ziernfeld, Igor: Zdravilne energetske toćke v Pomurju. Maribor, 2002. 18–38.
- 16 A kegyhelylátogatás egyes elemeinek történeti párhuzamai lelhetőek fel, lásd Vajkai Aurél: Népi orvoslás a dunántúli búcsújáróhelyeken. Magyarságtudomány 1. 1942. 116–139.
- 17 A kegyhelyek térstruktúrájáról, térhasználatáról lásd: Tüskés Gábor–Knapp Éva: Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században. Budapest, 2001. 59–80.
- 18 A szentkutatknak a búcsújárásban betöltött szerepéről ír Bálint Sándor–Barna Gábor: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Budapest, 1994. 214–230.

V. Vallásgyakorlás, népi erkölcs

Varró Ágnes

A Mária kongregációk és a Mária-lányok társulatának erkölcsnevelő törekvései és hatása a Székesfehérvári Egyházmegyében

A vallás közösségi jellegének, kollektív gyakorlásának jellegzetes hordozói a különbözőféle jámbor társulatok, vallásos egyesületek. Lehetnek helyi jellegűek vagy országos hálózattal bírók, tagjaikat vallási felekezet, nem, kor, foglalkozás, társadalmi helyzet szerint integrálók. Működésük vizsgálata feladatot ró a vallási néprajz iránt érdeklődők számára is, számos kutatási szempontot kínálva a feldolgozáshoz. Jelen munkám a vallásos társulatok talán legnagyobb, legerősebb közösségét, a Mária tiszteletére buzgólkodó kongregációt illetve a Mária lányok csoportját kívánja bemutatni a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltárban végzett kutatások és a terepen folytatott interjúk alapján a Székesfehérvári Egyházmegyében. Megpróbálom körülhatárolni a kongreganisták és a Mária lányok közösségének megkülönböztető ismérveit, jellemzőit is.

A XIX. század végének magyar katolikus egyházára a megújulás, a fellendülő hitélet jellemző. XIII. Leó pápa *Rerum Novarum* című körlevelében meghatározott program, amely szerint a társadalmi gondok megoldásának hathatós elenszere a megújuló katolikus hitélet ezen belül pedig Szűz Mária tiszteletének előtérbe kerülése kell legyen, Magyarországon is jó táptalajra talált. A századforduló éveiben és a XX. század első harmadában a középkori eredetű és azóta hol megerősödő, hol pedig meggyengülő, sőt II. József által meg is szüntetett Mária kongregációk ujjaszerveződése, elterjedése figyelhető meg. A Székesfehérvári Egyházmegyében 1903 és 1945 közötti időszakban több mint harminc Mária kongregáció kérte átlagosan 50 taggal a római anyakongregációba történő beiktatását. Egyházmegyénkben is lökést adott a szerveződésben a magyarországi Mária kongregációk országos szövetséggé alakulása 1926-ban, a VIII. kerületi Horánszky utca 18–20. alatt működő kongregációs otthon és könyvkiadó pedig motorja és összefogója volt az országban lévő valamennyi kongregációs közösségnek. Csak Székesfehérváron nyolc kongregáció működött ebben az időben: Szent Erzsébet, Boldog Margit, Szent Ágota, Kis Szent Teréz, Szent Borbála, Szent Ágnes védelme alatt álló, nők részvételével alakult társulatok, valamint férfiak részére az iparosok Mária Kongregációja és a Székesfehérvári Urak Mária Kong-

regációja. Külön kongregációk működtek a középiskolákban: a ciszterci rend gimnáziumának 1903-ban, az Árpádházi Boldog Margit leánygimnáziumnak 1926–27-ben alakult saját kongregációja. Mindkét kongregáció történetének alapos, rendszerező feldolgozását megtalálhatjuk a Püspöki Levéltár kéziratai között Dunai Rita és Szarka Piroska kutatásai összefoglalásaként.¹

A kongregációk megalakulásukkor automatikusan elfogadták és átvették a római első kongregáció szabályzatát, természetesen a helyi adottságoknak és az adott kongregáció tagsági összetételének megfelelően további szabálypontokkal ki is egészíthették azt, elsőrendű forrást nyújtva ezzel a kutatás számára. Kutatásaim során négy, a kongregációk működését szabályozó helyhez kötött alapszabályt találtam: 1912-ből az ercsi, 1916-ból a rácalmási, 1926-ból a bicskei és 1932-ből a váli Mária kongregációk életének, lokalizált irányelveinek rögzítése történt és nyújtott be a megyéspüspök felé jóváhagyás végett. A kongregációs szabályok aktualizálásának fontosságát a váli dokumentum bevezetője indokolja lényegretörően: „Az általános szabályokban él a Mária kongregáció. Ezekről eltérni annyi, mint magát a kongregáció eredeti, éltető szellemét gyengíteni. Mindazonáltal helyi viszonyok határozzák meg, mi módon alkalmazzuk az általános szabályokat sikeresen.”²

A kongregációk célja Mária tisztelete, az ő nevében való buzgólkodás, miként ezt az ercsi alapszabály bevezetője leszögezi: „A boldogságos szűz Mária kiváló tisztelete, erényei követése a ker. kath. szellem ápolása és Isten szolgálatában való buzgóság képezi a társulat célját. E nagy cél elérésére első és főkelléknek tartják szűz Máriát gyermekded módon tisztelni és szeretni; e tiszteletet és szeretetet jámbor áhitatgyakorlatokban ki fejezni, ügyes bajos dolgokban hozzá folyamodni és kivált állhatatos kitartással gyakorolni minden erényeket, melyek egy ker. hajadon életviszonyainak megfelelnek s a szűz Anya méltó gyermekévé tesznek. A társulat tagjai kötelességükké teszik, mint ezt a társulatba való felvételnél megígérik, szűz Máriát tisztelni, szeretni, erényeit követni s tiszteletét tehetségük szerint másoknál előmozdítani.”³

A kongregációk két nagy általánosan érvényes célja fogalmazódik itt meg, az önmegszentelés és az apostolkodás.

A szabályzatok rögzítik a társulat nevét, védőszentjét vagy pártfogóját aki legtöbbször női szent, gyakran Boldog Margit, Szent Ágnes, Szent Erzsébet vagy Kis Szent Teréz.

Pontosan körülírják a szabályzatok a tagság helyzetét is. A váli megkülönböztet jelentkezőt, aki belépési szándékát kinyilvánítja a kongregációt vezető papnak, a prézesnek, jelölt az, akit a prézes legalább három gyűlés látogatása után a jelöltek közé felvesz, rendes tag, aki a heti gyűléseken, közös áldozásokon és minden összejövetelen hűségesen megjelenik, távollevő tag pedig, aki Válból elköltözött

ugyan, de évente legalább egyszer, lehetőleg december 8-án megjelenik és megújítja fogadalmát, renóvót ad. Részletesen olvasható a helyi kongregáció szervezetének felépítése, belső hierarchiája is, a tisztségviselők feladatai és kötelességei. Az első vezető mindig a prézes, rendszerint a helybéli plébános, akit a megyés püspök nevezett ki. Ő vezette a tanácsgyűlést, vette fel és bocsátotta el a tagokat, öelötte tétetet a fogadalom illetve annak megújítása.

A lelki vezetőjéhez nagyon ragaszkodott a kongregáció tagsága. 1935. augusztus 8-án kelt az a levél, amelyet Székesfehérvár-Felsőváros Kis Szent Teréz leánykongregációja nevében Lits Mária titkár írt gyöngybetűkkel a püspökhöz, melyben arra kéri, hogy a sajnálatos módon elhelyezett prézesük, legalább az átmeneti fehérvári tartózkodása alatt még elláthassa a társulat vezetését: „A múlt tapasztalata, hogy minden egyes prézes változás alkalmával olyan erős visszaesés tapasztalható, hogy ilyen esetekben a kongregáció fennállása is veszélyben forog. A mi tagjaink a konzervatív Felsőváros leányiból tömörülnek, akik a megszokott emberekhez és szokásaikhoz görcsösen ragaszkodnak, a változást vagy nem, vagy csak igen nehezen tűrik. Hála a jó Istennek, a mostani lelkivezetés alatt a tagok oly buzgók és olyan színvonalra emelkedtek, hogy az egyszerű leányok, nem kímélve fáradságot önmagukat képezve társaik épülésére saját maguk által búvárkodott és megírt előadásokat tartanak s a kongregációt kifogástalan buzgósággal látogatják.”⁷⁴

A kongregáció hivatali testülete a tanács vagy magisztrátus volt, élén a prefekttal, aki előimádkozó, felolvasó, lefolytatta a gyűléseket, hitelesített. Helyettese az alprefekta, aki a jelöltek felkészítésével foglalkozott. Aztán a titkár, aki összehívó szerepet játszott a prézes és a tagok között. A jegyző a jegyzőkönyveket vezette, illetve őrizte azokat. A pénztáros, mellette két ellenőrrel a kongregáció költségvetéséért, anyagi biztonságáért felelt. A háznagy olvasta fel gyűlések előtt a névsort, ő osztotta ki a tennivalókat, feladatokat, felelt a terem rendbetételéért. A bicskei kongregáció szabályzata részletesen kitér a társulat tulajdonát képező felszerelésre, érmékre, bélyegzőre, bélyegzőpárnára, jegyzőkönyvekre, alapító okiratra, valamint könyvtárra. Általánosan jellemző volt, hogy tagdíjat nem kellett fizetni a kongreganistáknak, de egész évre előre elkészítették a költségvetést, s az egy főre jutó összeget kiszámolták és elosztották. Jelentős mértékben elősegítették a működést az adományok, ajándékok, alkalmi gyűjtések. A székesfehérvári Boldog Margit leánygimnázium Mária kongregációja a városi Caritas boltot üzemeltette, s az innen befolyt jövedelemmel is a társulat rendelkezett. A szabályzatokban olvasható még a kongregációk által kötelezően megtartott ünnepek, a tisztújítás menetének részletezése, a társulaton belül alakult különféle szakosztályok feladatainak és kötelességeinek a leírása. A szabályzatok és különösen a kongregációk által mindennaposan használt káték, kézikönyvek is hosszan

kitérnek a kongreganisták felé támasztott erkölcsi elvárásokra, magatartásmódokra, viselkedési szabályokra, külsőségekre és egyéni lelkiismereti kérdésekben egyaránt. A Fiedler Lipót jezsuita által írt kongregációs káté elsősorban a jelöltek oktatásához nyújtott útmutatást. A legfőbb kongreganista erények között említi az önfelajánlást, a jámborságot, a feddhetetlen erkölcsöt, a szelídséget és a műveltséget, valamint a példaadó életvitelt. Bizony negatív kategóriákat is alkot, a leggyakoribb kongreganista magatartáshibák tapasztalataiból. Elsőként az álomkóros kongreganistát jellemzi: „Hogy milyen az? Eljár ugyan a kongregációs gyűlésekre, de a kongregáció gondolatával nem táplálkozik: csak ül, ül, de a kongregáció nem fog rajta, s lelke egyre soványodik.”

Aztán a süket kongreganista leírása következik „Neki ugyan beszélhet a prézes, ő ugyan láthatja társai jó példáját, nem fog rajta semmi!”

Majd az úgynevezett B-listás kongreganisták kritikája: „Ezek olyan kongreganisták, akik valamiképpen becseppentek a kongregációba, emberi tekintetből, stréberkedésből, számításból állottak be, de csak minden 3., 4. gyűlésére mennek el, arról is elmaradnak, ha tehetik, persze kimentő okot mindig találnak, egész hangzatosat. Nem is érnek semmit.”

Ez után következnek a tériszonyban szenvedők: „Mi az a tériszony? Egy furcsa idegbaj: az orvosok agoraphobiának nevezik. Nincs a betegnek semmi különösebb baja, otthon nagyszerűen megvan, csak az utcára kimenni? Brr. Azt nem! A tériszonyban szenvedő kongreganista is jól megvan a kongreganistateremben, buzgón imádkozik, vallásos. Csak emberek közé ne kerüljön!”

Végül az angolkóros kongreganista jellemzése: „...a kongreganista üléseken csak megvolna valahogy, de mikor más felfogású társak közé kerül s azok csipkedik, vagy pláne bántják szent vallását az iskolában, a műhelyben, a társaságban gerinctelenül lapul, hajlong és nem tud férfias bátorsággal védelmére kelni támasztott elveinek.”⁵

A mindennapi életmóddal kapcsolatosan a káté is és a szabályzatok is szigorú elvárásokat fogalmaznak meg az öltözködésre és a más nembeliekkel való érintkezésre vonatkozóan. Az ercsi kongregáció helyi szabályzata e képen rendelkezik: „...kerülni fogják a könnyelmű és erkölcsveszélyeztető társalkodást és kivált a titkos és bizalmas érintkezést a másneműekkel. A társulati tag ajkáról kétértelmű, tisztátalan beszéd el ne lebbenjen. Vonuljon vissza a táncmulatságoktól, vagy legalább ritkán menjen és soha kíséret nélkül. A társulati tagnak nem szabad az időt hivalkodva vagy világias mulatságokkal elfecsérelni. Legyen házias és visszavonult, szorgalmas a munkában és hű a szolgálatban.”⁶

A kongregáció tárgyi világát vizsgálva is a helyi szabályzatok szolgálnak információkkal. A kongreganisták összetartozását jelképezte a zászló, amely fehér színű volt, egyik oldalán Szűz Máriával, a másikon a kongregáció nevével hí-

mezve. Nagyünnepeken, körmeneteken, búcsúba menet e zászló alatt vonult a kongregáció. A zászló helye a társulat oltára mellett volt a templomban. A szabályzatok kitérnek arra is, hogy a plébániatemplomokban melyik mellékoltár a kongregációé, amelyet a tagok díszítettek, hímezték az oltárterítőt, gondoskodtak a friss virágokról. A zászlón kívül az összetartozást volt hivatva jelképezni a kongregáció tagjainak legfontosabb ismertetőjele, az érme is. A váli szabályzat a következőképpen írja: „A kongregációk jelvényei: Jelölték: kongreganista érem zöld szalaggal. Rendes és Távollevő tagoké: érem kék szalaggal. A Magisztrátus tagjaié: érem fehér szalaggal. A kongregációs érme vallásos jelvény, azért a tagok csak akkor viselhetik szalagon, mikor testületileg jelennek meg.”⁷

Kizárás esetén a volt tag köteles volt az érméjét visszaadni. A kongreganisták ruházatára vonatkozóan is mértékletességre int a káté: „Kongreganista leányaink és asszonyaink először is adjanak maguk jó példát. Mutassák meg, hogy az igazi urinő másképp öltözködik, mint a Lipótváros vagy a fővárosi kabarék chanteuse-i és komédiásnői s az utca szemetje. A nyak kivágása helyes, de a mellé és a háté nem. S olyan blúzok, melyek minden meghajlásra mélyen szétnyílnak, nem valók tisztességes nők, leányok számára. Általában: a keresztény nő az előkelő lelkületben keresse a szépséget, nem meztelenkedésben, s gondolja meg, hogy aki nagyon szeret mutogatni a testéből, annak már a lelki szépsége sem ér sokat, s az ilyen nőre, ha mégolly ragyogó a bőre, lenézéssel s belső megvetéssel tekint a férfi, ha nem mondja is meg neki.”⁸

A ruházat színére a váli szabályzatban találunk utasítást: „A kongregáció tagjai közös-nyilvános kivonulásuk alkalmával, ha az időjárás megengedi, fehér ruhát viselnek.”⁹

A fehér ruha és fátyol ünnepeken való felvétele a Mária-lányok legfontosabb külső ismertetőjele volt. A Mária kongregáción belül működő Mária lányok társaságáról Perkátán sikerült adatokat gyűjtenem. A társulat megalapítása az irgalmas nővérek szervezőtevékenységéhez kapcsolódott. 1878. augusztusában érkeztek Perkátára a Paulai Szent Vincéről elnevezett irgalmas nővérek, a szent vincések vagy kalaposnővérek. Már 1879-ben megalakították Perkátán 12 felvett taggal a Mária lányok Társulatát, akiket a grazi tartományfőnöknő vett fel.

A Mária lányok Társulatának neve Szűz Mária Gyermekeinek Társulata, alapítója a jámbor emlékezet szerint a franciaországi Labouré Szent Katalin volt. 1830. november 27-én jelent meg a Szűzanya az imádkozó irgalmas nővérnek és bízta meg őt a Szűz Mária Gyermekei Társulatának megszervezésével, valamint a csodás erejű érem terjesztésével is. A Mária lányok által viselt érmén Mária olyképpen van ábrázolva, ahogyan Szent Katalin nővérnek megjelent. 1947-ben szentté avatásakor XII. Pius a következőképpen méltatta: „Ki tudná elszámolni

a Mária-gyermekek sorát! Ezt a szent sereget! Akiknek ruhája hófehér, mint a liliom s akiknek neve a tisztaság illatával suhintja meg az emberek arcát!”¹⁰

A Mária lányokról szólva Bárth János kiemeli, hogy „... az ország különböző területein más-mást jelentett a Mária lány kifejezés.”¹¹ A Néprajzi Lexikonban nagyon leegyszerűsítve olvasható a Mária-lány szócikk magyarázata: „a Mária kongregáció tagja.”¹² Kutatásaim és főleg a terepen folytatott beszélgetések alapján nem tűnik ilyen egyértelműnek a megállapítás, inkább Bárth János véleményét látom igazolódni. Ha kongregáció tagoktól kérdeztem, hogy Mária lány volt-e, mindig azt a választ kaptam, hogy nem, ő kongreganista volt. Perkátán az egykori Mária lányoktól, amikor azt kérdeztem, hogy a kongregációhoz tartoztak e, azt a választ kaptam, hogy ők a Mária lányok, a kongreganisták pedig az iparos lányok voltak. Egyik adatközlőm rövid ideig tagja volt az iparos lányok kongregációjának, de elmondása szerint nem érezte ott jól magát és hamar átlépett a Mária lányokhoz. „Az iparos lányok társulatának nem volt egyenruhájuk, de a céljuk ugyanaz volt” – fogalmazott egy idős asszony. A külső megjelenésben, a fehér ruha viselésében megvalósuló szüzi tisztaság egyik igen fontos jellemzője a Mária lányoknak. Perkátán térdig érő fehér szoknyát, fehér blúzt, a fejen pedig a szoknya hosszágig leomló fehér, csipkés szélű fátylat hordtak a Mária lányok a vasárnapi miséken, körmeneteken, nagyünnepeken, esküvők, temetések alkalmával. A fehér ruhát a fogadalomtétel, a *fölvétel* napján, december 8-án vehették fel először, ekkor kapták meg a kék szalagon függő Mária érmet is a templomban megtartott ünnepi avatás keretében. A fátylat is ekkor borították a fejükre, a templomig egy dobozban vitték, majd a sekrestyében egymásnak segítve tűzték a hajhoz. Az ünnepélyes fogadalomtételt körülbelül hat hónapos próbaidőszak előzte meg, ekkor még csak *esdők*, jelöltek voltak, fehér ruhát még nem viselhettek, csak a Mária érmet zöld színű szalaggal. Az esdők ismerkedtek a Mária lányok közösségével, az erkölcsi tanításokkal, magatartásbeli elvárásokkal. Eljártak vasárnap délutánonként a litániára, az azt követő zsolozsmára, előadásokat hallgattak a Mária lányok vezetőjének, az elnöknek és az irgalmas nővérnek az irányítása mellett. A 7–8 évvel idősebb Mária lányokat az esdők magázták, csak a férjhez menetel után valósulhatott meg a kölcsönös tegezés. Az iskolából való kimaradás, 14 éves kor után lehetett valaki Mária lány és maradhatott a társulatban az esküvője napjáig, amikor annak elnöknője ünnepélyesen levette nyakából a kék szalagon függő érmet. A Mária lányokon belüli hierarchia is a külsőségekben érvényesült: akik menyasszonyok voltak és abban az évben nyáron tartották az esküvőjüket, a feltámadási körmeneten a lámpát vihették. Dám Ince *A hordozó Mária valláséleti szerepe a Mátraalján* című, 1944-ben Gyöngyösön a magyar katolikus néprajz kiadványsorozatában megjelent kötetében ugyancsak kitér a Mária lányok rangsorára, amelyet az határozott meg, hogy hol helyezkedtek el a Mária szobor vivésekor.¹³

A férjhez nem ment vénlány örökre Mária leány is maradt. Emlékeznek egy asszonyra, aki haláláig viselte a nyakában a templomban a kék szalagot, a fátylat viszont nem. A Mária lányok jelenléte fokozta az esküvői reprezentációt. Az esküvőre a közvetlen barátnők, 6–8 Mária leány kísérte a menyasszonyt. A vacsorán külön terítettek nekik a hátsó, kis szobában őket szolgálták ki legelőször, mert kora este illendő volt hazamenniük. „Nem ajándékkal menő vendégek voltunk, hanem tiszteletből.” – mondták. Legény temetésekor is szerepeltek a Mária-lányok, a temetőkaputól ők vitték a koporsót a sírig. Ha közöttük volt, akinek a meghalt legény udvarolt, a koporsó mögött ő haladt és vitte egy tányérra helyezve a legény kalapját. Ha Mária lány halt meg, fehér ruhában temették el, fátyolban és az érmét is a nyakába tették. Természetesen őt is társnői kísérték a sírig fehér ruhában. A templomban a Mária lányok elől, a padok előtt állva hallgatták a szentmisét, felemelő látványt nyújtott a 30–40 fehérbe öltözött leány. Nagyünnepeken *zászlófogás* volt a mise alatt. A Mária lányok fehér zászlóját (amelynek két oldalán az érmével egyező ábrázolás volt valamint Mária Gyermekének Társulata felirat) három Mária lány fogta: kettő a zászló csücskét, egy pedig a rudat tartotta. Karácsonyra a Mária lányok készítették el a betlehemi jászlat a templomban. Húsvétkor részt vettek a Szent Sír virágozásánál és őrzésénél is. Óránként váltották egymást négyen-négyen. A Mária lányok térdelve, két-két levente pedig vigyázzban állva őrizték a sírt.

A rendszeres közösségi életet a vasárnap délutánonként tartott zsolozsmák és az azt követő vallásos témájú előadások jelentették. Az előimádkozó a Mária lányok elnöke volt, aki tiszét az esküvőjéig viselte. Az előadásokat vagy a kedvesnővér, vagy a plébános tartotta, a zárda épületében. Elsősorban a keresztény házasság erkölcséről vagy a Mária lányt kötelező viselkedési normákról volt szó. A Mária lányok legfontosabb olvasmánya a Mária gyermeke, a Szeplőtelen Szűz Mária Gyermekei Társulatának kézikönyve volt, melyet a fogadalomtétel alkalmával mindenki megkapott. A vezérkönyv tartalmazza a Mária lánysághoz szükséges ismereteket, a lelki vezetéshez, az erkölcsi tisztaság megőrzéséhez nyújt nélkülözhetetlen útmutatást. Részletes ismertetése, bemutatása kimerítené jelen munkám kereteit. A Mária lányok esetében elsősorban az önmegszentelés kap hangsúlyt, míg a kongregációk másik fontos alapelve, az apostolkodás háttérben marad. A vallásos jellegű vasárnapi együttléteken kívül a Mária lányok jelentették a templomi énekkar legfontosabb bázisát Perkátán. Számos színelőadást is betanultak a Kalot-os legényekkel, elsősorban szentek életéről szóltak a darabok. A kedvesnővérek hímző szakkört és tánciskolát is működtettek a fiatalok számára. Gyakran tartottak háztartási ismeretekről is előadásokat. A Mária lányok közössége tehát nem csak vallás-erkölcsi téren irányította a tagjait, hanem a mindennapi élettel kapcsolatos gyakorlati ismereteket is nyújtott számukra. 1948-ban a Mária Lá-

nyok Társulata nem oszlott fel Perkátnán. Még körülbelül tíz évig, 1957–58-ig összetartottak, elmentek egymás esküvőjére. A mai napig évente két alkalommal, augusztus 15-én és december 8-án, akik még megmaradtak, – 15–20-an vannak – elmondják a zsoltosmát a templomban a Mária lányok emlékére. A nyakukba a kékszalagos érmet akasztják ilyenkor és áhítatuk végén eléneklik a Mária lányok indulóját.

Jegyzetek

- 1 Dunai Rita: A székesfehérvári ciszterci rendi gimnázium Mária-kongregációjának története 1903–1948. Egyetemi szakdolgozat. Pécs, 1998. 127.; Szarka Piroska: A székesfehérvári Árpád-házi Boldog (Szent) Margit leánygimnázium Mária-kongregációjának története. Kézirat. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (továbbiakban: SzvPL) 1727 / 1992 10.
- 2 A Magyarok Nagyasszonyáról nevezett és Árpád-házi Boldog Margit pártfogása alatt álló váli leányifjusági Mária kongregáció helyi szabályzata. SzvPL 4574 / 1932.
- 3 A boldogságos Szűz tiszteletére alakuló és Szt. Imre herceg védelme alatt álló Máriagyermekek társulatának szabályai, az ercsi róm.kath. leányiskolában. SzvPL 1074 / 1912.
- 4 SzvPL 7167 / 1935.
- 5 Fiedler Lipót: Kongregációs Káté különös tekintettel a jelöltek oktatására. Budapest, 1926. 36–37.
- 6 SzvPL 1074 / 1912.
- 7 SzvPL 4574 / 1932.
- 8 I. m. Budapest, 1926. 43–44.
- 9 SzvPL 4574 / 1932.
- 10 Miért vagyok én Mária gyermeke? Hely nélkül, 1947.
- 11 Bárth János: A katolikus magyarság vallásos életének néprajza. In.: Dömötör Tekla (főszerk.): Magyar Néprajz VI. Budapest, 1990. 331–424.
- 12 Németh Imre: Mária Kongregáció. Mária-lány. Magyar Néprajzi Lexikon 3. Budapest, 1980. 520–521.
- 13 Dám Ince: A „Hordozó Mária” valláséleti szerepe a Mátraalján. Gyöngyös, 1943. 22–73.

Ács Anna

Egyházfegyelem egy bakonyalji falu református gyülekezetében a XVIII. században

A tekintélyes múltú bakonyalji falu, Noszlop korán szerveződött református gyülekezete¹ a XVII. század utolsó harmadában a töröktől elszenvedett súlyos károk felszámolására kényszerült. A török 1664-ben még betört a helységbe és elvitte a lakosság templomba menekített javait, de a harangot is. Legalább az életüket megtarthatták, vigasztalták egymást az ismét szegénysorba kényszerült, jobbára nemesi családok. A harangot is csak 15 esztendő múltán, kölcsönökből, évekre eladósodva tudták pótolni.

Az új századot azonban nagy lelkesedéssel, a gyarapodás ígézetében kezdték. Már az első évben, 1701-ben Polgárdi Miklós prédikátorsága idején újabb jövedelmeket biztosító szántóföldeket szereztek az eklézsiának. Az öt követő lelkész, Szalafői János külön ember volt, viszont jól prédikált és kiváló gazdálkodó hírében állott. Távozásakor a gyülekezet tagjai még nem sejtették, hogy újabb nehéz esztendők várnak rájuk. Nem háborús veszély vagy egyéb csapás fenyegette őket, hanem az új prédikátor, Tokai Pál uram tettei keserítették meg gyülekezeti és mindennapi életüket. A lelkész korábban a sokoróalji Tápszentmiklóson szolgált, s miután ott templomát visszavették a katolikusok, hivatal nélkül a Pápa melletti Tapolcafőre költözött. Bizonyára örömmel fogadta a közeli noszlopiak meghívását s új állomáshelyén 1710-től hatalmas energiával látott neki a munkának. A templom csonka tornyát megmagasíttatta és az egész tetőszerkezetet megújíttatta, valamint újabb földet is szerzett az eklézsiának. A rendkívül puritán elveket valló prédikátor azonban két év múltán többek rosszallását váltotta ki a templom mennyezetíve festett díszjeinek bemeszeltetésével. Ez a Nap, Hold és csillag mintázatú középkori freskó minden háborúságot, pusztítást átélve a noszlopi hívek nemzedékeit gyönyörködtette és emlékeztette felmenőikre. Azonban főleg azzal vívta ki sokak ellenszenvét, hogy szokatlanul, addig még soha nem tapasztaltan túlzott gondot fordított az egyházfegyelemre. Egy századdal későbbi lelkész utódja, Bartza Pál így vélekedett róla: „nagyon buzgó volt a jó rendnek felállításában és fenntartásában.” Ezt az érintettek nem szenvedhették, ellene támadtak. Bár fizikailag nem bántalmazták, a „lelki terror” eszközét vethették be ellene. A visszaemlékezések szerint mindaddig bosszantották –nyilván az általuk jogta-

lannak, méltánytalanul szigorúnak tartok büntetések, megszegyenítések miatt – hogy kétévi szolgálati idő után szinte menekülnie kellett a faluból.

A Tokai Pál lelkész iránti gyűlölet távoztával is alig csitult. Azok a hívek, akiknek „tetemes vétkeiket szorgalmasan feljegyezte a matrikulában”, megégették a könyvet,² hogy ne maradjon írásbeli nyoma bűnös tetteiknek. Csupán sejtéseink lehetnek, milyen vétkekről tanúskodhatott a matrikula, amelynek bejegyzései hívő emberhez méltatlan tett elkövetésére sarkalltak.

Az új prédikátor, Komáromi Márton, aki az alig tíz kilométernyire fekvő Kup faluból költözött Noszlopra, bizonyosan értesült elődje működésének helyi megítélteséről és sorsáról, új matrikulát ajándékozott a gyülekezetnek. Viszont üresen hagyta az anyakönyvet és két utóda sem használta. Ám joggal feltételezzük, hogy a Tokai Pál lelkészt közvetlenül követő prédikátoroknak kissé lazítaniuk kellett az egyházfegyvelmen, ha meg akartak maradni a noszlopi gyülekezet élén.

Az anyakönyvet 1720-ban indították a noszlopi református egyházban. Ekkor Szombati István volt a gyülekezet lelkésze. A matrikula a kor szokása szerint vegyes jellegű, a kereszteltek, a házasultak és a halottak adatait egyaránt tartalmazza egészen 1834-ig.³ Kezdetben csak a kereszteléseket rögzítették benne, a házasok és a halottak lajstroma későbbi évektől indul. A vaskos kötetben a 291. lapig olvashatók évenként a kereszteltekre vonatkozó információk. Utána 7 lap üres, majd a 364. lapig sorjázik a halottak névsora. Itt az első évszám az 1749, de valójában 1761-től folyamatos a lajstrom. Aztán ismét üres lapokra lelünk s váratlanul felbukkannak az egyházfegyvelmenre vonatkozó feljegyzések. Mindenféle cím nélkül a 451. laptól a 458-ig, míg a Házások lajstroma, amit 1755-től vezettek a noszlopi lelkészek, a 477. oldalon kezdődik. Tehát Noszlopon nem követték a korabeli általános gyakorlatot, miszerint az anyakönyv végén adtak volna számot a gyülekezetet jellemző egyházfegyvelmenről. A kor szokásaitól eltértek még abban is, hogy az egyházfegyvelmi feljegyzések nem töltenek ki hosszú, fóliás oldalakat, mint sok más eklézsiánál.⁴ Viszont az írásba foglalt esetek így is tanulságosak, meglehetősen gazdag információval szolgálnak az adott korról, annak gyülekezeti és köznapi életéről.

Illyés Endre a magyar református egyház 1711–1781 közötti korszakát a delelés korának nevezi joggal.⁵ Ekkor teljes erővel érvényesült a katolikus visszahátas hazánk nyugati, dunántúli területein, így Noszlopon is, különösen a század derekától. A reformátusok és katolikusok ügye a templom birtoklásáért hosszan húzódott és az uralkodó elé került. Mária Terézia végül a reformátusoknak kedvező döntéssel zárta le a perlekedést.⁶ Mindennek nyoma sincs a vegyes tartalmú anyakönyvben, ellenben következménye lehetett az egyházfegyvelmen fokozása az eklézsián belül a református közösség erősítésére. Erre engednek következtetni a fennmaradt adatok, bár szükséges megjegyeznünk: a lelkészek nem következtete-

sen jegyezték le a fegyelmi vétségeket. Az írásban rögzített esetek csak a jéghegy csúcsát mutathatják, talán csak a legkirívóbb példákat szemléltethetik számunkra. És nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az anyakönyv vezetésének minősége, adatgazdagsága, stílusa mindenkor erőteljesen függött a prédikátor habitusától s főként íráskedvétől.

Egyházfegyelemre vonatkozó adatokat, megjegyzéseket szórta az egész anyakönyvben találunk, különösen a kereszteltek esetében. Némelyik lelkipásztor fontosnak tartotta megörökíteni – hol részletezőn, hol rövidebben –, hogy a gyermek „bizonytalan apától”, „törvénytelen ágyból” vagy „tisztátlan ágyból” született. Olykor arról olvashatunk, hogy az anya megvallotta a prédikátornak, gyermeke nem a férjétől, hanem paráználkodásból való. Ezek az esetek azonban nem gyakoriak, nem vetnek rossz fényt a gyülekezeti tagok erkölcsére. Az anyakönyv ugyan utalást sem tartalmaz a vétségekért kirótt büntetésekről, de azok a kor szokása szerint Noszlopon sem maradhattak el. A halottak lajstromában is bukkanunk lelkészi megjegyzésekre kirívó esetek kapcsán, mint például amikor a paráználkodás vétkében bűnösnek talált és Istenével s felebarátaival meg nem békült férfi maga temette el apját, harang és énekszó nélkül, vagy annak a nőnek az esetében, akinek a házából indult a fél falut felégető tűz s bár őt megmenekítették, de megszőkött, kútba ugrott és prédikátor nélkül temették el a temetőárokba.

Az anyakönyv egyházfegyelmezésre vonatkozó részét 1724-től kezdték el vezetni, 12 esztendővel Tokai Pál lelkész elűzetése után.⁷ Ez az alig több, mint egy évtized talán elegendő volt a kedélyek lecsillapítására a noszlopi református gyülekezeten belül, bár bizonyára a közbeeső években is történtek fegyelmi kihágások. Ekkor Pető György volt az eklészia prédikátora, aki a szomszédos Polányból telepedett át a faluba. Jó prédikáló embernek mondták és a törvényes dolgokban is jártasnak bizonyult. Ezért nem lehet véletlen, hogy ő kezdte el feljegyezni a gyülekezeti tagok véteknek minősülő tetteit. Az utolsó ilyen témájú bejegyzés 1793. január 22-én kelt Tóth Mihály lelkész tollából. E rész vezetése sem következetes, ellenben évekre lebontva tartalmazza a fegyelmi ügyeket. Viszont sok esztendő adatai hiányoznak, ezért arra következtethetünk, hogy valóban csak a legkirívóbb esetekről adhattak számot a lelkészek, illetve több prédikátor egyáltalán nem fordított gondot a fegyelmezésre, pontosabban annak írásban való rögzítésére. S nyilván az esperesi és püspöki látogatások alkalmával sem hiányolták ezeket, nem kérték a pótlást a lelkészektől. A kutatót azonban kárpótolja, hogy némelyik leírás, esetismertetés rendkívül részletes és szemléletes, bibliai példázatokkal alátámasztott, szinte a prédikátor szépírói erényeiről tanúskodik.

Lackovits Emőke 2001-ben megjelent remek tanulmányában a Dunántúli Református Egyházkerület közösségeinek egyházfegyelmezési szokásait vizsgálta nagyszámú, 203 eset alapján.⁸ Kutatása az 1725–1903 közötti időszakot

öleli fel, bőséges adatokkal szolgál a XVIII. századra vonatkozóan, de értelem-szerűen annál kiterjedtebb. Így az általa megállapított bűn-gyakorisági sorrend csak részint érvényes a korábbi évszázadra. Lackovits Emőke sorrendjében a közel kétszáz évre kiterjedően első helyen áll a templomkerülés. Ez Noszlopon az 1700-as években még nem jelentkezett erőteljesen, kifejezetten ilyen bűn nem is szerepel forrásainkban, legfeljebb más vétekekkel összefüggésben tesznek említést róla. A második helyen áll a paráznság és házasságtörés. Noszlopon ezek gyakorisága feltűnő, ezek kerülnek az elkövetett bűnök lajstromának élére. Persze a gyülekezet lélekszámát tekintve csekély számban fordulnak elő, általánosan nem lehettek jellemzőek. S feltehetően azt jelzik, hogy a faluközösség és az eklézsia különösen nagy gondot fordíthatott az erkölcsi élet tisztaságára, a házasság szent-ségének megőrzésére. Lackovits Emőke kutatási eredményei alapján a harmadik helyen szerepelnek az iskolatanító munkájának és viselkedésének hiányosságai. Noszlopon a vegyes anyakönyvben erre még utalás sincs, viszont más forrásunk, az esperesi vizitáció tartalmaz ilyen, meglehetősen szemléletes esetleírást a XVIII. század végéről. A bűnök sorrendjében 4–5. helyet betöltő az egyháznak fizetendő járandóságok elhanyagolása és távolmaradás a presbiteri gyűlésekről vétekkate-góriák. Ezek a bakonyalji falu református gyülekezetében ekkor még egyáltalán nem jelentkeztek, illetve nincsenek rájuk vonatkozó dokumentumaink. A 6–7–8. helyen álló bűnök: káromkodás, veszekedés, viszálykodás és részegeskedés már előfordultak a noszlopi gyülekezetben, viszont nem önmagukban, hanem más bűnökhöz kapcsolódóan, ugyanúgy, mint a lajstrom végén a rágalmazás, tiszte-letlenség és az engedetlenség. A sorban 9. bűnre, a tolvajlásra még utalás sincs a rendelkezésre álló forrásainkban és a 10–11. helyre sorolt bűnök: a lelkipásztor személyének és munkájának elégtelensége s a hűtlen gondnoki pénzkezelés, de a 14–16. helyen szereplő kegyeletsértés, haragtartás, templombeli rendetlenkedés, az istentiszteletről való késés sem okozhatott még megörökítésre érdemes problé-mákat a helyi eklézsiában a XVIII. században.⁹

A noszlopi református gyülekezet vegyes anyakönyvének egyházfegyelmi fel-jegyzései közül már az első, 1724. április 26-án rögzített fegyelmi ügy különös figyelemre méltó. Nem csupán a témája, hanem egyedi stílusa miatt is. Egyes szám első személyben szól, a bűnös vallomását rögzíti, érzékeltetve a korabeli magyar köznyelv minden szépségét. Ráadásul az ügyben a felesége révén köz-vetlenül érintett volt maga a lelkész is. A hangzatos leírásból mégsem derül ki egyértelműen, miben is állt a vallomást tevő Nemes Kata bűnössége. Rágalma-zásról lehetett szó, az asszony a férje mellett meggyalázta Pető György prédikátor hitvesét is. Az asszonyt két vasárnap eklézsia követésre ítélték és megfenyegették, ha ezek után is „nyelveskedik”, minden kegyelem nélkül pellengethöz fogják vin-ni. A kilátásba helyezett újabb büntetés súlyát növelendő azt is előírták, hogy a

„pölgérhez való csapást” csak egy falubeli esküdt ember viheti véghez. Nemes Kata „hitelesített levelét”, azaz írásba foglalt vallomását a törvénybíró és hét esküdt törvényesítette. A prédikátor megjegyzése szerint a nyelveskedésben még három asszony egyaránt részes volt, akik fejenként négy forint büntetést kaptak ugyanakkor s ugyanezen emberek előtt. A nyelveskedés, azaz a rágalalmazás tehát a súlyos bűnök közé soroltatott ebben az időben Noszlopon.

Mint a vallomásból kiderült, Nemes Katát, Nemes Kovács Mihály feleségét a noszlopi esküdtek jelentették fel a prédikátornak. Ez bizonyosság arra, hogy a fegyelmezés munkáját együtt gyakorolta a világi és az egyházi hatóság. Ez a példa nem egyedi, a XVIII. században országosan érvényes gyakorlat.¹⁰ És a nyelveskedés, a gonosz rágalalmazás sem volt ritka e korban, különösen az asszonyok között, Illyés Endre megállapítása szerint „minden tilalmazás ellenére sem.”¹¹

A vegyes anyakönyvben aztán a VII. parancsolat elleni vétkek sora következik rendkívül változatos formákban. A paráznság minden tiltás, minden gyanú büntetése, minden fegyelmezés ellenére kiírhatatlanul élt e kor gyermekeiben, fogalmazott Illyés Endre.¹² Noszlopon is akadtak visszatérő nevek, a szigorú büntetés nem mindig ért célt. Viszont feltűnő, hogy az esetek egy részében nem mind a két felet, hanem csak a nőt büntették meg. S külön indoklást sem fűztek ezekhez a döntésekhez.

Az egyház „fegyelmező tekintete” kísérte a hívek életét. Sokszor már a gyanú is elég volt ahhoz, hogy bejelentést tegyenek a prédikátornak vagy a világi hatóságnak, illetve mindkettőnek. Persze előfordult, hogy a bejelentés hamisnak bizonyult. Ilyen esetben a hamisan vádolót példásan megbüntették. 1725-ben 4 forint pénzbüntetésre ítélték azt a férfiút, aki azt „költötte”, hogy Nagy Márton a menyével az udvaron paráználkodott. A rágalalmazás terjesztőjén, egy másik férfin pedig tizenkettőt csapattak. Hamis vádaskodásnak ítélték meg azt az esetet is 1731-ben, amikor az egyik asszony azzal vádolt meg és káromolt egy férjes asszonyt, hogy az ő férjével paráználkodott. A nőnek a világi hatóság büntetése mellett „mind a gyülekezetet, kit megbotránkoztatott, mind a sértett feleket” a vasárnap reggeli prédikáció után térden állva meg kellett követnie az eklézsia előjáróinak végzése szerint. A gyanús társalkodás is adhatott okot a bejelentésre.¹³ 1765-ben Szent Márton nevezetes estéjén a tanú egy legényt és egy férjes asszonyt „gyanús társalkodásban tapasztaltatván” tett bejelentést. Bár nem tudta igazolni állítását, a „legény fel támadott lelki ismerete által világosságra jött hogy két esztendeig vagy több ideig is gyakorolták egymás között a tisztátlan parázna életet.” A legény külső fórumon ki is fizette a rá kirótt pénzbüntetést és az egyház által előírt penitenciális hetet is kitöltötte, a gyónási kötelezettségnek is eleget tett. Az asszony viszont mind a világi, mind az egyházi elöljáróság előtt „sok átkozódással, hamis esküvéssel sok ideig tagadta paráznságát”, mígnem a helység bírája és vice

szolgája által való sok kényszerítés után paráznának vallotta magát és vállalta büntetését. Alkalmanként két-három, sőt négy esztendeig gyakoroltatott „förtelmes paráznaság hozatott világosságra” a bejelentések révén. 1747 decemberében egy négy évvel azelőtt végbement „fajtalan rossz élet” miatt hozott ítéletet a vármegyére. A bejelentést tevők körében ott találjuk név szerint a tanúkat, esküdt embereket, de még a helyi katolikusok kegyurának, gróf Eszterházy Ferencnek az erdőispánját is, akik különös figyelemmel vigyázták, mintegy felügyelték a református gyülekezet tagjainak erkölcsi életét. A paráznaság bűnéért a leggyakoribb büntetés a kor és az „eklézsia bevett szokása” szerint az eklézsia követés volt. A penitensnek, azaz vétkesnek olykor két-három hétig is a „szokott helyre” kellett felállnia, a „közönséges gyülekezet” előtt pedig térden állva végbevitt könyörgéseivel nyerhette el a bűnbocsánat kegyelmét. Előfordult, hogy a vétkest csak sok könyörgés után tudták rábírní a penitencia tartására, a gyülekezet előtti vallomástételre bűneiről. 1735-ben egy asszony sok esztendeig gyakorolt tisztátalan életéről vonogatta a penitencia tartást, „aztán mások sok kérésére” végül mégis megtette. Ám gyorsan kiderült, megtérése „nem szívből csak színből” való volt. Ennek „bizonyos és csalhatatlan jeleit azzal mutatta, amikor megintették, nagy átkozódó s mérő mérget magokba foglaló szókra fakadott ki illen módon: Az Isten soha se engedje hogy Menyországot lásson annak lelke ki ő reája eskütt hamissan.” A nő „botránkoztató szavain a Szent Gyülekezet meg indulván és meg szomorodván” a büntetés el nem maradhatott: „átkos mondásáért négy forintokra büntettetett.” 1734-ben egy legényember és egy asszony paráznaságuk miatt a „bevett szokás szerint” egy-egy hétig a „közönséges helyre feljárva” térden állva tartottak penitenciát. A következő évben az asszony „gonosz fajtalanságát ismét meg ujjította szeretőjével a maga urának házánál még pedig világos gyertya világnál, együtt az ágyban fajtalankodván.” Az esetet gróf Eszterházy erdőispánja jelentette az egyházi előjárásnak. A visszaeső bűnösöknek újra eklézsiait kellett követniük és a világi hatóság büntetését sem kerülhették el. Olykor szabályosan elfogták a tisztátalan kapcsolatban élőket. 1764. április 29-én örökítette meg a lelkész egy legény és egy özvegyasszony vétkének históriáját, akik közel három évig éltek együtt „egyben kelések reménysége alatt egymást vesztegve”, mígnem az asszony teherbe esett. Mivel tovább nem titkolózhattak, néhány nappal a szülés előtt össze akartak házasodni. Viszont a legény szülei elleneztek ezt, mert az asszony evangélikus volt. Végül az asszony engedett, áttért a református hitre, házasságuk megkötethetett. Ennek ellenére meg kellett követniük az eklézsiait.¹⁴

A noszlopi gyülekezet lelkésze meglehetősen részletesen és szemléletesen jellemezte le ugyancsak ebben az esztendőben egy másik özvegyasszony és legény szerelmi históriáját. A negyven éves „Asszony ember”, miután 13 évig élt házasságban, özvegységének harmadik esztendejében „paráznaságba esett” egy ifjú

legénnyel. „Akkori fertelmességéért meg lakolt de ezt oktalanabb undokságával meg tetézte - hogy mert vénségére egy idegen vallású meg vetni való ifjúval paráználkodott.” Bűneit tetézte azzal, hogy hosszú ideig az úrvacsorával sem élt, „mely dologért az Isten őtet az ő gonosz utjaira bocsátotta.” Miben is állt ez a gonosz út a prédikátor szerint? Az özvegyasszony és a legény együtt arattak, „a munkálkodás közben az ördög a fajtalan beszédek és tisztátalan mozgások által mint valamely kötelek által úgy a maga hálójába kerítette hogy estvére kelvén egésszen a maga rabjává tette.” A nő „gonoszsága pedig úgy jött világosságra”, hogy magzatelhajtásra szolgáló „orvosságot” akart vásárolni. De „az Isten nem engedte hogy paráznaságát gyilkossággal öregbítse.” Az özvegyasszonyt a magisztrátus egyrészt pénzbüntetésre, másrészt börtönbüntetésre ítélte. Az „Eklézsia fenýíték szerént” kitiltották a gyülekezetből, aztán mégis megkegyelmeztek neki: egy hét eklézsia követés után feloldozták.

1734 májusában a gyülekezet szigorúbban járt el azzal a férjes asszonnyal, akit három „szemmel látott” férfi tanú jelentett fel legénnyel való „sok ideig fajtalan-kodása” miatt. A lelkipásztor megjegyezte, hogy a nő „másoktól /is/ rossz ítélet alá rekesztett lévén.” Az asszonyt a vice szolgabíró a faluból is „végképpen” kiűzette. Ellenben a legényt, akivel az asszony a „titkos gonoszságot” gyakorolta, csupán penitencia tartására kötelezték. Ám azt „csaknem két esztendeig vontatta” s csak sok kérésre tett vallomást bűneiről a gyülekezet előtt és egy hétig penitenciát tartott.

Az első parancsolat be nem tartása Illyés Endre megállapítása szerint általánosan jellemezte a XVIII. század református vallásgyakorlatát. Mint fogalmazott: „...ennek a kornak babonáságba süllyedt, természettudományi ismeretekben szegény, a mágia és a varázslás világát még valóságnak vevő gyermeke” nagyon sokszor került szembe e parancsolattal.¹⁵ Noszlopon viszont egyetlen ilyen esetet örökítettek meg „szomorú tapasztalás” alapján ebből az évszázadból. 1764-ben egy „hajadon lány a maga bujálkodásának kívánságától úgy felvadult”, hogy a „maga természeti tisztátalanságát” ételbe keverve akarta a „maga testi kívánságainak” beteljesítésére bírni – azaz „maszlagolni” – a kiszemelt „tisztességes életű” ifjút. Szándékára azonban fény derült szomszédasszonya, egy nemesasszony bejelentése révén. Ám a vizsgálat során a bejelentő bűnössége is bebizonyosodott: ő is élt a szerelmi varázslás ezen módjával, társ volt a „botránkozásszerzésben.” Mindkét nőt arra kötelezték, hogy kövessék meg az elöljárókat a parochiális háznál és meg is kellett békülniük egymással.¹⁶

A gyülekezetből való kitérésre egyetlen adatot találunk az egyházfegyelmi feljegyzések között. 1762-ben egy devecseri fogságából szabadult férfiról jegyezte fel a lelkész, hogy „szabadulásának ára az azelőtt gyakorolt reformata vallásának elcserélése” volt. Bár nem részletezte az esetet, arra kell gyanakodnunk, hogy a férfi a helyi katolikusok kegyurának, gróf Eszterháznak a börtönébe került és erőszakkal térítették át.¹⁷

A matrikula egyházfegyelemre vonatkozó részében nem esik szó a járandóságok fizetésének elmaradásáról, sem a közmunkák hanyag teljesítéséről, esetleges megtagadásáról, sem a korra egyébként országosan jellemző templomi székrekről. Ez szigorúbb egyházfegyelemre enged következtetni, amely e tekintetben csak a XIX. század utolsó harmadától lazult Noszlopon és Lackovits Emőke kutatásai szerint szinte az egész Dunántúli Egyházkerületben.¹⁸ A XVIII. században talán még az egyházi tisztségek betöltése sem okozhatott nagy gondot a bakonyalji településen. A tisztségviselőket megbecsülhették, erre utalhatnak a halálozási anyakönyv azon bejegyzései, ahol megörökítették az elhunytak az egyházközségben viselt funkcióját is. A tisztségek pénzbeni megváltásának folyamata szintén a XIX. század második felétől gyorsult fel, s az 1900-as évek elejére egyre nőtt a váltságdíjat késedelmesen fizetők, illetve a váltságdíjjal tartósan tartozók száma. A vallásgyakorlás és a templombeli viselkedés terén előfordult fegyelmi vétségek sem igazán jellemezheték a noszlopi gyülekezetet. A fennmaradt vizitációs jegyzőkönyvekben többször olvashatjuk ezt a megállapítást: „a protokollumokhoz híven járnak el.” 1795. október 29-én a vizitátorok azt tapasztalták, hogy az eklézsia tagjai a „prédikátor urral szeretetben élnek, hasonlóképpen az Oskola Rector ellen is semmi panasz sinszen.” Ennek ellenére az eklézsia előljárói panaszt emeltek a tiszteletes úrral szemben, hogy a megígért szénabeli commentióból a megígért harmadrészt nem akarja kiadni. Az ügy „magok között barátságosan leendő intézését magokra vállalták” – jegyezték fel a vizitátorok. Maga a rektor, Timár János is elégedett volt helyzetével, mert ezt a mondatot vezették a jegyzőkönyvbe: „Az Oskola Rectorot kedvellik, Rector Úr sincsen semmi leg kisebb említést érdemlő panassza is.”¹⁹ Timár János ez év október 29-én az újabb vizitáció alkalmával mindössze azt nehezményezte, hogy az előljáróság nem ad neki búzát commentióba. Hiába panaszkodott, a továbbiakban is be kellett érnie rozssal, mert a noszlopi református gyülekezet előljárósága a szokásokra hivatkozva megtagadta a kérését. A rektorok némelykor a rossz étkeztetésükről tájékoztatták a vizitátorokat és szóvá tették a kurátorok viselkedését, amikor azok „rosszul” azaz tiszteletlenül, utasítóan beszéltek velük a gyermekek előtt.

S bár a egyes anyakönyvben nem találunk említést a rektorokról, a vizitációs jegyzőkönyvek több olyan esetet tartalmaznak az iskolatanítókról, amikor munkájuk és viselkedésük a gyülekezeti tagok megbotránkozását váltotta ki. 1792 decemberében a lelkész és az előljárók a vizitátoroknak bepanaszolták Gyene Dávid oskola mestert, aki „korcsomás ember” hírében állott. A rektort sokszor meg is verték a kocsmában és „verten kísérték haza.” Gyene Dávid „rettenetes káromkodásáról magát igen ismertté sőt gyalázatosá tette, melyért eklézsiai is követett” – olvashatjuk a jegyzőkönyvben. Egyszer, amikor éppen a kocsmában „ivott, tivornyázott s megveretett”, az eklézsia kurátora elfogta és büntetésül nem

főzetett neki. Ez valóban súlyos büntetés volt a korcsomás és káromkodós rektor-nak. Két nap múlva a templomból kijövet meg is állította a kurátort és így szólt hozzá: „Curator úr castis omnia casta. Baszom a körmit ehethném etc. még ma sem ebéd sem vacsora eleimbe nem tetetett.” Gyene uram káromkodását nyilván a jegyzőkönyv sem bírta el...Viszont az oskolamester jól bírhatta a latint s kiválóan ismerhette a Bibliát, mint bizonyítja az általa használt citátum. A botrányos viselkedését követően az előjáróság maga elé idézte és ultimátumot kapott. Illedelmes magaviseletre és munkára kötelezték. Négy pontban fogalmazták meg a vele szembeni elvárásokat: nem járhat kocsmába, részegségig sem a maga, sem más házában nem ihat, soha nem káromkodhat és szorgalmasan tanít. Ha mindezeket nem tartja be, azonnal szélnek eresztik, foglalta írásba a noszlopi eklézsia előjárósága, élén a tiszteletes úrral. Gyene Dávid aláírásával is fogadalmat tett megjavulására, így Szent György napig maradhatott a faluban. Pontosabban maradhatott volna, mert viselkedésén valójában nem változtatott s ezért „csakhamar excedalt s útnak eresztetett.”

1797. január 2-án is mindent rendben találtak a noszlopi gyülekezetenél. „Semmi baj nem említetik. Protokollumokhoz híven járnak el és állapotokra semmi panasz” – örökítették meg a jegyzőkönyvben. A következő év decemberében sem akadt probléma, de egy megjegyzést kellett tenniük a vizitátoroknak: „...azt fáj-lalják egyedül, hogy Tiszt. Asszony már egynehányszor ott hagyta a Tiszt. Férjét.” Mint kiderült, a házassági kötelék lazulásáért nem a férj, hanem inkább a feleség hibáztatható.

Ez az általunk ismert utolsó, a noszlopi református gyülekezet egyházfegyel-mére vonatkozó feljegyzés a XVIII. századból. Az 1700-as évek végén tehát egy erős, önfegyelmet gyakorló és a megbocsátás erényével is bíró eklézsia várhatta reménységgel az új évszázadot.

Jegyzetek

- 1 Tóth Endre: A pápai református egyházmegye története. Pápa, 1927. Noszlop 64–66, 64.
- 2 Bartza Pál: Jegyzés a Noszlopi Eklésiáról 1808. május 18. Kézirat. Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára. Kézirattár 0. 970
- 3 Noszlopi Református Egyház anyakönyve vegyes I. kötet 1720–1834. A matrikulát a Noszlopi Református Gyülekezet Irattára őrzi. Ezúton szeretném megköszönni Csont Tamás lelkész úr és felesége, Csont Gabriella lelkész nő minden szíves segítségét.
- 4 Dr. Illyés Endre: Egyházfegyelem a magyar református egyházban. XVI–XIX. század. Debrecen, 1941. 125.
- 5 Dr. Illyés E. i. m. 118.
- 6 Ács Anna: Noszlop. Száz magyar falu könyvesháza. Budapest, 2001. 104–106.
- 7 Tóth E. i. m. 66. és Bartza P. i. m.

- 8 S. Lackovits Emőke: Adatok a református egyházfegyelemhez Dunántúlon a XVIII–XX. században. In: Barna Gábor (szerk.): „Nyisd meg, uram, szent ajtódat...” Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára. Budapest, 2001. 221–244.
- 9 S. Lackovits E. i. m. 225–226.
- 10 Dr. Illyés E. i. m. 123–124.
- 11 Dr. Illyés E. i. m. 130.
- 12 Dr. Illyés E. i. m. 128.: „A legtöbb véték ebben a korban is a hetedik parancsolat ellen vétkezés volt.”
- 13 Ez is általános gyakorlat volt e korban. Lásd Dr. Illyés E. i. m. 128.
- 14 A szigorú fegyelmezés ezen formája szintén általános volt ebben a korszakban. Dr. Illyés E. i. m. 129.
- 15 Dr. Illyés E. i. m. 125.
- 16 Ebből az esetből már arra következtethetünk, hogy a nemes emberekkel szemben Noszlopon is enyhébb lett az eljárás, inkább a parochiális háznál való feloldozást alkalmazták. Lásd Dr. Illyés E. i. m. 138.
- 17 Ács A. i. m. 104. Különösen gróf Eszterházy Károly kegyúr nem riadt vissza némely református jobbágya tömlöcbe vetésétől, csakhogy áttérjenek a katolikus hitre.
- 18 S. Lackovits E. i. m. 226–229.
- 19 Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyv 1790–1822. Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára I. 1. a. További példaim is ebből a jegyzőkönyvből származnak.

Varga György

Egyházfegyelmezés Csúzáan a XIX. században

A református gyülekezetben az egyházfegyelem fenntartása a presbitérium feladata. „A presbitérium az az Istentől rendelt és a hívek hozzájárulásával választott testület, amely a gyülekezet nevében Krisztus parancsolatait követve mind fegyelmi, mind lelki, mind anyagi ügyekben döntésre hivatott el és jogosult.”¹ Már maga Kálvin János is úgy látta „hogy az igehirdetésen és a sákramentumok kiszolgáltatásán kívül, amelyek nélkül nincs egyház, állandó feladat a tanítás, a fegyelem gyakorlása...”² Kálvin szerint „erre a célra kezdettől fogva bíróságokat állítottak fel az egyházban, hogy ezek az erkölcsök ellenőrzésével foglalkozzanak, a bűnöket kivizsgálják és gyakorolják a kulcsok hatalmát...”³

A Csúzai Református Egyházközség presbitériuma is feladatának tekintette az egyházfegyelem gyakorlását. Csúza Horvátország északi részén, a baranyai Drávaszögben található, közel a Dunához és az eszéki országúthoz. A 696 lakost számláló község Pélmonostortól keletre fekszik, Vörösmarttal és Hercegszöllőssel szomszédos.

A csúzai gyülekezetet 1817-ben Báthori Gábor Dunamelléki Egyházkerület püspöke látogatta meg. A püspöki látogatás jegyzőkönyvéből kiderül, hogy voltak egyházfegyelmi vétségek és ez ügyekben eljárások: „A Presbyterium bűnbe esőt, vagy bűnöst, a Predikator előülése alatt, maga elébe hivatya, érezteti velle el tevedését, annak szégyent, és gyalazatot szerző voltát, és ha (L)elki. Esmertbeli ösztönöztetésére közönséges Poenitentiat kívánja /de a melly ritka dolog, tőlle meg nem tagadja:/; ha pedig nem: a Domestica Poenitentiat, a Presbyterek jelenletekben velle Subeáltattya, és minekutána buneiről vallást tett, azoknak szeretetekbe ajánlja, kegyes jó intések s. jora való serkentések mellett el ereszti. A külső Isteni tiszteletet nem gyakorlókal így cselekszik: azt maganoson a Predikator magához hivatya; a vallas erejét es hasznat azzal érezteti, nem különben a vallastalanságnak szomorú következeseit; ha erre nem engedelmeskedik: / a melly ritkán szokott meg történni a Presbyteriumba hivatya, nogattya a Presbyterek előtt, s. a tartozó kötelességére fenytéssel is kötelezi.”⁴ A gyülekezet presbitériuma akkor 10 tagból állt.

A következő püspöki látogatásra 1885 április 23-án kerül sor, ekkor Szász Károly, a Dunamelléki Egyházkerület püspöke látogat el Csúzára. A református hívek erkölcsi élete nem sokat változott az eltelt évek folyamán. A püspöki látogatás jegyzőkönyve szerint: „az atyafiak és szomszédok közt a versengések,

káromlások, pörlekedések, valamint a családi viszályok is napirenden vannak a gyülekezetben.”⁵ Természetesen a gyülekezet presbitériuma egyház fegyelmi eljárást indít az említett vétségek ügyében: „Az egyház ügyei rendben vannak s a presbyteriumban leginkább csak a viszályos vadházasságban élők elleni eljárás szorgalmazása érdekében kellett felszólalni.”⁶

A gyülekezet lelkipásztora Ács Gedeon is érzékeli és látja a szigorú erkölcsi élet hiányát, lelkipásztori jelentésében említést is tesz erről: „Erkölcsi tekintetben a haladás gyengébb. A magyar köznépnél általában elterjedt hibák és bűnök, minők p. tolvajság, tivornyázás itt nincsenek enyészőben. Ezeknek korlátozására a polgári hatóságok nagyon keveset tesznek.”⁷

A lelkipásztor optimista, és reménykedik egyes erkölcsi vétségek megszűnésében. „A káromkodást és a trágár beszédekert reménylhetőleg a művelődés terjedése ritkítani a honoratior osztálynál s az után a köznépnél.”⁸ Egyes erkölcsi vétségek viszont kényszerűségből történtek meg: „Versenygő házasok vannak, mint voltak s lesznek mindenkor; az u. n. vadházasság azonban gyakoribb, mint volt a század elsőbb tizedeiben. Erre, mondhatni, rá van kényszerítve a szegényebb sorsú, ki a kért házassági engedélyt meg nem kapja. Az ilyen aztán cseléd-szerződést köt valamely nővel, vagy maga szegődik el szolgának valamely családhoz s nyíltan be nem vallott viszonyban él.”⁹

A presbiteri jegyzőkönyvek szerint is több egyházfegyelmi eljárásra került sor. Általában kisebb erkölcsi vétségek miatt került az ügy a presbitérium elé. Az emberek káromkodtak, szidták egymást, verekedtek, viszályok voltak, családi problémák derültek ki, de leginkább a házassággal voltak gondok, és ezeket az ügyeket tárgyalta a gyülekezet presbitériuma. Az említett ügyekre vonatkozólag szeretnék néhány példát megemlíteni.

1. Káromkodás

1. Pápa Józsefnek (1823-ban) a polgári bíróságon peres ügye volt Károlyi Mihállyal, és a perben Pápa József számára kedvező ítéletet hoztak. Az ítéletet a vesztes fél Károlyi Mihály nehezen viselte el, és barátaival megrámadta Pápa Józsefet. Őt szidalmazták, és csúnyán morgolódtak.

Az egyházi törvény szerint előidézték, megdorgálták és megpirongatták őket. A szembenálló felek között a békesség helyreállt.

2. Bakó Lajos szidta a papot, az egyházat, az egyházi vezetőséget, közben mérgében a temető sövényét is kicsupálta. A presbitérium szerint az ilyen viselkedésért őt felelősségre kell vonni, és a következő presbiteri gyűlésre meg is hívják őt, de erről az ügyről többé nem esik szó.

2. Verekedés, veszekedés

3. Valamilyen ünnepség, vacsora lehetett Dobszai Ferencnél (1855-ben), a közös alkalmon többen jelen voltak. A vacsora közben Dobszai János elkezdett veszekedni, káromkodni, sőt hajbakapott a házigazdával és a tanítóval.

A presbitérium az ügy miatt Dobszai Jánost meghívta, beidézte a gyűlésre, és őt verekedés miatt, istenkáromlásért keményen megdorgálta. A falu bírása, Ádám István is jelen volt, és ő is keményen megdorgálta, és hátorozottan fellépett a helytelenkedő személy ellen.

4. A presbitériumhoz Jakab János (1825-ben) panasszal fordult. Panaszkodott vejére, mivel az nem becsüli őt, és nem engedelmeskedik neki. A veje, Mészáros Ferenc szerint apósa pofozza őt, káromkodik, gorombáskodik vele, sőt anyósa és felesége is csúfolni szokták őt.

Ügyüket megvizsgálták, és a presbitérium véleménye szerint Jakab János és felesége, lánya nem hiba nélküliek, ezért megfeddték őket. A vő, Mészáros Ferenc pedig könnyen gondolkodó, szófogadatlan, anyósát és apósát nem becsüli. Emiatt kemény büntetésre volna méltó. A presbitérium egyik tagja azonban védelmére kelt, és pártfogásába vette, ennek ellenére keményen megdorgálták és kötelezték a kibékülésre.

3. Családi gondok

5. A gyülekezet presbitériumához panasszal fordult Pápa János is (1829-ben). A panaszos fiával nem tudott megegyezni, aki állítása szerint szidalmazta őt és csúnyán bánt vele. A vita a földek miatt is folyt.

Pápa Ádámot beidézték, ő bevallotta tettét, és elismerte a vádakat. A presbitérium erre keményen megdorgálta, és felszólította őt a kibékülésre. Kezdetben Pápa Ádám nem igazán hajlott a békülésre, amikor azonban őt a világi bírósággal fenyegették, akkor már hajlandó volt erre, és a családban így ismét helyreállt a béke.

6. Egy 81 éves bácsi, Dobszai Máté (1851-ben) panaszkodott testvérére, Jánosra és fiára Józsefre. A panaszok szerint szidják őt, káromkodnak és semmit sem adnak neki.

Az Egyházi Tanács kihallgatta Dobszai Máté testvérét és fiát, ők azonban a vádakat tagadták, sőt szerintük Dobszai Máté jelenlétükben állandóan dohog. A presbitérium meghallgatta mind a két felet, és mindegyiküket megdorgálta és elbocsátotta.

4. Házassági ügyek

7. A férj hidegsége, férfiúi tehetetlensége valamint napa kegyetlenkedése miatt, Józán Lajos felesége, Eszter végleg el szeretett volna válni férjétől, és visszaköltözni szüleihez. Az ügyük a bíró elé került, aki csendes együttélésre bízta őket, de a bízatarás sikertelen volt. Az ügy a járásbeli főszolgabíróhoz került. A főszolgabíró polgári hatalommal a fiatalasszonyt a férjéhez való visszatérésre kényszerítette. A kényszerű együttélés azonban nem tartott sokáig, a menyecske ismét visszatért az atyai házhoz.

A bonyolult házassági ügy ekkor került a presbitérium elé. A presbiterek véleménye szerint Józán András nagyon szigorú a menyével, és nem hiba nélküli. A menyecske viszont nagy szabadságot akar magának, napának, férjének nem akar engedelmeskedni, emiatt dorgálást érdemel. A fiatalasszony ezek után minden jóra kötelezte magát.

8. A presbitériumhoz fordult panasszal ifj. Pasza János is, mivel a felesége iszik. Az asszony italozását ő nem hajlandó eltűrni, és elbocsátja őt. Az asszony viszont kegyetlenkedéssel vádolja férjét.

Az Egyházi Tanács megint mind a két felet meghallgatta, s úgy döntött, hogy az asszonymak tartózkodni kell a szeszes italtól, és bünbánatot kell tartania.

9. A következő érdekes történet Jakab József és felesége, Mári között történt. A férj késő este éppen barátaival együtt ivott a kocsmában. A feleségéhez pedig Kerekes Sándor nőtlen betyár osont be, talán éppen kérésére ment be a fiatal menyecskéhez. A fiatal asszony a sötétben arra gondolt, hogy a férje érkezett meg, de később már felismerte az idegen férfit. A baj az volt, hogy éppen benyitott a napa, és ott találta vele az idegen férfit. Kerekes Sándor erre kiugrott az ablakon és elmenekült. Természetesen a férj emiatt el akarta bocsátani feleségét.

A kényes ügy így került a presbitériumhoz, ők meghallgatták Jakab Jánost. A férj természetesen hallani sem akart arról, hogy visszafogadja feleségét. Ő már egy másik nőt szeretett volna hozni Zomborból. A presbitérium azonban szigorúan megfeddte kocsmái tivornyázásaiért és feslett életéért. Végül is a férj visszafogadta feleségét.

5. Presbiterek fegyelmezése

10. A presbiterek egymáshoz is szigorúak voltak. Az Egyház Tanácsi gyűléseire nem járókat is fegyelmezni próbálták. A presbiterek közül annak, aki nem tudta megfelelő indokkal igazolni távolmaradását, első alkalommal 5 koronát, második és harmadik távolmaradás esetén már 10–10 koronát kellett büntetésként befizetni. A további távolmaradás esetén pedig át kellett adnia a helyét más, buzgóbb egyháztagnak.

A presbitérium általában nem büntetett meg senkit sem komolyabban. Az ügyet, amennyiben az bonyolultabb volt, továbbadták a polgári bíróságnak.

Sokkal inkább feddések, intések voltak ezek. A szembenálló feleket kibékülésre, megbocsátásra, a közös együttélésre buzdították. A szembenálló felek elfogadták a presbitérium ilyen jellegű hatáskörét. A jegyzőkönyvek szerint sokszor talán azért is volt eredményes a presbitérium fegyelmezése, mert ha a szembenálló felek ügye tovább került a polgári bíróság elé, azért már fizetni kellett.

Az utolsó ilyen jellegű esetre az 1940-es évek körül kerül sor. Az egyik presbiter kéri, hogy járjanak el egy ügyben, de a lelkipásztor véleménye szerint ez az akkori viszonyok között nem lett volna ésszerű. A kánoni jelentés alapján a lelkipásztor 8–10 esetben panaszkodó házastársakkal együtt imádkozott. Egy vizály esetében eredménytelenül járt közbe.

A körülmények mára már valóban megváltoztak. A szekularizáció hatására, a közömbösség eluralkodása folytán a presbitérium ma már ilyen szerepkörre nem vállalkozhat. Habár a gondok megmaradtak, ma is vannak vizályok az emberek között, ma is jelentkeznek családi problémák, hallunk ma is elég sok csúnya beszédet, és sokszor verekedésre is sor kerül. A presbitérium talán valamennyit enyhített a problémás helyzeteken. Lehet, hogy ma is jó lenne, ha valaki betöltene a valamikori Egyházi Tanács szerepkörét, és az embereket a jobb erkölcsre, tisztább életre tudná buzdítani.

Jegyzetek

1 Kovács J. István 269.

2 Kálvin János: Tanítás a keresztyén vallásra. Budapest, 1986. 251

3 Kálvin J. i. m. 251.

4 „A bizalom pecsége alatt.” Két püspöki vizitáció (1817 és 1885). Erdőkeretes, é. n. 178.

5 „A bizalom pecsége alatt” 216.

6 „A bizalom pecsége alatt” 216.

7 „A bizalom pecsége alatt” 272.

8 „A bizalom pecsége alatt” 272.

9 „A bizalom pecsége alatt” 272.

Források

Presbiteri jegyzőkönyv 1863–1899.

Presbiteri jegyzőkönyv 1926–1933.

Presbiteri jegyzőkönyv 1941–1959.

Presbiteri jegyzőkönyv 1907–1925.

Presbiteri jegyzőkönyv 1926–1941.

Jegyzőkönyv 1812–1830.

Jegyzőkönyv 1843–1847.

Jegyzőkönyv 1912–1940.

Jegyzőkönyv 1874–1880.

Lengyel Ágnes

A szombat és az „első szombat” kultusza a népi vallásosságban

A szombat az ószövetségi időbeosztás szerint a hét hetedik napja, melyet a zsidóság a mindennapi teendőktől való tartózkodással ült meg, az Ószövetség és a Mózes által kapott Tízparancsolat szellemének megfelelően. A napok hetes beosztását a keresztények is követték, azonban az istentisztelet céljára a hét első napját, a vasárnapot szentelték.¹ A szombati nap Szűz Máriához fűződő kultusza már az ókeresztény egyházban is jelen volt. Böjtöt tartottak ekkor Mária halott fia fölötti fájdalmának, s annak a szombatnak az emlékére, melyen Jézus kereszt-halála után a sírban feküdt.²

A középkor elején a római katolikus liturgia a szombatot Szűz Mária tiszteletére szentelte. A toulouse-i zsinat (1229) elrendelte a szombati Mária litániákat.³ A keresztes háborúk idején e napot különösen szerencsésnek, megszenteltnek vélték, számon tartottak szombati napokhoz fűződő nevezetes eseményeket. A harcba indulók szombatonként elvégezték a Boldogságos Szűz officiumát, amit az egyház külön e napra rendelt. A katolikus hagyomány szerint Szent Lajos francia király Mária tiszteletére minden szombaton szegényeket és betegeket istápol, Borromei Szent Károly minden szombatot megböjtölt. Olaszországban a szombatot Mária napjának nevezték. A német nyelvterület egyes vidékein az utolsó ítélet angyala, Szent Mihály napja (szept. 29.) utáni három szombatot *aranyzsombat*-nak nevezték, s külön ájtatossággal, búcsújárással ünnepelték. Az *aranymisék* e napjai tulajdonképpen engesztelő alkalmak voltak az üdvösség érdekében.⁴ Egészen 1970-ig, a II. vatikáni zsinat misekönyvéig érvényben voltak azok a votív misék, amelyeket Szent V. Pius pápa (1504–1572) a hét egyes napjaira ajánlott, köztük szombatra Szűz Máriának négy fajta votív miséjét.⁵

E nap egyházi liturgián kívüli kultuszához, magánájtatosságokhoz nyomtatott irodalom tartozott. 1695-ben jelentette meg a későbbi nádor, Esterházy Pál *Az Boldogságos Szűz Mária Szombattya* című gyűjteményét, Nagyszombatban. Ez a kis kötet az év ötvenkét szombatjához tartalmaz olyan csodás történeteket, melyek Szűz Mária segítő alakját állítják a hívek elé, s a szombat ünnepléséhez mintaképpül szolgáltak: „Legyen azért a szombatnap mindnyájunknak kiváltképen való hálaadó napunk...”⁶ A gyűjtemény hosszú időn át népszerű volt, s átdolgozott kiadása még a XX. század végén is előfordult a parasztság ájtatos olvasmányaként. Hasonlóan, a XX. század második feléig használatban volt a *Makula nélkül való tükör...* című barokk mű, amely szerint Szűz Mária szombati napon született,

„mivel az Úr Isten a' szombatot az által, hogy a' munkától megnyugodott, megszentelte. Azért az ő szent anyját is azon a' napon akarta megszentelni...”⁷

Nyilvánvalóan egyházi befolyásra és a különféle ájtatos nyomtatványok hatására visszavezethetően, a katolikus magyar parasztságnál napjainkig ismeretes a szombati nap Szűz Máriának szentelése.⁸ E napot „*félünnepnek*” tekintették, csak délig dolgoztak, azután már csupán a ház körüli munkákat végezték el: „Szűz Mária tiszteletire ... délután már mezei munkát nem végeztünk.”⁹ A katolikusok e napon külön ájtatosságot is tartottak. Miksiben (Mikušovce, v. Nógrád m., SzK.) például minden szombaton este együtt imádkozott a család, elvégezték a rózsafüzért, a lorettói litániát és az Úrangyalát. Szeged-Alsóvároson és Tápén az idősebb asszonyok Mária tiszteletére fehér kötényben jártak szombatonként, s délután a buzgóbb hívek egy-egy háznál gyűltek össze a rózsafüzér imádkozására.¹⁰ Csépe Klárának, a hasznosi (Nógrád m.) látnokasszonynak legkedvesebb énekét talán nem véletlenül, a „Szűz Anya súgta meg (...) egy szombati napon.”¹¹ Mátranovákon (Nógrád m.) egy látnokasszonynak 1992. január vége óta, mindig szombaton, téli időszámítás szerint délután 2 órakor „jelenik meg” Szűz Mária. Egy mai palóc búcsúvezető szerint a szombat azért Mária napja, mert „csak ő hitt Jézus feltámadásában. Jézus szombaton halva feküdt, még az apostolok sem hitték, hogy feltámad, csak Mária, s ezért szentelik e napot az ő tiszteletére.”¹²

A szombati Mária tiszteletnek egyik formája volt a böjtölés is. A herencsényi (Nógrád m.) Csizmadia Jánosné Kissimon Katalin (1881–1978) előimádkozó-asszonyra például még napjainkban is úgy emlékeznek vissza, hogy jellemző cselekedete volt, hogy szombatonként főtt ételt nem evett, csak gyümölcsöt, kenyeret, vizet meg egy deci bort fogyasztott.¹³ A bukovinai istensegítsiek adventban böjtöltek meg minden szerdát, pénteket és szombatot.¹⁴ A halál időpontjának előre megtudásáért terjedt el három egymást követő szombatnak a megböjtölése, ponyvanyomtatvány nyomán. Szintén a halotti szokáskörhöz kapcsolódik azon Szűz Máriának tulajdonított kinyilatkoztatás, hogy akik a „*szent vállruhá*”-ban (skapuláré) halnak meg, azt a „Boldogságos Szűz a halálukra következő első szombaton kiszabadítja a purgatóriumból.”¹⁵

A szombat hagyományos napja volt az esküvőknek, s e nap kitüntetettsége a népszokásokban, mágiikus eljárásokban is megnyilvánult. A várandós asszony sikeres szülésért megböjtölte e napot, s volt aki ugyanezért a szombat esti harangozáskor úgy ült a ház küszöbére, hogy egyik lába a házban, másik pedig a küszöbön kívül legyen. Kisgyermeknek fürdővizét szombaton nem öntötték ki, inkább vasárnap reggelig bent „*hálatták*”. Moldvában szombaton nem vitték ki a szemetet a házból, mert akkor szerencsájük elvész. Azt tartották, aki szombaton lencsét eszik, az vasárnap szép lesz.¹⁶

A XIX. század második felétől a parasztság körében nagyobb tömegben elterjedt ponyvanyomtatványok is a szombati Mária-tisztelet forrásául szolgáltak. Az 1868-ban Bucsánszky Alajosnál nyomtatott *Uj énekek / Szombati áldozat a bold. Szűz Mária tiszteletére* című füzet egyik szövege megfogalmazza: „Szombat szűz Mária napja, Boldog ember, ki megtartja (...) Szombat a szűz Máriáé, Édes Jézus szent anyjái...” E sorok Hollókőn (Nógrád m.) még napjainkban is, szó szerint egyező formában a folklór részeként élnek. Fábíán Istvánné Czímer Ágnes úgy emlegeti, mint a „régí” előénekes asszony által hangoztatott mondást: „a szombat Szűz Mária napja, boldog ember, aki megtartja.” Szintén népének egyik sorát említi Herencsényben: „Szombat szűz Mária ragyogó szép napja...”¹⁷ Ugyancsak a XIX. század második feléből származó nyomtatvány a „Szombati koszorú / Minden házban szívben szükséges Mária koszorúja”, s a címlapjára nyomtatott sorok a szombatonként tartandó ájtatosság végzésére buzdítják az olvasót: „minden keresztény nép, aki Szűz Máriához hű, vegye fel az olvasót, készítsen szép koszorút minden szombat estére, Szűz Mária fejére.”¹⁸

A ponyvanyomtatványokon és a szájhagyományban a szombati napsütésről szóló középkori eredetű legenda a magyar nyelvterületen mindenütt ismert. Szűz Mária a borús idő miatt nem tudta kitergetni a kis Jézus kimosott ruháját. Fohászkodására kisütött a Nap, s azóta a hagyomány szerint e napon legalább egy kis időre mindig így történik: „Szombaton mindig kisüt a Nap, hogy Jézuskának a ruháját szárassza.” – mondták Andrásfalván.¹⁹ „E szép nap emlékére... / Értetek ruhátlan árva, / Nincs oly szombat, hogy ne látna / a nap sugara...” – énekelték a ponyvanyomtatványból.²⁰ Varsányban (Nógrád m.) ennek variánsaként úgy tartották, hogy egy évben három olyan szombat is van, amikor nem süt ki a Nap, „mert a Szűzanya azon a napon sokat könnyezett, és még a Nap is megsajnálta.”²¹ Más változatok szerint Szűz Mária a kimosott fátylát vagy a haját szárította szombaton, s ezért süt ki a Nap.²²

A szombat egyes munkafajták tilalmi ideje is volt, éppen Szűz Máriára való hivatkozással. Általános volt a szombati fonás tiltása, mert aki ezt csinálja, az Mária „haját húzza”, vagy „akasztalja a lépését.” Az ilyen munkát végző asszonynak megfájdulhat a feje, tehene is elpusztulhat. Helyenként tilos volt e napon a kenyérsütés is. Bukovinában szombaton „nem szerettek sütni, azt mondták, hogy Szűz Máriát sütik meg.”²³ A szombati napsütésről szóló legendában Szűz Mária mosása mintaadó tevékenység, de e nap mosásra való alkalmassága a péntekre vonatkozó (a nagypénteki hiedelemkörhöz kapcsolódó) mosási tilalommal is összefügg. Egyes helyeken azonban ezzel ellentétesen, éppen a szombati mosást tartották tilalmasnak. A domoszlóiak szerint szombaton nem szabad mosni, mert akkor Szűz Mária sír, s egy szombaton mosó asszonynak a mosókondérban meg is jelent a síró Szűz Mária. „Ha szombaton mosnak, megharagszik a Bol-

dogasszony” – tartották Baranyában.²⁴ Hollókőben az idős előénekes asszony szintén azt mondogatta: „soha ne mossatok szombaton”, s sok családnál valóban ez volt a szokás.²⁵ Karancskesziben (Nógrád m.), ahol pénteken sohasem mostak, az egész heti borús idő után következő szombati napsütést azzal a történettel magyarázták, hogy az angyalok egész héten mosták a ruhát, s szombaton szárítják.²⁶ Szatmárban pénteken és szombaton egyaránt tilos volt a mosás, mert aki pénteken kimosott ruhát visel, belevág a mennykő, aki pedig szombaton mos, az sírást okoz Máriának.²⁷

A holdújulást követő szombatot, *újhold szombatját* (és a vasárnapot) a katolikusok még különösebb gonddal ünnepelték. Tápén például a temetőben végezték ilyenkor az ájtatosságot.²⁸ A Rózsafüzér-Társulatokban a hónap első vasárnapján cserélik ki egymás között a „titkokat” („cédulaváltás”). A Szűz Máriához szóló „cédulaváltó” énekekben utalások találhatók az új holdra, s egyúttal figyelmeztetések az idő múlására, a halál-bűnbánat összefüggésében.

A hónap első péntekének és szombatjának a katolikus vallásgyakorlatban való kitüntetettsége a Jézus Szíve tisztelethez, Alacoque Szent Margit látomásaihoz és Mária Szeplőtelen Szívéhez kapcsolódik. A szent hagyomány szerint Jézus Szent Margitnak ígéretet tett arra, hogy nagy kegyelmekben részesíti azokat, akik Szent Szívét tisztelik. A kultusz terjesztésére laikus vallásos társulatok, confraternitások alapultak már a XVII. században. A Jézus Szíve Társulatok már a barokk korban megjelentek Magyarországon. A kultusz igazi népszerűsége a XIX. század közepétől kezdődött, amikor szinte minden egyházközségben alakultak Jézus Szíve Társulatok.²⁹ A Jézus Szíve tisztelet főünnepa a pünkösöd utáni második vasárnapot követő péntek, minden elsőpéntek és a június hó. Jézus kinyilatkozta, hogy akik kilenc egymásután következő hónap első péntekén gyónnak és áldoznak, nem hálnak meg szentségek nélkül.

A Jézus Szívéhez kapcsolódó első péntek-kultusz mellett a hónap első szombatja a Mária-tisztelet napjává vált, s ez napjainkban az „engesztelő-imamozgalom”-mal van szoros összefüggésben. Az engesztelés, vagyis a bűnök jóvátételének gyakorlata, – a szombati nap számontartásához hasonlóan – igen régi eredettel bír. Már az I. babilóniai dinasztia korában *sappattunak*, vagy *engesztelés napjának* mondták a hónap 15. napját (holdciklussal összefüggő időpont). A zsidóságnál a 7. hónap 10. napja az engesztelés ideje (héb. Jóm hakkippurim), ez Izrael általános bűnbánati napja, amelyre a törvények büjtöt és szombati nyugalmat rendeltek.³⁰ Az engesztelés fogalmkörével kapcsolatosan az Újszövetségből is tájékozódhatunk. Egyes helyek arra buzdítják a hívőket, hogy Jézushoz hasonlóan járjanak el, imával, böjtöl, hozzanak áldozatot engesztelésül önmaguk és az egész emberiség bűneiért.³¹

A kereszténységben az engesztelésnek az a felfogása, mely napjaink paralitur-gikus gyakorlatát is jellemzi, legelőször a franciaországi Lourdes-ban merült fel, 1858-ban. Ekkor Mária, a *Szeplőtelen Fogantatás* hittitkának kinyilatkoztatása mellett bűnbánatra, a bűnösök megtéréséért végzendő imádkozásra szólított fel, azaz engesztelésre. Az engesztelés szó azonban csak 1917-ben, Mária fatimai megjelenésekor hangzott el. A Mária-látomásokat átélt pásztor gyermekek ennek hatására szinte szakadatlan imádkozásba és vezeklésbe kezdtek, mert Szűz Mária azt kérte tőlük: „Imádkozzatok sokat, nagyon sokat, és hozzatok áldozatot a bűnösökért, mert sok lélek a kárhozatra kerül, mivel nincs aki áldozatot hozzon és imádkozzon értük.” Ebben a felszólításban megfogalmazódik az engesztelés lényege, és ez tekinthető később az egész világra kiterjedő engesztelés meghirdetésének.³²

Az engesztelő imaórák szombati napon való megtartása az 1929. évi fatimai kinyilatkoztatással függ össze. Szűz Mária ekkor a világ és Oroszország Szeplőtelen Szívének való felajánlása mellett kimondottan szombat napra kérte az első szombati engesztelő szentáldozást: „Azért jöttem, hogy a világ felajánlását kérjem Szeplőtelen Szívemben s az engesztelő szentáldozást a hó első szombatján.” Az első szombat jámbor gyakorlata ennek nyomán világszerte elterjedt. 1949-ben a *Boldogasszony-év* búcsújárásainak folytatásaként a budapesti Actio Catholika minden első szombaton *Béke Királynője* ájtatosságot rendezett a főváros valamelyik plébániáján.³³ Napjainkban katolikusoknál bevett szokás az első szombati gyónás, áldozás megtartása.

Az első szombat megtartásán kívül a jelenések, üzenetek hatására kibontakozott napjaink népi vallásosságában egy meghatározott időrendhez, a hét, illetve a hónap bizonyos napjaihoz kötődő engesztelő imádkozási gyakorlat. A Jézus Szíve kultuszhoz tartozó első pénteken kívül a hónap első csütörtöke is kitüntetett nap, melyet az egyház az oltáriszentség tiszteletének szentelt. Általában szentórával ünneplik. A balassagyarmati előénekes ezeket figyelembe véve akkor tartatja meg az első szombatot, ha megelőzi a hónap első, csütörtöke, pénteke is (gyakran tartják ezért az imádkozást valójában a hónap második szombatján). Hetente csütörtökönként a „*Szeretetláng*”-ban kinyilatkoztatott kérés alapján tartanak imaórát. Az imacsoportok tagjai éves beosztás szerint évente egy-két alkalommal elvégzik a csütörtök éjjeli szentségimádat, azon hagyomány szerint, hogy „az Isteni megváltó egykor megjelent boldog Alacoque Margitnak s ezeket mondta neki: Kívánom tőled, hogy minden csütörtökön éjjel 11–12 óráig a földig hajolva imában töltsd ezt az órát, hogy részed legyen abban a fájdalomban, amelyet az Olajfák-hegyén a halállal küzdve átszenvedtem és ezáltal megengeszteljed haragomat a bűnösök iránt.”³⁴

Sok helyütt tartanak imádkozást minden hónap 13-án, a fatimai jelenések emléknapjain.

A második fatimai jelenés alkalmával elhangzott „*Mária Szívének nagy ígérete*”, mely azokra vonatkozott, „akik öt egymás utáni első szombaton áldoznak és áldozás után a rózsafüzért elimádkozzák”. Nekik azt ígérte meg Mária, hogy „a szükséges kegyelmet kiesdem számukra a halál óráján.”³⁵ Az engesztelő mozgalom ájtatosságaira nagy hatást gyakorló kinyilatkoztatás egy fatimai Máriát ábrázoló kis szentképen is olvasható, a Mária által minden rózsafüzér-tized elvégzésekor ajánlott imádsággal együtt: „Jézusom, bocsásd meg bűneinket, szabadíts meg a pokol tüzétől, vidd a lelkeket az égbe, de különösen azokat, akik leginkább rászorulnak irgalmasságodra. Legszentebb Szentháromság Atya, Fiú és Szentlélek. Mélységes alázattal imádlak és felajánlom neked Jézus Krisztus legdrágább Testét és Véré, aki a föld összes oltárszekrényében jelen van, engesztelésül az égbekiáltó bűnökért, szentségtörésekért, káromkodásért és közömbösségért, amellyel megbántanak Téged. Jézus legszentebb Szívének és Mária szeplőtelen Szívének végtelen érdemei által könyörgök Hozzád a szegény bűnösök megtéréseért. Amen.” Az első szombati ájtatosság végzéséhez gyakorlati útmutatókat, előírásokat tartalmazó kiadvány is megjelent, *A fatimai Szűz első szombatjai* címmel.

A napjainkban szinte minden településen gyakorolt, de legalábbis ismeretes engesztelés mozgalmával kapcsolatos Kovacsics Mária Natália szerzetesnővér, (1900–1992) tevékenysége is, illetve a látomásai alapján készített lelki napló, mely Szűz Máriát a *Világ Győzedelmes Királynője*-ként hirdeti.³⁶ Natália nővérné, aki egy Pozsony melletti faluban született, s a szerzetesrendek feloszlataáig a Jó Pásztor rendben élt, fiatal kora óta rendszeresen megjelent Krisztus. A Fatimában Szűz Mária által kért öt egymást követő első szombat Jézus kinyilatkoztatása szerint Natália nővérnél kilencévé bővült. Ahogyan a Jézus Szíve-kultuszban is kilenc szombat megtartására szólított fel Jézus, s ezekhez ígéreteket fűzött, ugyanezt láthatjuk itt is. A 33 ígélet „valóra válik mindazokban, akik tiszta szívvel, őszinte szándékkal, és buzgó szeretettel 9 egymást követő első szombaton engesztelik az ő (Szűz Mária) Szeplőtelen Szívét”.³⁷ A kilenc egymás utáni első szombat napjainkra beépült a vallásos folklórbá, de Szűz Máriának tulajdonítottan: „Szűzanya a kilenc első szombatot nagyon kérte. Kilencedet. A kilenc folyamatosan meglegyen, akkor nagy kegyelmeket ígért.”³⁸

Az engesztelési ájtatosságok rendjére jelentős befolyást gyakorolt Natália nővér 1988. október 8-án, Magyarok Nagyasszonya ünnepén Jézustól kapott üzenete, amely hosszú, részletesen magyarázó szavakkal fordult a magyar Egyházhoz, a magyar néphez. Jézus ekkor még heti egy engesztelő imaóra „*többletet*” kért: „A kis idő megéri, hogy elhárítsátok a nagy bajt... Buzgón engeszteljetek!” Az 1990-es évek elején *Többlet engesztelő imaóra* címmel füzet is jelent meg az ájtatosság végzéséhez.³⁹

Natália nővér Jézustól azt is feladatul kapta, hogy Szűz Máriának, mint a „*Világ Győzelmes Királynője*”-nek tiszteletét elindítsa, engesztelő templom felépítését, és engesztelő rend létrehozását szorgalmazza. A kapott üzeneteket lelkiatyja segítségével közvetítenie kellett a magyar egyháznak. Később XII. Pius pápának is továbbították a nővér feljegyzéseit, aki 1942-ben hivatalosan is megadta Szűz Máriának a „*Világ Győzelmes Királynője*” címet, ünnepét május 1-re tették. Mindezek hatására Mindszenty József hercegprímás is támogatta egy engesztelő templom felépítését, s az engesztelő rend felállítását. Kiadványok sora jelent meg ekkortájt, s létrejöttek az *engesztelő imaközösségek* is. Az ismert történelmi körülmények azonban megakadályozták a kibontakozást, majd ezek megváltozásával, az 1980-as évektől új erőre kapott a mozgalom. Imaközösségek alakultak, elsősorban a Rózsafüzér társulatok tagjai jöttek össze a havi első szombati és a hetenkénti csütörtöki engesztelésre. Jelentős „engesztelő-központ”-tá vált Máriaké-
ménd, Érd, Homokkomárom, Sümeg. Érden a templomban folyik az imádkozás, minden hónap 12-ről 13-ra virradólag, egy látnok atya vezetésével, szentmisék kíséretében. Itt Mária az üzeneteit két látnoknak is közvetíti, s ezeket nyomtatásban is kiadják.⁴⁰ A budai Kútvolgyi kápolna kegyhelye Regőczy István katolikus pap fáradozásainak köszönhetően vált az engesztelő mozgalom egyik központjává, ahol minden nap tartanak engesztelő imaórát, *hármás rózsafüzér*-rel.⁴¹

Az engesztelő mozgalom XX. század végi fellendülésében a fentiek mellett szerepe volt az 1981-ben kezdődött medjugorjei eseményeknek is. A keresztény és mohamedán világ találkozása mentén fekvő jelenési helyszínen Szűz Mária a békét, a megtérést, az imádságot és a bűntörlést hirdeti folyamatosan. Ajánlja a közösségi imádkozást, mint az egyház lelki újjászületésének eszközét. Mária medjugorjei üzeneteit minden hónapban közvetítik a katolikus világba. A terjedés egyik végpontja például a balassagyarmati szalézi templom engesztelő csoportja, amelynek vezetője minden hónapban kiosztja a kis gépelt-fénymásolt papírlapokat, Mária éppen aktuális, ún. *csütörtöki üzenetei*-t, amelyek rendszerint az imádkozásra, bűntörlésre, áldozatosságra, azaz az engesztelésre buzdítanak.

A kegyhelyeken megnyilvánuló Mária-látomások, üzenetek mellett az engesztelő mozgalmat erősítik a magánszemélyeknek tett kinyilatkoztatások, mint azt már Natália nővér esetében idéztük. Ilyenek még a Kindelmann Károlyné Szántó Erzsébetnek közvetített üzenetek is, melyek nyomán a *Szeretetlen mozgalom* kibontakozott. Szűz Mária ezen közleményeit voltaképpen a fatimai üzenet folytatásának tartják. Kindelmann Károlynénak, a hatgyermekes magyar édesanyjának 1962-től jelent meg Szűz Mária, s kérte a már Lourdes-ban, illetve Fatimában kinyilatkoztatott Szepőlötelen Szív titkának további kibontakoztatását, terjesztését. A látnokasszony *Lelki napló*-jában haláláig, 1985-ig jegyezte le az „Úr Jézustól és Szűz Máriától kapott üzeneteket.” Ezek lényege a bűnbánatra, megtérésre,

imára, áldozathozatalra és engesztelésre való felhívás. A *Szeretetláng*, azaz Mária *Szeplőtelen Szíve Szeretetlángja* az idekapcsolódó nyomtatvány magyarázata szerint tulajdonképpen „az Atya, a Fiú és a Szentlélek örök szeretete a Szűzanya anyai szeretetével együtt.” Ez a „megtestesülés óta a legnagyobb kegyelem, amit az Isten az emberiségnek adott.” E láng „fényétől megvakul a Sátán.”⁴²

Erzsébet asszony halála után a *Szeretetláng* folytatását jelentő kinyilatkoztatásokat egy szerzetesnő, *Ágnes nővér* kapja, *belső hang* által. Az üzenetekről ő is lelki naplót vezet 1988 óta. Az üzenetek főleg Szűz Máriától érkeznek, de Szent Mihály arkangyal, Jézus és szentek (Szent István, Szent Teréz) is kinyilvánítják mondanivalójukat, melyek itt is engesztelésre, bünbánatra, megtérésre, imára és áldozatra hívnak fel. Az Ágnes nővér által leírt üzenetekben Mária így is szólítja meg híveit: „Drága engesztelő gyermekeim!”⁴³

Az első szombati engesztelési imagyakorlatokhoz az eddig megismerteken kívül még kapcsolódik az 1985-ben Ausztráliából elindult *Szent Charbel*-mozgalom is. A *Little Pebble*-ként ismert ausztrál látnok felhívást kapott Charbel-imaházak létesítésére, a „béke, kiengesztelődés, engesztelés” házáinak létrehozására. Mindazoknak, akik ezen imaházak megvalósítását vállalják, a Szűzanya ezt az ígéretet tette: „minden hónap első szombatján 20 órakor én, Isteni Fiam a Kis Jézus, Szent Charbel, Szent József, a Ház Védőszentje és az Angyalok ezen házba eljövünk, hogy kegyelmeket, gyógyulást és megtérést hozunk részetekre.”

Az imaházak alapítása a látnok engedélyével történik, hozzá kell felterjeszteni a *Charbel Ház alapítási nyilatkozatát*. Jóváhagyás esetén minden egyes ház „kap egy számot, egy védőszentet és három angyalt.” Az imaházakban a hónap első és harmadik szombatján kell összejöveleket tartani, az előírt imaprogram alapján.⁴⁴ A házaknál történő engesztelés Magyarországon is igen sokfelé elterjedt. Herencsényben erről így számoltak be: „Szent Sarbel az első szombatos házak védőszentje. (...) Sarbel-ház volt Budapesten, egy asszonynál. Hozzá jártunk. Próféta volt mondta magát. (...) Szent Sarbel egyszerű remete volt, nem temették el koporsóban, csak úgy ruhástól a testét. Világított a sírja, fény volt fölötte, azért oszt felvették a testét. Kivették, kősírba tették, amiből illatos olaj folyt. Nekünk is volt olyan [olaj].”

A házaknál végzett első szombati ájtatosságok egy Mária-szobor, a *Zarándok Madonna* jelenlétében zajlanak. A szobrok története az olaszországbeli Montichiarihoz fűződik, ahol egy ápolónővér, Pierina Gilli kapta meg Szűz Máriától mindazokat a *tudnivalókat*, amelyeket a világgal ismertetnie kellett, s amelyek szintén a szakadatlan imádkozásra, engesztelésre vonatkoznak, „hogy a világ elkerülhesse a pusztulást, a lelkek elkárhozását.” A több ezer, sorszámmal ellátott *Rosa Maria Mystica* szobrot a jelenés színhelyére szállítják, ahol a látnok szerint minden első szombat délben maga Mária áldja meg őket.⁴⁵ A herencsényi előénekes asszony szerint is maga a „Szűzanya áldja meg a világba szétküldött szobrokat.” A heren-

csényiek Németországból kapták a *Zarándok Mária*-t, a pap, aki közvetítette, azt mondta, „hogy ennek nagyon nagy ára van, mégpedig az, hogy mindig engeszteljenek, mindig imádkozzanak a szobornál, ne csak dísz legyen.”⁴⁶

Ez a világszerte elterjedt szobor-típus különféle méretben, de azonos kivitelben készül. Máriát összetett kézzel, keblén fehér-piros-sárga színű rózsákkal ábrázolja. E rózsák Máriának a jelenések során a világhoz intézett üzeneteire, kéréseire utalnak. Az ájtatossághoz kapcsolódó ének tartalmazza ennek jelentését: „...fehér rózsza a könyörgő áhítat, piros rózsza vezeklés és áldozat, a sárga rózsza az engesztelés, égi jó Anyánk, minket erre kérsz...”.

A *Zarándok Madonna* szobra Szűz Mária szavai szerint sok kegyelem forrása, és védelmet jelent arra a hajlékra, amely befogadja: „Ahová csak elviszik a Zarándok Madonnát, oda én magam érkezem valóban, angyalok egész serege kísér (...) magammal viszem az Úr kegyelmét és anyai szívem szeretetét.”

Az engesztelő csoportok létrejötte, működése változatos módokon történt, s az imádkozás rendje is változatos. Az előírt imaprogram nem kötött, de előírás, hogy szerepeljen benne rózsafüzér, szentírásolvasás, és ha lehetséges, szentmise hallgatása, valamint szentáldozás. Az *Engesztelő imaóra...* című füzet Mária kinyilatkoztatása szerint tanácsolja az imaórát ötszöri kereszttvetéssel kezdeni, ezzel a hívek a Szűzanya szavai szerint „Szent Fia Sebei által ajánlják magukat az Örök Atyának.” E füzet további ajánlása a hagyományos rózsafüzér, a *Szent Sebek rózsafüzér* elimádkozása, lelki olvasmány és egyéb imádságok végzése. Az első szombatoként imádkozó közösségek tagjainak az engesztelés napjain ajánlott kenyéren és vízen böjtölni.

Herencsényben Bartus Józsefné Szandai Teréz (1931-) előimádkozó és lánya Petrovecz Lászlóné Bartus Teréz (1951-) szervezték meg az első engesztelő imacsoportot, 1987-ben. Ebben az évben autóbuzos zarándokúton voltak Lourdesban és Fatimában, a faluból 5-6 fő vett részt. A fatimai magyar pap, *Kondor atya* adott nekik *füzetet*, azaz a fatimai jelenésekről szóló nyomtatványt. Ebben azt olvasták, hogy a pástorgyermekektől Szűz Mária azt kérte, hogy a rózsafüzért mondják mindennap, és az első szombatot szenteljék a Szűzanya tiszteletére. Engeszteljenek, imádkozzanak, hogy „a világcsapások elháruljanak.” 1987-ben még házukban kb. ötvenen jöttek össze imádkozni, annyian, hogy be sem fértek két szobájukba. További csoportok is alakultak, s összesen 7 ima-közösség működött a faluban. Mára azonban már csak az alapítók csoportja él, mindössze 8–10 fővel. A létszám lecsökkenésének oka az idős korosztály kihalása, betegség miatti akadályoztatottsága. Bartusné szerint ugyanis az imádkozást, „aki elkezd, azt abba nem szabad hagyni, mert az akkora nagy bűn.” Ő kislánykorában olvasott először a fatimai jelenésekről, egy öregasszonytól kapott „rossz [állapotú] könyvből.” Azt hitte, Fatima valahol faluja közelében van, s mindig vágyakozott eljutni oda.

Az első szombati engesztelés Herencsényben a következőképpen zajlik: Először szentmisén vesznek részt, majd elmennek a házhoz, ahol tartják az ájtatosságot. A Charbel-féle előírás szerint tömjénezéssel kellene kezdeni, de ez ma már elmarad. Szentelt vizet tesznek ki, amit a templomból hoznak. Ezzel vetnek keresztet, mert „az ördögnek ezek nem tetszenek.” Az imádkozás a Szent Mihály arkangyalhoz szóló *ördögűző imádság*-gal („Exorcizmus a sátán és az elbukott angyalok ellen...”) kezdődik, melyet papírlapról olvasnak fel közösen. Felolvasás (gépelt-fénymásolt papírlapról) Szűz Mária kinyilatkoztatását is, miszerint: „Isteni Fiammal Jézussal, szent Charbellel, szent Józseffel, a szent angyalokkal és szent Andrással ebbe a házba jövünk és veletek vagyunk.” Ezután néhány perc csendet tartanak, „előterjeszteni (a kéréseket), hogy miért ajánlom fel a Szűzanyához, és akkor a Szűzanya előterjeszti az Örök Atyához.” Ezután imádkozzák a rózsafüzért. Kezdetben elvégezték a tizenöt tizedet, azaz az örvendetes, fájdalmas, dicsőséges rózsafüzért is, most már *lazítanak*, csak öt tizedet végeznek, az időszaknak megfelelően választva ki. Például nyáron a dicsőségest végezték, novemberben Halottak napja miatt a megholtakért a fájdalmasat, decemberben Krisztus születésének hónapjában az örvendetest. Elvégzik ezután a Lorettói litániát, Szent József litániát, Szent Charbel litániát, a keresztút egy változatát, az úgynevezett *rózsakeresztút*-at, melyről azt mondják, hogy „a Szent Szűz kinyilatkoztatta a kis Peblének, hogy mindannyiszor, ahányszor ezt az imádságot elimádkozzák, tízezer lélek szabadul ki a tisztítóútból, száz lélek megmenekül és elnyeri az üdvözülés kegyelmét...”⁴⁷ Ezen kívül, az imák közben, illetve befejezésül énekelnek, elsősorban Szűz Máriához, vagy első szombatról szóló énekeket. Az imádságokat különböző nyomtatványokból, illetve fénymásolt lapokról végzik, melyekkel minden résztvevő rendelkezik, a szövegek többségét azonban már fejből is tudják. Az imádkozás körülbelül 3 óra hosszáig tart. Úgy érzik, általa sok-sok kegyelmet kapnak, de az ördög is igyekszik akadályokat gördíteni. Egyszer például, szombati lagzi miatt reggel tartották meg az ájtatosságot, nem a szokásos esti időpontban. Reggel 6 órakor kezdték. Mindenki majdnem elaludt, „ez az ördög támadása volt. Szenteltvízzel mosogattuk a szemünket, hogy ne aludjunk el” – mesélték.

Hollókőben az első szombati engesztelő imádkozás 1985. körül kezdődött és 2003. körül maradt abba. Háznál végezte kb. 8–10 idősebb asszony, előénekes vezetésével. A falu filia volta miatt mise általában nem volt, hiszen csak vasárnaponként jár ide pap a szomszéd faluból. Egy öt tizedes rózsafüzért imádkoztak el, énekekkel együtt, a liturgikus időszaknak megfelelően. Kézírtos, gépelt lapokból, „összeszedett” füzetekből végeztek további imádságokat. Este 6–1/2 7 órakor kezdődött az ájtatosság és kb. 11 óráig tartott. Betegség, öregség miatt maradt abba mára az imaalkalom megtartása.

Balassagyarmaton a szalézi templomhoz kötődő imacsoportban is az *ördögűző imá*-val kezdődik az engesztelő imádkozás (ahogyan Herencsényben). Ezt az egyik résztvevő asszony római zarándokútja során ismerte meg az 1990-es években, s ő vezette be az első szombati imádkozás alkalmain. Az ördögűző ima végzésére Szűz Mária a fentebb bemutatott Ágnes nővéren keresztül is buzdít: „...hívjátok bizalommal Szent Mihályt, az égi seregek vezérét és a többi szent angyalt is a sötétség és a gonoszság fejedelme elleni küzdelemben.”⁴⁸ Örhalomban (Nógrád m.) egyéni kezdeményezésre kiadott énekeket, imákat, litániát tartalmazó imafüzet segíti az engesztelő imaóra megtartását.⁴⁹ Az engesztelő ájtosságok alkalmain végzett imádságok rendjének további dokumentálása még előttünk álló feladat.⁵⁰

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az *első szombat*-nak az 1980-as évekre kialakult szokásgyakorlata közvetlen szakrális kapcsolatokon, jelenéseken, látomásokon alapul, s azt célozza, hogy az engeszteléssel az Isten–ember harmóniáját helyreállítsa. Az engesztelő-mozgalomban a szombati imaóra a vallási hagyomány szerves folytatását jelenti. Egymásra épülve, változva léteznek még a hagyományos Mária tisztelet elemei és a XX. század végén létrejött vallásos gyakorlat formái. A fentebb ismertetett történések, a látomások, üzenetek, mindez a sokféle, szerteágazó jelenség, az engesztelő imacsoportok tagjainak folklórjában élő tudásanyag, mely részben az egyházi – egyházon kívüli eredettel bíró nyomtatványokról, másrészt pedig a szájhagyomány útján terjedve épült be, s létezik ugyanúgy, ahogyan hasonló, látomásokban gyökerező vallásos hagyományok a korábbi évszázadokban is előfordultak.

Jegyzetek

- 1 Mt. 24, 20; ApCsel 2, 1. 46; 3, 1; 10, 9; Herbert Haag: Bibliai Lexikon. Budapest, 1989. 1741.
- 2 Lévay Mihály: A boldogságos Szűz Mária élete, tisztelete, szenthelyei, legendái. Budapest, 1934. 227.
- 3 Nagy Ilona: Szombati napsütés (szócikk). Magyar Néprajzi Lexikon 5. 1982. 79.
- 4 Lévay Mihály: A boldogságos Szűz Mária élete, tisztelete, szenthelyei, legendái. Budapest, 1934. 227–228.
- 5 Magyar Katolikus Lexikon IV. Budapest, 1998. 791.
- 6 Palóc Múzeum 93. 5. 21.
- 7 Makula nélkül való tükör...Buda, 1863. 26. PM 86. 2. 11.
- 8 A katolikusoknál a hét más napjaihoz is tartoztak különböző imádságok, illetve szent-tisztelet. Ebben a rendben a hétfő az angyalok, a kedd Szent Anna, a szerda Szent József, a csütörtök az oltáriszentség, a péntek Jézus kínszenvedésének, a vasárnap pedig a Szentháromság tiszteletének a napja. Vö.: Mindennapokra való imádságok...

- é. h. n. PM 92. 36. 34.; Bálint Sándor: Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Budapest, 1938. 76–77.
- 9 Bosnyák Sándor: A bukovinai magyarok hitvilága I. Folklor Archívum 6. Budapest, 1977. 194.
- 10 Bálint Sándor: Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Budapest, 1938. 77–78.
- 11 Manga János: A hasznosi tömegpszichózis (A búcsújárárhelyek és a „hasznosi csoda” összefüggései.) Ethnographia LXXIII. 1962. 373.
- 12 Vö.: Lengyel Ágnes: A vallásos néphit mai jelenségei – Mária hívei a Mátrában 2003. tavaszán (kézirat, megjelenés alatt). Adatközlő: Trizna Lajos (1941-) Balassagyarmat, Mártírok u. 2.
- 13 Adatközlő: Kelecsényi Jánosné Csizmadia Erzsébet (1942-), Balassagyarmat, Achim A. u. 19.
- 14 Bosnyák Sándor: A bukovinai magyarok hitvilága II. Folklor Archívum 16. Budapest, 1984. 114.
- 15 Lévay Mihály: A boldogságos szűz Mária élete, tisztelete, szenthelyei, legendái. Budapest, 1934. 251.
- 16 Szendrey Zsigmond – Szendrey Ákos: Szokások. Születés és gyermekkor. In: A magyarság néprajza IV. Budapest, 1922. 160; Bosnyák Sándor: A moldvai magyarok hitvilága. Folklor Archívum 12. Budapest, 1980. 135; Wlislöckiné Dörffler Fanni: A gyermek a magyar néphitben. Ethnographia IV. 1892. 108; Fejős Zoltán: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség (Esettanulmány Karancskeszi példáján). Budapest, 1985. I. 158.
- 17 183. szám. Pesten, PM 1318–97. Variánsai a PM 92. 36. 34. és Palóc Múzeum Néprajzi Adattár 1165–97. számú ponyvanyomtatványokban. Adatközlő: Fábian Istvánné Czímer Ágnes, Hollókő, Kossuth u. 11.
- 18 „Készítette Szécsi Ignác, Kömlön. Balázs Ferencz könyvnyomdája, Mezőkövesd.” PM. 97. 14. 16. További példa: Legújabb énekek. Szombati áldozat a boldogs. Szűz Mária tiszteletére. Pesten, 1868. PM 1165–97; Szűz Mária szombati éneke. PM 93. 5. 21. 5.
- 19 Bosnyák Sándor: A bukovinai magyarok hitvilága I. Folklor Archívum 6. 1977. 30.
- 20 Új ének a Jézus kis köntöséről PM 92. 36. 24.
- 21 Lammel Annamária – Nagy Ilona: Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek. Budapest, 2001. 163.
- 22 M. I. A. 1177; Nagy Ilona: Szombati napsütés (szócikk). Magyar Néprajzi Lexikon 5. 1982. 79; Gulyás Éva: Jászdózsai hiedelmek. Folklor Archívum 4. 1976. 25; Balázs Márton: Szilágysági néprajzi adalékok. Ethnographia II. 1891. 209.
- 23 Szolnoky Lajos – Hoppál Mihály: Fonás (szócikk). Magyar Néprajzi Lexikon 2. 1979. 197; Bosnyák Sándor: A moldvai magyarok hitvilága. Folklor Archívum 12. 1980.135; Gulyás É. i. m. 51; Harmath Lujza: Nyárad-menti babonák. Ethnographia II. 1891. 400; Bosnyák Sándor: A bukovinai magyarok hitvilága I. Folklor Archívum 6. 1977. 194; Pócs Éva: Hét napjai (szócikk). Magyar Néprajzi Lexikon 1979. 536.
- 24 Némethy Endre: Domoszlói hiedelmek és szokások. Ethnographia LVIII. 1947. 122; Révai Sándor: Baranyai babonák. Ethnographia XVI. 1905. 294.

- 25 Adatközlő: Fábíán Istvánné Czímer Ágnes (Hollókő, Kossuth u. 11.)
- 26 Fejős Zoltán: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség (Esettanulmány Karancseszki példáján). Budapest, 1985. I. 134. 194.
- 27 Szendrey Zsigmond: Szatmár megye néphagyományai II. Ethnographia XXXIX. 1928. 32.
- 28 Bálint Sándor: Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Budapest, 1938. 78.
- 29 Pusztai Bertalan: Ex voto szövegek. Írott kegyesség a Jézus Szíve kultuszban. In: Barna Gábor (szerk.): "Oh, boldogságos Háromság" Tanulmányok a Szentháromság tiszteletéről. Szeged, 2003. 267–268; A kultuszhoz számos ponyvanyomtatvány kapcsolódik, például: PMNA 1325-97, 1340-97; PM 93.9.14.
- 30 Herbert Haag: Bibliai Lexikon. Budapest, 1989. 361;1739.
- 31 Róm 3,25; Zsid 2,17; Jn 2,2; 4,10.
- 32 Antalóczi Lajos: Jelenések, üzenetek és a jövő. A Mária-jelenések és üzenetek szintézise 1830-tól napjainkig. Eger, 1994. 84.
- 33 Magyar Katolikus Lexikon III. 1997. 73.
- 34 Zeigler András: Éjjeli szentségimádás elégtételül az éjjeli bűnökért. Kalocsa, 1914.; Csáky Károly: „Szentasszonyok” egy faluközösség életében. Néprajzi Látóhatár. XIII. 115–132. 126.
- 35 Antalóczi L. i. m. 84.
- 36 Az elsősombat megszentelése a Világ Királynéja Szeplőtelen Szívének engesztelésére. Szalézi művek. 1944. Rákospalota. PM 97. 37. 1.
- 37 Regina mundi Victoriosa. A világ győzedelmes királynője. Mária Natália Magdolna nővér magánkinyilatkoztatásai. Összeállították, jegyzetekkel és bevezetőkkel ellátták Szűz Mária, a Világ Királynője tisztelői. Kalifornia, é. n. (1990-es évek)
- 38 Adatközlő: Bartus Józsefné Szandai Teréz (1931-), Herencsény (Nógrád m.)
- 39 A Győri Egyházmegyei hatóság 255/1991. sz. engedélyével. é. n. 1990-es évek eleje. PM 97. 3. 2.
- 40 A Világ Győzelmes Királynője üzenetei az engesztelőkhoz címen.
- 41 Regőczy István: A Kútvölgyi Engesztelő Mária kápolna és a „Táborhegyen” zarándokház története. Budapest, 1999–2000. 13.
- 42 Engesztelő imaóra a szeplőtelen fogantatás dogmája kihirdetésének 150. évfordulója alkalmából a Két Szent Szív tiszteletére, hogy a magyar nép beteljesítse engesztelő küldetését. Budapest, 2005. 3–4.
- 43 Kinyilatkoztatások a Szeretlángról 2000. július 1-től december 31-ig. 43. szám. Szeplőtelen Szív Alapítvány, Budapest é. n. (2001.) 2.
- 44 Vö.: Fábíán Gabriella: Vallásos kisközösségek Csíkszentdomokoson. Szakdolgozat. 1999. ELTE, Néprajz Tanszék.
- 45 Antalóczi Lajos: Jelenések, üzenetek és a jövő. A Mária-jelenések és üzenetek szintézise 1830-tól napjainkig. Eger, 1994. 109–113.
- 46 Adatközlő: Bartus Józsefné Szandai Teréz (1931-), Herencsény, Nógrád m.
- 47 Vö.: Limbacher Gábor: „Magyarországnak egy külön védőszentje” – Szurdokpüspökből. In: Barna Gábor (szerk.): Szentemberek – A vallásos élet szervező egyéniségei. Szeged, 1998. 166.

- 48 Szandai Jánosné Kis Erzsébet, Balassagyarmat; Kinyilatkoztatások a Szeretelángról 2000. július 1-től december 31-ig. 43. szám. Szeplőrelen Szív Alapítvány, Budapest, é. n. (2001.) 7.
- 49 Trizna Lajos (Balassagyarmat) összeállítása: Úton Máriával / Rosa Mystica imaóra. 1990-es évek. PM 97. 31. 1.
- 50 A Csíkszentdomokoson 1988-ban kezdődött engesztelő mozgalmat szakdolgozatban ismertette Fábíán G. i. m.

Peti Lehel

Offenzív mágikus rítusok a moldvai csángó falvakban

1. Bevezetés

A moldvai csángó falvak kultúráját elemző etnográfiai irodalom lényeges tényezőként tartja számon az egyén társadalmi kiszolgáltatottságát, a közösség vezetőinek feltétlen tiszteletét, meghatározó kontroll szerepüket, valamint a világkép mélyen vallási hagyományokban gyökerező jellegét.

Annak ellenére, hogy az utóbbi évek gazdasági/kulturális átalakulásai, a polgárosodással együtt jelentkező modernizáció az értékek és normák rendszerében is bizonyos fokú viszonylagosságot idézett elő, a társadalmi integráció mintázatai a moldvai csángó falvakban még mindig a hagyományos kulturális elvek alapján szerveződnek. Az emberek cselekedetei a közösség részéről vallási-morális megítélés alá esnek, csupán azoknak van határozott értékük, amelyek hagyományos magatartásokat követnek. A társadalmilag szabályozott viselkedés vagy magatartásmód (melyet a társadalom kívánatosnak, kötelezőnek tart) egyfelől kerete, megvalósulási formája, másfelől szabályozója az emberi viselkedésnek.¹

A szakrális világkép a társadalomban érvényes valamennyi szemiotikai rendszerben megtestesül,² amely egy közösség működését teszi lehetővé úgy, hogy tagjainak azonos normarendszert kínál. Az értelemmel bíró világszemlélet mint a dolgok jó, illetve szent rendjét igazolja és legitimálja a normák és szabályok hierarchiáját.³ Ha valaki áthágja a normát, az a közösséget is érinti, mivel az egész rendszer válságát idézi elő, az egyéni akció szociális élménnyé válik.

A normasértés egyik sajátos formája a lopás. Moldvában a lopás a legsúlyosabb bűnök közé tartozik, amelynek közösségi megítéléséhez a vallásgyakorlásból merített keresztény bűnfelfogás, valamint ennek népi átértelmezése képezi a hiedelemháttérét:

[Milyen bűnt csinál valaki, hogy a pokolra jut?] „Pokolra? Misére nem menen szaha, nem imádkazik, szitkalódzik, részegezkezik. Ezek. Talvájság, lop! Furtul nu este iertat de la Dumnezeu niciodată. (A lopást soha nem bocsájtja meg az Isten.) Pâna când nu dai înpoi datoria. (Addig, amíg nem adod vissza.) Nu e voie să furi de la altul. (Nem szabad mástól lopni.) Fiecare trebuie să muncească ca să aibă. (Mindenkinek meg kell dolgozni azért, hogy legyen.) Nu ca să furi! (Nem hogy lopj!) Ên ülök itt, s aztán menjek lopjak. Ȃla este scris, și acolo nu este iertat niciodată. (Az meg van írva és ott soha nem bocsátanak meg.) [És aki meggyónja?] Meg lehet gyónja, furtul nu este iertat niciodată (a lopást soha sem bocsájtják

meg). Până când nu dai înapoi. (Addig, amíg nem adod vissza.) De ha jén meghalok, kijed nem tudja, hogy én mit loptam? Vissza bírja adni? Nem bírja!⁴

A lopáseseménynek a közvélemény általi megítélésében nemcsak valláserkölcsei indítékok játszanak szerepet, a közösségi életben a tulajdon megvédése mindig elsődrendű fontossággal bírt, amelyet a jogi népszokások egész sora biztosított.⁵ A legújabb jogi antropológiai kutatások kiemelt fontosságúnak tartják a joghatékonyt befolyásoló gazdasági, kulturális és erkölcsi normák meghatározó voltát is.⁶ A konfliktusmegoldási módok vizsgálata bizonyos törvényszerűségek, a háttérben meghúzódó szabályok és viselkedési módok felfedését teszi lehetővé az antropológia számára. Módszerként a kiterjesztett eset módszert, az elbeszélte esetet (*memory cases*), az összekapcsolódó esetek sorozatát (= *jogi folyamat = társadalmi folyamat*), az eseteírásokat, az interjút, az összehasonlítást (*szinkron* vagy *diakron*) alkalmazza.⁷

2. A kirikotás

A lopás a csángó hiedelmek szerint meg nem bocsátható bűn mindaddig, amíg a bűnös be nem vallja vétkét, és vissza nem adja az eltulajdonítottakat. A felfedés módja ritualizált, a közösségi nyilvánosságot feltételezi. Ennek egyik formája a „kirikotás”, amikor a bűnös nyilvánosan beismeri vétkét, és bocsánatot kér. A beismerés rítusa a lopott javaknak a visszaadásával párosul. A „kirikotást” mágikus úton is elő lehet idézni úgy, hogy a sértett fél kilenc pénteken „ráimádkozik” a tolvajra. A ráimádkozást esetenként a pap nyilvános (hétköznapi) mise keretében is végezheti. (1) Az elmondott imaszövegek a katolikus vallásgyakorlásban használt imák, a „megszólitott” szent általában Szent Antal.

A Szent Antalhoz való imádkozás valószínűleg annak a középkori hiedelemnek a továbbhagyományozódása, amely szerint régebb a parasztokat patronáló szentet, akinek révén az átok lesújtását remélték embertársaikra, igazságosztó úrnak képzelték el, aki a saját vagy patronáltjai sérelmeiért áll bosszút; megbetegíti például a templom vagy a parasztok birkáit elrablót, vagy odaragasztja a kezét a kerítéshez.⁸

[Mondták, hogy lehet ráimádkozni a tolvajra...]. „Igen, igen. Páduai Szent Antalnak. [Hogy van az az imádság?] Nem tudam. Oláhul csak. [Csak imádkoznak, vagy valamit még csinálnak?] Nem. Csak imádkozunk minden pénteken, hogy a Jóisten adja ki a tolvajt. Hogy mondja meg, rikotsa ki maga, hogy mit csinált. [És volt olyan, hogy visszaadta?] Vót. Igen. Visszavette (vetette) a dolgot. Kirikotta. Elvitte vissza, s visszavette a kapun az ellopott dolgot.”⁹

„Tőlem ha loptak valamit, s én kiimádkoztatam, jön ide a kapuhoz, s ríkot, s adja vissza nekem, mit ellopott. Kirikotsa, hogy tőlem lopta el azt. Ez, depinde (attól függ), ha megcsánlom. Ha feteke miszével megcsánlod, hogy az ember me-

lyik lopott tőled... akkor megcsánlad, hogy jöjjön ide hezzád, s ríkotson ki téged, s mondja meg neked. „Né, én vettem el. Jén csánltam ezt a dolgot! Többet nem történ semmi!” [...] Veti átal kerten, s menen el.”¹⁰

Abban az esetben, ha a tolvaj halála előtt nem gyónja meg bűnét, és nem adja vissza azt, amit ellopott, hitük szerint a keresztény szemlélet dualisztikus másvilágképének megfelelően a pokol örökkön tartó szenvedéseire számíthat.

A tolvajlás tárgykörét elemző szakirodalom magyar vonatkozásban a *jóslást* a kiemelt fontosságú cselekvési alternatívák között említi, amelynek gyakorlása olyankor válik indokolttá, amikor egy egyén/közösség számára a bejáratott cselekvési/értelmezési sémák gátlás alá kerülnek.¹¹ Ha a tolvajlás hiedelemkörét érinti, a jóslást csupán a bűnös megtudakolására használják, amely – az irodalom tanúsága szerint – nem rontó célzatú.¹² Csupán annyiban válik szankcionálónak, amennyiben negatív értékítéletű narratívum kerül az illető személyről forgalomba a közösség nyilvánosságszerkezetében.

A moldvai csángók hiedelemtudásában a jóslással analóg metacselekvésként értelmezhetjük a *ráimádkozást*, amelynek funkciója az, hogy a tárgy megkerüljön, a tolvaj „ríkotsa” ki bűnét. Ez nem irányul a bűnös személyének szankcionálására, a társadalmi normarendszer megengedően viszonyul ahhoz, ha a sértett fél vallásos-rituális cselekvéssorozatának eredményeként (amelyről a közösségi térben mindenki tud) a bűnös megbánást mutat (nyilvánosan beismeri tolvaj voltát), és visszaadja az ellopott dolgot.

Kotics József a moldvai csángók erkölcsi értékrendjéről írott tanulmányában arról számol be, hogy korábban, ha a tolvajt akkor kapták rajta, amikor kisebb dolgokat lopott, elég volt, ha bocsánatot kért és a lopott dolgokat visszaszolgáltatta tulajdonosának, aki azzal a feltétellel bocsátott meg, ha megígérte, hogy többet nem lop.¹³ A ráimádkozás tehát ebben az esetben „stratégiai csapdaként” fogható fel,¹⁴ a közösség szándékos híreszteléssel próbálja meg a rendet helyreállítani. A megkárosított a közösségi elvárásoknak megfelelően esélyt ad a bűnösnek arra, hogy az a pozitív kimenetelű beismerést válasza.¹⁵ Krízishelyzet abban az esetben lép fel, ha a „ráimádkozás” eredménytelen marad, és a károsított alternatív mágikus cselekvéssorozatba fog. A *fekete mise* és *böjt* a mágikus-vallási rítusoknak az a formája, amelynek eredményeként hitük szerint a bűnöst transzcendens ítélet sújtja. Ennek legsúlyosabb formája a halál. A ráimádkozás a normasértést büntető divinációs rendszerben ilyen értelemben a legenyhébb szankcióval rendelkezik, elsődleges funkciója pedig az, hogy lélektani nyomást gyakoroljon a bűnösre. Ha a tolvaj nem fogadja el a megkárosított részéről az „elnéző alternatívát”, és a ráimádkozást nem követi megegyezés, a tulajdonvesztett egyén offenzív mágikus rítusokhoz folyamodik. Ezek rontó hatása alól csak úgy szabadulhat a tolvaj, hogyha visszacsinálja a rontást (például misét mondat a fekete mise alóli

feloldozásra). Ez azonban csak abban az esetben lehet hatékony, hogyha a bűnös előzőleg vállalta bűnének kirikotással való felfedését. (2) (3)

3. A fekete mise – gyászmise

A fekete mise specialistája a román pap. A narratívák alapján úgy véljük, hogy eltérő formai/tartalmi ismérvekkel rendelkező fekete misék jellemzik a moldvai katolikus falvak lakóinak erről való tapasztalatát. Az adatközlők beszámolója alapján így elkülöníthetjük (1) a csángó falvak katolikus papjainak,¹⁶ (2) a falvak környéki városokban tevékenykedő ortodox pópák és (3) a falvak közelében lévő kolostorok specialistáinak „mágikus praxisát.”

Klézsei adat szerint ezt a fajta misét éjszaka, fekete ruhába öltözve tartja a pap. Kezében égő gyertyát tart, amelyet a szertartás végén darabokra tör. (4) Csík faluban a fekete misét mezítláb végzi a pap. Az adatközlők beszámolója szerint a mise után a pap elfújja a gyertyát. „A pap csinál fekete misét, meggyújtja a gyertyát, s el es fújja. S ahogy égett az a gyertya, s hogy elaludt, úgy aludjék el az az ember. Melyik csinálta az a rosszat.”¹⁷ Hitük szerint a fekete mise ereje akkor a leghatékonyabb, amikor többen vannak a templomban. A mágia erejét isteni forrásnak tulajdonítják. Úgy gondolják, hogy a pap mágikus közbenjárása meghallgatásra talál az Istennél, mivel a rítus célja végső soron a bűn felfedése és a vétkes megbüntetése. „Aszongyák, hogy Isten által van az es. Adică, sok imádságak, sok misék, melyikeket fizetik, azokat béprimili az Isten. S a papnak meghalgassa az izéjit, mer a pap igaz. Meghalgassa az ő szavát. Mit kér ő. Há, tán mondja az írásban es, csitiltam hogy, ci cere un preot de la Dumnezeu, Dumnezeu îl aprobă [amit a pap kér az Istentől, azt az Isten megadja]. Preotul e un apostol. [A pap egy apostol.] Mind valának az aposztolok Jézussal. Maguk hisznek Jézusba? [Igen.] Jézus is mondta vót, hogy az apastalak mit kértek az Istentől, az Isten megadta nekik. S az apostalak helyibe maradtak a papak.”¹⁸

Csíkban a kommunista diktatúra idején templom építése során egy férfi a Szekuritáté (román politikai rendőrség) besúgójaként konfliktusba került a papal. A fiatal férfi, valamint felesége halálát a falubeliek a pap által tartott fekete misének tulajdonítják. „[...] De még nem hattak békit ugyes a papnak. Ennek eleinte a pap mondott egy fekete misét. Levetkezett mazítlábra, s úgy mondta a misét. Az ablakak elcsinálva, gyertyát nem gyújtatt meg semmit. Sötétbe mondta a misét ő, csak akkora világ vót mekkorán látott ő. S mikor bétött negyven nap, az az asszon meghótt.”¹⁹

A gyertya eloltása az emberi élet kioltásának szimbolikus kifejezése, jelentését a csángók is ismerik. A szimbólum mágikus rítus keretében való alkalmazása, a transzcendens ítélet mágikus/szimbolikus megjelenítése a rítus résztvevői számára annak átélhetőségét teszi lehetővé, a metavalóság élményközelivé válik. A

mágikus büntetés szimbolikus eljátszása a társadalom által kötelezőnek tartott magatartásmódok megszegésétől való félelmet erősítheti meg a résztvevőkben.

Akik saját falujukban vettek részt fekete misén arról számoltak be, hogy a pap olyan halkán imádkozik, hogy nem lehet meghallani, hogy mit mond. Hangja csak a mise végén, az égő gyertya kioltása és széttördelése után mondott átokformulakor érthető tisztán („Vele seperje ki az Atya a házát!”)

„No, nekünk itt egy páter, meg van halva csánt egy..., ki kiimádta meg van halva. Pap es meghott, s asszanka es meghott. Kiimádta, s mikor feteke misét csánlt, akkor itt nálunk a templomba... Mit láttam én, azt beszéllem! Csánlt feteke gúnyába misét. Mikor kitött a mise, akkor ő eltördelte a gyartyát, s aszanta: „Vele seperje ki az Atya a házát!” Jött egy nagy víz, s mind ült az asszanka, házastól mindenestől elvitte víz. Tudod hol a keresztje? Oda le kereszt, hol van egy kút, jöttek fel, s ebbe felibe, ott kapták meg a patakba. Elvitte éppen. [Még miket imádkozott a páter?] Há, mondja misét. Nem tudad, mert csendbe mondja. S nem tudad, hogy ő miket mond. Nagy dolgokat mond. S az Isten meghalgassa mindjárt. Történtek ezek, mondom történtek, miket értem én, miket láttam én.”²⁰

A Külső-Rekecsin környékén lévő kolostorokban a fekete misét éjszaka tizenkét órakor *tókálással* (dobolás) egybekötött imádkozással végzik a szerzetesek. A rítuson a misét fizetők is részt vesznek, egy alkalomkor egyszerre több esetért is imádkoznak. Legutóbbi gyűjtőutunk alkalmával öt klézsei asszony tervezte meglátogatásukat. Néhányuk azért igényli mágikus segítségüket, mivel falubeliekre gyanakszanak, hogy nem adták át azokat a pénzeket, amiket külföldön dolgozó fiaik általuk küldtek el. Egyikük közülük szomszédja sorozatos lopásáért szánta el magát a fekete mise fizetésére. (5) Ezekben a miséken az ezt igénylők aktívan vesznek részt a szertartásban. A misére készülő asszonyok mondták el, hogy a mise zajlása közben fekete ruhába öltözve a földre borulva térden imádkoznak.

„Jártatok-e Külsőrekecsinbe? Na ott meglássátok, fenn a dombon vannak az erdő között azok a házecskek. Nem láttátok-e? S ada mensz ki. De el kell menjél. Ott kell üljél egy éjen, mert mikor van tizenkettő óra, akkor ők csánlnak miséket. Érted-e? Feteke misét. Gyázmisét. Leborulsz fetekebe földre, térgyen, s leborulsz. S az Isten megfogja mingyá. Ott nagy dalgak vannak. Nem akarnék menni ada, de... Nem tudam, lám, de örökké csak lop, csak lop. S akkor meg akarnám egy kicsit ijesztgetni.”²¹

Egyes falvakban a fekete mise funkcióját betöltő kiprédikálást gyakorolják a papok, amelynek lényege, hogy (ugyancsak meghatározott pénzösszeg ellenében) a nyilvános köznapi mise végén a pap kiprédikálja a megkárosított nevét és imádkozik, hogy „takaróddzék ki a tolvaj”. Ebben az esetben a közösségi normakontroll megvalósulását kell látnunk, amely a pap intézményesített vezetői pozícióján keresztül valósul meg.

4. A papi átok

A lopás közösségi élménnyé válásának egyik formája, ha valaki papot csal vagy lop meg. A hiedelem szerint ennek negatív következményei csapások formájában az egész falut érintik. Ha kiderül a bűnös személye, akkor marginalizálódik, az életében előforduló károsodásait, balszerencsét a közösség a lopás büntetéseként felfogott transzcendens ítéletnek tulajdonítja. A közösség nyilvánossága előtt az egyén élete „negatív biográfiává” alakul át, kudarcait számon tartják, a marginalizálás foka néha a vele való érintkezés teljes megszüntetéséig jut el. Deviáns voltát a közösségi vélemény hatására a tolvaj interiorizálhatja, ennek tudatosítása lehet a magyarázata annak, hogy a transzcendens ítéletet maga is beigazolódottnak érezheti, mivel a normasértés ellenére lényegében azonos mágikus világképpel rendelkezik, mint a közösség többi tagja. Többen beszámoltak arról, hogy a bűn elkövetése után kényszerképzeteik voltak („rasszokat látott előtte, hogy szorisszák meg a nyakát”), vagy reszketéssel járó testi tünetek (idegi túlterheltség) jelentek meg rajtuk: „Rázza a hideg. Reszket az ágyba.”

Az ítélet a papi átok közvetítésével teljesül be. E mediátori funkcióra az a hiedelemtudás teszi alkalmassá a román pap személyét, amely rejtett tudást is társít hozzá (homo divinans).²² Ennek értelmében a román pap Isten szolgája ugyan, de az alvilág kétes erőinek a mozgatója is.²³ Pócs Éva kutatásai révén tudjuk, hogy a papi átok istenítéleti – ordália – jellege a középkori adatokból is teljesen világos. A szerző kimutatta, hogy egy divinációs rendszerben, az áldás és átok mint egymás alternatívái könnyen szerepet cserélnek. A papi átok egy legitim rítus része, amelyet az legitimál, hogy az ember, vagy emberi létesítmények elátkozása tulajdonképpen a Sátán művét, a Sátántól az emberbe plántált bűnt sújtja, mint Isten nevében osztott igazságos büntetés.²⁴

„Itt nálunk vót egy ember. Elvágta a papnak a dimiléjit (véka), azt mandta, hogy igen nagy a dimiléje. Ne férjen bé tizenhat kiló puj (kukorica), csak férjen bé tíz! S a pap kiáfuriszilta (rájött)! Ezt tudam én! Láttam! Hét esztendeig úgy verte el az ég itt elé a helyeket, az egészet! Az emberek meg akarták ütni! Meg akarták ütni, hogy... Aszanták, hogy harangakat vett templomba, mindent. Mikor ment elé, a pap aszanta: „Eleget attál, mindent. Harangakat vettél, de mind csak vizecskéből csináltad a bort!” [...] Falunak kár volt! Há. Hazatt vót nagy marhát. Drága féle marha vót akkar abba a világba es. Húszezer lej, huszonkétezer lej! [...] Béesett az ünője a barazdába, s ott döglött meg! S aszanta a pap: „Afurisit să fie acela care va călca la el să ieie un chil de carne! (Átkozott legyen az, aki elmegy hozzá, hogy vegyen egy kiló húst is!) S bévették (bévetették) a dögös kútba.”²⁵

Az a képzet, hogy a bűnös káros hatással van a közösségre, a hagyományos kultúrákban a titok metafizikai entitásként való kezelésében érhető tetten. A moldvai csángók hiedelmei szerint pl. a tiltott szexuális kapcsolat titokban tar-

tása ugyancsak aszályt okoz („megköti az esőt”). Ha pedig valaki úgy hal meg, hogy elmulasztja bűneit meggyónni, az a túlvilági életben a pozitív ontológiai státusszal rendelkező örökélettről mond le. A titok rituális felfedése, amely napjainkban a moldvai csángók körében is egyre inkább a hivatalos vallásosság keretei között zajlik (gyónás), megtisztulást biztosít az egyén számára. Ez ugyanakkor a kozmikus rendet is visszaállítja, a közösség megszűnik a normaszegő miatt a különféle csapásoktól szenvedni. Ez a magyarázata annak, hogy a lopást nem csupán a megkárosított, de az egész közösség is személyes ügyeként kezeli, mivel nemcsak a társadalmi struktúra bomlik meg a szociális, etikai és morális egyensúlyvesztéssel, de az istenség és az ember közötti kozmikus harmónia is válságba kerül. A profán történések titokban tartása megsérti a közösség értékrendjét, veszélybe sodorhatja azt, míg az egymásról való tudás, a tudás megosztása koherenciát, szolidaritást, realitást termel.²⁶ Mircea Eliade szerint az archaikus társadalmakban a profán események titokban tartása kockázattal jár. Ha a felfedése általi rituális megtisztulás elmarad, az eltitkolt cselekedetek által előidézett mágikus erők idővel az egész közösségre veszélyt jelentenek.²⁷

A bűn tehát nem csak önmagában, hanem az elrejtése általi szertartásbeli hiba miatt válik iszonyú tetté, az offenzív démoni erők energiaforrásává. Ennek megakadályozására Moldvában egy olyan büntetőrendszer aktivizálódik, amely mágikus (szimbolikus), ill. jogszokásbeli elemeket ötvöz a papok által működtetett büntető-metódusokkal. A fentebb közölt narratívából láthattuk, hogy Trunkban az egyház vagyonát károsító személyt a falubeliek azért akarták megverni, mivel titkolt tette miatt jégeső pusztított a falu határában. A papi átok hatására marginalizált helyzete stabilizálódott, a falusiak isteni ítéletnek tartották azt, hogy a tehenén kényszervágást kellett alkalmazni, a húsát ezért nem hasznosították, hanem a falu dögös kútjába vetették.

A tolvajt egyéni átkozódással is büntethetik. Egy klézsei asszony a következő átokformulát mondta a tyúkjait ellopo tolvajra: „Atyám verd meg őt, aludjanak meg a kezei, hogy többet ne tudjan lopni!”²⁸ A papi átok rituális, istenítélet jellegű formái legitimálják az egyéni átkozódást és az egész erre épülő rendszert.²⁹

5. A fekete böjt

A bűnös mágikus úton előidézett szankcionálásának másik formája a *fekete böjt* (ráböjtölés). Ellentétben az átkozódással, amely egész Európában fontos része volt a boszorkányság falusi rendszereinek, ez a fajta „fekete böjt” az európai kultúra újkorában igen ritka jelenség: szinte egyetlen alkalmazási területe éppen a balkáni (romániai) boszorkányság.³⁰ Bárki megcsinálhatja, ha követi a rítus által előírt mágikus cselekvések sorozatát, de vannak specialistái is. Ezek többnyire a moldvai társadalom egyik sajátos rétegéből, a *májkák* (apáca) közül kerülnek ki.³¹

Habár a rítus lezajlásának forgatókönyve a csángó nyelvterület különböző falvaiban korántsem egységes, vannak adataink arról, hogy a fekete böjt egyházi/papi irányítással (vagy közreműködéssel) történik:

„Nálunk is csinálnak olyant. Tudja, hogy van? Ha valaki ellop valamit egy házból, akkor elmenyen az asszony, vagy az ember, ketőből egy. Fizetnek az ortodox papoknak, fizetnek fekete misét. [...] Fogadnak ilyen majkucákat (apácákat), s azok böjtölnek, mert az idevalók nem tudják kitartani, felejtik el, hogy kell böjtölni. Kilenc pénteket kell tartani, ha nem, kilenc hétfőt, vagy kilenc szeredát. Kilencet egymás után. Hogy este lefekszik, éjjeltől többet nem lehet igyék sem vizet, semmit másnap délutányig. Más estig nem lehet sem egyék, sem igyék, sem a majorságnak sem adhat enni, azok is kell szenvedjenek. S nálunk azért sem tudjuk kitartani. S akkor a kilencedik nap mikor telik le, akkor hal meg, vagy hosszas betegsége legyen [a tolvajnak]. S akkortól lebetegedik, vagy meghal azon az éjen.”³²

A májkák mellett fekete böjt tartására alkalmas személyek a *kalagarak* (román szerzetesek), akiknek kiemelkedően hatékony rontó erőt tulajdonítanak. Klézsei adatközlők elbeszéléseiből az világlik ki, hogy a szerzetesek a divinációs rendszer legfelsőbb fokán állnak. Szolgáltatásaikért nem fogadnak el pénzt, csak ételmet. Felkeresésük nem egyszerű feladat; az erdős, hegyes vidéken elszóródó kolostorok vidéke mitizált környezetként tűnik fel a narratívákban. Különösen nagy jelentőséggel bíró események után szokták igényelni mágikus szolgáltatásaikat. A *májkákkal* ellentétben szerencsebiztosító, egészségvarázsló böjtök megtartására is vállalkoznak, amelyek végeredményben az isteni gondviselés pozitív irányú befolyását jelentik. (6) Nemcsak a szükséges átok-rítusokkal kapcsolatos mester-ségbeli tudásról van szó tehát, hanem sokszor a kalugerek mint szent emberek, *élő szentek* természetfeletti erejéről, a kolostor mint szent hely kisugárzó helyéről.³³

A fekete böjt az offenzív mágikus rítusok kategóriájába tartozik, lényeges attribútuma a divinációs jelleg. Az „igazságos bosszú” kontextusában helyezkedik el, a mágia interperszonális viszonylatai helyett a beteljesülés sorsszerűsége, az istenítélet jelleg a hangsúlyos.³⁴

1997-ben Lészpeden a rendőrség egy rablás körülményeit vizsgálta. A. F.-ék lakodalmi ünnepségen vettek részt, mialatt betörték a házukba. A kár jelentős volt, annak ellenére, hogy csak textilnemüket loptak el. A rendőrségi kivizsgálás a falu intenzív érdeklődése mellett történt. A hivatalos vizsgálat eredménye mindenkit meglepett: a bűnösök A. F.-ék közvetlen szomszédai voltak. Habár a szomszédék nem ismerték el bűnösségüket, a nyomok alapján minden együtt volt ahhoz, hogy A. F.-ék a bírósági eljárás útján megfelelő anyagi/erkölcsi kártérítésben részesüljenek. A kárvallottak azonban lemondtak erről a jogukról, ehelyett fekete böjtbe kezdtek. Az adatközlők beszámolója szerint az *asszony ki-*

bontotta a haját, meztelenre vetkőzött, és a házban járkalva naphosszat imádkozott. Ezt más napokon is megismételte, mialatt az egész család szigorú böjtbe fogott, amely arra is kiterjedt, hogy ezeken a napokon nem látták el az állatállományt. A falu megelégedéssel vette tudomásul, hogy a rítus lezajlása után nemsokára A. F. szomszédja megbénult és tolókcocsiba kényszerült. Lészpedi gyűjtőutunk alkalomával mi is naphosszat láthattuk kapujában kényszerűségéből vesztegelni.

„Bötöt tartnak. Bötöt tartnak, hogy nem tudam mennyi időt nem esznek se a marhák, se ök. Nálunk történt egy ilyen dolog, hogy... Figyeljete ide! Egy embernek, hát, sok ruhája vót. Gúnya. Ilyen pokrócak, s gúnyák, mindenféle. S akkor itt a szomszédjik megleste, amikor elmentek hazulról. S akkor bérontottak a házba, kivették a pokrócakat s a gúnyákat, s a lábbeliket, amiket találtak ottan, s elvitték. Na, mikor ezek hazajöttek, lakadalamba vótak-e, hova vótak el, nem tudom. Hát, meglátták, hogy mi történt otthon. Elhítták a rendőrséget. Fényképezték ott a nyomikat, ott a házba. „Ezek vótak! Ezek a szomszédok!” Lehítták a szomszédokat: „Mit kereszttek ebbe a házba!” „Mü nem vótunk, nem vótunk!” „Na, ha nem vótataka a tük bajatak!” „Ti mit csináltak, akik kiktől lotak?” „Mü nem adjuk törvénybe, nem csinálunk semmit, hanem feteke bööt tartunk.” S akkor az asszan nekifogott, kiötta a haját, levetkezett, a házba lepsegett (hangutánzó szó: mezítláb járt), imádkozni fogott. S akkor azon a nap nem ettek se gyermekek, se ember, se marhák. Semmi, semmi nem ett azon a nap. Csak imádkoztak. Na, nem tudam hány napat így, hány napan kellett imádkozni. Úgy, hogy az ember most ilyen kétkerekű mifélén... [Tolókcocsiban...] Igen. Hogy nem tud járni. [...] [Miket imádkoznak ilyenkor?] Hát, vannak valami imádságok, mind csak a pap adja az ilyen imádságokat.”³⁵

Az adatközlőink közül volt, aki úgy tudta, hogy A. F.-ék a pappal is megátkoztatták szomszédjukat. Az a tény azonban, hogy ugyanez a történet ugyanannál az adatközlőnél két (egymástól lényegesen eltérő) narratív variánsban is előfordul,³⁶ a hiedelemszövegeknek a megváltozott kontextusban való megjelenése a hiedelemszövegek esetenkénti egyedi megkonstruálására figyelmeztet, amely lényegesen meghatározza szövegszervezésüket, tartalmi jegyeiket. Az eltérések oka az is lehet, hogy esetenként valószínűleg együtt szokták alkalmazni a fekete misét és a böjtöt, ez azonban a szövegek szintjén külön-külön reprezentálódik.

[A fekete misének mi lesz az eredménye?] „Hát az az eredménye, hogy hát az Istennek az átka megfogja, amit szóval az ember fel lesírta a Jóistennek, hogy mért csinálta ezt a dógot, akkor persze, hogy megfogja az átok s meghal. Vagy más úgy átkozza meg, hogy se ne éljen, se ne haljon. Úgy is van nálunk. Van egy amelyik megy a két kerékvel, úgy van átkozva meg, hogy sem nem él, mint a többi ember, sem nem holt meg, csak kínlódik. Bémentek egy házba, bémentek éjjel, bérontottak egy házba s kilopták a ruhákat, pokrócokat, párnákat mindent.

S akkor azok megtudták, hogy ki volt, akkor úgy megátkozták a román papnál, hogy ma is az az ember él, az az ember él. Se nem él úgy mint az ember, se nem holt meg, hogy egyszer legyen vége.”³⁷

A. F.-ék viselkedése a krízissituációban egy hagyományosan jól bejáratott viselkedési mintát követett. Készülődésükről mindenki tudott, az esemény fontosabb mozzanatait a narratívumok szintjén jelen voltak a falu mindennapi kommunikációs mezejében. Aktualitását csak fokozta az, hogy egy korábbi hasonló eseményről szóló szövegek is forgalomba jöttek. Ebben az esetben szintén a szomszédok károsították meg falubelijüket. A böjt eredménye a falusiak szerint elretentő volt: mindketten meghaltak.

„Volt itt egy ember. Elvették a nagy disznót. Feltették füstölni. A szomszédja mind ellopta. Aztán partacsikát tartottak, böjtöt tartottak, s meghalt az asszon is, az ember is. [Hogy lehetett ilyen hatása a böjtnek?] Ha böjtölik, Isten előtt fizettek. Isten elvette.”³⁸

6. A rítus szemantikai / archetipológiai értelmezése

6. 1. A rituális tisztaság

Mindenféle mágikus cselekvés kísérője és előfeltétele. A mágikus cselekvések szimbolikus reprezentációi a meztelenség és a böjt. A test és a lélek jelképes megtisztítása a böjt révén történik meg. A férjhez nem ment nők böjtölése ezért is rendelkezik fokozott hatékonysággal. A böjt egy olyan testkezelési technika, amelynek betartásával az egyén aktivizálja a mágia interperszonális erőit, egyúttal saját védelmet is biztosítja rontó hatásuk ellen: „Erőst tiszta kell légy. Te es tiszta kell légy. Hiába böjtölk, hogy ez takaróddzék ki, mert tiszta kell legyen az is, amelyik csánja a böjtököt. Gyétot. Ha nem akkor megfog tégedet, ha nem vagy tiszta.”³⁹

6. 2. A kibontott haj

A rituális viselkedést jelzi, a gyászszertartásokban kap hangsúlyos szerepet. A szimbolikus antropológia irodalmában a halált hozó idő és a rontó feminitás archetipikus reprezentációja.

6. 3. A meztelenség

Gazdag szimbolikus kifejezőerővel rendelkezik. Egyfelől rontáselhárító szerepe van (a fekete böjt hatása visszazállhat végzőjére is), másfelől a cselekvés hatékonyságát növeli, úgy hogy a teremtés előtti mitikus előidőt idézi fel. Szimbolikus konvergenciája a középpont archetípusával analóg, a megkerülés aktusával van kapcsolatban. A templomban csóré lábbal fekete misét celebráló pap, vala-

mint a ház rejtett zugában meztelenül keringő, imádkozó asszony cselekvéssorozatának célja ugyanaz: offenzív démoni erőket bocsátani a feltételezett bűnösre, miközben ők maguk rituális védettséget élveznek ezekkel szemben.

6. 4. A szómágia

Az imák funkciójuk révén mágikusnak minősülnek, habár információink szerint ezek egy része a katolikus vallásgyakorlásban is használatos. (7) Az ima, a szó-mágia a szellem varázsszóval való megidézésének krisztianizálódott formája.⁴⁰ Az imamondás más mágikus cselekvésekkel is összekapcsolódik, ha a cselekvés kontextusában értelmezzük, a *fekete mágiának* céltudatos alkalmazását kell látnunk. (Csíkfalván magunk is megfigyelhettük, hogy például gyomorbetegség gyógyításánál a fehér mágiát alkalmazó személy a fokhagymának tüvel való szurkálása közben keresztény imákat mormolt.) Páduai Szent Antalhoz nemcsak a kár megtérüléséért, vagy a tolvaj kiderítéséért imádkoznak a moldvai csángók, de veszély, betegség, ill. ördögi kísértés elhárításáért is; Moldvaszerte igen népszerű segítőszent. Azokban a gyógyító célzatú archaikus imákban, amelyeket a *Szent Antal tüze* nevű betegség gyógyítására adnak elő, valamint a *Szent Antal imádsága* típusú archaikus imákban fontos elem az égi hitelesítés motívuma, a szent csodatevő erejének égi helyről való származtatása.⁴¹ A mágia szent helyről való eredeztetése, a vallásos rendszerben való elhelyezése által legitimmé válik.

6. 5. A számmágia

A böjtöt kilenc napon (általában pénteken) keresztül kell megismételni. Jelképiséget a különböző szimbólumszótárak a háromszorosan szent hármásból vezetik le.

6. 6. Az idő

A böjtölés megkezdésének ideje az este, amely a rákövetkező nap estéjén ér véget. Szimbolikus jelzője a kibontott haj, valamint a rítusnak magának az elnevezése: „feteke (fekete) böjt”, archetipális motivációja a „sötét sokk.”

6. 7. A tér

A rítus lezajlásának helyszíne a ház rejtett zuga. A rejtőzködés, elzárkózás, amely (akár a titok) a mágikus rítus bizalmas természetének szinte tökéletes jele,⁴² az időhasználatba is beépül, lévén, hogy – mint fentebb láttuk – a rítus zajlásának időbeni korlátja az éjszaka.

6. 8. A specialisták

A rítus szellemi vezetője lehet a pap, de lehet egy „tudós” vénasszony is. A pap mágusi funkciója révén bizonyos értelemben nemtelennek minősül, akárcsak a specialista vénasszony, akinek ebben a jelentés-összefüggésben legfőbb attribútuma „tudós” volta és „szent élete”, nem pedig feminitása. (8)

A háziak közül mindenki böjtöl, emellett azonban a rítus lezajlásában a nőknek van kiemelt szerepük. Nancy Caciola kutatásaiból tudjuk, hogy a középkorban egyfajta nyitottságot tulajdonítottak a női testnek, amelynek révén az sokkal sebezhetőbb volt a szellemi benyomásokkal szemben, ugyanakkor fogékonyabb is a látomások és jelenések iránt.⁴³ A nők tehát alkalmasabbak a transzcendenciával való kapcsolatteremtésre. Marcell Mauss úgy gondolta, hogy nem annyira fizikai adottságaiknak, mint inkább a képességeikkel kapcsolatos társadalmi érzelmeknek tudható be, hogy a mágiára mindenhol alkalmasabbnak tartják őket, mint a férfiakat.⁴⁴ Emellett minden bizonnyal az a korábbi hagyományokra visszavezethető hiedelem is érvényesülhet, amely a nőhöz esetenként valamilyen negatív, rontó jelentést asszociált.

7. A rituálisan felértékelt lopás

A román pap ambivalens szerepkört betöltő figura. A paptól való lopás nemcsak azért számít kiemelkedően nagy bűnnek mert erkölcsileg elítélendő,⁴⁵ de azért is mert vallási tabu vonzata is van: „Paptól ha loptál valamit, acolo e cel mai pacăt (az a legnagyobb bűn)!”⁴⁶ A pap mágikus tudása transzcendens veszély forrása lehet a közösségre nézve, ezért a pap (vagy az egyház) javainak a meglopása egy szokványos lopáson túlmutató jelentségre tehet szert. Trunkban 2002 augusztusában éjszaka B. J. hajnali három órakor megfogta J. I.-t, aki deszkákat lopott. A deszkák a falu papjának a tulajdonát képezték. B. J. a szomszédok segítségével egy deszkára kötözte J. I.-t. Kora reggelre nagyobbacska tömeg verődött össze B. J. kapujában, ahol köpködni és szidalmazni kezdték a deszkára kötözött embert. Szemtanúk szerint csak a rendőrség érkezése akadályozta azt meg, hogy J. I.-t súlyosan is bántalmazzák. (A lánya elmondása szerint azonban testi sértések nyomai is látszottak rajta.) A falu papjának megérkezése után a tolvaj karjait kifeszítve egy deszkához kötözték, majd a hatóságok szeme láttára végighajtották a falun, miközben mindenki „*húgatta*”. A rendőrök csak ezután vitték a rendőrség épületébe, ahol pénzbírságot róttak ki rá. (9)

A népharag ilyen mértékű felgerjesztésében (a lopás szimbolikus súlya mellett) valószínűleg az is szerepet játszott, hogy J. I. néhányszor már korábban is tolvaj hírében állott.

A nyilvános megszegényítés a csángó büntetőritusok egyik jellegzetes eleme, amelyet a tolvajok megbüntetésekor régebb is alkalmaztak. A közvélemény a rendből folyó normáknak megfelelően elsősorban a rendbontó egyént, de a fellépés nyilvánossága által közvetve az egész társadalmat igyekezett a helyes magatartás kialakítására, fenntartására készíteni.⁴⁷ A trunkiak emlékeznek arra az esetre, amikor a ketrisiek áthoztak Trunkba egy tolvajt és arra kényszerítették, hogy egy foga között tartott zsákkal végigmenjen a falun. A zsákban azok a ruhaneműk voltak, amelyeket korábban Ketrisben lopott el. A deviáns magatartás felfedése után teljes körű marginalizálódás várt a bűnösre, amely további normális életvitelét nemcsak szülőfalujában, de a szűkebb régióban is lehetetlenné tette. (10)

Az a tény, hogy a polgárosulás eredményeként napjainkban a közösségi önszabályozás nyilvános fellépése helyett az állami rendfenntartás dominál, ahhoz járult hozzá, hogy a belső önellenőrző mechanizmusok a fekete mágia területére tevődtek át. Rendhagyó esetekben, amikor a lopás eseménye szimbolikus átértékelődést nyer, úgy tűnik (a trunki eset ezt bizonyítja), hogy a közösség kollektíven érvényesíti a hagyományban gyökerező jogszokásbeli mintákat. Imreh István és Szeszka Erdős Péter szerint régebb a különösen nagy bűnnek számító lopások/rablógyilkosságok esetében Moldvában a közösség kollektív önbíráskodással meg is ölhetette a tettest.⁴⁸ Ennek ellenére az adatok mennyisége azt látszik jelezni, hogy a lopás ma már főként a kárt ért egyén személyes ügyeként jelenik meg, s a közösség kollektíven nem lép fel a tagját ért károkozás esetén, ezért az igazságszolgáltatás mellett még ma is igen fontos, ha nem fontosabb szerepe van a szimbolikus elégtétel egyéni formájának.⁴⁹

Vannak adataink arról, hogy a lopás súlyosságának megítélését negatívan befolyásolja az a tény ha az ellopott dolgok a *zesztre* (hozomány) részét képezik. A közvélemény abban az esetben is szigorúan bünteti a tolvajt, hogyha az ellopott tárgyak valós értéke nem túl nagy, mivel azok így rituálisan felértékelődnek. Ez a körülmény a lézpedi (fekete böjtvel büntetett) lopás esetében is fennállhatott.

A lopáshoz a moldvai csángó falvakban olyan hiedelmek is fűződnek, amelyek a mágia közvetlen, perszonális beavatkozás nélküli pusztító hatásáról szólnak. Klézsén úgy tartják, hogy ha valaki a mezőről lopott takarmányt állatok elé veti, akkor azok megdöglenek tőle. Ezért ha valakinek valamely közismert ok nélkül megdöglik a tehene vagy lova, a falusiak arra gyanakszanak, hogy lopott takarmánnyal tartották. (11)

Az általunk elemzett hiedelmek/hiedelemcselekvések társadalmi funkciói eltérőek az ebben érintettek számára. Más szerepkört töltenek be annak a tudatában, aki a mágikus cselekvésekhez folyamodik, mást annak, aki ellen irányul, és megint mást a közösség számára, amely megengedő vagy tiltó hozzáállásával lényeges faktorként szerepel létrejöttükben. Míg a megkárosítottnak a hiedelem

pszichológiai motivációja a szorongás csökkentése, addig a bűnös számára éppen ellenkezőleg, a hiedelem konfliktuskonstituáló tényező lehet. A szankciók hatékonyságát tulajdonképpen az biztosítja, hogy nyomukban társadalmi *elszigetelődés* veszélye jár.⁵⁰ Láthattuk, hogy ezeknek a hiedelmeknek az érvényességét az őket éltető közösségen belül esetenként verifikálja az a hit, hogy a tolvaj meghal, vagy súlyos szerencsétlenség éri:

„Vótak. Vótak, hogy felakasztatták magikat abból. Elégtek. Sakan vótak, haj... felakasztatta magát, hogy tudta, hogy bűnös, nem bír abból kiszabadulni, abból a vétekből.”⁵¹

A szociálintropológia lehetségesnek tartja, hogy adott pszichoszociális kontextusban ez valóban meg is történhet, ám ennek szociálpszichológiai háttere, mechanizmusai még nem kellőképpen tisztázottak.

A halálgondolat kollektív sugalmazásának antropológiai elemzését Marcell Mauss végezte el.⁵² Mauss abból indult ki, hogy a különféle társadalmi tényezők (fizikai, lélektani és erkölcsi) között közvetlen kapcsolat van. Ezáltal válik lehetségessé, hogy egyéni tényezőktől függetlenül, csupán a társadalom által sugallt halálgondolat olyan szellemi és fizikai pusztítást képes véghezvinni az egyén tudatában és testében, amely látható vagy ismert sérülés nélkül is gyors halálához vezet. Úgy gondolta, hogy a csoportban és a csoport által az egyéni tudat teljesen rabul esik, az ekkor kidolgozódó képzetek pedig a csoport állandó nyomására vagy a nevelés folytán fennmaradnak és reprodukálódnak az egyénben. Így ezek az emberek morális/misztikus okok miatt mély depresszióba zuhanhatnak, és azért halnak meg, mert azt hiszik, hogy meg fognak halni. Elemzése ausztrál, új-zélandi és polinéz antropológiai esetleírásokra támaszkodik. Ezekben a társadalmakban, ha egy bennszülött megtudja, hogy varázslatot űztek ellene, elemészti magát a félelemtől, (*waste away with fright*), halálának elsődleges oka tehát a mágikus rontástól való félelem. Mauss fontosnak tartja kiemelni, hogy ugyanezekben a kultúrákban a tisztán erkölcsi és vallási fogalmak az uralkodók.⁵³ A fekete mágiával kiváltott voodoo-halál végül is a társadalmi csoport békéjét bolygatja meg. A végső cél az, hogy a rend helyreálljon.⁵⁴

8. Összegzés

A különböző moldvai csángó falvakból származó adatok egyezései arra engednek következtetni, hogy Moldvában egy többé-kevésbé egységes, papok által működtetett mágikus büntetőrendszer működik, amely a középkori hivatalos és népi vallásgyakorlatnak ortodox közvetítéssel működő kontinuitására vall. A papságnak ehhez való tudatos viszonyulása a mélyen vallásos, a spirituális lét különféle dimenziói iránt fogékony közösségeken belül számos prioritáshoz juttatja őket, emellett autoritásuk, kontrollszerepük megerősítését eredményezik. A papok jól

ismerik a népi hitvilág számos aspektusát, mivel a csángó falvakban szolgálatot teljesítő katolikus papság legnagyobb része éppen a csángó falvaktól rekrutálódik. Azáltal, hogy mágikus praxisuk gyakorlásában egy egységes hagyományra alapoznak, a rendszer életben tartásához járulnak hozzá. Speciális helyzeti előnyüket növeli az is, hogy ennek a rendszernek az elemei funkcionálisan felcserélhetőek, így a népi hitvilág (és közvetve a mágia) éppen az ezt éltető közösségek manipulálásának az eszközévé válik. Annak a révén, hogy a fekete mágia hivatalos egyházi legitimitást élvez, növeli a közösségeknek a mágia hatékonyságába vetett hitét. Emellett alternatív konfliktusmegoldó technikaként van jelen a csángó közösségek mindennapi életvezetésében, amely sokkal kézenfekvőbb az ehhez fordulóknak számára, mint a polgári intézmények igazságszolgáltatása, hatékonyabbnak tartják az utóbbiakkal szemben.

Moldvában szociális szinten a lopás hiedelmei a társadalmi kontroll-mechanizmusok részévé váltak, amelyek a lopásesemény után aktivizálódnak. A hiedelemcselekvések szervesen beépülnek egy hagyományos közösségi értékrendbe, funkciójuk ebben az értelemben az, hogy visszaállítsák, legitimálják és folytonosságát biztosítsák a megbontott rendnek. A bűnös megbüntetésének igénye, amely régebb a jogszokások terén a gyakorlatban realizálódott, mára főként a mágikus rontó cselekvések kategóriájába tartozik. A fekete mágia ezekben a falvakban a legfőbb informális kontrollmechanizmusok közé tartozik, amely esetenként az állami hatóságok megkerülésével aktivizálódik. Ennek a társadalmi gyakorlatnak a hátterében minden bizonnyal a polgári intézmények fejletlensége áll, ezzel magyarázható, hogy a lopások kezelését szinte teljes mértékben az egyház vállalta fel.

Melléklet

[S olyanra emlékszik, hogy Klézsén loptak, s aztán kicsánlódott?] *Abba mük vó-tunk chiar egy rendbe, hogy ellopták a huruzsunkat (kukoricakóró) a mezőről, s az emberem azt mondja, hogy: „Menek!” De a mük papunkhoz ment el. S a papnak aszanta: „Tisztelendő úr! Akarok fizetni egy misét, hogy kerüljön ki kicsoda volt az, ne paciljon semmit, ne dögöljék meg! Semmi! De – aszongya – bár tudjam éne es, hogy ki tudta ezt megcsánlni!” Aszongya a pap: „Én megcsánlom a misét, de én nem hiszem – aszongya –, hogy az valamit használjon, hogy mingyán odamene hazzád.” Én aztán nem tudam, a pap kimondta a misét. Megfizette, való, hogy mondjon misét, aztán az használt-e, mi nem, az ember jött. Úgy egy hónap nem tölt el, s idejött hezzánk a kapuba. „Né, István! Én vagyok. Én loptam el a huruzsodat.” Aszangya: „Én megfizetem” – aszongya. „Mondd meg mit ér meg!” Mert ő tudakozta, majd képzette az ember, de nem vót sigur (biztos) benne. Aztán idejött az ember a kapuba. Azt ugyes, azt mondam, ugyes valamit csak hesználnak ezek a misék. (1)⁵⁵*

Ha tölem lopott valaki valamit, akkor én imádkozom, nem eszem három négy nap, hogy az az ember, melyik ellopta nekem a tyúkjaimat meghaljan. [Meghal?] Valamit pacil! Vaj elüti masina (autó), vaj... valamit úgyis pacil. S ha az aki lássza, hogy né, mit paciltam én, nem bírok menni el, akkor az az ember amelyik lopott, visszahozza neki, mit lopott. Visszahozza marháját, tyúkját, mindent. Hogy ő asztán menjen visszafelé, ne legyen beteg. Megmondja: „Né, jén loptam el komámasszonyom!” Vagy hogy rikotsa ő: „Jén loptam el ezt.” Rikotsa, s adja átál neki. (2)⁵⁶

Áj, de [...] mikor mondja, akkor te megmondod, hogy mire akarod. Visszaadja-é, să recunoască, (hogy beismerje), adică (azaz) meg... vagy valamije meggyűljön, vaj valamije... [...] Mer' volt ulyan Gyószény (Diószén) felé halltam én es, mondták, hogy ellopták vót a johoit az embernek. S elment fizetett az ortodox papoknál, la preotul Negru (Fekete pap). Van egy preot (pap), melyikhez erőst sakan mennek oda, s úgy mondják a papnak Negru, Feteke pap, așai numele lui (ez a nev). Úgy monda, hogy mi van, deci hogy ellopta nekije úgy sze használjon semmit neki, deci mit ellopott, s a háza... menden elégett egy ulyan nagyépentecken, húsétkor minden elégett. Menden, menden elégett. Deci (tehát) depinde (attól függ), hogy hogy kéred. Itt nálunk isz volt a faluba ulyan, hogy megfoták a... [Az hogy volt?] Chiar (éppen) egy ifjú menyecske vót. Elmentek, s annak az asszannak az embere ide le vót paznic (éjjeliőr). Egy éjen elmentek, sz ellopták a búzát Bandárnak. Deci, melyiknek firmája vót. S monda annak az asszonnak: „Măi, ști ceva?”, (Te, tudod-e mi?) aszongya, hogy... S az ember megrészegedett, elaludt, sănătate (egészséget)! Mer részeges az embere. Elment, sz ezek elhardták a búzát. Ki elhordta a búzát, deci (tehát) az a szekér melyik hardta, s melyik eladta, s melyik elvette, deci melyik ló vitte, az megdöglött. S melyik elvitte az nem vót bűnös, mert nem tudta. Idejön valaki, hogy né, nu cumpărați grâu (nem vesztek búzát), vaj valami, la un preț mai redus (olcsóbban)? Elveszed, ști (tudod)? De melyik ellopta, nem pacilt semmit. S csak annak a lója, s melyik elvette. S egy vasárnap vót egy faluszi, mind csak nem mondom nevit meg mer' lehet valahogy kihallja. Béhúzta fejít, s csak mandta: „Mit csánltam én ne csánlja senki, mit csánltam én ne csánlja senki!” „Mit csánltál măi, Ilona?” „Né, így sz így!” Mer ez az asszony elment fizetett, sz aszonta terülődzék ki, deci ne paciljanak szemmit, de úgyisz annyit csánjon, hogy kilelödzék kicsoda volt. Sz asztán elmentek, bémentek ehhez az asszanhaz, sz mandták: „Bré, remenkedem mandja meg kinél csánlta, deci én nem bírok visszamenni, mert akkar cade păcatul la mine (rámszáll a bűn), deci rivám eszik. [...] sz visszament ahhoz az asszonhoz, sz monda „Bré, kinél csánlta, visszabírod csánlni? Hogy aztán visszamondta miszékét, hogy helyrejöttek. De ha nem, végzetek lenne. Az embere isz ulyan vót, ütte meg, nem tudta, hogy mit csánjon vele, bré. Rasszakat látott előtte, hogy szorisszák meg

a nyakát. Há való, ha elvette. De szegény asszony nem vót bűnös, mer' elvette la un preț redus (olcsóbban). Mind a cigányok, há tudam én hunnét lapta. S megfog. Mer ha bűnös vagy, ha úgy imádkozik... Asztán elment, sz visszafizette, sz helyrejött. De aggyig elé... Visszamentek a paphaz ada, sz visszafizették. (3)⁵⁷

[Hogy tartja a pap a fekete misét? Miket csinál?] Úgy mondták, hogy meggyújtja a gyartyát. Mikor végez misével, akkor elalussza, s eltöri gyartyát, s elveti. [Mikor mondja a pap a misét, akkor mondja azt is, hogy miért?] Mondja, hogy „azért mondom a misét, mert hogy... hogy takarodzék ki – aszangya –, hogy többet ne csúfolkodjon.” (4)⁵⁸

Ellopták a tyúkjaimat, ellopták a fáimat. Ej... Bötöltem eleget. Bötöltem érte. Nem fogta meg. Most készülök, menek a... Külsőrekecsinnek a felső végibe vannak kalagarak, májkák. Menek ada, s att meg kell állni egy éjen. Akkar éjen imádkoznak, csánnak misét, s nem harangaznak, tókálnak. Tudjátok mi a tókálás? Csak egy botacsckát vernek így né egy táblecsckát. (dobolás) Egy ulyan daszkecsckát. Eljárt egy verisoram (unokatestvér), aszangya... mert ellopták vót a kurka fiait (pulyka). S az, aszangya, még nem tött bé negyven nap, s kurka fiakat visszavitték. S menek, aszantam ki elhordta, elvitte egy jó terü fámat... Tudjátok ti, egész nyáran a pénsziémet (nyugdíj) csak majdtig adtam fára, hogy legyen fám, s most... Ifjak akik lapnak, s tudam kik lapnak de... (5)⁵⁹

Mennek kalagorokhoz (szerzetes), hogy azak a kalagorok imádkozzanak egészségre, vaj az Isten segélje élémenetre. Ilyenek... [Ezek a kalagorok hol vannak?] Ezek vannak oda elé fel [...] Oda fel Kápota felé. Nem tudam hol... az erdők között [...] hol ülnek. Házik, templomik, s ada menkecselnek ki. Visznek oda nekik... nem kell, aszangyák, vigyének parát (pénzt), de ennivalót. Ennivalót adnak nekik. Ők, azt mondják, bötölnek, s imádkoznak. (6)⁶⁰

[A böjtöt hogy tatotta Magdó néni, azt elmondja-e?] Mit csántam? Pénteken nem ettem semmit. Este egy nyihányt faltam, s asztán még ettem e, szambatan régvel. Még vizet se ittam. [Valamit kell imádkozni?] Igen, igen. Imádkoztam a Hiszek-egyvet, s kilenc Miatyánkat, s Üdvezlégymáriát. Kilencet. Kitakaradzatt, de ha nem fagtam meg... Meg kellett lenne fogjam, fiaim. (7)⁶¹

Izét tartanak, ilyen... [Misét?] Nem misét, ilyen... mikor nem esznek. [...] Nem esznek akkor azon a napon, kérem szépen, nem eszik se csirke, se állat, se ember, se gyerek, senki nem eszik abba az életbe (házba). Nem tudom hány nap, ezt nem tudom, hogy hány nap, [...] de nem egymás után, hanem például egy héten két napot.

S vannak itt ilyenek, akik tudják, járnak az ilyen vénasszonyokhoz, s azok magyarázzák az ilyen dolgokat, tudják az ilyeneket. Én nem. (8)⁶²

Megfogták az emberek, megkötözték a lábait, a kezeit, mindent. Idegyültek az egész, policáj, az emberek... nem akarták elereszteni. Jén nem tudtam háromkor mikor ment el ide a paphaz ide, hogy lopjon. Idejött a policáj, megverte az ajtót. Aszangya: „Add ide a buletint mámádét.” Mondom: „Mért?” „Päi (hát), hai (gyere), – aszangya –, nézd meg, ott van kinn megkötve a deszkával, att!” [A deszkához kötözték?] Igen, megköttek deszkához, a kezeit isz, a lábait isz. S nem akarták elereszteni. Én szitkaltam, hogy eresszék el. Aszangya ne menődjek oda, mert lehet még kapok én esz vaj egyet. [Meg is verték?] Mámámat? [Igen.] Hogyne. Meg is verték. [...] Asztán idegyült a policáj, idegyült az egész népség. Ha valami történik, úgy gyűlnek mind a hangyák! [...] Egyik mondta: „Elloptad a tyúkamat!” Egyik mondta: „Elloptad a récémet!” Egyik mondta: „Elloptad a pujomat!” Így mondták né, ami nem is való. Kiabáltak rivája. Megfogták háromkor éjen, megkötözték, ott régvelig tartották ott. Meddig eljöttek a policájok. [Ilyenkor mit csinálnak? Megszidják?] Igen. Megszidják. Aszangyák: „Minek mentél lopni?” [...] [A papnak a fáját lopta?] Igen. A papnak a deszkáit, hol csánlt most a pap egy csürt. [...] (9)⁶³

Egyszer né, mikor én leánka vótam annat hozták... Ketrisből. Bément vót egy emberhez, s hogy aztán nemcsak oda a faluba mutassák meg, átalhozták ide es. Asztán tették, hogy üljön úgy lábán, feltették mert akkar... Most péndzet keres a világ hogy lopjon, nem ruhákat, ilyneket. Asztán vót egy zsákja mit lopott vót ő. Tartatta fogaival. Hogy mondták úgy csinálta! De nem vótak rendörök. Az emberek melyikek elhozták onnat, hogy megfogták. Tartatta a zsákot a fogaival. Ott kigyült a világ oda, kitelepedett egy ulyanra a földre. [...] Meg vót bogozva keze. Ott lopott, de átalhozták ide es, hogy itt is lássák meg, hogy mit csinált. (10)⁶⁴

[Ha nem mondja meg a tolvaj, hogy ő volt, akkor mi lesz vele?] *Az ugyes azt mandják, hogy az ugyes megveri eccer. [Megveri?] Ugyes megveri az Isten. Abból ugysem hesznál ő nagyot. Vaj va egy... minek odaadta egy ánimáljának (állatjának), az pacil valamit. Mert azt mondják mikor egy marha megdöglik, vaj lovak, ilyenek hogy „Né, az Isten verte meg!” Mert azért verte meg az Isten, hogy sokat lopott, nem tiszta dologból tartotta azt a marhát. (11)⁶⁵*

[Mondták, hogy kirikotsa a tolvaj, ha imádkoznak rá...] *Ki, ki. Vannak ilyenek. Elmennek a kapuba, megmondja, hogy én vótam. Én vettem el. Vagy visszaveti, vagy megmondja, hogy én vótam. Recunaošte adică. (12)⁶⁶*

[A kalagorokhoz mivel megy ki Magdó néni?] *Menünk ki mingyár, nem csak menek magamra én. Vannak még asszanyak. Vannak asszanyak, hazaküldték a parát (pénz) a fiaik Magyarországról. Millionakat. S nem adták oda mámájának, s menen a mámája. Menünk ki oda a kalagarakhaz (szerzetes). [Hányan mennek Magdó néniék?] Vagyunk vagy négyen-ötön. Igen, igen. De menünk szekérvél. Há meddig lop? Azt akarom, hogy mikor... mert tik tudjátok mi van itt ma? Nincs jó idő, de itt akkara piac van. Láttátok-e? Na, s az mikor piac van, hogy táncoljon, s a fa az ölibe s a tyúkakval. Táncoljon s mondja, hogy: „Ki lop az így pacil! Aki lop az így pacil!” Ezt akarom! Igen. Mert már jól laktam ennyi lopással. Nem most az első lopás! Sakat lopott erőst. Megöregedtem, s nem tudak immár én es dolgozni. (13)⁶⁷*

[Ha tudja, hogy ki a tolvaj, akkor nem lehet mondani az embereknek, hogy fogják meg?] *Odamentem primárnak (polgármester) mondtam... De nem akaram. Mert teszen a zsendár (rendőr) neki egy öt milionot. S akkor én mit érek avval? Nem érek semmit avval. De én elmenek, hogy csánjam öt, hogy gyalázatba essék. Akkar én elmenek s kiimádtatam, hogy szökdössön ott elé. De kell legyenek sigur (biztos) riva, ha nem sigur riva rivám száll. Nem lehet hazudni egy ekkorát (mutatja: kicsit), semmit, semmit nem lehet hazudni. Mert megfog. Akkar, ha ő nem bünös pacilod el te. De én tudam bünös. Há hol a tyúkajam? Más nem volt ki elvigye a fámat. (14)⁶⁸*

[Volt olyan, hogy a templomból is loptak?] *Most két esztendeje ellopták azt, amibe tartás a szentséget. [Mért lopták el?] Mért lopták el!? Azért, hogy csánljanak vele rosszat. [Megkapták a tolvajt?] Nem kapták meg. Ha megkapták es nem mandják meg, mer gyé tot megpédépszilják (büntetik). [Hogy büntetik azt meg?] Az Isten örözzön meg, ne érjen oda senki. Pedeapsa ši la moarte. (Halálos büntetés is lehet.) Annak elparalizálódik, elizél, s nem tud semmit. Csak menen így, né, botokan. Nem erőst csinálják a papak nálunk, mert gandalkaznak. Cum să se paralizeze! (Mért paralizálódjon!) [Hogy tudják meg, hogy ki az?] Kilelődzik. Cât de cât de késön (ha késön is) kilelődzik. [Hogy lelődzik ki?] Megfogyák. S azt mikor bécsípik valahol... mer egy helyre béesik. Azért imádkoznak. S egy helyré mikor béesett, akkor megmond mindent. Nem úgy fagják me, hogy csak úgy eresztik el. Mondnak miséket, mondnak igéket a papak. [És visszaadják?] Visszaadták. [Hogy adták vissza?] Rázza a hideg. Reszket az ágyba. Akkar ő muszaj visszaadja, mer ameddig vissza nem adja, attól nem szalad el. Hát vót, történt nálunk. Sakan meghaltak az alyanból. S azért nem csinálják a papak nálunk, hogy abból meghal. Attól nem lehet szabadulni. (15)⁶⁹*

[Régen is mondatott misét?] *Há, régen is úgy volt. Elmensz az oláh paphoz, s ad egy ekkora kinyeret (mutatja: kicsi darab). Akkar te mire veszed. Vaj úgy veszed, hogy üsse el a mesin (autó), vaj akaszd fel magadat, vaj csak úgy leesel, halsz meg. Itt*

egy szamszéd ember béna vót. S mert ő tartatt egy háromszáz kilós putyina (hordó) bort, Húsétig. Mind mastanig. Ezen a héten ment, hogy nézze meg még van? Ne, mikor nézte, aszú volt a putyinája. Én es úgy paciltam. Vót egy hetven kilós bányérkám (tárolóedény), de most két esztendeje. S mikor menek nézzem meg, bányérocška aszú, én még ennyit sem vettem ki (mutatja: ujjnyi). Ellopták, elhordták. Tudod-e, talvajtság van! Nagy talvajtság van. Lapnak, úgy lapnak! S, asztán annak az embernek kinek elhordták a borát, ő csánta péntekeket. Ő úgy vót, hogy nem tudatt menni az ágyból, meg vót aludva, páralizát (béna). S mikor még nem végezte ki, s az aki elhordta, meghótt ott a dolgon. Leült egyék, s elaludt. Úgy történt. Ez úgy van! Úgy van! Ez igaz! Nem hazugság. (16)⁷⁰

Összevesztek két testvér. Egyik megvett egyiktől egy ekét, tudják, melyikkel szántnak. Megvette az ekét, s elment le oda Berengyestre, mert volt dalagja ott. Szántani. Ő hogy hazahozza az ekét, nem még hozta, bétette oda egy izébe, egy dudujba [itt: bozótba] oda hova tette ő. S melyik látta, egy testvére, elment s akkor ő elvitte. Az ember:

– Hol az ekém? – Ellopták. – Ki lopta el?

Elment s megmondta a papnak, Szeszkának.⁷¹ Gata [vége]. Szeszak imediat [azonnal] templomba, meggyújtotta a gyartyát. Akkor három holt vót meg. Hárman tartoztak ahhoz a veszekedéshez ahhoz. Mert veszekedtek az ekén. Nem tudom, az egyik mondta, az övé, másik aszonta, hogy az övé. Még az, melyik igaz vót, hogy az ekét eltette, s eltették tőle, az es meghótt. Buláj, úgy hitták. Bulájak voltak hárman, három testvér. Pap elmondta a misét, mondták nekem, mert sok komáim vannak arra, rendítették [mondták] nekem, hogy hogy vót. Aszongya, aszongyák, hogy elmondta a misét. Egy fizetett misét. [De népek akkor vannak a templomba?] Há hogy! Hát az egész. Akkor mondja, mikor többen vannak. Vasárnap. S tartotta a gyartyát a keziben meddig tartotta misét. S mikor a mise kitött, aszongya, ne, románnyul, hogy mondta. Aszongya:

– Cum se stinge luminarea asta, asa sa stinga viata la acela, care a furat! [Ahogy ez a gyertya kialszik, úgy aludjon ki az élete annak is, aki lopott!]

Negyven nap bétött, meghaltak mind a hárman. Volt Buláj Péter, már vén ember vót, egyedül lakott, a templomnál lakott. Pap nem tudta kik azok! [Mezítláb volt a pap?] Azt nem tudam azt. Ez itt nálunk Gál⁷² volt mezítláb! Megholtak. Egy elment volt kászálni Harnicba. S mikor bétöttek azok a napak, el volt kászálni, s mikor jött a kászalóból... Úgy hitták Borzos Márton. Fiatal volt az. Nem tudom, egy gyermeke volt parcă [mintha]. Akkor házasadott meg. Mikor jött a kászalóból, mind mondják a Somoska útnál. Jött. Mikor elbetegedett az után, immár elvégzette a kászálással. Leült egy kereszt mellé, nekidőlt a keresztnek, s úgy kapták meg. Úgy aludt el seggen, így hogy vagyok én. S akkor meghaltak. Egy megholt tűzhalálon. (...) Egy megholt honn. [Accidentokba? – Balesetekbe?] Nem. Csak elbetegedett, s megholt.

[Egyszerre holtak meg?] *Azokon a napokon. Azt nem tudom, hogy egy nap holtak e meg mind a hárman. Negyven napján mind bétött. [Ezt a negyven napot a pap mondja?] Ej, úgy van az Istentől. (17)⁷³*

Járt egy... hej, sok a beszéd nekem! Vót Andri Mihály, itt né, betegen. Elvitte egy fia Bukurestbe. Egy fia ott dolgozik, ilyen piktor [festő]. Hitták ilyen templomokhoz. S asztá ő elbetegedett gyétot, a bacsó. Nagyobb tölem vagy kilenc esztendővel. Neki volt egy üstje, honn. Pálinkafőző üst. Akkor timpul comunistilor [a kommunisták idejében] nem lehetett, hogy főzz, pálinkád legyen, te edényed honn, vagy főzzed. Kelltt vigyed oda... se nem fizetett semmit. Kelltt fizess taxiát [adót] is, hogy legyen. Az Andri főzte a pálinkát. Én páznic [ör] vótam a CAP⁷⁴-nál. S annyi szilvaság volt ott fel, s én örzöttem. Fogtam meg sokszor a bacsót a bábájával. Lopták. Rakták a zsákba, vitték haza. Tették bé kádba, mikor megfött [itt: megéledt], főzték ki. S na, ő lopott, még neki is vót a kertjibe, főzött pálinkát, vót vagy száz kilós bérékája [hordóha]. Megtötte. Egy asszony, az a Bendeguniné, annak az anyja, melyik idefelé, Janinak az anyja. Magdónak hitták. S ők disznyót vágta. S eljöttek a policiszták, ezek ide le, innét feljöttek. Odahúztak, mer az ember, Jani ulyan brigádéros vót a CAP-nál. S mikor disznyót vágta, bémentek ezekhez. Ott elévödtek a pálinka felé, s az asszony megmonta, aszongya:

– Itt nálunk van egy ember, Andri Mihály, melyik olyan jól csinálja a pálinkát! Van üstje, minden.

Ezek meghallgatták. De nem mondtak semmit. Mikor innét eljöttek bé oda Andrihoz, bémentek. Megkapták a pálinkát, megkapták az üstöt, mindent. Kerestek szerkeret. Elvették a pálinkát is ezek. Elvették a száz kilós bérékját. Elvették az üstjít es. Elvitték. Le Rekecsinbe. Andri megharagudt, s elment ki, s elment, vót egy oláh pap ki ide, Orbényan alól. Kukuván⁷⁵. De hamarabb oda ki volt, hogy is mondjak, Oneştien⁷⁶ alól. S az mikor még... Kelltt fizess hat misét. Nekem mondta az ember, Andri. Jöttünk le Rekecsinből gyalag. S ő rendítte, hogy hogy csinálta, s mint csinálta. Ő nem tudta ki perelte meg. Csak azt mondta, ki megperelte, dögöljék meg, haljan meg. Úgy csinálta a pap. Bétött negyven nap, alig várta Andri, hogy lelje ki, hogy melyik volt az. Nem hótt meg egy es. Vette magát, s kiment oda mégegy a paphoz.

– Párinte! [tisztelendő atya] – aszongya. Oláhul mondta, oláh pap volt.

– Deja a trecut patruzeci de zile, dar nu se vede nimica, nu a murit nici unu.

[Már eltelt negyven nap, de nem történt semmi, senki sem halt meg.]

Csinálta elé aztán a nagy kondikát, az írást a pap.

– Ne, menj haza, mert meg van halva – aszongya. – El van nyújtva a padon.

– Hótt padon, oda az izén.

Jött es, s mikor jött úgy volt, az asszany meg volt halva. Bendegunné. Meghótt az asszan. (18)⁷⁷

Jegyzetek

- 1 Lásd Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, 1981. 18.
- 2 Vö. A. J. Gurevics: A középkori ember világlképe. Budapest, 1974. 33.
- 3 Kotics József: Erkölcsei értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Kolozsvár, 1997. 37.
- 4 Anonim nő, középkorú, Trunk, 2001. július 14., saját gyűjtés.
- 5 Lásd Tárkány Szücs E. i. m. 779–813.; Nagy Olga – Nagy Ödön: A lopás megítélése a múltban. In: Nagy Olga (szerk.): Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon. Bukarest, 2000. 404–408.
- 6 A Laura Nader neve által fémjelezett jogi antropológiai kutatások a jog folyamat jellegét hangsúlyozzák, amely eszerint nem egyszerűen társadalmi életkeret. Nagy Janka Teodóra: A jogi néphagyomány- és népszokáskutatás eredményei, alternatívái, a jogi néprajz alapkérdései az ezredfordulón. In: Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya (szerk.): Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. Szentendre, 2000. 99–11. 105.
- 7 Nagy J. T. i. m. 105.
- 8 Lásd Pócs Éva: Boszorkányság a vallás és mágia határán. In: Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán. Budapest, 2002. 239–264. 257.
- 9 Ciuraru Mária, 1927, Nagypatak, 2001. július 10., saját gyűjtés.
- 10 Benedek Maricell, Trunk, 2003. március 13., saját gyűjtés.
- 11 „A gátlást kiválthatja a cselekvési alternatívák hiánya, sokasága, vagy kimenetelük beláthatatlansága. A helyzet feloldása a cselekvés/mentális cselekvés más paradigmaticai rendszerbe való áttevődését feltételezi.” Keszeg Vilmos: A cseberbenezés. Egy mezőségi hiedelem eredete és szemantikája. Néprajzi Látóhatár. 1992 1. évf. (1–2.) 70–81. 70.
- 12 Gunda Béla a rostaforgatásról írott tanulmányában tér ki részletesen a tolvajnak jóslással való kiderítésére. Gunda Béla: A rostaforgató asszony. Budapest, 1989.
Pócs Éva Boszorkányság a vallás és a mágia határán című munkájában hasonló esetről számol be, amikor a károsult család a „megcsináltatásról” való szándékos híreszteléssel bírta rá a tolvajt az ellopott állat visszaszolgáltatására. Lásd Pócs É. i. m.
- 13 Kotics J. i. m. 41.
- 14 Lásd Keszeg V. i. m.
- 15 Pócs Éva egyik munkájában hasonló esetről számol be, amikor a károsult család a „megcsináltatásról” való szándékos híreszteléssel bírta rá a tolvajt az ellopott állat visszaszolgáltatására. Pócs É. i. m.
- 16 Adataink alapján biztosra vehetjük, hogy fekete misét nemcsak ortodox papok végeznek fizetség ellenében (a klézseiek például bákói ortodox papokat is felkeresnek krízishelyzetekben), de a csángó falvak katolikus papjai is.
- 17 Anonim férfi. Hetven év körüli. Csík., 2002., saját gyűjtés.
- 18 Anonim férfi. Hetven év körüli. Csík., 2002., saját gyűjtés.
- 19 Anonim férfi. Hetven év körüli. Csík., 2002., saját gyűjtés.
- 20 Simó Magda, Klézse, 2003. április 7., saját gyűjtés.
- 21 Simó Magda, Klézse, 2003. április 7., saját gyűjtés.

22 A természetfeletti erők és az emberek között közvetítő , a szellemek világával kommunikáló román pap elsősorban Isten szolgája, akinek spirituális kapcsolatai biztosítják tevékenységének az eredményességét (...) Czégényi Dóra: Magyar – román interetnikus kapcsolatok vallási vetülete. In: Borbély Éva – Czégényi Dóra (szerk.): Változó társadalom. Kolozsvár, 1999. 29–43. 36.

Birtokában van a tudásnak, mely által természetfölötti erőket használhat (szabad akarata szerint), ennek tulajdonítható hatalma. Ez a hatalom kiegészítődik Isten-szolgai vagy ördög-cimborai mivoltának erejével, attól függően, hogy mágusi tevékenysége fehér vagy fekete. Komáromi Tünde: Rontásformák Aranyosszéken. A gyógyító román pap. *Néprajzi Látóhatár*. 1996. 5. évf. (1–2.) 87–99. 93.

23 Czégényi D. i. m. 35.

24 Lásd Pócs É. i. m. 254.

25 Bordás János, 1926–2002, Trunk, 2001. július 12.

26 Keszeg Vilmos: Homo narrans. 2002. Kolozsvár, 167–168.

27 Lásd Mircea Eliade: *Lucruri de taină*. In: *Uő: Drumul spre centru*.

București. 1991. 110–113.

28 Simó Magda, Klézse, 2003. április 7.

29 Pócs É. i. m. 249.

30 Pócs É. i. m. 246.

31 Az apácák társadalmi szerepéről, a moldvai csángóknak nyújtott vallási-mágikus szolgáltatásairól még nem született számottevő etnográfiai/antropológiai elemzés. Tudjuk azt, hogy intézményük a moldvai csángó falvakban a férjhez nem ment nőknek kínál életstratégiát. Néhány hónapos – estenként éves – vallási képzés után a magányos nők immár szociálisan védett életvitelét többnyire szülőfalujukban folytatják.

32 Estyóp Katalin, 1921, Lészped, 2001, július 10. , saját gyűjtés.

33 Pócs 2000. 248.

34 Vö. Pócs É. i. m. 245–246.

35 Fazekas József, 1927, Lészped, 2002. július 14. , saját gyűjtés.

36 Ottjártunk előtt egy évvel kolléganőink gyűjtöttek ugyanattól az adatközlőtől.

37 Fazekas József, 1927, Lészped, 2002. július 14., saját gyűjtés.

38 Toplicsán Erzsébet, 1921, Lészped, 2001. július 11. Sebestyén Emese és Papp Éva gyűjtése.

39 Róka Nica, 1927, Trunk, 2001, március, 11. , saját gyűjtés.

40 Keszeg V. i. m. *Néprajzi Látóhatár*. 1992. 76.

41 Tánzos Vilmos: Gyöngyökkel gyökerezteél. Csíkszereda, 1996. 35; 120.

42 Marcel Mauss: *Szociológia és antropológia*. Budapest, 2000. 63.

43 Hogy saját testét zárttá, tehát szentté tegye, a szentségre törekvő nőnek minden fizikai — táplálék, anyagcsere és szexuális kapcsolatok formájában jelentkező

— érintkezést meg kellett szakítania környezetével. Azáltal, hogy elzárta magát a fizikai világ kísértéseitől, a női szent csakis az isteni spirituális befolyásokkal szemben maradt nyitott. A másik oldalról viszont, ha valaki testi mértéktelenség vagy bűnök formájában rosszra használta tagjait, azzal a korabeli értelmezés szerint még tovább nyitotta testét, szinte hívogatta a démoni behatolást, és közben elzárta magát az isteni beáramlástól.

Nancy Caciola: Lélegzet, szív, bélrendszer: a test és a szellemek a középkorban. In: Pócs

- Éva (szerk.): Mikrokozmosz – makrokozmosz. Vallásétnológiai fogalmak tudományos megközelítésben. Budapest, 2002. 117–131. 118.; 121.
- 44 Mauss M. i. m. 68.
- 45 A nép bűnnek azt tartotta, amit erkölcsileg maga is elítélt, ami a közvélemény megrovását vonta maga után. Tárkány Szücs E. i. m. 375.
- 46 Anonim nő, középkorú, Trunk, 2001. július 14.
- 47 Tárkány Szücs E. i. m. 377.
- 48 Vö. Imreh István – Szeszka Erdős Péter: A szabófalvi jogszokásokról. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): Népismereti Dolgozatok 1978. Bukarest, 1978. 195–207.
- 49 Kotics J. i. m. 42.
- 50 Jávor Kata: Kontinuitás és változás a társadalmi és tudati viszonyokban. In: Bodrogi Tibor (szerk.): Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához. Budapest, 1978. 295–374. 346.
- 51 Bordás János, 1926–2002, Trunk, 2001. július 12., saját gyűjtés.
- 52 A Mauss-i elméletet kísérletképpen alkalmazzuk eme nehezen értelmezhető bonyolult társadalmi jelenségre. Emellett Szentí Tibor tanulmányára is támaszkodunk, aki nagyszámú magyar etnográfiai adatközléssel bizonyítja a rábőjtölésnek fizikai áldozathozatallal történő voodoo-halált előidéző célzatát. (lásd Szentí é. n.) Dömötör Tekla szerint a rábőjtölés technikája az, hogy amennyiben egy ellenségünket el akarjuk pusztítani, vagy legalábbis megbetegíteni, vagy egy tolvaj kiletét felfedni, akkor egy bizonyos időben, tehát a hét egy napján (...), egy meghatározott időszakon belül teljes vagy részleges böjtöt fogadunk. Az időszak végén ellenségünk megbetegszik, vagy pedig egyenesen meg is hal. Tehát önmagunk sanyargatásával kényszerítjük a természetfelettieket arra, hogy kívánságunkat teljesítsék. Dömötör Tekla: A magyar nép hiedelemvilága. Budapest, 1981.156.
- 53 Lásd Mauss M. i. m. 372–382.
- 54 Szentí Tibor: Közösség által kiváltott halál, vagy belső készletéből feladott élet, illetve különféle „voodoo-jellegű” halálnemek. é. n.
- Web: www.szenti.com/voodoo.doc
- 55 László Katalin 195(?), Klézse, 2003. március 15., saját gyűjtés.
- 56 László Katalin 195(?), Klézse, 2003. március 15., saját gyűjtés.
- 57 Anonim nő, fiatal, Trunk, 2003. április 12., saját gyűjtés.
- 58 László Katalin 195(?), Klézse, 2003. március 15., saját gyűjtés.
- 59 Simó Magda, Klézse, 2003. április 7., saját gyűjtés.
- 60 László Katalin 195(?), Klézse, 2003. március 15., saját gyűjtés.
- 61 Simó Magda, Klézse, 2003. április 7., saját gyűjtés.
- 62 Fazekas József, 1927, Lészped, 2002. július 14., saját gyűjtés.
- 63 Jitár Cecília, Trunk, 2003. március 13., saját gyűjtés.
- 64 Róka Nica, 1927, Trunk, 2001, március, 11., saját gyűjtés.
- 65 Simó Magda, Klézse, 2003. április 7., saját gyűjtés.
- 66 Simó Magda, Klézse, 2003. április 7., saját gyűjtés.
- 67 Simó Magda, Klézse, 2003. április 7., saját gyűjtés.
- 68 Simó Magda, Klézse, 2003. április 7., saját gyűjtés.
- 69 Bordás János, 1926–2002, Trunk, 2001. július 12., saját gyűjtés.

- 70 Simó Magda, Klézse, 2003. április 7., saját gyűjtés.
71 A külsőrekecsini pap.
72 A csíki pap.
73 Anonim férfi. Hetven év körüli. Csík, 2002., saját gyűjtés.
74 Termelőszövetkezet.
75 A pap neve.
76 Ónfalva.
77 Anonim férfi. Hetven év körüli. Csík, 2002., saját gyűjtés.

Tánczos Vilmos

A moldvai csángók népi vallásosságának kutatása

(Kutatástörténeti összefoglaló)

1. Irányzatok, módszerek, ideológiák

1.1. A népi kultúra tudományos vizsgálata Magyarországon valamikor a XIX. század derekán kezdődött el. A moldvai csángók népi vallásosságának bizonyos jelenségeivel való módszeres foglalkozás azonban ennél jóval későbbre datálódik. A két világháború közötti korszakot megelőzően voltaképpen még általános néprajzi kutatásokról, sőt még célirányos folklórgyűjtésről sem beszélhetünk.

A XIX. század folyamán a népi vallásos jelenségek összetettebb vizsgálatának igénye nem merült fel, legfőlegbb olykor néhány szöveget jegyeztek le, amelyek a vallásos folklór körébe sorolhatók, de ezek a szórványos adatok esetlegesek voltak. A tanulmányai elvégzése után Magyarországról moldvai csángó szülőföldjére visszakerült PETRÁS INCE JÁNOS 1841-ben Döbrentei Gábor egyik kérdésére („Vannak-e magyar dalaik, lehetne-e ilyent kapni?”) válaszolva már megemlítette a csángó „istenes” énekek létezését, de ekkoriban még sem ő, sem mások nem méltatták ezt a műfajt különösebb figyelemre: „Semmi más dalt, az egyetlen, menyasszony elvitelénél használni szokottat, létezni közöttök nem hallottam, arrul is azt mondják, hogy nem érthető; más mulattató éneket pedig az isteneseken kívül nem énekelnek, azokat is a Szentegyházakban.”¹ A megfogalmazás azt sejteti, hogy a vallásos énekeket Petrás nem tartotta valódi népi alkotásoknak. A *Magyar Nyelvőr*ben 1874–1881 között Rokonföldi álnéven közölt folklórszövegekben olykor előfordulnak vallásos tartalmúak is (pl. A béka és Szűz Mária), de ezek véletlenszerűen tűnnek elő. Mai szemmel nézve ezeknél a szövegek közléseknél fontosabbak a leveleiben fellelhető adatok, személyes véleménynyilvánítások az egyház és a vallásos népi kultúra XIX. századi kapcsolatáról.²

1.2. Bár néprajzkutatók már korábban is fordultak meg Moldvában,³ a csángó folklór helyszíni tanulmányozására a KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT került sor először. A Magyarországról és Erdélyből jött gyűjtők (DOMOKOS PÁL PÉTER, VERESS SÁNDOR, LÜKŐ GÁBOR, BALLA PÉTER) ekkor már nemcsak szövegeket akartak lejegyezni, hanem a dallamok kottázására is figyelmet fordítottak, és

fonográf felvételeket is készítettek. A gyűjtés terén bizonyos műfaji gazdagodás is megfigyelhető, de a figyelem középpontjában továbbra is a népdalok, a balladák, a szokásleírások álltak, a vallásos folklórműfajok és a népi vallásosság jelenségeinek kutatása ekkor még fel sem merült. Jellemző például, hogy Domokos Pál Péter saját gyűjtésből 120 dalt publikált, az élen 31 balladával, majd a legvégén 3 egyházi énekkel.⁴

1.3. A második világháború után mind Romániában, mind Magyarországon elkezdődtek a hivatalosan is támogatott intézményes gyűjtések, de ekkor a vallásos jelenségek kutatását a korszak ideológiai viszonyai nehezítették, sőt bizonyos vonatkozásban el is lehetetlenítették. A KOLOZSVÁRI FOLKLÓR INTÉZET kutatói 1949–1958 között végeztek moldvai terepmunkát, de az 5176 archivált, jelentős részében magnetofonnal is rögzített folklóralkotás alig tartalmaz vallásos műfajokat.⁵ Az intézeti munkatársak ötvenes évekbeli gyűjtéseiből később több könyv is megjelent, de csak a SZEGŐ JÚLIA gyűjtéséből 1988-ban kiadott kötetben⁶ fordul elő néhány egyházi népének. SZENIK ILONA ugyancsak utólag, évtizedekkel később, 1996-ban jelentette meg siratóének-monográfiáját,⁷ ami 32 moldvai siratót is tartalmaz 14 csángó településről. Ez a kötet annak is bizonyossága, hogy a vallásos megnyilvánulások egyes jelenségei a diktatúra legnehezebb időszakáiban is kutathatók voltak.

Magyarországon az 1940-es évek végén és az 1950-es évek első felében a bukovinai székelyekkel együtt a Dunántúlra került néhány száz főnyi moldvai csángó személytől gyűjtöttek a nyelvészek és a néprajzkutatók. Fontos itt kiemelni, hogy a nyelvészeti gyűjtésekben – például HEGEDŰS LAJOS ma már könyvritkaságszámba menő 1952-es kötetében⁸ – is találunk folklorisztikai (és vallási néprajzi) adatokat. A különböző magyarországi archívumokban (ETNOLÓGIAI ADATTÁR, MTA ZENETUDOMÁNYI INTÉZETE, VIDÉKI MÚZEUMOK stb.) őrzött moldvai csángó folklórananyag legtetemesebb része ezekből az időkből származik. A kitelepedettekől való gyűjtést illetően kiemelkedő jelentősége van DIÓSZEGI VILMOS, LAMMEL ANNAMÁRIA, KOVÁCS ÁGNES, BOSNYÁK SÁNDOR, DOMOKOS PÁL PÉTER, ANDRÁSFALVY BERTALAN, ERDÉLYI ZSUZSANNA, DOMOKOS MÁRIA, NÉMETH ISTVÁN, VIRT ISTVÁN terepmunkájának, de ez a névsor még sokáig folytatható lenne. DOMOKOS PÁL PÉTER moldvai és magyarországi folklórgyűjtésének zömét tartalmazza a *Csángó népzene* című háromkötetes gyűjtemény,⁹ amiben Petrás Ince János és néhány más kutató korábbi gyűjtései is megtalálhatók. A főleg népdalokat, balladákat tartalmazó kiadványban néhány siratóének is közlésre került. Azt, hogy a kitelepedettek körében is jelentős mennyiségű siratóének került rögzítésre és lejegyzésre, az is jelzi, hogy a *Magyar Népzene Tára* ötödik, *Siratók* című kötetében (1966) 27 moldvai csángó siratóének szerepel 12 faluból.

1.4. Romániában az ötvenes évek első felében kedvezőtlen fordulat következett be a csángókérdés hivatalos megítélésében (pl. 1952-ben felszámolták a Magyar Népi Szövetség csángó szervezeteit, 1953-ban bezárták a csángóföldi magyar iskolákat, 1954-ben leállították a *Tanulmányok a moldvai csángókról* című tanulmánykötet¹⁰ nyomdai munkálatait stb.). Az ideológiai fordulat következtében néhány év leforgása alatt az intézményesen végzett folklorisztikai gyűjtőmunka is ellehetetlenült, és az évtized végére gyakorlatilag meg is szűnt. A kolozsvári Folklór Intézet kutatói (pl. Faragó József), állásukat féltve, nem tartották már célszerűnek további terepmunkát folytatni Moldvában. Így nemcsak a megkezdett gyűjtések szakadtak meg lassan, hanem a befejezett gyűjtéseket sem lehetett már publikálni. A helyzet a „proletár internacionalista” Magyarországon sem volt kedvezőbb, ahol a Moldvából kitelepedett csángókkal és a bukovinai székelekkel foglalkozó értelmiségiek feje felett állandóan ott lebegett a nacionalizmus és irredentizmus súlyos vádja.

A korábbi intézményes kutatások helyett az 1960-as, de főleg az 1970-es évektől elkezdődött a „PARTIZÁNGYŰJTŐK” munkája, akik megfelelő intézményi és anyagi háttér nélkül, nehéz gyűjtési körülmények között dolgoztak. Ezek a jobbra egyéni gyűjtések természetesen nem hozhattak olyan eredményeket, mint amilyeneket nagyobb, hivatalos intézményi háttérrel és összehangoltan dolgozó munkacsoportokkal ennyi év alatt el lehetett volna érni, de a „tilosban járó” egyéni kutatók eredményei így is rendkívül jelentősek, sőt olykor megdöbbentően impozánsak. Ezek a néprajzkutatók, akik mindenekelőtt a néprajzi jelenségek rögzítését, megőrkítését tűzték ki célul – egyrészt éppen azért, mert intézményes kereteken kívül tevékenykedtek, másrészt meg azért, mert időközben a folklór fogalmát a szakemberek a korábbinál tágabban, a vallásos folklórra is kiterjedően kezdték értelmezni – már tudatosan kezdték gyűjteni a vallásos folklórműfajokat is, sőt olykor még közleményeket is sikerült megjelentetniük a vallási néprajz területén.

Ez a korszak egészen a romániai rendszerváltásig tartott. Az ekkor tevékenykedő folklórkutatók közül mindenekelőtt KALLÓS ZOLTÁN nevét említjük, akinek néprajzkutatói pályája átível a XX. század második felén, és aki a diktatúra utolsó évtizedeiben a csángó folklór kutatásának valódi egyszemélyes intézményévé vált. Következetes gyűjtőmunkájának eredményét elsősorban a magyarországi, kisebb részben a kolozsvári folklórchívumok őrzik. A gyűjtésekből publikált kötetek, illetve bizonyos néprajzi tanulmányok¹¹ egyértelműen jelzik, hogy a balada- és népdalkutatóként ismert Kallós Zoltán a vallásos folklórjelenségek feltárását is fontosnak tartotta. BOSNYÁK SÁNDOR *A moldvai magyarok hitvilága* című monografikus gyűjtésének törzsanyagát a Magyarországra kitelepedett csángóktól gyűjtötte, de Moldvában is végzett terepmunkát. A sepsiszentgyörgyi SERES

ANDRÁS évtizedeken át foglalkozott a moldvai csángók vallásos szokásaival és vallásos népekeivel. A csíki és gyergyói katolikus székelység vallásos néprajzát kutató SZÉKELY LÁSZLÓ Moldvában is megfordult, keresve a két tájegység vallásos folklórájában mutatkozó megfeleléseket. A moldvai csángók körében 1990 előtt „partizánként” vallási néprajzi kutatásokat végzők nevét – egy hozzávetőleges időrendiséget is szem előtt tartva – az ANDRÁSFALVY BERTALAN, HOFER TAMÁS, KÓKA ROZÁLIA, P. DACZÓ-ÁRPÁD LUKÁCS, HALÁSZ PÉTER, CSOMA GERGELY, POZSONY FERENC, P. JÁKI SÁNDOR TEODÓZ, HARANGOZÓ IMRE, BÁLINT ZSOLT és mások nevével egészíthetnénk ki. E kutatók gyűjtéseinek egyrésze bekerült az intézeti archívumokba, másrészüik személyes tulajdonukban van. Jelentős az 1990 után nyomtatásban megjelentetett korábbi gyűjtések mennyisége is.¹²

1.5. A rendszerváltás után újra lehetővé vált az intézményes keretek között végzett terepkutatás, valamint a gyűjtött adatok archiválása, értelmezése és publikálása. A kolozsvári és magyarországi NÉPRAJZI TANSZÉKEK különféle programjai keretében fiatal kutatók sokasága foglalkozott vallási néprajzi témákkal és jelentetett meg közleményeket. A különböző szakmai egyesületek (pl. a kolozsvári KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG, a budapesti LAKATOS DEMETER EGYESÜLET stb.), tudományos kutatóintézetek (pl. a TELEKI LÁSZLÓ ALAPÍTVÁNY), folyóiratok stb. támogatták a csángó néprajzi kutatásokat és az eredmények közzétételét. Ugyanakkor az egyéni gyűjtések is folytatódtak.

Mindezek a terepkutatások az elmúlt években az összehangoltság hiányát mutatták, és a „pályázati rendszerek” működési törvényszerűségeiből adódóan elég sok volt a felületesen, nem megfelelő szakmai megalapozottsággal végzett „konjunktúrakutatás” is, holott a vallásosság jelenségeinek vizsgálatában az elmélyült terepmunka különösen fontos, a Kálmány Lajos és Bálint Sándor által vallott „compassio” (értsd: beleélés, együttérzés) nélkül ma sem lehet hiteles tudományos eredményekhez jutni. A moldvai csángók vallási néprajzának kutatói között sajnos alig akad olyan szakember, aki belülről ismeri azt a kultúrát, amelyet vizsgál.¹³

Az 1990 óta eltelt másfél évtized folyamán a korábbinál kedvezőbb helyzetben hatalmas gyűjtött anyag halmozódott fel. A régiék mellett új archívumok is keletkeztek (például Budapesten a HAGYOMÁNYOK HÁZA, Kolozsváron a KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG archívuma), de egészében véve máig sincs megoldva a terepmunka eredményeinek rendszeres nyilvántartása, és nincs biztosítva a gyűjtések időtálló technikai hordozókon való archiválása sem. Sok a kizárólag magángyűjteményekben fellelhető, tehát hosszabb távon bizonytalan sorsúnak mondható néprajzi gyűjtés.

Az utóbbi másfél évtizedben jól megfigyelhető jelenség, hogy a néprajztudomány módszertanában a hetvenes-nyolcvanas években bekövetkezett antropo-

lógiai fordulat hatására a néprajzkutatók a folklóralkotások életére, a működő kultúra jelenségeire is egyre inkább figyelni kezdtek, és a nagyobb, monografikus igényű kutatások, a szövegfolklorisztikai jellegű gyűjtések helyét egyre inkább a „mikrojelenségek” vizsgálata vette át.

A néprajztudomány módszertanában bekövetkezett paradigmaváltáson túl ezt a fordulatot az is ösztönözte, hogy az évezred végére a moldvai csángók között is összeomlott az a vallásos értékrenden alapuló hagyományos népi kultúra, amely korábban az állandóság jegyeit mutatta, és így a tudományos kutatások terén is valamiféle szerves folytonosságot és monografikus teljességigényt eredményezett. Az új kulturális helyzet (a vallásos mentalitás átalakulása, szekularizáció stb.) új kutatási módszereket is követelt, és ennek megfelelően a csángók népi vallásosságának fiatal kutatói szakítottak is bizonyos tradíciókkal. A moldvai csángók mai vallásosságát és e vallásosság megnyilvánulásait vizsgáló mai kutatások mind tematikai, mind módszertani vonatkozásban kaotikusnak tűnnek, ugyanakkor rendkívül ígéretesek és izgalmasak.

2. A népi vallásosság kutatásának területei

A vallás a hagyományos világban az élet minden területét meghatározta, az egész társadalmi lét voltaképpen a vallás függeléke volt. Ezért a társadalom vallásos mentalitására a népi kultúra minden kutatójának tekintettel kellett lennie.

A kultúra integrált jellege folytán a vallásos folklórműfajok a hagyományos világban az élet leghétköznapibb területein is megjelentek: a vallás a hétköznapokat és az ünnepnapokat is meghatározta, az időhöz és a térhez való egész viszonyulás alapvetően vallásos jellegű volt. Elég arra utalni, hogy a parasztlelet erkölcsi normáit kifejező proverbiumok, narratívák, továbbá a kalendarisztikus és az emberélet fordulóihoz kapcsolódó szokások mind vallásos tartalmúak. A világképet alkotó hiedelemvilágot átszövi a vallás, illetve talán fordítva: a népi vallásos világképben jelen vannak a hiedelemelemek, egyetlen tudati rendszert alkotva. A vallásos mentalitás a tárgyhasználatot is meghatározza, és a tárgyi kultúra díszítményein is megjelenik.

2. 1. Az idő megszentelése

Az emberélet fordulóinak szokásai, amelyeknek vallásos tartalma rendkívül erős, a csángó néprajzi kutatások kezdete óta élénken foglalkoztatják a kutatókat.

Különösen a lakodalmi szokások kutatásának nagy a néprajzi irodalma: WICHMANNÉ HERMANN JÚLIA,¹⁴ DOMOKOS PÁL PÉTER,¹⁵ KALLÓS ZOLTÁN,¹⁶ DR. KÓS KÁROLY,¹⁷ SERES ANDRÁS,¹⁸ POZSONY FERENC,¹⁹ JÁNOS-SZATMÁRI ILDIKÓ²⁰ foglalkoztak ezzel a témával.

A születéshez kapcsolódó hiedelmek és vallásos képzetek kutatása csak az utóbbi időben kezdődött el, főleg fiatal néprajzkutató(nő)k terepmunkájának köszönhetően. Ezen a területen kiemelkedő jelentőségű BENEDEK H. ERIKA monográfiája²¹ és egy ezt megelőző tanulmánya²² egy csángó falu (Csík) születési szokásairól és hiedelmeiről. Rajta kívül még NAGY EMŐKE²³ közölt kutatási eredményeket (Pusztinában végzett gyűjtés alapján). NAGY JANKA TEODÓRA egyik tanulmánya²⁴ a külsőrekecsini keresztapaság intézményének társadalomnéprajzi, pontosabban jogi vonatkozásait mutatja be.

A halottkultusz és halottas szokások kutatásának már vannak előzményei, hiszen idevágó szórványos adatokkal már a XVII–XVIII. századi misszionáriusi jelentésekben, majd a XIX. században Moldvában járó magyar utazók munkáiban is találkozhatunk. A téma első módszeres kutatója BALOGH ÖDÖN volt, aki 1933-ban az Erdélyhez legközelebb eső moldvai csángó falu, Románcsüges kultúráját tanulmányozta, de elkészült munkáját csak egy évtized múltán sikerült megjelentetnie.²⁵ A pusztinai temetkezési szokásokról és vallásos képzetekről MOHAY TAMÁS²⁶ és NYISZTOR TINKA²⁷ közöltek tanulmányokat. HARANGOZÓ IMRE két idevágó tanulmányának²⁸ adatai különböző csángó falvakból, jelentős részben az északi csángóktól, származnak. A halottkultusz és a halottas szokások témájának legkövetkezetesebb kutatója VIRT ISTVÁN, aki több moldvai faluban végzett gyűjtést, és a Magyarországra kitelepedett csángók halottkultuszában bekövetkezett változásokat is megvizsgálta. A témakör monografikus igényű feldolgozását végezte el az 2001-ben megjelent kötetében²⁹, amit ugyanebben a tárgykörben közölt tanulmányok hosszú sora³⁰ előzött meg.

Még nincs monografikus igényű összefoglalása az egyházi év ünnepei megélésének, de tanulmányok egész sora foglalkozik a karácsonyi ünnepkör (DOMOKOS PÁL PÉTER,³¹ FARAGÓ JÓZSEF,³² POZSONY FERENC,³³ CSOMA GERGELY³⁴), a nagyböjti és húsvéti ünnepkör (DOMOKOS PÁL PÉTER,³⁵ HALÁSZ PÉTER,³⁶ NYISZTOR TINKA,³⁷ ÓSZ ERŐS PÉTER,³⁸ DUMA DÁNIEL³⁹) vallásos szokásaival, illetve az ezek háttérében álló vallásos képzetekkel. A halottak napi megemlékezésekről – VIRT ISTVÁN előbb idézett munkái mellett – NYISZTOR TINKA egyik tanulmányából⁴⁰ tájékozódhatunk. FAZAKAS M. IZABELLA az egyházi év legfontosabb ünnepeinek kultuszformáit igyekszik röviden bemutatni egy déli csángó faluban, Bogdánfalvában.⁴¹

Amint látjuk, a nagyobb egyházi ünnepek vallásos folklórját többen is kutatták, de a gyűjtések mind tematikai, mind táji-földrajzi vonatkozásban meglehetősen egyenletlenek. A hétköznapi vallásos megnyilvánulásainak kutatására a kutatók nem fordítottak elég figyelmet. Kifejezetten a mindennapi élet különböző vallásos jelenségeiről szóló, a csángó kultúra „egészére” érvényes, talán

túlontúl is általános megállapításokat tartalmaz a szociológus DETRICHNÉ TÖRÖK ZSUZSA tanulmánya.⁴²

2. 2. A tér megszentelése

A szakrális térszerkezet és a tér vallásos objektumainak vizsgálatával mindössze néhány tanulmány foglalkozik, rendszerint egy-egy faluban végzett kutatás alapján. FAZAKAS M. IZABELLA egy tanári fokozati dolgozatban⁴³ írta le egy csángó falu (Bogdánfalva) szakrális térszerkezetét. HALÁSZ PÉTER a budapesti ELTE *Magyar Névtani Dolgozatok* sorozatában nyolc csángó falu helynévanyagát adta közre⁴⁴ a hozzájuk tartozó népi magyarázatok kíséretében, amelyek között bőven akadnak vallásos jellegűek is.

Alig tudunk valamit a csángó falvak temetőiről. A pusztinai temető növényvilágáról PÁLFALVI PÁL közölt egy tanulmányt,⁴⁵ CSOMA GERGELY pedig egy rövid közleményben⁴⁶ Petrás Ince János édesapjának fakeresztjét írja le, ami a nagypataki régi temető fakápolnijában lelhető fel. A temetőkultuszra vonatkozó adatokat találunk továbbá VIRT ISTVÁN és NYISZTOR TINKA több – a vallásos népszokások kapcsán előbb már említett – munkájában.

2. 3. Búcsújárás, szentkultusz

A moldvai csángók búcsús gyakorlatának vizsgálatával, különösen a Csíksomlyóhoz fűződő, nagy történelmi múltra visszatekintő kapcsolatokkal, valamint a kegyhelyhez kapcsolódó Mária-tisztelettel többen is foglalkoztak. Az elkészült tanulmányok jelentős része a csíksomlyói búcsús út vallási néprajzi és művelődéstörténeti vonatkozásait tárta fel (lásd BARNA GÁBOR,⁴⁷ LENGYEL ZSOLT,⁴⁸ MOHAY TAMÁS,⁴⁹ TÁNCZOS VILMOS,⁵⁰ GAZA ENIKŐ–BENEDEK H. ERIKA,⁵¹ HARANGOZÓ IMRE⁵² munkáit), más szerzők pedig a Csíksomlyóhoz fűződő kapcsolatokat inkább a közösségi identitás oldaláról vizsgálták (BORBÉLY ÉVA⁵³, FOSZTÓ LÁSZLÓ⁵⁴). Két kisebb tanulmány (LIMBACHER GÁBOR,⁵⁵ STEKOVICS RITA⁵⁶) a bukovinai zarándokhely, Cacica Nagyboldogasszony napi búcsújának csángó vonatkozásait tárja fel.

A moldvai csángó falvak templombúcsúiról BORBÉLY ÉVA készített összefoglaló igényű tanulmányt,⁵⁷ de ennek a nagy jelentőségű kérdéskörnek részletes, átfogó igényű bemutatása még várat magára. Egyelőre sem a templombúcsúk történeti vonatkozásairól, sem a lokális közösségi identitás alakulásában játszott szerepükről nem tudunk eleget. A kutatók körében meg-megújuló érdeklődés mutatkozik a moldvai templomok magyar védőszentjeinek kultusza iránt (lásd MAGYAR ZOLTÁN,⁵⁸ HALÁSZ PÉTER,⁵⁹ P. JÁKI SÁNDOR TEODÓZ,⁶⁰ HAJDÚ-DEMETTER DÉNES⁶¹ tanulmányait).

2. 4. Szentségek, szentelmények, szakrális tárgyak

A szentségek (kereszttség, bérmálás, gyónás-áldozás, papi primícia, utolsó kenet, házasság) felvételéhez kapcsolódó népi képzetek kutatásának elenyészően kicsi a néprajzi irodalma. Szórványos adatokat találunk ugyan az emberélet nagy fordulóihoz (születés–házasság–halál) kapcsolódó szokásokról szóló – előbb felsorolt – tanulmányokban, de kifejezetten ilyen céllal készült kutatásokra nem került sor.

Valamivel jobb a helyzet a szentelmények néprajzi kutatása terén. A halottkultusszal kapcsolatos szentelményekről (pl. szentelt gyertya, szenteltvíz, növényi szentelmények stb.) a halottas szokások kutatói (VIRT ISTVÁN, HARANGOZÓ IMRE, NYISZTOR TINKA stb.)⁶² tájékoztatnak. A csíksomlyói búcsúról hazavitt növényi szentelményekkel TÁNCZOS VILMOS egyik kisebb írása⁶³ foglalkozik, de ez a téma még további kutatást igényelne. POZSONY FERENC egy külsőrekecsini család vallásos tárgyait veszi számba.⁶⁴

A csángó néprajzi szakirodalomból majdnem teljesen hiányzik a megszentelt írásokhoz (pl. imakönyvek, kéziratos füzetek), a szentképekhez és -szobrokhoz, egyéb megszentelt tárgyakhoz (pl. rózsafüzér) való viszony tanulmányozása. A téma fontosságára irányítja a figyelmet CSOMA GERGELY *Elveszett szavak* című, művészi kivitelezésű könyve,⁶⁵ amely különféle magyar nyelvű – főleg vallásos jellegű – szövegekről készült fényképek gyűjteménye.

2. 5. A díszítőművészet vallásos jelképei

A moldvai csángó népi díszítőművészet vallásos-mágikus elemeinek és az ezek által kifejezett szimbolikus tartalmaknak a vizsgálata a néprajztudomány egyik nagy adóssága. Már az ötvenes években végzett tárgyi néprajzi kutatások alapján szerkesztett, de csak 1981-ben megjelent *Moldvai csángó népművészet* kötet SZENTIMREI JUDIT által írt idevágó fejezete⁶⁶ is sejtetni engedte, hogy különösen fontos kérdéstről van szó, de a téma elmélyült kutatására csak az utóbbi években GAZDA KLÁRA ma is zajló terepmunkája révén van megvalósulóban. Gazda Klára különböző közleményeiben olykor már hivatkozik saját kutatási eredményeire, és szórványosan tesz közzé igen érdekes adatokat.⁶⁷ Ezek alapján várhatjuk tőle, hogy a terepmunka befejezése után a csángó díszítőművészet vallásos-mágikus elemeit összefoglaló monografikus feldolgozásával is elkészül. „Kétségtelenül ingoványos területen járunk. Ám a képzelet világa, legyen az sajátunk, avagy egy közösségé, egyáltalán nem nevezhető szilárdnak. Már csak az fontos, hogy a kető ne különbözzön túlságosan. Ehhez pedig további sok-sok megfigyelés, új adat és azok helyes értelmezése szükséges” – írja a GAZDÁNÉ OLOSZ ELLA moldvai csángó inghímekeket bemutató kötetéhez írt előszójában.⁶⁸

2. 6. Egyházművészet

A moldvai katolikusok középkorban épített kőtemplomai és kolostorai az idők folyamán a bennük lévő művészeti értékekkel együtt elpusztultak.⁶⁹ Több XVI–XVIII. századi szerző szól a moldvai csángók **fatemplomairól** is, amelyek kétségkívül a népi építőművészet emlékei lehettek. Az Aknavásár melletti Szőlőhegy fából készült XVIII. század végi Szent István-templomát az 1980-as évek első felében bontották le,⁷⁰ és több ilyen templom létezéséről nincs is tudomásunk. A csángó templomokban még néhol fellelhető régi, magyar és latin feliratos **harangok** kérdésével több kutató (BOTTYÁN KRISTÓF,⁷¹ JÁKI SÁNDOR TEODÓZ,⁷² CSOMA GERGELY,⁷³ TÁNCZOS VILMOS⁷⁴) is foglalkozott. Kevesen tudják viszont, hogy több faluban működnek még a Kolonits István kézdivásárhelyi orgonaépítő által a XIX. század derekán készített **orgonák**,⁷⁵ és hogy ezek némelyikén még a magyar felirat is olvasható.

2. 7. Imák, vallásos népénekek

A Szenttel való kapcsolattartást a hagyományos világban a megszentelt tárgyak mellett az orális szent szövegek (imák, vallásos énekek) biztosították.

Az egyházi eredetű, de folklorizálódott **liturgikus imák** közül leginkább az ún. „csángó Miatyánk” szövegének kutatása foglalkoztatta a kutatókat (CSÜRY BÁLINT,⁷⁶ MOHAY TAMÁS⁷⁷), hiszen a Tatros városában 1466-ban másolt *Müncheni Kódex*⁷⁸ Miatyánk-szövege a legrégebb ismert magyar Miatyánk-változat (DÉCSY GYULA⁷⁹), amivel a csángó népi változatok is párhuzamba állíthatók. A folkloristák által ugyancsak összegyűjtött és részben már nyomtatásban is megjelent egyéb liturgikus imaszövegekkel (pl. katekizmuszövegek, gyónáskor mondott imák, Hiszekegy stb.) a kutatók eddig érdemben még nem foglalkoztak.

A csángó vallásos folklórban egészen a legutóbbi időkig megőrződtek az igen régi eredetre visszamenő **archaikus népi imádságok**. Ezt a gazdag orális imahagyományt több kutató tárta fel, számottevő terepmunkát is végezve (KALLÓS ZOLTÁN,⁸⁰ BOSNYÁK SÁNDOR,⁸¹ DACZÓ ÁRPÁD,⁸² TÁNCZOS VILMOS,⁸³ HARANGÓZÓ IMRE,⁸⁴ MOHAY TAMÁS⁸⁵ stb.). A szövegek szimbolikus képeinek elemzésével és a szöveghasználat körülményeinek bemutatásával TÁNCZOS VILMOS próbálkozott,⁸⁶ aki 1999-ben elkészítette az addig összegyűjtött archaikus népi imaszövegek repertóriumát⁸⁷ is.

Amint ez közsímet, a moldvai csángók körében elterjedt magyar nyelvű **vallásos népénekek** (pl. halottas énekek, nagyböjti énekek, karácsonyi énekek, Mária-énekek, szentek himnuszai, miscénekek stb.) nagyobbik része Kájoni János több kiadást megért (1676, 1719, 1805) *Cantionale Catholicum* című csíksomlyói énekeskönyvéből származik, és gyakran erősen folklorizálódott szövegváltozatokban maradt fenn. A kották nélküli Kájoni-féle énekeskönyv eredeti dallamait

kéziratos énekeskönyvek,⁸⁸ valamint moldvai és székelyföldi népi gyűjtések alapján DOMOKOS PÁL PÉTER rekonstruálta, és jelentette meg 1979-ben az „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” című másfélezer oldalas munkájában.⁸⁹

A Kájoni-énekeken felül a moldvai csángók körében a magyar nyelvű katolikus vallásos költészetnek további archaikus emlékei is fennmaradtak. Ezt tanúsítják mind KALLÓS ZOLTÁN népének-gyűjtései,⁹⁰ mind a SERES ANDRÁS–SZABÓ CSABA szerzőpáros által összeállított *Csángómagyar daloskönyv* énekei,⁹¹ amelyek jól egészítik ki Domokos Pál Péter e téren végzett korábbi munkásságát. A moldvai csángók népénekeinek gyűjtésére más folklórkutatók (SZÉKELY LÁSZLÓ,⁹² JÁKI SÁNDOR TEODÓZ,⁹³ a korábban említett ima- és szokáskutatók stb.) is figyelmet fordítottak, így várható, hogy valamikor a jövőben elkészül az élő használatból mára már eltűnt műfaj szöveg- és dallamkészletének teljes számbavétele, és megvalósul a tágabb kontextus pragmatikai vizsgálata.

A moldvai csángók között élt az igen ősi **gregorián éneklési mód**, mindenekelőtt latin nyelvű misékhez, de magyar nyelvű népének- és balladaszövegekhez is kapcsoltnak. Erről az Európa-szerte egyedülálló közösségi éneklési gyakorlatról, amit a II. Vatikáni Zsinat határozatai alapján 1972-ben bevezetett román nyelvű liturgia számolt fel teljesen, ad hírt egy DOBSZAY LÁSZLÓ szerkesztésében és kíséreltanulmányával megjelent CD.⁹⁴

2. 8. Vallásos narratívák

A vallásos tartalmú prózai történetek – például az ún. „Parasztbiblia” történetei, a szentek legendái, vallásos vagy hiedelememet tartalmazó élet- és igaztörténetek, csodákról, álomlátásokról szóló epikumok stb. – a moldvai csángók hagyományos kultúrájában a mindennapok részei voltak. Ezeket a példázat értékű, tanító jellegű narratívákat a világgépet alkotó egyik legjelentősebb konstitutív tényezőnek tekinthetjük. A folklórkutatók ezek közül a műfajok közül eddig jobbra csak az ún. **bibliai történeteket** (e téren legjelentősebb BOSNYÁK SÁNDOR gyűjtése⁹⁵), kisebb részben a **szentek legendáit** és különféle **látomásos történeteket** (KÓKA ROZÁLIA,⁹⁶ POZSONY FERENC,⁹⁷ CSOMA GERGELY⁹⁸) jegyezték le. Sok vallásos tartalmú szöveg lelhető fel HEGEDŰS LAJOS eredendően nyelvészeti célzatú 1952-es gyűjteményében,⁹⁹ amelyek folklorisztikai szempontból a legkülönbözőbb műfajok körébe sorolhatók (vallásos legenda, hiedelemtörténet, népi orvoslás, igaztörténet, szokásleírás stb.). Általánosnak mondható, hogy a gyűjtők ezeket a szövegeket mint „kerek történeteket”, valós szöveggörnyezetükből kiszakítva közölték. A szövegek pragmatikai funkciója iránti érdeklődés csak a legfiatalabb kutatók körében (pl. PETI LEHEL,¹⁰⁰ KINDA ISTVÁN¹⁰¹) figyelhető meg.

A csángó **legendamesék** kutatásával FARAGÓ JÓZSEF foglalkozott, akinek egy diószéni mesemondótól, Baka Andrástól gyűjtött meséi nyomtatásban is megjelentek,¹⁰² egy másik, 1958-ban elkészült jelentős csángó mesegyűjteménye¹⁰³ pedig nyomdakész állapotban kéziratban maradt.

2. 9. Vallásos elemek egyéb folklórműfajokban

A vallásos világgép elemeivel egyéb folklórműfajokban is találkozunk. Az egyetlen kifejezetten vallásos tárgyú magyar **népballadának**, *A mennybe vitt leány* balladatípusának sok moldvai változata is van,¹⁰⁴ de más csángó népballadákban is az átlagosnál gyakoribbak a vallásos motívumok. Hasonló a helyzet a **szokás-költészet** különböző műfajaival (pl. lakodalmi költészet, az urálás és a hejgetés¹⁰⁵ rítuszövegei, karácsonyi köszöntőversek stb.). A **hiedelemvilág** archaikus elemeit vizsgáló kutatók gyűjtéseiből és tanulmányaiból (DIÓSZEGI VILMOS,¹⁰⁶ BOSNYÁK SÁNDOR,¹⁰⁷ P. DACZÓ ÁRPÁD-LUKÁCS,¹⁰⁸ HARANGOZÓ IMRE,¹⁰⁹ HALÁSZ PÉTER¹¹⁰ stb.) arra derül fény, hogy a moldvai csángók világgépében együtt, egyetlen egységes tudati rendszerben vannak jelen az ősi hitvilág és a kereszténység vallásos-mágikus képzetei. Ez a szinkretizmus a vallásos-mágikus hátterű népi **orvoslási gyakorlatból** is, így a **ráolvasások** használatából is kiderül. A **szerelemi varázslások** és a **jóslások** során végzett rítusok tisztán mágikus jellegűek, alig tartalmaznak vallásos elemeket. A jövő befolyásolásának különféle vallásos-mágikus technikáira vonatkozóan DIÓSZEGI VILMOS,¹¹¹ KALLÓS ZOLTÁN,¹¹² BOSNYÁK SÁNDOR,¹¹³ CSOMA GERGELY,¹¹⁴ HARANGOZÓ IMRE¹¹⁵ végeztek gyűjtéseket, és jelentettek meg közleményeket, de ezekkel a jelenségekkel érintőlegesen más területek (pl. hiedelemvilág, halottas szokások, etnobotanika, archaikus népi imák stb.) kutatói is találkoztak.

2. 10. Vallásos mentalitás, vallás és identitás

Bármennyire is meglepő, a moldvai csángók **vallásos mentalitásának** módszeres vizsgálata ugyancsak nemrég kezdődött el. Amint ez a kutatásokból kiderül, a vallásos meggyőződések a mai deszakralizálódó világban is alapvetően határozzák meg az erkölcsi értékrendet és az érvényben lévő jogszokásokat. Több faluban végzett kutatás alapján erre a következtetésre jut KOTICS JÓZSEF, aki egyik tanulmányában¹¹⁶ a közösségi társadalmi kontroll mögött álló erkölcsi értékrendet vizsgálja. A legfiatalabb kolozsvári kutatók közül ILYÉS SÁNDOR a megesett lány vallásos-szimbolikus hátterű büntetőrítusaival,¹¹⁷ KOVÁCSNÉ ISTVÁN ANIKÓ a leányanya közösségi megítélésével és büntetésével,¹¹⁸ PETI LEHEL a romló idő középkori szemléletben gyökerező képzetével,¹¹⁹ továbbá a lopás fekete mágiával való kezelésével,¹²⁰ KINDA ISTVÁN a csángó falu papjának közösségi kontrollsze-

repével,¹²¹ a papi státus mai megítélésével,¹²² a hagyományos vallásos mentalitás meggyengülését jelző deviáns viselkedésformák megjelenésével¹²³ foglalkozik. Ugyancsak a deviancia a témája PÁPAI VIRÁG tanulmányának,¹²⁴ amely egy klézsei férfi és családja pünkösdistá hitre való áttérésének szociális és pszichológiai hátterét tárja fel a modernizációs jelenségek (pl. migráció) kontextusában. KOC SIS MÓNIKA a betegségekről szóló narratívumokat vizsgálja,¹²⁵ amelyeket szintén alapvetően határoz meg a vallásos szemlélet.

A vallás és a közösségi identitástudat szoros kapcsolata már a XIX. század kutatói számára evidencia volt, de az összefüggés különböző aspektusainak beható tanulmányozása csak az utóbbi évtizedekben vált fontossá, amikor a moldvai csángók közösségi önmeghatározása körül kérdések tömkelege merült fel. Egyrészt szembeötlő volt, hogy Moldvában egy középkorias vallásos mentalitás került szembe a különböző modernizációs és szekularizációs mentális folyamatokkal, továbbá nyilvánvalóvá lett az is, hogy a moldvai csángóság körében nem történt még meg a polgári nemzettudat kialakulása, de a modernitás posztmodern körülményei között a vallás már nem tudja azt a „klasszikus” nemzeti identifikációs szerepet betölteni, mint amit a XIX. században „idejekorán” kialakult polgári nemzetek esetében sikeresen betöltött. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a csángó közösség saját értelmisége, ami mindenekelőtt a XIX. század végén formálódott moldvai katolikus klérus volt, egy ortodox román nemzetállamba való integrációt tűzte ki elérendő közösségi célul, és ehhez a célhoz mindvégig következetesen ragaszkodott. A több szempontból is ellentmondásos helyzetben a csángó közösségi identitástudat a XX. században megzavarodott.

A vallás és közösségi tudat viszonyának izgalmas problémájával valamilyen formában voltaképpen minden csángókutató találkozott, és kutatásait rendszerint nem is tudta függetleníteni ettől a kérdéstől, ami gyakran a kutatási eredmények bemutatásában is tetten érhető. Vannak azonban olyan tanulmányok is, amelyek nem valamilyen más néprajzi téma fontos körülményeként beszélnek erről a kérdésről, hanem kifejezetten a vallás és identitás valamely összefüggésének megvilágítását tűzik ki célul. A vallás identifikációs szerepével PÁVAI ISTVÁN foglalkozott a legkövetkezetesebben,¹²⁶ és végül erről egy teljes kötetet¹²⁷ jelentetett meg. Ezenkívül még – a megjelenés időrendjében – MAGYAR ZOLTÁN,¹²⁸ TÁNCZOS VILMOS,¹²⁹ DIÓSZEGI LÁSZLÓ–POZSONY FERENC,¹³⁰ SÁNDOR KLÁRA,¹³¹ BOROSS BALÁZS,¹³² SIMON BOGLÁRKA¹³³ idevágó tanulmányait említjük meg.

2. 11. A vallásosság intézményei

A vallásosság hivatalos intézményeinek (pl. püspökségek, kolostorok, plébániák és ezek filiái, szerzetesrendek missziós tevékenysége stb.) történetét a kutatás eddig elsősorban mint egyháztörténeti kérdést kezelte, és alig beszélt arról,

hogy ezek az intézmények különböző korokban ténylegesen hogyan hatottak a mindennapok vallásos életére. A magyar kutatókat – DOMOKOS PÁL PÉTERTŐL¹³⁴ kezdve – következetesen foglalkoztatta az, hogy a hivatalos egyházi intézményeknek a különböző történelmi korszakokban milyen szerepük volt a moldvai csángók nyelvi és etnikai asszimilációjában, ezért számos idevágó adatot, illetve bizonyítékot gyűjtöttek össze, és adtak közre. Ezt a kérdéskört a vonatkozó szakirodalommal együtt, a publikált forrásokra való hivatkozásokkal legutóbb POZSONY FERENC foglalta össze.¹³⁵ A jászvásári katolikus püspökséghez közel álló régebbi és mai egyház- művelődéstörténészek,¹³⁶ falumonográfiák szerzői,¹³⁷ az egyházi sajtó publicistái stb. a csángókat eleve románoknak tekintve, nem ismerik el sem magát az asszimiláció tényét, sem pedig azt, hogy a hivatalos vallás intézményeinek valamiféle szerepük lett volna a nyelvi és etnikai-nemzeti asszimiláció előidézésben. Ez a szemlélet a moldvai katolicizmus történetét kizárólag mint intézménytörténetet fogja fel, ezért ezek a szerzők a moldvai katolikus hívek nyelvéről, valamint azokról a vallásos kulturális jelenségekről, amelyek voltaképpen a szervezeti formák tartalmát jelentik, ritkán ejtenek szót.

Az egyház intézményeinek a hétköznapok vallásosságára tett hatását csak a legújabb történelmi antropológiai kutatások kezdték vizsgálni, és a rendelkezésre álló gyér források alapján mutattak is fel már bizonyos eredményeket (lásd pl. TÓTH ISTVÁN GYÖRGY,¹³⁸ LIVIU PILAT¹³⁹ munkáit). HALÁSZ PÉTER egyik tanulmánya¹⁴⁰ az egyházi jövedelmek kérdéskörével foglalkozik a XIX. század végi északi csángó falvakban.

A XX. század második felég paphiánnal küszködő moldvai csángó falvakban kiemelt szerephez jutottak azok a „deákok”/„diákok” (parasztkántorok), akik a közösségek vallásos életét nap mint nap irányították. A „deákság” intézményrendszeréről TÓTH ISTVÁN GYÖRGY közöl történelmi adatokat,¹⁴¹ TÁNCZOS VILMOS pedig egyik tanulmányában¹⁴² néprajzi oldalról közelít a témához. Egy-egy konferenciái hozzászólás keretében SERES ANDRÁS¹⁴³ és GAZDA JÓZSEF¹⁴⁴ is beszámoltak a moldvai „deákokkal” kapcsolatos saját gyűjtési tapasztalataikról. A régi magyar deákok a XX. század közepére kiszorulnak a templomokból, de bizonyos templomon kívüli közösségi funkcióikat (pl. halottvirrasztás, búcsúvezetés) egy ideig még ún. „szentemberek”, „szentasszonyok” vették át, akik olykor vallásos társulatokat (pl. Szent Kereszt Hadserege, olvasótársulatok) is vezettek. Egy moldvai csángó falu (Bogdánfalva) népi vallásos szervezeteivel, illetve ezek vezetőinek tevékenységével két tanulmányban TÁNCZOS VILMOS foglalkozott,¹⁴⁵ ILYÉS SÁNDOR pedig egy szitási búcsúvezető asszonyt mutatott be naplójának elemzése révén.¹⁴⁶

A moldvai „deákok”, „szentemberek”, „szentasszonyok” tevékenysége alapvetően kötődik az írásbeliséghez. A halottvirrasztások, keresztútvezégek, búcsú-

vezetések során nyomtatott ima- és énekeskönyveket (mindenekelőtt a *Cantionale Catholicum* 1805-ös harmadik kiadását) használtak, hanem kéziratos énekesfüzeteket is. Tehát FARAGÓ JÓZSEFnek az a kategorikus kijelentése miszerint „Moldvában nincsenek és nem is voltak kéziratos énekeskönyvek, verses kéziratok, általában a népi kultúrának írásos emlékei, mint a székelyeknél”,¹⁴⁷ kiigazításra szorul, ugyanis a moldvai csángók körében is léteztek magyar nyelvű, vallásos tartalmú kéziratok (főleg a *Cantionale Catholicum* énekeinek másolatai, archaikus népi imák, ráolvasásszövegek stb.), ha nem is olyan elterjedtségben és műfaji sokszínűségben, mint az iskolázottabb székelyeknél. A moldvai csángók vallásos kéziratos hagyatékából CSOMA GERGELY jelentetett meg egy kis füzetben feljegyzett ráolvasásokat.¹⁴⁸ Többen is adtak közre csángó kéziratos leveleket (pl. Csűry Bálint, Domokos Pál Péter, Szabó T. Ádám, Bajor Andor), D. MÁTAI MÁRIA pedig nyelvészeti tanulmányt írt a szöveglejegyzés problémáiról és tanulságairól.¹⁴⁹ Joggal feltételezhető, hogy még számos, kiadásra és értelmezésre érdemes csángó vallásos szöveg van a kutatók birtokában, és talán még a „terepen” is.

2. 12. Népi vallásos jelenségek a történeti forrásokban

A történeti vallási néprajz forrásainak feltárása és közzététele terén igen jelentős eredmények születtek már – elég itt román részről az 1925–1939 között kiadott *Diplomatarium Italicum* négy kötetére,¹⁵⁰ a *Călători străini despre Ţările Române* sorozatban (szerk. HOLBAN MARIA)¹⁵¹ közölt idevágó történeti dokumentumokra, magyar részről pedig VERESS ENDRE okiratgyűjtéseire,¹⁵² BENDA KÁLMÁN csángó okmánytárára¹⁵³ és SÁVAI JÁNOS forráskiadványaira¹⁵⁴ gondolnunk –, de még ezeknek a kiadott forrásoknak a rendszeres feldolgozása sem történt meg, bár néhányan (a források közzétevői mellett DOMOKOS PÁL PÉTER,¹⁵⁵ TÓTH ISTVÁN GYÖRGY,¹⁵⁶ POZSONY FERENC,¹⁵⁷ PILAT LIVIU¹⁵⁸ közleményeire gondolunk) ilyen vonatkozásban is vizsgálták már ezeket a történeti dokumentumokat. A közzétett misszionáriusi jelentésekben sok adatot találunk a vallásos mágia megnyilvánulásaira, a vallásos szokásokra, az egyházszerkezeti életre, a népi kultusz megnyilvánulási formáira, a szentségek és szentelmények használatára, tehát a mindennapok vallásosságára. (Faragó József például csángó népköltészeti adatokat keresve tekintette át a Benda-féle okmánytárt, és megjegyezte, hogy költészeti vonatkozásokat nem talált ugyan, de a gyűjteményből a „történeti néprajz hasznára” érdemes volna kigyűjteni a néphitre és a népszokásokra vonatkozó megjegyzéseket.¹⁵⁹)

Ehelyt eltekintünk a moldvai katolicizmus történetére vonatkozó román és magyar egyháztörténeti szakmunkák ismertetésétől, de megjegyezzük, hogy ezek a szaktanulmányok a vallási néprajz számára forrásértékűek lehetnek, tehát ilyen szemmel is át kellene őket tekinteni.

Összegzés

A moldvai csángók vallásos életével kapcsolatos itt felsorolt tudományos kutatások kétségkívül számottevőek, de korántsem elég kimerítőek. Ennek fő oka az, hogy a néprajzi kutatások kezdete óta ritkán adódott olyan helyzet, amikor a csángó kultúra kutatását államilag támogatott intézményi keretben és szakszerű módszerekkel, céltudatosan lehetett volna végezni. Vagy ha mégis voltak ilyen időszakok, akkor egyéb, szellemi természetű nehézségek adódtak. Az ötvenes évek tudományos kutatásainak körét például ideológiai természetű akadályok szűkítették be, az 1990 utáni korszakra pedig a néprajztudomány módszertani elbizonytalanodása és a tudományos kutatások összehangoltságának, célirányosságának hiánya a jellemző. A két világháború között és a kommunista diktatúra utolsó évtizedeiben a moldvai csángó falvakat jóformán meg sem lehetett közelíteni, azok pedig, akiknek ez valahogyan mégis sikerült, mindenekelőtt a kulturális értékmentés, főként szöveg- és dallamgyűjtés szándékával érkeztek a csángók közé, ami kétségkívül alapvető jelentőségű volt, de csak a népi kultúra egyik szegmensét jelentette. Sokan voltak olyanok is, akiknek hiányzott a megfelelő szakmai felkészültségük ahhoz, hogy tudományosan is értékelhető kultúrakutatást végezzenek.

A kutatás hiányosságaiból és egyenetlenségeiből adódóan sok területen kellené még fontos alapkutatásokat elvégezni, de a moldvai csángók vallásos kultúrájának vannak olyan területei is, amelyeknek feltárásával a néprajztudomány már elkésett. Noha a jelenkor posztmodern tudományos paradigmái nem kedveznek a monografikus feldolgozásoknak, mégis célszerű volna az elődök hatalmas munkáját – ideértve az archívumok anyagának feldolgozását is – áttekinthetően összefoglalni és könnyebben hozzáférhetővé tenni.

Jegyzetek

- 1 Petrás Ince János: Tudósítások. In: „...édes hazámnak akartam szolgálni...” Összeállította Domokos Pál Péter. Budapest, 1979. 1348. (Első kiadása: Döbrentei Gábor kérdései s Petrás Incze feleletei a' moldvai magyarok felől. Tudománytár XII. 1842. 7–31., 67–98., 147–163.)
- 2 Petrás I. J. i. m. 1352–1511.
- 3 A századforduló korszakában gyűjtött Wichmanné Hermann Júlia, aki három néprajzi tanulmányt is közölt az északi csángó gyűjtéséből. A nyelvész Rubinyi Mózes ugyancsak ezidőtájt foglalkozott néprajzi adatgyűjtéssel is.
- 4 Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Csíksomlyó, 1931. (2. bőv. kiad.: Kolozsvár, 1934.; 3. bőv. kiad.: Kolozsvár, 1941.; 4. kiad.: Kolozsvár, 1942.; 5. átdolgozott kiad.: Budapest, 1987.; 6. kiad.: Budapest, 2001.)
- 5 Ezekről az intézeti gyűjtésekről Faragó József többször is beszámolt, legkimerítőbben az *Ismét a balladák földjén* című posztumusz tanulmánygyűjteményében közölt

- tudománytörténeti összefoglalójában. Lásd: Faragó József: A moldvai csángómagyar népköltészet gyűjtése. In: Uő: Ismét a balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2005. 183–188.
- 6 Szegő Júlia: Ismeretlen moldvai nótafák. Vál. és szerk.: Tari Lujza. Budapest. 1988.
- 7 Szenik Ilona: Erdélyi és moldvai magyar siratók, siratóparódiák és halottas énekek. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Kiadó, 1996.
- 8 Hegedűs Lajos: Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Népnyelvi szövegek moldvai telepeseiktől. Budapest, 1952.
- 9 Domokos Pál Péter–Rajeczky Benjamin: Csángó népzene. I–III. Budapest, 1956, 1961, 1991.
- 10 A kézirat sorsáról lásd: Antal Árpád: Kései számvetés csángó ügyben. Székelyföld VI. 2002. 11. 115–116., 120. – A kötet néprajzi fejezeteit Faragó József (A moldvai csángó népköltészet), Szegő Júlia (Adatok a moldvai román-magyar népzenei kölcsönhatás vizsgálatához) és Dr. Kós Károly írták (A moldvai csángók néprajzáról).
- 11 Kallós Zoltán: Hejgetés Moldvában. Néprajzi Közlemények III. 1958. 1–2. 40–50.; Uő: Ráolvasás a moldvai és a gyimesi csángóknál. Műveltség és Hagyomány VIII. 1966. 137–158.
- 12 E szerzők gyűjtéseire hátrébb, az egyes műfajok bemutatása során, utalunk. Itt említjük meg, hogy Pozsony Ferencnek egy klézsei asszony folklórtudását összegző személyi monográfiája (Szeret vize martján. Moldvai csángómagyar népköltészet. A klézsei Lőrinc Györgyné Hodorog Lucától gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Pozsony Ferenc. Kolozsvár, 1994.) több vallásos folklórműfajt (szokásleírás, rítusszöveg népeinek, ima, ráolvasás stb.) is tartalmaz.
- 13 Kivétel a pusztinai Nyisztor Tinka, aki máris jelentős tudományos teljesítményt mondhat magáénak, és rajta kívül még egy-két, ígéretes jövő előtt álló fiatal kutató.
- 14 Wichmanné Hermann Júlia: Moldvai csángó mennyegző Szabófalván. Ethnographia XLVII. 1936. 57–65. (Újraközölve: In: Harangozó Imre szerk.: „Ott hul éltek vala a magyarok...” Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsestárából. Újkígyós, 2001. 133–140.)
- 15 Domokos Pál Péter: Lakodalom Trunkon. In: Uő: A moldvai magyarság. Budapest, 2001. 6. kiad., 457–474.; Uő.: Csángómagyar lakodalom. In: Péterbencze Anikó (szerk.): „Moldovának szíp táiaind születem...” Jászberény, 91–94.
- 16 Kallós Zoltán: Lakodalom előtti „szabogatás” a moldvai magyarok közt. Ethnographia XCVIII. 1987. 2–4. 350–359.
- 17 Dr. Kós Károly: Moldvai csángó menyegző (1949). In: Pozsony Ferenc (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 1997. 73–95.
- 18 Seres András: Nyírász [sic!] után indultunk. Művelődés XXIX. 1975. 3. 59–62.; Uő: Moldvai magyar lakodalmi szokások. Néprajzi Látóhatár III. 1994. 1–2. 89–114.
- 19 Istók György–Pozsony Ferenc: Lakodalom a moldvai Klézsén. Művelődés XLI. 1992. 12. 34–36.
- 20 János-Szatmári Ildikó: A moldvai csángó lakodalom szokásvariánsai. In: Szabó Á. Töhötöm (szerk.): Életutak és életmódok. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2002. 110–128.

- 21 Benedek H. Erika: Út az életbe. Világképelemzés csángó és székely közösségek születéshez fűződő hagyományai alapján. Kolozsvár, Stúdium Könyvkiadó, 1998.
- 22 Benedek H. Erika: A terhesség, szülés, csecsemőgondozás múltja és jelene egy moldvai csángó faluban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 1997. 56–72.
- 23 Nagy Emőke: „Megszabadultak”. A szülés szokásköre és hiedelmei egy moldvai székelyes csángó településen. In: Szabó Á. Töhötöm (szerk.): Lenyomatok 2. Fialat kutatók a népi kultúráról. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 2003. 175–187.
- 24 Nagy Janka Teodóra: A keresztapaság a külsőrekecsini csángóknál. Néprajzi Látóhatár III. 1994. 1–2. 115–124.
- 25 Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csügési magyarokról. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Füzetek 136. Szerk. Szabó T. Attila. 1942.1–38. (Megjelent még: Erdélyi Múzeum XLVII. 1942. 1. 29–46.)
- 26 Mohay Tamás: Temetés a moldvai Frumószában. Művelődés XLII. 1993. 11. 41–45. (Megjelent még: Pozsony Ferenc szerk.: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 1997. 27–35. Továbbá: Moldvai Magyarság X. 2000. 10. 12–13.)
- 27 Nyisztor Tinka: „Rendes” temetések Pusztinában. A szokás szerepe a hagyományos kultúrában. Pozsony Ferenc (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 1997. 106–122.
- 28 Harangozó Imre: „Úgy ment keresztül a világ” Adalékok a moldvai magyarok lélekképzetének és temetési szokásainak a vizsgálatához. Turán IV. 2001. 3. 63–78.; Uő: Halott körüli szokások a moldvai magyarok hagyományaiiban. In: Harangozó Imre (szerk.): „Ott hul éltek vala a magyarok...” Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsestárából. Újkígyós, 2001. 153–180.
- 29 Virt István: „Elszakasztottad a testemtől én lelkemet” A moldvai és a Baranya megyei csángók halottas szokásai és hiedelmei. Kolozsvár, 2001. (Kriza Könyvek 8.)
- 30 Virt István: Halottas szokások és hiedelmek a Baranya megyében élő moldvai csángóknál. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. 34. (1989) Pécs, 1990. 227–238.; Uő: Egy moldvai magyar község (Pusztina) halottas szokásai. In: Fejős Zoltán–Küllös Imola (szerk.): Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Budapest, 1990. 132–145.; Uő: Halottas szokások változásainak vizsgálata Pusztinán és a Baranya megyében élő csángóknál. In: Halász Péter (szerk.): A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Budapest, 1991. 649–654.; Uő: Csángó halotti szokások. Téka (Budapest, Almássy Téri Szabadidőközpont kiadványa) 12. sz. 24–31.; Uő: „Megszabadultam már a testi haláltól”. A moldvai csángók lélekhite. In: Péterbencze Anikó (szerk.): „Moldovának szíp táiaind születtem...” Jászberény, 1993. 60–67.; Uő: Halál és emlékezés. Halottak napi szokások a Bákó megyei Pusztinában. Néprajzi Látóhatár III. 1994. 1–2. 125–134.; Uő: A migráció hatása a moldvai csángók halottas szokásainak és hiedelmeinek hagyományozódására. In: Halász Péter (szerk.): Csángó sorskérdések. Lakatos Demeter Egyesület. Budapest, 1997. 31–40.; Uő: „Elszakasztottad a testemtől én lelkemet”. Közösségi szereprendszer a moldvai csángók halottas szokásainak és hiedelmeinek hagyományozódásában. Kharón. II. 1998. 2. 55–77.; Uő: A halottkultusz hagyományozódásának szociálpszichológiai vizsgálata a moldvai csángó közösségekben.

- In: Pócs Éva (szerk.): Lélek, halál, túlvilág. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Budapest, Balassi Kiadó, 2001. 311–317.
- 31 Domokos Pál Péter: Az onesti Betlehemes-játék. In: Uő: A moldvai magyarság. Budapest, 2001. 450–453. (6. kiad.)
- 32 Faragó József: A szabófalvi hejgetés emlékei. Erdélyi Múzeum LVIII. 1996. 1–2. 94–103.; Uő: A hejgetéstől az urálásig. Egy moldvai csángómagyar népszokás elrománosodása és eltűnése. Honismeret XXIV. 1996. 6. 53–64.; Uő: Újév a moldvai Gyoszenyban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 1997. 286–302.
- 33 Pozsony Ferenc: Újesztrendőhöz kapcsolódó szokások a moldvai csángóknál. Néprajzi Látóhatár III. 1994. 1–2. 151–166. (Megjelent még: In: Uő: Adok nektek aranyvesszőt. Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról. Csíkszereda, 123–134.)
- 34 Csoma Gergely: Karácsonyi megénekelés Moldvában. Honismeret. XXVIII. 2000. 6. 65–66.
- 35 Domokos Pál Péter: Dies concussionis ovarum. Ethnographia. LXXXV. 1974. 2–3. 384–389.
- 36 Halász Péter: A moldvai magyarok egy régi étele. Zsufa. Ethnographia LXXXIV. 1973. 3. 341–345. (A tanulmány egy kendermagból vagy egyéb olajos magvakból készült régi böjtös étel kultúrtörténetét mutatja be.); Uő: Adatok a moldvai magyarok kecskemaszkos játéka-hoz. In: Viga Gyula (szerk.): Kultúra és tradíció I. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére. Miskolc, 1992. 173–179.; Uő: Húshagyótól virágvasárnapig. Húsvéti népszokások a moldvai csángómagyaroknál. Erdélyi Magyarság XXXVII. 1999. 19–23.; Uő: A moldvai magyarok tavasi ünnepköréről. In: Czégényi Dóra–Keszeg Vilmos (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 8. Kolozsvár, 2000. 233–275.; Uő: „Vízbevető herfő” a moldvai magyaroknál. Néprajzi Látóhatár IX. 2000. 3–4. 425–435.; Uő: A húsvéthoz kapcsolódó vallási népszokások a moldvai csángóknál. In: Lackovits Emőke, S.–Mészáros Veronika (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5. Konferencia Pápán 1999. június 22–24. I–II. Veszprém, 2001. I. 315–322.; Uő: Vadon termő növények a moldvai csángók böjtös étkezésében. Turán V. 4. 63–66. (Megjelent még: In: Uő: Nem lehet nyugrunk. Esszék, gondolatok, útirajzok a moldvai magyarokról. Budapest, Magyar Napló, 194–200.); Uő: „A csíki karácsony” Székelyföld VIII. 2004. 1. 63–65. – A tanulmányok többsége megjelent Halász Péter gyűjteményes tanulmánykötetében: Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához. Budapest, Európai Folklór Intézet, 2002.
- 37 Nyisztor Tinka: Az írott tojás szerepe a pusztinai húsvéti szokásokban. Néprajzi Látóhatár III. 1994. 1–2. 167–170.
- 38 Ősz [Erős] Péter: A pusztinaiak húsvéti szokásaiból. Moldvai Magyarság 1992. 23., 1., 4.
- 39 Duma Dániel: A húsvéti ünnepkörhöz tartozó szokások a moldvai magyaroknál. Moldvai Magyarság XV. 2005. 2. [sic! – helyesen: 3.] (166.) 7–10.
- 40 Nyisztor Tinka: A gyertya használata Mindenszentek és Halottak napján Pusztinában. In: Pozsony Ferenc (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 1997. 113–122.
- 41 Fazakas M. Izabella: Szakrális tér és idő Bogdánfalván. Tanári fokozati dolgozat.

- BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 1996.; Uő: Az egyházi év ünnepei Bogdánfalvában. In: Pozsony Ferenc (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 1997. 324–341.
- 42 Detrichné Török Zsuzsa: Kultúra és szakralitás a moldvai csángóknál. Szociológia 1990. 3–4. 223–236.
- 43 Fazakas M. Izabella: Szakrális tér és idő Bogdánfalván. BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 1996.
- 44 Halász Péter: Magyarfalva helynevei. Budapest, ELTE, 1981. (MND 19.); Uő: Lészped helynevei. Budapest, ELTE, 1983. (MND 26.); Uő: Ónfalva (Onyest) helynevei. Budapest, ELTE, 1983. (MND 32.); Uő: Klézse (Kleja) helynevei. Budapest, ELTE, 1986. (MND 58.); Uő: Pusztina (Pustiana) helynevei. Budapest, ELTE, 1987. (MND 68.); Uő: Lábnyik (Vladnic) helynevei. Budapest, ELTE, 1994. (MND 130.); Uő: Külsőrekecsin helynevei (Fundu Răcăciuni). Budapest, ELTE, 1994. (MND 139.); Uő: Szabófalva helynevei (Săbăoani). Budapest, ELTE, 1997. (MND 143.)
- 45 Pálfalvi Pál: A pusztinai temető növényvilágáról. In: Pozsony Ferenc (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 1997. 123–149.
- 46 Csoma Gergely: Petrás emlék Nagypatakon. Néprajzi Látóhatár II. 1993. 1–2. 233–235.
- 47 Barna Gábor: Moldvai magyarok a csíksomlyói búcsún. In: Halász Péter (szerk.): „Megfog vala apóm, szokcor kezemtül...” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Budapest, 1993. 45–61.
- 48 K. Lengyel Zsolt: Katolischer Glaube und ungarische Muttersprache. Zur Wallfahrt in Csíksomlyó. Ungarn Jahrbuch 15. München, 1987. 210–218.; Uő: Hozzászólás a csíksomlyói búcsú kérdéséhez. Új Erdélyi Múzeum 1990. 1–4. 74–82. (Megjelent még: Művelődés 1991/2–3. 14–18.)
- 49 Mohay Tamás: Moldavian Hungarians in Csíksomlyó at Pentecost. Hungarian Heritage. Vol. 3. Budapest, 2002. 56–68.; Uő: Csíksomlyói kolduló ferencesek Moldvában 1858–59-ben. In: Czövek Judit (szerk.): Imádságos asszony. Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére. Budapest, Gondolat Kiadói Kör–Európai Folklor Intézet, 2003. 168–189.
- 50 Tánczos Vilmos: Adatok a csíksomlyói kegyhely búcsújáró hagyományainak ismeretéhez. In: S. Lackovits Emőke (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében. I. Veszprém, 1991. 136–158.; Uő: A moldvai csángók pünkösdi hajnali keresztútjárása a Kis-Somlyó hegyen. In: Asztalos Ildikó (szerk.): Hazajöttünk. Pünkösdi Csíksomlyón. Kolozsvár, 1992. 40–45.
- 51 Gazda Enikő–Benedek H. Erika: Pusztinaiak csíksomlyói búcsújárása 1993-ban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 1993. 259–285.
- 52 Harangozó Imre: „Jertek kössünk Máriának szűzfejére koszorút...” A csíksomlyói búcsújárásról. Turán IV. 2001. 3. 79–85.
- 53 Borbély Éva: „Fényes vót, úgy rebegert...” Csíkfalusi búcsújárók Csíksomlyón. In: Lukács János (szerk.): Változás diákszemmel. Kolozsvár, 1994. 59–62.

- 54 Fosztó László: Csíksomlyó és Barát. In: Pozsony Ferenc (szerk.): Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben. A Magyarországtudat Könyvtára XXIII. Budapest, 1999. 103–111.
- 55 Limbacher Gábor: A moldvai magyarok kácsikai búcsújárása Nagyboldogasszony ünnepekor. In: Halász Péter (szerk.): „Megfog vala apóm szokcor kezemtől...” Budapest, 1993. 95–100.
- 56 Stekovic Rita: Cacara – a magyar misés búcsú Bukovinában. In: Lukács János (szerk.): Változás diákszemmel. Kolozsvár, 1994. 53–58.
- 57 Borbély Éva: Templombúcsúk Moldvában. In: Pozsony F. (szerk.): Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben. A Magyarországtudat Könyvtára XXIII. Budapest, 1999. 113–118.
- 58 Magyar Zoltán: Szent István alakja a moldvai magyar néphagyományban. Honismeret 1997. 4. 3–8.; Uő: A „húshagyat”. Adalékok egy csángó Szent László-mondához. Ethnographia CIX. 1998. 1. 205–213. – Moldvai csángó adatokat találunk továbbá a szerző Szent László a magyar néphagyományban (Budapest, 1998.) és Szent István a néphagyományban. Budapest, 2000.) című kötetiben is.
- 59 Halász Péter: Szent István király templomai a régi Etelközben. In: Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához. Budapest, Európai Folklór Intézet, 2002. 49–55.; Uő: A kicófalvi Szent István szobor. Honismeret XXV. 1997. 4. 8.
- 60 P. Jáki Sándor Teodóz: Csángókról, igaz tudósítások. Budapest, 2002. 101–107. (a Szent István-kultuszról), 158–166. (a Szent László-kultuszról)
- 61 Hajdú-Demeter Dénes: A moldvai magyarság védőszentjei. Új Ember, 1988. jan. 11.
- 62 Lásd az előbb idézett tanulmányokat.
- 63 Tánczos V. i. m. Kolozsvár, 1992. (Lásd 50. jegyz.)
- 64 Pozsony Ferenc: Egy moldvai csángó család vallásos tárgyai. In: Pozsony Ferenc (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 1997. 240–247.
- 65 Csoma Gergely: Elveszett szavak. A moldvai magyarság írott nyelvemlékei. – Banned Words. Remnants of the Hungarian Moldavians' Written Language. Budapest, Etnofon Kiadó, 2004.
- 66 Szentimrei Judit: Szörtesek, varrások-hímzések. In: Dr. Kós Károly–Szentimrei Judit–Dr. Nagy Jenő: Moldvai csángó népművészet. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1981. 177–359.
- 67 Gazda Klára: Keresztény jelképek a népi díszítőművészetben? In: Czégényi Dóra–Keszeg Vilmos (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 8. Kolozsvár, 2000. 100–142. (Megjelent még: In: Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: Jelbeszéd az életünk. 2. Budapest, Osiris, 2002. 281–294.); Uő: A moldvai csángó textil- és viseletkultúra jelentései. Székelyföld IX. 2005. 10. 89–96.; Uő: Isten kovácsa. In: Szikszai Mária (szerk.): Játék és kultúra. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 11. Kolozsvár, 9–48.; Uő: A hinta a magyar néphagyományban. Funkciók, jelentések, szimbólumok. In: Czövek Judit (szerk.): Imádságos asszony. Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére. Budapest, Gondolat Kiadói Kör–Európai Folklór Intézet, 2003. 274–300.

- 68 Gazda Klára: A hímzéskultúra legrégebb rétegeiről. In: Gazdáné Olosz Ella: A tű csodája. Moldvai csángó-magyar inghímek, erdélyi öltéstechnikák. Csíkszereda, Pro-Print, 2001. 15–30.
- 69 Ezeket az építészeti emlékeket egyik tanulmányában P. Benedek Fidél veszi számba. Lásd: Egykori magyar templomok és építészeti hatások Moldvában. In: Uő: Ferences kolostorok. Tanulmányok. Sajtó alá rendezte és az előszót írta Sas Péter. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó. 2005. 204–212.
- 70 Lásd: Tánczos Vilmos: Keletnek megnyílt kapuja. Emlékképek a moldvai csángók szerkezet nélküli kultúrájáról. In: Uő: Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék. Kolozsvár, KOM-Press Korunk Baráti Társaság, 1996. 123–133. (2. kiadás: Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, Krónika Könyvek, 2000.)
- 71 Bottyán Kristóf: A gorzafalvi harangokról. In: Halász Péter (szerk.): „Megfog vala apóm szokor kezemtül...” Budapest, 1993. 127–130.
- 72 A harangok föliratai. In: P. Jáki S. T. i. m. 153–156.
- 73 Csoma G. i. m., Elveszett szavak. Budapest, 2004. 5–15.
- 74 Tánczos V. i. m. Keletnek... 1996. 106–109., 126–133.
- 75 A lézpedi Kollonich-orgonát elégették. Még öt ilyen orgonáról van tudomásom, de nem tartom célszerűnek megnevezni őket.
- 76 Csűry Bálint: A Csángó Miatyánk. Magyar Nyelv XXVI. 1930. 5–6. 170–172.
- 77 Mohay Tamás: „Anyámtól tanultam, nem a templomba.” Miatyánk változatok Moldvából. In: Útjaidon. Ünnepi kötet Jelenits István 70. születésnapjára. Budapest, 2002. 45–57.
- 78 Az ún. „Huszita Biblia” átfogó szakirodalmát itt nem ismertetjük.
- 79 Décsy Gyula: A Miatyánk legrégebb magyar szövege. Új Látóhatár (München) 1960. 3. 483–486.
- 80 Kallós Zoltán archívumokban található gyűjtéseinek csak kis része jelent meg nyomtatásban. Például: Ráolvasás a moldvai és a gyimesi csángóknál. Műveltség és Hagyomány VIII. 1966. 137–158.
- 81 Bosnyák Sándor: A moldvai magyarok hitvilága. Budapest, Folklor Archívum 12., 1980.; Uő: Jobban lapul a szívemhez, ha magyarul mondom. Örökség. 1. 1992. 9–10. (tíz imaszöveggel); Uő: Térdig vérbe, könyökig könnyübe. Lézpedi, pusztinai s trunki imádságok. Hunnia, 1993. augusztus, 62–63.; Uő: Vas ostorokval ostoroztak. Lézpedi, pusztinai s trunki imádságok. Hunnia, 1993. október, 66–67.; Uő: Magyar Biblia. Budapest, Európai Folklor Intézet–L'Harmattan, 2001.
- 82 P. Daczó Árpád Lukács: Hosszú utak megszomorodának... Archaikus népi imádságok, ráolvasók, szentes énekek Erdélyből és Moldvából. P. Daczó Árpád Lukács szentferencendi atya gyűjtése (1974–1999). Budapest, Magyar Napló, 2003.
- 83 A gyűjtött moldvai archaikus népi imádságok szövegei zömmel megtalálhatók a szerző következő két kötetében: Tánczos Vilmos: Gyöngyökkel gyökereztél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok. Csíkszereda (2. kiad., 1996.); Uő: Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 1999.
- 84 Harangozó Imre: „Anyám, anyám, szép Szűz Máryám...” Újkígyós, 1992.; Uő: „Krisztusz háze arangyos...” Archaikus imák, ráolvasások, kántálók a gyimesi és moldvai magyarok hagyományából. Újkígyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola, 1998.;

- Ráolvasások, archaikus imádságok. In: Uő: Elmentem a Szent Están templomába. Kalandozások népi hitvilágunk forrásainál. Budapest, Masszi Kiadó, 2001. 97–231.
- 85 Mohay Tamás: „Megszenteltesék áldott szent neved...”. Magyar imádságok Moldvából. Pannonhalmi Szemle I/2. 1993. 53–66. (Megjelent még: A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2. Kolozsvár, 1994. 244–261. Itteni címe: „Virág Jézus benne van ...” Magyar imák Moldvából.)
- 86 Összefoglaló igénnyel a következő két kötetben: Tánczos Vilmos: Eleven ostya, szép virág. A moldvai csángó népi imák képei. Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, Krónika Könyvek, 2000.; Uő: Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér. Budapest, Püski Kiadó, 2001. – A moldvai csángó imaszövegek kapcsán a műfajjal kapcsolatos különböző részkérdésekkel foglalkozik az alábbi tanulmányokban: Uő: „Feltekintek napkeletre”. Moldvai archaikus népi imádságok. Néprajzi Látóhatár III. 1994. 1–2. 217–243.; Uő: Archaikus és liturgikus imafüzérek Moldvában. Jel VI. 1994. 8. 249–252.; A nyelvváltás jelensége a moldvai csángók egyéni imarepertoárjában. Kétnyelvűség. Nyelv- és kultúrokológiai szaklap (Szada). III. 1995. 2. 51–68.; Uő: A Szent megnyilatkozásai a moldvai és gyimesi népi imádságokban. Kisebbségkutatás V. 4. 370–381. (Megjelent még: Pozsony Ferenc szerk.: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 1997. 224–239.; Angolul: The Manifestations of 'szent' in Traditional Prayers of Moldavia and Gyimes. In: Gy. Cholnoky–E. Dunay ed.: Minorities Research. A Collection of Studies by Hungarian Authors. Budapest, 1999. 59–70.); Uő: Egy apokrif Szent Antal-ima és műfajkörnyezete. Néprajzi Látóhatár (Debrecen) V. 1996. 3–4. 141–150.; Uő: Középkori szentkultusz a moldvai népi imádságokban. In: Jankovics József–Monok István–Nyerges Judit–Sárközy Péter (szerk.): A magyar művelődés és a kereszténység. I–III. Budapest–Szeged, II. 1998. 957–667.; Uő: Messianisztikus jelképek a csángó népi imádságokban. In: Folklorisztika 2000-ben. Folklor – irodalom – szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára. I–II. Budapest, 348–366.; Uő: Egy folklórműfaj (archaikus ima) mint ritualizált szöveg. In: Borbély Anna (szerk.): Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. A 10. élőnyelvi konferencia előadásai. Budapest, 2000. 207–212.; Uő: A moldvai csángó archaikus népi imádságok képi egységei. In: S. Lackovits Emőke–Mészáros Veronika (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5. I–II. Veszprém, I. 2001. 165–182.; Uő: A népi imák ébresztés-motívumáról. Csángó szöveganyag alapján. In: Barna Gábor (szerk.): „Nyisd meg, Uram, szent ajtódat...” Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára. Budapest, 2001. 27–37. 2001.; Uő: A Szent megnyilatkozásai a moldvai és gyimesi népi imádságokban. In: Barna Gábor (szerk.): A szentisztelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Közép-Európában. A magyar szentek tisztelete. Szeged, 2001. 247–258.
- 87 Tánczos Vilmos: Uő: Moldvai csángó archaikus népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér. I–III. Doktori értekezés. Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék. Kolozsvár, 1999. III. 669–744.
- 88 A csíki kéziratos énekeskönyvekre vonatkozó irodalomából: Domokos Pál Péter: A csíki énekeskönyvek. In: Csutak Vilmos (szerk.): Emlékkönyv a Székely Nemzeti

Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 102–112.; Csörsz Rumen István: Bocskor János énekeskönyve. 1716–1739. Domokos Pál Péter hagyatékából sajtó alá rendezte Csörsz Rumen István. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2003.; Stoll Béla: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840). Budapest, 2002. (2., jav. és bőv. kiad.)

89 Domokos Pál Péter: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: Cationale Catholicum. Petrás Incze János: Tudósítások. Összeállította Domokos Pál Péter. Budapest, Szent István Társulat, 1979. 99–1291.

90 A jobbára budapesti archívumokban található Kallós-gyűjtemésekből hanglemezeken, CD-ken került nyilvánosságra több népének, és számos előadóművész is felhasználta ezeket a gyűjteméseket.

91 Seres András a diktatúra utolsó két évtizedében titokban végzett népzenei gyűjtéseket. A gyűjtések zenei feldolgozását Szabó Csaba segítette. Munkájuk eredménye: Seres András–Szabó Csaba: Csángómagyar daloskönyv. 1972–1988. Budapest, é. n. [1991]. A gyűjtemény megszületéséről Szabó Csaba készített beszámolót: Népzene gyűjtés a moldvai csángómagyarok közt. 1972–1988. A Szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei VIII. Társadalomtudomány 3. Szerk. Dr. Guttner József. Szombathely, 1990. 151–170.

92 Székely László: Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza. Budapest, é. n. [1997] – A kötet moldvai csángó gyűjtést (főleg imákat, népénekeket) is tartalmaz.

93 P. Jáki Sándor Teodóz Csángókról, igaz tudósítások című könyvében (i.m.) több csángó népéneket (pl. Boldogasszony Anyánk, Aranymiatyánk, két Szent István-himnusz, egy Mária-siralom stb.), illetve énekest is bemutat.

94 Dobszay László (szerk.): Gregorián énekek és balladák a csángóknál. A Kallós Archívum és az MTA Zenatudományi Intézet Archívumának anyagából. Budapest, Hungaroton Classic Ltd., 1997.

95 Itt mindenekelőtt a kötetekben közölt narratívákra hívjuk fel a figyelmet: Bosnyák Sándor: Budapest, 1980. (Folklór Archívum 12.); Uő: Magyar Biblia. A világ teremtése, az özönvíz, Jézus élete s a világ vége népünk szájhagyományában. Budapest, Európai Folklór Intézet, 2001. – A gyűjteményes kötetekben közölt történetek korábban folyóiratokban is megjelentek, és a szerző ezzel a témával néprajzi tanulmányok keretében is foglalkozott. Lásd: Uő: A tenger fenekéről felhozott föld motívuma a magyar teremtésmondákban. Ethnographia LXXX. 1969. 462–464.; Uő: A csángó magyarok apokrif bibliája. Mozgó Világ X. 1984. 1–2. 109–123.; Uő: A világ teremtése a moldvai magyarok mondáiban. In: Vallási néprajz 3. Budapest, 1987. 348–354.; Uő: Égbe vivő út. Az ég köldökéről, a föld köldökéről s az égigérő fáról. Örökség 1. 1992. 2–6.; Uő: Szent László minden ellenséget legyőzött. Örökség 2. 1992. 6–7.; Égbe vivő út – Az ég köldökéről, s az égigérő fáról. In: Péterbencze Anikó (szerk.): „Moldovának szíp táiaind születem...” Jászberény, 1993. 44–54.; Uő: Benedik doktor élete és halála. A rózsabüzü kút regéi. Örökség 1. 1993. 16–19.; Uő: Negyven nap s negyven éjen esett. (Csángó vízözön regék) Hitel VII. 1994. 3. 70–76.; A lézpedi látóleány, aki Isten csókját hordozza az arcán. Kharon 2000. 1–2.

96 Kóka Rozália: A lézpedi „szent leján”. Tiszatáj XXXVI. 1982. 8. 29–44.; Uő: A „csíksomlyói csodák”. Vigilia 1984. 8. 625–627.

- 97 Pozsony Ferenc: Látomások a moldvai csángó falvakban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 1997. 248–258. (Megjelent még: In: Pócs Éva szerk.: *Eksztázis, álom, látomás*. Budapest–Pécs, 1998. 72–80.)
- 98 Csoma Gergely: Egy csángó legenda nyomában. In: Halász Péter (szerk.): „Megfog vala apóm szokor kezemtől...” Budapest, 1993. 101–108.
- 99 Hegedűs L. i. m. (Lásd 8. jegyz.)
- 100 Peti Lehel: A trunki orvos rózsailatú kútjának mítosza. *Korunk* III. 2003. 9. 25–29.; Uő: Vallási mozgalom a Bákó környéki falvakban. In: Kinda István–Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2005. 157–192.
- 101 Kinda István: Egy szőke szép leány. A Végzet Asszonyának archetípusa egy moldvai hiedelemszövegben. In: Tánzos Vilmos (szerk.): *Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből*. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 2004. 81–93.
- 102 Faragó József: Baka András legendameséiből. In: Barna Gábor–Bárdos István–Tisovszki Zsuzsanna (szerk.): *Vallásos népelet a Kárpát-medencében*. Budapest, 1993. 44–63.; Uő: Baka András tréfás beszédei. *Moldvai csángómagyar népmesék*. Gyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és tájszójegyzékkel közléteszi Faragó József. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2003.
- 103 Faragó József: *Moldvai csángó népmesék és anekdoták*. I–III. 1958. (kézirat, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár)
- 104 Faragó József: A mennybe vitt leány balladájához. In: Uő: *Balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977. 136–176. (Korábbi megjelenése: *Ethnographia* LXXIX. 1968. 503–525.)
- 105 A csángó hejgetés szövegére nézve lásd Faragó Józsefnek a téli ünnepkörrel kapcsolatos – előbb már idézett – munkáit. Továbbá: Demény István Pál: A hejgetés meg a sámánének. *Néprajzi Látóhatár* III. 1994. 1–2. sz. 135–150. (Újraközölve: In: Harangozó Imre (szerk.): „Ott hul éltek vala a magyarok...” *Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsestárából*. Újkígyós, 2001. 111–132.)
- 106 Diószegi Vilmos: *Vegyes néprajzi gyűjtés*. Kézirat. 1950. EA 4645. és EA 4645.; Uő: *Hiedelem és gyógyítás*. Kézirat. 1951. EA 3049.; Uő: *Hiedelemvilág, népies gyógyászat*. Egyházasközar, Szárász. Kézirat. 1953. EA 4210.; Uő: „Visszafelé számláló” *rólvasások*. *Néprajzi Közlemények* II. 1957. 3–4. 162–173.; Uő: *Embergyógyítás a moldvai székelyeknél*. *Néprajzi Közlemények* V. 1960. 3–4. 35–124.
- 107 E tekintetben A moldvai magyarok hitvilága című monografikus munka (i. m. 1980.) az alapvető. Ezen felül lásd még: Bosnyák Sándor: A felkelő nap köszöntése a csángó népcsoportoknál. *Ethnographia* LXXXIV. 1973. 4. 559–563.; Uő: *Égbe vivő út – Az ég köldökéről, s az égigérő fáról*. In: Péterbencze Anikó (szerk.): „Moldovának szípi táiaind születem...” *Jászberény*, 1993. 44–54.
- 108 Daczó Árpád (P. Lukács O. F. M.): *Csíksomlyó titka*. Mária-tisztelet a néphagyományban. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2000.

- 109 Harangozó Imre: Emléknymok régi hitvilágunkból. In: Uő: Elmentem a Szent Están templomába. Kalandozások népi hitvilágunk forrásainál. Budapest, Masszi Kiadó, 2001. 63–96. – Továbbá ide vonhatók még a szerző halottkultusszal kapcsolatos, fentebb már idézett tanulmányai.
- 110 Halász Péter: A moldvai csángó magyarok hiedelmei. Budapest, General Press Kiadó, é.n. [2005]
- 111 Diószegi V., idézett művek (lásd 106. jegyz.)
- 112 Kallós Zoltán: Ráolvasások, hiedelmek Gyimesből, Moldvából és a Mezőségből. 1959–1960. EA. 5606.; Uő: Ráolvasás a moldvai és a gyimesi csángóknál. Műveltség és Hagyomány VIII. 1966. 8.
- 113 Bosnyák Sándor: Adalékok a moldvai csángók népi orvoslásához. Orvostörténeti Közlemények LXIX–LXX. 1973. 279–297.; Uő: Szem megnézte, szű megszerette. Az igézés a moldvai, gyimesvölgyi s bukovinai magyaroknál. Örökség 1992. 2. 1–5.
- 114 Csoma Gergely: A moldvai magyarok varázslásairól. Néprajzi Látóhatár I. 1992. 1–2. 139–142.; Uő: Jóslás a moldvai csángóknál. In: Péterbencze Anikó (szerk.): „Moldovának szíp táiaind születtem”. Jászberény, 1993. 55–59.; Uő: A somoskai ráolvasófüzet. Néprajzi Látóhatár III. 1994. 1–2. 253–259.; Uő: A moldvai csángó magyarok szerelmi varázslása. In: S. Lackovits Emőke (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében. II. Veszprém–Debrecen, 1997. 180–223.; Uő: Varázslások és gyógyítások a moldvai csángómagyaroknál. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2000.; Uő: Varázslások és gyógyítások. Turán IV. 2001. 3. 109–110.
- 115 Harangozó Imre: „Mint a hó tiszták legyünk...” Adalékok a moldvai magyarok népi gyógyító gyakorlatának vizsgálatához. Konferenciaelőadás. Népi orvoslási kutatások a Kárpát-medencében és Moldvában az ezredfordulón. Budapest, MOT Népi Orvoslási Szakosztály – MTA Néprajzi Kutatóintézet Népi Gyógyászati Archívum – 2005. ápr. 6–7. (megjelenés előtt)
- 116 Kotics József: Erkölcsei értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 1997. 36–55. – A tanulmány megjelent még: 1. In: Pozsony Ferenc szerk.: Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben. Budapest, A Magyarországtudás Könyvtára XXIII. 55–67.; 2. In: Mások tekintetében. Miskolci Egyetem, A Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék Könyvei 4. 2001. 27–48.; 3. Die moralische Wertordnung und ihre soziale Kontrolle in einigen Tschangodörfern des Moldaugebiets. In: Műveltség és Hagyomány. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének Évkönyve. IX–X. Debrecen, 1998. 27–49.
- 117 Ilyés Sándor: A megesett leány büntetőritusai a moldvai csángóknál. Korunk III. folyam, 2003. 9. 91–96.; Uő: A megesett leány büntetőritusainak szimbolikája a moldvai csángóknál. In: Tánczos Vilmos (szerk.): Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 2004. 59–80.; Uő: A megesett leány büntetőritusai Moldvában. In: Kinda István–Pozsony Ferenc (szerk.): Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2005. 56–91.
- 118 Kovácsné István Anikó: A somoskai vartyogó hiedelemtörténetének ezredfordulói

- emlékezete. *Moldvai Magyarság* XIV. 5. (156.) 17–19., 6. (157.) 18–19.
- 119 Peti Lehel: Elromlott a világ. Egy mítosz archetipológiája, avagy a moldvai csángók időszemléletéről. In: Tánczos Vilmos (szerk.): *Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből.* Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 2004. 39–58.
- 120 Peti Lehel: A lopás fekete mágiával való kezelése. *Korunk* III. folyam, 2003. 9. 29–33.; Uő: A fekete mágia szociális egyensúlyellenőrző szerepe a moldvai csángó falvakban. A lopás hiedelmei. In: Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 2. Fialat kutatók a népi kultúráról.* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2003. 159–174.
- 121 Kinda István: „Hagyjátok el, me meghejtek én tütköt!” A pap közösségi kontrollszerepe. *Korunk* IV. 2003.9. 51–56.
- 122 Kinda István: A papi státus deszakralizációja a moldvai csángó falvakban. *Székelyföld* IX. 2005. 4. 133–144.
- 123 Kinda István: A csángó falu mikrotársadalma és a modernizáció. Deviancia és közösségi kontroll konfliktusa. Esettanulmány egy csángó asszony deviáns moráljáról. *Korunk* XIV. 2003. 9. 38–51.; Uő: A társadalmi kontroll és intézményei a moldvai falvakban. In: Kinda István–Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban.* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2005. 21–56.
- 124 Pápai Virág: Neoprotestáns vallásgyakorlás Klézsén. Választott életstratégia egy csángó férfi esetében. *Korunk* III 2003. 9. 34–37.
- 125 Kocsis Mónika: Népi gyógyászat Szitáson. In: Kinda István–Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban.* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2005. 235–270.
- 126 Pávai István: A moldvai magyarok megnevezései. *Regio* VI. 4. 149–164. (Átdolgozott változata: Uő: Etnonimek a moldvai magyar anyanyelvű katolikusok megnevezésére. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben.* Budapest, A Magyarságkutatás Könyvtára XXIII. 69–82.); Uő: Vallási és etnikai identitás konfliktusai a moldvai magyaroknál. *Néprajzi Értesítő* LXXVIII. 1996. 7–27.
- 127 Pávai István: Zene, vallás, identitás a moldvai magyar népéletben. *Tanulmányok, interjúk.* Budapest, Hagyományok Háza, 2005.
- 128 Magyar Zoltán: Vallás és etnikum kapcsolata egy moldvai csángó faluban. *Néprajzi Látóhatár* III. 1994. 1–2. 75–88.
- 129 Tánczos Vilmos: „Én román akarok lenni!” Csángók Erdélyben – az etnikai, nyelvi, nemzeti identitás kérdései. *Korunk* 1995/1. (Megjelent még: Uő: Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék. Kolozsvár, KOM-Press Korunk Baráti Társaság, 1996. 174–189.; Román fordításban: „Vreau să fiu român”. *Ceangăi în Transilvania – probleme ale identității etnice-lingvistice-naționale.* In: Cumpăna. *Antologia revistei de cultură* *Korunk*. 3. é. n. [1997] 29–36.; Német fordításban: „Ich will Rumäne sein!” *Tshangos in Siebenburgen.* In: Uő: *Aufgetan ist das Tor des Ostens. Volkskundliche Essays und Aufsätze.* Csíkszereda, Pro-Print, 1999. 174–190.); Uő: i. m. *Keletnek...* 1996. 97–173.
- 130 Diószegi László–Pozsony Ferenc: A moldvai csángók identitásának összetevőiről. In: Diószegi László (szerk.): *Magyarságkutatás 1995–96.* Budapest, 1996. 105–112.
- 131 Sándor Klára: A nyelvcsere és a vallás összefüggése a csángóknál. *Korunk* 1996/11.

- 60–75. (Megjelent még: In: Jankovics József–Monok István–Nyerges Judit–Sárközy Péter (szerk.): *A magyar művelődés és a kereszténység. I–III.* Budapest–Szeged, III. 1130–1151.); Uő: *Contempt for Linguistic Human Rights in the Service of the Catholic Church: The Case of the Csángós.* In: Miklós Kontra–Robert Phillipson–Tove Skutnabb-Kangas–Tibor Várady (ed.): *Language: A Right and a Resource Approaching Linguistic Human Rights.* Budapest, CEU Press, 1999. 317–331.
- 132 Boross Balázs: „Majd egyszer léssen, de nem most”. Adalékok a moldvai csángók identitásának komplex valóságához egy kulturális antropológiai esettanulmány tükrében. *Pro Minoritate*, Tél, 2002. 48–62.
- 133 Simon Boglárka: Hogyan „boldogulnak” a csángók? Az identitás kinyilvánításának versus elrejtésének stratégiái egy moldvai közösségben. *Erdélyi Társadalom* III. 2005. 1. 9–28.
- 134 Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság.* Csíksomlyó, 1931.; Uő: *Négy janicsár püspök.* Hunnia 20. 1991. 34–39.
- 135 Pozsony Ferenc: Egyházi élet a moldvai magyar közösségekben. In: *A moldvai csángó magyarok.* Budapest, Gondolat Kiadó–Európai Folklór Intézet, 2005. 58–94.
- 136 Ciocan I. N.: *Monografia creștinilor catolici din jud. Roman.* Roman, 1924.; Pr. Gabor, Iosif: *Dicționarul comunităților catolice din Moldova.* Editura „Conexiuni” Bacău, [1996]; Luca, Cristian–Zuică, Eugen: *Catolicismul în sudul Moldovei în secolul al XVII-lea.* *Istros* XI. Brăila, Muzeul Brăilei–Editura Istros, 2004. 245–288.; Dumea, Emil: *Cărți și reviste catolice românești în Moldova.* Iași, Editura Sapienția, 2002.
- 137 Coșa Anton: *Cleja.* Monografie etnografică. [h. n.], Editura Semne, 2001.; Doboș Fabian: *Săbăoani.* File de istorie. Iași, Editura Presa Bună, 2002.; Moraru, Alois Pr.–Dimișcă, Ioan Dr.–Coșa, Anton Prof. Drd.: *Pildești.* Monografie istorică. Iași, Editura Presa Bună, 2002.
- 138 Tóth István György: *Csángó hétköznapiak a 17. században.* Rubicon X. 1999. 9–10. 26–29.
- 139 Pilat Liviu: *Comunități tăcute. Satele din parohia Săbăoani (secolele XVII–XVIII).* Bacău, Editura „Dumitru Mărtinaș”, 2002.; Uő: *Helyzetképek egy középkori moldvai falu mindennapi életéből.* In: Kinda István–Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban.* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2005. 92–100.
- 140 Halász Péter: *Egyházi jövedelmek a Román környéki csángó falvakban a századfordulón.* In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége.* Budapest, 1991. 545–553.
- 141 Tóth István György: *Diákok (licenciátusok) a moldvai csángó magyar művelődésben a XVII. században.* In: Zombori István (szerk.): *Az értelmiség Magyarországon a XVI–XVII. században.* Szeged, 1988. 139–147.
- 142 Tánczos Vilmos: *„Deákok” (parasztkántorok) moldvai magyar falvakban.* Erdélyi Múzeum (Kolozsvár) LVII. 1995. 3–4. 82–98. (Megjelent még: *Tánczos V.: Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék.* Kolozsvár, KOM-Press Korunk Baráti Társaság, 1996. 190–222.; *Német fordításban: Kantoren in den ungarischen Dörfern Moldaus.* In: *Tánczos V.: Aufgetan ist das Tor des Ostens. Volkskundliche Essays und Aufsätze.* Csíkszereda, Pro-Print, 1999. 191–227.)

- 143 Seres András: Kántorkodás a moldvai magyarok körében. In: S. Lackovits Emőke (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében 1. Veszprém, 1991. 222–224.
- 144 Gazda József: A moldvai csángók kántorkodásáról. In: S. Lackovits Emőke (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében 1., Veszprém, 1991. 225–227.
- 145 Tánczos Vilmos: Erdély János (1891–1983) bogdánfalvi szentember és népénekei. Székelyföld VIII. 2004. 10. 126–144.; Uő: A Szent Kereszt Hadserege egy moldvai csángó faluban (Bogdánfalvában). Egyházfórum (Pécs) XIX. (V.) 2004. 5. 11–15.
- 146 Ilyés Sándor: Magyarországi élmények román nyelven. Egy szitási napló tanulságai. In: Lenyomatok 4. Fiatal kutatók a népi kultúráról. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, Kriza Könyvek 26., 2005. 101–123.
- 147 Faragó J. i. m., Ismét a balladák földjén. Kolozsvár, 2005. 132.
- 148 Csoma Gergely: A somoskai ráolvasófűzet. Néprajzi Látóhatár III. 1994. 1–2. 253–259.
- 149 D. Máta Mária: „A magyar nyelvet írni kezdik.” A hangjelölés nehézségei a csángómagyar levelekben. Magyar Nyelv LXXXVIII. 1992. 1. 56–72.
- 150 Diplomatarium Italicum. Documenti raccolti negli archivi italiani. Vol. I–IV. Roma, 1925–1939. Vol. 1. 1925; Vol. 2. 1930; Vol. 3. 1934.; Vol. 4. 1939
- 151 Holban, Maria: Călători străini despre Țările Române. I–X. 1968–2002, București, Editura Științifică.
- 152 Veress Endre: Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia. Collegit et edidit Andreas Veress. Volumen primum. 1468–1540. Budapest, Fontes Rerum Transylvanicarum IV. 1914.; Uő: Scrisorile misionarului Bandini din Moldova. 1644–1650. București, Academia Română, Mem. Sect. Ist. Seria III. Tom. VI. Mem. 13. 1927. 333–352.. – Veress Endre iratgyűjteménye a csángó okmánytárhoz. az MTA Könyvtárának Kézirattárában található.
- 153 Benda Kálmán (szerk., bev., jegyz.): Moldvai csángó-magyar okmánytár. I–II. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1989. (2. kiad.: Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003.)
- 154 Sávai János: A Propaganda Fide Kongregáció Levéltárából. Szeged, 1993. (Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról. I. Documenta Missionaria I/I.); Uő: Missziók, mesterek, licenciátusok. Szeged, 1997. (Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról. II. Documenta Missionaria II/I.)
- 155 Mindenekelőtt A moldvai magyarság című könyvére (Domokos P. P. i. m. 1931) és néhány kisebb közleményére gondolunk. Például: Uő: Pietro Diodato apostoli látogatásai Oláhországban és Moldovában. Vigilia XLVI. 1981. 7. 496–500
- 156 Tóth I. Gy. i. m. 1988; Uő. i. m. 1999.
- 157 Pozsony Ferenc: Samanizmus és medvekultusz Moldvában? In: Csonka-Takács Eszter–Czövek Judit–Takács András (szerk.): Mir–Susnç–Hum. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére. Budapest, Akadémiai Kiadó, II. 2002. 745–761. (Megjelent még: Csodaszarvas. Östörténet, vallás és néphagyomány. Budapest, Molnár Kiadó, 2005. 157–172.); Uő: Egyházi élet a moldvai magyar közösségekben. In: A moldvai csángó magyarok. Budapest, Gondolat Kiadó–Európai Folklór Intézet, 2005. 58–94.
- 158 Pilat L. i. m. 2002.; Uő. i. m. 2005.
- 159 Faragó J. i. m., Ismét a balladák földjén. Kolozsvár, 2005. 132.

Pilipkó Erzsébet

Egyházi fogadalomtétel Kárpátalján

„... az evangáriomra esküdtem, úgy vót ...”
 „...Esküszöm, s ha hamisat szólok:
 Se földben, se mennyben ne lehessen boldog,
 Föld kidobja testem, ég kizárja lelkem:
 Ama sebes örvény hánytorgasson engem.”

/Arany János: A hamis tanúl

Az egyházi fogadalomtétel általánosan ismert Kárpátalján. Erről a sajátos jelenségről először Bölcsföldi András tudósított 1989-ben a *Reformátusok Lapjában*: „Az önmegettartóztatás a Lélek gyümölcse” címmel.¹ Néhai dr. Molnár Ambrus, mátraházi esperes az 1990-es évek elején pedig video-dokumentum filmet forgatott egy alkalmilag előforduló *felfogadásról* Visken. Küllös Imre a Vallási Néprajz 9. kötetében ugyancsak a viski felfogadás kapcsán azt vizsgálja, hogy ez az egyedülálló szokás milyen módon illeszkedik a református egyházfegyelem rendjébe.

A *viski felfogadás* egy alkoholelles fogadalomtétel, amelyet bizonyos személlyel a református lelkipásztor előtt, tanúk jelenlétében tesznek, hogy meghatározott ideig tartózkodni fognak a szeszes italok fogyasztásától.² A *felfogadás* adatait a lelkipásztor írásba foglalja, amelyet a „felfogadó” és tanúi is aláírnak. Tapasztalati tény, hogy a fogadalmak túlnyomó többségét betartják. Sajátos jelenség, míg korábban a fogadalomtevők általában iszákos emberek voltak, akik Isten segítségét kérve ily módon próbáltak megszabadulni nem kívánt káros szenvedélyüktől, addig a rendszerváltást követően a megváltozott életformák egy új „felfogadóréteget” termeltek ki a munkaképes férfilekosság körében. Ők azok, akik külföldi, többnyire magyarországi idenymunkára utaznak, és így felfogadásuknak köszönhetően megőrizhetik absztinenciájukat. Sőt, vannak *brigádvezetők*, akik csak olyanokat szerveznek munkára, akik *felfogadnak*, biztosítva ezáltal a munkamorált. Előfordult, hogy egyik évben Visken közel hetvenen „fogadtak fel”.

A *felfogadás* jelenségét az egykori Ugocsa megye északnyugati csücskében elterülő magyar etnikumú, vegyes felekezeti Salánkon vizsgáltam, amely közel három és fél ezer lelket számlál, körülbelül fele-fele arányban görög katolikus és református. A közel félszáz lelket számláló ugyancsak magyar anyanyelvű cigányság többsége (formailag) a református egyházhoz tartozik.³ „Ki a cigány?” társadalmi, szociológiai, etnográfiai stb. szempontú meghatározásaira itt most nem térnék ki, a vizsgált lokális társadalmon belül az adott réteg körülhatárolá-

sánál Kemény István koncepcióját vettem alapul, aki a cigányságot olyan etnikus entitásnak tételezi, melynek kulturális sajátosságai környezetétől jelentősen eltérnek. Ez a meghatározás a cigányság mindenkori helyzetét egy önként választott magatartás eredményeként értékeli.⁴

Az egyházi fogadalomtétel a református egyházban a korábbi századokban az egyházfegyelem részét képezte, amely a közösségek életének egyfajta szabályozójaként működött. Levéltári forrásokra hivatkozva Horkay Lajos *A beszélő kövek* c. munkájában leírja, hogy a salánki református egyház⁵ jegyzőkönyvei kezdettől az egyházfegyelem hathatós gyakorlásáról beszélnek. A fegyelmi bíráskodást a lelkész vezetésével a presbitérium gyakorolta. A megesett nőket kényszerítette, hogy kiálljanak a hajadonok sorából s a „partikus”-ban való penitenciára ítélte, az istenkáromlókat, a templomi botránnyal okozókat egyházkövetésre és pénzbírságra ítélte. A templomkerülőket és elmaradozókat maga elé idézte, „és az Istenháza szorgalmas gyakorlására serkentette”, s ha ez nem segített, büntetett. Viszálykodó házasságok, széttört mátkaságok egyedüli törvényszéke évszázadokon keresztül a consistorium volt. A XIX. század végéig alig volt az életnek olyan megnyilvánulása, ahol a consistorium erkölcsi tekintélyét, ítéletét igénybe ne vették volna a felek és – „egy-két megrögzött gonosz kivételével” – ne engedelmeskedtek volna, megkímélve ezáltal magukat a világi törvényszékek költséges és sokszor szégyennel járó pereitől.

A XX. században a világ szekularizációjával, individualizációjával az egyház morális kontrollja, fegyelmező ereje fokozatosan kiszorult a közösségeknek, az élet minden területére kiterjedő hétköznapjaiból. Napjainkban az egyházi fogadalomtétel nem az egyház nyomására, fegyelmezésére történik, hanem egyéni kezdeményezésre, belső indítatásból: amikor az egyén külső segítség nélkül emocionálisan nem tud megbirkózni konfliktushelyzetével, legtöbbször iszákos szenvedélyével.

Salánkon a reformátusok a lelkészükhöz, a görög katolikusok a parókusukhoz, és kizárólag az alkoholizmusban szenvedők fordulnak külső segítségért. A misztikumra nyitott és érzékeny cigányok a számukra megoldhatatlannak tűnő problémáikkal, az alkoholizmuson kívül, házastársi hűségük megerősítése végett a görög katolikus paphoz fordulnak a szolgáltatás igénybevétele céljából.

A református lelkész a fogadalomtevők „ügyét” korrektül, diszkrétan és racionálisan oldja meg. Az esemény tanúk nélkül - ritkán közeli családtag (feleség) jelenlétében - profán környezetben, a lelkész családi otthonának egyik szobájában történik. A közös bibliaolvasást, kötetlen beszélgetést követően a lelkész megfogalmazza és írásban rögzíti a fogadalomtétel szövegét, amelyet a fogadalomtevő kézaláírásával hitelesít. Az „Isten engem úgy segéljen!” záradék mellett a szöveg legfontosabb kitétele, hogy az adott egyén meghatározott ideig az úrvacsorai bor

kivételével „semminémű szeszes italt” nem fog fogyasztani. A *semminémű* jelző a közelmúltban került a fogadalomtétel szövegébe, annak a gyakorlatnak az ellensúlyozására, hogy a fogadalomtevők között akadtak olyanok, akik a sört nem sorolták a szeszes italok közé, és fogadalmuk alatt is fogyasztották. Az *írás* az egyén saját kezű aláírásával – a lelkész véleménye szerint⁶ – növeli a fogadalomtétel súlyát, komolyságát, nagyobb erővel, ráhatással bír, és különösen jó hivatkozási alap az eszközökkel szemben.

A görög katolikus egyházban tett fogadalomtétel szakrális környezetben, a templomban történik, és a fogadalomtevő az eskütétel alatt kezét az evangéliumos könyvön tartja. A pap nem készít *írást* a fogadalomtételről, hanem adott szinten felvilágosítja a hozzá fordulókat a szertartás komolyságáról, felelősségéről. A zománcképekkel díszített, bordó, bársonnyal bevont, impozáns evangéliumos könyvről elmagyarázza, hogy „az evangélium görög szó, magyarul 'jó hír', Krisztus életét tartalmazza, és mikor eskü alatt ráteszi a kezét, ez ugyanolyan mintha Krisztussal fogna kezét, ezért nagyon kell vigyázni, mert őt, a papot, becsaphatja, de az Istent nem...”⁷ A pap részben azért sem hagy „írásos nyomot az ügyről”, mert a fogadalomtevők egy része – a cigánytársadalom képviselői – felekezetiileg más egyházhoz tartozik. A gyakorlat azt mutatja, hogy a betűt a cigányok amúgy sem tartják sokra, azonban a szertartás ritualitása, a görög katolikus templom berendezése, a szentképek, a lobogók, a kereszt stb. mélyen meg hatja és elérzékenyíti őket: „... én úgy esküdtem, mondom, a palást rajta vót a papon, minden, és mondta, és mondta azt a dógot s én meg a kezemet oda kellett tenni az evangáriomra (evangéliumra), ez úgy vót. ..., ...még bekönnyezett a szemem, mikor éngem megáldott, bizonyisten...”⁸ A görög katolikus pap véleménye szerint a cigány, ha felfogadja, hogy adott ideig „alkoholt nem vesz a szájába”, azt be is tartja, mert fél az eszközégek következményétől.

A túlzott alkoholfogyasztás miatti fogadalomtevők a magyarok és a cigányok esetében többségében férfiak. A házastársi hűségről tett fogadalomtétel azonban kizárólag az asszonyokat érinti, és csak a cigányoknál fordul elő. Egyik alap helyzet, amikor a férj vagy élettárs kétségbe vonja asszonya házastársi hűségét. Ebben az esetben az asszony, hogy hitelét visszaállítsa, vagy maga kezdeményezi, hogy az oltár előtt fogadalmat tehessen hűsége bizonyosságául, vagy a férje, illetve élettársa kötelezi erre:

„...én má vótam esküdni az orosz (a görög katolikus) paphoz, a férjem azt mondta, hogy más férfival megcsaltam, oszt elmentem felesküdttem neki, a pap meg felavatott éngem, hogy nem igaz, minden rendbe van, a férjem meg má megnyugodott ezután, ...a férjem nem vót ott, a nászomva mentem, a férjem mondta, hogy az jöjjön velem, mert ű félt jönni ... Odamentem, s azt mondtam, tisztelendő uram, az én férjem megfített, rám fogta, hogy én mással vagyok, ű (a pap) meg azt mondta, tessék bejönni a kápolnába, és ott megesketett ...”

„... elmentem, mert olyan eset vót, egyszer elmentem Munkácsra, és emiatt probléma vót, összevesztünk a férjemmel, kifogta rám a más férfit, ingenen (igazságtalanul), és el kellett nekem menni a templomba, hogy rajta kívül engem nem ismert senki ..., bementem oda belülre, ahun a pap ötözik, elővette a Bibliát, olvasott belőle, kezemet rátette, ... Istenem, mondom, nem bűnöztem, tiszta vagyok, bocsásson meg nekem a Jó Atyám, hogy ide bejöttem – mert nekem nem szabad oda (az oltárhoz) bemenni.”⁹

Egy idős korú cigány asszony elbeszélése alapján, az 1960-as években ő maga ment el a görög katolikus paphoz lehetőséget kérni, hogy férjének az oltár előtt esküvel bizonyíthassa ártatlanságát: „...csak én megbeszítem (a parókussal), mert így és így a férjem, mondom, öt gyerekem van, mindig beszil... Na megállj, mondom, e' mentem a paphoz, fijam, mondja, gyere el, hét órára ott leszek, felesketlek, fel is esketett engem, tiszta vótam, mentem, hát mir ne menjek, én nem gazdászkodtam (paráználkodtam) egyve se, ... én nem ismertem rajta (a férjén) kívül senkit a világon, nem írhetett vón énhozzám senki..., ...ű (a férje) oszt má fit (fél) jönni, a templomig eljött, meglátta a szenteket, ű nem mond soha többet, menjek vissza, nem, gyerünk, két tanú..., ... egy szál ruhába vótam felesketve, bent a templomba, a zsótár (oltár) előtt, rátettem a kezem az evangáromra (evangéliumra), úgy, a hajam szíjjeleresztve, bugyi levetve, csizsma, minden, és úgy, felű csak egy kombiné..., ott a templom közepín, ott vetkeztem le, ...a ragyás kutya (a férje) akarta így, hogy ne legyen rajtam semmi, hogy fogjon az a törviny, amire esküdtem, azít..., akkor a pap mondta is nekünk, hogy az apja ízéjibe (működése alatt) meg az övébe, még ilyen eset nem törtínt, hogy éngem ű felesketett, én felesküdttem, én tiszta vótam, még azt mondtam, ha az eskü alatt én rosszra gondo'tam, akkor is ártson nekem, de ígyse hitt nekem (a férje), de így e'száradt, má menni se bírt, de mindig is mondtam, így csípőre tegye a kezit és egy pipaszárba sétáljon vagy egy tűfokába, és úgy is lett, ...az Isten rásújtott, má nem bírt megfordúni az ágyba, az úgy e'száradt mint a kóré, igen...”¹⁰

Az asszony házastársi hűségéről tett fogadalomtétel másik alaphelyzete, amikor a bizalmatlan férj vagy élettárs asszonyától megelölegezni kívánja a hűségüket. Ez abban az esetben fordul elő, amikor a férfi hosszabb időre idénymunkára utazik egy távolabbi vidékre, és nem bízik meg asszonya hűségében, ezért az arra kötelezi őt, hogy külön, erre az időre, hűségére vonatkozóan, tegyen egyházi fogadalmat. Ilyen alkalommal a görög katolikus pap csak akkor hajlandó közreműködni az egyházi fogadalomtétel kiszolgálásában, ha ez a szándék mindkét fél részéről kölcsönösen jelen van, azaz, az adott időre vonatkozóan a férfi is felfogadja, hogy házastársi hűségét nem szegi meg. A cigány férfiközpontú társadalomban erre azonban Salánkon még nem volt példa.

A hierarchikus szemléletmód egy másik példája, ha a fogadalomtételnél a pap valamilyen oknál fogva nem működik közre, vagy épp zárva van a templom, amikor a férfi hirtelen felindulásból asszonyát „odarángatja” elé stb. - előfordul, hogy a férfi asszonyát kibontott hajjal a templom udvarán álló kereszt elé térdepelteti s hűsége bizonyosságul eskütételre kényszeríti. A cselekmény ilyenkor két irányba fejlődhet: az asszony vagy engedelmesen felesküszik ártatlanságára, ami után helyreáll a viszonylagos béke, vagy valamilyen oknál fogva, a férfi verésének súlya alatt sem hajlandó esküt tenni. A közösség azt tartja, hogy ebben az asszony valóban bűnösnek érzi magát s jobban fél a hamis eskü következményétől, mint az „ura” verésétől. A hamis eskütevőt a közösség értékrendje alapján „*veri a rossz*”, vergődik, minden hónapban hosszúra kilóg a nyelve. A hamis eskütevőt és az esküszegőt a közösség számontartja és elítéli:

„...rájön a rossz, oszt veri, van a tanyába egy cigány asszony, így beszílik, az urán kívül mással vótt, és az ura e'vitte felesketni, oszt a rossz veri, hogy a nyelve ilyenre jön ki minden hónapba, Olgának híják, nagyon szíp asszony...”¹¹

„...ha nem tartja be az esküt, rájön a rossz, habzik a szája, elmentek Oroszországba, valami vén asszonyhoz, , és úgy vették le róla...”

„Istenve játszani nem szabad – mondják, ...amék feltöri az esküt, csak baj van a családban”¹²

A cigány társadalom hitvilágában a görög katolikus vallás *az igazi*, „ott erős a törvény” s a transzcendens világ számukra ebben a misztikummal átszőtt szférában jelenik meg hitelesen, épp ezért viszik oda s nem a református egyházba hétköznapijaik, intim életük megoldáskereső problémáit, mert ott érzik „*jó kezekben*” azokat. Életfilozófiájukban az „*igaz*” vallásban az esküszegő nem kerülheti el Isten büntetését. Ebből a megfontolásból kérdőjelezi meg a közösség azoknak a fogadalomtevőknek az őszinteségét, akiknek az ígéretük megszegését követő időben semmilyen nyilvános bántódásuk nem esett, pl. nem betegedtek meg, nem érte őket szerencsétlenség:

„...a nyavolya tudja, mire esküdik Sanyi (a fia), má kétszer fe'fogadta a görög templomba, ...és mégis iszik, de nem igaz, ű nem arra esküdött (hogy nem fog inni), arra, hogy iszok, az ilyen olyan..., magába gondolja, hiába esket, de ű gondolja, hogy ű nem arra esküdik, hanem iszik...”

„... á, felfogadja, hogy nem iszik, és akkor kanálból eszi, jaj, van ilyen is ...ű má megszegte az esküt, tovább iszik, de az ilyen másra esküdött, nem arra ...”¹³

Az alkoholtól egyházi fogadalomtétellel való önmegtartóztatásnak ez a módja nem része az egyházfegyelmi rendnek egyik felekezetnél sem, a helyi közösség igénye hozta létre. A felfogadás történelmi előzményeit vizsgálva, Küllös Imre arra a megállapításra jutott, hogy az „önkéntes penitencia” az a fogalom, amely a felfogadás tartalmi vonásainak megfelel: az önmegtartóztatás, mint a büntől

való megszabadulás módja.¹⁴ A bűnök körét a keresztény egyházban a Tízparancsolat határozza meg, s ez nem érinti az italozás ügyét, persze az Ószövetség és az Újszövetség elegendő figyelmeztetést tartalmaz a részegesség, a borivás miatt, ám bűnnek nem nevezi azt. Ennek folytán a részegesség sem lehetett büntetendő, legfeljebb a következményei, okozatai miatt, így Isten káromlásáért, gazdagságának eltékozlásáért, anyagi kár okozásáért, lopásért. Ugyanakkor a Tízparancsolat 6. parancsa: Ne paráználkodj. Tehát a paráznaság, a megbotránkoztatás szigorú bűnnek számított, és adott esetben büntetett, szankcionált is mindkét egyház.¹⁵ Azonban miután a világ szekularizációjával az egyház fokozatosan kiszorult az emberek privát szférájából, fegyelmi ereje csökkent, napjainkra elvesztette relevanciáját. A helyi cigánytársadalom az a réteg, amely a fent leírt módon ilyen sajtóosan élte, bár az egyház közreműködését „átszabja” a maga aktuális erkölcsi igényei alapján. A többségi társadalom ugyan megmosolyogja, hogy a cigányok az *utcára viszik* intim világukat, ugyanakkor tisztelettel is adózik, látva annak elkötelezettségét hite iránt. Sajátos konfliktuskezelési eljárás, amely segíti a hétköznapi együttélést a családon belül.

A felfogadás társadalmi megítélése

Az alkoholtól egyházi fogadalomtétellel való önmegtartóztatásnak ez a módja az utóbbi évtizedekben, az alkoholizmus terjedésével alakult ki. „Senkit se utasítunk el, aki értelmes kéréssel jön hozzánk” – mondja a lelkész. Ellentétben a viski felfogadókkal, akik absztinenciájukat megőrizendő, nyilvánosan hivatkoznak fogadalmukra, Salánkon a fogadalomtevők többsége megpróbálja titokban tartani az esetet, és a lelkészt, vagy adott esetben a parókust is felkéri a titoktartásra. A *felfogadók* alkoholfogyasztásra vonatkozó ígéretüket rendszerint megtartják, akiknek ez az önmegtartóztatás mégsem sikerül, az igyekeznek elkerülni a lelkéssel való személyes találkozást. Akadnak olyanok, akik a két fogadalomtétel közötti rövid időszakot használják fel alkoholfogyasztásra, az esküszegő azonban a fogadalomtételt más alkalommal nem ismételheti meg, a lelkésztől erre több lehetőséget nem kap. A titoktartás ellenére a közösség általában tudomást szerez az eseményről: pletyka, szóbeszéd útján vagy más külső megnyilvánulásból. Megítélése ambivalens: tiszteletet, sajnálatot, irigységet és lenézést egyaránt tartalmaz. Vannak, akik tiszteletüket fejezik ki azok iránt, akik több éven keresztül önfegyelmet gyakorolnak, és egyáltalán nem fogyasztanak alkoholt, míg mások ugyanezeket sajnálják, hogy „*idáig kellett jutniuk*”, hogy önállóan nem képesek mértéket tartani. A fogadalomtevők önfegyelmét irigyléssel szemlélik azok, akiknek közeli családtagjuk mindenféle ráhatás ellenére erre nem képes. Az „ingadozókat” és esküszegőket a közösség általában lenézi és sajnálja.

Jegyzetek

- 1 Bölcsföldi András: „Felfogadás”. Az önmegtartóztatás a Lélek gyümölcse. Reformátusok Lapja. 1989. május 14. 6.
- 2 Küllös Imre: „Felfogadás” a Kárpátalján. In: Vallási néprajz 9. Kárpátaljai tanulmányok. Szerk.: Küllös Imola és Molnár Ambrus. Budapest, 1997. 377.
- 3 Bár az utóbbi három évben a szomszédos ruszin faluból, Nagykomjátról, az „Ötvenesek” nevű szekta képviselői rendszeresen eljárnak hozzájuk hirdetni az Igét, és cserébe annak meghallgatásáért, minden alkalommal különböző ajándécsomagot (élelmiszert, ruhaneműt stb.) osztanak szét közöttük. „... örülünk, hogy jönnek, mert segítenek, hoznak a lábunkra is (lábbelit), nem vagyunk mezítláb, meg ruhákat, adnak makarónit, olajat, lisztet, cukrot. ...csak annak adnak, aki meg van térve.” (Saját gyűjtés: Salánk, 2004.)
- 4 Szuhay Péter: Utószó: ami túl van a képeken. Kiket tekinthetünk cigánynak? In: Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből. „A világ létra, melyen az egyik fel, a másik le megy”. Antropológiai fotóalbum. Szerk.: Szuhay Péter, Baráti Antónia. Budapest, 1993. 341.
- 5 Shyrel Kornél feljegyzései alapján a salánki református anyaegyház 1595-ben a beregi 38 anyaegyház között található. In: Horkay Lajos: Beszélő kövek. Rozsnyó, 1936. 20.
- 6 Lajos Mihály református esperes közlése. (Salánk, 1994.)
- 7 György atya, görög katolikus parókus közlése. (Salánk, 1994.)
- 8 Saját gyűjtés: Salánk, 1994.
- 9 Saját gyűjtés: Salánk, 2004.
- 10 Saját gyűjtés: Salánk, 1994.
- 11 Saját gyűjtés: Salánk, 1994.
- 12 Saját gyűjtés: Salánk 2004.
- 13 Saját gyűjtés: Salánk 2004.
- 14 Küllös I. i. m. 381.
- 15 Ld. Illyés Endre: Egyházfegyelem a magyar református egyházban. Debrecen, 1941.

Lanczendorfer Zsuzsanna

„A gyermek Isten ajándéka”.

Egy keresztény bába hitvallása

A gyermek érkezése nagy öröm, tisztesség volt egykor. A gyermeket áldásnak, a meddőséget pedig Isten verésének tartották. A bába a falu egyik fontos személyisége volt, aki a legszentebb alkalomkor, az élet megszületésénél, egy új élőlény világra jötténél segédkezett. A bábákról, cselekedeteikről, azok megáldásáról már a Bibliában is olvashatunk.¹ A bábának mindig nagy volt a felelőssége: két életért is – néha többért is – felelt. Mint ismeretes, a korábbi századokban az édesanyák gyakran behaltak a szülésbe. A szülés így mindenképpen veszélyes eseménynek számított. Kisalföldi gyűjtéseim alkalmával több bába nevét hallottam, tudtam tevékenységükről.² Ilyenkor eszembe jutott, hogy gyermekkoromban ismertem egy bábát, akivel gyakran találkoztam anyai nagyanyám szülőfalujában, Felpécen. Többször hallottam, mikor mondták: „jön a bába néni, góla néni”. Akkor már ő, mint asszisztens dolgozott az orvos mellett. Néprajzusként később többször felkerestem és faggattam erről a szép mesterségről. Mivel rokonom – édesapám második unokatestvére –, a kényesebb témáknál is könnyen megnyílt nekem. Tevékenységéről 2002-ben írtam egy tanulmányt, amelyben bemutatam pályaválasztásának okát, tevékenységét.³ Kitértem a szüléshez kapcsolódó szokásokra, hiedelmekre, vizsgáltam azt is, hogy más-más felekezetenél, illetve a bábás, valamint kórházi szülésben voltak-e eltérések. Ajánlásomra, azóta két filmfelvétel is készült Felpéc utolsó bábájáról. Az egyik, a szakma elismert kutatója, dr. Deáky Zita néprajzos irányításával, a másik Pozsgai János riporter vezetésével.⁴ Előadásomban most arra keresem a választ, hogy Dukkon Jenőné, Erzsi néni hivatását, tevékenységét mennyire és milyen irányban befolyásolta valóságossága, mély katolikus hite.

Erzsi néni ma is gyakorolja hitét, a Bibliát is gyakran olvasgatja: „1846-os német nyelvű Bibliám van. A gót betűket jobban olvasom, mint a latint, mert így tanultuk Bakonygyíróton, a szülőfalumban.”⁵

Dukkon Jenőné, Erzsi néni Budapesten szerezte meg képesítését a szülésznőképzőben 1952 és 54 között.⁶ Fél éves gyakorlatát a győri kórházban végezte, és 1954. április elsején a „téli-járásba”, a sokorói-dombság egyik falujába, Felpécre került. Felpécet, Kajárpécet, valamint a környező tanyákat látta el. Kerékpárral „rádlival”, majd később motorral járta körzetét: „Motoros bába voltam. Azt mondták: Jön a motoros bába néni.” A faluban *bába néni*-nek, *gólya néni*-nek szólították, és szólítják a mai napig még a nálánál idősebb asszonyok is.

Fontos megemlítenem, hogy okleveles bábánk nem tősgyökeres felpéci, Bakonygyiróton született, német származású. „Bakonygyiróról indultam el és onnat kerültem ide, a szakma által.” Vallását tekintve a római katolikus kisebbséghez tartozik, ugyanis a falu lakóinak többsége evangélikus. Megjegyzem, korábban izraeliták is éltek a faluban és imaházuk is volt. A falu lakói hamar befogadták, szeretettel veszik körül ma is. Jól példázza ezt az is, hogy amikor már nem praktizált és a felpéci asszonyok kórházban szültek, még akkor is meghívták a keresztelőre. „Itteniek többsége evangélikus. Soha nem volt probléma, hogy a bába katolikus. Sőt mi több, többet jártam templomba, mint most, pedig akkor nem lehetett. Gyakori templomba járó voltam. Előjáró, vezetőségi tag voltam a faluban majd húsz évig.”

Dukkon Jenőné élt-halt a hivatásáért, nagyon szerette a gyermekeket. Indítatását otthonról hozta: „Nagyon szép volt a gyermekkorom. Szép nagycsaládban nevelkedtem, 5 lány és egy fiú mellett. Mindaddig szép volt, míg ki nem telepítettek bennünket.” Már gyermekkorában megfogalmazódott benne, hogy segíteni szeretne másokon: „Részese voltam, amikor kisebb testvéreim születtek és bántott, amikor kipaterútak minket az édesanyám szülésekor. Szerettem volna rajta segíteni, akkor határoztam el, hogy bába leszek.” „Minden megtetszett ebben a szakmában, nem tudtam volna az életemet elképzelni nélküle. Annyira bennem volt, hogy én szülésznő lehessenek. Én ennél jobbat nem tudok elképzelni, ennél szebb szakmát, mint a szülésznőit. Örülnék, ha ma is vezethetnék le szülést.” Arra a kérdésemre, nem bánta-e meg, hogy ezt a hivatást választotta, azt válaszolta, hogy: „Nem. Soha, és ha még egyszer előről kezdeném, akkor is az lennék. Ezt láttam legszebbnek, legjobbnak. Ennél nemesebbet, szebbet elképzelni sem tudtam. Mikor azt mondhatja az ember: »Meg van egészséges, fiú, leány. Öröm az embernek, ha mondhatja.«” Amikor azt kérdeztem, mit érzett, mikor kezei között felsírt az újszülött, így felelt: „Hát ezt nem lehet megmondani Zsuzsi. Ez olyan, mint amikor egy nagy kő nyomja az embert, és mikor megszületik megkönnyebbül, öröm tölti el. A legcsodálatosabb érzés, hogy a kezembe tartom azt a kis életet. Nincs annál nagyobb öröm, mint amikor elmondhatom, hogy egészséges, szép baba született. Ennél szebbet nem tudok elképzelni.” A szakma választásában szerepet játszott az, hogy vallásos? „Biztos, hogy hatással volt a választásomra. A nagyszülők, a szülők, mind nagyon vallásosak voltak. Bakonygyirót nagyon vallásos falu volt. Gyermekkoromtól vallásosan neveltek. Sőt apád is emlékezhetsz, amikor körbetérdeltük az asztalt és elmondtuk a litániát pénteken, böjtbe. Rettentően összetartotta a családot. Mi is voltunk heten gyerekek és nem volt az, hogy miért vagyunk heten.”

Erzsi néni tevékenységébe az áldott állapotban levő gondozása, a szülés levezetése tartozott bele elsősorban. Közvetített anya és a család, család és közösség,

egyház között. A szülés után ellátta az újszülöttet (fürdette, öltöztette, tisztába tette) és az édesanyát (megvizsgálta, lemosta, öltöztette, ágyat húzott). „Az anyához első három nap, naponta kétszer mentem, 6–7 napig jártam oda. Nem engedtem felkelni, tetőtől talpig, reggel, este fürdettem. Tudták már mikor jövök, volt már meleg víz. Lavórban vagy kis teknőben a kisbabát, aztán jött az anya, aztán a szoptatás. Mindig két szoptatás között mentem, hogy lehessen szoptatni.”

A faluban jó kapcsolata volt a korábban ott működő öreg bábával, de elmondása szerint semmit nem tanult tőle: „Csak azt tudtam, amit az iskolában tanultam és a kórházban gyakorlaton szereztem.” A környékbeli szülésznőket is ismerte, de nem volt szokás szakmai tapasztalataikat kicserélni. Sok mindenben azonban másként végezte a munkáját. Régen a szülés alatt fájdalomcsillapítóként a falusi bábák gyakran pálinkát, szeszt adtak a vajúdo anyának. Erzsi néni ezt nem alkalmazta. „Korábban adtak, sőt még a fájási idő alatt is adtak pálinkát. De én elleneztem. Az én időm alatt, még zúgba sem ittak, megtartották a tanácsomat.” A bábák régen, ha a gyermek feje deformálódott „megigazították.”⁷ Erzsi néni ezt a szokást nem követte, mivel úgy tartotta: „ez magától is helyre jött.” Elődjével ellentétben ő más sorrendben látta el az anyát és a gyermeket: „Konfliktus nem volt köztünk. Én meghallgattam, hogy korábban hogy csinálta, de én azt se mondtam, hogy jó vagy rossz. Az öreg bába néni először az anyát tette rendbe, az anyára figyelt jobban.” A babát a szülés után rögtön odaadta az édesanyának. „Megfürösztöttem a kisbabát, bepólyáltam. Odaadtam a mamának és utána láttam el a szülő nőt. Nem úgy, mint a korábbi⁸ bábák, vagy a kórházba. Nem vót lemosdarva az anya. Szülés után rögtön lemosdattam, tetőtől talpig, a lába ujját is. Külön hideg vízzel az arcát. Tisztaruhát adtam rá, az ágyat tisztára tettem. Hála a jó Istennek (lekopogja) még hőemelkedései se voltak az asszonyaimnak. Pedig annak idején sok gyerek, gennyes hólyagos fertőzéssel, szájpenésszel jött haza a kórházból.” Azt tapasztaltam, hogy minden olyan módot helyesel, ami az anya és gyermek kapcsolatát erősíti, és a szeretet kifejezése, megnyilvánulása. Erzsi néni ismeri a kórházakban már elterjedt rooming-módszert. „Nagyon egyetérték velem, hogy ezt ma alkalmazzák. Szerintem jobb, hogy az anyával együtt van. Jobban tudja szoptatni, jobban ragaszkodik a gyerekekhez. Ez éppen úgy, mint a házi szülések. Nem úgy van, mint régen volt, hogy a gyerekek egy nagy hodályban bent vannak. Egyik sír, fölsírja a másikat. Itthol ott van az anya mellett, és ha sír a gyerek, fölveheti, megszoptathatja, és akkor jobban jön a tej. Nem úgy, mint azelőtt volt a kórházba 24 óráig nem tették mellre. Nem is volt tej, nem is tudtak szoptatni, vagy mellgyulladást kaptak.”

Az interjúból kiderült, hogy régen minden anya tudott szoptatni. „Nem volt olyan anya, aki azt mondta volna, hogy én nem tudok szoptatni. Zsuzsikám te tudtál szoptatni, ahogy mondtad, három évig is. Ha visszagondolsz, aki szeretet-

tel az első naptól kezdve az áldott állapotot magáénak veszi, örül neki, a családi környezete olyan, az tud szoptatni. Ezerből, ha esetleg ha egy akad, aki nem.”

Tevékenységéhez tartozott a gyermekek fülének kilyukasztása is: „Éveken keresztül én fúrtam a füleket ki injekciós tűvel. Keresztelésre a keresztmama általában fülbevalót vett.” Bába Erzsébet néni is gyógyította a nemi betegségeket, női bajokat: például a mellgyulladást, sőt szexuális problémákra is adott tanácsot. Az emberek őszintébbek voltak vele, mint a családtagjaikkal. Meddőség ritkán fordult elő: „Olyan ritkaság volt, talán egy asszonynak volt valami fejlődési rendellenesség. Nem volt annyi méhkaparás. Éppen úgy, mint szoptatni tudtak azelőtt, gyereket is tudtak szülni. Éppen ezért búcsúba járásról sem hallottam.” Kisgyerekekhez is őt hívták el: „Hát, ha valami baj volt általában engem hívtak. Akkor nem lehetett szíre-szóra orvost hívni. Adtam tanácsokat.” Fialalok is kértek tanácsot tőle: „Mindig voltak ilyenek. Közvetlen voltam meg bizalmas, és ezt tudták.”

Bába Erzsébet néni eszközeit (szívhanghallgató, borotva, szemcsepegtető, beöntő csap, beöntő kanna, katéter, steril vatta, géz, gumikesztyű, nyákszívó, magfogó, szemcsepp, kálium, lizoform kézfertőtlenítő, alkohol, kenőszappan, hőmérő, jód, vazelin, köldökzsinór elköttő, köpeny, fityula, két törülköző) bábátáskájában⁹ hordta, amelyben ott lapult még egy számára nélkülözhetetlen tárgy is, ami nélkül sohasem indult útra: egy hordozható kb. 2,5 cm nagyságú, fém Szent Antal szobrocska. „Meg van még a bábátáskám, kint van a kamorában. Kint voltam Bécsbe a rokonomnál 1971-ben Külinger Mariskánál. Az ő anyósa a nagyuraknál volt bába az 1900-as években. Azt mondta az apósa: »Kimegyek a temetőbe és megkérdezem a feleségemet, hogy odaadhatom-e a bábátáskát egy bábának.« Visszajött és azt mondta, hogy azt sugallta, adjam oda, mert ön megbecsüli. Én nem kértem a táskáját, nem is tudtam, hogy az illető bába volt. Azt mondta: »Őrizzek meg mindent, bent van egy Szent Antal is, amire nagyon vigyázzak, mert ez a mamát megvédte, és a mama is nagyon vigyázott rá. Vitte magával a szülésekre.« Ő mondta, hogy a bába szenteltette meg. Utána vittem én is a szülésekre magammal. Szent Antalom ne hagyj el, szoktam mondani. Én annyira hiszek benne, mindig megsegített. A mai napig magamnál tartom a ridikülömbe, hordom én mindenhová.”

Munkáját nem a pénzszerzés vezérelte. Szülésenként, az úgynevezett bábapénzt, általában 100 forintot és bábareggelít kapott. Szegény családoktól nem fogadta el ezt sem: „A szívem fáj, hogy Istenem van ott még 3–4 gyerek, hát hogy fogadjak el pénzt? A szegényebbtől nem fogadtam el.”

A szülések 80 százalékát maga vezette le. „Sok embernek nem volt orvosra pénze.” A nála szült legidősebb anya 43 éves, a legfiatalabb pedig 16 éves volt.

Mások iránt nagy felelősséget érzett, és úgy tartja a legnagyobb érték az életet: „A születés még nem azt jelenti, hogy végeztem, mert egy asszony kaphat olyan

atóniás belső vérzést, hogy pillanatok alatt elmehet. Nagy a bába felelőssége, két élet van a keze között.” Ha valaki elesettebb volt, nem volt elég segítője, akkor ahhoz többször is elment: „Ha nehezebb szülése volt, vagy elhagyatottabb volt az asszony, akkor ahhoz elmentem 8 napig is.” Segítőkészségéről tanúskodik az is, hogy még akkor is segített másokon, amikor saját gyermekágyában feküdt.

A vallásossága befolyásolta hivatását, erkölcsi magatartását. Figyelemreméltó, hogy mondataiban gyakran előfordul: „A hál’ Istennek.” Ahogy mondta: „Hál’ Isten a faluban csecsemő gyilkosság nem fordult elő”, törvényszéki halottkémi feladatokat sem kellett ellátnia. Azonban néha előfordult, hogy megkérték arra, hogy öltöztesse fel, készítse el az elhunytat az utolsó útjára.

Mint ismeretes, a bábák többsége nemcsak világra segítette a magzatot, hanem *angyalcsinálást*, magzatelhajtást is végzett. Ő, bár ismerte ennek módjait, ilyet sohasem csinált. A legfontosabb parancsnak tevékenységében a Tízparancsolat ötödik pontját tartotta: „Ne ölj!” Részben katolikus neveltetése, részben pedig az élet tisztelete miatt ilyet nem vállalt. „Többen mondták Erzsi terhes vagyok, nem akarom megtartani, merre menjek, hova menjek? Egyszer kétszer említették, hogy jó lenne. De én mindig azt mondtam, én nem. Én mindig elutasítottam. Hála a Jóistennek! Én soha. A Hoffer Doktor úr se vállalta, Ő is vallásos volt. Elmentek az orvoshoz Győrbe. Ha rám fogják, hogy magzatot hajtottam el a bába diplomámat azonnal elveszik. Hallottam többen börtönbüntetését is kaptak, 5–6 évet. Ezt elmondták a képzőbe is. Nem tanították, de azért tudtuk hogyan kell csinálni.” Mint elmondta a bábaképzőbe esküvel fogadták, hogy magzatelhajtást nem végeznek. Bábaesküjét mindig komolyan vette, és ehhez tartotta magát. „Mikor bábák lettünk azt mondták, hogy semmiféle abortuszi segítséget nem szabad végeznünk.” Arra a kérdésemre, hogy ez összefügg-e azzal, hogy Erzsi néni vallásos, így válaszolt: „Igen, ez összefügg, mert egy vallásos, soha ilyet nem csinálna. Annyira tiszteli az életet, hogy ilyent nem tenne meg. Pénzért se! Azok az anyagi oldalát, az érdeket nézték. Nem a lelkiismeret szerint dolgozott az egy se, aki ezt csinálja, válassza. Én mindig azt mondom, hogy aki valami munkát elvállal, az ne az anyagi oldalát nézze. Mert abba öröm sose lesz.” Arról azonban tud, hogy más bábák megtették ezt: „Sokan végezték. A kajáriról nem hallottam, ő is rettentően vallásos volt, az nem csinálta biztos. Katolikus volt. A másikról a rossznyelvek beszéltek.” „Vót itten egy, Amerikából jött haza, a kórházban bábászkodott. Sokaknak segített.”

Deáky Zita utal rá, hogy a szülést imádsággal is próbálták befolyásolni: „Általában a bába is imádkozott, katolikusoknál meggyújtotta a szentelt gyertyát a vajúdas kezdetekor, és azt a keresztelőig nem is hagyták kihunyni.”¹⁰ Erzsi néni mindig imádkozott a szülés alatt és utána is. Arról nem hallott, hogy régen Szent Annához imádkoztak a szülő nők. Ő Szűz Máriát és Szent Antalt hívta segítségül.

Már Bálint Sándor is leírja, hogy Szent Antal az egyik legnépszerűbb szentek egyike, akinek napja Szent Annával megegyezően kedd, „akit a hívek áhíthatos bizalma a Csudatevő jelzővel ruházta föl.”¹¹ Mint írja „meg lehet e két ájtatosság csöndes küzdelmét figyelni, úgy látszik azonban, hogy Szent Antal kerül ki belőle győztesen.”¹² A „szent Antal áhíthatosság”-ról már Vajkai Aurél is ír: „Aki kilenc keddet böjtöl, amire tartja az jól végződik. Szent Antalt kérjük pártfogónknak, hogy legyen szószólója Istennél.”¹³ A szentet az anyasághoz kapcsolja a „beszélő csecsemő csodája”, a karján a gyermek Jézussal való ábrázolás is.¹⁴ Persze a szent völegényszerző erejéről sem feledkezhetünk meg: „...szokás lejárni Pádúai Szent Antalhoz ... aki ilyenkor (t.i. kedden d.e.) megy, annak völegényt szerez bizonyosan, még ezen a farsangon Szent Antal” – írja Tömörkény István.¹⁵ Bács-Bodrog vármegyében férjijósló napnak tartották.¹⁶ S ha arra gondolunk, hogy a szülés alatt a reményvesztettség érzése is gyakran jelen van, akkor jobban érthető, hogy hozzá imádkoztak. S. Lackovits Emőke *Az egyházi esztendő jeles napjai, ünnepei szokásai a bakonyi és Balaton-felvidéki falvakban* című könyvében olvashatjuk, hogy Pádúai Szent Antal „az elveszett ügyek és elveszett tárgyak, a reménytelen esetek patrónusának tartanak, akihez közbenjárását kérve nemcsak a katolikusok, hanem a reformátusok is szívesen fordultak, s fordulnak.”¹⁷ A Hozsannás könyvben is található Szent Antalhoz szóló imádságot, amely alatt az alábbi ajánlást olvashatjuk: „Bármily bajban”.¹⁸ A szent mai kultuszára világít rá Pusztai Bertalan tanulmánya, amiben egy 1998-ban készített interjút közöl, amelynek „központjában egy Szent Antalnak felajánlott máriaradnai fogadalmi kép áll”. Az írás bemutat egy bánási, középkorú magyar nemzetiségű asszonyt, aki a szent közbenjárásának tulajdonította gyermeke egészséges világra jöttét.¹⁹ Erzsébet néni ismeri azt a szokást, hogyha elveszik valami, Szent Antalhoz kell imádkozni, és ha meglett, pénzt kell bedobni a templomi perselyébe: „Persze, ígértem is a Toncsinak, majd meg kell adnom.”

„...a baba szülés körüli tevékenységéhez, ha azonos vallású volt, mindig hozzá tartozott az imádkozás, a segítségkérés, a különböző szentelmények használata, így szentelt gyertya, szentelt víz, tömjén, olvasó, templomkulcs, harangkötél, stb. Különösen a nehéz szüléskor vettek igénybe mindent, ami hitük szerint jobbra fordíthatta akár a kilátástalannak tűnő helyzetet is.” – írja Deáky Zita.²⁰ Bába Erzsébet néni a szülés alatt mindig imádkozott, és Szűz Mária és Szent Antal segítségét kérte. „Az volt az első. Senkise vette észre, én mindig magamban imádkoztam. Ha csöndbe voltunk, akkor mindig egy Üdvözlégyet, vagy egy Miatyánkot elmondtam. Többször is a szülés alatt. Ha kritikusabb dolgok voltak bizony mondtam: csak most segíts Istenem, Szűzanyám. Főleg akkor, amikor egyedül kellett megoldani, mikor nem volt orvos.” Megkérdeztem azt is, hogy esetleg a bábaképzőben mondta – e valaki, hogy imádkozzanak is? „Az iskolában nem

tanulhattuk, nem szabadott, akkor volt a kommunizmus. Sőt még meg is bűntettek, mert egyszer ideológiai órán azt mondta az előadó 47-be kipucoltuk az országot, kitelepítettük a németeket, a fasisztákat. Én felálltam és azt mondtam, előadó elvtárs, ez nem igaz. Hova valósi maga? Maga is sváb? Igen, mondtam. Attól kezdve mintha elváltak volna, ötös voltam korábban, de ezután soha nem kaptam jobbat, mint kettes vagy hármast akár mennyire tudtam is.”

A szülőnővel együtt nem imádkozott: „A szülőnő saját maga imádkozott, én szépen lehajtottam a fejem, vagy odébb ültem, elfordultam, mást tettem. Nem zavartam meg az áhítatban, azt nem szabad.” Azonban az gyakran előfordult, hogy a szülőnőnek fogta a kezét és bízta az imádságra: „Sokan imádkoztak szülés alatt. Mondtam neki, imádkozzon csak. Biztattam, mikor a fájások nem voltak, nyugodtan a két fájás között imádkozzon csak. A következő fájás, akkor könnyebben megy - mondtam neki. Én hiszek ebben, de pszichésen is hat. Miatyánkot, Üdvözlégyet, meg legtöbbször Mária imádságot: Most segíts meg Mária... Én is szoktam ezt.”

Kimondottan szülésre alkalmazott imáról nem tud. „Nem ismerek ilyet. Én egy-két Üdvözlégyet elmondok, Édes Jóistenem, Szent Antalom segíts meg! Ezt szoktam mondani.” „A Szent Antal szobrot nem vettem elő, bent volt a bábakamrámban végig. Senki nem is tudta, hogy ott van. Én mindig magammal vittem, a Szent Antalt el nem hagyom soha, még ma sem. Ez megvéd engem és segít. És Hála a Jóistennek soha semmi baj nem volt.”²¹

Nagyon meghatónak találta: „mikor az egyik anya szült és jajgatott az ágyon, az apa a Bibliát a kezébe vette és elfordulva az ajtónál imádkozott. Általában mindegyik felekezetenél előfordult, de főként az evangélikusoknál.”

Mikor megszületett a kisgyerek és látta, hogy egészséges mit érzett, mondott, gondolt? Köszönetet mondott-e? „Igen. Jaj, Istenem, köszönöm, hogy megint megsegítettél, Szűzanyám csakhogy megsegítettél megint! Ez nem maradhatott el. Engem – hála a Jóistennek –, semmi baj nem ért. Én hittem is, vallásos vagyok, hiszek most is. Én tudom, ha az ember hisz és imádkozik, akkor van segítség.”

Munkája során nem fordult elő, hogy szentelményt hoztak volna be a szülőszobára, vagy kért volna a szülőnő. Véleménye szerint: „Elfajultak a rendszer miatt, és nem csináltak ilyet. Szülés előtt azonban vett az anya gyertyát és megszenteltette, azzal a gyertyával lett az oltárjárás, avatás, meg a kisgyerek kereszttel.”

Dukkon Jenőné ismeri a bábakeresztés szokását, sőt nagyon fontosnak tartja: „Nem tanultuk, mert ugye akkor Rákosi-éra volt és még a felvételi kérdésekben is az volt, hogy miért szüntették meg a kenyérjegyet. Én is hamis önéletrajzzal kerültem be az iskolába. Nem mehettem avval el, hogy én sváb vagyok, föl se vettek volna.” „Volt egy idős szülész főorvos, Véder, az mindig azt mondta: »Ne azt nézzék asszonyaim, leányaim ne azt nézzék, hogy milyen vallású, hanem azt, hogy

egy élőlény, egy élő ember. Bármikor bárhova viszi a sors, legyen az bármilyen vallású, lehet az fehér, fekete, vagy sárga, mindenképpen meg kell keresztelni, ha olyan állapotban van. Mindegyiket csap alá kellett tenni – hát nem volt szenteltvíz – és azt kell mondani: Megkeresztellek téged az Atyának, Fiúnak, Szentlélek nevében, Ámen. »” A faluban papot csak akkor hívtak, ha még élt a gyermek. Vele történt meg az, hogy amikor hazajött a kórházból szülés után ő rohant el papért, egy problémás esetről: „Evangélikus volt. Én futottam körbe, papért, én futottam, hogy keresztmamát találjak. Megkérdeztem a lelkésztől, hogy az én kezem alatt megkereszteli-e az evangélikus gyereket, mert én katolikus vagyok. Meg is köszönte, hogy azon vagyok, mindegy, hogy milyen vallású a keresztmama, csak hogy meg legyen keresztelve.” Erzsi néninek volt halva szülése is. „Azt már nem kereszteltem meg, mert két-három napos halott volt, már macerás gyerek volt. Csak azt kell, aki élve születik, de látjuk, hogy meghal és nem érnek el vele a templomba.” A faluban voltak zsidók is, azt is megkeresztelte volna? „Meg biztos. De erre nem volt precedens. Mikor én voltam már nem voltak itt zsidók.” Ha halott gyermek született azt nem ő temette el, hanem az apa: „Amelyik holtan született azt az apa elvitte a temetőbe és eltemette. Egyik szülésnél mondom, menjen valaki hívjon mentőt, mert az orvos nincs otthol, szabadságon van, és kilencedik gyerek sürgős. Kétszer elment az orvoshoz, mire nagy nehezen elment mentőt hívni. Amire odaértek a gyerek halott volt. Mondtam, élesszék ezt a gyereket, mert én nékem meg ott az anya. Azt kérdezte a mentős, hogy meddig élessze, mondtam addig míg nem sóhajt.”

A bábát Felpécen is szokás volt meghívni a keresztelésre, majd az azt követő paszitára. A keresztelőn mindig részt vett, nemcsak a szokás, hanem hite miatt is. A keresztelőre nem ő kérte fel a komákat, de irányította a szertartás előkészületeit. „A bába mondta meg, mikor ki viszi, fogja a gyereket a keresztelőn. Összepakoltam szépen, elkészítettem csicsásan a gyereket, s azt mondtam, most te viszed a templomig, átadod a másíknak. A keresztszülő meg én fogtam a kicsi fejét, amikor letöröltem a szentelt vizet.”

Az egyházkelő szokása is élt, ahol ő, és a keresztszülő volt jelen. „Mind a két vallásnál szokás volt. Utóbbi időben már az anya is elment és ugyanúgy fogta a gyermeket, mint a keresztelőn. Az evangélikusoknál ez nem volt, ott keresztelőn az anya a padban ült az apával és hozzátartozókkal. A paszita kisebb lakodalom volt.”

A szülés és a gyermekágy körüli hiedelmeket ismerte, de nem volt babonás. Véleménye szerint a szülés lefolyását mással lehet befolyásolni: „Amelyik többet mozgott, az könnyebben szült. Azt mondom Zsuzsikám –, ahol első pillanattól kezdve megértés van férj és feleség között és elfogadják a terhességet, ott könnyebb a szülés is.” A könnyebb szülés érdekében nem folyamodott mágikus cse-

lekvésekhez, például nem tettek kést az ágy alá. Ahogy Erzsi néni mondta: „ez addigra már kivetkőzödött.” „Szülés után előfordult, – vallásosabb családnál –, hogy szent könyvet, vagy családi ereklyét tettünk a pólyába. Egy láncot keresztel, vagy rózsafüzért.”²²

Amikor a legszomorúbb szüleőről kérdeztem és elmesélt egy esetet, amikor a családtagok megtagadták egy fiatalkorú lány születekor, hogy mentőt hívjanak: „Az én lelkembe örökké nyomot hagyott... Egy tizenhat éves leány szült Sárkány-majorba. Nekem ott volt még Miklós-major, Sárkány-major még plusz három kilométer. Nem volt orvos, mert szabadságon volt. Sokáig őriztem a bábatáskámban a bábanaplót, amibe aláírtam az anyjával, hogy megtagadta a mentő hívást. Vert a víz – nem azért, mintha nem bíztam volna magamba – hanem azért, mert tönkretelhettem egy tizenhat éves szüléssel az egész életit a leánynak. Teljesen egyedül voltam azzal a lánnyal, s az anyja meg csak kiabálta bárcsak látnálak a koporsóba. Hála a jó Istennek szerencsésen megszülte, olyan gyönyörű baba lett. 72 éves volt az apa. Férjhez ment, és 20 éves korában lett egy császárműtétje és a műtőasztalon halt meg. Borzasztó volt.”

Az aktualitás adta azt a kérdést, hogy helyesli-e a gyermek nemének megválasztását: „Én nem helyeslem. Úgy jó, ahogyan van. Lehet, hogy pont egy hibás gyereket választanak ki. Természetes út a legjobb.”

A bába interetnikus közvetítő szereppel is rendelkezett. Dukkon Jenőné is közvetített eltérő felekezettű, nemzetiségek, különböző vagyonú emberek között. Ebben is a szeretet parancsa vezérelte. A két felekezet szülési szokásainál nem tapasztalt eltérést, de a keresztlónél, a keresztszülők számában igen. Az evangélikusoknál több volt a koma, általában 3–5. „Felpéc az egy nemes falu, több volt a keresztszülő az evangélikusoknál és akkor rettentően összetartottak. A katolikusok szegényebbek voltak, több gyerek is volt, mint az evangélikusoknál.” Annak ellenére, hogy Erzsi néni katolikus, az evangélikusok teljesen elfogadták és tisztelték.

A régi falusi bába ott állt a bölcső, de a koporsó mellett is. Ott volt a születésnél és a halálnál. Ahogy Deáky Zita írta: „Személyében átfogta az ember életét a születéstől a halálig. Átment a kezén az élet és a halál, érintkezett a tisztátalannal...”²³, érintkezett a szentséggel (bábakeresztés) és a bűnnel (magzatelhajtás). A felpéci bába azonban, csak az életnek, a tisztaságnak szolgált.

A bába viszonya a falu közösségéhez ambivalens volt, mivel ő az, aki előtt nem voltak titkok, ezért félték tőle, de a szülés és segítség miatt halálával is gondoltak rá. A dolgozatomban bemutatott bába megítélése egyértelmű: megbecsülésnek, tiszteletnek örvendett és örvend ma is. Felé inkább bizalommal, és nem félelemmel közeledtek az emberek, úgy hiszem közismert mély hite miatt is. Erzsi néni ma már nem a bábatáskájában hordja „Szent Antalkáját”, hanem kezításkájában

viszi magával mindenhová. A szülésnél mindig ott lévő mágikus tárgy, ma már a hétköznapiokban „végzi óvó-védő feladatát”. „Most a tavasszal elveszett a buszon. Kiborult a táskám, mindenhol kerestem. Hátranézek, alája nézek, már megáll a busz Győrben, de sehol nincsen. Odalépek a sofőrhez és mondom neki: Drága sofőr bácsi! Még egy pillanatot tessék várni, hadd nézzek körül, mert a ridikülömből kiesett a Szent Antalom és az annyira fontos nekem. Rám nézett csodálkozva és kérlek szépen, ahogy így szólok neki és megfordulok a busz közepén, a járdán gurul felém. Nézze, meg van a Szent Antalom, gurul felém. Mutassa meg, akkor milyen az a Szent Antal - mondta. Na aszongya, igen örülök néni, hogy meg lett a Szent Antala.”

Erzsi néni szerencsés embernek tartja magát. Nem csak azért, mert csodálatos pályát választott, hanem azért is, mert „...hála a jó Istennek, megsegített az Isten, na meg a Szent Antalkám, és nem volt semmi gondom és problémám.” De azt is tudja, hogy ehhez ő is, és mentalitása is kellett: „Az az egyedüli egy, hogy tiszta kézzel, tisztán bánjon az ember, akkor nincs semmi fertőzés, semmi probléma.” S érthető, hogy öröm tölti el a szívét, amikor „gyermekait” látja: „Ez is az én fiam, lányom. Rettentő jó érzés”.

Előadásomban egy olyan bábát mutattam be, aki Felpécen a XX. század második felében szolgálta a Jóistent és a közösséget. Egy olyan bábát, aki keze által 10 év alatt, több mint 160 újszülöttet indított el az életbe. Akit a szakmai tudás és az emberek szeretete, az élet szentsége irányított, azt szolgálta végig, és híven tartotta magát hitbéli és szülésznői esküjéhez. Aki a mai napig hiszi, hogy munkáját segítette hite és a „talizmánja”, a kis Szent Antalkája. Nem véletlen, hogy munkásságát Kossuth Zsuzsa-emlékéremmel jutalmazták 1976-ban.²⁴ S bizonyára, mint a Biblia írja, a Jóisten is megjutalmazza egykor: „Isten megépíté az ő házat is”.

Jegyzetek

- 1 Kivonulás könyve. Az Egyiptomból való szabadulás. Az elnyomatás kezdete. 17, „A bábák azonban félték az Istent. Nem engedelmeskedtek az egyiptomi király parancsának és életben hagyták a fiukat.” 20, „Isten ezért megáldotta a bábákat. A nép pedig nagyon elszaporodott és megerősödött.” 21, „Isten a bábák jámborsága révén biztosított utódokat neki.”
- 2 Lanczendorfer Zsuzsanna: Népi gyógyítás Ménfőn. Tanulmányok Ménfőcsanak történetéből. Szerk.: Borbély János, Győr, 1990. 108–116. Kovalovszki Istvánné Ménfő, Németh Sándorné Csanak:
- A gyirmóti gyermekek élete a XX. században. Három generáció összehasonlító néprajzi vizsgálata. ELTE BTK Folklór Tanszék, Budapest, 1991. 35. Nagy Józsefné, Vági Mária, Gyirmót, valamint A gyirmóti gyermek élete a XX. században. Három generáció összehasonlító néprajzi vizsgálata. In: Gyermekvilág a régi magyar falun I–II. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 50. Szolnok, 1995. 227–242. (231.)
- 3 Lanczendorfer Zsuzsanna Az utolsó felpéci bába. (Bába Erzsi néni emlékei). Apáczai Napok 2002 Nemzetközi Tudományos Konferencia. Tanulmánykötet. Győr, 2002. 197–211.
- 4 A Győr Tv készített egy 30 perces portréfilmet, „Az utolsó bábaasszony” címmel.
- 5 Dukkon Jenőné, szül. Kugler Erzsébet, Bakonygyirót, 1928. Szavait betűhíven közlöm.
- Lásd még: 1. kép. (Bába Erzsi néni fotója, Felpéc, 2005.)
- 6 A korábbi (XVIII. század) okleveles bábákról lásd még: *A szakképzett, modern bábák rétege* című fejezetet. In: Krász Lilla: A bába történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon. Budapest, 2003.
- 7 Vö.: Deáky Zita: A hivatalos és a hagyományos gyógyítás a magyar történeti forrásokban. Budapest, 107. 173–182.
- 8 Parasztbába.
- 9 2. kép. Bába Erzsi néni táskájának tartalma. Készítette: Lanczendorfer Zsuzsanna, Felpéc, 2005.
- 10 Deáky Zita: A bába a magyarországi népi társadalomban. (18. század vége – 20. század közepe). Budapest, 1996. 82.
- 11 Bálint Sándor: Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Budapest, 1938. 264.
- 12 Uo.
- 13 Vajkai Aurél: Népi gyógyászat. Budapest, 2003. 46.
- 14 Megjegyzem ünnepe (június 13.) táján nyílik a lilium, népi neve éppen ezért Szent Antal lilium. Lásd: Grynaeus Tamás: A két Szent Antal. In: Barna Gábor (szerk): A szenttiszelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Közép-Európában. A magyar szentek tisztelete. Szeged, 2001. 275–286. (277)
- 15 Grynaeus T. i. m. 280.
- 16 Tátrai Zsuzsanna – Karácsony Molnár Erika: Jeles napok, ünnepi szokások. Budapest, 1997. 127.

17 S. Lackovits Emőke: Az egyházi esztendő jeles napjai, ünnepi szokásai a bakonyi és Balaton-felvidéki falvakban. Veszprém, 2000. 210.

18 Imádság Páduai Szent Antalhoz. In: Hozsanna. Teljes kottás népénekeskönyv. Budapest, 1971. 89. 1993. 90.

19 Lásd: Pusztai Bertalan: Értelmezések egyeztetése. Sűrű leírás Szent Antal képe alatt. In: Barna Gábor – Kótyuk Erzsébet (szerk): Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből. Köszöntő kötet Grynaeus Tamás 70. születésnapjára. Budapest – Szeged, 2002. 260–274.

20 Deáky Zita: A bába a magyarországi népi társadalomban. (18. század vége – 20. század közepe). Budapest, 1996. 83.

21 Lásd: Szülést segítő érmék és amulettek, Deáky Z. i. m. 82., valamint 3. és 4. kép, Szent Antal szobor fotói. Készítette: Bertleff András Felpéc, 2005.

22 Lásd még: Deáky Z. i. m. 81–85.

23 23. Deáky Z. i. m. 132.

24 Kossuth Zsuzsa emlékérem. Kiemelkedő egészségügyi munkáért. Győr-Sopron Megyei Tanács Egészségügyi Osztálya.

Kovácsné István Anikó

„Tudom, hogy van egy Isten...”

A népnevelés vallásos mozgatórugói székely és csángó népművészek élettörténeteiben

1. Bevezetés

Tanulmányom alanyai olyan népművészek, akik nyitott, önzetlen életszemléletükből adódóan túl tudtak lépni az önmegvalósítás határain, és tevékenységükkel, alkotásaikkal mintegy küldetéstudatból szolgálják azt a közösséget, amelyben élnek. Az ő élettörténeteiket vizsgálva arra keresem a választ, hogy milyen motivációk késztetik a mestert arra, hogy megossza tudását a körülötte élő emberekkel. Mi ad erőt, ösztönzést, hitet a közösségi szerepvállaláshoz? Milyen tulajdonságok szükségeltetnek a teljes önkítárulkozáshoz? Hogyan definiálja az egyén sajátos életformáját? Tudatosodik-e önmaga számára népnevelő, népművelő attitűdje? Milyen lelkülettel, szellemisséggel örökíti át a hagyományt? A hagyomány átörökítésének milyen hatása van a tanítványok, illetve a falubeliek körében?

A népművészet különböző területeinek színvonalas művelőit¹ választottam a kutatás egyéniségeivé. Arra törekedtem, hogy regionálisan szélesebb területet fedjek le, így a táji tagoltság adta különbségek, hasonlóságok is megragadhatóvá válnak. A nemek szerinti differenciálódás az egyes mesterségek jellegéből eredően eleve kijelölte kutatásom férfi és női szereplőit. A korosztályt illetően az idősebb generáció képviselőire voltam kíváncsi,² abból a feltételezésből kiindulva, hogy életkoruknál fogva egy rétegzettebb, teljesebb életmű áll mögöttük, ami szélesebb körű megnyilvánulásoknak adhatott lehetőséget.

A kiválasztott népművészek tehát István Lajos korondi fazekas, Máthé Ferenc vargyasi fafaragó, Gál Irma gyergyóalfalvi és Antal Mária³ gyimesbükki szövövarró asszonyok, valamint Nyisztor Ilona pusztinai népdalénekes.

Az egyes életek az elmondott élettörténetek, interjúk, kérdőívek, újságcikkekben megjelent, vendégkönyvbe beírt méltatások, oklevelek, fényképek révén váltak hozzáférhetővé.

2. Népművelés – történeti visszatekintés

Az iskolán kívüli népművelés az első világháború után kezdi el foglalkoztatni a magyar kultúrpolitikát. Elsőként a katolikus egyház figyelt fel a falusi népművelés szükségességére. A '30-as évek végén – jórészt a népi írók és a falukutató mozgalom hatására – a parasztság művelődése olyan társadalmi üggyé vált, amelynek gondját a korszak legjobb írói és haladó szellemű gondolkodói vállalták fel.

A népművelés intézményes formája a *népfőiskola*, amit a magyar alkotmány 1997 évi CXL. törvénye a következőképpen határoz meg: „Olyan felnőttoktatási célú, tanfolyamokat szervező helyi önszerveződés alapján létrejött szervezet, amelynek pedagógiai programja a szakismeretek átadásán túl személyiségfejlesztő elemet is tartalmaz, s melynek lebonyolítási, oktatási rendszerét, módszereit a résztvevők maguk is alakíthatják.”⁴

A népfőiskola a nemzeti felemelkedés és a társadalmi önállóság megteremtésének szellemi fegyvereként nőtt mozgalommá a XIX. századi Dániában. Innen terjedt el az egész Skandináv térségben, Európa nagy részében és az észak-amerikai kontinensen, s ma is az iskolán kívüli művelődés egyik legjelentősebb intézménye és mozgalma Európában.

A két világháború közti magyar népfőiskolák a széleskörű valláserkölcsi alapon nyugvó, általános és nemzeti nevelés mellett közvetlen gazdasági jellegű képzést is folytattak. Számos népfőiskola mintagazdasággal rendelkezett, ahol a modern, belterjes gazdálkodás és korszerű kertészet módszereit is tanulták.⁵

A népfőiskola a nép műveltségszínterének emelésére, az iskolák által nyújtott tudás kiegészítésére, továbbfejlesztésére törekedett, a néphagyomány és a népművészet, a helyi tradíció élő megnyilvánulására alapozott.

Hatékony népművelési munkát végzett a KALOT (Katolikus Agrárfűjségi Legényegyletek Országos Testülete), amely az ifjúság szellemi, lelki felemelkedését kívánta elősegíteni. Műveltséget, szakmai tudást, emberi öntudatot adott, amint azt jelszava – *Krisztusibb embert, életerős népet, önérzetes magyart, műveltebb falut!* – is tükrözi. A tanfolyamokon hagyományművelést, népdalokat, néptáncokat, népi mesterségeket, színdarabokat, világnézeti ismereteket, számtant, földrajzot tanítottak. Olyan felelős, gondolkodó embereket igyekeztek képezni, akik felismerik egyéni és közösségi problémáikat, és visszatérve saját közösségükbe, népük érdekeit képviselni tudják.⁶ A református egyház részéről megindult sárospataki kezdeményezés lelkipásztorok ajánlására vezetőképes parasztfiataloknak tartott tanfolyamokat, ahol előadásokat hallgattak, gyárlátogatáson vettek részt, vitanapokat tartottak. Az előadások eszmei mondanivalója a résztvevők jellemalakítását, a magyarság nemzeti kulturális kincseinek megismertetését, a paraszti szakképzést szolgálta.⁷

A skandináv szakirodalom a népművelés célját a „lélekébresztés” fogalmával határozza meg.⁸ Azaz a népművelésnek a lelki szomjúságnak, a tudásvágynak a felébresztésére, a szellemi munkának a megkedveltetésére, a nép szellemi nagykorúsítására kell irányulnia. Az iskolai oktatással szemben nem egy megszabott ismeretanyag birtokbavételét kéri számon, sokkal inkább a kultúra iránti érdeklődésre, gondolkodásra, szellemi, lelki növekedésre ösztönöz. A népművelést a szabadságevű működteti, akkor eredményes, ha az egyén nem kényszerítésből, hanem saját szabad akaratából művelődik.

3. Népinevelés a néphagyományok, népművészet eszközeivel
A két világháború között a népinevelés lehetőségeiről, feladatairól szóló értekezések a néprajzi tudást nélkülözhetetlennek tartják a nép lelkivilágának a megismeréséhez, ami nélkül a népet sikeresen vezetni, tanítani, irányítani nem lehet. Meggyőződésük szerint a magyar nemzeti művelődés alapjává a néphagyományokat kellene tenni. A népművelési munka gyakorlati megvalósításának legcélravezetőbb eszközeként pedig a népdal, néptánc, népszokások, népviselet, népi díszítőművészet, a néphagyomány-bemutatók, a falunapok kínálóznak.⁹

A kutatás alanyaiul kiválasztott népművészek szerves részei annak az életközösségnek, amelyben nap mint nap tevékenykednek. Ismerik a társadalmi valóságot, az emberi kapcsolat- és viszonyrendszereket, a község történeti, gazdasági, politikai viszonyait, ennél fogva törekvésük nem egy kívülről hozott idegen gondolat ráerőltetése a közösségre, hanem reálisan felmért szükségleteknek, igényeknek a kielégítésére irányul. Nem a leereszkedő intellektuel pozíciójából viszonyulnak a falubeliekhez, hanem megértik a falunak a külső jelenségein túl a lelkét is.¹⁰ Szerepvállalásuk új dimenziókból látta a hétköznapi teendőit.

4. Autobiográfiák

4. 1. Antal Mária

Gyimesbükkön született 1937. szeptember 26-án egy mélyen vallásos családban, ahol az imának mindvégig központi jelentősége volt. Szüleitől becsületességet, emberséget, az evangélium bölcsességeit tanulja meg. '54-ben sikeresen felvételizik a bákói magyar nyelvű tanítóképzőbe. Tanítónőként Gyimesbükkben színdarabokat, táncokat, népdalokat tanít. 1960-ban, 23 évesen megy férjhez. '65-ben Gyimesbükkön beszüntetik a magyar nyelvű tanítást, s ezzel együtt a magyar nyelvű kultúrtevékenységet is. Ettől kezdve románul kénytelen tanítani a gyerekeket. Hivatástudatból, szeretettel tanít, amit tisztelettel, hálával viszonznak a diákjai. '75-ben a pusztulási folyamat megállítása érdekében, a magyarsággal szembeni elkötelezettségéből férjével arra az elhatározásra jutnak, hogy a lakásuk-

ban egy tájházat rendeznek be, ami '90 után az idegenforgalom vonzáskörébe kerül. A tájház 1700 tárgyát jórészt saját költségén, anyagi támogatás nélkül vásárolja meg. '90 után mintegy kárpótlásként az elmúlt évtizedek szellemi mulasztásaiért, újra tánccsoportot alakít, népdalokat, guzsalyast, színdarabot tanít. Repertoárjukkal különböző fesztiválokon lépnek fel. '99-ben az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesülettől Bányai János díjat kap, ami tovább serkenti munkakedvét. Gyimesbükk népi gyógyászatáról, hiedelemvilágáról, gasztronómiájáról, tojásmotívumairól jelentet meg könyveket.

4. 2. Gál Irma

Újszékelyen született 1933. szeptember 3-án földműves család első gyermekeként. A fennálló hatalom szüleit alkalmanként kuláklísta teszi, ilyenkor kénytelen az iskolából kimaradni. A székelyudvarhelyi tanítóképző elvégzése után Gyergyócsomafalvára helyezik történelem-földrajz tantárgyat tanítani. Egykori történelem tanára és igazgatója a helytörténeti anyag összegyűjtésére ösztönzi. Megfogadva buzdításukat hozzáfog a kutatáshoz, közben tárgyakat vásárol a majdani iskolamúzeum részére. 1961-ben 27 évesen megy férjhez. Felvételizik a Babes-Bolyai Tudományegyetem történelem-magyar szakára, ahonnan negyed évről családi nehézségek miatt ki kell maradnia. 1966-ban a férjét áthelyezik Gyergyóalfaluba iskolaigazgatónak, ahol ő tanítónőként folytatja munkásságát. Itt két évtizeden keresztül népművészeti kört vezet. 1978-tól 1998-ig a gyergyószárhegyi Szépteremtő Kaláka varró csoportjának a vezetője. 1990 és 1995 között a csíkszeredai Művészeti Népiskola Gyergyóalfaluba kihelyezett szövő-varró csoportját oktatja. Egy új szőnyegfajtát, a fejtős szedetttest kísérletezi ki. A minták továbbfejlesztésében felfedezi az objektív törvényszerűségek mellett a szubjektív lehetőségeket, így a régi motívumok széttördelése nélkül számos új változatot hoz létre. Több mint 80 kiállítást szervez Gyergyóalfaluban, a környező falvakban, Erdély távolabbi városaiban, valamint Magyarországon. Előadásokat, kirándulásokat, tapasztalatcseréket irányít. Támogatja a gyergyóalfalvi falumúzeumnak és a Sövér Elek Múzeumnak a létrejöttét. '90-től néprajzi konferenciákon, illetve szakmai folyóiratokban mutatja be eredményeit. 2003-ban Gyergyóalfaluhoz kötődő személyiségek dokumentumaival a lakásán egy emlékszobát rendez be.

4. 3. István Lajos

Korondon született 1920. október 27-én földműves család első gyermekeként. Tanárai tanulmányai folytatására biztatják, édesapja azonban a család anyagi helyzete miatt visszautasítja a gimnáziumban való taníttatását. Tizennégyévesen a korondi edénygyárban dolgozik modellezőként. A Katolikus Világ c. folyóiratot, a Székely Naptárt, könyveket, Petőfi és Arany verseit olvassa, verseket ír, amelyet

a Székely Naptár közzé is tesz. Bekerül a katolikus ifjak egyletjébe. Ennek lelkes, elkötelezett tagjaként az egylet megfogalmazott programja szerint igyekszik élni. A katonai szolgálaton a tréfás történet-, vicc-, mese-repertoárjának köszönhetően különös tekintélynek, előnyöknek örvendhet, különféle helyzetekben hasznosíthatja ezt a fajta tudását. 1943 augusztusától az Elöljáróságához felveszik tisztviselőnek. Szervezője a vasárnap délutáni táncnak. A megélhetés érdekében fával, dohánnyal, edénnyel, mésszel szekereskedik. 1945. augusztus 25-én megnősül. A kerámia üzemben modellezőként hasznosítja tehetségét, ugyanakkor ő dolgozza ki a nyilvántartásoknak, bérelszámolásoknak az alapjait: az egyéni munkanormát, a fajlagos anyagfogyasztást, a belső szabályokat. Új modelleket tervez, amelyek hozzájárulnak a termelésnek a megkönnyítéséhez, az anyagokkal való takarékosághoz, a minőségi színvonal emeléséhez, s amelyek ugyanakkor a népi formát, népművészeti értéket is magukon viselik. Községi képviselőnek választják meg, 21 éven keresztül tölti be ezt a tisztséget. Népművészeti kiállításért, az üzem jó vezetéséért, újításaiért, ésszerűsítéseit, községiépítéséért, néprajzi dolgozataiért kap elismerő okleveleket. Nyugdíjas korában is rendkívül tevékeny életmódot folytat. A községi múzeumot gondozza, gyűjteményét gyarapítja, évfordulókra, találkozókra plaketteket mintáz, népművészeti, irodalmi szakkört létesít.

4. 4. Máthé Ferenc

Vargyason született 1927. május 4-én földműves család gyermekeként. 1944-ben gazdatiszti diplomát szerez. 23 évesen elviszik katonának, ahol három esztendeig szolgál. Itt magyar nemzetiségét román sorstársaival szemben rendszeresen viselkedésbeli etnicitással¹¹ védi meg. Verekedésekkel, erőpróbával szerez tekintélyt magának, szoktatja le társait a „bozgorozásról”.¹² Ugyanakkor rajztehetségének köszönhetően kivételes előnyökre tesz szert. Kaszárnyadíszítéssel, az orvosi rendelő díszítésével, jelmondatok, színfalak festésével bízzák meg. A tisztek szerelmes leveleit virágozza. Ez a tehetsége az emberi méltóságon túl anyagi vonzattal is párosul. Munkáit országos első díjjal jutalmazták. A katonaság után kötelességének érzi megöregedett, beteg szüleinek gondját viselni. Brassóban pékségben, majd Vargyason az állami gazdaságnál gazdatiszti szerepkörben dolgozik. Innen építőtelepre kerül, szobafestő, kőműves, ácsmunkákat vállal. A havasról fát szállít. A vargyasi fémbányában kitanulja a kotrógépész mesterséget, és ebben a beosztásban dolgozik nyugdíjas koráig. A délutáni szabadidő értelmes kihasználása érdekében faragni kezd. A kálnoki Bálint András fafaragótól kap útbaigazítást, biztatást, bátorítást a megkezdett munka folytatásához. Huszonnyolc templomba farag csillárt, énekmutató táblát, úrasztalát, szószékborítást. Közösségi megemlékezések alkalmával kopjafát, emléktáblát ajándékoz egy-egy történelmi esemény, személyiség tiszteletére. Szülei halála után, 1980-ban, 53 évesen nő-

sül. A lakását saját maga által faragott tárgyakkal, bútorokkal rendezi be, ami hamarosan a megyei sajtó tudomására jut. Az újságírók, televíziók műsorvezetői elkezdik népszerűsíteni tevékenységét. Kiállításokra hívják Sepsiszentgyörgyre, Barótra, Bukarestbe, Szováta, Parajdra, Budapestre. Neve bekerül a turisztikai útikönyvekbe. A lakásán rendezett állandó kiállítás a világ legkülönbözőbb pontjairól turisták ezreit vonzza Vargyasra. A látogatóknak a megfaragott helyi mondákat, balladákat, feledésbe merült népszokásokat érdekfeszítő, ízes székely előadásmódjával ismerteti, a motívumok jelentéseit magyarázza. A faluban népi bútorfestő tanfolyamot vezet, székelyföldi és magyarországi nyári táborokban adja át a fafaragó mesterséget az érdeklődő fiatal nemzedékek számára.

4. 5. Nyisztor Ilona

Pusztinában született 1956. július 21-én földműves család gyermekeként. Gyerekkorában apóját, édesanyját hallja munka közben énekelni. Őket hallgatva kedveli meg az éneklést, az ő tehetségüket örökli. 1972-ben beiratkozik a bakói tanítóképzőbe. 1978-ban, 22 évesen megy férjhez. 1988-ban Magyarországon Jáki Sándor Teodóz bencés atya tanítványait hallja csángó énekeket énekelni. Ez arra sarkallja, hogy falujába hazatérve elkezdjen népdalokat gyűjteni. Első adatközlője édesanyja, akitől három kazettányi éneket sikerül felvennie, de ez nem elégíti ki kíváncsiságát. Végigjárja a falu asszonyait, majd a többi csángó faluban folytatja a gyűjtést. '89 után Magyarországra, Erdélybe hívják különböző rendezvényekre énekelni. Főállásban óvónő, hétvégenként a pusztinai, frumoszai gyerekeket énekre, táncra, néphagyományokra, magyar nyelvre tanítja.

5. Nevelői tevékenység

A népnevelő magatartásforma a kultúra, a közösség ügye iránti érzékenység kifejlesztésére törekszik. Annak a látásmódnak a kiművelésére, amely a közösségben rejlő értékekre irányítja az érdeklődést. A környező világhoz való viszonyulást formálja a helyi sajátosságok, népművészet, irodalom, történelem tudatossá tételé, az igényes időtöltés kialakítása által. Megfelelő vezető, példakép személyében a falu öntudatát kívánja megújítani. Ezt a kultúraközvetítő szerepet kizárólag a közösségért vállalt felelősség és szolgálat működteti.¹³

Horst Keferstein a népművelésnek a testnevelési, az értelmi, a művészi, az erkölcsi és a vallásos ágait különbözteti meg. Esetünkben elsősorban művészi népművelésről beszélhetünk, amelynek célja az esztétikai érték felébresztése és ápolása, a művészi alkotás megértése és megteremtése, a szép élvezése nemcsak a művészetben, hanem a ruházatban, lakásdíszítésben, beszédben, társadalmi érintkezésben, lelkületben és cselekvési módban.¹⁴

A népművelők túlnyomó többsége a tanítók, tanárok közül került ki.¹⁵ Műveltségüket és mindennapi feladataikat tekintve feltehetően ők bizonyultak a legalkalmasabbnak a néppel való kapcsolattartásra, különféle nevelő gesztusok gyakorlására. Így talán nem véletlen egybeesés, hogy az általam kiválasztott népművészek nőtagjai végzettségüket és foglalkozásukat tekintve pedagógusok, egyikük óvónő, másik kettő pedig tanítónő.

Antal Máriában már gyerekként megfogalmazódik a vágy egy minőségi jövő megélésére: „Úgy éreztem, hogy valami kell hogy legyek.” Tanítónősdit játszik a testvéreivel, erre a szerepkörre készül az iskolában, vakációban, amikor elbújva a szénapadlásra magyart, románt és számtant tanul. A bákói tanítóképzőben falumunkára járnak, a csángó falvakban magyar nyelvű műsorokat tartanak, táncolnak, zenélnek, aminek érzékeli a pozitív fogadtatásait, s már ekkor megérik benne a gondolat, miszerint a tanító igazi hivatása a népnevelés.¹⁶ Délutánonként valódi közösségi életet sikerül összekovácsolnia, előadásokra próbálnak, táncokat tanulnak. Nyitottságával, szeretetteljes gesztusaival '90 után is képes megnyerni a fiatalok lelkesedést, érdeklődését a népi kultúra ügyének. Nem egy távolságtartó, értelmiségi magaslatról értekezik az igazi értékekről, azok megtartó erejéről, hanem közéjük megy, személyesen megszólítja azokat, akikben látja az értékek továbbvivőit. „Egy este bementem ide a diszkóba, villanó fények, egy csomó tyúkbél ott a földön. Mentem, s mondom, te, mit csináltok, hol vagytok. Akkor határozta el, hogy felállok egy székre, s elmondom, mért jöttem. Mondom, valamit gyűjtsatok fel, hogy lássam, hogy hol vagytok. S aztán elmondtam, hogy ne, figyeljetek ide, én nagyon szeretném, hogy egy táncsoportot szervezzünk, remélem úgy gondoljátok, hogy ti lesztek a táncosok. Mondtam, hogy mit is akartok. Na aztán meg is beszélünk, mellettem voltak. 15 párt egyből verbuváltam, és akkor el kezdtem a tánctanítást.”

A tájház szemléltető keretként szolgál arra, hogy a világ legtávolabbi pontjairól érkező turisták is vidám együttletben, ének- és citeraszóval kísérve, tudomást szerezzenek a Gyimesek történelmi múltjáról, tárgykultúrájáról, hiedelemvilágáról, motívumkincseiről.

A. M. nagy csalódásként, fájdalomként éli meg, hogy a falu Bákó megyéhez való csatolása óta hátrányos helyzetben van a másik két gyimesi községhez képest, hogy Gyimesbükkről nem írnak a szakkönyvekben. Ekkor határozza el, hogy a jövőben ő lesz az, aki a vidéket ismertetni fogja. Észrevétlen módon, szemléldőként, a közösségbe beolvadva kezd el gyűjteni, otthon pedig papírra veti a láttakat, hallottakat. Kutatásait a folyamatos kíváncsiság, a tudásszomj sarkallja. Úgy véli, a közösség tagjaként hitelesebb módon lehet megragadni a valóságot. Gyűjtéseinek célját a szokások megörökítésében látja, a tudományos értelmezésre azonban nem vállalkozik.¹⁷

2004-ben, megtörve a négy évtizedes csendet, egy gyimesbükki történet színrevitelével, a Gyimesi vadvirággal örvendezteti meg a falubelieket. Ismerve őket, kellő ráérzéssel társítja hozzá az egyes jellemeket. Egyenként keresi fel a lelki szemeivel kiválasztott szereplőket, ismerteti velük szándékát és felkéri őket a színdarabban való részvétellel.¹⁸ Mindenféle anyagi támogatás nélkül, egyéni áldozatok vállalásával, ötletekkel, kitartással sikerült a semmiből csodát varázsolni. Mintegy bizonyítékul arra, hogy munkával és akaraterővel életet lehet vinni a hétköznapi egyhangúságába.¹⁹ A siker pedig azt sejteti, hogy „Gyimesbükkön valami elkezdődött.”

Gál Irmát a '48-as tanügyi reformig tanárai népszínművekre, táncokra, baladákra tanítják, amiket a környező falvak közönségeinek is bemutatnak. Tanítónőként ezt a nevelői hagyományt folytatja tovább. Tanító szándékú népszínművekre oktatja a falu fiataljait, ami bekerül a közösség érdeklődési horizontjába, beszédmódjába, megteremtve ezáltal a szabadidő eltöltésének tartalmas keretét.²⁰ Az előadott színdarabok, táncok pedig a szereplők jellemén túl a környező települések közönségének lelkületét is formálják.

A népművészeti kör tevékenységét a folyamatos gondolkodás, a teremtés gesztusa hatja át. Olyan érzékenységgel, hozzáértéssel kezeli a motívumkincset, hogy a hagyományos mintákból komponált variációi a fiatal nemzedék számára is vonzóvá válnak. A varrottasoknak többféle öltéstechnikáját találja ki, új szörféséseket honosít meg. Filmeket vetít a varrottasok elkészítési módjáról, a népművészeti törvényszerűségekről. Kicserélik a tapasztalataikat más községek asszonyaival, kiállítások formájában mutatják be elért eredményeiket. Irodalmi köröket tartanak a faluhoz kötődő személyiségek munkásságáról. Az együttléteket a szellemi-lelki növekedés, az alkotás öröme teszi emlékezetessé.

A lakásán berendezett emlékszoba a faluhoz kötődő személyiségeknek, azok megvalósításainak állít emléket, mintegy erősítve ezáltal a lokális öntudatot.

Helytörténet, népviselet, népszokások tematikában végzett gyűjtéseiről Kárpát-medencei konferenciákon, szakfolyóiratokban megjelent tanulmányaiban számol be. A megmutatkozás lehetősége a szakmai elégtétel újabb távlatait nyitja meg számára.²¹

I. L.-t a csíksomlyói népfőiskola elvégzése után felkérlik, hogy a KALOT-ban ballada- és mesemondásra oktassa a résztvevőket. A kerámiagyárban a termelés minőségét és mennyiségét növeli, szaktekintélyével a munkafegyelmet teremt meg. Mintagyűjteményt hoz létre, mely üzemi múzeummá alakul. Bevezeti a fekete kerámia termelését. Technológiát és anyagismeretet tanít a szakiskolában. Az üzem jó vezetéséért, újításaiért, népművészeti kiállításaiért, néprajzi dolgozataiért oklevelekkel tüntetik ki. Parajdon a turistáknak kerámia tanfolyamot

vezet. Sóvidék folklóradatait, szokáselemeit egy-egy tematikus dolgozatban írja meg, továbbá konferenciákra, pályázatokra jelentkezik.

M. F. nevelői tevékenységének úgy tűnik elsősorban a falu határain kívül, távolabbi vidékeken van hatása. Egyrészt erdélyi és magyarországi fafaragó táborokban vésőforgatásra tanítja az érdeklődő fiatalokat. Másrészt a világ legtávolabbi pontjairól érkező turistáknak mutatja be a lakásán berendezett állandó kiállítást, a megfaragott mondajelenetekről, népszokásokról, a magyar történelemről, rovásírásról, a fafaragás technikájáról, motívumkincséről beszél. Vagyason egy évben vezetett bútorfestői tanfolyamot, de következő esztendőben, érdeklődés hiányában nem folytathatta az oktatást. Azok a falubeliek, akiket faragni tanított hálátlanokká, ellenségesekké váltak, így a keserű tapasztalatai visszavonulásra kényszerítik.²²

Ny. I. azzal a hittel ismerteti meg a pusztinai, frumoszai gyerekeket a népdal, néptánc, néphagyományok világával, hogy ily módon a kultúrájuk a következő nemzedék számára is átmenekíthető. Úgy érzi, az értékmentésnek ez a formája lelassítja az asszimilációs folyamatot, és boldogabb emberekké válnak azok, akik a magyar kultúra által nevelkednek. A gyerekekkel és az idősebb generáció képviselőivel együtt moldvai falunapokon, erdélyi, magyarországi rendezvényeken lép fel, mintegy valóságként szemléltetve a hagyományozódás apától fiúig ívelő kontinuitását. A gyerekek a sikert, a közönség elragadtatását érzékelve egyre nagyobb lelkesedéssel sajátítják el az átadott ismeretanyagot. Frissen szerzett tudásuk a szüleiket is megörvendezteti, és nyitottá teszi őket a nemzeti kultúra befogadására. „Az volt az érzésem, hogy a gyermekeken keresztül meg tudjuk fogni a szülőket. Annyira boldogak voltak. Az első előadásnak akkora hatása volt. Látták őket a színpadon. Hallottam a szülőket, ahogy mondták, na nezd meg, hogy talál a gyermeknek a szájába a magyar szó.”

Ny. I.-nak sikerül a népviselethez való viszonyulást újra pozitív kötődéssé alakítani. Először a népviselet, majd az ősi, azaz a szebb, az értékesebb viselésére buzdítja a helyieket.²³ „Egy dolog, amiért büszke vagyok, egy népdalversenyen bemutattam két fiút, aki fel volt öltözve régi népviseletbe. Eléhvívtam őket, s mondtam látjátok-e, milyen szépek ezek a legénykék. Tudjátok-e, miért? Azért, mert régi népviseletbe vannak öltözve, amit hordottak az őseink. Nem mondtam, hogy milyen csúnya, amit ti hordtok, nagy lapis, rózsás, szembeszökő színekkel. De azt mondtam, na azt szeretném, ha a következő népdalversenyen minden fiú így lenne öltözve, régi népviseletbe.” Kérésének hatására az asszonyok újra elkezdnek gyerekeiknek régi viseletet varrni. Ugyanakkor annak is tanúi lehetünk, hogy miképpen ösztönöz a média a hagyományok termelésére, fenntartására. A frumoszaiak, akik elhagyták a népviseletüket, sértődötten veszik tudomásul, hogy a csíksomlyói búcsún őket nem, csak a pusztinaiakat filmezik. Ennek a

mellőzöttségnek a hatására a láda fenekéből előkeresik a régi mintákat s a gyermekeknek népviseletet készítenek. A népviselet felöltéséhez immár nem a szégyellnivaló, divatjamúlt képzet társul, hanem a szeretetteljes, büszke viszonyulás. „Nyáron volt bérmálás, s úgy mentek el, nem szégyellték felvenni, annyira boldogok voltak benne, annyira szeretik a népviseletet.”

Ny. I. nemcsak a gyerekekre van nevelő hatással, hanem arra a kárpát-medencei vagy éppen amerikai közönségre is, akiknek egy-egy meghívás alkalmával énekel, s akiknek csángó népszokásokról, hiedelmekről, viseletről, gasztronómiáról beszél. Leginkább vallásos népénekeket, balladákat szeret énekelni, olyanokat, amik a „szüvéhez érnek”. Boldoggá teszi, hogy a jó Istent megörvendeztetheti a hangjával. „Én csak a jó Istenben hiszek, s boldog vagyok, hogy neki tudok énekelni. A templomban szeretek a legjobban énekelni, annyira jó az akusztika. Sajnálom, hogy nálunk nem lehet ezeket a templomban énekelni. Ott vannak a szentek, ott van a jó Isten, ott van Mária, Szent Antal, minden szent ott van. Róluk szól. És a templomban a nép es másféleképpen hallgassa az éneket.” Ny. I.-nak a megjelent kazettái, Cd-i a világ legkülönbözőbb pontjain is ízelítőt adnak a moldvai magyarok kultúrájából.

6. A nevelés motivációi

A. M. munkásságának kulcsszava a szeretet. Szereti a szakmáját, a gyerekeket, őszintén, kötelességtudatból tanít. Tanítói hivatását meghívásként értelmezi. „A jó Isten meghívott engem arra, hogy tanító legyek. Szeretetre tanítottam a gyerekeket, szeretetből sok mindent csináltunk.” S ugyanakkor tevékenységeinek eredményeiben, a hozzá való viszonyulásmódban visszakapja azt a szeretetet, amivel tanítványait elhalmozza.

Úgy érzi, Istentől rendelt küldetése van arra, hogy a népét szolgálja. „Úgy éreztem, hogy isteni sugallatra, tehát a Szentlélek úgy töltötte fel nekem a lelkeket, hogy én vagyok az, aki valamit tehet a gyimesi emberekért.” Tanítványait a nemzeti örökség iránti érzékenységre, a hagyományok önzetlen továbbítására neveli. Anyagi támogatás hiányában is töretlenül végzi a vállalt feladatot, a talentumok szétosztogatását, gyarapítását. „Ez nem szegte nekem a munkakedvet, mert tudtam azt, hogy nekem erre hivatásom van, hogy apostolnak vagyok küldve, tehát, hogy valamiért vagyok ezen a helyen. Úgy éreztem, hogy van egy küldetésem a földön, s ha a jó Isten felruházott engem valamilyen tudással, azt én tovább kell adjam, nem gondoltam soha arra, hogy ezért nekem fizetést kellene kapni.”

A románnyelvű tanítás miatt érzett mulasztás arra ösztönzi A. M.-át, hogy valami maradandót tegyen a nemzetéért, valami olyasmit hagyjon hátra, ami a következő nemzedék számára is bizonyíték a közösség létéről, kultúrájáról. Ez

serkentette a tájház gondolatának a valóra váltását. Eredményeit elsősorban nem önerejében látja, hanem alázattal tudatosítja Isten segítségét. „Konkrétan érzem a jó Isten segedelmét, hogy adja nekem ezeket az utakat, mutatja.”

'99-ben az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesülettől kapott Bányai János-díj tovább fokozza munkakedvét, jól eső érzéssel veszi tudomásul, hogy felfigyeltek a tevékenységére, és azt értékesnek találják.

A. M. feladatának érzi az emberek nevelését, és tudatában van tevékenységének értékmentő, nevelő hatásában.²⁴

G. I. felmutatható eredményeit hitének, a jó Isten segítségének tulajdonítja. Meggyőződéssel állítja, hogy ő formálja benne az akarást, a cselekvést, és támogatja terveinek a kivitelezését. Tudásának átadása közben lelki növekedést tapasztal meg, amiből töltekezni, erőt meríteni lehet. „Mért ne csinálja a másik is? Az az illető embert is formálja, a tanítót is, s az alkotóját is. Olyan dolgokból emeli fel, hogyha esetleg a népművészetet nem gyakorolná, nem tudna kilábalni belőle. Így ki tud.”

Olykor már-már heroikusnak látja a közösség életében betöltött szerepkörét.²⁵ „Egyszemélyes, önálló intézménnyé nőttem ki magamat, addig, amíg a férjem élt. Én annyit szenvedtem a népművészetért. De én dolgoztam, nem törődtem, a magam feladatát végeztem.” A nemzet napszámosa metaforával azonosulva azonban céltudatosan végzi a nemzet ügyéért vállalt feladatokat. „Népnevelőnek tanultam, s egész életemben tudatosan azt is végeztem. Több mint 52 éve vagyok immár a nemzet napszámosa, amit tettem, arról előre tudtam, hogy miért, és mit akarok.”

Példaértékűnek tekinti, és önmaga számára követendő életútként jelöli meg Domokos Pál Péternek a munka- és emberszeretetét, ennek az életműnek a megvalósításaiból erősíti hivatástudatát.

I. L. abból a meggyőződésből neveli a körülötte élő embereket, hogy felhalmozott tudása értéktelen, ha azt csak önmaga számára tartogatja. Olvasmányélményeit, technikai ismereteit jóindulattal adja tovább mindazoknak, akik érdeklődéssel fordulnak feléje. Munkamorálját, állandó kísérletező kedvét az a hit tarja mozgásban, hogy a megszerzett tudás hatalommal ruházza fel birtokosát. Ezt a szemléletet igyekszik elmélyíteni azokban, akik nyitottak a tanítás befogadására.

M. F-et az érdeklődő tekintetek, kérdések indítják irányvonalak mutatására. A tanítványok kitaratása örömmel, jól eső érzéssel tölti el. „Jön egy olyan érzés, hogy az az idő, amit vele foglalkoztál, az megragadta őt, szóval nem fúta el a szél.”

Ny. I.-át a népe iránti elkötelezettség, az értékmentés, az a meggyőződés sarkallja tanításra, hogy egy nép a hagyományai által él tovább.²⁶ „Nagyon szeretek énekelni, s ezt nem hagynám ki, hogy otthon a gyermekeket tanítsam. Mert ha

egy nép a hagyományait elfelejti, akkor az a nép többet nem létezik. Ez a miénk, ezt nem lehet elhagyni, elfelejteni.” A közönség kíváncsisága, érdeklődése, lelkesedése ad önbizalmat, erősíti kultúrájának értékes voltába vetett hitét. A szeretetteljes fogadtatás hatására tisztázódik benne, hogy a csángómagyar identitás bárhol a világban nyugodt lélekkel felvállalható.²⁷ „Mikor látom, hogy annyira szeretik, annyira odafigyelnek, s amikor jönnek, s kérdeznek, ez annyi erőt ad. S bizalmat, hogy tényleg a mi kultúránk nem elhanyagolt. Érdekes, különös kultúra, amit nem szabad elhagyni.” A tudás átadása a felnövekvő nemzedék számára pedig belülről jövő kényszer, amire a nemzettudat kötelez. A gyerekek a jövő képviselői, irányítói, a kultúra hordozói. „Érzem, hogy nekem ezt muszáj átadni a gyerekeknek, mert ők a jövő, s most fontos, hogy kicsi korikban hallják ezt. Mert, amit most megtanul, életiben mindig oda viszonyít vissza, oda gondol vissza. (...) Ez kötelező nekem, hogy ne csak magamnak tartsam, hanem a gyerekeket is megtanítsam erre, ők a jövő, ha ők ezt nem tudják, akkor tíz év múlva senki nem fogja énekelni. Fogják a magyarországiak, de a miénket ki tanítsa vissza, mert az öregasszonyok kihalnak.”

A tanításhoz szükséges erőt a jó Isten segítségével, a gyerekek tudásvágyából, fogékonyságából, hálájából meríti. A nyitottság megtapasztalása értelmet ad az önzetlen feladatvállaláshoz. „Most az utolsó üdőben a magyar órán figyelmezteti a szomszéd gyerek azt, aki rosszkodik, hogy azért jöttél ide, hogy tanulj, nem-hogy cserepeskedj,²⁸ engem zavarsz, menj haza. Annyira jó érzés volt ez nekem, hogy ők egyik a mászt figyelmeztetik, nem kell én figyelmeztessem, hogy figyelj ide. Mikor ilyeneket látok, felejték el minden fáradtságot, annyi erőt ad ez, annyira jól esik. Olyankor érzem, hogy nem hiába foglalkozom velük, megéri.”

7. A neveléshez, hagyományátörökítéshez szükséges tulajdonságok

A kiválasztott népművészek magatartása beteljesíti, illetve megerősíti azt az elvárást, miszerint a népneveléshez kitartó, próféta lelkű emberek²⁹ szükségeltetnek.

A. M. az értékeremtés legfontosabb kritériumaként a céltudatosságot, egy életcél kitűzését látja. Az elképzelések megvalósításához pedig temérdek szeretet szükségeltetik. „Szeresd a népedet, szeresd azt a közösséget, amiben élsz. A legnagyobb dolog, hogy szeresd embertársaidat. Amit csinálsz, azt szeretetből tedd.”

Ugyanakkor egy háttérben maradó, nem az elismerésért, dicsőségért tevékenykedő lelkület segít a közömbösség, illetve az emberi irigység leküzdésében. „Sohase a te elsőbbségedet nézzed, hanem a közösségét. (...) Be tudjál simulni a közösségbe anélkül, hogy kiemelkednél.”

G. I. életpasztorálatai ugyanezeket a szempontokat erősítik meg. A nevelésnek, a mások felé való odafordulásnak az önzetlenség, a lemondás, a szeretet a feltétele. „Adjon, adjon, adjon, önzetlenül, sokat adjon, s lehetőleg háttérben maradjon, de mindent szeretettel, önzetlenül adjon.”

I. L. számára az evangélium tanításai szolgálnak erőforrásként, követendő útmutatásként a sikeres népnevelő attitűd kialakításához. A „Ne menjen le a Nap a te haragoddal!”, a „Szeresd embertársad, mint önmagadat!”, a Miatyánk bűnbocsánatot kérő és adó formulája nem elsősorban az önmegvalósító, saját érdekeket szem előtt tartó lelkületet formálja benne, hanem a másik emberre irányuló figyelmet, elfogadást, szeretetet. Ez a viszonyulásmód lehet a közösségteremtés garanciája.³⁰ Mások tanításához pedig a szüntelen önképzés, a példaértékű élet ad méltóságot.³¹

M. F. szerint önzetlen lelkülettel lehet másokat tanítani. „Ne sajnáld másnak odaadni azt, ami neked van.”

Ny. I. a tehetséget és a szakma szeretetét látja meghatározó tényezőnek, ami nélkül nem lehet megkedveltetni és tovább adni a tudást. „A talentum az első, a másik, hogy kell szeretni. Ha nem szereted, akkor nem tudod szépen előadni, nem érzed, mást nem tudsz megtanítani, ha nincs hívásod erre.”

8. A népnevelés hatása

A továbbiakban a népnevelésnek az egyes közösségekben tetten érhető hatására, visszhangjára vagyok kíváncsi. Arra, hogy hogyan fogadják a kezdeményezést a falubeliek, engedik-e magukat megszólítani, van-e igényük arra a tartalmas életformára, amit felkínálnak nekik. A falubeliekkel, a tanítványokkal készített interjúkból körvonalazódni látszik a közösség viszonyulásmódja, az az értékrendszer, ami a nevelés folyamán formálódott bennük. Ugyanakkor a népnevelőkkel való együttgondolkodás, tevékenykedés során, az ő életükkel állandó érintkezésben élve a közösség tagjai számára látványossá válnak azok a tulajdonságaik, amik elfogadottá, sikeressé, sőt, népszerűvé teszik őket. Magatartásuk, jellemvonásaik példaértékűek, amelyeknek a figyelemmel kísérése már önmagában nevelő hatással van a környezetükre.

A. M. kezdeményezései közösséggé formálják azokat, akiket sikerül bevonnia egy-egy gondolat megvalósításba. Úgy lop be értékeket az emberek szívébe, hogy azt nem intézményszerű tanításként, hanem örömként élik meg. Az ének- tánc-, színdarabtanulás alkalmai valóságos ünnepi együttléteket teremtenek meg, amik kiemelnek a hétköznapi egyhangúságából, amikből megújulni, töltekezni lehet, s amik erőforrásként szolgálnak a mindennapos küzdelemhez. „Az az este, amikor ott voltunk a próbán, nagyon jól telt. Egész nap rohantunk, de amikor elmentünk próbálni, egyet énekeltünk, egyet táncoltunk, s az ember olyan fel-

töltődve jött el. Másnap mindenki erről beszélt, munkahelyen, utcán. Egy ilyen próba után másképpen fogtunk a másnapi munkához.” (Sz. E.)

A nevelés alkalmi tehát valójában a szórakozásnak, a kellemes időtöltésnek, az ismerkedésnek teremtenek keretet. „A tánccsoport által összehozta a fiatalokat. Mindenki boldog volt, jól éreztük magunkat, örvendtünk, hogy összejöttünk. Nemcsak az volt, hogy most tanulunk valamit. Ott gyűltünk össze, ott volt a találka is.” (A. K.)

A Gyimesi vadvirág színre vitele a szereplők méltóságát, öntudatát erősíti. Meggyőzi őket arról, hogy képesek értékek felmutatására, hogy tudásukra mások is kíváncsiak, s azt megbecsülik, fontosnak tartják. Az előadást úgy élik meg, mint egyfajta önkítárulkozást.³²

A gyimesbükkiek hálával tudatosítják, hogy A. M. megvalósításai kiemelik őket az elzártság élményből, hírnevet szereznek nekik a világban, az idegenekkel, a távolról érkezettekkel is megismertetik igazi arcukat.

Az együttműködés során a falubeliek számára érzékelhetővé válnak azok a jellemvonásai, amelyek által sikerül őket megnyernie. Megértő, elfogadó szeretettel, barátságos gesztusokkal, kedvességgel, fiatalos lendülettel, lelkesedéssel és végtelen türelemmel toboroz a kultúra ügyének híveket. Munkabírása, kitartó akaraterije, hite, faluszeretete ad lendületet ahhoz, hogy elképzelései valósággá váljanak. S közben állandó kapcsolatban él a közösség tagjaival, jó tanácsaival, vigasztaló szavaival a nehézségek elviselésére biztatja a megfáradt, elkeseredett embereket. Szorgalmat, ember- és munkaszeretetet, segítő lelkületet tanulnak tőle, amit igyekeznek beépíteni saját életvitelükbe. Meggyőződéssel állítják, hogy egyedülálló személyiség a falu életében, a közösségért vállalt cselekedeteinek nincsen semmiféle előzménye.³³

G. I.-át a gyergyóalfalviak a közösségi élet mozgatórugójának tartják, aki nek önfeláldozással sikerült a közösségi érdeket az egyéni érdekek fölé helyezni. Azt valósította meg, amit egy tanítónőnek – különösen Erdélyben – kötelessége: a népművészet oktatásán keresztül a magyarságtudatot, a helytállást erősítette. Önzetlen életszemléletének köszönhetően Gyergyóalfalu neve mellé a népművészeti örökség is hozzárendelődik, tudása tanítványjaiban él tovább. Fáradtsággal, betegséggel nem törődve, erős akarattal, kitartással dolgozott kitűzött céljai elérése érdekében.³⁴ Úgy tanított kézimunkázni, hogy az valódi felüdülést, szellemi, lelki gyarapodást jelentett.³⁵ Kedvességével, nyitottságával, igazságérzetével lopta be magát az emberek szívébe, szavainak, tetteinek hatására egészen személyes kötődések teremtődtek.³⁶ Képzettségéből adódóan nem formál magának jogot az egyszerű emberektől való távolságtartásra, bárkivel megtalálja a közös hangot.³⁷ Jellemét a szikla egyenességéhez, szilárdságához hasonlítják. „A hatalmas sziklát nem éri a szél, nem borítja fel, esetleg fúj mellette. Úgy érzem, hogy Irma néni

egy nagy szikla itt Alfaluban.” (H. I.) Hivatástudata, akaratereje, közösségteremtő képessége, az emberekhez való szeretetteljes viszonyulásmódja követésre érdemes életforma mindazok számára, akik figyelemmel kísérik eredményeit. Jelenléte igazi áldás, kiváltság Alfalu népének. „Nagyon szerencsésnek tartom Alfalut azért, hogy Irma nénit az Isten iderendelte.” (H. I.)

I. L.-t a korondiak a falu színes egyéniségének, élő emlékezetének tartják, akit az évtizedek alatt felhalmozott tudására való tekintettel bátran megkeresnek egy bátorító tanácsért, segítő gesztusért.³⁸ Elismerik, megbecsülik a sokoldalú felkészültségét, olvasottságát. Tisztelettel, csodálattal beszélnek a kora ellenére is meglehetősen szorgalmas, aktív életmódjáról.³⁹ Kiegyensúlyozott, következetes, szigorú személyiségével úgy nevelte a kerámiagyár munkaközösségét, hogy közben meg tudott maradni illetudó, kedves vezetőnek. Nem diktatórikus tekintélyelvvel tanított, fegyelmezett, hanem egy-egy viccel, barátságos vállveregetéssel.⁴⁰ Tehetségei, képességei nem a körülötte élő emberektől való eltávolodásra sarkallják, ellenkezőleg, mindenkivel igyekezett megtalálni a közös hangot, a közös érdeklődési területet. Gyűjtéseinek hatására, másokban is felébred a népi kultúra iránti érdeklődés. Van, aki segítséget kér tőle egy-egy téma feldolgozásához.⁴¹

Mindazok, akik kollegiális, szomszédi, baráti, családi kapcsolatban álltak vele, emberséget, becsületet, munkaszeretetet, az értékek megbecsülését tanulták tőle, ugyanakkor, őt tekintve példaképnek, érzékelhetővé vált számukra saját szellemi határuk is.⁴² Egyedülállónak, pótolhatatlannak tartják, akihez hasonlót Korond már nem lesz képes adni a közösségnek, mitöbb Erdély-szerte is kevés hozzá mérhető egyéniséggel találkoztak. „Rendkívül nagy érték István Lajos a falu számára. Nekem rengeteg tapasztalatom van, művész ember lévén sokat jártam a világot, egész Erdélyt összejártam, de nagyon kevés falu dicsekedhet ilyen emberrel, mint Korond.” (L. L.)

M. F.-nek a Vargyas életében betöltött nevelő hatása kevésbé tűnik látványosnak. Neki nem sikerült olyan tanítványi réteget maga köré gyűjtenie, mint a többi népművésznek. Ő és családtagjai a falu részéről megtapasztalható közömbös-séggel, szülőköröséggel, rosszindulattal magyarázzák a jelenséget. Úgy vélik, a falubeliek nem értik, hogy az a tudás, ami a birtokában van, az nem kizárólag az ő tulajdona, hanem a nemzet, a közösség értékrendszerének a képviselője.⁴³ Hitük szerint más vidéken nagyobb tiszteletnek, megbecsülésnek örvendene, boldogabb lehetne.⁴⁴ M. F. igazi szakmai elégtétele, hogy fiában látja életműve folytatását,⁴⁵ aki fogékony volt a mesterség tökéletes elsajátítására.⁴⁶

M. F. művészete azonban valamilyen módon beépült a falubeliek életébe. Pozitívumként érzékelik, hogy alkotásain keresztül Vargyas bekerült a világ tudatába, hogy turisták ezrei keresik fel, kitágítva ily módon a község határait. A feléje

irányuló figyelem mintha kiemelné Erdővidéket a regionális elszigeteltségből.⁴⁷ Ugyanakkor azt is érzékelik, hogy a vonzáskörzete inkább nyugat irányába terjed, mintsem a helyi közösségre, hogy a külföldiek, a tőle távol élők gyakrabban felkeresik.

A megnyilatkozások tükrében tevékenysége egyértelműen megbecsülésnek, elismerésnek örvend. Értékelik az alkotásait, tehetségét, munkaszeretetét. Őt tartják a legjobb vagyasi faragónak.⁴⁸ Jellemével, megfaragott tárgyainak tematikájával értékekre irányítja a figyelmet, szemléletet, azonosságtudatot formál. „Amit ő megfaragott, azt a szívéből faragta, a községhez fűződik minden legendája, mondája, s a magyar történelmi hőökhöz, nagy fejedelmekhez. Igaz magyar ember, s a művein keresztül azt próbálja az embereknek megmagyarázni, hogy igenis, itt voltunk, itt vagyunk, itt leszünk, magyarok voltunk, s magyarok is maradunk. Nagyon nagy a magyar érzete.” (T. R.)

Megbecsülik emberi tartásáért, igazságérzetéért, tudásának átadásáért, önzetlen közösségi szerepvállalásaiért.⁴⁹

A legáltalánosabb kifejezés, amivel M. F. életének negatív vonásait megjelölik, az a makacs székely. Emiatt a tulajdonsága miatt került szembe nem egyszer a falubeliekkel, a vezetőséggel. Az igazságtudata, saját határozott meggyőződése, a minden körülmények között megmondom a magamét magatartása rendszerint konfliktusok forrásául szolgált.⁵⁰

Mindent összevetve, M. F. életműve példaértékű a közösség számára. Hiteles népművészként tartják számon, gerinces magatartása, alkotásai által gazdagodnak, emberi, szakmai tudást sajátítanak el tőle. „Én a szépet tanultam tőle, a munkáján keresztül. A hagyományörzést, amit nagyon fontos a gyerekeknek átadni, s próbálok én is a népdalokat a gyerekek szívébe elcsepegtetni.” (J. L.) „Sokat tanultam tőle. Azt hogy a magamét ne hagyjam. A másét ne kérjem, de a magam igazát harcoljam ki.” (T. R.)

A pusztinaiak rendkívüli hálát érznek azért a tudásért, amelybe Ny. I. beavatta őket. Úgy érzékelik, szellemi forrásaik reprezentálása kitágítja számukra a világot. A különböző rendezvényeken való fellépésükkor az addig átjárhatatlannak vélt falujuk határából újabb és újabb fizikai térbe léphetnek be, ami szellemi-lelki távlatokkal gazdagítja az életüket. Ily módon a kultúra ismeretének és forgalmazásának kézzelfogható haszna van, a tudás a továbblépés eszköze, egyfajta mobilizációs csatorna.⁵¹ „Nagyon büszke vagyok, hogy megtanultam azokat, amik voltak régen. Nagyon tetszik nekünk, hogy az ismeretünk nagyobb lesz, hogy mi is egy faluval többet látunk.” (Sz. M.) „Jó hogy van, aki tanítsa a gyermekeket, aki vigye, hogy lássanak, tudjanak, kicivilizálódni, elébb látnak, még vagy tíz lépéssel es, mint akik itt maradnak a faluban.” (L. K.)

Ny. I. nemcsak a fiatal nemzedék számára teszi lehetővé, hogy az erdélyi, magyarországi közönség előtt megmutatkozhasson, hanem azoknak az idős embereknek is, akik teljes bezártságban éltek le a mindennapjaikat, s akiknek ez a kilépés bizonyul életük legörömtelibb eseményének. „Ha ő ne lett volna, mi Magyarországot nem láttuk lenne meg. Ő minket esszegegyített, mert tudta, hogy tudunk énekelni magyarul, tudta, hogy tudunk táncolni régi táncokat. Ő tanított minket ki. Pedig mi nem tudtunk írást, de tudtuk a régi táncokat, a régi énekeket, s azért vitt münket Magyarországra. Még a parlamentbe es béhordozott.” (E. A.)

A tehetséges gyerekek szüleit a tovább taníttatás vállalására biztatja, akik hálaival tudatosítják, hogy ezáltal gyerekük egy másfajta életformával azonosulhatott.⁵² Az ő fellépéseinek tulajdonítják, hogy Pusztinának neve van a világban.⁵³

A Ny. I. és a gyerekek között kialakult viszonyra nem az intézményszerű tanár-diák hierarchia merevsége jellemző, hanem egy olyan baráti kötődés, amely érzékeli a nevelés célját, értelmét. A vele együtt eltöltött óra igazi örömforrást jelent.⁵⁴

A diákjai nagyfokú szeretettel, már-már rajongással várják, hogy újabb énekeket, táncokat tanulhassanak tőle.⁵⁵ A közösség tagjai Ny. I. tevékenységének sikerét a szeretetteljes cselekvésben látják.⁵⁶ Megtapasztalható számukra a nyílt-szívűsége, béketűrése, segítő szándéka. Több alkalommal rendelődik a jelleméhez az erőst jó jelzősszószerkezet.⁵⁷ Kezdeményezését teljesen egyedülállóan⁵⁸ látják Pusztinában, ő az egyetlen, aki szívügyének érzi az ének és táncművelés módszeres tanítását.⁵⁹

Az életét figyelve szavak nélkül is átöröklődik az az értékrendszer, ami példaértékű magatartását formálja. „Azt tanultam tőle, hogy a szeretetet adni kell, nem várni. Majd jön az magától, ha jönnie kell. Megtanultam, hogy a társadalomban, meg az életben mi visz minket előre. Mi az, ami érték, ami állja az időt, és mi az, ami múlandó.” (Ny. B.)

9. Összegzés

A bemutatott népművészek Istentől rendelt küldetésüknek érzik a nemzet szolgálatát. Profétai lelkülettel, apostoli hivatástudattal nevelik azt a közösséget, amelyben élnek. Az evangéliumi tanítás formálja bennük az önzetlen lelkületet, másra irányuló figyelmet, elfogadó szeretetet. Életformává minősített vallásosságuk nem egyszemélyes érvényesülésüket, hanem a csoport érdekeit tartja szem előtt. Tudásuk átadása közben maguk is lelki növekedést tapasztalnak meg. Nem kívülről és nem fentről nevelik a falu lakóit, hanem belesimulnak, benne élnek a közösségben. Személyes, baráti kötődéseket teremtenek, odafigyelnek a fájdalmakra, vigasztalnak, jó tanácsokat adnak. Kérlik és tudatosítják Isten segítségét, amivel ötleteiket, kezdeményezéseiket támogatja. Elért eredményeiket nem önmaguknak, hanem hitüknek tulajdonítják, ami növeli bennük a cselekvésvágyat,

s értelmet ad mindennapi küzdelmeiknek. Ismerik a régió évszázadok során felhalmozott értékrendszerét, és szívükön viselik annak jelenbeli alakulását, megteremtve az átörökítés lehetőségeit a következő nemzedék számára. Tevékenységük attól erőteljes, hogy gondolataik, elképzeléseik által képesek lelkesíteni, részvéttelre, cselekvésre buzdítani.

Megnyerő jellemük a falu példaértékű, népszerű egyéniségeivé teszi őket. Emberközeli, barátságos életformájuk a XXI. században is elkötelezett híveket toboroz a nemzeti örökség, a népi kultúra ügyének.

Cselekvő magatartásuk a közösség tagjai számára a megerősödött regionális identitás megélését és folyamatos újratermelődését teszi lehetővé.

Jegyzetek

1 Erről tanúskodnak a szakma különböző intézményeinek számos kitüntetései, elismerő oklevelei, az újságcikkekben megjelent, televízióban, rádióban elhangzott méltatások.

2 Ebből a szempontból kivételt képez a pusztinai Nyisztor Ilona, aki mindössze 49 éves, s akire azért esett a választásom, mert nem ismerek nála idősebb személyiséget, akinek hozzá hasonló tevékenységi köre lenne. Feltételezhetően ez a nemzeti törekvéseket megfűző, eltipró hatalom politikájával magyarázható, ami az elmúlt évtizedekben, évszázadokban hallgatásra, bezárkózásra ítélte a moldvai magyarokat.

3 A sorban kivételt képez Antal Mária abban az értelemben, hogy ő nem hivatásszerűen kézimunkázik, nem ezáltal, hanem általában a néphagyományok eszközeivel (népdal-, népránc-, népszínművek tanításával, a falumúzeum tárgyaival, az azokhoz fűződő jelentésekkel) nevel.

4 Idézi Bordás István – Sz.Tóth János – Trencsényi Imre (szerk.): A közművelődési törvény és a népfőiskolák. Sárospatak, 1998. 16.

5 Bordás I.– Sz. Tóth J. – Trencsényi I. i. m. 45.

6 V. ö. Benda Kálmán: A népfőiskolák egykor és ma. Budapest, 1986., Tóth Imre: KALOT képeskönyv. Szombathely, 1989.

7 V.ö. Balogh István: Az iskolán kívüli népművelés. In: Uő. A parasztság művelődése a két világháború között. Budapest, 1973. 80–82.

8 Fekete József: A magyar népművelés körvonalai. Budapest, 1930. 34.

9 V. ö. Magyar Tamás: Néprajz és népnevelés. Erdélyi Iskola 1935. 2. évf. 5–6 sz. 286.,

Györffy István: A néphagyomány és a nemzeti művelődés. Ellenzék 1939. 244. sz. 14.,

Vita Zsigmond: A nép hagyományvilága és nevelésügyünk feladatai. Hitel 1939. 1. sz.

41., Makkai Endre: A népművelés helyzete és feladatai. Március 1943. 2. 4.

10 V. ö. Imre Lajos: A falunevelés irányelvei. Erdélyi Múzeum 1933. 7–9. sz. 325. Imre Lajos szerint azért olyan kevés a tényleges eredménye a falusi népművelésnek, mert a népművelők figyelmen kívül hagyják a falu lelkét.

11 A viselkedésbeli etnicitás Tóth Mária fogalomhasználatában olyan normatív viselkedésformák összessége, amelyek nem választhatóak, nem tudatos működésűek, és általában a szocializáció folyamatának korai szakaszaiban gyökereznek. Tóth Mária: Az

élettörténetben megjelenő etnikai identitás. In.: Szűcs Alexandra (szerk.): Hagyomány és modernizáció a kultúrában és a néprajzban. Budapest, 1998. 82. Máthé Ferencet, amikor azonosságtudatában megalázzák, amikor hazátlannak rágalmazzák, ösztönösen, a verekedést tiltó törvények ismeretében is megvédi magát. „Kérdeék, hogy tudom-e, hogy nem szabad verekedni? Mondom, igen. Még a törvénynek a paragrafusszámát is megmondram. De ők nem tudták. Hát akkor mért csináltam? Jelenteni kell bármilyen sérelmet. Mondom, én nem jelentek semmit. Jelentse a másik. Én nem megyek jelenteni egyszer se. Én a magam dolgát elintézem. Én eleget mondom a két kezemnek, hogy ne csináld, de az már le van járva. Vágják le mind a kettőt, s akkor jó fiú leszek. Ne mondják, mondjanak akármit, de nekem ezt ne mondják.”

12 „Hát, amelyik lebozgorozott, úgy megtettem, a fogát előlről mind kivettem. Legalább három vagy négy volt ilyen. Rég volt. Na mondom neki, zi încodatá, mondjasza még egyszer. Na nem mondta, ne féljen. Megtanulták, hogy engem bozgorozni nem lehet, mert nem csak azt üttem le, amelyikkel bajom volt, hanem amelyiket elértem, mindegyiket. Négyet, ötöt es. Amikor elordítottam magamat magyarul úgy menekültek, hogy egymást tapodták le.”

13 A népművelő életforma szolgáló vonatkozásairól ld. Imre L. i. m. 334., Kiss István: Tények, adatok egy falusi népművelő szakmai életéből. h. n. 1983. 1., Karácsony Sándor: Ocsúdó magyarság. Szokásrendszer és pedagógia. Budapest, 2002. 38.

14 Idézi Fekete J. i. m. 136–138.

15 T. Kiss Tamás: A népnevelőtől a kulturális menedzserig. Fejezetek a népművelőképzés fejlődéstörténetéből. Budapest, 2000. 62.

16 V. ö. Károlyinak az iskolán kívüli népoktatásra vonatkozó megjegyzésével: „A tanítóságnak nem szabad az iskola négy fala közé eltemetkeznie, hanem ha valódi hivatását betölteni akarja, ha ekként élni és érvényesülni akar, úgy mielőbb a társadalmi munkatérre kell lépnie. Ha van benne erő, tehetség, érték, akkor valóban győzni fog, míg ha időleges kedvezőtlen körülmények megtörik energiáját, s reményteljes munkakedvét, akkor saját sorsát pecsételte meg.” Károlyi Sándor: Az iskolán kívüli népoktatás és népjólét. Szatmárnémeti, 1914. 85.

17 „Azt figyeltem meg, hogy akik kimondottan néprajzosok, s tanulták, azok másképp tudnak elmondani egyes dolgokat. Például volt egy konferencia az ünnepekről. Én leírtam úgy a magam módján. De amikor láttam, hogy ott a beszámolókból mik vannak, meg se mertem mukkanni. Más szemszögből, másként domborították ki. Én egyszerűen, direkt az első kézből gyűjtöttem, ennél többet nem tudok. Aztán, aki akarja, az elemezze, vagy tudományosan dolgozza fel.”

18 Ez a kezdeményezés a csíkszenttamási Bálint Lajos plébános újításához hasonlít, aki a '30-as években magukat a falusi gazdákat és asszonyokat vonta be az előadók közé, hogy ily módon felszámolja az előadók és hallgatók közé ékelődött válaszfalat. Ennek hatására a nép bekapcsolódott a szellemi munkába, s otthon kezdte érezni magát a kultúrházban. Böződi György: A nép nevelése egy faluban. Erdélyi Helikon 1938. 11. évf. 279–286.

19 „Itt a kultúrházban semmi nincsen. A felsőlóki polgármesterasszony segített ki a függönyökkel. A vasúti teremben adtuk elő, két csempékályhát megjavítottam azért, hogy lehessen tüzet rakni. A saját pénzemből fizettem ki. A szereplők közül

megszerveztük, hogy vigyünk fát fűteni. A vendéglőtől hoztuk el a padokat. Megláttam, és mások is meglátták, hogyha akarát van, akkor lehet valamit csinálni, a semmiből is lehet valamit csinálni.”

20 „Mindig nagy hatása volt, szerették, nagyon sokan megnézték, s utána beszélgettek is róla, a szereplőket is értékelték, a mű mondanivalóját keresték. A fiatalok keresték a szórakozási lehetőséget, s ebben megtalálták, nem kellett nekik könyörögni.”

21 „Hálával tartozom Tarisznyás Mártonnak, a múzeumának, a szárhegyi Szépteremtő Kalákának, a Kriza János Néprajzi Társaságnak, és Magyar Néprajzi Társaságnak, a Pécsi Egyetem népnevelő karának, akik tulajdonképpen nyitották a szememet, csiszolták az agyamat, utat nyitottak arra, hogy megmutatkozhassam.”

22 „Amelyiknek segítettem, hogy a faragásban jusson előbbre, mindegyik csúful visszavágott, mindegyik. Aztán azt es bfejeztem. Hezám hiába es jönne valaki, hogy tanító vágásokat kapjon. Végeztem evvel a felével.”

23 Ez az eredmény tulajdonképpen a népművelő munka célja, miszerint a valóban szép, gyönyörködtető, a művészi felismerésére kellene képessé tenni az embereket. V.ö. Radnai Béla: A népművelés pszichológiai és pedagógiai kérdései. Budapest, 1977. 149.

24 „Én úgy érzem, hogy az iskolában is, és az iskolán kívül is nagyon sokat tettem a gyimesi hagyományok fennmaradásáért.”

25 V. ö. Bálint Vilmos plébános küzdelmével, amellyel Csikszenttamás népét sikerült a kultúra számára meghódítania. Bözödi Gy. i. m. 282.

26 Ny. I.-nak a népdal nevelő erejébe vetett hite összecseng Ösz Lajos meggyőződésével: „Nincsen fontosabb és nyomatékosabb kulturális teendőnk, mint a magyar néplélek megmentése és immunizálása. Erre pedig egyes-egyedüli tényező és eszköz a magyar népdal, amely a nemzeti érzésnek, a hazafias, vallásos meggyőződésnek és a nemzeti tömörülésnek a kifejezője. Ösz Lajos Attila: A tanító teendője a magyar népdal, népzene és népművészet védelmében. In: Tar Károly (szerk.): A magyar népművelés története. Szöveggyűjtemény II / 1 (1919–1945) Budapest, 1978. 184.

27 Ez a megerősödött identitástudat az elmúlt évtizedek emberi méltóságot megfosztó gyakorlata ellenében fogalmazódik meg: „Egy olyan volt a Ceaușescu idején, hogy a mi nyelvünk nem es olyan szép, s ezt a papok es mondják, hogy románok vagyunk, elmagyarosítottak, s egy olyan érzést adnak, hogy szégyellje az ember, amit ő beszélget, mond, ami hezza tartozik.”

28 Rosszalkodj.

29 Erdő János: A népfőiskola jelentősége népünk életében.

Erdélyi Fiatalok 1934. 5. évf. téli sz. 123.

30 V. ö. Karácsony Sándor gondolatával. „Milyen egy etikailag értékes, tehát jó cselekedet a formája szerint? Társadalomépítő erejű. Nem irányulhat tehát rám, magamra, a társadalom egyik tagjára, hanem mindig a másik emberre, a második személyre, a szenvedő félre, reád irányul, téged tárgyaz. Az is egészen természetes, hogy épít, szaporít, gazdagít téged, mert csak így és csak ez lehet az egyetlen garancia arra, hogy te, te a másik ember hajlandó vagy erre a közösségre.” I. m. 38.

31 Varsányi Gyula szerint csak az a népnevelő tud azonosulni munkájával, társadalmi szerepével, aki szüntelenül keresi a megújulás lehetőségeit, harcol szakmai és emberi elismeréséért, aki fontosnak ítéli, hogy tudását állandóan gyarapítsa. Művelődési

modellt ugyanis csak akkor állíthat mások elé, ha ilyent a maga számára is kialakított. Varsányi Gyula: A népművelők etikája. In: Beke Pál (szerk.): Vitázva. Válogatás az utóbbi évek sajtóvitáiból. Budapest, é. n. 111.

32 Rózsa József a színdarabot az egyik leghatásosabb népnevelési eszköznek tartja, ami nemcsak a közönség, hanem a szereplők számára is értéket jelent. A szöveg megtanulása a szereplők szókincsét, ismereteit gyarapítja, lehetővé teszi szabadidejük értékes kihasználását, és a bátorságot növeli bennük. Rózsa József: A műkedvelő előadások szerepe a népművelésben. In: Tar Károly (szerk.): A magyar népművelés története. Szöveggyűjtemény II / 1 (1919–1945) Budapest, 1978.

33 „Az, amit csinál, olyan dolog, amit mostanig senki nem csinált meg.” (A. E.) „Se pap nem tudta megszervezni ezt, se polgármester.” (G. M.)

34 „Tudta, mit akar, harcolt azért, amit szeretett volna, nem ismert akadályt, minden akadályt leküzdött annak érdekében, amit szeretett volna csinálni. Nem az kötötte le, hogy fáj a lábam, hanem függetlenül a fizikai erőnlététől dolgozott a közösség érdekében.” (...E)

35 „Nemcsak dolgoztunk, hanem kellemesen elbeszélgettünk, teáztunk, olvastunk.” (...E.)

36 „Sajnos most az utóbbi időben nem tartózkodott itthon, és annyira hiányzott. Ha szabad ezt mondani, úgy nevezném, hogy egy finom lelkű, földön járó angyal.” (A. M.)

37 „Tisztelegmegadó, bármilyen egyszerű emberrel szívesen elbeszélget, nagyon kedves.” (K. I.)

38 „Nagyon finoman tudta az embereket irányítani, itt-ott, nagyon sok embernek tanácsot adott, ismert a falu régiségét, ismerte a falu birtokrendszerét, a családok leszármazást, rokoni kapcsolatokat, szóval annyira ismerte a falut, hogy valóban mindenki rákényszerült, hogy a tanácsát kikérdezze.” (L. L.)

39 „S most es olyan szorgalmas, minden napra kiszabja, hogy csinálók 20 pipát, akkor elolvasom az újságot, akkor írok, akkor veszek elé egy könyvet, neki a napi programja nagyon ügyesen bé van osztva. Úgyhogy csak csodálatra méltó, lehetne tanulni tőle, sokan tanulhatnának, ajajaj, a mai fiatalok.” (T. B. F.-né)

40 „Örökké vicces volt, mint most es. A viccel mindent elütetett, ott hiba nem volt. Ő megmondta, hogy ezt nem úgy kellett volna, úgy kellett volna, aztán a végére valamit mondott, s avval már elboronálta.” (T. B. F.)

41 „Én a Lajos bácsi biztatására kezdtem néprajzskodni, ő volt az én indítóm. (...) Ennek a falunak a múltjából nincs olyan terület, amit ne dolgozott volna fel. Akármilyen kérdéssel elakadok, ide kell először jönnöm.” (Sz. L.)

42 „Megtanultuk azt, hogy még sok mindent nem tudunk.” (I. L.)

43 „Képtelenek felfogni, az apám életműve nem fitogtatás, magamutogatás, nem önérdék, hanem a faluért, az egész székelységért küzdött legjobb tudása szerint, fáradhatatlanul.” (K. G.)

44 „Szerintem messze nem kapja meg azt a tiszteletet és elismerést a szűkebb környezetétől, amit megérdemelne, és amit talán máshol megkapna. Biztos zavarja, és elszomorítja, hogy ezeket a dolgokat ismeretlen emberektől, távoli helyeken mégis megkapja, magkapta, bárhol is fordult meg a világban. (...) Egy más vidéken bizonyára sokkal boldogabb tudott volna lenni.” (M. Cs.)

45 „Csak fogja csinálni, annyira szépen, és annyira jól farag, hogy nem tudom elképzelni, hogy ne csinálja többet, mert az visszajelentkezik, és húzni fogja biztos, húzni.”

46 M. F. más vargyasi fiatalokat is tanított fafaragásra, de ők egy idő után hálátlanok lettek, elfordultak tőle. Amikor közöltem vele, hogy az egyik sikeres tanítványával szándékszem a Feri bácsi személyiségéről beszélgetni, akkor ő határozottan kijelentette: nem szeretné, ha az ő véleménye vele kapcsolatosan megjelenne. Én pedig a kutatói etika alapvető követelményének éreztem a kérését tiszteletben tartani. Ily módon nem reprezentálható az a hatás, amit a tanítvány életében betöltött, de a távolságtartás semmiképpen nem a mester-tanítvány viszony ragaszkodásáról, őszinteségéről beszél.

47 „Vargyason sohasem éreztük magunkat a világtól elszakítva, éppen a népművészete miatt. A '70-es, '80-as években nem volt olyan hét, hogy ne jöjjenek nyugatról is. Behozták az újdonságokat, a levegőt, szóba állhattunk.” (G. O. A.)

48 „Vannak még más faragók is, de ők nem olyan felkapottak. Feri viszi a prímert. Ferinél jobb nincsen.” (V. M.) „A faragást illetően kitűnő, a figurális faragászat, állati motívumok, rajzolás, vésőkezelés szempontjából. Jó arányérzéke van, szépen dolgozik, tisztán dolgozik. Ő a legjobb a faluban a faragászat szempontjából. A munkái bármikor, bárhol megállják a helyüket. Arányosak, jól kidolgozottak.” (J. G.)

49 „Ő nem fogadja el azt, hogy valaki ne mondjon igazat, s a saját igazáért kiáll, ha nem tudom, mi van, akkor is. Az a régi, igazi székely, aki a szavának áll, s másról is azt várja el. A munkát szereti, tiszteli, az embereket szereti, tiszteli. A közért nagyon sokat tett valamikor, mikor még fiatal volt, a falu sorsát a szívében viselte.” (T. R.)

50 „Sokszor sajnáltam a nyakasságáért, a makacsságáért, amit a környezettel szemben, vagy az akkori állami hatalommal szemben tanúsított. (...) Eléggé nehezen lenyelhető egyéniség a falutársai számára. Éppen az igazságérzete miatt. Mindig akadt kisebb nézeteltérés, mert megmondta az igazat.” (G. O. A.) „Feri bácsi olyan keményfejű székely, aki tud egy irányt, s abból nehezen tér ki. Meggyőzni őt semmiről sem lehet. Az ő meggyőzését megváltoztatni nem lehet, ha ő egyszer azt mondja, hogy á, akkor á, hiába magyarázod, ő kitart mellette. Aztán általában mindenkiben talál hibát, saját magát nem nagyon szokta kritizálni, általában problémája van mindenféle vezetőséggel.” (J. G.)

51 Vercseg Ilona: Szocializáció, szerep, érték a népművelői pályán. Budapest, 1998. 31.

52 „Az ő keze közül kerültek ki. Meglátta, hogy az a leánka mit tud, s megmondta a szüleinek, hogy a leánkát csapjátok elé. S most a szülei nem tudják, hogy köszönjék Ilonának, hogy a leánka elément. S ez neki jól esik, hogy az ő keze után valaki kivilágosodott.” (L. J.)

53 „Most tudják egyebütt es, hogy van Pusztina, ahol csángó emberek vannak, még tartják a magyar nyelvet.” (S. I.)

54 „Ilonka néni olyan, mint az édesanyám, nagyon kedves asszony. (...) Nagyon jól eltelik az óra. Szeretem, és gyorsan telik. (...) Nekem, mikor vele van órám, boldogabb vagyok.” (K. K.)

55 „Az nagy baj lenne, ha nem tartaná meg az órákat, mert nagyon szeretik a gyermekek. Mindenki vigyorog, mikor a kapu megnyílik, felállnak. Amikor meglátják, mondják, hogy jön Ilonka néni. Visszaülnek, s olyan csendben várják. Nagyon szeretik.” (Sz. A.)

56 „Szereti is, amit csinál, ha nem szeretne volna, nem lett volna annyi sikere. Szívből csinálja, s jól is csinálja.” (Sz. A.) „Nagy a szíve, s mindent, amit csinál, nagyon szereti. Szereti, hogy a gyerekekkel foglalkozzon.” (Sz. M.) „Valahogyan több benne a szeretet dózis, és a család hamarosan szűkösnek bizonyosodott ennek a kiárasztásához.” (Ny. B.)

57 „Erőst jó asszony, úgy adta az Isten.” (B. K.)

58 A gyerekek beszámolnak arról, hogy egyik esztendőben a sepsiszentgyörgyi Srégerc Ferenc furulyázni tanította őket. Ő tehát kívülről egy bizonyos időtartamra érkezett a faluba, ezért nem tekinthető tevékenysége a Nyisztor Ilonáéval azonosnak.

59 „Ő volt az első, aki a fiatalokat táncra kezdte tanítani. (...) Ő az egyedüli, aki ezt tudta csinálni, más nem.” (Sz. A.)

Kovács Flóra – Puskás Katalin

*„Emelj fel helyzetemből,
míg kegyelmed le nem jár...”*

Egy széki adventista asszony vallásos élete

Az egyén vallásossága többféle módon megnyilvánulhat, a vallási szerep az egyén életének különböző aspektusára lehet hatással, többféleképpen áthathatja az egyén életét.¹ A vallási igény kielégítése egy adott közösségen belül több szinten lehetséges. Tanulmányunkban egy olyan asszony életét és vallásgyakorlatát mutatjuk be, aki kreativitásával és alkotásvággyával – mint bútorfestő specialista –, kiemelkedik lokális közösségéből, és akinek mindennapjait átszövi és meghatározza az intenzív vallási életre törekvés és a nagyobb vallási tökéletesség keresése,² s ezáltal vallási közösségének is meghatározó tagja.

1. Élettörténet: *„ezt a kicsi életet miért nem tudjuk úgy élni... hát nem gyönyörűség, ha az ember szépen él”*

Tamás Zsuzsa 1937-ben született Széken (Kolozs megye), egy szegény, adventista vallású családban. A nagyszülők is megkeresztelkedett adventisták voltak: nagyanyja „már 1908-ban figyelte az adventistákat”,³ szimpatizált velük és hamarosan megkeresztelkedett. Családi körben esténként a Bibliából olvastak, édesanyja délutánonként gyakran tanított a gyermekeinek vallásos énekeket.

T. Zs. az elemi iskolát Széken végezte, végig kitűnő eredménnyel. Kicsi korában sokat szavalt az iskolában és falusi rendezvényeken egyaránt. Másik kiemelkedő tehetsége a rajzolásban mutatkozott meg; tanárai kérték az apját, hogy taníttassa tovább festőnek, kollégiumot is, ösztöndíjat is ígértek neki, de a szülők nem engedték el.

Leánykorában nagy jelentőségű volt számára a szomszédos falvak hasonló vallású fiataljaival való rendszeres kapcsolattartás. Ma is szívesen emlékezik a közösen eltöltött időkre, kirándulásokra, közös istentiszteletekre, bibliaórákra.⁴ Nyitott lett volna lokálisan exogám házasságot kötni,⁵ de a párválasztás nehéz döntésében Isten segítségét kérte:

„Hát én nem azért mentem a férjemhez, mert nem volt kihez menjek. Mehettem volna városra, falura, és lett volna kihez. Én gyermeki hittel böjtöltem és imádkoztam, hogy a jó Isten rendelje. (...) Nem azért mentem az uramhoz, mert nem volt más, de ő mindig jött utánam, s ahogy én imádkoztam és böjtöltem... nagyon sarkallt, nagyon járt utánam, és akárhogy is próbára tettem az Istent, hogyha nem őt rendelte, akadályozza meg, nem akadályozta meg, hát összeházasodtunk.”

1958-ban ment férjhez, egy Kalotaszegről Székre költözött adventista család fiához. Hamarosan – széki viszonylatban elég korán – elhagyta a széki viseletet, az anyósa után „tarkult”.⁶ Férje, vallásával nem törődve, a széki mulatságok kedvelt szereplője lett, ebben azonban nem sikerült mértéket tartania, és mára alkoholfüggő szenvedélybeteggé vált. Három fiuk született, a két idősebb Magyarországon telepedett le, a legkisebbik Széken alapított családot, Bálványosváráljáról hozott magának adventista feleséget.

A férj iszákosságából, hűtlenségéből és hitehagyásából származó konfliktusokra, a megnemértettségre, és a lelki magányra T. Zs. számára a hit nyújt reményt és kiutat.

A bútorfestést 9–10 éves kislánként kezdte, 3–4 osztályosan már segített aztalos édesapjának bútort festeni. Ezt a mesterséget senkitől sem tanulta, csak kitalaszta, és a falu egyik kedvelt bútorfestője lett belőle. Kísérletezőkedvének köszönhetően saját stílust teremtett a széki bútorfestésben, amit Széken mindenki felismer: a Juliska Zsuzsié (ezen a „csufondáros” azaz ragadványnéven emlegetik őt a faluban). Ő a virágmotívumokat a hagyományosnál természetesebben festette meg, jóval több színt és színárnyalatot használva. A régi stilizált bimbós-tulipános minták sorát kibővítette a kertjében található virágok másolásával. Indázó motívumfüzérei – a korábbi bútorfestő stílussal ellentétben – szinte minden felületet beborítanak, alig látszik ki itt-ott a fekete alapszín. Stílusára jellemző a hagyomány és innováció egyaránt. Míg a virágok ábrázolásában a naturalizmusra törekedett, addig a kompozíciói hagyományos felépítésűek: kísérletezése során nem tetszett neki, ezért nem alkalmazza az egy szárból fakadó egyféle virágmintát. Mostanában a legújabb falubeli igények kielégítésében tudja kiélni festői kreativitását: az új megrendelések között előfordulnak olyanok, amikor a hagyományos fekete alapú bútorfestéssel ellentétben natúr fa lambériákra fest a képeslapok virágcsokraihoz hasonló tarka, tömött csokrokat.

A falu mindhárom szegébe hívják festeni, nagyobb munkák esetén távolabbi családoknál ott alszik néhány éjszakát. Ez a mesterség folyamatosan jó mellékjövedelmet jelentett számára, amivel férjétől függetlenül önállóan gazdálkodott. Ebből tudta támogatni három fiának családalapítását, és önállóan elrendezni a kisebb-nagyobb lakásátalakításokat: fürdőszoba-beépítést, bútorcserét stb. Anyagi javak tekintetében józan gondolkodás jellemzi; szerény, de szorgalmasan és jól gazdálkodik.

A hit Tamás Zsuzsa életében központi szerepet tölt be, vallásossága az átlagnál elmélyültebbnek tekinthető, amelyről az egyéni vallásgyakorlásában megmutató kreativitása is tanúskodik.

Ez a kreativitás nem kiemelkedő szervezési képességben mutatkozik meg, mint az ún. *szentembereknél*, a vallási élet specialistáinál oly gyakran, nem is a karizmatikus vezetés képességében, hanem az alkotásban; a bútorfestésben és az írásban kiteljesedő önkifejezésben.⁷

Nehéz életkörülményei ellenére, vagy éppen azok hatására alakított ki magának egy a hite által vezérelt belső világot, amelyben az alkotás a *hétköznapi állapoton kívülre helyezkedés* (mentálhigiénias) technikája.⁸

Az adventista vallás nemcsak világlképét és gondolkodását, írásait is áthatja.

2. Az írás szerepe Tamás Zsuzsa életében: „olykor előveszem a füzetemet, aztán megolvasom, s mintha nem én írtam volna”

1992-ben ült le először írni, mikor a férje, aki Magyarországra ment meglátogatni kitelepült gyermeküket, hazüzent a legkisebb fiuknak, hogy talált munkát, és vigye utána a vakolókanalat. A fiú egyik napról a másikra utazott el, az aggódó, magányos anya nem tudta ilyen gyorsan feldolgozni legkisebb fia elvesztését. A következő szombaton istentisztelet után ott maradt az imaházban, „nem tudom, hogy jött, hogy leírjam a bánatomat”. A hosszú versbe foglalt vallomás megkönnyítette elviselni a sorsát, és segített mélyebben belekapaszkodni hitébe.

„Úgy érzem magam oly egyedül vagyok/ Minden lelki tervem zátonyra futot (...). Segíts hogy ismét előlről kezdjem/ Drága Jézusom a tervet veled szőjem/ Mert én egyedül gyenge vagyok nagyon...”⁹

Ez után a vers után öt év szünet következett, amikor ismét egy mély lelki felindulás ihlette az írásra. A következő vers Kaposváron született, középső fia családjánál tett látogatása alkalmával. Ebben a versben is az anyai féltés kap hangot, s mellette a média hírei által a lelkében keltett kozmikus szorongás, amely apokaliptikus jövőkép formájában jelenik meg írásában. A külvilág nehézségeinek elviselésére és a belső, lelki vívódásokra választ és egyben megoldást Istenbe vetett hite, mély vallásos meggyőződése ad.

3. Az írás indítékai és funkciói

T. Zs. visszaolvasva saját verseit lelki megnyugvást és megerősödést, *önigazolást*¹⁰ érzett. Ez az érzés még mélyebb volt, ha újraolvasta vagy lemásolta őket. Négy másolatot készített versesfüzetéről: egyet magának, és egyet-egyét a fiai számára. A másolatok eleinte kézírással készültek, az utolsó néhány már fénymásológéppel.

Legfontosabb célja családjának, elsősorban fiainak és unokáinak való *iránymutatás*. Az útmutatás mellett erős vágy él benne, hogy valami maradandó értéket is *hátrahagyjon* családtagjainak.

„Valamit adni szeretnék gyermekeimnek / Valamit, aminek látom, hogy örülnek / Amit évek múltával is megőrizhetnek (...) / Néha-néha, méla csendbe, jusak esetekbe!”¹¹

Ennek a motivációnak különböző megnyilvánulási formái – a fent említett kézirat *másolása*, és mindhárom fiának nagy pontossággal és hitelességgel elkészített, *lemásolt* miniatűr széki szobabelső – azonos lelki szükségletet elégítenek ki.

Néhány verse istentiszteleteken is elhangzott. Az istentiszteletek után alkalmanként felolvasott belőlük az ottmaradó idős híveknek, akik további írásra bízatták. Néha kölcsönadta a füzetét hozzá hasonló sorsú asszonyoknak, akiknél szintén hiányzott a családi béke, hogy nekik is lelki vigasztalást nyújtson. Eljuttatja a verseit az elesettekhez, a gyengélkedőkhöz, vagy akik valami miatt nem tudnak istentiszteleteken részt venni.¹² Nem kizárólag adventistáknak mutatja meg jó szívvel;

„ (...) így adom egyiknek is másiknak is, de nem akarok dicskedni vele, csak úgy ajánlom”.

Családján, fiain kívül ezidáig csak *nők* olvasták írásait.

„Inkább nőszemélyekkel vagyok kapcsolatban. Szeretek a Bibliáról embernek is beszélni, aki szereti Jézust, én nem bánom akárki, ha férfi, ha nő, szívesen.”

Az utóbbi években született írásaiban a *missziózás* szándékát is megtaláljuk.¹³ Ez a motivációja annak a vágyának, hogy akár saját költségén is, kiadassa írásait.

„Szeretném, hogy megörökítődjön. Hátha vannak még mások is hozzám hasonló helyzetben, akik még vigaszt találnának benne. Ha tisztán csak egy lélek térne meg, tisztán az is megérné nekem.”

4. Az írás technikája és alkalmi

Tamás Zsuzsa szövegei verses formát öltenek, ő maga is verseknek hívja őket.¹⁴ Először fogalmazódik meg a szövegtörzs, a címeket utólag választja hozzájuk.

„Amikor megírtam a verset, utána írok címet én mindig... Nem tudom én olyan pontosan megmagyarázni, olyan bölcsen kifejezni, de van úgy, amikor úgy jön belőlem.”

Az írásra elsősorban az esték és az éjszakák alkalmasak, leginkább téli éjszakákon jut rá ideje, de néha nyáron is tollat ragad. Elmondása szerint gyakran lefekvés előtt előkészíti a papírt és az írószerszámot, hogy álmából felriadva is le tudja írni feltoluló érzéseit, gondolatait. Az írás gyakori motivációja a belső lelki felindultság (pl. álombeli látomás), zaklatottság (pl. családi problémák, idegen környezet, honvágy). Túlfűtött lelkiállapotban született szövegeire jellemző,

hogy következetlen központozással ellátott, áradó belső monológok. Szerkesztésükre jellemző, hogy a versszakszerű tagolás következetesebben van jelen, mint a rímek illeszkedése.

Az adventista közösség elismeri tehetségét, és ünnepi alkalmakra rendeltek is tőle verseket. Felkérésre, *megrendelésre* azonban csak nagyon ritkán vállalt írást.

„Én csak arról tudok írni, amit én is átélek, én is megtapasztalok.”¹⁵ „Úgy kell, hogy jöjjön valami.”

Az ünnepi alkalomhoz kötött verseit előre megírta, és versesfüzetébe napló-bejegyzés-szerű hozzáfűzésekkel másolta be. Ilyen, alkalomhoz kötött verse az öregek találkozájára és legkisebb fiának esküvőjére íródott.

5. Tamás Zsuzsa verses füzete

A papírlapokra írt verseket többször lemásolta, füzetbe rendezte és *ajánlással*, kvázi *előszóval* látta el.

„Ezen füzetbe rendre megírt verseimet gyűjtöttem egybe. Ezen versek közt vannak olyan versek melyek az én saját életemről szólnak, de mégis bele írtam gondolva, hátha el kerül olyanok kezébe, kiknek hasonló hejzetük van, talán valami vigaszt vagy tanulságot találnak bene. (...).”¹⁶

Az általunk tanulmányozott füzet ajánlásának keltezése 2003. január 3. A füzet több mint hatvan lapból áll; összesen 42 verses írást tartalmaz, ebből 34 datált.¹⁷ Az első verset 1992. augusztus 29-én, az utolsót 2004. október 8-án írta. Műfajukat tekintve verset, naplóbejegyzést, élettörténetet és igaztörténetet egyaránt tartalmaz. A verses szövegek utólag rövid magyarázatokkal, adatokkal, kommentárokkal egészültek ki: például fontos családi dátumokkal (keresztelkedés, házasságkötés időpontjai), ajánlással, köszönettel, vagy a vers születésének körülményeivel. Ezek a bejegyzések írójuk szándéka szerint kisebb betűkkel – jelezve, hogy csak kiegészítésről van szó – a lap szélére, a füzet margójára kerültek.

Tamás Zsuzsa írásait teljes mértékben meghatározza vallása. Gyakran utal a *Szentírásra*, ezen belül az apokaliptikus irodalomra, az adventista hittételekre, és Ellen G. White próféta nő jóslataira. Hangsúlyozza a szombat jelentőségét, felbukkannak az eszkhatologikus képek; Krisztus második eljövetele, az utolsó ítélet és a kegyelmi idő lejártá valamilyen formában megjelenik a szövegekben.

Tamás Zsuzsa írásaiban az adventista, milleniarista jegyeken túl, erőteljesen megjelenik a lokálpatriotizmus; a vallási közösséghez való tartozás mellett hangsúlyt kap a faluközösséghez tartozás, a lakóhelyhez való hűség is. Ugyanez a ragaszkodás szülőfaluja kultúrájához megfigyelhető T. Zs. bútorfestészetében, és a kis méretű széki szobák készítésében is.¹⁸

A családja – mint saját nyája¹⁹ – iránt érzett felelősségtudat többször megnyilvánul a vizsgált szövegekben;

„Mikor ama napon az Úr majd azt mondja / Hol van a nyáj, amely te reád volt bízva / Mit fogok felelni? Nem lesz ott szavam / Vizsgálom életem / Oh hol mullasztotam?

Nem tudok semit teni bármennyit agodom / Csak egyet, hogy Jézusnak nap mind nap elmondom.”

Írásainak jelentős része felfogható személyes imaként is²⁰. Az adventista prófétanő, Ellen G. White szerint a személyes ima lelki fejlődésünk érdekében elengedhetetlen, „nem Istent hozza le hozzánk, hanem bennünket emel fel hozzá.”²¹ A családi körben és nyilvánosan elmondott imák mellett ugyanolyan fontos szerepet kapnak a magányosan elmondott imák, „nincs idő és hely mely alkalmatlan volna Istenhez való fohászokodásra.”²²

Tamás Zsuzsa, aki a vallásgyakorlatában a tökéletességet keresi, versei írása révén jut el ahhoz a – White prófétanő által javasolt – vallásgyakorlási módszerhez, miszerint: „a tisztátalan vágyak és szentségtelen gondolatok minden ajtaját szorosan elzárhatjuk, ha szívünket bensőséges imában emeljük Istenhez. Azok, akik szívüket nyitva tartják Isten áldása és segítsége előtt, sokkal szentebb légkörben élnek, mint amely őket e földön körülveszi; állandóan közösségük lesz a mennnyel.”²³

Erre az állapotra való vágyának, törekvésének nem csak írásban adott hangot, a beszélgetések alkalmával is többször elmondta, hogy számára megnyugvást és boldogságot az ad, ha „lelki magaslatot” sikerül elérnie. „Voltam olyan magaslaton, amikor úgy érzem teli van a szívem.”

Verses füzetének előszavában szintén fellelhető ez a gondolat: a magaslat eléréséért a lelki üdvösségért való vívódás, „tusakodás a hitért.” Az *Önvizsgálat, Ilyen vagyok én még ma* és *Jézus a példakép* című verseiben is ezt a kérdéskört járja körül.²⁴

A vallásos tapasztalás vizuális élménye látomászerű álmokban jelentkezett T. Zs. számára. Ezek az álmok számára annyira fontosak voltak, hogy verses füzetébe is bejegyezte őket.

A füzetből megismert álomnarráció azonban közel sem olyan színes, mint szóbeli álomelbeszélése, a lejegyzett szövegnek ez alkalommal az esemény rögzítése volt a célja.²⁵

Írói, költői képességeiről ő maga azt vallja:

„Nem tudom mindig pontosan leírni azt amit én érzek. Nem tudom miért, csak azt, hogy nincs annyi bölcsességem. Nekem nincs olyan szókinccsem, nem tudok úgy írni mint egy városi.”

Ellenben nagyra tartja és kedveli Balázs Károly és Pilis Balázs Sándor verseit. Balázs Károly az erdélyi adventista vallásos költészet kiemelkedő alkotója.²⁶ Vezetéknevét – az iránta való tisztelet jeléül – veje, Pilis Sándor is felvette.

Pilis Balázs Sándor közel öt évig működött Széken mint adventista prédikátor, ezalatt apósa megzenésített költeményeit gyakran énekelte és ő maga is írt verseket. Úgy véljük, hogy Tamás Zsuzsára is nagy hatással volt az a népies hangvételű adventista költészet, amit a „Balázs-versek” nyújtottak.

6. Összegzés

Dolgozatunkban a széki adventista közösség egy meghatározó személyének, Tamás Zsuzsának egyéniségvizsgálatára²⁷ tettünk kísérletet, kiemelt figyelmet fordítva a vallási orientációra, ezen belül egyéni vallásgyakorlására és ehhez kapcsolódó írásaira. Megpróbáltuk bemutatni, hogy nála az egyén vallásosságából adódó szerep nem képez külön szerepet, hanem diffúz módon az élet minden aspektusára kivetül és teljesen áthatja azt. Számára a két legfontosabb önkifejezési mód az írás, amelyben vallásossága individuális belső ima formáját ölti, és a bútorfestés, melyben saját stílust teremtett, miközben a „folyamatosan változó hagyományhoz, közössége megtartásához, igényéhez alkalmazkodva alkot.”²⁸

Tamás Zsuzsa mint egyéniség más-más megítéléssel, más-más funkciót tölt be felekezeti közössége és a faluközösség életében. A faluközösség elismert és tisztelt tagjává vált művészi bútorfestése által. Bútorfestő mivoltában keresték fel őt a széki kábeltévé helybeli képviselői, hogy egy rövid riportfilmet készítsenek vele munkájáról, amelyet hasonló alkotó egyéniségekről készített filmek között vasárnap délutánonként és ünnepnapokon bemutatnak. Írásait azonban kevésbé ismerik, és a más felekezeti hívek a „hivatalos” álláspont szerint elutasítják azokat. Kisebbségi konfliktushelyzet alakult ki például, amikor T. Zs. az írásait a református felekezetben hasonló szerepet betöltő laikus hitoktató- és íróval akarta legépeletetni. Kívánságát vallási-világnézeti különbség miatt durván elutasították.²⁹ Mindemellett Széken általánosan tisztelik őt a nehéz körülményei ellenére is példamutató életéért.

A széki adventista közösségnek fél évszázada hűséges, megbízható tagja. Tizennégy évesen, 1951-ben keresztelkedett meg. Intenzív vallási életet él azóta is, a szombati istentisztelet mellett hétköznaponként is rendszeresen jár bibliaórákra, és összejár a buzgóbb gyülekezeti tagokkal. Az adventista tanítások szerint figyel az egészséges, mértékletes életmódra. Étkezésében betartja az ószövetségi előírásokat, a kóser táplálkozást. Néhány évvel ezelőttig gyakran böjtölt, főleg szombatonként. Évtizedekig tagja volt az adventista énekkarnak, és a mai napig nagyon szeret énekelni. Otthon az egyéni imák mellett mindennap énekel, és előfordul, hogy a szombati istentisztelet után is ottmarad az imaházban egymaga énekszóval dicsérni az Urat. Egy alkalommal az istentisztelet után, az imaházban maradván a kezébe került egy régi énekeskönyv, amelyből énekelni kezdett. Hátulról, a kettőszázadik énektől haladt előre felé, egészen a harmincadikig. Észre

sem vette, hogy az idő múlik, hogy már a százhetvenedik zsoltáron is túl van, berekedt, hangja elment, de határtalan boldogságot érzett.

A hétköznapi időn és élethelyzetben kívülről helyezkedés technikáját gyakorolja akkor is, ha alkot, ha ír, ha másol és újraolvas.

„Nekem olyan jó érzés mikor azokat olvasom, mintha ott lennék, mintha abban a helyzetben lennék.”

Vallásgyakorlatában feltűnő a tökéletesség morális szintjének elérése, a tömegek vallásossági szintje fölé törekvés állandó vágya, ami megegyezik a virtuóz vallásosság ismérével.

Melléklet

1.

Ezen füzetbe rendre megírt verseimet gyűjtöttem egybe. Ezen versek közt vannak olyan versek melyek az én saját életemről szólnak, de mégis bele írtam gondolva, hátha el kerül olyanok kezébe, kiknek hasonló hejzetük van, talán valami vigaszt vagy tanulságot találnak bene. Ezen versek arol tanuskodnak, hogy lelki életem még mindig ingázik. Hol egy lelki magaslatot sikerül el érnem, hol egy lelki mély ponton érzem magam. Azon veszem észre magam, hogy a csügedés mocsarába esek gyakran, és ilyenkor jól eső érzés, hogy e verseket olvasva ujból felrázanak és ujból felkapaszkodjak és megragadjam az én Istenem karját, Benne vigaszt és erőt találok.

Így vergődöm hol a magaslaton, hol a méjben. Oh bárcsak eljöne az a pillanat, hogy soha ne csuszak le! Hanem mindig erős hittel feljeb és feljeb juthatnék! Ez az én szívem vágya!

Az Úré legyen hálla a dicsőség és a felmagasztalás, mindenért, mert Ő ad értelmet és bölcseséget. Nálla nélkül semmik vagyunk. Most amidőn ezen füzetbe, gondolataim, vágyaim, és érzelmeimet próbáltam kifejezni, hogy másokkal is megoszhasam azt, mit nem csupán saját értelmem fejlesztet ki. Istené a hálla!

Isten áldását kérve bocsájtom utjára!

Imádkozó szívvel; sok-sok szeretettel küldöm drága Gyermekeimnek.

Szivem vágya az, hogy találjanak benne oly szavakat, mely szívükhöz szoljon és üdvöségük elnyeréséhez segítse őket.

És ha talán mások kezébe is kerül, Tegye az Úr áldása és gyümölcsözövé.

Ha hozzám hasonló hejzetben lévőkhöz is el jut. Adja az Ur hogy vigaszt és üzenetet találjanak bene. Ugyanaz a Szent Lélek ki segítet leirni

Segítsen minden egyes olvasónak hogy még töbet és bölcseben meg értse mint ahogy le van írva.

2.

Valamit adni, Valamit hagyni szeretnék

Egy vágy ébredt szivembe, s nap mint nap küzködek
 Valamit adni szeretnék gyermekeimnek
 Valamit, aminek látom hogy örülnek
 Amit évek multával is megőrizhetnek

Gazdagságom nincsen, aranyom sem pénzem
 Pedig az életben oly sokat küzdöttem
 Csak amenyit tudtam, anyit segíthetem
 Hisz az élet terhét, nehezen cipeltem

De valamit mégis adni szeretnék
 Valamit, ami gazdagsághoz vezet
 Egy igazi ragyogo, tiszta szép jellemet

Bár hogy szeretném ezt sem adhatok
 Nekem is csak az van amit én is kapok
 Hisz magamtól nem tudom kifejleszteni
 S ha lenne is: azt nem lehet ajándékba adni

Hiszen ezt mindenki önmaga kell élje
 Sovárogva, tiszta szívből, jó Atyánktól kérje
 Mert kinek élő hite van és tiszta jelleme
 A meny összes gazdagságát biztos, hogy megnyerte

Tiszta szívből valamit adni, hagyni akarok
 Bár érzem testileg, lelkileg, tehetetlen vagyok
 Nem rendelkezek én olyan értékekkel
 Csak a mindennapos nehéz keresztemel

Azt ami
 És ahoz még potlásul egy-két jó tanácsot
 Szívből tanácsolom „Istent szeresétek”!
 Hiszen ő életét áldozta értetek!

A másik tanács; egymást féltve szeresétek
Legyetek egymáshoz nagyon jó testvérek!
Ezen tanácsokat el ne felejtsetek
Mert igazi boldogok csak így lehetek

Ez amit adhatok, s ha meg fogadjátok
A menyei áldás, bőven szál ti rátok
Megtapasztaljátok; testileg, lelkileg.
A leggazdagabbak e földön ti lesztek

S a szerény valami, mit hagyni tudhatnék
A közösen megélt anyi sok jó emlék
Mi fájjo volt, könyes, azt mind felejtsetek
Ha nem voltam sokszor türelmes köztetek

El ne felejtsetek a nemest a szépet
A gyermek éveket a családi fészket
Bár sokszor a vihartol megtépászat volt
De anyai szívem csak értetek dobogot

Valamit hagyni akarok szívemből ti néktek
Legyetek bátor, szerető, és szelíd emberek
Család megbecsülők! Én csak ere kérek
Hiszen az életem gyorsan tova tűnhet

Sohse bánkodjatok, ne keseregjete
Ha bármi jön! Őrizétek meg az emlékeket
Ha, sorsotok bár mere visz, sohse feledjétek
Imádkozom! És a szívem ott van ti veletek

Sohsem várok ajándékra, mi pénzbe kerülne
Csak szép szora, egy mosolyra; ez mi gyógyír lenne
S olykor-olykor munka után az éj mély csöndjébe
Néha-néha, méla csendbe, jusak eszetekbe!

Tamás Zsuzsa
2004. október 8.

3.

Nem bizonyos

Nem bizonyos, ha el szunyadunk, hogy fel ébredünk
 Ha elutazunk hogy megérkezünk
 Hogy learatjuk azt amit vetetünk
 Hogy meg találjuk azt amit szerettünk

Nem bizonyos hogy kinyilik a rózsa
 Hogy a kenyérből mindig lesz egy morzsa
 Hogy felnőtt minden fa, virág, gyerek
 Hogy mozdulatlanul állnak a hegyek

Hogy nem lesz soha gazság az igazságból
 Hogy nem válik gyász, bánat a vígságból
 Miért ma égünk hogy holnap is szeretjük
 Mit ma megígértünk, hogy holnap megtehetjük

Nem bizonyos itt semi semi sem
 Mégis építünk, bízunk, remélünk
 Gyűjtünk, mulatunk, égünk, ígérünk

De arra alig-alig gondolunk
 Hogy egy bizonyos! az hogy meghalunk!

4.

Felhívás

Testvérem egy éven újra át haladtunk
 Az ítélet napjához közeleb jutotunk
 Fut, rohan az idő mi nem veszük észre
 Nem is gondolunk a közelgő jövőre

Az intések is alig lenditenek rajtunk
 Ott vagyunk még majdnem honan elindultunk
 Tudatába vagy-e hogy folyik az ítélet?

Okos szüzként várod-e közelgő vőlegényed?
Megteltél-e testvér igaz szeretettel?
Szakítottál-e már gyűlölt teteiddel?

Oh, mulnak a napok s az évek
És te gondtalanul észre sem veszed

Sűrűn hangzanak el átkok szidalmazások
Emiat jönnek ránk az utolsó csapások
A gyermekek is egyre elégedetlenebbek
De azt aratják majd le amit most elvetnek

Bár mere is nézünk a bűn özöne látszik
Éltünk színpadán e nép utoljára játszik
Ifjak! Ne köségek magatok e világhoz
Ti lányok magatokat mindentől óvjátok

Nehogy bünt kövesetek el szándékosan
Nehogy a gyehénán égjetez kínosan
Kérlek még ma! Változtassátok meg életetek
Amig az angyalok tartják a négy szelet

Ébredjetez mert a kegyelem ideje lezárul
Rövidesen, a szentej ajtaja kitérül
Akkor majd elhangozik istennek szozata
Szent szavával velünk e szavakat halatja

Aki igaz volt, legyen ezután is igaz
Aki pedig fertelmes, legyen örökre az
Ez után már hiába lesz minden kérelem
Mert vissza lesz vonva az Isteni kegyelem

Mily rémes lesz ha az égbolt ropogva el mulik
A föld inog s tátong, a tenger hulámzik
A kitörő tűz siketen dübörög
A földből jövő láva iszonyuan hörög

A nép majd rémülten ide-oda futkosik
 A jaj kiáltás el hat a velőkhöz
 Mindenfelé halatszik a nép jaj veszeklése
 Ha rá jönnek hogy végleg el vannak már késve

Egymást öelve kérnek bocsánatot
 Le írhatatlan lesz ez az állapot

Szülők mily borzalmas lesz az az állapot
 Ha gyermekeiktől el kell majd válnatok

Mert nem gátoltátok meg gyermekeitek hibáit
 Most látatok kell borzalmas kinjait

Te, ki még ma a bűnnek vizét foralod
 Hagyj fellvelle! Talán még aba hagyhatod
 Rendezd lelki ügyed, mert az ajtó kitarul
 S a kegyelem tölled örökre el zárul.

Vége

5.

Jöjjetek Jézushoz

Ez a föld a fájdalomnak hazája
 Könytől ázik enek minden tája
 Milioknak jajja száll az égre
 Mikor jön el már egy szob kor végre

Megpróbáltak a bölcsek sok mindent
 Hogy javítsák a hejzetet itt lent
 De nem segít az ember tudása
 Ha nincs rajta Istennek áldása

Nem segít az emberi akarat
 Ez a világ síralom völgy marad
 Míg az ember a bűnnek szolgája
 Amíg Sátán a szívek királya

El jött Jézus a nagy Isten fia
Bűneinkből minket megváltania
Ő a világ szabadító hősse
De jajj! Nem kell az embernek Ő se

Sok nép vallja hogy Krisztust követő
De szavait, s példáját el vetik
Viselik bár a keresztény nevet
De nem élnek Krisztusi életet

Keresztények pogány módra élnek
Jézushoz csak ajakukkal térnek
De szívüket távol tartják tőlle
A Megváltot kizárják belőle

Emberek! Kik küzdöttek szenvedtek
Boldogok csak Jézussal lehettek
Szíveteiket ha néki adjátok
A jo Isten áldása szál rátok

Ha lelketek ujjá fog születni
Tudtok hini, remélni szeretni
Égi béke tölti be kebletek
Térjete meg Jézushoz jöjete.

Vége

6. *Öregek találkozója*

Ünep van ma öröm ünep a meny velünk ünepel
Ezért száljon hála ének jó Atyánkhöz menybe fell
Egy olyan naphoz érkeztünk mely nem közönséges
Melynek minden egyes perce szent és gyönyörteljes

E napra kettős ünep dupla áldást rejteget
Ha őszintén sóvárogva kitarjuk sziveinket
Hiszen az Úr szent napja a teremtés emléke
Mely menyei áldással telt és Ő megszentelte

Másodsorban találkozo ifjak és öregek
 A sok szép emlékek ma mind felfrisülnek
 Már csak mind emlékek már rég tova tűntek.
 A Biblia szavai mind-mind teljesülnek

Életünk mullando mint mező virága
 Mely reggel még virul, de estére elhervad
 Csak alig születünk s már meg is öregedtünk.

7.

„Sokszor vagyok olyan csüggedt állapotban, mikor én magam sem ismerem magamra, mert nem lenne szabad soha elcsüggedni. Isten nem gyönyörködik abban, ha elcsüggedek. Aztán mégiscsak jobban odagondolok, ha másnak nem is vagyok érték, Istennek talán érték vagyok...mikor aztán már idáig gondolkodom, úgy frissülök fel. Ő nem érdekel engem a földi élet, hát ez így volt megírva. Azt mondja a szentírás, hogy e világon nyomorúságotok leszén, de bízzatok! Mert a Jó Isten tudta előre, hogy e világon az ördög mindenfelől csak mardossa az embert, a Jó Isten előre látta, hogy állandóan csak támadva vagyunk, de ha van egy reménységünk nem hagyhat el Isten engem. Aztán megint csak felkapaszodom. Ulykor előveszem a füzetemet, aztán megolvasom, mintha nem én írtam volna. Hát létezik, hogy így elcsüggedjek? S voltam olyan lelki magaslaton, mikor úgy érzem, úgy teli van a szívem.”

Jézus a példakép

Ha vizsgálom életemet
 Nem vagyok megelégedet
 Bár vallom, tudom, s hiszem
 Mégis sokszor mást cselekszem

A jellemem még nem tiszta
 Csorba esik sokszor rajta
 Mi történik körülöttem
 Lenyüggözik a figyelmem

Jézusom a példaképem
 Ezt jól tudom, Őt kell nézmem
 Ha leveszem a tekintetem
 Máris a célt eltévesztem

Naponta Őt kell figyeljem
Azt ki emberré lett értem
Guny és fájdalmat szenvedet
A Golgotán értem vérzett

Ma is közben jár éretem
Aryám elé viszi ügyem
Mebocsájt, ha szívből kérem
Naponta letörli könyvem

Ha ezt nap mint nap szemlélem
Szivem nyugalmát meglelem
Át formálja az életem
Át alakul a jellemem

Csak így leszek igazán megtérve
Bűnöm így lesz eltörölve
Így át formál a Szentlelke
Dicsőségről dicsőségre.

T. Zs. 2004. IX. 28. írtam

8.
a.) írott álmelbeszélés

Álmaim

2000. február 7dikén egy álmom volt melyet fontosnak tartom hogy leírjam. Csodálatos álmom volt de hogy mit láttam semit sem tudok minden el suhant Csak egy győzedelmes, meg remegtető hang hallatszot, melyet tisztán hallotam, azonal leírtam

Mely így szolt:

E három tényező a meghatározó!

1. Hiába Isten ha nincs ki keresi!
2. Hiába áldása ha nincs aki kérje!
3. Hiába adná ha nincs aki fogadja!

Ez volt az üzenet, mely nagyon meggondolkoztatot.

Nemsoká a következő álmom mely valóság lesz.

2000. Április 6dika éjél álmodtam Jézus dicső jövetelét.

Sötét fekete felhők gyűrűződtek az égen, ez a világ vége! Amikor szememet felfelé irányítottam a

Felhők közt egy kis fényeséget látam. A felhők gyűrűződtek de a fényeség mind jobban ragyogott míg egy leírhatatlan város ereszkedett lefelé egyre ragyogóban, A kezeimet az ég felé emelve kiáltottam „Jön Jézus!”

Mikor ép hogy elértem volna felébredtem.

b.) szóbeli álmelbeszélés

Olyan szép álmom volt. Le van írva a füzetembe; mikor hazaértem a fiamtól Magyarból mit álmodtam, de az álomból egy szót se tudok, csak egy hatalmas hangra ébredtem. Mikor a hang azt mondta: E három tényező a meghatározó – de az úgy csengett a fülemben, hogy csodálatosan. Gyönyörű holdvilágos éjszaka volt, az íróeszközöm akkor is az asztalon volt, mert úgy feküdtem le, hogy írtam. Az emberem akkor is ittas volt, úgy feküdtem le, hogy írtam, s akkor hallom;

e három tényező a meghatározó: hiába Isten ha nincs aki kövesse, hiába áldás, ha nincs aki kérje, hiába adná, ha nincs aki fogadja.

Hamar el is kaptam a papiromat, s le is írtam, mert azelőtt is álmodtam valamit, s oly tisztán, mind montam magamban és reggelre elfelejtettem.

S akkor hamar le is írtam egy papírra, úgy a holdvilágnál. Aztán ez eltelt, s akkor megint álmodtam. Gyönyörű volt az az álom.

Nagy idő jött, olyan hatalmas, fekete fellegek, és én valahol kint voltam a kis utcán, s hamar sietek haza, mert mögöttem hömbölgöttek a hatalmas fekete fellegek. Tudtam, hogy az Úr Jézus jön, mert hatalmas volt! És én rohanok a kis utcán, és ide öcsémékhez futottam be. Ez volt a szülői ház. Az édesapáméké. S befutok, az öcséméknél nyitva volt a kapu, s mikor bemenek, mintha a sógornóm lett volna, az uram testvére ott. S ahogy felnézek a nagy fellegekben egy fényeséget látok. S mondom: nézd csak Mari, hát meg van írva, hogy lesznek jelek az égen, de Mari eltűnt. Én csak nézek, s látom, hogy a fellegek mintha ritkultak volna, s a fényes azon felül...Én torkom szakadtából ordítottam hogy jön az Úr Jézus. Erősen kiáltottam. S látom, hogy a fellegek mind oszlottak, s egy gyönyörű város ereszkedett le. Az olyan gyönyörű volt, hogy csak szorítnám a szememet, hogy jöjjön megint elém, de csak egy-egy oszlop jön elém, akárhogy is akarom előidézni. Egy-egy gyönyörű szép, mintha utca-ajtófél vagy kapufél lenne, valami olyan, de az mind mind rózsával szegélyezve fel, fel, de fényes gyönyörűség!

És én torkom szakadtából kiabáltam, s mikor már pont úgy ereszkedett le, hogy szinte fogtam meg, felébredtem. Ez olyan borzasztó volt nekem! Az uram

abban a percben, mert észrevette, hogy én kiáltottam, gondolta, valamit álmodok, azt mondja: álmodtál valamit? Mondom: Jaj, miért nyíltak ki a szemeim. Jaj, miért tudott kinyílni a szemem, miért nem tudtam átélni azt a gyönyört amit láttam! De én aztán olyan sírásba kezdtem, hogy reggelig... az uramnak mondhattam akármit. Aztán felsoroltam, hogy milyen gyönyörűt láttam, milyen szép volt az! Pedig biztos, hogy csak egy picurka részletet láttam. Ezt a földi életünket nem tudjuk úgy élni, hogy eljussunk oda...

9.

A füzetben található versek sorrendje:

Elmerengve
Kaposvári gondolataim
Egy küzdelmes vándorút
Hálaadás
Önvizsgálat
Ezred forduló
Honvágy
Ilyen vagyok én még ma!
Álmaim
Egy év elmultával
Öregek találkozója
Halotti bucsuztató
Szilveszter éjélén
Jézus jön!
Ítélet!
Válságos hejzetünk
Harc után a jutalom
Egy igazi születésnap
Az egyedüli boldogság Jézusban van
Az utolsó napok
A keskeny út
Csak kitartva imádkoz
Laodicia
A sok miért válaszra vár
Krisztus boldogjai
Nem vagy elfeledve
Az elhivottak nem mind választottak
Nem bizonyos

Az olvasatlan levél
 Jöjtek Jézushoz
 Felhívás
 Egyszer valora válik
 Testvér ne csügedj el
 Hűtlenek letünk
 A Golgota üzenete
 Egységre hívtunk el!
 Úgy szeretnék sok gyümölcsöt teremni
 Holnap talán késő lehet
 Egyszer üt az ora
 2003. augusztus 10.
 Jézus a példakép
 Valamit adni, valamit hagyni szeretnék

Jegyzetek

- 1 Megkülönböztetünk *szegmentált* és *diffúz* vallásosságot aszerint, hogy a vallásos szerep mennyire hatja át az egyén életét. „*Csak az istentisztelet idejéig (szegmentált vallásosság), vagy csakugyan minden tudatos percében a vallás irányítja a viselkedését (diffúz vallásosság).*” Vö. Török Péter: Egyházakról, szektákról – körültekintően. Új Ember LX. évf. 40. 2004. 10.03. 2004. (b.) 10. 03.
- 2 A vallásszociológiában McGuire által bevezetett kifejezés a *vallási virtuóz*; amikor az egyént nem elégíti ki a tömegek vallásossági szintje, és vallási életében a tökéletességre törekszik. A tökéletesség megfogalmazódhat morális, aszketikus, misztikus vagy testi-emocionális ideálokban. McGuire, M.: Religion. The Social Context. Texas, 1992.
- 3 A Kolozsvár környéki falvakba korán eljutott az adventista misszió. Kolozsvár az adventista misszió legerősebb központja volt Erdélyben. 1902-ben itt tartották az első alakuló közgyűlést. Az Adventista Egyház Transzylvániai Egyesülete 1910-ben alakult meg Nagyszébenben, és akkor 357 tagot számolt. Vö. Vöő Gabriella: Egy adventista lelkész énekköltészetének forrásai. In: S. Laczkovits Emőke (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében II. Veszprém – Debrecen. 412–419.
- 4 Ma már nem ilyen intenzív a Kolozsvár környéki falvak adventista fiataljai közötti kapcsolattartás. Inkább az anyaország lett a kirándulások, táborok, konferenciák célpontja. Ezzel párhuzamosan a falubeli adventista gyülekezet lélekszáma exponenciálisan megnőtt, intenzív, kiegyensúlyozott közösségi életet nyújtva a fiataloknak.
- 5 Szék református és katolikus társadalma számára a lokális endogámia szigorúan betartott és betartatott íratlan törvénynek számított egészen a közelmúltig. Velük szemben a kisebb lélekszámú adventista közösség a vallási endogámiát részesítette előnyben.

- 6 Mivel a viselet elhagyása széki vonatkozásban nagyon korán következett be, arra következterünk, hogy ebben a felekezeti hovatarozás is szerepet játszhatott.
- 7 A közléskényszer mint a vallási élmény egyik megjelenési (alap)formája. Lásd Voigt Vilmos összegzését F. Heiler rendszerezéséről. Voigt Vilmos: A vallási élmény története. Budapest, 2004. 212.
- 8 A művészet, mely nem fojtja el, nem tagadja le az érzelmeket, hanem éppen rá hivatkozva kiműveli, de nem engedi közvetlenül kitörni és megjelenni, hanem átteszi egy másik, egy mesterkéltnél világba, jelzéssé, hasonlattá, szimbólummá alakítva azt. (...) a művészet elemi lelki szükségletek kielégítésére jött létre, nem ráadás, fényűzés, a szabadidő értelmes eltöltésének a módja, hanem az egész társadalom „mentálhigiéniai technikája”. Andrásfalvy Bertalan: A népművészet és a népismeret „haszna”. In: Uő.: Hagyomány és jövő. Népismereti tanulmányok. Lakitelek, 2004. 100–101.
- 9 Részletek Tamás Zsuzsa kéziratából.
- 10 Küllös Imola a Magyar Néprajz V. kötetében négy pontban foglalta össze a paraszti önéletrajzírók indítékait: 1. idegenek érdeklődése 2. példaadás, tanítás 3. panasz 4. lelki kényszer, az írás gyönyörűsége, menekülés. (Küllös Imola: Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. In: Vargyas Lajos (főszerk.) Magyar Néprajz V. Népköltészet. Budapest, 1988. 259–260.) Tamás Zsuzsa összegyűjtött szövegei között az önéletrajzi jellegű írások indítékainak elemzésekor a fentiekkel való megegyezést tapasztaltuk.
- 11 Lásd Példatár 2.
- 12 Tamás Zsuzsa szociális és lelki segítségnyújtó tevékenysége alátámasztja Fehér Ágnes megállapítását: „A szabadeyházak működésénél ki kell emelni, hogy tagjaik számára biztonságos mikroközösségi formát jelentenek minden körülmények között.” (Fehér Ágnes: Szabadeyházi közösségek vizsgálatának jelentősége, néhány szempontja. Vallási Néprajz 3. Bp., 1987. 150.)
- 13 Lásd Példatár 3-5. (*Nem bizonyos; Felhívás; Jöjjetek Jézushoz*)
- 14 „A paraszti irodalom első alkotásai gyakran verses formában jelentkeztek.” (Küllös I. i. m. 260.) Tamás Zsuzsa szövegei (igaztörténet, élettörténet, naplóbejegyzés) műjajuktól függetlenül verses formában íródtak.
- 15 Ilyen felkérésre írt verse született az öregek találkozására, amin ő maga is jelen volt. Lásd Példatár 6.
- 16 Lásd Példatár 1.
- 17 A füzetnek tartalomjegyzéke nincs, a versek címeit a füzetben található sorrend alapján közöljük a Példatárban. Lásd Példatár 9.
- 18 Ez igazolja Vöő Gabriellának azt a megfigyelését, hogy az erdélyi magyar adventista gyülekezetekben, az adventista felekezeti élet hatására nem tűnik el a nép kultúrához való ragaszkodás, az etnikai kultúra nem minimalizálódik; a vallási élettel kompatibilis kultúraértékeket továbbra is magukénak vallják. Vöő G. i. m. 413.
- 19 „Ha ama napon Isten megkérdi > Hol van a nyáj, amit reád bíztam? < hát nekem a nyáj az én családom, hát ott kezdődik.” (Tamás Zsuzsa 2005. július 24-én.)
- 20 A személyes és rituális ima közti különbséget vö. Heiler (1932) nyomán Lovász Irén: Szakrális kommunikáció. Budapest, 2002. 31. A személyes ima a szív és lélek kiáradása Isten előtt.; ezzel összefüggésben gondolhatunk neoprotesztáns egyházak individuális imáira.

- 21 White, E. G. Jézushoz vezető út. Bukarest–Kolozsvár, 1990. 59.
- 22 White, E. G. i. m. 63.
- 23 White, E. G. i. m. 63.
- 24 A lelki vívódásairól és hitének erősítéséről vallott gondolataihoz lásd a Példatár 7. szövegét.
- 25 Az írott és a szóban elmondott álombeszámoló szövegeit a Példatárban közöljük. Lásd Példatár 8.
- 26 Lásd Vöő G. i. m. 412–419.
- 27 Az egyéniség- és személyiségvizsgálat közötti különbségre Gunda Béla hívta fel a figyelmet. Gunda Béla: Az egyéniség- és személyiségkutatás kibontakozása a néprajztudományban. In: Barna Gábor (szerk.): Szentemberek. Szeged, 1998. 13-25.
- 28 Gunda B. i. m. 15.
- 29 Bár Széken az adventista egyház már 100 éve, egyre fokozottabb mértékben jelen van, a helyi reformátusok nagy része mégis szektaként (szombatista megnevezéssel) elutasítja.

Schleicher Vera

Nyaraló hívek, hívő nyaralók Füüdőtelepi templomok és kápolnák a Balaton-parton 1.

A két fogalom – hitélet és nyaralás – amelyet a cím összekapcsol, valójában nincsen logikai kapcsolatban egymással: a vallásos meggyőződés kifejeződése mint az egyházi keretek megszabta gyakorlat az évszakok váltakozásától független. Ennek értelmében „nyári” pontosabban az idegenforgalmi szezonra jellemző sajátos hitélet mint egyértelműen leírható jelenség természetesen nem létezik. A továbbiakban jobb híján, összefoglalóan jelölöm e fogalomhasználatall mindazon megnyilvánulásokat, amelyek a Balaton-parti településeken végzett terepmunkám¹ során, illetve a történeti források tanulmányozásakor kerültek látóterembe, s amelyek az idegenforgalmi szezon idejére jellemző vallásgyakorlatnak és egyházi életnek sajátos színezetéről árulkodnak. E jelenségek alapvetően három területen figyelhetők meg: a Balatonra érkező nyaralók és turisták vallásgyakorlatában; a Balaton-parti gyülekezeteket gondozó lelképásztorok működésében; s végül a templomok és egyéb egyházi kezelésben lévő épületek sorsában. Tanulmányomban részletesebben az 1846 és 1949 közötti idősakkal foglalkozom, az államszocializmus idősakára és a rendszerváltás utáni évekre ezúttal csak utalásszerűen térek ki.

A nyaralás, s általában a szabadidő programszerű eltöltésének gondolata a polgárosodó Európában formálódott, s alapjában véve a modernitás termékének tekinthető. Célja, hogy jól szervezett szünetként iktatódjon be a mindennapi élet menetébe, elsősorban a „nem mindennapi viselkedési formák” előtérbe kerülésének kedvezve ezáltal. Az otthonról való távollét ideje alatt a társadalmi kapcsolatok normaszűrűsége csökken vagy teljesen felbomlik,² s ez egyfajta súlytalanságot kölcsönöz a nyaralás idősakának. Vajon hogyan hat ez az otthonról minden tekintetben eltérő közeg a nyaraló polgárok erkölcsére, vallásosságára, vallási kötelezettségeinek gyakorlására a balatoni idegenforgalom történetének különböző korszakaiban?

Turizmus és vallásosság kapcsolata más összefüggésekben alaposan tárgyalt téma a turizmussal foglalkozó nemzetközi és hazai antropológiai szakirodalomban – elsősorban a turistaút és a zarándoklat között mutatkozó párhuzamok és különbözőségek foglalkoztatták a kutatókat.³ E tanulmányok a klasszikus szerkezetű utazásokat állítják a középpontba, amelynek csúcspontja a zarándokla-

tokhoz hasonlóan valamely „szent” úticél elérése hosszadalmas utazással, és az ott kötelező rítusok lebonyolítása. Ezeknek a kutatásoknak a tudományos eredményei közvetlenül nemigen kamatoztathatók a ma már alapvetően más szerkezetű és más (főként rekreációs) céllal lebonyolított balatoni nyaralások vallásos vonatkozásainak megértésében. Mégis: alaposabban szemügyre véve a Balaton felfedezésének egyes korszakait, néhány zarándoklatra emlékeztető vonást a Balatonra irányuló turizmusban is felfedezhetünk, különösen annak két jól behatárolható időszakában.

A Balaton első fölfedezése a XIX. század elejére esett, azokra az évtizedekre, amelyekben – részben a felvilágosodás hatására – a magasabb társadalmi osztályok tagjai a barokk búcsújáráshelyek helyett egyre gyakrabban keresték fel a különböző gyógyfürdőket, amelyek természeti szépségükkel és vizeik gyógyhatásával kiváló alkalmat adnak egyféle természetkultusz kifejezésére, a természet gyógyító erejének imádatára.⁴ Bár a Balaton egyetlen ismert reformkori gyógyfürdője, Balatonfüred mindvégig megőrizte profán fürdő jellegét, a természeti-mádás e ritualizált jegyei felbukkannak a füredi fürdőélet mindennapjaiban is. Gondoljunk csak a forrás fölé emelt templomszerű csarnokra, vagy a kötelező sétákra és kirándulásokra, amelyek között a kezdetektől szerepel például a szomszédos Tihany, ahol illet megcsodálni a regényes félsziget természeti szépségeit, de mindenekelőtt kötelező volt fölkeresni a bencés apátságot, s otthagyni egy hosszabb-rövidebb bejegyzést annak vendégkönyvében.

Szintén tó és környezetének természeti szépsége állt az 1920-as évek elejétől kiteljesedő úgynevezett „második Balaton-kultusz” középpontjában, ám a reformkorhoz képest némileg új összefüggésekbe, határozott hazafias kontextusba helyezve azt. A modern értelemben vett balatoni tömegturizmus megindulását ugyan a trianoni döntés utáni kényszerűség szülte, a Balaton-kultusz képviselői azonban éppen a nemzetet ért veszteségek egyikéből, nevezetesen az adriai és Kárpátok-beli fürdő- és kirándulólhelyek elvesztéséből próbálta a Balaton érényeit kikovácsolni. Így lett a Balatonból „*legszámtottevőbb megmaradt természeti kincsünk*”, sőt a „*magyarság szent tava*”, amelynek naplementéiben a „*magyar lélek*”⁵ fogalmazódik meg – hogy csak néhány jellegzetes fordulatot idézzünk a korabeli sajtóból. Bár mesterségesen táplált, elsősorban a korabeli a médiában szorgalmazott eszméről van szó, a kormányzat elsőrendű érdeklődési tárgyává lett Balaton, mint nemzeti kultuszhely gondolata idővel valódi, a nyaralók egy része által mélyen átélt hitté érlelődött, amely megfelelő rítusokban nyert kifejezést. Különböző hazafias és vallásos tartalmú rendezvények valamint a nemzeti gondolat ihlette magyaros stílusú épületek megjelenése jellemzik ezt a két világháború közötti mintegy húsz esztendő, amely a „Balaton mint szent hely” gondolat kifejeződésének legintenzívebb időszaka.

A Balaton természeti illetve nemzeti kultuszhelyként való értelmezésének példái után térjünk vissza a reformkorba, és vegyük szemügyre a hitélet egyes konkrét fürdőhelyi jelenségeit!

1. Az első fürdőtelepi kápolna

Balatonfüred, a Balaton első és sokáig egyetlen fürdőhelye különleges helyzetben volt a fürdőkúrára érkező nemesek és polgárok valláserkölcsei „felügyeletét” illetően. A fürdő mintegy kétszáz esztendőn keresztül a tihanyi bencés apátság tulajdonában és – kisebb időszakokat leszámítva – kezelésében működött. A XVIII–XIX. században a fürdőtelepen történő templomépítés természetes gondolatnak számított. Ennek ellenére a bencés rend anyagi nehézségei miatt 1846-ig, azaz a híres „kerek templom” felépítéséig a füredi fürdőtelepen csak az a kis kápolna állt a hívek rendelkezésére, amelyet – egy, a XVII. században már álló kápolnaépület helyén – Vajda Sámuel apát emeltetett 1761-ben, közvetlenül a gyógykút mellett. Füred előkelő vendégeinek – köztük sok magas rangú egyházi személynek és nyaraló bencés szerzetesnek – természetes igénye volt a vasárnapi misén való részvétel, ám a környék paraszti lakossága ekkor még többségében református vallású lévén, a legközelebbi igénybe vehető templom Paloznakon, Tihanyban illetve Aszófőn kínálkozott, ami a korabeli közlekedési viszonyok ismeretében nagy távolságot jelentett. A mindössze harminc fő befogadására alkalmas kápolna bővítése, illetve nagyobb épülettel való kiváltása mégis száz évet váratott magára, ami azzal magyarázható, hogy a fürdőtelep világi épületeinek fejlesztésére (fürdőházak, szállók, éttermek) a templomépítésnél is sokkal nagyobb igény nyilvánult meg. Füred tehát elsősorban világi fürdőhely volt a reformkorban, és az maradt a későbbi évtizedekben is, amelynek nyereséges működéséért maguk a bencés fürdőigazgatók voltak a felelősek. Füred egy-egy újabb virágkorát mindig a világi élvezetek felé tett engedménynek köszönhette, még ha az ezzel járó erkölcsi felelősséget kompromisszumos megoldásokkal próbálták is enyhíteni a fürdőigazgatók. Jó példa erre Gácsér Kalazant fürdőigazgatónak az 1930-as évek fejlesztéseihez fűzött megjegyzése: „A strandfürdő és játékkaszinó azonban nem egyeztethető össze a Bencés rend házi kezelésével, tehát bérbe kell adni.”⁶

A fürdőhelyi erkölcsök szabadossága, sőt romlottsága azonban nemcsak a játékkaszinó léteiben nyilvánult meg. A fürdőidény ugyan még a XIX–XX. század fordulóján is a Kerek templomban kezdődött szertartásos körülmények között (amelyet közös vonulás követett a „Savanyúvízhez”), ezzel egyidejűleg azonban a postaházban „kéjlanyságok” várták a szezon kezdetét.⁷ A fürdőszezonban azonban sok minden, akár még a titkos prostitúció is megbocsátható volt. Az igazi gondot az egyházak képviselői számára a laza erkölcsök rohamos terjedése jelentette, amely immár nem korlátozódott csupán az idegenforgalmi idényre. Az életforma

szabadossága, a vasárnap szentségének lábbal tiprása a környékbeli parasztfalvak lakónak mentalitására is kihatással volt: az egyházmegyéjében vizitáló gróf Zichy Domokos püspök már az 1840-es években a fürdőéletet okolja füredi és arácsi hívei vallásosságának és erkölcsének romlásáért.⁸ Ebben a közegben épült tehát a Balaton-melléke első fürdőtelepi temploma, amely – tekintettel az évről évre gyarapodó nyaralóközönségre és a környező falvak katolikusságának növekvő létszámára – joggal lehetett a plébániatemplomi rang várományosa, ám nem így történt. Az önálló plébánia megalakítására irányuló törekvéseket 1848–49 eseményei elsöpörték, majd amikor azt már kifejezetten a környék parasztsága kérelmezte, az 1870-es években ismét elutasították, éppen arra hivatkozással, hogy nyáron mindvégig biztosítva van a lelki gondozás (sokszor maga a fürdőigazgató misézett!), sőt a keresztelezésre jogosult paloznaki plébános a szezon idejére engedélyezte a füredi gyermekek helyben történő kereszteleését is.⁹ Az önálló lelkészség csak 1918-ban jött létre, 1927-ben pedig végül nem a fürdőtelepen, hanem Füred faluban szentelték föl az új katolikus plébániatemplomot, az úgynevezett Vörös templomot.

2. A polgári származású nyaralóréteg megjelenése a Balatonon

Az 1860-as évektől, a déli vasút építésétől, illetve az új Sió-zsilip megnyitásától számítható a balatoni fürdőélet második korszaka, amely az 1880-as évek parcellázásaival lényegében a modern polgári fürdőélet hőskorszakának tekinthető. A füredi (majd később badacsonyi) nemesi közönséghez képest merőben új társadalmi réteg jelenik meg a partmenti falvakban, majd az alakuló fürdőtelepeken. A főváros és nagyobb városok polgársága és tisztviselőrétege veszi elsősorban célba a Balatont, s tölti itt a nyarat, júniustól augusztus végéig. Ez az a társadalmi réteg, amely – a felvilágosodás eszméinek hatására – már a XIX. század közepére, de főként a kiegyezés időszakától a leglátványosabban lazított a történelmi egyházakhoz fűződő kapcsolatán. S ugyanakkor ez az a korszak, amely a teljes „elvallástalanodással” fenyegető vallási közömbösség és antiklerikalizmus térhódításával, a liberális polgári értékrend terjedésével, az egyházi és állami élet szétválasztásával a legkevésbé sem kedvezett a hitélet virágzásának.¹⁰ Nem kedvezett annak maga a fürdőhelyi életforma sem: ekkor alakult ki az a – hétköznapi és ünnepek merev rendjével radikálisan szakító – üdülőhelyi életforma, amelynek minden programpontja a pihenésnek és a kikapcsolódásnak van alárendelve. Az üdültetésbe, szobakiadásba bekapcsolódó parasztfalvak minden tekintetben megpróbáltak alkalmazkodni a pihenni kívánó vendégekhez. Reggelente lábujjhegyen járt az egész falu, még a pásztoroknak is megtiltották a túlkölést, hogy a

képpen az egész egyházmegyében harminckettő az ebben az időszakban alapított lelkészegységek száma, tehát nagyjából ezek fele a Balaton partján jött létre).¹³ Protestáns gyülekezetek is szerveződtek ebben az időszakban, bár jelentősen kisebb számban: például 1942-ben Balatonalmádi-Balatonfüzű Társegyházközség (eredetileg Batlatonalmádi-Füzűgyártelep Társegyházközség) vagy 1943-ban az evangélikus Enying-Siófoki Missziói Gyülekezet. A fejlődés dinamikáját jól érzékelteti egy-egy divatossá váló fürdőtelep egyházi épületekben és intézményekben való gyarapodásának valóságos sikertörténete, mint amilyen például Almádi, Siófok vagy Fonyód. Ez utóbbi településen például – amely a századfordulótól mint Kaposvár „külvárosa”, nyaralótelepe indul fejlődésnek – 1902-ben épült föl az első kápolna, hogy helyet adjon az addig az iskola épületében havi egy alkalommal tartott szentmiséknek. Az ezt követő harminc esztendőben pedig további öt kápolnával és egy plébániaépülettel gyarapodott Fonyód, öt új harangot adományoznak a tehetős nyaraló hívek, továbbá két önálló egyházközség is létesült a település közigazgatási területén.

A katolikus egyház e látványos térnyerésében több tényező együtthatása játszott szerepet. Mindenekelőtt számolnunk kell a keresztény egyházak országszerte ható erőteljes újjáéledésével, amely a XIX–XX. század fordulójától, de főként a kommun bukása, illetve a trianoni békeszerződés megkötése utáni időszakban kezdte éreztetni hatását a hazafias-vallásos értékrend visszaállításában. A belmissziók, az egyházak képviselőinek közéleti-politikai szerepvállalása, a rendkívül aktív katolikus, majd az 1930-as évek végétől éledezni kezdő protestáns társadalmi-egyesületi mozgalmak mind a vidéki mind pedig a városi lakosság körében egyfajta vallási ébredés, de főként „katolikus szellemi reneszánsz” motorjai voltak.¹⁴

E folyamatok szellemi-politikai hatásai a Balaton-parti fürdőtelepek életében is érezhetők voltak. Az országhatár módosításával jelentősen átalakultak a balatoni telekvásárlásokban testet öltő társadalmi igények. Megjelent két új társadalmi réteg, nevezetesen a „felső tízezer” és az az úri középosztály, amely a Horthy-korszakban magát egyre erőteljesebben „keresztény középosztály”-ként határozta meg, és balatoni villatulajdonosként az ennek megfelelő viselkedésformákat és ideológiai környezetet próbálta második lakóhelyén, a Balatonon is újratertetni. Feltételezhetjük azonban, hogy nem csupán a két világháború közötti két évtized államilag támogatott keresztény újjáéledésének nyaralóhelyi megfogalmazásáról van szó, hanem annak a fürdőhelyi illemtudásnak az átmentéséről is, amely e tehetősebb rétegek korábbi Monarchia-beli (elsősorban tátrai és adriai) nyaralóhelyein természetes gyakorlatként írta elő a vasárnapi templomlátogatást.¹⁵

Nem elhanyagolható tényező e Balaton-parti területek birtokszerkezete sem. A déli part nagy kiterjedésű uradalmainak katolikus földbirtokosai nem csak a parti kopár telkek parcellázásában jeleskedtek, de a fürdőegyesületek kérésére

nyaralók sokáig aludhassanak. Az utcákat pormentesítették, a péksüteményt és a tejet naponta házhoz szállították, a strandok vendéglőiben pedig minden este cigányzene szólt. Ez a hétköznapok és ünnepnapok rendjét összerosó sajátos életforma persze nem zárta ki a vasárnapi istentiszteletek látogatását. Ugyanakkor a visszaemlékezések tanúsága szerint éppen a vasárnapnak kellett minden percét kihasználni, hiszen a családfő csak ekkor, péntek estétől vasárnap koradélutánig lehetett együtt a családdal, és élvezhette a fürdő nyújtotta örömeit. Úgy tűnik, az üdülőhelyek kiválasztásában a községek felekezeti összetétele nem jelentett szempontot, sőt a szállásadó család vallása sem volt irányadó. A nyaralóhely kiválasztásában a legfőbb szempont a megközelíthetőség volt, a többség nem mérlegelte, van-e vallásfelekezetének megfelelő templom az adott faluban! Ez alól egyedüli kivételt talán a kifejezetten zsidó nyaralóhelynek számító Siófok jelentett, amelyet imaháza, kóser éttermei miatt előszeretettel választott a vallását tartó zsidó polgárság. (Ugyanakkor minden bizonnyal a Siófokot választóknál nagyobb számú zsidó család nyaralt a Balaton sok, a kóserság feltételeit és az imaházat biztosítani nem tudó parasztfalvában.)

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy az épülő villatelepeken – néhány kivételtől eltekintve – ebben az időszakban egyáltalán nem is voltak még templomok. A déli part ekkor terjeszkedő villatelepei esetenként több kilométer távolságra feküdtek az anyaközségektől, de előfordult az is, hogy több mint tíz kilométerre volt a legközelebbi katolikus, illetve református templom vagy zsidó imaház. Összefoglalóan megállapítható, hogy ebben az I. világháború végéig tartó időszakban a meglévő egyházi intézmények képesek voltak kiszolgálni a nyári idényben egyre növekvő lakosság igényeit. Templomépítésre ebben az időszakban mindössze nyolc ízben került sor a Balaton-parti településeken, de ezekből is csupán öt hozható közvetlen kapcsolatba az idegenforgalommal.¹¹ Ezek közé tartozik például a balatonalmádi Szent Margit-kápolna, amelyet 1884-ben szenteltek fel, vagy az 1903-ban emelt új, neoromán stílusú templom Siófokon. A nyaralóréteg aktív szerepvállalását ebből az időszakból egyedüli példaként az 1902-ben épült kis fonyódi kápolna képviseli, amelyet egy székesfehérvári orvos emeltetett a Szűzanya tiszteletére, hálából a szerencsés gyógyulása emlékére.

3. Kápolnaépítési láz

Ezzel szemben lényeges fordulat áll be a tóparti települések vallási életében a két világháború közötti időszakban. A leglátványosabb változás a miséző helyek számának ugrásszerű emelkedése: 1918 és 1949 között harminc új templom, illetve kápolna épült közvetlenül a Balaton partján, ezek néhány kivétellel katolikus kápolnák.¹² Ugyanakkor ez idő alatt összesen tizenöt új lelkészséget és több önálló plébániát alapított a katolikus egyházmegye ebben a régióban. (Összehasonlítás-

szívesen adományoztak telket kápolna építésére is, a kegyúri jogot a veszprémi püspökségnek engedve át. Az északi part egyházi birtokain is találkozunk hasonló kezdeményezéssel: alig néhány évvel a parcellázás megkezdése után a Veszprémi Székeskáptalan adományozott telket Káptalanfüred középpontjában a Magyar Ferences Rendtartománynak, templom és rendház építése céljából, amely viszont később a Veszprémi Ferences Rendházat bízta meg a káptalanfüredi hívek gondozásával.¹⁶

Fontos szerep jutott a kápolnák építésében maguknak a balatoni fürdőegyesületeknek is. A fürdőegyesület jellegzetes balatoni önszerveződési forma volt, amely elsősorban a fürdőtelepekkel sokszor érdekellentétben álló anyaközségek őslakossága, illerve később a balatoni ernyőszervezet, a Balatoni Szövetség felé képviselte a nyaralótulajdonosok érdekeit. A főbb infrastrukturális fejlesztések és a parkosítás, partszépítés mellett fontos célkitűzésük volt a közösségépítés, a formálódó új településrészek és közösségek arculatának, azonosságtudatának megfogalmazása. A különböző nagyvárosokból (elsősorban Budapestről, Kaposvárról, Székesfehérvárról, Győrből, Pécsről, Szombathelyről) származó, különböző vallásfelekezetekhez tartozó politikusok, mérnökök, vasúti tisztviselők, vállalkozók, értelmiségiek, katonatisztek összekovácsolására kiválóan alkalmasnak bizonyult a falusi illemhelyek szagtalanító fertőtlenítésére szervezett akció épügy, mint a közösségi helyiségek: kaszinók, mozik, könyvtárak alapítása. Nem lebecsülve annak alapvetően hitéleti funkcióját, lényegében mégis ezek közé a közösségi épületek közé kell sorolnunk a fürdőtelepi kápolnákat is, amelyek érdekében felekezeti hovatartozás nélkül sorakozott fel egy-egy fürdőegylet egész tagsága. A saját arculatukat kereső, önállósulásra áhító telepök utcaképének és a szaporodó közösségi események koreográfiájának egyaránt szüksége volt ezekre a központi, megszentelt helyekre, amelyekért tehát jelentős anyagi áldozatokra is hajlandók voltak.

Mindezen tényezők együtthatása sem lett volna valószínűleg elegendő a kápolnaépítési hullám elindításához, ha nem társulnak hozzá bizonyos országos és helyi egyházpolitikai megfontolások. Ezek legfontosabbika Rott Nándor megyéspüspök azon felismerése volt, hogy az egyre népszerűbbé váló Balaton-part pasztorációja jelentős feladatokat jelent, s ugyanakkor presztízsnövekedéssel is járhat a katolikus egyház számára.

4. A balatoni pasztoráció

Bár néhány esetleges intézkedésre korábban is volt példa, a Balaton térségének pasztorációjára irányuló törekvések tudatos programmá szervezése 1929-ben kezdődött egy püspöki körlevél kibocsátásával, amelyben a püspök kisegítő lelkészek, káplánok toborzására tett kísérletet. Még ugyanebben az évben sor került

két ügynevezett „balatoni pasztorációs biztos” kinevezésére azzal az indoklással, hogy a „a Balaton partvidéke a fürdőszезon idején különös gondoskodást kíván.”¹⁷ A legfontosabb megoldandó feladat, amellyel ettől kezdve évről-évre, egészen Rott püspök haláláig a biztosoknak meg kellett birkózniauk, az égető paphiány volt. Ezt nem csupán a nyaralóként a szezon villáikban töltő családok számának növekedése gerjesztette hanem az ifjúsági táboroztatás révén a Balatonon egy-egy hetet eltöltő cserkész-, levante- és egyéb gyermekcsoportok¹⁸ ellátása is, amelyet elsősorban táborig misék formájában lehetett megoldani. A nagyobb üdülőtelepeken, mint például Almádiban, Fonyódon vagy Balatonlellén nyaranta folyamatosan két kiségitő lelkészre is szükség volt, akiknek lakhatási és élelmezési költségét a helyi fürdőigazgatóságokra próbálta terhelni a püspökség.¹⁹ A kiségitő lelkészek nyaralás fejében vállalták a munkát, de voltak olyan esztendők, amikor így sem sikerült elég jelentkezőt találni.

A legnagyobb feladatot azonban a kápolnaépítkezések megszervezése jelentette. Az ügynevezett balatoni pasztoráció programjának megfogalmazása utáni időszakra esett a korszak kápolnaépítkezéseinek többsége, amelyet a Veszprémi egyházmegyei hatóság „a nyaraló közönségnek nyújtott ajándékként” tüntetett föl. Amint azonban egy kápolnaépítést kérelmező lelkészi levélből kiderül, az anyagi háttérrel sokkal inkább a vallás és közoktatási miniszter által a külföldi kölcsönökből „balatonparti új plébániák templomainak építésére” kiutalt összegek és a vagyonos nyaraló hívek adományai biztosították.²⁰

A balatoni pasztoráció célkitűzéseire egy meg nem valósult ötlet, a Balatoni Katolikus Értesítő című szezonális újság tervezete világít rá. „Pihenés és üdülés közben is kötelez a tízparancsolat” – ez volt a tervezett címlap üzenete, amely a Balatont ábrázolta volna a tihanyi apátság épületével, s fölötte a kötáblákat átnyújtó Istennel. (A tervezetet benyújtó egyik balatoni biztos B és C tervet is készített: az előbbi Jézust ábrázolta volna a háborgó tengeren, az utóbbi szintén Jézust, amint kiemeli a kétkedő Pétert a hullámokból). A Balatont metaforaként használó utalások a püspök első tervezett „*Nyaraló közönségünknek*” szánt vezércikkében is igen hangsúlyosak voltak: a déli part homokját a lélek beporosodásához hasonlítja, az északi part kopasz dombjait pedig az erények virágaitól megfosztott léleknek felelteti meg. Ez a Balaton-kultuszra és az idegenből jött nyaralók erősödő balatoni lokálpatriotizmusára építő hangvétel a nyaralók érzelmein keresztül kívánta megnyitni az utat valódi üzenete eljuttatásához: azaz a katolikus intézmények népszerűsítéséhez, melynek végső célja „hogy a vallásos élet folytonossága és gyakorlati folytatása egy napra se szenvedjen fennakadást azon címen, hogy a nyaralás alatt félre lehet tenni a vallásos életet.”²¹

A háttérben azonban más egyházpolitikai célok is sejlenek, mint ahogyan arra egy véletlenszerű esemény rávilágít. 1929-ben Izsák Aladár somogyjádi re-

formátus lelkész, aki egy nagy kiterjedésű körzet gondozójaként többek között a fonyódi reformátusok ellátásáért is felelős volt, panaszlevélben fordult Rott Nándor püspökhöz. A panasz tárgya két fonyódi református hívő temetése volt, amelynek alkalmával az ott szolgáló plébános, Iffy Lajos feljebbvalói utasítására hivatkozva megtagadta a kiharangozást. A püspök még aznap válaszolt a levélre, de nem a panaszt tévő református lelkésznek, hanem a megvádolt plébánosnak fejtve ki az esettel kapcsolatos nézeteit. E szerint a püspök alapján véve helyeselte plébánosa eljárását, ám tekintettel arra, hogy kérdéses eset kényes övezetben történt, mégis önmérsékletre intette őt: „mert kisebb baj [ri. kiharangozás], mint a reformátusokban felkelteni az ellenséget, és arra vinni őket, hogy mindenütt kápolnákat állítsanak föl ők is. Pedig ez a hajlam megvan a Balaton partjára vonatkozólag... hol alig vannak néhányan, most lutheránus templomra gyűjtenek, pedig ez nagy baj. A templom után a pap, s vele a vallási megosztás, pedig a vallási egység nagy áldás egy községben...”

Egy homogén katolikus Balaton-part eszméje lebegett minden bizonnyal Rott Nándor szeme előtt, aki joggal neveztek kortársai a „Balaton püspökének.” Ha terve nem is valósult meg maradéktalanul, püspökségének 27 éve alatt nagy lépéseket tett ez irányban. A katolikus jelenlét látható mennyiségi növekedése jelentős volt, de mi a helyzet a minőséggel: a hívek hitéletének alakulásával?

„...egész nyáron sok lelki örömöm volt, mert mindig nagyon sokan jöttek a szentmisékre naponta is... és a vasárnapi szentmiséken 40–50 áldozó volt rendes körülmények között” – írta a balatonkeresztúri lelkész egy jelentésében,²² s megállapítása nagyjából általánosítható az egész Balaton-parti hitéletre. Az új kápolnák hamar szűknek bizonyultak, s különösen a szaporodó rendezvények – például az úgynevezett ünnepi hetek, egy-egy új kápolna avatása vagy XI. Pius pápa 50. jubileuma – jártak nagy pasztorációs sikerrel. Az áldozások száma 150–200 körüli számot is elérte ilyenkor, és az ünnep hatására rendszeresen kérték nyaralók felvételüket a katolikus egyház kebelébe. Különösen népszerűek voltak az istentiszteleti alkalmak azokon a fürdőtelepeken, ahol hosszú várakozás, elhúzódo szervezés előzte meg a kápolna felszentelését. Az évekig magánvillák teraszán vagy egy-egy nagyobb üdülő kápolnácskájában misehallgatásra kényszerült hívek valóságos presztízskérdésként kezelték a saját kápolna látogatását. Ugyanakkor a nem kifejezetten fürdőtelepi, de Balaton-parti parasztfalvak templomaiban is gyakori volt, hogy nyaranta duplájára vagy akár háromszorosára kellett emelni az istentiszteleti alkalmak számát. Ezekon a településeken jellemzően az őslakosság a korábbi, míg a nyaralók későbbi időpontot választották.²³

A nemzet felemelkedését váró, a vallás közösségi erejében bízó közhangulat és a katolikus püspökség fáradhatatlan egyházépítő szervezése jótékony hatással volt a többségében nagyvárosokból érkezett nyaralóközönség hit felé fordulására, ez azonban nem jelentette korábban tapasztalt valláserkölcsi kifogások csökkenését.

A nyaralói élet szabadossága ugyanis nemcsak a XIX. században készítette az egyházat rosszálló megjegyzésekre, erre bőven találunk példákat az 1930-as évek hitéleti jelentéseiben is. Különösen a sok művészt, fővárosi értelmiségit és újságírókat vonzó nyaralóhelyeken (pl. Siófokon, Tihanyban) volt sok a panasz. A tihanyi lelkész szerint például „nagy a materialista és a bohém lelkület”, amely megfertőzi az őslakosságot is, akinek immár „nem tetszik a szorgos munka, annál inkább a szórakozás”. Hiába tartottak a tihanyi apátsági templomban nyári vásárnapokon háromszor is misét, ha mindössze az őslakosság 40 %-a látogatta ezeket, míg „a nyaralók kocsmáznak az istentisztelet alatt.” Megjegyzendő, hogy a kifogásokat a különböző időszakokban és felekezettől függetlenül szinte szóról szóra hasonlóan fogalmazták meg az egyházak képviselői. Jellemző megnyilvánulás például az alsóörsi református lelkészé 1940-ből, aki „könnyű szellemű balatoni fürdőélet”-ről panaszodik vagy a Kemenesaljáról Siófokra került evangélikus lelkészé, aki még az 1980-as években is „Bábel”-nek találta a Balaton-parti várost, ahol „pénzimádat, és ledér éjjeli életforma” uralkodott.²⁴

Sok volt a panasz a fiatalság vasárnapos mulatozási szokásaira is. A szepezdi pap szerint ez „télen még elfogadható, de nyáron a sok pesti cselédlány rontja a fiatalságot.” Kocsmában töltik a vasárnap délelőttöt Almádiban is a fiatalok, akiknek vasárnapos szórakozása amúgy is „ledér és erkölcstelen.”²⁵ A vasárnap megszentelése ellenében hatottak a nyaraló polgárok ellátását szolgáló vasárnapos piacozások és az intenzív villaépítkezések is. A kenesei katolikusok például papjuk megfigyelése szerint vasárnap „az akarattya bevándorlóknak dolgoznak.”²⁶ De nem csak ők. Az akarattya telep 15–20 évig tartó kiépülése alatt szokássá vált, hogy az építkezésre az akarattya új templomban tartott istentisztelet után a templom udvarán költöttek meg az üzletek. S miközben a balatonfőkajári, csajági és lepsényi (főként református) iparosok a miséről kilépő „miniszter urakra” vártak, maguk persze elmulasztották az istentiszteletet.

A fürdőtelepi élet profán és vallásos vonatkozásai tehát igen csak összetettek, és helyenként kibogozhatatlanul összeforrtak – de éppen ez adja azt a ma is megfigyelhető sajátos színezetet, amelyet jobb híján „nyári hitéletként” jellemezhetünk. A napjainkban végzett néprajzi terepmunka eredményeként körvonalazódó nyári vallásos élet vonásai – mindenekelőtt a fürdőtelepi és általában Balaton-parti templomok rendkívüli népszerűsége, s ugyanakkor a templomok látogatásában megnyilvánuló szabadosság – a fentiekben részletesen tárgyalt korszak templomépítő sajátosságaiban gyökereznek.

Az okok között elsőként a templom- és kápolnaépületek különlegességét kell megjelölni. A kápolnák többsége szép természeti környezetben fekszik, az egykori építészek pedig minden esetben törekedtek az egyéni, de ugyanakkor „balatoni” stílus megteremtésére. Ez az északi parton általában a permi vöröskő, illetve

a bazalt szinte kötelező használatát jelent (vakolás nélkül), a déli parton pedig inkább a villaépítkezésekben is szerepet játszó modern építészeti elemek alkalmazását. (Az első, tisztán modern stílusban épült templom a balatonlellei volt, amely több későbbi kápolnaépület mintájául is szolgált.) Jellemző az épületek igényes kivitelezése – az építés kezdeményezői és a tervek készítői az 1920–30-as években éppúgy, mint később, az államszocializmus idején, tisztában voltak azzal, hogy kiemelt jelentőségű területről, mintegy az ország kirakatáról volt szó. Ennek szellemében terveztették többször újra a balatonalmádi templomot 1929-ben, míg végül Medgyasszay István változatát megépítették. De ebben a szellemben készült hat évtizeddel később a siófoki, Makovecz Imre tervezte evangélikus templom is, amelynek építését a Városi Tanács kezdeményezte 1985-ben, kifejezetten idegenforgalmi szempontok miatt.²⁷

A szokatlan külső és belső megoldások a jól ismert otthoni templomi környezetről eltérő hangulatot árasztanak és így akarva-akartalanul kiszolgálják a nyaralásukat töltő híveket abban a vágyukban, hogy az otthoni keretek közül kiszakadjanak, ugyanakkor a nagyobb elmélyülésre is serkentőleg hatnak. A templomi környezet egyediségét fokozzák a balatoni nyaralásra vonatkozó nyílt utalások, amelyek a nyaralói identitást és otthonosságérzetet egyaránt erősítik. Ezek az utalások néhány esetben csak a templom titulusára korlátozódnak (Siófok-Tisztviselőtelep „Pihenő Szűzanya”-kápolnája vagy az öszödi kápolna titulusa: „Nagyboldogasszony, mint a szép nyaralás édesanyja”). Találkozunk azonban tárgyi utalásokkal is, mint a Makovecz-féle hajó-jelkép,²⁸ vagy a füredi Kerek-templom ritka oltárképe, amely Jézus és a szamáriai asszony beszélgetését ábrázolja a kútnál, de említhetnék ugyanennek a templomnak jobb oldali mellékoltárát is, amelyen Szent László látható, amint szomjazó seregének vizet fakaszt a sziklából. Sajátos megoldás a badacsonytomaji neoromán templom kupolájának szőlőhegyet ábrázoló háttérképe, és azok az Udvardi Erzsébet-táblaképek is, amelyeken a tanítványok a helybéli szőlőmunkások arcvonásaival tekintenek a fővárosi üdülőközönségre.

Ezek az egyedi vonások hamar idegenforgalmi látványossággá léptették elő a templomok egy részét, amely növelte ismertségüket és hozzájárult ahhoz, hogy egy-egy kedvelt kápolnába akár nagyobb távolságból is eljárjanak a nyaralók vasárnaponta.²⁹ A hit átélésének sajátos élményszerűségét jelentette és jelenti ma is az istentiszteleti alkalmak egyfajta rugalmassága. Ez különösen jellemző volt a templomépítések előtt és alatt, amikor szinte minden nyári vasárnap más-más helyszínen adódott lehetőség a misén való részvételre: egy-egy cserkészcsapat tábori miséjén az erdőben, valamely közeli üdülő vagy villaépület magánkápolnájában, villák teraszán vagy akár az épülő templom vakolatlan fali között. Gyakran változott a lelkészek személye is: az adott településen nyaraló egyházi személyek

ugyanis rendszeresen kivették és kiveszik ma is részüket szolgálatból. A vallás-gyakorlás e rugalmasságát, „nyári” szabadosságát vélhetjük fölfedezni abban a gyakorlatban hogy e fürdőtelepi kápolnák kertje is egyre gyakrabban válik istentiszteleti helyszínné. A templomok egy részét eleve a megszokottnál szellősebbre építették, hogy a nyári hőség elviselhetőbb legyen a hívek számára.³⁰ Az igazi áttörést azonban az utóbbi évtizedek technikai fejlődése jelentette, amely lehetővé tette a beltéri istentisztelet kihangosítását. Ez nem csak a nagyobb tömegek kiszolgálását tette lehetővé, de mindazoknak az elvegyülését is e tömegben, akik nem szívesen lépik át a templom küszöbét. A templomkerti fák között, vagy akár a kerítésen túl az utcán szerényen meghúzódhatnak az elkésők, a kisgyermekes szülők vagy a strandpapucsban és fürdőnadrágban érkezők. E fesztelenebb légkör és a környezet szépsége újabban nagy vonzerőt jelent a házasulandó párok és a keresztelőre készülők körében, akik kifejezetten az esemény presztízsét tartják szem előtt, amikor a szertartás helyszínül valamely fürdőtelepi kápolnát vagy éppen a Balaton közepét szemelik ki.

A fenti példák jelzik, hogy az 1929 és 1949 közötti időszakhoz hasonlóan a rendszerváltás óta újra a Balaton-parti „nyári hitélet” élénkülésének lehetünk tanúi, amelyben a nyaralótulajdonosok és az alkalmi turisták vallási-hitbéli igényei éppúgy összefonódnak világi szempontokkal és érdekekkel, mint ahogyan ezt a balatoni idegenforgalom korábbi szakaszaiban láthattuk. Lelki megújulás, hitbéli megerősödés időszaka-e a balatoni nyaralás, vagy a hit kérdéseivel való ismerkedés ráérő ideje? Vajon pusztai díszlet-e a Balaton-parti esküvőn a templom, amelynek hátterében jól mutat a tó víztükre vagy a hely szelleméhez és az egyházhoz való ragaszkodás sajátos ötvöze? Divat-e nyaralás idején templomba járni? Tehetnek-e valamit az egyházak képviselői, hogy a nyaralás a „lazítás” helyett „Isten kegyelméből rendelt vakáció”³¹ legyen? Napjaink e sajátos Balaton-parti jelenségei egy következő tanulmány trágját képezik majd.

Jegyzetek

1 A terepmunka a Jankó János nyomában – Balaton az ezredfordulón című OTKA-kutatás (T048831) keretében folyik 2003 óta.

2 Pusztai Bertalan: Vallás és turizmus. In Fejős Zoltán (szerk.): A turizmus mint kulturális rendszer. Budapest, 1998. 13–24.

3 Vö. Pusztai B. i. m. 13.

4 Kósa László: Fürdőélet a Monarchiában. Budapest, 1999. 12–15. A természetvallás-gondolat népszerűsége az 1770-es évek től Európa-szerte erősödő szekularizációs folyamat egyik eredménye. A protestáns teológiában a racionalizmus, a moralizmus, az optimizmus és az utilitarizmus mellet a természetesség elve is egyre hangsúlyosabb lett, amely a természetvallás illúziójának irányába vezette az egyház képviselőinek egy részét.

- Révész Imre: A magyarországi protestantizmus történelme. Budapest, 1925.; Szigeti Jenő: A protestáns vallásosság XIX. századi válsága. In: Lackovits E. – Mészáros V. (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6. Veszprém, 2004. (175–183) 176.
- 5 Sziklay János (szerk.): A Magyar Tenger Iklódy-Szabó János megvilágításában. Budapest, 1941. 26, 359.
- 6 Sólmos Szilveszter OSB: Balatonfüred-fürdő bencés kézben. Tihany, 2003. 68.
- 7 Kósa L. i. m. 173
- 8 uo.
- 9 Ez öt év, azaz öt idegenforgalmi szezon alatt 62 keresztelőt jelentett. Sólmos Sz. i. m. 10
- 10 László T. László: Egyház és állam Magyarországon 1919-1945. Budapest, 2005. 35–37.; Révész I. i. m. 56, 66.; Szigeti J. i. m. 177.
- 11 Templomépítkezések a 1920 előtt a Balaton partján: 1870 Siófok zsinagóga; 1883 Vonyarcvashegy Vashegyi-kápolna; 1884 Balatonalmádi Szent Margit-kápolna; 1894 Gyenesdiás új templom a korábbi kápolna helyén; 1897 Balatonföldvár katolikus kápolna; 1902 Fonyód Nagyboldogasszony-kápolna; 1903 Siófok Sárkány Boldogasszony templom; 1905 Badacsonytördemic új katolikus templom a XVIII. századi épület helyén.
- 12 Református kápolna/templom épült Fonyódon (1937), Balatonaligán (1937) és Balatonfüzfőn (1949), imaház pedig Siófokon (1923). Katolikus kápolna / templom épült Fonyódon (1920), Balatonakarattyán (1921), Zamárdi-fürdőtelepen (1929), Balatonalmádi Gyermeknyaralóban (1930), Balatonmáriafürdőn (1929), Balatonalmádban (1930), Badacsonytomajon (1932), Balatonbogláron (1932), Balatonfenyvesen (1932), Ószödön (1935), Alsóörsön (1936), Zánkán magánvillában (1936) Fonyód-Sándortelepen (1936), Balatonfüzfőn (1936), Ordacsehi üdülőben (1936), Balatonaligán (1937), Balatonvilágoson (1937), Fonyódligetén (1937), Balatonszabadi-Fürdőtelepen (1938), Balatonudvari-Fövenyesen (1939), Fonyód-Bélatelepen (1939), Balatonalmádi-Káptalanfüreden (1941), Siófok-Tisztviselőtelepen (1941), Balatonszéplakon (1942), Balatonföldváron (1943), Balatonlellén (1943), Révfülpön (1949). Több helyütt pedig a már meglévő, de szűknek bizonyult kápolnát vagy templomot bővítik, pl. Balatonberényben, Fonyódon.
- 13 Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). 47.
- 14 Révész I. i. m. 66.; László T. L. i. m. 170–246.
- 15 Vö. Kósa L. i. m. 152. A XVIII–XIX. század fürdőhelyein természetes gyakorlat volt a templomépítés, közvetlenül fürdő létesítését vagy bérbeadását követően.
- 16 Polniczky József: Káptalanfüred évtizedei. Káptalanfüred, 1999. 60.
- 17 Veszprémi Érseki Levéltár (VÉL) 2496 / 1929.
- 18 Pl. 1929-ben Balatonberényben 400 táborozó fővárosi gyermek ellátását kellett megoldania a pasztorációs biztosnak. VÉL 63 / 1929.
- 19 VÉL 2496 / 1929 Babits Endre kinevezéséről készült dokumentum; 43/1929 Horváth József levele Rott Nándorhoz.
- 20 VÉL 29 / 1929 Horváth József balatonelleli plébános levele Rott Nándornak; 79 / 1929. Balatonvilágos nyaralói pl. hétezer pengőt adtak össze a kápolna építésére; 5091 / 1931 Püspöki körlevél. A püspök megemlékezik Akarattyá, Füzfő, Alsóörs, Zánka, Balatonvilágos telepeseinek jelentények anyagi áldozathozataláról és példás buzgólkodásáról.

21 VÉL 2502 / 1929 Horváth József és Rott Nándor levelezése a

Balatoni Katolikus Értesítő ügyében.

22 VÉL 3281 / 1929 Molnár László levele Rott Nándornak.

23 Például Kenesén, Szepezden nyaranta vasárnaponként kétszer, Tihanyban pedig háromszor tartottak misét, míg télen csak egyszer. A nagyobb üdülőhelyeken az 1930-as években az idegenforgalmi szezonban megsokszorozódott az istentiszteleti alkalmak száma. Keszthelyen a karmeliták templomában vasárnap 6 és 11 óra között óránként tartottak misét, Balatonalmádban pedig nyári vasárnapokon öt alkalommal volt mise! A füredi „vörös” templomban azonban — amely a „teleptől” vagyis az üdülőterületről távolabb feküdt — azonos volt a nyári és a téli istentiszteleti rend.

24 Borbás László – Lichtneckert András: Egyházak és iskolák Alsóörsön a XVIII-XIX században. In Lichtneckert A. (szerk.): Alsóörs története (671–700) 698, ill. Fabinyi Tamás: „... hogy néki szent házat építs...” Józsa Márton és a siófoki templom. Budapest, 1990. 30.

25 VÉL. Hitéleti jelentés. Balatonszepezd, Balatonalmádi, 1938. Almádi a fürdőtelep alapítása óta fesztelenségéről volt híres. A kevésbé előkelő származású polgárok szívesebben látogatták, mint Füredet, mert itt „nem kellett annyit öltözködni.” A polgári értékrend érvényesülését egyértelműen jelzik az 1938-as adatok: 238 katolikus házasságra 85 vegyes, 15 érvénytelen vegyes, 20 polgári, 40 vadházasság és 11 elvált jutott. Ugyanezek az arányok szomszédos parasztfaluban, Vörösberényben következők: 168 katolikus házasságra 9 vegyes, 2 érvénytelen vegyes és 4 polgári házasság jut. VÉL Hitéleti jelentés. Vörösberény, 1938.

26 VÉL. Hitéleti jelentés. Balatonkenese, 1938.

27 Bár a döntésben szerepet játszhatott az akkor már negyve éve templomra váró evangélikus gyülekezet kiengesztelésének szándéka is. Erre utal a siófoki tanácselnöknek a zsinagóga avatásán (1986) elhangzott kijelentése: „Siófokon ma két zsidó család él, de a nyári zsidóknak építettünk egy zsinagógát. A nyári lutheránusoknak pedig kellene építeni egy templomot...” Fabinyi T. i. m. 110.

28 A hajó „olyan jelkép, amit az egyházban és a Balaton mellett mindenki ért”

– állította a siófoki lelkész, Józsa Márton. Fabinyi T. i. m. 139.

29 Ezek közé tartozik pl. a vonyarcvashegyi Szent-Mihály-kápolna, vagy a káptalanfüredi Angyalos Boldogasszony-kápolna, amelynek „körzete” Balatonfüzfőtől egészen Paloznakig terjed, pedig a mise vasárnap reggel 8 órakor, a nyaraló életforma szempontjából igen korán kezdődik.

30 Az 1930-as években a balatonkeresztúri gyermeküdülő kápolnájában csak a hajó tetőzete volt fedett, az oldalak nyitottak, levegősek maradtak. Ez a templom olcsóbb és praktikusabb is volt a megszokott építészeti megoldásokhoz képest, hiszen több férőhelyet biztosított és a legnagyobb hőségben is átjárta a levegő. „Ha a Balaton-parton kápolnát építenek, csak ilyet lehetne ajánlani” – írta Horváth József püspöki biztos a balatonvilágosi templom építése kapcsán. VÉL 79 / 1929.

31 Steinbach József református lelkész (Balatonalmádi) prédikációja 2005. nyarán (utalással Pál apostol béreai megpihenésére).

ISBN 973004968-8

9 789730 049688